ARMIJA
REPUBLIKE
BOSNE I HERCEGOVINE
HEROJI
MOSTARA

MOSTAR
MEMORIAL &
MUSEUM

Herojima Mostara, ma gdje bili...

Izdavač:
Udruženje građana M - Memorial & Museum Mostar

Autor:
Safet Oručević

Istraživao i pisao:
Alija Behram

Saradnik na II izdanju:
Elvedin Nezirović

Saradnici na tekstu i fotografijama:
Haris Arap, Osman Bahtijar, Devleta Balalić, Sanja Balalić, Halko Balavac, Edin Batlak, Ismeta Bijavica, Emir Bijedić, Ismet Čampara, Osman Čolaković, Halil Ćućurević, Semir Dizdarević, Mensur Duraković, Mirsad Duraković, Suad Džanković, Sead Đulić, Mušan Đuliman, Sead Elezović, Esad Eminović, Salko Gaštan, Adis Hadrović, Mustafa Hadžajlić, Haris Hadžić, Adnan Handžar, Nijaz Hodžić, Esad Humo, Avdo Idriz, Ibrahim Macić, Selim Isić, Mustafa Isović, Nataša Jekić, Alen Kajtaz, Milan Minja Kapor, Hasan Karadža, Dževad Kolukčija, Jasmin Kazazić, Haris Kljako, Semir Kljako, Edina Krpo, Ibrahim Kujan, Esad Lulić, Ibrahim Macić, Azra Mahinić, Suad Marić, Suad Muharemović, Ramiz Mušić, Zijat Mušić, Kasim Mušinović, Samir Nožić, Šefik Numankadić, Senad Oručević, Zijo Oručević, Dževad Pašić, Azer Penava, Zoran Perić, Asim Rahimić, Džemal Rahimić, Ćamil Ramić, Ekrem Repeša, Sead Salčin, Senat Salčin, Šemsudin Zlatko Serdarević, Reuf Sidran, Seid Smajkić, Izudin Šahović, Derviš Šehić, Mustafa Škrelja, Šerif Špago, Jasmin Tabaković, Semir Temim, Edina Trbonja Cappelle, Predrag Vukosav, Nermin Zagorčić, Dinko Žarkušić

Redakcija:
Alija Behram, Sedin Ćenan, Miro Dušić, Adnin Hasić, Adi Hodžić, Elvedin Nezirović, Samir Nožić, Salko Pezo, Harun Pilav, Ibro Rahimić, Selma Redžović, Željko Schnattinger, Edim Šator, Dragan Arap

Lektura i korektura:
Edim Šator

Tehnička obrada & design:
Miro Dušić

Štampa:
IC štamparija Mostar

Tiraž:
1000

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

ISBN 978-9926-8473-1-9
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod brojem BH-ID 50628870

Centar za mir i multietničku saradnju je u svom dvadesetogodišnjem djelovanju sakupio stotine hiljada dokumenata i videozapisa iz perioda 1992-1996. i uvakufio Biblioteci Karađoz-begove medrese u Mostaru. Sva ta građa je na raspolaganju onima koji su spremni da istražuju i pišu o tom vremenu.

Fotografije objavljene u ovoj knjizi zabranjeno je koristiti bez saglasnosti izdavača.

Sve one koji nakon objavljivanja ove knjige pronađu fotografije ili neke dodatne podatke koji nisu navedeni u tekstu, molimo da iste pošalju na adresu izdavača kako bi bile uvrštene u nekim od narednih izdanja.

Sve informacije vezano za dopune možete naći na **www.herojimostara.ba**.

HEROJI MOSTARA

Mostar, 2023.

SADRŽAJ

VAŽNIJI DATUMI U RATNOJ HISTORIJI MOSTARA 11

HUJKA - ZA UDŽBENIK O HEROJSTVU 12

ARIFOVO NAJVAŽNIJE DJELO - SLOBODA..... 14

NA BRANIKU SVOGA GRADA..... 30

KARTE NACRTANE U BEOGRADU I ZAGREBU..... 31
TENKOVI NA ULICAMA MOSTARA..... 32
SAO HERCEGOVINA SA MOSTAROM DO MORA..... 32
HERCEG-BOSNA - PARADRŽAVA U DRŽAVI..... 32
NAROD JE GLASAO ZA NEZAVISNU BIH..... 33
TERITORIJALNI EKSKLUZIVITETI..... 33
PRVA OPSADA MOSTARA..... 34
TENZIJE PRERASTAJU U INCIDENTE I SUKOBE..... 34
EKSPLOZIJA KAO OBJAVA RATA..... 34
PROGLAŠENJE RATNE OPASNOSTI..... 35
KRIZNI ŠTAB ZA ODBRANU GRADA..... 35
HVO NE PRIHVATA FORMIRANJE TO BIH..... 35
RASPUŠTANJE KRIZNOG ŠTABA GRADA - PUČ HVO..... 36

SAMOSTALNI MOSTARSKI BATALJON..... 36

PRIVREMENA OKUPACIJA ISTOČNE OBALE GRADA..... 36
PORAZ AGRESORA NA NERETVI..... 37
SLOMLJENA OKUPACIJA ISTOČNE OBALE..... 38
SLOBODA U MOSTARU..... 38
STRATIŠTA NA UBORKU I SUTINI..... 39

ARIF PAŠALIĆ: PRVIH 100 DANA RATA..... 39

ZAŠTO SU BOŠNJACI PRISTUPALI U HVO..... 40

MUP RBIH U ODBRANI DRŽAVE..... 40

DVIJE VOJSKE, DVIJE ZAKLETVE - IZDAJA HVO-A..... 41
ZAKLETVA DOMOVINI, SVOM GRADU I PORODICI..... 42

HUJKA: "BRANILI SMO NAŠE MAHALE I AVLIJE..." 42

RAZMJENA TERITORIJA..... 43
NASILJE "HERCEG-BOSNE"..... 43
"ZALEĐENI" SDP, SDA NA STRANI HZHB..... 44
HDZ NACRTAO BANOVINU..... 44
JAČANJE ARMIJSKIH STRUKTURA..... 45
JEDINSTVENI NACIONALNI FRONT OTPORA..... 46
HERCEGOVINA ZA POSAVINU..... 46
RAZMJENA TERITORIJA I ETNIČKO ČIŠĆENJE..... 47
VANCE-OWENOV PLAN POVOD ZA RAT..... 47
LAŽI HRVATSKE POLITIKE..... 48

HRVATSKO-BOŠNJAČKI RAT..... 48

9. MAJ 1993 - DAN OPSADE I DAN POBJEDE..... 49
AGRESIJA NA PRAZNIK EVROPE..... 49
BIJELI ČARŠAFI SRAMOTE I PONIŽENJA..... 49
IZDAJA ISMETA HADŽIOSMANOVIĆA..... 50
NAJGORI DAN U HISTORIJI GRADA..... 50
HAPŠENI I NOVINARI..... 51
HV I HVO PORAŽENI NA BULEVARU..... 52
LJILJANI ODBRANE I SLOBODE..... 52
KONCLOGORI ZA MOSTARCE..... 53
HELIODROM - ADRESA ZLOČINA..... 53
HRVATSKA AGRESIJA NA CIVILIZACIJU..... 54
NEPOVJERENJE ŠPANSKOM BATALJONU UN..... 54
ETNIČKO ČIŠĆENJE NAJMRAČNIJA TAČKA SPABAT-A..... 55
SPABAT KAO SAUČESNIK U ZLOČINU..... 56
NEUTRALNOST KAO IZGOVOR SPABATA..... 56
UBIJANJE MOSTARA POSMATRALI DVOGLEDIMA..... 57
MOSTAR KAO KONCENTRACIONI LOGOR..... 57
JEDINA NADA - SINOVI HERCEGOVINE..... 57
DEBLOKADA MOSTARA..... 58
ODBRANA BEZ DOVOLJNO MUNICIJE..... 58
PROBOJ UZ VELIKE ŽRTVE..... 59
OPERACIJA ZA VOJNE UDŽBENIKE..... 60
SPAŠENE HILJADE GRAĐANA MOSTARA..... 60
SRUŠENI SNOVI O HERCEG BOSNI..... 61
NEKA SE NIKO NE IGRA SA NAŠOM SLOBODOM..... 62
RATNI ZLOČIN U RAŠTANIMA..... 63

OPERATIVNO TIJELO HERCEGOVINE..... 72

DEKLARACIJA AGRESORIMA I SVIJETU..... 72
OPERATIVNO TIJELO NA DJELU..... 73
ISKOVANO JEDINSTVO HERCEGOVINE..... 74

GLOGOVO - SPAS SA SJEVERA..... 74

SOLIDARNOST NEMA GRANICE..... 74
POMOĆ NAPAĆENOM GRADU..... 74

SUDBONOSNI PREGOVORI..... 75

FORMIRANJE CIVILNE VLASTI..... 76

CIVILNI ORGANI VLASTI..... 76
PORAŽENA PARADRŽAVA HERCEG-BOSNA..... 77
CNN: MOSTAR 1993. POD OPSADOM..... 77
BBC: ONI MORAJU DA SE BORE ILI DA UMRU..... 77
RUŠENJE STAROG MOSTA..... 77
SVJEDOCI I OČEVICI IZ MOSTARA..... 78
FILM O RUŠENJU MOSTA RAZOTKRIO PRALJKA..... 78
AGRESIJA, A NE GRAĐANSKI RAT..... 79

NERETVA '93..... 79

VAŠINGTONSKI MIR..... 80

AKCIJA JESEN '94 - TEŠKO ISKUSTVO PORAZA..... 80

BRISEL - DAYTON MIROVNE PLATFORME..... 84

ODBRANA CJELOVITOSTI MOSTARA..... 84
RJEŠENJA ZA SVA VREMENA..... 85
MIR POKRENUO OBNOVU GRADA..... 85

DAYTON - MOSTAR TEMA BROJ 1..... 86

GRAD PO MJERI SVIH GRAĐANA..... 87
DOSTOJANSTVO LJUDSKOG IZBORA..... 87
SLOBODA KRETANJA - POBJEDA MOSTARACA..... 88
SVAKO U SVOJ DOM..... 88
PODVELEŽJE VRAĆENO U DAYTONU..... 89

EU UPRAVITELJI..... 89

ARMIJA BIH U STROJU ANTIFAŠISTA SVIJETA..... 92

OBNOVA STAROG MOSTA..... 93

RIMSKI SPORAZUM - PORAZ EU I BH. DELEGACIJE..... 96

POBJEDA LISTE ZA JEDINSTVENI MOSTAR..... 96

POBIJEDIO JE RAZUM, MIR I PRAVDA..... 97

SUDSKE PRESUDE KAO USLOV POMIRENJA..... 106

AGRESOR I ZLOČINCI IMAJU IME I PREZIME..... 106
KONAČNA PRESUDA ZA "KONAČNO RJEŠENJE"..... 107
ZNALI ZA ZLOČINE, OPRAVDAVALI LOGORE..... 108
HAŠKI TRIBUNAL - KONAČNO PRAVDA!..... 108
PREKO HZHB DO BANOVINE HRVATSKE..... 109
TUĐMANOVI TRANSKRIPTI - DOKAZ AGRESIJE..... 109
29.11.2017. - DAN PRAVDE..... 109
HVO JE SRUŠIO STARI MOST..... 110
SERGE BRAMERTZ - JASAN I POŠTEN STAV O RATU..... 110
NEMA PRIHVATANJA KRIVICE NITI KAJANJA..... 111
PISMA HRVATSKIH POKAJNIKA..... 111
PRIHVAĆAM PRESUDU I OSOBNU ODGOVORNOST..... 112
ZA MOJE ZLOČINE NEMA ISPRIKE NITI OPRAVDANJA..... 112

VRANICA - TRI DECENIJE ČEKANJA NA PRAVDU..... 113

ODSJEČENI I OSTAVLJENI..... 113
ZAROBLJENI, ODVEDENI, PA UBIJENI..... 114
FARSA OD PRAVDE..... 114
BRANILI SMO SE KOLIKO SMO MOGLI..... 115
SKRIVANJE OD ZGRADE DO ZGRADE..... 116
PRAVA I KOMPLETNA PRIČA..... 116
DOSTOJANSTVENI ISPRAĆAJ..... 117
HAŠKI TRIBUNAL - ŽRTVE PROGOVORILE..... 118
PROTIV EKSKLUZIVITETA I PODJELA..... 118

FORMIRANJE 4. KORPUSA ARBIH..... 120

SAMOSTALNI BATALJON ODBRANE MOSTARA..... 122

VOJSKA UZ RAME SA POLICIJOM..... 122
ARMIJU GRADILI MOMCI IZ MAHALA..... 123
MOSTARCI UZ ARMIJU..... 123
VIŠE BORACA NEGO ORUŽJA..... 123

OD BATALJONA DO PRVE MOSTARSKE BRIGADE..... 124

41. MOTORIZOVANA BRIGADA SLAVNA..... 124

LUKA I TEKIJA U ODBRANI MOSTARA..... 125

U STROJU PATRIOTA..... 126
ZAKLETVA SRCEM I MOSTAROM..... 126
KAKO JE POČEO RAT NA LUCI..... 127
OTVORENI SUKOB SA JUGOVOJSKOM..... 127
EVAKUACIJA CIVILA LUKE I MAHALE..... 128
SUSRET SA ARIFOM PAŠALIĆEM..... 128
SVENARODNA PODRŠKA ODBRANI..... 129
A GDJE JE BIO HVO?..... 129
OSLOBAĐANJE LIJEVE OBALE GRADA..... 130
DESANT ČAMCIMA PREKO NERETVE..... 130
POGIBIJE DRAGIH LJUDI..... 131
OD ČETA DO BRIGADA I KORPUSA..... 131
KAO PRAVA PROFESIONALNA VOJSKA..... 132
KAKO JE OSVAJANA MERDŽAN GLAVA..... 132
UČEŠĆE U DEBLOKADI MOSTARA..... 132
ZLATNI LJILJANI SA LUKE..... 133
ODLUČNOST I SNAGA OTPORA..... 133

DONJA MAHALA: POBIJEDILI SU SRCE I PRKOS..... 134

NE DAMO NAŠE AVLIJE I SOKAKE..... 134
BRANIT ĆEMO DOMOVE I SVOJ MOSTAR..... 134
TOPOVIMA I TENKOVIMA NA MAHALU..... 134
MALI STALJINGRAD KRAJ NERETVE..... 135
APOKALIPSA U MAHALI..... 135
A ONDA U ODLUČAN PROBOJ..... 136
MOSTAR NEĆE BIJELE TRAKE..... 136
CIJELA MAHALA U STROJU..... 136
ČASNE BITKE PODHUMSKE ČETE..... 138
ŽIČAROM UMJESTO PORUŠENOG MOSTA..... 138
U STROJU I MALOLJETNI BORCI..... 138
HVO NAPADAO CISTERNAMA SA GORIVOM..... 139

ČETA CARINA - NA SRCU GRAD I BIH..... 139

NA "RAZVITKU" LJILJAN SE VIHORI ... 139

CERNICA - BEDEM OTPORA I SLOBODE ... 140

PROTIV AGRESIJE I SA TROFEJNIM ORUŽJEM ... 140
PROTJERANI AGRESORI ... 140
PROPALO RAZORUŽAVANJE JEDINICE ... 141
SAMO UZ LJILJANE ARMIJE RBIH ... 141
NAŠA BORBA JE CIJELA RBIH ... 141
BRANILI NAJTEŽE LINIJE ... 142
ZAUSTAVLJEN BRUTALAN NAPAD HVO ... 142
CERNICA PRIGRLILA PROGNANE ... 142
KAO MOSTAR U MALOM ... 143
PONOSNI NA SINOVE CERNICE ... 143

BRANKOVAC U ODBRANI GRADA ... 143

U STROJU I STARO I MLADO ... 144
BITKA NA STAROM MOSTU ... 144
ĆAMCIMA ISPOD TITOVOG MOSTA ... 144
CIJELI MOSTAR NAŠA LINIJA ... 145
BRANKOVAC ĆE ZAUVIJEK PAMTITI ... 145

ČETA DOM ARMIJE ... 145

U ČETI CIJELI MOSTAR ... 146
U ZALIKU ODBRANJENA KAPIJA GRADA ... 146
MULTIETNIČKI SASTAV POBJEDE ... 146
BRAT DO BRATA, JUNAK DO JUNAKA ... 147

HEROJSKA ODBRANA ŠANTIĆEVE ... 147

CIJELI KORPUS BRANIO ŠANTIĆEVU ... 148
SRCA HEROJSTVA ... 148
NAROD UZ BORCE ... 149
SLOBODNI I ODVAŽNI U ODBRANI DOMOVINE ... 149

ARTILJERCI U ODBRANI SLOBODE MOSTARA ... 149

ORUŽJE OTIMALI OD NEPRIJATELJA ... 150
SVE LINIJE BILE SU I NAŠE ... 150
ZA SJEĆANJE I NEZABORAV ... 150

BLAGAJSKA KAPIJA SLOBODE ... 151

REZERVNA POLICIJA NA DJELU ... 151
ODVAŽAN ODGOVOR JUGOVOJSCI ... 152
CILJ JE LIJEVA OBALA ... 152
BITKE ZA SVAKI PEDALJ BLAGAJA ... 153
SVAKI ZBJEG PRIHVAĆEN KAO SVOJ ... 153

U ZALIKU SLOMLJENA BLOKADA GRADA ... 154

BORCI GATAČKOG KRAJA ... 154

ZBJEGOM DO MOSTARA ... 154
IZBAVITI CIVILE IZ OKRUŽENJA ... 155
TRINAEST DANA DRAME I NADANJA ... 155
IZ BITKE U BITKU ... 155
PONOSNI NA GATAČKE SINOVE ... 156

SAMOSTALNI BATALJON NEVESINJE ... 156

OD MOSTARA DO IGMANA ... 156
OPERACIJA DOPREMANJA MUNICIJE ... 157
ZAJEDNO U DEBLOKADU GRADA ... 158
OSLOBODILAČKI TRAGOVI ZA RESPEKT ... 158

SAMOSTALNI BATALJON "DREŽNICA" ... 158

USPRAVNI I SVOJI ... 159
SKUPO SAČUVANA SLOBODA ... 159
PONOSNI BATALJON MOSTARSKE BRIGADE ... 159
ODGOVOR NA PREVARU HVO-A ... 160
ODBRANILI SVAKI PEDALJ DREŽNICE ... 160
SPAJANJE SNAGA SA MOSTAROM ... 161
IZ ZAGREBA I SARAJEVA ZAUSTAVLJENA OPERACIJA ... 161
KOTRLJAJUĆIM BOMBAMA PO NASELJIMA ... 161
MOST BRANILACA DREŽNICE ... 162
OPERACIJA "JESEN '94" ... 162

ODRED TO PODVELEŽJE ... 163

BJELOPOLJSKA ČETA ARMIJE BIH ... 165

SNAŽNI MOTIVI ODBRANE ... 165
BESPRIJEKORNA VEZA ... 165

ČETA VRAPČIĆI ... 166

MOBILIZACIJA OKUPILA PATRIOTE ... 166
HVO JE ZAGOVARAO ZAJEDNIČKU BORBU ... 166
PRIPREME ZA DEBLOKADU GRADA ... 166
NAROD JE BIO UZ BORCE ARMIJE ... 167
U ČETI CIJELA HERCEGOVINA ... 167
ODVAŽNO U BORBI ZA SLOBODU MOSTARA I BIH ... 168

42/442. BRDSKA BRIGADA "BREGAVA" ... 168

48. BRDSKA BRIGADA BLAGAJ ... 170

MILICIJA NA DJELU ... 171
VRIJEME PROBUĐENE SVIJESTI ... 171
SUVERENO NA SVIM LINIJAMA ... 172
AGRESIJA NEĆE PROĆI ... 172
NEKAŽNJENI ZLOČIN PROTIV CIVILA ... 172

47/49. ISTOČNOHERCEGOVAČKA BBR ... 173

BATALJON VOJNE POLICIJE 4. KORPUSA ARBIH ... 173

CENTAR VEZE 4. KORPUSA ARBIH ... 174

NAMJENSKA INDUSTRIJA 4. KORPUSA ... 176

INOVACIJE ZA UDŽBENIKE ... 177
UZ BOK JEDINICAMA ... 177
GRANATE U VLASTITOJ REŽIJI ... 178

ŠESTI KORPUS ARMIJE REPUBLIKE BIH ... 178

POLICIJA MOSTARA NA PRVOJ LINIJI ... 179

U GRADU POD OKUPACIJOM ... 180
ODLUČAN ODGOVOR NA PROVOKACIJE ... 180
BRUTALNA AGRESIJA JNA NA MOSTAR ... 181
DRAČEVICE: STOP ZA REZERVISTE JNA ... 182
PORUKA MOSTARCIMA: GRAD ĆE BITI SLOBODAN! ... 182
"HERCEG BOSNA" RUŠI DRŽAVU BIH ... 183
MOSTARU ZAPRIJETIO DRUGI RAT ... 183
AGRESIJA ZAUSTAVLJENA NA BULEVARU ... 183
HUJKA JE PONIKAO U NAŠIM REDOVIMA ... 184
HEROJI SA POLICIJSKIH GRUDOBRANA ... 184

KAJAKAŠI FORSIRALI NERETVU ... 184

BOSNA 4 - MIRAN SAN MOSTARCIMA ... 185

EVROPA KONAČNO U MOSTARU ... 185

SRPSKO-HRVATSKA TRAMPA TERITORIJA ... 185

OTPOR JAČI OD AGRESIJE ... 188

RATNA BOLNICA SPASA ... 188

HUMANISTI IZ SARAJEVA ... 190

PRAVOSUĐE U RATU ... 190

RADIO MOSTAR - SVJETLO ISTINE I OTPORA ... 190

GLAS U IME GRAĐANA ... 191
HISTORIJSKA ZAHVALNOST RTM-U ... 192
"DA BOG DA BILI KAO CNN !" ... 192
GRAD SMO HRANILI I BRANILI ISTINOM ... 192
UZ RADIO I TV PROGRAM ... 193
GLAS SLOBODNOG MOSTARA ... 193
POZDRAVLJENO RAĐANJE RTM ... 194
PODRŠKA MEĐUNARODNIH DONATORA ... 194
RADIO, TELEVIZIJA, NOVINE, MUZIČKA PRODUKCIJA ... 195
SDA PRIVILEGIRALA HRVATSKE MEDIJE ... 195
KAKO SMO POBJEĐIVALI MEDIJSKI MRAK ... 196
SRAMNA ULOGA MEDIJA IZ SUSJEDSTVA ... 196
MOSTARSKA MEDIJSKA KOŠNICA ... 197

DUHOVNI OTPOR AGRESIJI ... 197

GRAD SE BRANIO I PJESMOM ... 197
BOSNA TEATAR ... 198
KULTURNJACI U STROJU SLOBODE ... 198

RATNA VATROGASNA JEDINICA ... 198

UPRKOS GRANATAMA I SNAJPERIMA ... 199
U GRADU BEZ VODE, STRUJE, KOMUNIKACIJA ... 199

RADIOAMATERI - VEZA SA SVIJETOM ... 200

"NA MOSTAR JE IZVRŠENA AGRESIJA!" ... 200
GLAS OTPORA SA NERETVE ... 201
U ETERU I TUŽNE I RADOSNE VIJESTI ... 201

IZ I MOSTARSKO MUFTIJSTVO UZ NAROD ... 201

KO SE ODRODIO OD NARODA ... 201
VIJEĆE MUSLIMANA HERCEGOVINE NA DJELU ... 202
VJERSKI SLUŽBENICI U ODBRANI ... 202
UZ NAROD I BORCE ... 203
IMAMI NA METI AGRESORA ... 203

MERHAMET U MISIJI HUMANIZMA ... 203

OTPOR AGRESIJI ... 203
HISTORIJSKA ULOGA ... 204
NEPOKOLEBLJIVA ODLUČNOST ... 205

HUMANITARNI CENTAR MOSTAR ... 205

GRAD BEZ HRANE I HUMANITARNE PODRŠKE ... 205
PREŽIVLJAVANJE NARODA I VOJSKE ... 205
PODRŠKA HUMANITARACA SVIJETA ... 206

UDRUŽENJE ŽENA "SUMEJA" BLAGAJ ... 207

DIJELILI PRAVIČNO SVAKI ZALOGAJ ... 207
MAJKE I SESTRE DARUJU KRV ZA VOJNIKE ... 208

VELEŽ - ROĐENI ZA VJEČNOST ... 208

ENTUZIJAZAM ZA PRIMJER ... 209
VELEŽ NA DRŽAVNOM PRVENSTVU ... 209
DUŠA VELEŽA ŽIVI I TRAJE ... 209

SKOKOVI SA STAROG MOSTA ... 210

CIVILNA ZAŠTITA: ČASNA MISIJA ... 210

MEDIJI U RATNIM USLOVIMA ... 212

FOTOALBUM ... 218

SPISAK POGINULIH U HNK ... 544

SPISAK ŽRTAVA ZLOČINA U SUTINI I UBORKU ... 555

SPISAK NESTALIH U HNK ... 556

BIOGRAFIJA ... 558

NAGRADE I PRIZNANJA ... 559

DON'T
FORGET

Nakon dugo iščekivanih presuda Međunarodnog suda za ratne zločine u Hagu, kojima je procesuiran i zatvorski kažnjen veliki broj vinovnika agresije na BiH, obaveza i dužnost nas preživjelih jeste da ostavimo svjedočanstvo kojem ćemo se vraćati, kako mi, tako i buduće generacije. Kao gradonačelnik i dogradonačelnik Grada Mostara, te zamjenik komandanta 4. Korpusa Armije RBiH, imao sam u tom teškom periodu odgovornost da zajedno sa svojim saborcima donosim presudne odluke za opstanak naroda i Armije. To nas još više obavezuje da čuvamo sjećanja, ali i da nove generacije upoznajemo sa najtežim periodom u historiji našega grada Mostara.

Fotomonografija HEROJI MOSTARA je neporeciv dokument vremena i trajno svjedočanstvo o mnogim borcima Mostara, koji su doprinijeli herojskom otporu srpsko-hrvatskoj agresiji na Grad u periodu između 1992 i 1995. godine. Ona je i napisana za sve borce i građane koji su branili Mostar, dolinu Neretve i državu Bosnu i Hercegovinu, kao i za sve neposredne aktere i svjedoke tih sudbonosnih historijskih događaja. Sa posebnim pijetetom, poštovanjem i zahvalnošću, ispisujemo je i za sve naše saborce koji su položili živote u odbrani svoga grada i jedine države Bosne i Hercegovine.

Navedene su osnovne činjenice, bitni datumi i događaji kao i autentična sjećanja i svjedočenja o važnim događajima, kako za sadašnje, tako i za buduće generacije koje će živjeti u ovom gradu ili bilo gdje drugo u svijetu. Oni trebaju znati šta se dogodilo i zauvijek biti ponosni na svoje pretke - istinske heroje koji su branili i odbranili slobodu Mostara.

Svaki borac i građanin Mostara u danima opsade je na svoj način dao herojski doprinos u borbi za opstanak i odbranu Grada. To se jednako odnosi na borce i njihove porodice protjerane iz Nevesinja, Gacka, Stoca, Čapljine i drugih gradova Hercegovine, kao i brojne raseljene stanovnike u vlastitom gradu. Mostar im duguje zahvalnost za svaki trenutak žrtvovanja u borbi za slobodu i dostojanstvo života u ovom dijelu jedine nam domovine.

Bosna i Hercegovina im duguje zahvalnost u borbi za cjelovitost države i rušenje planova o njenoj podjeli. Padom Mostara, ostvarili bi se snovi ekstremista o stolnom hrvatskom gradu. Zato ova knjiga treba da posluži i sadašnjim i budućim generacijama kao opomena i nauk da uvijek budu spremni braniti i odbraniti ideju multietničkog grada i čuvati cjelovitost naše domovine.

Hvala svima onima koji su sa nama gradili i Grad i mir, jer je to ponekad bilo teže nego ratovati. Ova knjiga je svjedočanstvo o zločinu prema ljudima koji su imali drugačija imena i različita politička stajališta i svjetonazore. Spremnost na pomirenje i suživot unatoč svemu što se dogodilo, garancija je našeg zajedničkog uspjeha i budućeg razvoja. To je pobjeda dobra nad zlom, pobjeda civilizacije nad barbarizmom.

Knjiga sadrži ozbiljnu foto i drugu važnu dokumentaciju iz tog herojskog doba, ali nije bilo moguće ni prikupiti niti objaviti sve. Mnogo toga važnog je nestalo u vihoru rata, mnoga sjećanja izblijedila, a i brojna imena zaboravljena. Mi, ipak, vjerujemo da će knjiga probuditi sjećanja kod mnogih, da će se u ličnim i porodičnim arhivama pronaći još poneka važna fotografija, dokument ili opis događaja i da će to poslužiti da se ispisuju nove knjige o tragediji koja nam se dogodila.

I na kraju, naša zajednička poruka: HEROJI MOSTARA, vječno ćete živjeti u srcima sadašnjih i budućih generacija voljenog grada.

Safet Oručević

A. Pašalić, M. Hujdur, E. Eminović - Fola, Mostar, 1992.

VAŽNIJI DATUMI U RATNOJ HISTORIJI MOSTARA

26. 03. 1991. Sastanak u Karađorđevu Tuđman - Milošević

12. 09. 1991. Proglašenje SAO Hercegovina, s Trebinjem kao glavnim gradom

17. - 20. 09. 1991. Dolazak rezervnog sastava Jugoslovenske narodne armije u Mostar i Hercegovinu

01. 10. 1991. Napad JNA na selo Ravno kod Trebinja (BiH)

18. 11. 1991. U Grudama osnovana tzv. Hrvatska Republika Herceg - Bosna

25. 03. 1991. Karađorđevo: Dogovor Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana o podjeli BiH

18. 03. 1992. Kutiljero/Karington plan kantonizacije BiH

29. 02. - 01. 03. 1992. Referendum o nezavisnosti BiH

03. 04. 1992. Eksplozija cisterne kod Sjevernog logora označila početak rata u Mostaru

04. 04. 1992. Predsjedništvo RBiH donijelo odluku o mobilizaciji TO

08. 04. 1992. Formiran HVO tzv. HR Herceg-Bosne

09. 04. 1992. Formiran Krizni štab Opštine Mostar

12. 04. 1992. Formiranje TO Drežnica

29. 04. 1992. Krizni štab predao vlast HVO Mostar

01. 05. 1992. Formiran Samostalni bataljon za odbranu Mostara

06. 05. 1992. Mate Boban i Radovan Karadžić na sastanku u austrijskom Grazu dogovarali podjelu BiH

09. - 11. 05. 1992. Srpsko - crnogorski agresor napao istočnu obalu Mostara

11. 05. 1992. Pad istočne obale Mostara

21. 05. 1992. Formiranje Vlade HVO

07. - 26. 06. 1992. Operacijom "Čagalj" oslobođen južni dio okupiranog ratišta

11. 06. 1992. Forsiranje Neretve i oslobođenje dijela istočnog Mostara

13. 06. 1992. Stradanje 114 civila u Zaliku, Sutini i Uborku od strane srpskih snaga

14. 06. 1992. Forsiranje Neretve, užeg dijela grada i oslobađanje lijeve obale Mostara

15. 06. 1992. Granatirana, zapaljena, a i kasnije minirana Saborna crkva u Mostaru

16. 06. 1992. Oslobađanje Podveleškog platoa

13. 07. 1992. Formirana Prva mostarska brigada

26. 08. 1992. Formiranje SBO "Šargan"

29. 10. 1992. Pomoć odbrani Jajca i Turbeta

07. 11. 1992. Početak vojne akcije "Bura" na području Podveležja

17. 11. 1992. Formiran 4. Korpus A RBiH

Decembar 1992. Učešće u akciji deblokade Sarajeva

19. 04. 1993. Pokrenuta inicijativa za razdvajanje 4. i 6. korpusa

09. 05. 1993. Napad HVO i HV na Mostar i početak etničkog čišćenja

09. 06. 1993. Formiran 6. korpus A RBiH

30. 06. 1993. Deblokada Mostara

15. 07. 1993. Humanitarna akcija "Padobran" u sklopu NATO

15. 07. 1993. Odbijanje napada HVO i HV na naselja Kočine i Opine

Avgust 1993. Protestom žena zaustavljen UN konvoj u Mostaru

Septembar 1993. Operacija "Neretva"

Septembar 1993. Borbe za brdo Hum

09. 11. 1993. HV i HVO srušili Stari most

13. 10. 1993. Formiranje Operativnog tijela svih civilnih, vojnih i religijskih struktura

13. 10. 1994. Rošci: priprema za operaciju "Jesen '94"

18. 03. 1994. Potpisan Vašingtonski sporazum

11. 11. 1994. Operacija "Jesen ´94"

15. 06. - 31. 07. 1995. Učešće u akciji deblokade Sarajeva

Juli 1995. Vojne operacije na Treskavici i Bjelimićima

21. 11. 1995. Daytonski sporazum i Sporazum o Mostaru

30. 11. 1995. Sporazum o slobodi kretanja u Mostaru

18. - 20. 02. 1996. Rimski sporazum i Prelazni statut Mostara

30. 06. 1996. Prvi demokratski izbori u Mostaru

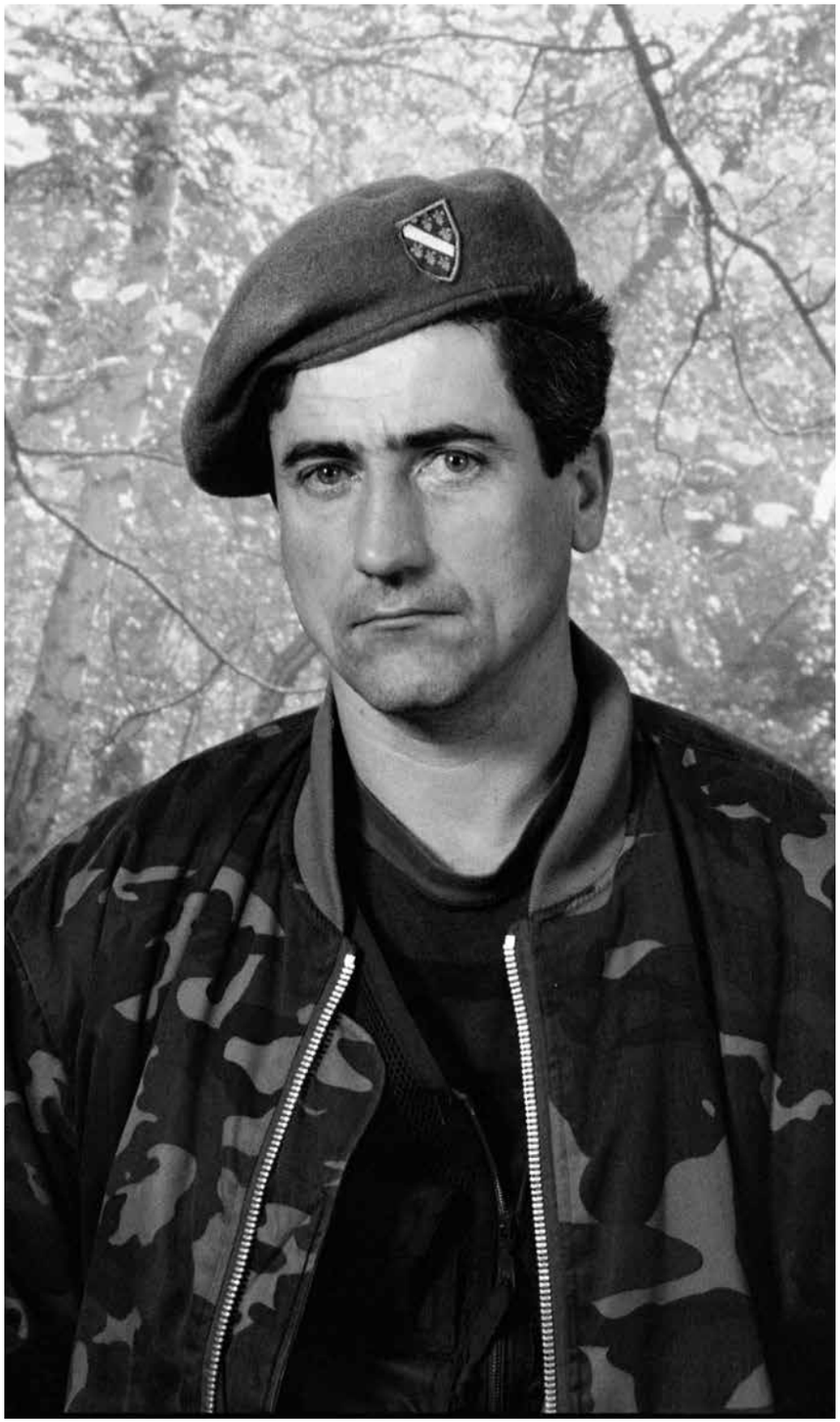

HUJKA - ZA UDŽBENIK O HEROJSTVU

Midhad Hujdur Hujka (28. 12. 1953. - 30. 6. 1993.) je u teškom vremenu otvorene agresije i opsade grada u svom okruženju suvereno izrastao u lidera gradske raje kojem se bezrezervno vjerovalo.

U tom burnom vremenu, kao pripadnik Rezervnog sastava policije, sa momcima Luke, Mahale, Tekije, Brankovca, Carine, Cernice, Šantićeve, odlučno se suprotstavio agresiji nadmoćnog srpsko-crnogorskog agresora i srpskih paravojnih formacija.

Svojom hrabrošću i djelom snažno je motivisao svoje ratne drugove i one koji su sve masovnije pristupali u jedinice Armije RBiH.

Zajedno sa saborcima i svojom braćom, Jasminom i Mirsadom, Hujka je okupljao dobrovoljce, naoružavao jedinice, te gradio logistiku u saradnji sa svojim sugrađanima.

Učestvovao je u svim mostarskim bitkama. Posebna je bila ona 11. juna 1992. godine kada su mostarski borci, forsirajući rijeku Neretvu, prešli na ranije privremeno okupiranu istočnu obalu grada, potiskujući agresorske snage iz Mostara preko Podveležja prema Nevesinju i dalje.

U Prvoj mostarskoj brigadi ARBiH, čiji je komandant bio Arif Pašalić, Midhad Hujdur Hujka je bio na čelu bataljona koji je već u to vrijeme bio respektabilna vojna formacija. Nakon što je Pašalić postavljen za komandanta 4. korpusa, Hujka je preuzeo komandu nad brigadom koja će kasnije postati 41. slavna brigada, a nakon toga i 441. viteška.

Hujkina brigada će u maju 1993. godine ponijeti najveći teret odbrane grada Mostara od agresije HVO-a. Ovoga puta su u ulozi agresora bili dojučerašnji ratni saveznici u zajedničkom otporu srpsko-crnogorskom agresoru.

HVO, vojna struktura paradržavne tvorevine "Herceg - Bosna", u aprilu 1993. godine počinje provokacije, a otvoreno i frontalno, pod okriljem noći 9. maja iste godine, i vojni pohod sa ciljem da potčini snage Armije RBiH i vojno zaposjedne Mostar kao stolni grad i nacionalnu središnjicu.

Takvom raspletu vojnopolitičkih kalkulacija u centru Hercegovine odlučno se suprotstavila Mostarska brigada zajedno sa jedinicama MUP-a BiH. Zaposjeli su linije odbrane i agresore zaustavili duž Bulevara Narodne revolucije i Šantićeve ulice u samom centru Mostara.

Tu se vodila presudna danonoćna bitka. Stiješnjeni na dijelu zapadne obale Neretve i u istočnom dijelu Mostara, odsječeni sa svih strana, sa položajima četnika na istočnim stranama i ekstremistima HVO-a sa

zapadne, sjeverne i južne strane grada, mostarski borci su neviđenom hrabrošću vodili sudbonosne bitke posebno u Mahali, na Bulevaru i Šantićevoj ulici, te drugim zonama odbrane do linija oko Blagaja. Nije bilo uzmaka niti pomisli o predaji.

Priprema plana deblokade Mostara i priprema jedinica vršeni su u strogoj tajnosti. To je radila grupa patriota, članova Mostarske brigade i Komande Korpusa. Hujka je komandovao jedinicama koje su imale zadatak da oslobode gradsko jezgro - kasarnu Sjeverni logor i poligon kasarne prema Sutini. Odabrana je komandna grupa koja je iz dubine vodila akciju oslobađanja Vrapčića i Bjelopoljske kotline.

Komanda 4. korpusa je dala odobrenje za naredbu komandanta 441. mtbr Midhada Hujdura Hujke da operacija deblokade Mostara započne 30. juna 1993. godine u tri sata ujutro. Hujka je naredio da tri ispaljena "bosanska lonca" budu signal za početak napada na Sjeverni logor. Za komandno mjesto je odabrao zgradu na prvoj liniji uz ogradu Sjevernog logora.

Hujka je poveo napad koji se pretvorio u jurišna osvajanja kasarne, gdje je zauvijek zaustavljen gelerom granate. Njegovi borci ubrzo su oslobodili Sjeverni logor, a oslobođeno je i Bijelo Polje. Mostar je poslije višemjesečne potpune opsade konačno prodisao.

Pod okriljem noći 01. 07. 1993. organizovana je zajednička sahrana komandanta Hujke i poginulih boraca u Sjevernom logoru. Sahranjeni su na današnjim Šehitlucima, u to vrijeme gradskom parku, čime je ovaj lokalitet od tada zvanično postao šehidsko mezarje. Prethodno je, iz sigurnosnih razloga zbog granatiranja, u foajeu Narodnog pozorišta klanjana dženaza poginulim, uz prigodne oproštajne govore.

Govor Izudina Šahovića, Midhatu Hujduru-Hujki i njegovim saborcima:

"Legendarni komandante Hujka, borci Specijalne jedinice koje si sam birao za svoju posljednju, ali najveću bitku, dali su mi zadatak da Ti posmrtno raportiram. Gospodine komandante, od 25 specijalaca koji su, kako se to u žargonu kaže, efektivno odradili modernu Bastilju zvanu Sjeverni logor, sedam ih, računajući i Tebe, više nikad neće biti u stroju, a ranjeno ih je šest. Zadatak je u cijelosti izvršen - Sjeverni logor je pao, neprijatelju su nanijeti teški gubici, a u našem plijenu našle su se značajne količine oružja, municije i hrane. Na bivšoj Vojarni vihori se zastava sa zlatnim ljiljanima.

Sudbina je htjela da u ime boraca-heroja, Hujkine i mostarske raje, koji su ostali nijemi u šoku zbog gubitka komandanta i šestorice najboljih drugara, progovorim i predam svoj prvi, najteži i najtužniji raport. Sudbina je htjela da i sam budem sudionik ove historijske bitke i da provedem uz Tebe posljednje sate tvog raskošnog života.

Sudbina je, također, htjela da početkom rata iskrsneš iz svoje anonimnosti i blijeskom munje postaneš legenda, da bi poput mitskog junaka otišao u legendu u kojoj ćeš, dragi naš komandante, druže i prijatelju, zauvijek ostati.

Ti jednostavno drukčije i nisi mogao. Izrastao iz raje, otišao si sa svojom najboljom rajom Švabom, Farisom, Popajom, Mirčetom, Jusom, Ifetom... Poput antičkog vojskovođe, jahao si na čelu svojih junaka i zajedno s njima otišao u vječnost. Kažu, nije trebao, komandant ne ide u bitku, on komanduje negdje iz sigurnog skloništa, itd.

Ali svi zaboravljaju da se ovdje ne radi o nekom tamo komandantu, nego o komandantu Hujki. Ko je imao sreće da ga bolje upozna, jasno mu je da je Hujka samo onako, na terenu, u bitkama i ličnim primjerom, mogao biti vojni komandant.

Zato je Hujka i bio tako omiljen, zato je uživao beskrajno povjerenje svojih boraca, koji su ga pratili, kao noćas u Sjevernom logoru, njegova raja, ravno do smrti i u samu smrt.

Ali legende ne umiru. Omanji rastom, kako mu je priroda namijenila, Hujka je postao gorostasom oružanog otpora muslimanskog naroda Mostara i naroda BiH. Nadrastao je i ostavio u dubokoj sjenci mnogobrojne teoretičare i vojne stratege.

Hujka je sve to nosio negdje duboko u sebi, pokazao je to svojim djelima i vojničkim pobjedama. Rođen da umre kao heroj, Hujka to nije mogao izbjeći. To mu je namijenila sudbina.

Neka ti je vječni rahmet, najdraži naš komandante."

Midhad Hujdur Hujka je dobio čin brigadnog generala, nosilac je Zlatnog ljiljana, a odlikovan je i najvećim vojnim odlikovanjem Armije Republike Bosne i Hercegovine - Ordenom heroja oslobodilačkog rata Bosne i Hercegovine.

Naš Hujka će ostati u pamćenju sadašnjim i budućim generacijama kao jedan od najvećih sinova u odbrani Bosne i Hercegovine.

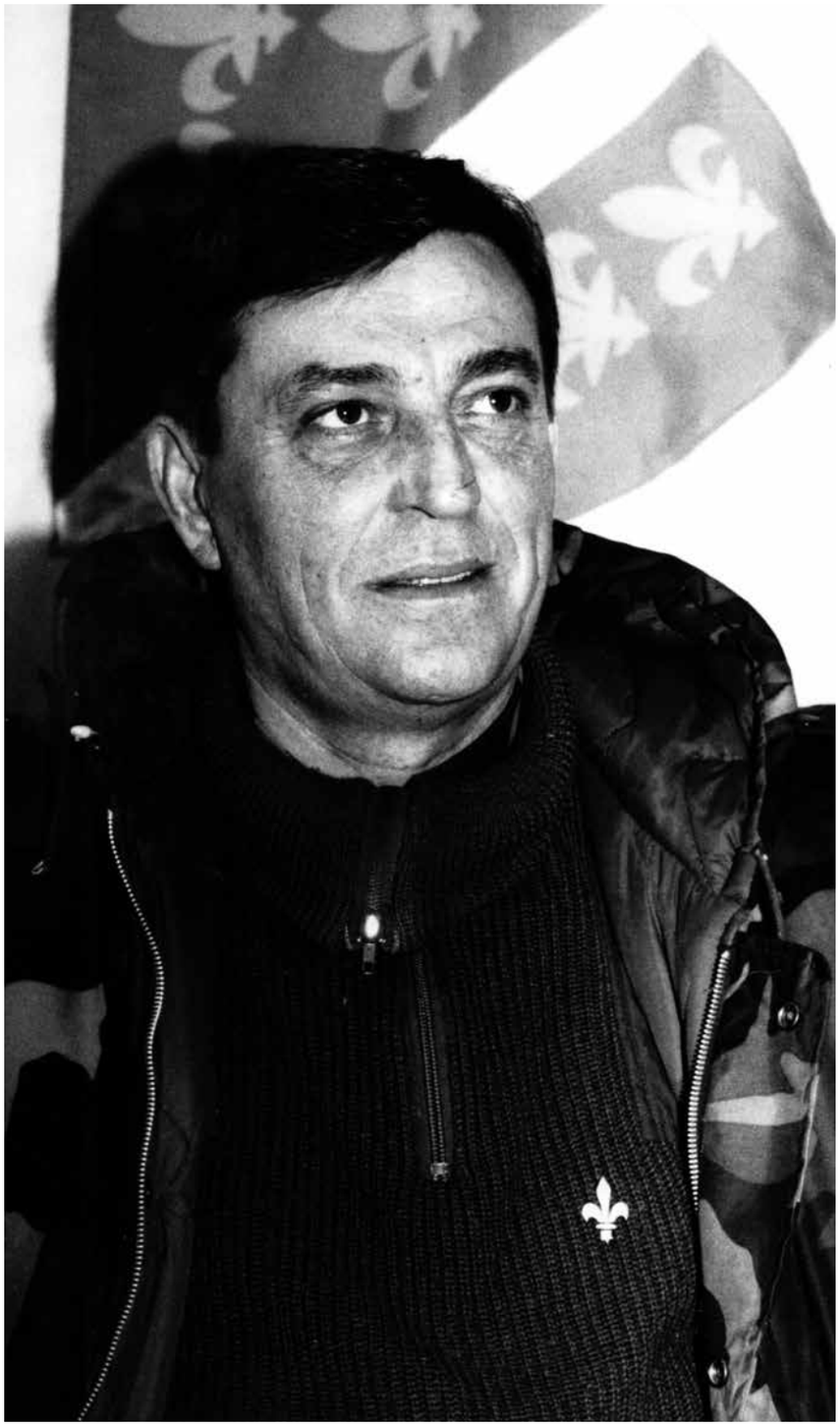

ARIFOVO NAJVAŽNIJE DJELO - SLOBODA

Arif Pašalić (31. avgust 1943 - 26. april 1998) bio je general Armije Republike BiH i Vojske Federacije Bosne i Hercegovine. U najtežem periodu agresije na BiH bio je na čelu 4. korpusa Armije RBiH. Rođen je u mjestu Janjići kod Zenice. U svojoj profesionalnoj vojnoj karijeri završio je Vojnu podoficirsku školu, a zatim Vojnu akademiju u Zadru.

Poslije kratkog vojnog službovanja u Zagrebu, postavljen je na dužnost komandira Baterije u 200. divizionu u Bihaću, gdje je napredovao do čina majora, a potom je raspoređen u Garnizon Mostar. U ovom gradu, u okviru 171. vazduhoplovne baze, dobija i čin potpukovnika i funkciju načelnika Štaba.

Službu u bivšoj vojsci napustio je samovoljno i kriomice u martu 1992. godine kada se sa činom potpukovnika pridružuje snagama Teritorijalne odbrane u Mostaru. JNA je napustio kada se uvjerio da se bivša jugoslovenska vojska otvoreno stavljala u funkciju ekskluzivno samo jednog - srpskog naroda.

Odmah po dolasku u TO Arif Pašalić aktivno učestvuje u formiranju Samostalnog bataljona odbrane Mostara, gdje ga borci biraju za svog komandanta. Bio je na čelu jedinica odbrane Mostara, kako su one rasle od bataljona, preko brigade do korpusa.

Arif Pašalić 17. novembra 1992. godine učestvuje u formiranju 4. korpusa Armije RBiH i postaje njegov prvi komandant. Na toj funkciji ostaje sve do novembra 1993. godine, kada odlazi na druge vojne dužnosti u Sarajevo.

Za zasluge u odbrani zemlje, u jeku presudnih bitaka za Mostar, 14. decembra 1993. godine, Arifu Pašaliću dodijeljen je čin brigadnog generala Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Od 11. oktobra 1993. do 18. januara 1995. godine obavljao je dužnost pomoćnika ministra odbrane Republike BiH. Karijeru je nastavio kao načelnik Odjeljenja inspekcije Vojske Federacije BiH, a zatim i kao direktor Civilne avijacije BiH.

Arif Pašalić je izgubio život u teškoj saobraćajnoj nesreći u večernjim satima 26. aprila 1998. godine u Drežnici, dok se sa suprugom Hafizom vraćao iz Mostara za Sarajevo.

Na mostarskom mezarju Šehitluci, gdje počiva najveći broj njegovih saboraca u odbrani Mostara, general Arif Pašalić je, u dostojanstvenoj atmosferi i u prisustvu velikog broja građana Mostara i brojnih mjesta BiH, sahranjen 30. aprila 1998. godine.

U ime gradskih struktura vlasti i građana Mostara od Pašalića se oprostio Safet Oručević, gradonačelnik i jedan od njegovih najbližih saboraca:

"Imam tešku i časnu dužnost da se u ime Mostara i svih građana Hercegovine posljednji oprostim od našeg komandanta. Teško je u ovom trenutku odabrati riječi, sve je već rečeno u ovih nekoliko tužnih dana.

Znamo svi koliko je Arif Pašalić volio ovaj grad, ove ljude i ovu zemlju.

Bio je ponosan na Mostar i sve ljude Hercegovine koji su u ovom gradu našli utočište, jer smo svi ovdje bili borci, dijelili sve patnje i zebnje, svu tugu i sreću zajedno. Bio je ponosan što smo ostali dosljedni principima, nepodijeljeni i nepokolebljivi u tom cilju.

Borio se i branio, predstavljao i štitio ono što se zove Bosna i Hercegovina, i Bosanac i Hercegovac, zajedno i neodvojivo.

Za tu ideju u ovom gradu ponudio je i svoj život, i svoju familiju koja je sa njim prolazila sva iskušenja boreći se za njegove hrabre i ponosne stavove podržavajući njegovu viziju koja je bila sastavni dio njegovog životnog opredjeljenja, njegovog poziva i njegovog odgoja.

Najteži trenuci Mostara bili su i najteži trenuci njegovog života. i ovaj grad je mjesto koje mu je bilo određeno i za život i za vječni počinak. Ali, danas je sa njim i njegova Zenica, njegovi voljeni Janjići i sva mnogobrojna familija Mostaraca, Bosanaca i Hercegovaca koja ga nosi u srcu. Iza njega ostaje najvažnije djelo - sloboda.

Kad je mnogima ponestalo daha, hrabrosti, odlučnosti, kad je nestajalo bilo kakve podrške, kad smo ostajali sami, često napušteni, okruženi, kad su i politika i međunarodna zajednica bili dezorijentisani u bezizlaznoj situaciji i pomahnitalom okruženju, dosljedno je branio ideje i sve ciljeve zajedničkog življenja i bio jedan od ključnih, a nerijetko i jedini oslonac u odbrani BiH od velikosrpskog i velikohrvatskog fašizma na ovim prostorima.

Historija će sa poželjne distance staviti sve stvari, sve događaje i sve ljude na svoje mjesto. Ali, jedno je sigurno: Arif Pašalić jedan je od simbola na čelu borbe i antifašističkog određenja Bošnjaka i ostalih patriota u ovom gradu i u ovom ratu. Na ovom istom mjestu, bezbroj puta opraštali smo se od naših prijatelja i saboraca, naših najdražih. Šehitluci su dio duše Mostara.

U njima se oslikava i naša borba i prkos i ponos i snaga i nada da istrajemo. Njen neodvojivi dio od danas je i naš komandant Arif Pašalić. Često ljut što nas mnogi danas ne razumiju, i posljednji dan njegovog života smo dugo razgovarali. Rekao nam je: Čuvajte da neprijatelji BiH ne završe u miru što nisu mogli završiti u ratu.

I danas ti tvoji borci, Arife, jednoglasno poručuju: Mirno počivaj generale, kraj našeg Hujke, Hume, Zije, Švabe, Šefika Sulejmanovića i svih onih zbog kojih smo dužni istrajati u ovoj časnoj borbi.

Neka ti je rahmet veliki!"

Zlatni ljiljan bilo je vojno odlikovanje Armije Republike Bosne i Hercegovine za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini.

Odlikovanje Zlatni ljiljan se dodjeljuje pripadnicima oružanih snaga koji su se naročito istakli u oružanom suprotstavljanju agresoru, doprinijeli proširenju slobodnih dijelova Bosne i Hercegovine, izvršili više slobodnih djela u kojima je došla do izražaja njihova lična hrabrost i požrtvovanje, pri čemu su agresoru naneseni znatni gubici u ljudstvu i materijalnim sredstvima.

Zlatni ljiljani Mostara...

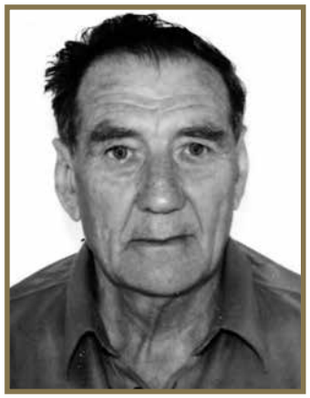

Ajanić Ethem - Dedo

Avdić Ethem

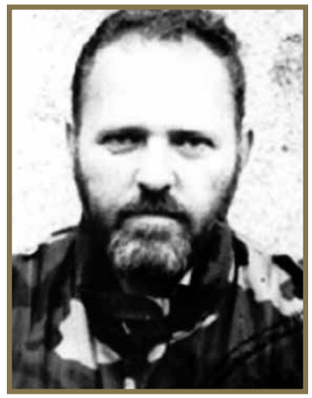

Bakija Kemal

Balavac Nusret

Balavac Sabahudin - Švabo

Balić Hasan

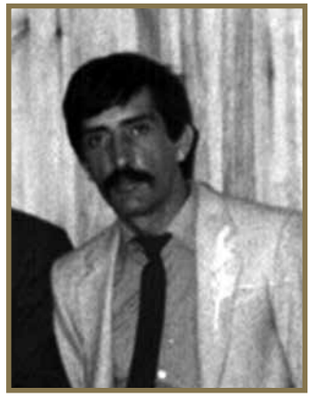

Behram Muharem

Bilal Mirsad

Boškailo Suad

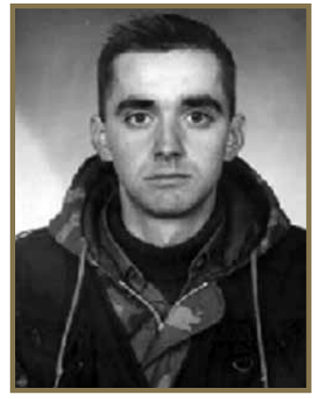

Božić Zijad

Bralj Omer

Brkan Emir

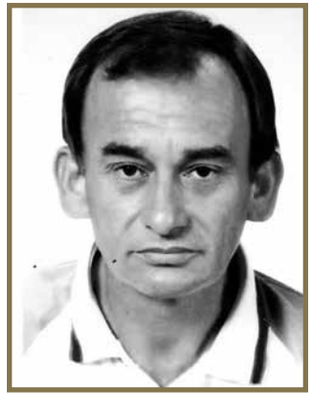

Burić Halil

Čamo Alija

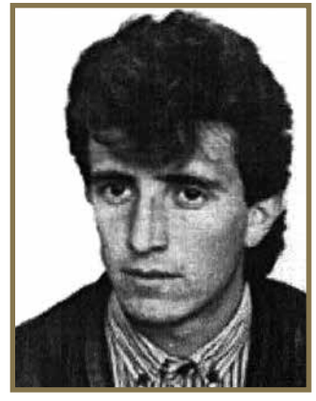

Čehić Senad

Čolić Dževad

Čolić Enver - Fočak

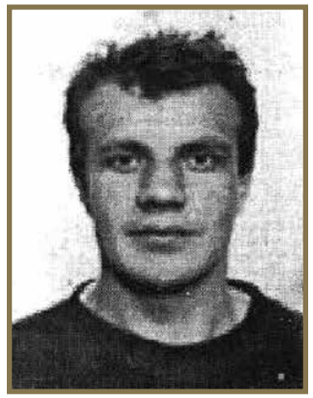

Čolić Hakija

Čorda Miro

Ćupina Suad

Dedić Nurif

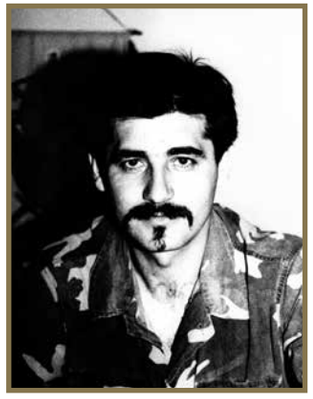

Drljević Semir - Lovac

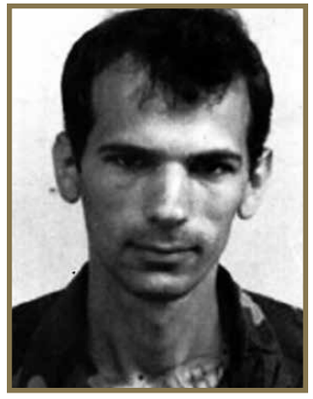

Duraković Džemo

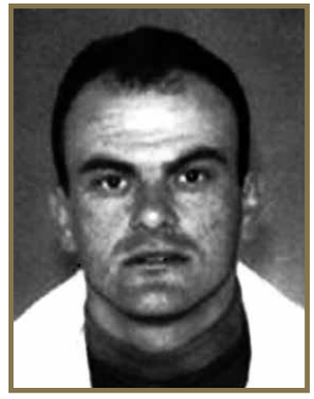

Dželilović Azer

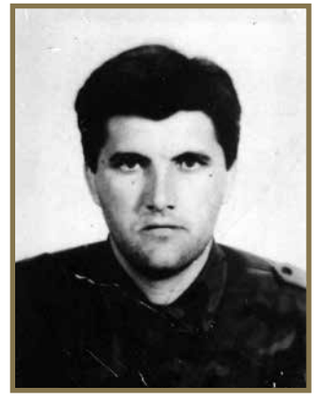

Džemić Halil

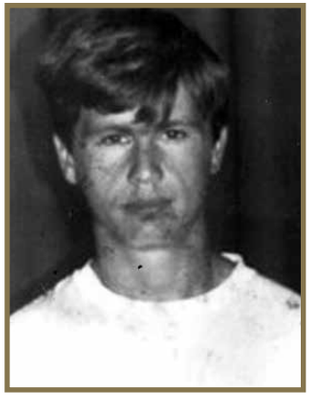

Džiho Ekrem

Džiho Emin

Džiho Ramiz

Džubur Ćamil

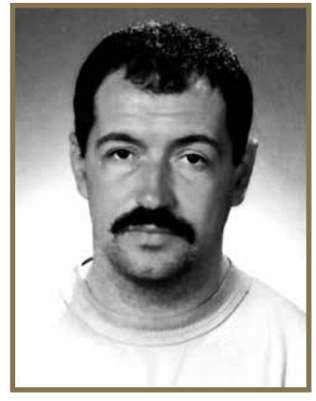

Eminagić Saša

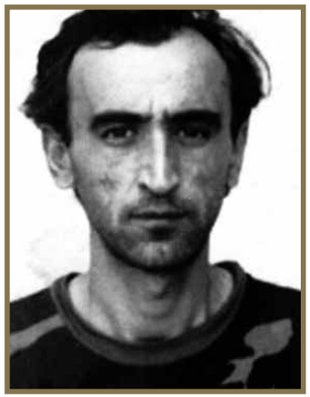

Gaštan Esad

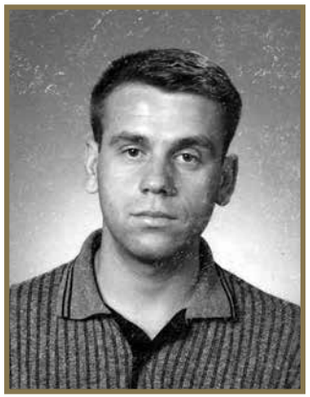

Gosto Nusret

Grizović Asim

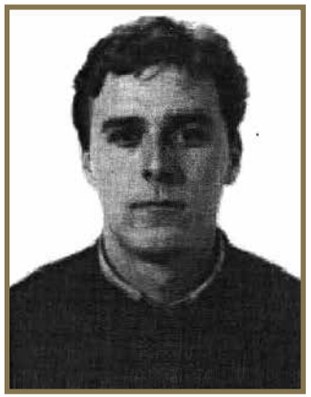

Grizović Mimo

Hadžialić Senad

Hasandedić Arman

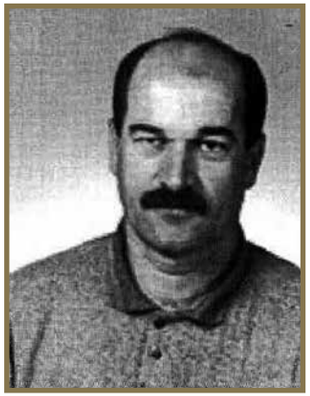

Hasić Kemal

Hasić Vahidin

Hondžo Adis

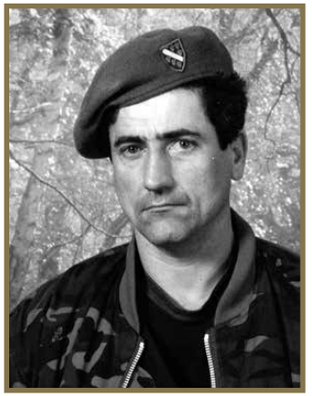

Hujdur Midhad - Hujka

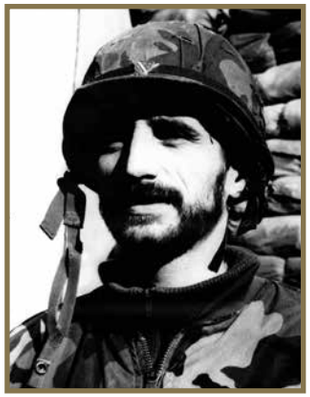

Humo Esad

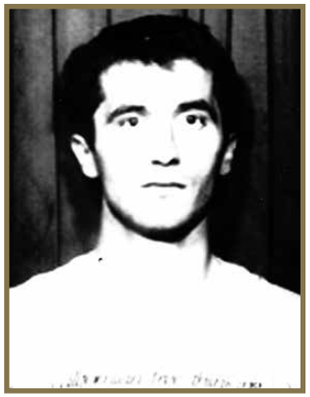

Humo Mirza

Husić Dževad

Husković Feđa

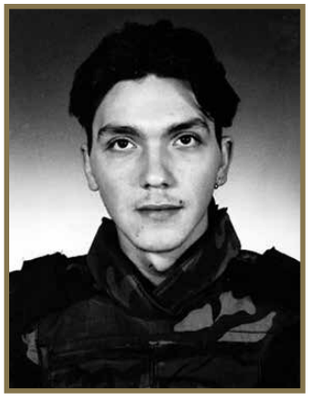

Imamovic Zoran - Popaj

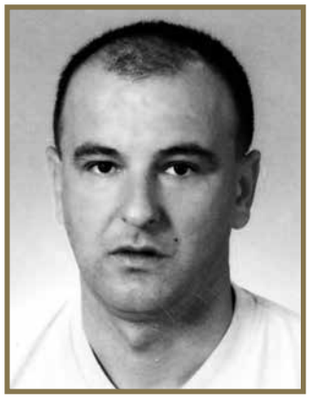

Isić Safet

Jazvin Asim

Jugo Almir

Jugo Miralem

Jugo Muharem - Mušan

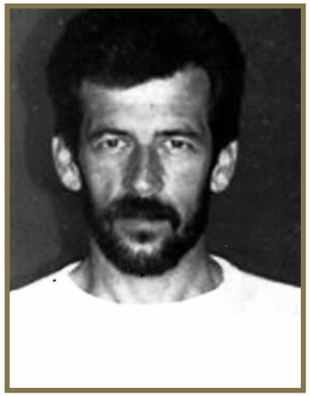

Kajan Miralem

Kosić Esad

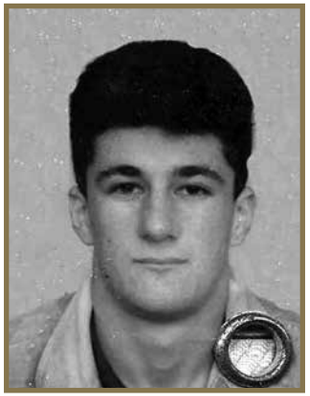

Kreso Emir

Krhan Selim

Lerić Zijo

Ljevo Zikrija

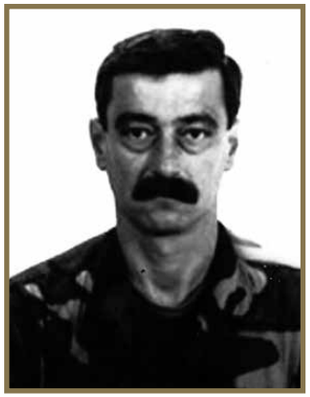

Mace Zijo

Mahinić Mirsad

Maksumić Šećo

Malkoč Dragan

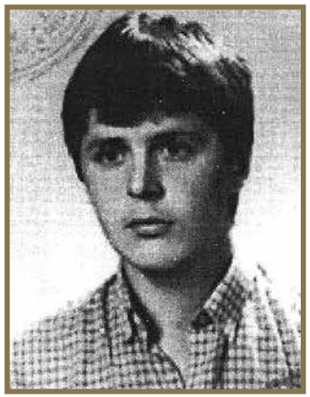

Marić Adem

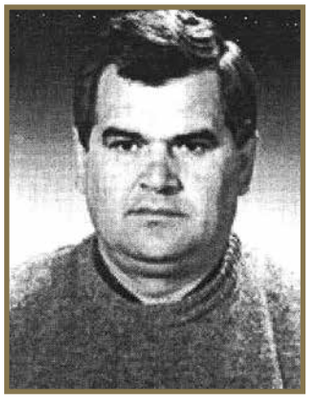

Marić Miralem

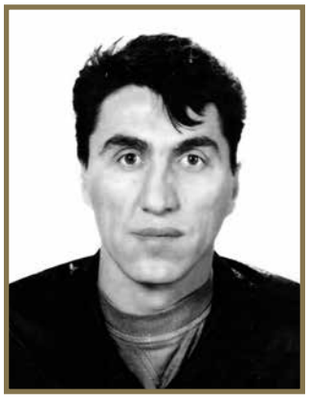

Marić Omer - Gumalić

Marić Sead

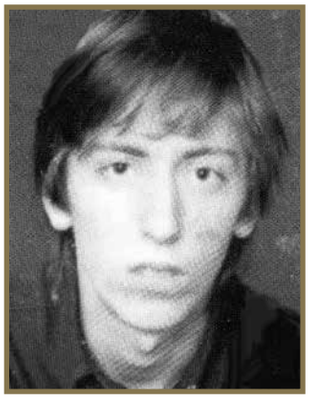

Mehić Zlatko - Zuba

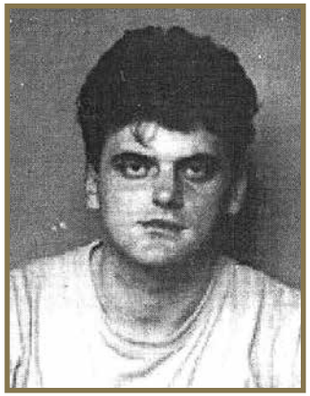

Merdan Mustafa

Milojević Nenad

Muharemović Suad

Muratspahić Miralem

Mušić Izet - Bosanac

Nožić Ibro

Peco Himzo

Penava Fahir

Pendić Enes

Perić Zoran

Pobrić Šefik

Puhalo Zoran

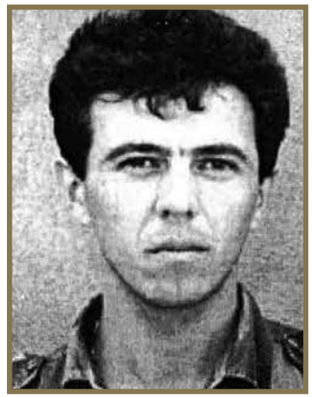

Rahimić Nijaz

Roga Dragan

Salčin Enver - Enko

Salčin Miro - Mira

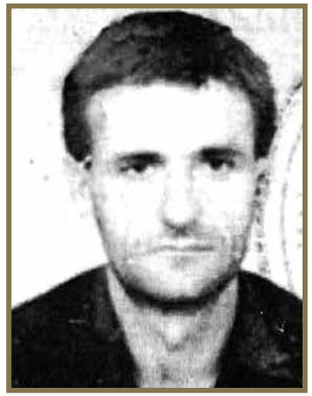

Selimić Mustafa

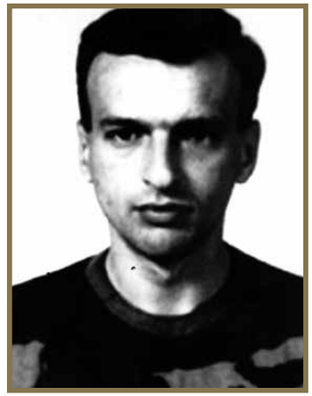

Stošić Goran - Stoša

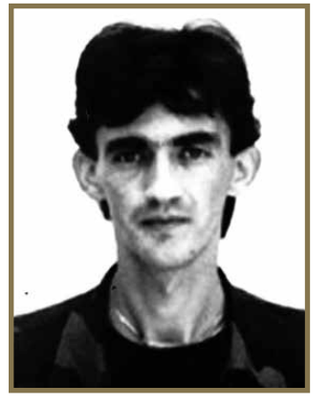

Suhonjić Haris

Šarančić Nazif

Šehović Esad

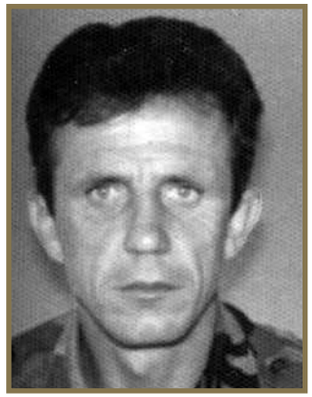

Šejtanić Kemal

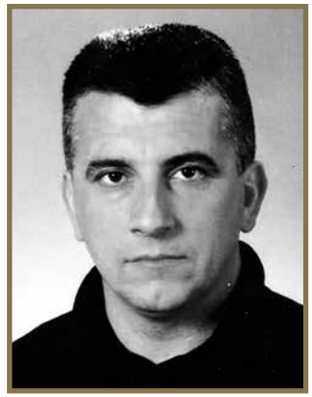

Špago Džemil

Šuta Nermin

Šuta Šefko

Tinjak Musa

Tojaga Šefik

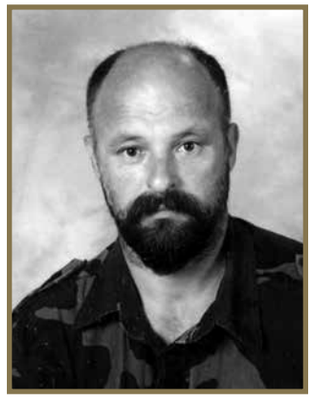

Topić Džemal

Turajlić Nedžad

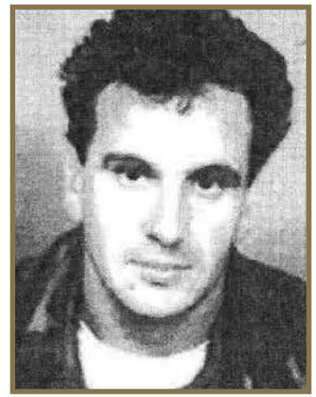

Turajlić Tahir

Vejzović Amel

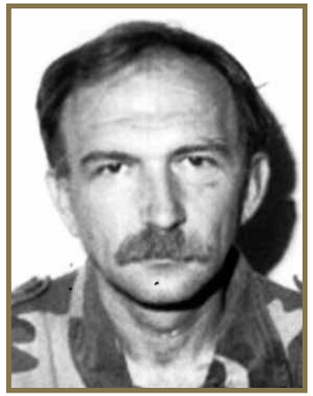

Venhari Refik

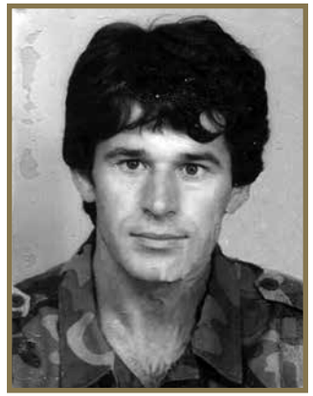

Vrače Meho

Vukosav Predrag

Zahirović Hajrudin

Zećo Senad

Zuhrić Šekib

Za iskazanu hrabrost i ratne zasluge u periodu agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992. - 1995. godine, pripadnicima policijskih snaga MUP-a Republike Bosne i Hercegovine Mostar dodijeljivana su sljedeća ratna priznanja - odlikovanja: Policijska medalja za hrabrost, Zlatna policijska značka - zvijezda i Srebrna policijska značka - zvijezda.

Ova ratna priznanja dodijelila su se i pripadnicima MUP-a RBiH u Mostaru koji su se naročito istakli u oružanom suprotstavljanju agresoru, doprinosili proširenju slobodnih teritorija BiH, te izvršili više djela u kojima je došla do izražaja njihova lična hrabrost i požrtvovanje...

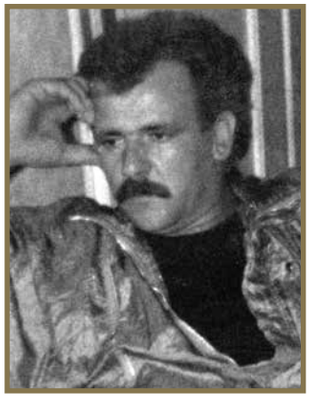

Arap Mustafa

Brajević Senad

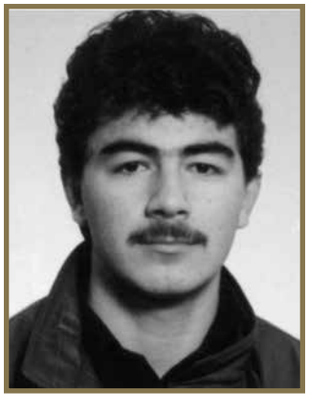

Brekalo Jasmin

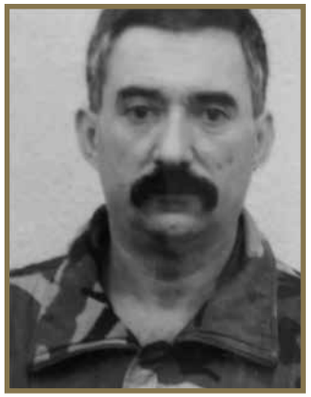

Busuladžić Aziz

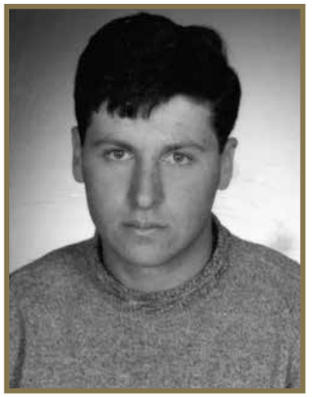

Čamo Mujo

Čustović Rašid

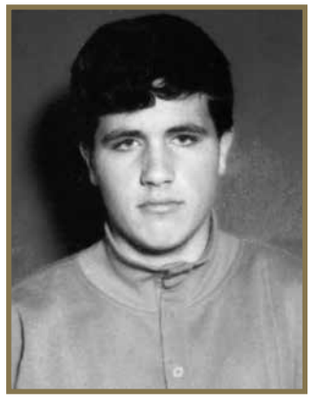

Demić Edin

Đipa Haris

Džiho Hasan

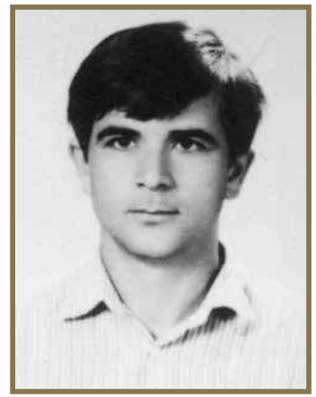

Džoklo Abdulah

Elezović Edmir

Eminagić Goran

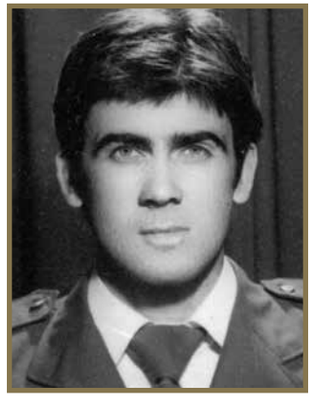

Galijašević Ćamil

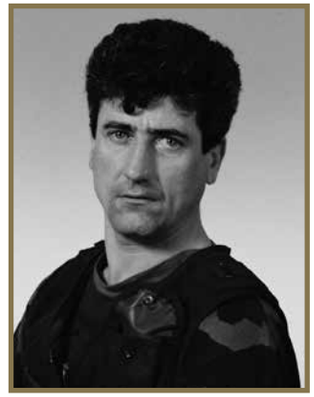

Hujdur Midhad

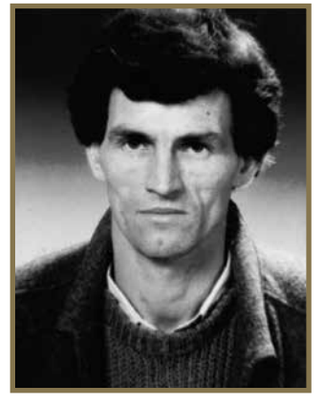

Husić Junuz

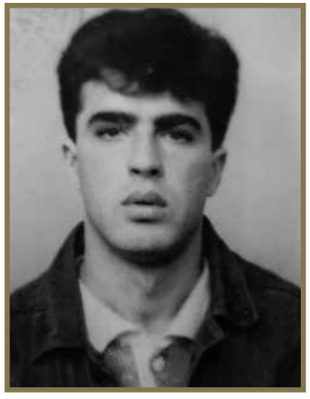

Jugo Amir

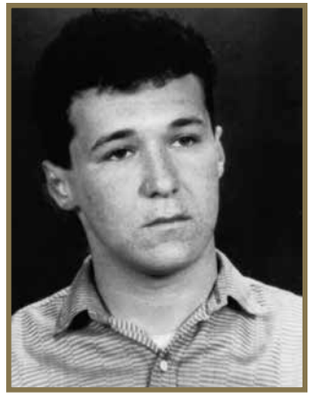

Karić Fadil

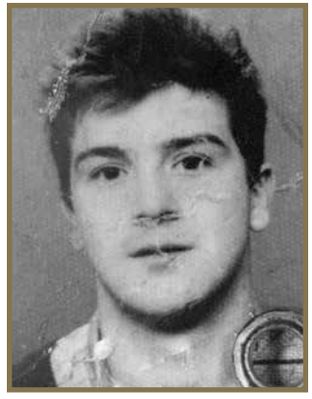

Kečo Almir

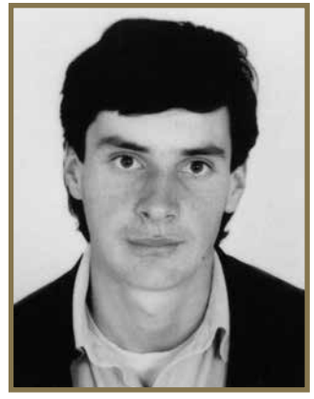

Kuštrić Amir

Lerić Zijo

Lulić Adis

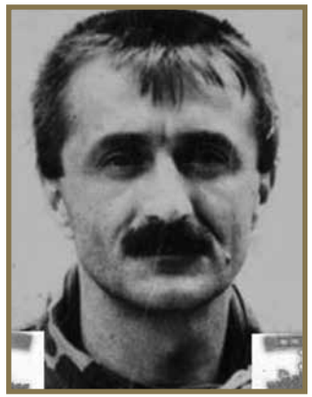

Maksumić Naser

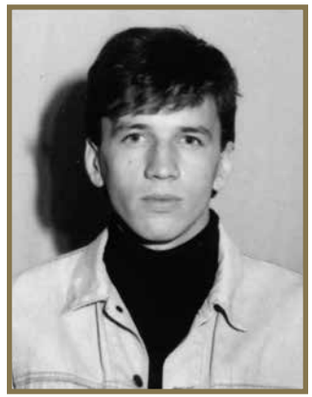

Marić Semir

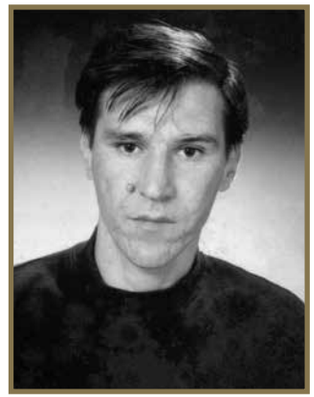

Masleša Halil

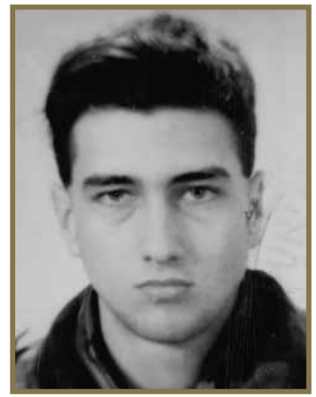

Memić Adnan

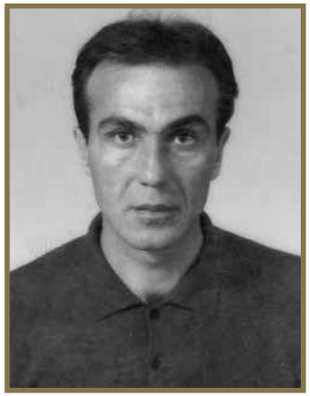

Muraspahić Atif

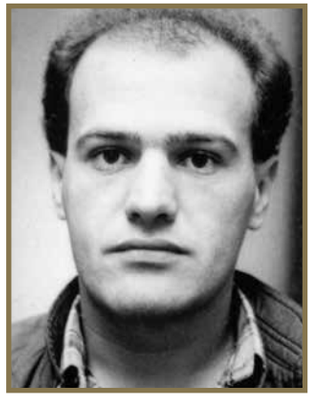

Pala Miralem

Pehilj Ćamil

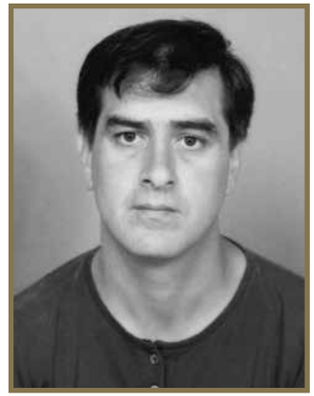

Sarić Sead

Šaković Medin

Šito Nazif

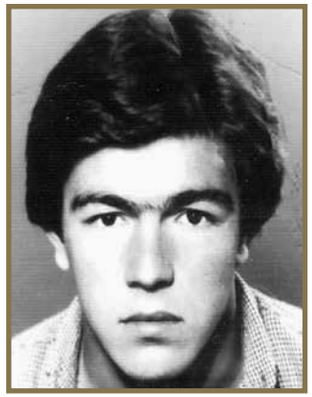

Smajkić Ibrahim

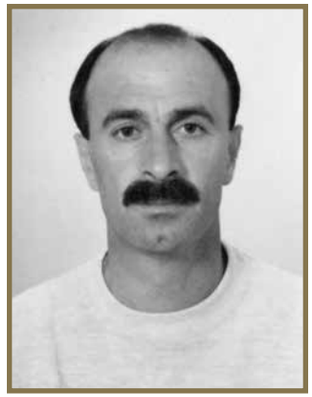

Špago Ahmed

Tafro Kadir

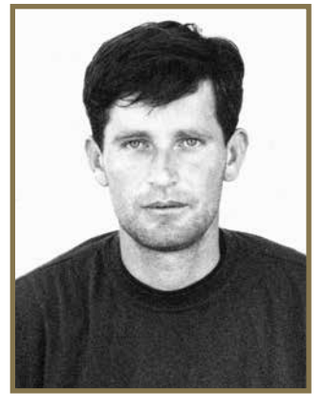

Zulović Ekrem

Sjeverni logor nakon eksplozije cisterne, 1992.

NA BRANIKU SVOGA GRADA

Nakon tri decenije od početka rata u BiH ova kratka historija ratnih događanja u Mostaru je neophodna za buduće generacije.

Opisuju se bitni događaji, navode se relevantni pojedinci i grupe ljudi koji su bili sudionici tog vremena, herojska borba vojske i patnje naroda na ovim prostorima.

Mostar i njegovi građani od 1992. do 1995. godine preživjeli su najteže dane tokom dva rata i dvije opsade. Svakodnevno granatiranje, ubijanje i rušenje grada, izgladnjivanje stanovništva i nasilna protjerivanja iz njihovih domova na prostor stare jezgre grada i lijevu obalu Neretve koja je bila pod kontrolom ARBiH, bili su samo dio naše svakodnevnice. Mostar je doživio najokrutnija iživljavanja i ubijanja ljudi, dok su kolone njegovih građana odvođene na gradski stadion, u logore, te u progon ili zatočeništvo.

Stanovnici grada, žrtve i svjedoci tog pogroma, reći će uvijek kako je istina o tim događajima samo jedna. Svjedoci su, prije svega, oni sami, ali i svjetski mediji te, u konačnici, Međunarodni krivični sud u Den Haagu.

Mostar je politički, ekonomski, kulturni centar Hercegovine i jedan od pet najvećih gradova u Bosni i Hercegovini. U geografskom smislu bio je vojno-strateška tačka od posebne važnosti početkom 90-ih

godina prošlog stoljeća, u jeku jugoslovenske krize i početka raspada nekadašnje zajedničke države (SFRJ), kao, uostalom, i cijela Bosna i Hercegovina. Navedeni projekti kreirani su istovremeno u Beogradu i Zagrebu uz podršku njihovih lokalnih izvršilaca instaliranih u politički život BiH.

Grad Mostar je doživio nezapamćen urbicid. Prema podacima gradskog Ureda za komunalne i stambene poslove, do početka jula 1993. godine u gradu je uništeno 3.600 stanova i oko 6.500 kuća, a potpuno spaljeno i razoreno 2.200 objekata u privatnom i državnom vlasništvu. Snabdijevanje vodom i strujom bilo je prekinuto, jer su izvorište vode i struje bili izvan opkoljene teritorije. Zbog porušenih mostova nije bio moguć prelazak sa jedne na drugu obalu Neretve.

U borbama za odbranu Mostara u dolini Neretve poginulo je i ubijeno preko dvije hiljade pripadnika Armije RBiH, MUP-a i civilnog stanovništva, a više stotina osoba se i danas vode kao nestali. Stradala je kompletna historijska jezgra, kao i urbana struktura centra, koja je na očigled Evrope i cijelog svijeta na kraju ratnih sukoba 1994. godine ličila na Hirošimu nakon II svjetskog rata.

Konačno svjedočenje ljudi koji su pretrpjeli i preživjeli dvostruku agresiju i opsadu svog grada dale su presude Međunarodnog krivičnog suda u Den Haagu (Nizozemska) 29. novembra 2017. godine. Presude su jasno označile adrese agresora sa jedne i žrtava sa druge strane. Nakon 25 godina teškog i mučnog čekanja, pomiješanih osjećaja silne tuge i bijesa, poslije izricanja presude, ma koliko ona izgledala nedovoljnom kaznom za zločince, odahnuli su.

Cijeli svijet zna ko je bio agresor, a ko žrtva u Mostaru i Hercegovini, ali zna i kada i sa kakvim ciljevima su započeti ratovi. Oni Mostarci, kao i njihovi pomagači, koji su bili na strani zločina i zločinaca, ostat će zauvijek zapisani krvavim slovima u njegovoj historiji.

Oružane borbe u Bosni i Hercegovini su počele početkom proljeća 1992. godine agresijom na glavni grad države - Sarajevo, ali i oružanim incidentima i sukobima na brojnim drugim dijelovima zemlje. Građani Bosne i Hercegovine svjedočili su tragediji koja će ostati zabilježena kao jedan od najkrvavijih ratova na tlu Evrope.

U historiji našeg grada bilježimo sljedeće događaje:

U Mostaru su 19. septembra 1991. godine na području Aerodroma i Vazduhoplovne baze, te u više vojnih kasarni i logističkih centara preko noći stacionirane brojne snage iz SRJ i Srbije, Užičkog i Nikšićkog korpusa JNA sa zadatkom da u Mostaru i ostalim dijelovima Hercegovine “zavedu red”.

U oktobru iste godine došlo je do prvog ozbiljnog oružanog sukoba na teritoriji opštine Ravno. Uporedo sa učestalim provokacijama u samom gradu, prijetnjama, oružanim incidentima i ultimatumima, u zimu 1991/1992. godine, unatoč brojnim pokušajima, bilo je očito da Mostar neće uspjeti da sačuva mir.

I dok su mnogi gradovi u BiH težinu minulog rata proživljavali na različite načine, Mostar je i u tome bio poseban - ovom gradu bila je namijenjena sudbina da ratuje s dva agresora u izuzetno složenim geopolitičkim okolnostima.

I jedna i druga agresija imale su za cilj da ovaj prostor u cijelosti etnički očiste ne samo od Bošnjaka nego i od svih onih koji se nisu uklapali u njihove političke ideje, te da njihovu imovinu opljačkaju i unište. Iako u dva različita vremenska perioda, dokazano je da se radilo o "dogovorenom ratu" protiv Bosne i Hercegovine, čiji je najjužniji dio zajedno sa Mostarom, kao krupan teritorijalni i ekonomski ratni plijen, trebao biti podijeljen između partnera u okviru fašističkog projekta nasilnog stvaranja Velike Srbije i Velike Hrvatske, da bi u zadnjoj fazi hrvatsko-srpskih dogovora Mostar pripao Hrvatima kao glavni - stolni grad samoproglašene Hrvatske Republike Herceg-Bosne.

KARTE NACRTANE U BEOGRADU I ZAGREBU

I beogradski i zagrebački politički vrh 90-ih godina otvoreno se izjašnjavao za teritorijalno prekrajanje BiH. Analitičari političkih prilika s početka 90-ih godina, posebno u dijelu analize izbornih rezultata, skreću pažnju na činjenicu da je najveći stepen nacionalne političke homogenizacije iskazalo hrvatsko i srpsko stanovništvo u okviru vlastitih stranačkih i nacionalističkih projekcija.

Najmanji stepen nacionalne homogenizacije tokom prvih višestranačkih izbora 90-ih godina iskazalo je bošnjačko stanovništvo čiji su birači podijelili glasove između više aktera na političkoj sceni Bosne i Hercegovine.

Tako su u hrvatskim i srpskim jednonacionalnim sredinama u BiH, u većini slučajeva, formirane jednostranačke i jednonacionalne skupštine (HDZ/SDS), dok su u sredinama sa većinskim bošnjačkim stanovništvom u velikom broju slučajeva formirana višestranačka i višenacionalna tijela građanske vlasti.

Međutim, najutjecajnija politička stranka u bošnjačkom biračkom tijelu, Stranka demokratske akcije (SDA), na izborima je osvojila dominantnu naklonost svojih birača. Tako je izborila uslove da na svim nivoima sa SDS-om i HDZ-om dijeli vlast i u Mostaru je na taj način konstituirana prva demokratska vlast 1991. na čelu sa gradonačelnikom Milivojem Gagrom.

U takvom političkom ambijentu u kome su se ključne političke i vojne karte i ciljevi iz 90-ih godina crtali i kreirali na relaciji Beograd - Zagreb - Banjaluka - Mostar - Grude, Mostar je bio prepoznat po svom

višenacionalnom uređenju, sveopštoj kulturi življenja i toleranciji, te je kao takav postao meta i morao nestati.

TENKOVI NA ULICAMA MOSTARA

U Mostaru je tada bila stacionirana 10. motorizovana brigada JNA u kasarnama Sjeverni logor i Južni logor sa više skladišta ratnog materijala u dolini Neretve. Pred sami raspad bivše SFRJ ta Brigada je imala Komandu, Oklopni bataljon sa 30 tenkova, Motorizovani bataljon, logističke jedinice. To je bilo vojno jezgro sa približno 1.000 vojnika, a ostatak do punog sastava od 3.000 ljudi popunjavao se iz civilne rezerve u opštinama Nevesinje, Gacko, Mostar, Čapljina, Stolac, Jablanica.

Četvrtog maja 1991. godine tenkovske i motorizovane jedinice te Brigade su dobile zadatak da iz kasarne Sjeverni logor u Mostaru izvrše pokret preko Lištice (Široki Brijeg) prema Kupresu. Tamo će u širem rejonu i pod punom borbenom spremnošću izvesti taktičke borbene vježbe koje su bile priprema za rat u Hrvatskoj.

Kolona od preko 100 tenkova, oklopnih transportera, inžinjerskih mašina i teških kamiona stigla je oko 12 sati na Polog blizu Lištice. Građani zapadne Hercegovine stali su ispred prvog tenka i zaustavili kolonu, a potom je u potpunosti okružili. U isto vrijeme narod je na Balinovcu postavio drugu barikadu.

Nastala je višednevna krizna situacija. JNA je zahtijevala nastavak pokreta, a narod i političke strukture zapadne Hercegovine predvođene HDZ-om, zahtijevale su povratak Brigade u kasarnu Sjeverni logor. Prijetila je opasnost da dođe do oružanog sukoba sa težim vojnim i političkim posljedicama. Zbog nastale situacije, u Mostar je pozvan predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović zajedno sa članom Predsjedništva Stjepanom Kljujićem. Uspjeli su smiriti narod i vojna kolona je nastavila pokret. Mnogi građani ni tada nisu vjerovali da je rat neizbježan.

SAO HERCEGOVINA SA MOSTAROM DO MORA

Prema srpskoj projekciji pripojenja i potčinjavanja interesnog dijela BiH, u kome će većinski živjeti Srbi, kreiran je projekat Republike srpske. Na djelu je, ustvari, bila realizacija poznatog plana SANU iz Beograda koja je predviđala objedinjavanje svih Srba u jednu zajedničku državu bez obzira na to gdje oni žive, te da li se radi o teritoriju koji pripada nekoj drugoj nezavisnoj državi. Takvi pristupi i planovi neminovno su podrazumijevali ratne opcije i konačna vojna rješenja.

Srpska autonomna oblast (SAO) Hercegovina formirana je 12. septembra 1991. godine. Nepuna četiri mjeseca kasnije, 9. januara 1992. godine, Skupština srpskog naroda ozvaničila je Srpsku republiku

u Bosni i Hercegovini sa vrlo jasnim odlukama i određenim političkim i vojnim ciljevima.

Dana 19. 9. 1991. godine na prostore Mostara dolazi više hiljada rezervista Užičkog i Nikšićkog korpusa tadašnje JNA koji su raspoređeni na prostore oko mostarskog Aerodroma u cilju navodne "zaštite" vitalnih objekata namjenske vojne industrije ("Soko"), armijskih i drugih kapaciteta na sjeveru i jugu Mostara.

Među strateški važnim projektima i planovima srpski vojni cilj je u početku podrazumijevao zauzimanje lijeve obale Neretve sa Mostarom kao središtem Srpske autonomne oblasti Hercegovina (SAO Hercegovina). U igri je također bio i vojni cilj - izlazak na "srpsko more" (na pravcu između Neuma i Kleka).

Prema strateškim projekcijama Beograda, Mostar je bio od posebne važnosti kao polazna tačka za kontrolu cijele doline Neretve, odnosno kontrolu "obje Hercegovine" - istočne i zapadne. Kontrolom Mostara osiguravala bi se trasa ka sjeveroistoku puta prema Sarajevu, dok bi se ka jugozapadu kontrolisao jug Hrvatske u funkciji priprema za borbene operacije prema dalmatinskom zaleđu u susjednoj Hrvatskoj.

HERCEG-BOSNA - PARADRŽAVA U DRŽAVI

Samo dva mjeseca nakon formiranja SAO Hercegovine, 18. novembra 1991. godine, u Grudama je, po uzoru na srpski paradržavni projekat, proglašena Hrvatska zajednica "Herceg-Bosna". Politička

projekcija Hrvatske demokratske zajednice (HDZ BiH), realizovana uz podršku sestrinske stranke u Hrvatskoj (HDZ) kao i državnog vrha sa predsjednikom Tuđmanom na čelu, agresivno kreće u smjeru izgradnje "države u državi". Taj zločinački projekat je uključivao i uspostavu vojnih snaga (HVO) sa ciljem njene odbrane i očuvanja, te podjelu i potčinjavanje Bosne i Hercegovine.

Neposredno nakon formiranja Hrvatske zajednice "Herceg-Bosna" i vojnih snaga (HVO) postalo je jasno da su hrvatski politički ciljevi značili razbijanje institucija Republike Bosne i Hercegovine, a u vojnom smislu zauzimanje teritorija Republike BiH u kome su Hrvati činili etničku većinu, ili se taj teritorij, čak i bez etničke većine hrvatskog stanovništva, samo teritorijalno interesno uklapao u projekcije Herceg-Bosne.

Na djelu je bila Tuđmanova zamisao i dogovor sa Srbima oko stvaranja Banovine Hrvatske sa granicama iz 1939. godine. Postavljanjem Mate Bobana na čelo HDZ BiH počeo je ujedno i veliki međuhrvatski obračun, podjela na bosanske i hercegovačke Hrvate, slijedila su ubistva i progon svih koji nisu podržavali secesionističku politiku iz Zagreba.

NAROD JE GLASAO ZA NEZAVISNU BIH

I u Mostaru su događaji koji su 90-ih godina doveli do krvavog rata, razaranja i stradanja, uveliko bili uslovljeni najvažnijim političkim događajem u zemlji - Referendumom o nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Referendumsko izjašnjavanje stanovništva održano je

29. februara i 1. marta 1992. godine kada je ukupno 2.073.568 glasača koji su se odazvali na referendum dalo svoj odgovor na pitanje: "Da li ste za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda BiH - Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?".

Od ukupno 63,7 posto onih koji su glasali, čak 99,7 posto njih je bilo "Za" nezavisnost Bosne i Hercegovine, a svega 0,3 posto bilo je "Protiv". SDS je pozvao Srbe na bojkot referenduma i spriječio njegovo održavanje u pojedinim dijelovima zemlje. HDZ kao i katolička crkva su pozvali hrvatski narod da glasaju na referendumu za nezavisnost R BiH. Na taj način su jasno pokazali da su protiv bilo kakvog ostajanja u okvirima "krnje" Jugoslavije i sličnih ideja koje su dolazile iz Beograda i dijela sarajevske političke scene.

Nakon što je rezultate referenduma o nezavisnosti BiH Međunarodna zajednica ocijenila legitimnim, Evropska zajednica i SAD priznali su Republiku Bosnu i Hercegovinu 6. i 7. aprila 1992. godine, a 22. maja 1992. godine država BiH je primljena u Međunarodnu organizaciju Ujedinjenih naroda. Plavo-bijela zastava sa ljiljanima zavihorila se ispred zgrade UN na Ist Riveru (East River) u Njujorku (New York).

TERITORIJALNI EKSKLUZIVITETI

Bilo je to vrijeme kada su bh. Srbi, koje je podržavala i ohrabrivala srbijanska vlada Slobodana Miloševića i JNA, tada reducirana na samo jedan narod, mobilizovali sve svoje snage unutar Republike Bosne i Hercegovine kako bi vojnim putem okupirali i prisvojili što više teritorija koji će proglasiti za ekskluzivni teritorij srpskog naroda.

Takva politika uskoro se pretvorila u otvorenu velikosrpsku agresiju na BiH podržanu od službenog Beograda i popraćenu masovnim etničkim čišćenjem Muslimana (Bošnjaka) diljem BiH - u Podrinju i Istočnoj Hercegovini, Hrvata u Bosanskoj Posavini te Muslimana (Bošnjaka) i Hrvata u Bosanskoj krajini i dalje. Neskriveni cilj Slobodana Miloševića je bio porobljavanje cijele Bosne i Hercegovine kao i dijelova Hrvatske.

Treba podsjetiti da govorimo o vremenu (1990. godina) u kome je Mostar bio u samom vrhu jugoslovenskih gradova po multietničkoj i multikonfesionalnoj strukturi stanovništva koju su činili Muslimani (35 %), Hrvati (34 %), Srbi (19 %), Jugosloveni (10 %) i ostali (2 %). Ovdje valja napomenuti da su na Prvom bošnjačkom saboru, održanom u sarajevskom hotelu "Holiday Inn" 27. i 28. septembra 1993, Muslimani promijenili ime nacije u "Bošnjak".

Mostar se tako našao u epicentru i na meti osvajačkih nacionalističkih planova, pa su ga jedni vidjeli u novim kartama Velike Srbije, a drugi u planovima i projekcijama Tuđmanove Banovine Hrvatske.

U agresiji srpskih snaga koja će uslijediti 1991. i 1992., a zatim hrvatske strane 1993. i 1994. godine, na meti napada najprije su se našli veliki gradovi sa multietničkim stanovništvom, poput Sarajeva, Tuzle, Banje Luke i drugih. Upravo zbog takve etablirane strukture Mostar je bio među prvim metama za uništenje. U tim planovima na prostorima Mostara nije bilo mjesta za Bošnjake kao ni za sve ostale koji nisu bili spremni podržati podjelu države i koji su podržavali zajednički život raznih etničkih zajednica kao u svakom civiliziranom, demokratskom uređenju.

PRVA OPSADA MOSTARA

Dolaskom rezervista JNA, raznih paravojski iz Srbije i Crne Gore, uz već prisutne moćne potencijale Mostarskog garnizona JNA i Vazduhoplovne baze, jugovojska je rasporedila dobro naoružane vojne snage na utvrđenim položajima na brdima i uzvišenjima oko cijelog Mostara, tako da su se na nišanima njihovih mitraljeza i topova nalazili svi dijelovi grada. Građani su u nevjerici i strahu iz svojih domova posmatrali postavljena mitraljeska gnijezda i dalje ne sluteći šta im se sprema.

Mostar se između septembra 1991. godine i proljeća 1992. godine našao pod okupacijom i potpunim okruženjem jugovojske i sa sjevera i sa juga grada. Bilo je to vrijeme kada se Mostar sve teže nosio sa provokacijama i sukobima između vojske i civila koje je agresor unaprijed isplanirao. Napetosti su počele rasti od 1. oktobra 1991. godine kada je mjesec dana po dolasku jugorezervista došlo do oružanog sukoba u selu Ravno.

JNA je u ljeto i jesen 1991. godine rasporedila borbene jedinice po cijeloj istočnoj Hercegovini, posebno na brdima oko Mostara, na sjeveru, jugu i istoku. Od 18. do 28. septembra 1991. godine jedinice JNA popunjene rezervistima iz Srbije, Crne Gore i djelomično rezervistima iz reda bosanskohercegovačkih Srba, raspoređene su na borbene položaje na području Popovog polja, te su opkolili Ravno i okolna sela nastanjena Hrvatima.

TENZIJE PRERASTAJU U INCIDENTE I SUKOBE

Od jeseni 1991. do proljeća 1992. godine Mostar je živio u strahu od svakodnevnih sukoba. Rezervisti su danonoćno pravili incidente. Najčešće su hodali ulicama u alkoholiziranom stanju i pucali u zrak iz automatskog oružja. Provokacije jugovojske i paravojnih srpskih formacija, među kojim je bio veliki broj plaćenika koji su u dolinu Neretve došli zbog pljačke i nasilja, često su nailazile na otvorena protivljenja, oštre reakcije i suprotstavljanja kod građana svih nacionalnosti koji nisu trpjeli ovakvo nasilničko ponašanje.

U takvom ambijentu sve teže je bilo očuvati mir, dok su se među građanima Mostara i Hercegovine širili strah, strepnja i neizvjesnost od mogućih posljedica širenja sukoba. Nekada mirni grad svjetlosti na Neretvi postajao je grad tame, terora i nasilja koji su se osjećali na svakom koraku.

Iskustvo minulog rata će pokazati da najveći broj građana nije želio sukob i da je činio sve kako bi se očuvao mir. Pokazalo se da generacije Mostaraca koje su odrastale u miru i zajedništvu gradeći skladan i zdrav multietnički život nisu imale nikakvo iskustvo kako bi prepoznale ovakve događaje. Sve što se ubrzo nakon toga dešavalo, njih je užasavalo, ali su se unatoč svemu naivno nadali, slušajući izjave domaćih i stranih lidera koji su se sastajali na beskrajnim konferencijskim događajima, da do rata neće doći.

EKSPLOZIJA KAO OBJAVA RATA

Mostar je devedesetih godina bio jedan od izuzetno razvijenih i glavnih logističkih centara u bivšoj državi (SFRJ). U Mostaru je bio smješten Mostarski garnizon i Vazduhoplovna baza, a u blizini je bila razvijena željeznica sa vezama prema Sarajevu, centralnoj Bosni, Neumu, Dubrovniku i dalje prema dalmatinskom zaleđu. Uz izuzetno povoljan geostrateški položaj, Mostar je bio i središte namjenske, metalske i avioindustrije, te i centar svih važnih komunikacijskih transportnih pravaca, a dolina Neretve pružala je ogromne mogućnosti razvoja za

proizvodnju i preradu hrane. ˝Ni hrvatska ni srpska strana na Mostar nisu gledale samo kao na "političku prijestolnicu" samoproglašenih paradržavnih tvorevina (SAO Hercegovina i HZHB/HRHB), nego kao na dugoročno strateški i višestruko važan izvor različitih potencijala. Svako je iz ugla svojih projekcija računao i kalkulisao svoje interese, prvenstveno na osnovu izdašnih energetskih potencijala na branama Neretve, kao i svim ostalim prirodnim bogatstvima u Mostaru i okolini.

Uvod u otvorene sukobe sa snagama JNA na području Mostara dogodio se 3. aprila 1992. godine kada je eksplodirala cisterna puna eksploziva koju su podmetnuli hrvatski ekstremisti. Neposredno prije detonacije, cisterna je dovezena i parkirana ispred vojne kasarne "Mostarski bataljon" (Sjeverni logor). Među pripadnicima JNA bilo je žrtava, a stradali su i slučajni prolaznici koji su se našli pored kasarne. Nakon tog događaja, koji je jugovojska okarakterisala kao teroristički čin bez presedana, bilo je potpuno jasno da je početak velikog rata u Mostaru zvanično objavljen, ne pucnjem iz pištolja, kao što je to bilo u Sarajevu pred Prvi svjetski rat, nego eksplozijom od koje se zatresao cijeli grad.

Jugovojska se od tada stavila u službu samo jednog naroda - srpskog - i njegovog režima pod vodstvom tadašnjeg predsjednika Slobodana Miloševića. Imala je političku i logističku podršku Srpske demokratske stranke (SDS), što joj je omogućilo i dodatno korištenje svih resursa preuzetih nasiljem pod kontrolom samoproglašene paradržavne tvorevine SAO Hercegovina.

Sa takvim ubjedljivim vojnim i političkim pretpostavkama i objektivnoj premoći na terenu prvih dana aprila 1992. godine u Mostaru počinju ratne operacije.

PROGLAŠENJE RATNE OPASNOSTI

Tokom aprila i maja 1992. godine kvartove na istočnoj obali grada napustio je najveći broj građana nesrpske nacionalnosti sklanjajući se kod rodbine i prijatelja u zapadnom dijelu grada ili dalje prema hrvatskim mjestima na Jadranskoj obali blizu granice.

U to vrijeme je i najveći broj srpskih familija iz Mostara, u strahu od rata i pod okriljem noći, privremeno i organizovano napuštao grad. Većina njih nadala se brzoj vojnoj pobjedi Perišićevih snaga u mostarskoj regiji kako bi se ponovo mogli vratiti u hercegovačko središte.

Svake večeri Mostarom su odjekivale detonacije i mitraljeski rafali. U ugostiteljskim objektima i na ulicama dolazilo je do sve češćih sukoba i oružanih incidenata između pripadnika jugovojske sa mostarskim civilima. Sutradan je za provokacije vojska optuživala civile, a gradska tijela vlasti su upućivala optužbe na račun vojske. Jugovojska sa rezervistima, koja je izgubila epitet narodne vojske, prepoznavala se kao neprijateljska strana vojna sila. Već je postajalo sasvim jasno da je slijed događaja u gradu definitivno označavao i raspored suprotstavljenih strana čak i sa razgraničenjem teritorija u samom Mostaru. U takvim prilikama odgovor Mostara morao je biti jasan i nedvosmislen.

KRIZNI ŠTAB ZA ODBRANU GRADA

Službeni odgovor je uslijedio 9. aprila 1992. godine odlukom legalnih tijela gradske vlasti o proglašenju neposredne ratne opasnosti. Formiran je i zajednički Krizni štab grada kao glavni komandni centar odbrane Mostara na čijem čelu je bio legitimno izabrani gradonačelnik Milivoj Gagro. Članovi Kriznog štaba su bili: Ismet Hadžiosmanović, Zijad Demirović, Borislav Puljić, Josip Škutor, Mehmed Behmen, Ilija Filipović, Fikret Bajrić, Josip Jole Musa.

Službeno Sarajevo je na očigledne političke i vojne aspiracije iz susjednih zemalja odgovorilo Odlukom Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine kojom je 8. aprila 1992.godine na cijelom njenom teritoriju utemeljena i formirana Teritorijalna odbrana BiH (TO). Novoutemeljena TO u Mostaru, sastavljena od mahalskih vodova i četa spontanim samoorganizovanjem građana u nastojanju da odbrane svoje porodice i grad, nije raspolagala sa dovoljno oružja. Naime, čudnim i nikad do kraja razjašnjenim političko-vojnim spletkama u ranijim vrhovima vlasti, sve naoružanje koje je ranije bilo u posjedu TO i njenih rezervnih sastava, dakle, u vlasništvu svih građana, odlukom komandanta TO Mostar ranije je bilo povučeno u kasarne JNA, a time ostalo nedostupno i izvan upotrebe i kontrole civilnih organa vlasti.

HVO NE PRIHVATA FORMIRANJE TO BIH

Čelnici takozvane HZHB i njihov predsjednik Mate Boban su reagovali u skladu sa vlastitim političkim projekcijama i u skladu sa instrukcijama iz kabineta Franje Tuđmana i službenog Zagreba. Odmah po odlukama Predsjedništva BiH o formiranju TO u svim mjestima i gradovima na slobodnoj teritoriji, HVO donosi odluku o ukidanju TO na teritorijama na kojima je uspostavljena struktura samoproglašene vlasti Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, dok su kao jedinu legitimnu (hrvatsku) vojnu silu na tim prostorima nametnuli Hrvatsko vijeće obrane (HVO). Iz ugla kreatora velikodržavnih projekata na političkoj i vojnoj pozornici BiH 90-ih godina, Mostar je, bez ikakve sumnje, bio neprocjenjivo važan ulog kako hrvatskoj, tako i srpskoj strani u procesu neminovnog raspada bivše zajedničke države SFRJ.

Hrvatsko vijeće obrane (HVO) u samom startu je bilo potčinjeno Glavnom stožeru Hrvatske vojske kojim je komandovao general Janko Bobetko. Snabdjeven lakim i teškim naoružanjem i obilatom logističkom podrškom iz susjedne države, HVO se ponašao zapovjednički i

ultimativno, zahtijevajući od Bošnjaka i njihovih političkih struktura bezuvjetno potčinjavanje njihovoj komandi. Pravdali su takvu odluku ratnim uslovima i potpunom izolacijom od državnog vrha u opkoljenom Sarajevu.

RASPUŠTANJE KRIZNOG ŠTABA GRADA - PUČ HVO

Pod takvim pritiskom i uz otvorene fizičke prijetnje raspušten je Krizni štab Mostara na čelu sa gradonačelnikom Milivojem Gagrom, te je organizaciju odbrane grada u svoje ruke preuzeo HVO na čelu sa Jadranom Topićem. U međuvremenu je došlo do formiranja zajedničkog Savjeta za posebne namjene za rješavanje hrvatsko-bošnjačkih pitanja što je smatrano nekom vrstom prelaznog rješenja SDA i HDZ. Savjet nije ni profunkcionisao, a već je dogovorena zajednička vlada u gradu.

HVO je u dogovoru sa SDA formirao Ratnu vladu 15. maja 1992. u kojoj su skoro podjednako participirali kadrovi Hrvata i Bošnjaka. Vladu HVO-a su činili Jadran Topić, predsjednik, Stojan Vrlić, dopredsjednik, te "predstojnici odjela": Mumin Isić, Miljenko Musa, Senad Kazazić, Sejo Maslo, Miro Pandža, Hamdija Jahić, Franjo Golemac, Drago Zovko, Josip Škutor, Jasmin Jaganjac i Ivan Sabljić.

HZHB i HVO uspjeli su krajem aprila i tokom maja 1992. godine, koristeći otvorene političke pritiske i ultimatume, uključujući i prijetnju vojnom silom, potpuno ovladati političkom i vojnom scenom u gradu.

Takav potez čelništva HZHB i njihovog predsjednika Mate Bobana, kojim je ne samo nezakonito uzurpirana vlast nego i ukinuta legalna struktura odbrane države utemeljena odlukom Predsjedništva RBiH, imao je sve karakteristike državnog udara u Hercegovini.

Među Bošnjacima i ostalim nacionalno neopredijeljenim građanima je takav potez, posebno u Mostaru i Hercegovini, okarakterisan kao "agresija usred agresije" i tumačen je kao najpodlija izdaja u najtežem trenutku. Međutim, službeno Sarajevo, pod okupacijom i zabavljeno vlastitim problemima opsade i granatiranja od strane srpskih snaga, u to vrijeme nije imalo mogućnosti da se temeljitije posveti pitanjima Mostara i ukupnim stanjem u Hercegovini, niti je iz sarajevske političke centrale bilo jasnih instrukcija. Bošnjaci Mostara i ostatka Hercegovine su se u tom periodu našli pred sudbonosnim historijskim izazovom.

SAMOSTALNI MOSTARSKI BATALJON

Teritorijalna odbrana grada Mostara službeno je formirana 15. aprila 1992. godine, a za komandanta je imenovan bivši oficir JNA Šemsudin Hasić. Ukinuta je ultimativnom i prijetećom Odlukom HVO-a 29. aprila 1992. godine, uz podršku OO SDA Mostar na čelu sa Ismetom Hadžiosmanovićem. Tom Odlukom je od jedinica TO formiran Samostalni bataljon odbrane grada - SBO Mostar. Može se reći da je sporazum koji su potpisali Krizni štab i HVO označio početak zajedničke odbrane pod komandom HVO-a, ali i kapitulaciju države BiH pred paradržavom HZHB u Mostaru.

Predsjednik SDA Ismet Hadžiosmanović u tom je dokumentu prihvatio da Bošnjaci mogu formirati jednu oružanu formaciju (Samostalni bataljon odbrane) koja se podređuje pod jedinstvenu komandu HVO Općinski stožer Mostar. Za komandanta je na prijedlog OO SDA imenovan Suad Ćupina, a zamjenika Šemsudin Hasić. Komandovanje Suada Ćupine je trajalo svega nekoliko dana. Nakon pada lijeve obale grada Mostara, 11. maja 1992. godine, samo nekoliko dana od imenovanja, sa komandne pozicije Samostalnog bataljona odbrane smijenjen je Ćupina, a imenovan je voljom boraca i političkih struktura Arif Pašalić.

Pripadnici Samostalnog bataljona odbrane od 1. maja 1992. godine bili su jedina snaga odbrane i čuvar BiH koja je uz redovne sastave Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP RBiH) čuvala najisturenije položaje prema srpsko-crnogorskom agresoru na lijevoj obali rijeke Neretve, a pod komandom Stožera HVO Herceg-Bosne. Jugovojska, srpske paravojske i milicije su do 10. maja 1992. godine uspostavile potpunu vojnu kontrolu nad lijevom obalom grada.

Povlačenje snaga Mostarskog bataljona podrazumijevalo je da se u toku jedne noći, a zajedno sa braniocima, prebaci preko rijeke Neretve i nekoliko stotina mostarskih civila koji su morali otići iz svojih stanova i kuća na lijevoj obali Neretve. Sada su morali bježati kako bi spasili goli život. Njihov prelazak čamcima preko nabujale Neretve bio je svojevrstan podvig koji su organizovali borci Samostalnog bataljona iz Cernice i Šantićeve ulice.

Dolazak Arifa Pašalića na čelu odbrane Mostara dočekan je uz veliku podršku. Pristupio je profesionalnom radu sa borcima, značajno utemeljio organizaciju i hijerarhiju, što je bilo od velike važnosti za očuvanje jedinice. Posebno je bilo važno da borci Bataljona, demoralisani padom obale, ne napuste odbranu grada i odu u izbjeglištvo. Pašalić se u tom periodu trudio da uspostavi dobru saradnju sa čelnicima HVO-a radeći na jačanju jedinica Samostalnog bataljona koji će kasnije uz podršku vojnog i političkog vrha iz Sarajeva prerasti u Prvu mostarsku brigadu, a potom i u herojski 4. korpus Armije Republike BiH .

PRIVREMENA OKUPACIJA ISTOČNE OBALE GRADA

Bili su to dani kada su Mostarci i brojne patriote iz mjesta pod srpskom okupacijom, naročito iz gradova istočne Hercegovine, masovno pristupali redovima odbrane u Mostaru, čekajući i planirajući dan obračuna sa agresorom.

Mostar je u maju i junu 1992. godine bio pod neprestanim bombardovanjem svih gradskih naselja sa položaja srpsko-crnogorske vojske. U zajedničkoj odbrani, koju su u to vrijeme organizovali pripadnici HVO i SBO (Samostalni bataljon odbrane), pale su brojne civilne i vojne žrtve svih nacionalnosti.

Ta ratna stradanja imala su svoju snažnu simboliku jer su, u nemogućnosti da se sahrane u mjesnim grobljima i haremima, poginuli bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost sahranjivani na jednom mjestu - u Liska haremu u istoimenoj ulici koja spaja mostarski Rondo sa Bulevarom Narodne revolucije. Prema službenim evidencijama, u Liska haremu i drugim grobljima je u toku 1992. i 1993. godine sahranjena 461 žrtva.

PORAZ AGRESORA NA NERETVI

Ispostavilo se, međutim, da je povlačenje Samostalnog bataljona odbrane i snaga HVO-a sa istočne strane grada Mostara bilo tek privremeno, jer su se vrlo brzo na vojnom planu u dolini Neretve počele događati dramatične promjene u korist oslobodilaca Mostara, gdje su zajedničke operacije za oslobađanje planirali HVO i SBO. Poslije ozbiljnih i sveobuhvatnih priprema, već u prvoj polovini juna 1992. godine organizovane su oslobodilačke akcije "Čagalj" i "Lipanjske zore", koje su nagovijestile oslobodilački pohod branilaca Mostara, s ciljem da se srpsko-crnogorski agresor pobijedi i istjera iz Mostara.

U noći 13/14. juna 1992. godine, prema usaglašenom planu akcije sa HVO zapovjedništvom Jasmina Jaganjca i Slobodana Praljka, sa jedne, te Arifa Pašalića, kao komandanta Samostalnog bataljona odbrane, sa druge strane, službeno je započela akcija oslobađanja Mostara. Tačno u tri sata ujutro, uz podršku artiljerije HVO, borci Mostarskog bataljona i pripadnici MUP-a RBiH preduzimaju ključnu operaciju oslobađanja i počinju odlučne borbe sa agresorom na istočnoj strani rijeke.

Neretvu su prešli čamcima, a na svakoj od ofanzivnih tačaka prelaza bilo je po stotinu pripadnika Samostalnog bataljona odbrane i Ministarstva unutrašnjih poslova RBiH. Prema planu akcije, bilo je dogovoreno da nakon prelaska boraca na istočnu obalu Neretve, na isti način - čamcima, na svakoj od tačaka prelaza pređe i po 30 vojnih policajaca HVO sa zadatkom čišćenja terena, nakon što vojne snage prodru u dubinu terena koji je kontrolisala bivša jugovojska.

U dnevnicima oslobodilaca opisani su svi detalji operacije oslobađanja grada, pa i teškoće koje su pratile teško izvedivo forsiranje nabujale Neretve. Snage oslobodilaca, posebno Mostarskog bataljona, na potezu kod Starog mosta dočekao je žestok otpor agresora, a jednako tako pod snažnom paljbom bio je i pokušaj prelaska boraca u Donjoj Mahali, pa je prelazak Neretve obilježen prvim žrtvama na strani branilaca. U prvim satima akcije aktivan je ostao jedino prelaz ispod Titovog mosta na Musali gdje je Neretvu do jutra uspjelo preći više od 300 boraca - pripadnika Armije RBiH i MUP-a RBiH te jedan broj

pripadnika Vojne policije HVO-a. Prelaz je vodio tadašnji komandant Čete Cernica Samostalnog bataljona odbrane Mostara Karlo Džeba.

SLOMLJENA OKUPACIJA ISTOČNE OBALE

U nezadrživom naletu, uprkos žestokom otporu, slomljene su ključne linije srpsko-crnogorskog agresora. U relativno kratkom vremenu borci Samostalnog bataljona odbrane uspijevaju ovladati kompletnom lijevom obalom grada, a zatim u silovitom prodoru izlaze na plato Podveležja.

Dok je agresorska vojska bila u povlačenju, borcima Samostalnog bataljona odbrane grada pridružuju se manja grupa boraca Teritorijalne odbrane Podveležja. Tokom okupacije lijeve obale Podvelešci su živjeli u dubini teritorije pod kontrolom srpsko-crnogorskog agresora i održavali povremeno kurirsku vezu sa komandom Samostalnog bataljona odbrane Mostara dok su to prilike dozvoljavale. Iz SDA koju je vodio Hadžiosmanović, dolazile su brojne osude što borci Podveležja nisu stali odmah u odbranu od srpsko-četničkoh agresora, nego su sa vojnim vrhom agresorske vojske dogovorili "neutralan status", praktično do posljednjeg dana deblokade grada. Predstavnici Podveležja su imali dogovor sa predstavnicima tzv. JNA , o nesmetanom kretanju te su se snabdjevali u zapadnom Mostaru i Nevesinju uz dozvole za prolaz.

Predstavnici Podveležja su imali i svoje argumente na optužbe iz SDA I javnosti, da nisu bili opremljeni i spremni za bilo kakav otpor. Da je opremanje i naoružavanje naroda bila samo farsa i da su stanovnici Podveležja bili prepušteni sami sebi, može se pročitati u izvještaju predsjednika MZ podveležje Safeta Nožića od 3.5.1992. godine , da su bili slabo naoružani, da nije bilo nikave borbene gotovosti niti spremnosti i volje za pružanje otpora.

Kada je došao trenutak povlačenja srpskih snaga, jedan dio njih se uključio u bitku za oslobođenje Mostara. U tim oslobodilačkim borbama poginulo je nekoliko agresorskih vojnika na čelu sa pukovnikom Tomislavom Pušarom, dok su pripadnici Samostalnog bataljona odbrane zarobili značajnu količinu naoružanja i vojne opreme. Bio je to važan vojni udar na agresorske snage u okviru uspješne akcije oslobađanja kompletne istočne obale Neretve.

Stanovništvo iz podveleških naselja, kao i dio stanovništva iz Dračevica i Gnojnica, koji su mjesecima sa strahom živjeli u okruženju jugovojske, uspješno su stigli do istočne obale grada u potrazi za privremenim smještajem.

Do Mostara su u zbjegovima sve do kraja jula mjeseca stizale velike grupe Bošnjaka izbjeglih pred četnicima iz istočne Hercegovine sa područja Nevesinja, Gacka, Trebinja. Svi su oni utočište nalazili u naseljima na obje strane Neretve. Život u tek oslobođenom dijelu

grada, porušenom, izgorenom i bez dovoljno hrane, vode, lijekova, bio je neopisivo težak.

Nakon zajedničke borbe jedinica HVO-a i Mostarskog bataljona srpsko-crnogorski agresor je bio prisiljen na povlačenje sa svih kota i utvrđenja oko grada: brda Hum, Brkanovog brda, iz Kolonije i Rodoča, sa Heliodroma, te drugih utvrđenja i na istočnoj i na zapadnoj strani Mostara.

U oslobodilačkim operacijama koje su se na više tačaka napada uporedo odvijale između 11. i 17. juna 1992. godine pripadnici Mostarskog bataljona, u koordinaciji sa snagama HVO-a i HV-a, uspjeli su poraziti i potisnuti snage jugovojske i srpskih paravojnih snaga sa brojnih položaja na kompletnoj istočnoj obali Neretve i na taj način okončati privremenu okupaciju.

HVO je smijenio Jasmina Jaganjca optužujući ga da je kriv zbog kasnijeg gubitka značajnog teritorija u Podveležju, iako se Jaganjac kasnije pravdao da su to sve bile dogovorene igre između HVO-a i VRS-a.

SLOBODA U MOSTARU

U međuvremenu, snage Mostarskog bataljona uspjele su u relativno kratkom vremenu očistiti ne samo sve gradske kvartove Mostara na lijevoj obali Neretve nego i sva prigradska naselja od jugovojske i srpskih paravojnih snaga, koje su se i danima prije u rasulu povlačile iz centra Hercegovine. Tada je oslobođena saobraćajnica i smjer iz

Mostara prema Sarajevu, mada su porušeni mostovi tu važnu dionicu činili teško prohodnom.

Snage HVO-a uz podršku jedinica Hrvatske vojske i pod zajedničkom komandom generala Hrvatske vojske Janka Bobetka u istom periodu su koordinirano pokrenule ofanzivna dejstva sa juga Hercegovine u okviru vojne akcije "Lipanjske zore", potisnuvši srpske snage iz Stoca, Čapljine, Počitelja i sa Bune. Ogromnu podršku u tim operacijama dali su mještani Bošnjaci i patriote sa Bune, iz Blagaja, Kosora, Gnojnica, Opina, Dračevica, Gubavice, Domanovića i drugih mostarskih prigradskih naselja, organizovani kroz strukture HVO-a i manjim dijelom HOS-a, koja je postajala sve brojnija i snažnija.

Nakon što su se srpske snage povukle sa dijela teritorija Podveležja, a branioci uspostavili linije ispred sela na obroncima prema Nevesinju, postalo je potpuno jasno šta su bili vojni ciljevi HVO-a. U tom periodu jedinice HVO-a su se povukle na linije iznad grada odustajući od ranijih, u više navrata javno proklamovanih ciljeva da će učestvovati u kompletnom oslobađanju teritorija Podveležja, planine Velež i dalje.

U toku jeseni i zime 1992. godine bilo je nekoliko pokušaja da se teritorij Podveležja oslobodi vojnim putem, ali to nije davalo očekivane rezultate. Cijeli Podveleški plato konačno je vraćen pod nadležnost grada Mostara i Federacije BiH tek nakon teških pregovora sa srpskom stranom u okviru Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995.godine.

Oslobađanjem istočne obale, HVO je ušao u Sjeverni logor (kasarna Tihomir Mišić) i neki zapovjednici nisu dozvolili da Armija uđe u Južni logor što je bilo prijetnja da se ova vojna formacija izmjesti iz grada i na taj način neutralizira. Komandant Hujdur i Oručević su platili jednog visokog hrvatskog zapovjednika da potpiše naredbu o smještaju Ljiljana u Južni logor i tako dobiju mjesto na kojem će dalje jačati Armija BiH.

STRATIŠTA NA UBORKU I SUTINI

Kada je oslobođena istočna obala grada Mostara, otkrivena su mjesta masovnih grobnica gdje su srpske snage uoči povlačenja počinile monstruozne zločine prema nedužnim mostarskim civilima. Upravo 13. juna 1992. godine obilježava se godišnjica najmasovnijih, još uvijek nerasvijetljenih i nekažnjenih zločina u Mostaru i Hercegovini. Tih dana pripadnici jugovojske i srpskih paravojnih milicija iz više skloništa, kuća i stanova u širem području mostarskog naselja Zalik, te sjeverne mostarske kotline, odveli su i usmrtili 114 civila. Njihova masakrirana tijela pronađena su razbacana na deponijama smeća Uborak i Sutina. Masovni zločin protiv mostarskih civila uslijedio je u prvoj polovini juna 1992. godine u danima uoči velikog i najavljenog povlačenja JNA i srpskih paravojnih snaga kojima je komandovao srbijanski general Momčilo Perišić.

Nakon što su snage Armije Republike BiH i HVO-a u prvoj polovini juna 1992. godine zajedno oslobodile istočnu stranu Mostara, na deponijama smeća u naseljima Sutina i Uborak 13. i 14. juna pronađeni su leševi svih odvedenih građana. Bile su to službeno dvije prve masovne grobnice otkrivene tokom rata u Bosni i Hercegovini. Haški sud za bivšu Jugoslaviju, a ni domaći sudovi nisu do danas pozvali na odgovornost izvršioce ovog zločina.

ARIF PAŠALIĆ: PRVIH 100 DANA RATA

Na javnom skupu boraca Samostalnog bataljona odbrane Mostar koji je održan 12. 07. 1992. komandant Arif Pašalić je podnio Izvještaj o prvih 100 dana rata. Izvještaj donosimo u cjelosti i bez intervencija.

"Danas (12.7.1992) navršava se stotinu dana rata, kojeg su nam nametnuli četnici i ostaci bivše JNA. Stotinu dana najprljavijeg rata nezapamćenom mržnjom srpskih ekstremista strada nedužno muslimansko i hrvatsko stanovništvo. Stradaju građani Mostara. Ruši se i uništava kulturna i historijska baština grada i sve što je ljudsko i svojstveno čovjeku. Samostalni bataljon odbrane Mostara nastao je samoorganiziranjem naroda, prvenstveno Muslimana i Hrvata po mjesnim zajednicama Carina, Luka i Mahala. Osnovu organizovanja činili su građani riješeni i opredijeljeni za odlučnu borbu. U situaciji kada je oprema, naoružanje i dokumentacija bivša TO iz nerazumljivih razloga predana u ruke neprijatelja, Krizni štab općine Mostar 15. aprila postavlja Šemsudina Hasića za komandanta Općinskog stožera TO Mostar. Od tada nastaju promjene cjelokupnog sastava Općinskog stožera TO i aktivno se ostvaruje saradnja sa građanima i strankama SDA i HDZ. Užurbano se radi na naoružavanju, opremanju i formiranju jedinica za borbu protiv neprijatelja. Posebnu ulogu i doprinos u naoružavanju građana dali su SDA i HDZ u kojima su se posebno isticali Ismet Hadžiosmanović, Pero Zelenika, Suad Ćupina, Dinko Slezak, Nail Nožić, itd. Sa početkom demonstracije sile od strana bivše JNA, a posebno dolaskom srpsko-crnogorskih rezervista potpomognutih članovima SDS-a Mostara, stanje u gradu postaje teško, posebno za muslimanski i hrvatski narod.

Poznata eksplozija u blizini kasarne Sjeverni logor bila je samo povod četnicima i bivšoj JNA za početak uništavanja grada i ostvarivanja plana velike Srbije. Već tada građani MZ Luka pokazuju odlučnost i pružaju otpor postavljanjem barikada, a ubrzo se cijeli grad blokira i počinje po načinu vođenja i razaranjima neviđeni rat na ovim prostorima. Do prelaza na lijevu obalu Neretve i protjerivanja četnika vodi se borba, uništava se grad, kulturno-historijsko, vjersko i ostalo blago i vrijednosti koje se vijekovima stvaraju na ovim prostorima. Sa početkom borbe, u prvim okršajima, sa bolje tehnički opremljenim

i naoružanim četničkim formacijama uočava se da dotadašnja organizacija jedinica TO nije podesna i borbeno prilagođena za takav krut i nemilosrdan rat. Saradnja sa postrojbama HVO već u početku borbe dovela je da se dotadašnja organizacijska struktura mijenja i 12. aprila 1992. godine formira se Samostalni bataljon odbrane Mostar, koji ulazi u sastav snaga HVO.

Prvi komandant Bataljona bio je Suad Ćupina. Bataljon prolazi kroz teške trenutke borbe i pokazuje izuzetnu sposobnost i hrabrost. Borci Bataljona ulažu velike napore u borbi protiv tenkova, artiljerije, minobacača i snajpera, a svi sa običnim puškama, ponekad i bez dovoljno municije. Padaju prve žrtve, past će još, ali odlučnost boraca dokazuje da vodimo rat protiv agresora koji je genocidan, agresora nezapamćenog po postupcima ubijanja, paljenja i pljačke, od lične do društvene imovine grada Mostara. Teška se borba vodila od 6. do 9. maja kada je lijeva obala bila privremeno izgubljena.

Po gubitku lijeve obale Neretve Bataljon konsoliduje svoje redove i njegova četa sastavljena od oko dvjesta ljudi po zapovjedi HVO Općinskog stožera Mostar od 21.5. do 13.6. izvršavaju zadatke u rejonu Raška Gora - Đubrani, gdje pokazuje primjernu organizaciju i borbenost. U nemilosrdnoj borbi s četnicima Bataljon je izgubio četiri svoja borca. Poučeni iskustvom i ne mireći se sa gubitkom lijeve obale grada, borci Bataljona stalno insistiraju na vraćanju i zadavanju težeg udarca četnicima.

Rano ujutro 14. juna u 03.00 sati počinju borbe i prelaz na lijevu obalu Neretve. Bataljon zajedno sa postrojbama vojne policije HVO vodi odlučnu bitku za povratak lijeve obale i tog dijela grada. Borba je teška, ali je bitno da je prelaz u klasičnom smislu izveden uspješno i neprimjeren taktici vođenja borbe. Četa Cernica - Šantićeva na čelu sa komandirom Karlom Džebom prva prelazi preko Neretve, a za njima Carina, Luka i Vojna policija, Mahala, Vod Brankovac i ostali. Bilans je 14 poginulih i 23 ranjena. Cijena je velika, a sloboda lijeve obale još veća. U teškim borbama u rejonu Podveležja u tjeranju neprijatelja i držanju linije do konačno zadnje bitke 9. jula imali smo sedam mrtvih i 19 ranjenih. Konačni bilans borbe je protjeran neprijatelj iz grada ali i tuga za šezdeset poginulih i stotinu ranjenih. U organizacijsko - formacijskom smislu Bataljon je imao svojih poteškoća od shvatanja potrebe vojnog organizovanja do vođenja rata, pa do pokušaja ostvarenja ličnih interesa i karijerističkih ciljeva. Nije rijetko da je bilo prisutno nisko mahalsko shvatanje odbrane, a zanemarivanje šireg cilja borbe protiv četnika.

Danas Bataljon broji oko 600 ljudi komande i komandne čete, pet četa Samostalnog voda, Voda teških mitraljeza, Voda minobacača. Ističem 4. četu na čelu sa komandirom Karlom Džebom, 2. četu Luka i komandira Voda Brankovac, od boraca braću Humo, a za primjer saradnje pokojnog Tihomira Mišića i zapovjednika Ilićke bojne Iliju Vrlića. Zahvaljujemo se na svakoj pomoći i saradnji HVO, posebno zapovjedniku Jasminu Jaganjcu i dozapovjedniku Petru Zeleniki. Ističemo doprinos SDA, Merhameta, Preporoda, Karitasa, i svih ostalih vidova pomoći građana.

Zahvaljujem se sredstvima informisanja na korektnom izvještavanju s obzirom na uslove u kojima su radili."

Komandant Arif Pašalić nije ni slutio da će se ni godinu dana kasnije, većina pohvaljenih u ovom referatu naći na neprijateljskoj strani u borbi protiv države i Armije R BiH, a mnogi su kao "neutralni muslimani" preko noći napustili Mostar.

ZAŠTO SU BOŠNJACI PRISTUPALI U HVO

U svim opisanim zajedničkim vojnim operacijama oslobađanja Mostara u postrojbama HVO aktivno je učestvovao i veliki broj Bošnjaka i ostalih građana Mostara.

Samostalni bataljon odbrane Mostara, suočen sa nedostatkom naoružanja, nije mogao primiti u svoje redove sve one koji su se htjeli uključiti u odbranu. Upravo zbog toga je veliki broj dobrovoljaca nehrvata svoj doprinos odbrani grada Mostara dao pristupanjem snagama HVO-a koji je naoružanje i logistiku dobijao od regularnih snaga Hrvatske vojske, ali i kontrolisao kompletan dotok vojne pomoći iz prijateljskih zemalja za BiH.

Bilo je to vrijeme kada je i HVO govorio o vojnim ciljevima u korist oslobađanja cijele BiH. Za Bošnjake u njihovim redovima to je bio nesumnjivo najvažniji motiv zajedničke borbe jer se javno govorilo o borbi za iste ciljeve i iste vrijednosti. To je na najbolji način izraženo masovnim izlaskom na referendum o samostalnosti i nezavisnosti države BiH. Time su poslali poruku da zajedno sa Bošnjacima i drugim građanima žele jedinstvenu državu i da su je spremni braniti.

Međutim, što je vrijeme više prolazilo, Bošnjaci na teritorijama samoproglašene HZHB spoznaju u kom to pravcu (ne)ide "zajednička" borba i počinju podjele u rukovodstvu na terenu na one koji su se spremni boriti za BiH i one koji su spremni služiti novonastaloj paradržavi.

Komanda u Mostaru je održavala dobre odnose sa HVO, a radiovezom sa Štabom Armije RBiH upoznavali su se sa osnovnim informacijama i stavovima Predsjedništva BiH sa kojim je hrvatska strana prekinula sve odnose, osim pregovora oko budućeg uređenja BiH. Jedinice Armije RBiH u Mostaru postale su veliki problem zamišljene paradržave HZHB.

MUP RBIH U ODBRANI DRŽAVE

U septembru 1991. godine donesena je odluka o aktiviranju rezervnog sastava policije imajući u vidu da je jedino MUP RBiH i njegove jedinice u Hercegovini i u Mostaru bio legalna, legitimna i nesumnjivo respektabilna formacija koja je ustrojstvom i naoružanjem mogla zaštititi građane u početnim turbulentnim previranjima u gradu.

U ilegali, na pripremi odbrane i prikupljanju naoružanja, radili su u to vrijeme i pripadnici Patriotske lige, okupljeni oko stranke SDA, pri čemu treba imati u vidu i samostalne i grupne inicijative samosvjesnih građana Mostara koji su bili odlučni da sami kupuju oružje, čak i od jugovojske i paravojnih srpskih formacija kako ih neprijatelj ne bi zatekao nespremne. Oružje su uglavnom prodavali aktivisti SDA i HDZ.

Odluka o mobilizaciji rezervnog sastava policije Bosne i Hercegovine je bila ključni historijski događaj u organizaciji i otporu u proteklom ratu i zato treba istaći učešće pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine u čijem sastavu su bili i pripadnici Centra službi bezbjednosti Mostar u organizaciji otpora i odbrane Bosne i Hercegovine.

U septembru 1991. godine uslijedila je depeša Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine koju je potpisao pomoćnik ministra za poslove policije gospodin Avdo Hebib. Depešom je naloženo da se, pored svakodnevnih analiza bezbjednosti, mobiliše i rezervni sastav policije, a potom i uspostave rezervne stanice policije na području Stanica javne bezbjednosti, pa je tako na području Stanice javne bezbjednosti Mostar formirano 13 policijskih stanica od kojih je bilo 12 stanica opšte policije i jedna policijska stanica za sigurnost saobraćaja.

Ovakav način organizovanja policije pokazao se kao odlučujući u pružanju otpora, obzirom da je policija bila jedina legalna, legitimna i zakonita struktura u Republici Bosni i Hercegovini sa zadatkom da štiti živote svih građana, njihovu imovinu, kao i da čuva teritorijalni integritet i suverenitet Bosne i Hercegovine.

U to je vrijeme došlo do osipanja policijskog kadra. Odnoseći sa sobom naoružanje, veliki broj pripadnika policije srpske nacionalnosti napustio je Stanicu javne bezbjednosti Mostar kako bi se priključili parapolicijskim strukturama formiranim od strane Srpske demokratske stranke pod vodstvom Radovana Karadžića.

Novi udar na funkcionisanje Stanice javne bezbjednosti Mostar izvršen je u drugoj polovini 1992. godine kada je došlo do odvajanja pripadnika policije hrvatske nacionalnosti od ostatka pripadnika Stanice javne bezbjednosti Mostar, koji su organizovali i uspostavili nelegalni MUP - HZHB. U dogovoru sa predstavnicima MUP-a Republike Bosne i

Hercegovine, a u cilju izbjegavanja sukoba sa policijom MUP-a HZHB, policija se izmjestila u zgradu Hotela "Mostar", a potom u zgradu kina "Partizan" u ulici Alekse Šantića, nastavljajući izvršavati sve zadatke policije, kao i aktivno učestvovati u odbrani grada Mostara i šire regije, zajedno sa pripadnicima Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Još u toku 1991. i 1992. godine pripadnici Službe državne sigurnosti Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine u Sarajevu osigurali su strategijske obavještajne podatke o planovima i namjerama agresora usmjerenim na rušenje suvereniteta, teritorijalnog integriteta i nasilnu promjenu ustavnog poretka Republike Bosne i Hercegovine.

Otkriveni su vojni planovi za okupaciju dijela teritorije Bosne i Hercegovine na jugu države, te dokumentovane radnje i postupci najviših vojnih i političkih struktura tadašnje krnje Jugoslavije i Srbije, o paravojnom organiziranju i naoružavanju SDS-a, a kasnije i HDZ-a.

Prikupljena dokumentacija i dokazi bili su od neprocjenjive vrijednosti kao dokazni materijal koji je Haški tribunal koristio u postupcima suđenja za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti, udruženi zločinački poduhvat, kao i zločine genocida.

Pripadnici policije Centra službi bezbjednosti Mostar, u čijem sastavu je djelovala i Specijalna jedinica "Bosna 4", mogu biti ponosni, jer su hrabro i časno branili Republiku Bosnu i Hercegovinu u periodu 1991 - 1995. godine.

DVIJE VOJSKE, DVIJE ZAKLETVE - IZDAJA HVO-A

Treba podsjetiti da je u nekim postrojbama HVO-a, poput bojni u Blagaju, Gnojnicama, Dračevicama, Bijelom Polju, ali i drugim mjestima, brojni sastav jedinica HVO išao u korist Bošnjaka, što samo potvrđuje da je tada konačni cilj bio zajednički doprinos oslobađanju države BiH. Agresor i zajednički neprijatelj i HVO-u i Armiji RBiH 1992. godine bile su isključivo bivša JNA i druge srpske jedinice.

Službene izjave čelnih ljudi HVO kako u to vrijeme, tako i kasnije, posebno u nekim sudskim procesima okrivljenima za ratne zločine u Den Haagu, govorile su da je u nekim jedinicama HVO bilo više Bošnjaka nego Hrvata. Uz ovakve nepobitne činjenice padaju naknadne teorije iz hrvatskih izvora kako su dolinu Neretve u junu 1992. "oslobodili samo Hrvati i njihove postrojbe", dok se učešće Bošnjaka u oslobađanju Mostara i doline Neretve minimizira ili gotovo i ne spominje u njihovim izvještajima.

O tim događajima, uostalom, u pojedinačnim procesima pred Haškim tribunalom i sudom predočene su nepobitne činjenice o strukturi jedinica HVO-a. Čelni ljudi tih jedinica su sa uvažavanjem i korektno svjedočili o zajedničkim strukturama odbrane od srpsko-crnogorskog agresora, o načinu naoružavanja i djelovanju.

Zanimljivo je sagledati i kakvim su se političkim vrijednostima, ciljevima i porukama zaklinjali pripadnici i jedne i druge vojne strukture koje su se paralelno razvijale u Hercegovini i u samom Mostaru.

Prisega HVO: "Prisežem da ću vjerno i časno izvršavati dužnosti koje od mene pripadnika Hrvatskog vijeća obrane, zahtijevaju i da ću se savjesno i odgovorno pokoravati službenim naredbama i zapovijedima. Prisežem da ću, i uz žrtvu vlastitog života, braniti Herceg-Bosnu, njezinu teritorijalnu cjelovitost i sve njezine građane. Svjestan sam i upozoren da ću u slučaju postupanja protivnog ovoj prisezi snositi zakonske posljedice."

ZAKLETVA DOMOVINI, SVOM GRADU I PORODICI

Zakletva Armije RBiH: "Zaklinjem se da ću braniti nezavisnost, suverenitet, cjelovitost Republike Bosne i Hercegovine, da ću savjesno i disciplinovano izvršavati sve obaveze i dužnosti pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine, da ću braniti njenu slobodu i čast i u toj borbi istrajati."

Nema nikakve sumnje da su uz ovakve sadržaje prisege, odnosno zakletve, potpisnici pristajali da postaju pripadnici dvije različite vojske koje baštine dva potpuno različita vojna cilja i slijede dvije potpuno različite politike. Uz ovakva opredjeljenja, različite sadržaje političkih i vojnih opcija, dvije vojne strukture - Armija RBiH i HVO - su se našle

na potpuno različitim i suprotstavljenim ciljevima protiv zajedničkog agresora, a koji će uslijediti već tokom aprila i maja 1992. godine.

Iako su ih u jesen 1991. i proljeće 1992. godine povezivali zajednički ciljevi borbe protiv srpsko-crnogorskog agresora, različiti koncepti i konačna politička rješenja, koja su predstavljali pripadnici dviju vojnih struktura, protokom vremena neminovno su vodili krizi i potencijalnom sukobu branilaca i saveznika s početka 90-ih godina. Nije ni čudo da je stanje u Mostaru zbog takvih različitih vojnih koncepata i konačnih ciljeva cijelo vrijeme bilo na rubu sukoba i međusobnog rata.

Bošnjacima u redovima Armije RBiH i njihovom političkom vodstvu u Mostaru i Hercegovini postalo je potpuno jasno da je hrvatskoj strani savez sa njima i njihovim vojnim snagama trebao samo da bi se uspješno suprotstavili jačem vojnom protivniku. Dok im je trebalo brojnijeg ljudstva za prve linije otpora, i u Podveležju i na Neretvi, HVO je bio u savezu sa Bošnjacima da bi nakon povlačenja snaga srpsko-crnogorskog agresora donijeli odluku da je zajedno oslobođeni teritorij mostarsko-hercegovačke regije ekskluzivno hrvatski i da u novouspostavljenoj strukturi vlasti bošnjačka strana nema šta da traži, osim da se preda i potčini paradržavi Herceg-Bosni.

HUJKA: "BRANILI SMO NAŠE MAHALE I AVLIJE..."

Bh. mediji su odmah nakon oslobođenja istočne obale grada Mostara 13. juna 1992. godine, i poraza snaga srpsko-crnogorskog agresora,

sa Radio Mostara prenijeli i izjavu slavnog mostarskog komandanta i narodnog heroja Midhada Hujdura Hujke:

"Mi na Luci, kao i oni Mostarci u Donjoj Mahali, na Tekiji, u Cernici, Šantićevoj, Carini i drugim mostarskim mahalama, branili smo svoje mahale, avlije i ognjišta srcem. Da smo imali samo malo više oružja, četnici nikada ne bi došli ni blizu naših kuća. Napustili smo lijevu obalu grada u trenutku kada je sve gorjelo, plamen do neba, kad je sve plivalo, vodovodne cijevi popucale, a topovi rigali granate.

Četnici su uništavali sve pred sobom, bez milosti, misleći da će uništiti i našu dušu. Kao što vidite, grdno su se prevarili. Zaboravili su da feniks niče iz pepela... Tako smo i mi Mostarci nakratko ostavili svoje sokake i kuće da bismo se pripremili za ponovni povratak."

Oslobođenje Mostara i velikog područja oko grada od snaga jugovojske i srpsko-crnogorskog agresora polovinom juna 1992. godine dočekano je sa iskrenom i spontanom burom oduševljenja i ogromnim olakšanjem među svim građanima Mostara. Poslije višemjesečnog zatočeništva u opsadi grada realiziranoj po grubim i nemilosrdnim srednjovjekovnim konceptima osvajanja i pokoravanja gradova, Mostar je prodisao slobodom i nadom da su ratne nevolje prošlost.

RAZMJENA TERITORIJA

Nad gradom je, međutim, i tada lebdjelo jedno krupno pitanje: šta se uistinu moglo i moralo dogoditi da tako moćna soldateska kakva je bila bivša JNA, uz sve to pomognuta brojnim paravojskama, nacionalnim milicijama i obilatom logističkom i finansijskom podrškom iz susjednih država, ustukne i sa kompletnim snagama i tehnikom povuče iz centra Hercegovine napuštajući i kompletnu dolinu Neretve?! Borci i oslobodioci grada, istinske mostarske patriote, preokupirani situacijom na frontu, okupirani problemima svojih porodica i oporavkom od tek završenih borbi, nisu imali priliku da se o svemu detaljnije informišu. Odahnuli su nakon višemjesečne borbe nadajući se da je to kraj rata.

Kasnije, u toku nekoliko sudskih Haških procesa visokorangiranim oficirima bivše JNA (general Momčilo Perišić, general Ratko Mladić, Radovan Karadžić, Slobodan Milošević i drugi) iz iskaza brojnih aktera i svjedoka tih procesa čula su se obrazloženja da je to povlačenje srpskih vojnih snaga bilo motivirano dogovorom o podjeli države BiH. Potvrdilo se da je srpsko-hrvatski dogovor bio razlog da je došlo do povlačenja bivše jugovojske i srpskih paravojnih formacija iz centra Hercegovine.

NASILJE "HERCEG-BOSNE"

Tokom aprila, maja i juna 1992. godine u Mostaru, Hercegovini i mjestima srednje Bosne, utemeljena je vlast samoproglašene para-državne tvorevine Herceg-Bosne. Usvajani su zasebni propisi mimo

Ustava i važećih zakona i propisa međunarodno priznate države Republike Bosne i Hercegovine. Izvršena je uporedo kadrovska čistka u svim strukturama vlasti i gradskim ustanovama i institucijama, dok je cijeli grad Mostar trpio intenzivnu kroatizaciju u svim sferama života.

U tom periodu pripadnici HOS-a i HVO-a vršili su kontinuirana maltretiranja preostalog srpskog stanovništva, građana Mostara, koji nisu prihvatili pozive da se priključe SDS-ovom projektu razbijanja Bosne i Hercegovine. Mostarski Srbi u tom periodu su nasilno odvođeni iz svojih stanova, maltretirani, zatvarani, silovani, ubijani i bacani u jame (Goranci) i na drugim mjestima. HVO vlast je tolerisala i podsticala takav odnos, ne čineći ništa da zaštiti mostarske Srbe i kazni odgovorne za ove zločine.

Bio je to period punog uzleta paradržavne tvorevine tzv. HZ Herceg-Bosne, potčinjene interesima službene politike Republike Hrvatske koja se potpuno okrenula od države Bosne i Hercegovine. Bio je to i period sistematske pljačke svih resursa koje su godinama zajedno stvarali i razvijali svi građani Mostara. Naočigled cijelog grada, mostarska imovina izuzeta "za potrebe obrane" vrlo sumnjivim i zakonski upitnim odlukama, uz primjenu nasilja, prisvajana je i odvožena širom zapadne Hercegovine i Hrvatske.

Sve institucije dobile su nova imena sa hrvatskim predznakom, ulice su dobile imena najvećih ustaških zločinaca iz Drugog svjetskog rata, službeni jezik u školama je tada postao - hrvatski, Univerzitet "Džemal Bijedić" u zapadnom dijelu Mostara je preko noći postao Sveučilište, Radio Mostar je postao "hrvatska postaja", dok je službena valuta postao - hrvatski dinar. Voljeni mostarski fudbalski tim "Velež" je protjeran sa svog stadiona pod Bijelim Brijegom, u koji će useliti novoformirani Hrvatski športski klub "Zrinjski". Političkog odgovora na ovakvo ponašanje paradržavnih struktura Herceg-Bosne, u to vrijeme nije bilo.

"ZALEĐENI" SDP, SDA NA STRANI HZHB

Mostarski SDP, tada na čelu sa Nijazom Mehmedbašićem, je na samom početku agresije tokom 1992. godine "zaledio" svoj rad, kako su tada zvanično obavijestili javnost. SDA koju je vodio Ismet Hadžiosmanović sve je otvorenije podržavala strukture Herceg-Bosne i potpuno pogrešno informirala državni vrh o zbivanjima i političkim kretanjima u Hercegovini. Nerijetko se pozivao na "naloge iz Sarajeva" kad je donosio neke kontroverzne odluke. Davali su otvorenu saglasnost na ustoličenje HZHB i HVO kao jedine legitimne strukture odbrane kojoj se valjaju prikloniti i potčiniti sve druge strukture odbrane. O tome su govorili otvoreno i javno, udvorničkim istupima posebno u hrvatskim medijima. Sve više su iz obavještajnih i medijskih struktura Herceg-Bosne plasirane laži o komandantima Arifu Pašaliću i Seferu Haliloviću da su pripadnici KOS-a (Obavještajna služba JNA). Te laži su imale za cilj njihovu ličnu diskreditaciju, ali i diskreditaciju borbe Armije RBiH.

Na meti specijalnog rata obavještajnih službi našli su se svi koji su otvoreno stali u odbranu Republike Bosne i Hercegovine. Najžešći izvršioci takvih napada, pored zvaničnih struktura i medija iz Hrvatske, bili su, nažalost, Bošnjaci u službi paradržave Hrvatske zajednice Herceg-Bosne, čime su dodatno pravili smutnje i podjele u bošnjačkom narodu.

Bilo je to vrijeme u kome su se brojni mostarski intelektualci, borci i patriote, pa i unutar same SDA, otvoreno suprotstavljali politici koju je zagovarao predsjednik SDA Ismet Hadžiosmanović, otvoreno svrstan uz hrvatsku stranu, sa obrazloženjem da je centralna vlast u Sarajevu daleko i da se "ipak treba povinovati jačim, hrvatskim zahtjevima".

Istovremeno su u hrvatskim medijima i među vojskom veličane uloge Ante Rose, Jasmina Jaganjca, Armina Pohare, a posebno Mate Šarlije Daidže, koji je u primorskom gradiću Brela imao "vlastitu" vojnu bazu pod kontrolom RH i u kojoj su se okupljali istaknuti članovi mostarske SDA predvođeni braćom Hadžiosmanović.

U svojoj knjizi "Istina o Jablanici", autor Safet Idrizović opisuje Matu Šarliju-Daidžu, kao osobu od povjerenja predsjednika R Hrvatske Franje Tuđmana koji ga imenuje generalom i šalje u Hecegovinu da silom ostvare san o pripajanju HZHB Hrvatskoj.

Njegova vojska na kapama nosi slovo "U",što izaziva opravdane reakcije lokalnog stanovništva. Autor kao svjedok ratnih događaja piše da ga je između ostalih čuvao Suad Ćupina, a promovisao od Drežnice do Igmana samozvani "inspektor Mup-a" Sead Rekić.

Suad Ćupina nije uživao povjerenje Arifa Pašalića, te mu nije dozvolio nikakva imenovanja u 4. korpusu. Ćupina je 1993. odmah nakon deblokade grada preselio u Sarajevo i nije se više vojno angažirao.

HDZ NACRTAO BANOVINU

U međuvremenu je stigla naredba iz Sarajeva i saopštenje za medije predsjednika Izetbegovića da se kontroverzni Mate Šarlija imenuje za komandanta operacije za deblokadu Sarajeva. Mostarsko vojno i političko rukovodstvo je dobilo zadatak da se analiziraju mogućnosti (vojni i ljudski resursi) i spremnost HVO da krene u deblokadu centra države.

Održani su brojni sastanci sa čelnicima HZHB, pokušavajući naći način da se krene dalje u zajedničke vojne operacije. Sve je bilo uzalud, sve je na kraju bila dobro osmišljena farsa.

Nalog iz Gruda i Zagreba je bio jasan - oni žele ostati isključivo u dogovorenim granicama "banovine", te unutar tih granica potčiniti jedinice Armije RBiH koje su im sve više predstavljale smetnju i opasnost na zamišljenim "hrvatskim prostorima".

U isto vrijeme i o brojnim drugim pitanjima značajnim za poziciju Bošnjaka postojalo je ozbiljno neslaganje. Zbog toga je rastao otpor takvoj politici Ismeta Hadžiosmanovića koju nisu prihvatale sve brojnije grupe među patriotama i unutar same stranke SDA, okupljenim oko Zijada Demirovića i Safeta Oručevića.

Odgovor toj lošoj politici je i formiranje Vijeća muslimana Hercegovine koje je u to vrijeme uspješno vodio advokat Faruk Ćupina. Patriote u SDA, uz podršku komande Armije RBiH kao i Islamske zajednice, pozvali su predsjednika Aliju Izetbegovića da posjeti Mostar tokom jednog od narednih izlazaka iz opkoljenog Sarajeva.

Tako se i dogodilo. Nakon pregovora sa Matom Bobanom u Splitu, delegacija iz Mostara je dočekala predsjednika Izetbegovića sa saradnicima i u Mostaru ga upoznala sa ukupnom političkom i vojnom situacijom, kao i svim opasnostima koje stoje iza priče o "zajedničkoj borbi".

Nakon pregovora sa vrhom HVO, predsjednik Izetbegović je otišavši iz Mostara obišao slobodnu teritoriju, a posebno važan je bio sastanak u Jablanici na kojem se predsjednik imao priliku lično uvjeriti u loše namjere Mate Šarlije Daidže i njegovih mentora iz Hrvatske.

Nakon vlastite spoznaje situacije u Mostaru i Hercegovini i detaljne analize sa okupljenim rukovodstvom Mostara, gasi se Vijeće muslimana i njihovo rukovodstvo ulazi kao nova snaga u novoformirani Regionalni odbor SDA, gdje patriotske snage počinju zajedničko djelovanje. Pokušaji pregovora sa predstavnicima HZHB u više navrata nisu donijeli rezultate.

JAČANJE ARMIJSKIH STRUKTURA

Nakon sagledavanja ukupne situacije u Hercegovini, dogovoreno je da se odmah krene u aktivnosti osamostaljenja Armije RBiH od HVO-a, kaao odgovor na agresivno ponašanje HVO-a i zvanične hrvatske politike. Alija Izetbegović je na posebnom sastanku zadužio Arifa Pašalića, Midhada Hujdura i Safeta Oručevića da užurbano rade na jačanju Armije RBiH i formiranju brigade i 4. korpusa što se i realiziralo od kraja juna do novembra 1992. godine. Mostarska brigada je formirana 13. jula 1992., a 4. korpus 17.11.1992. godine. Tako su stvoreni temelji za opstanak naroda pod zaštitom Armije BiH u dolini Neretve.

Za koordinaciju sa Sarajevom, logističke operacije kao i sve pregovore sa hrvatskom stranom, koja je držala kontrolu snabdijevanja Armije RBiH, imenovan je Safet Oručević kao lični predstavnik predsjednika Izetbegovića. Bio je to period neuspješnih pokušaja stvaranja zajedničkih snaga Armije RBiH i HVO-a. Dok su se vodili jalovi pregovori

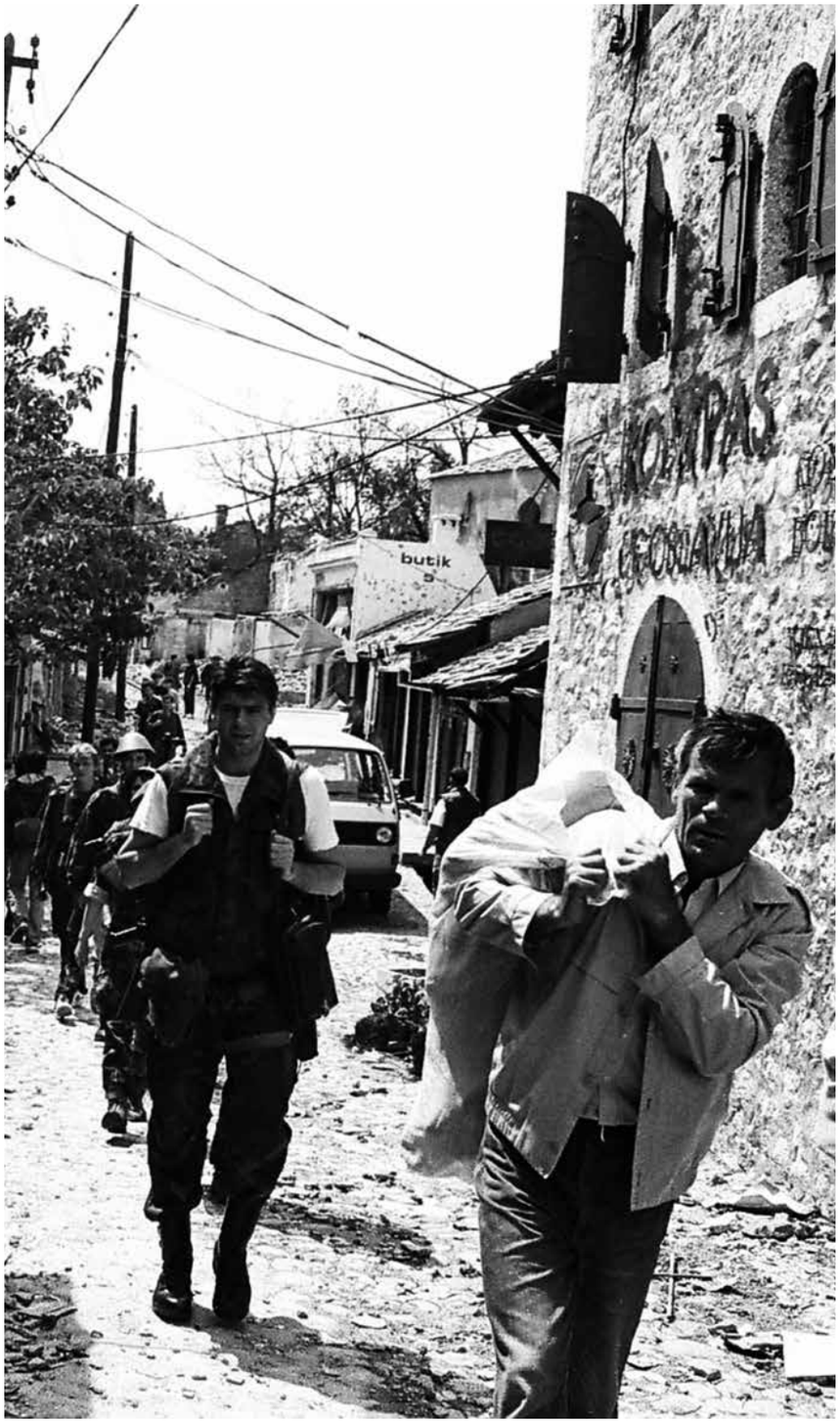

na svim nivoima, vojnim i političkim, aktivno se radilo na jačanju jedinica korpusa, namjenske industrije, čak su u tom periodu pripadnici Armije RBiH počeli dobijati skromne plate.

Tim za logističku podršku Armije RBiH nalazio se u Zagrebu. Odatle je po nalogu predsjednika prebacivana u zemlju potrebna vojna oprema, sredstva za rad namjenske industrije i sve što je bilo potrebno državi za odbranu u agresiji. Prvi pasoši su ilegalno uneseni u BiH u jednom od dolazaka Izetbegovića u Mostar. Snabdijevanje slobodnih prostora pod kontrolom Armije RBiH je išlo kroz Hercegovinu jedinim mogućim putevima koje je kontrolisao HVO.

U Mostaru se pored brojnih incidenata i provokacija morao čuvati mir po svaku cijenu upravo zbog "prohodnosti" vojne pomoći.

Svaki incident i prekid komunikacije između hrvatske i bošnjačke strane, a koji se često događao iz raznih razloga, dovodio je u pitanje ukupnu odbranu cijele zemlje od srpskog agresora.

JEDINSTVENI NACIONALNI FRONT OTPORA

Posmatrajući razvoj događaja i u zemlji i u samom Mostaru, sve se jasnije vidjela politička prevara koja se događala pod okriljem Herceg-Bosne. Njeno izrastanje je značilo otvorenu prijetnju rušenju i uništavanju države Bosne i Hercegovine. U tom vremenu pogledi najvećeg broja Bošnjaka i drugih patriota bili su usmjereni prema rastućoj snazi Armije RBiH pod čijom kontrolom je jasno stavljeno do znanja da je država BiH svetinja i da ne postoji nikakva politika zbog koje bi se od takvih ciljeva moglo odustati.

U tako glasnom i jasnom stavu zakletve državi Bosni i Hercegovini posebno se izdvajao komandant Arif Pašalić. Osim što je bio komandant Armije RBiH, često je morao da istupa i da se snalazi u ulozi političara. Uz nepodijeljenu podršku svoje vojske i mostarskih patriota, prednjačio je na vrlo mudar način u odbrani političkih stajališta i interesa najprije Bošnjaka, ali i svih patriotski opredijeljenih građana. Ostaje zabilježeno jedno od najvažnijih pisama koje je upućeno predsjedniku Izetbegoviću iz Hercegovine o formiranju jedinstvenog nacionalnog fronta u Hercegovini i koje je utjecalo na mnoga dalja sudbonosna politička kretanja, a potpisali su ga Pašalić, Demirović i Oručević.

HERCEGOVINA ZA POSAVINU

Šta su bile stvarne namjere i vojno-politički ciljevi rukovodstva Herceg-Bosne dalo se naslutiti na samom terenu, u Mostaru i Hercegovini, te na osnovu odnosa prema državi Bosni i Hercegovini i državnom vrhu u Sarajevu. Daleko od BiH, u Gracu u Austriji, 6. maja 1992. godine srpska i hrvatska strana postigle su tajni dogovor o međusobnom zaustavljanju ratnih sukoba te podjeli interesnih teritorija u Bosni i Hercegovini.

Srpsko-hrvatski pakt o saradnji tada su dogovorili Radovan Karadžić i Mate Boban.

U okviru tog sporazuma Mostar je bio podijeljen između Srba i Hrvata linijom Titove ulice na lijevoj obali, ali će se kasnije potvrditi u sudskim procesima pred Haškim sudom da su Srbi prepustili hrvatskoj strani dolinu Neretve sa cijelim Mostarom, a HVO i HV zauzvrat su se trebali povući iz Posavine i kompletan Posavski koridor (uključujući Derventu i Bosanski Brod) prepustiti teritoriju Republike srpske. Srpsko-hrvatski sporazum u Gracu je okončan nakon što je podjela Bosne i Hercegovine još ranije bila dogovorena i ovjerena srpsko-hrvatskim dogovorom na najvišem nivou.

Ovo je bio nastavak dogovora od 25. marta 1991. godine kojim su Slobodan Milošević i Franjo Tuđman na sastanku u Karađorđevu utvrdili i usaglasili zaustavljanje rata i dogovor o podjeli teritorija.

RAZMJENA TERITORIJA I ETNIČKO ČIŠĆENJE

Poslije susreta i srpsko-hrvatskog sporazuma u Austriji, postalo je jasno da će se srpske snage povlačiti iz Mostara i doline Neretve. Jednako tako je bilo potpuno objašnjivo i svima vidljivo zašto su se hrvatske snage tog ljeta 1992. godine, dok su linije rata mirovale, u cijelosti povlačile iz Posavine prepuštajući djedovinu i imovinu bosanskih Hrvata u tom području budućoj Republici srpskoj. Iz opisanih pregovora i postignutih sporazuma, i u Mostaru je postajalo jasno da protagonisti paradržavne tvorevine Herceg-Bosna na Mostar i dolinu Neretve gledaju kao na ratni plijen koji im je "darovan" uz saglasnost srpske strane. Ali, kako će se to u predstojećem raspletu vojne i političke situacije u Mostaru i Hercegovini (tokom 1993. godine) ispostaviti, za pripadnike Armije RBiH bilo je to "mrtvo slovo na papiru".

Nedugo zatim, u januaru 1993. godine i u Mostaru, tada opterećenom sa hiljadu i jednim svakodnevnim ljudskim problemom, moglo se čuti za diplomatsku inicijativu specijalnih izaslanika UN (Cyrus Vance i David Owen).

VANCE-OWENOV PLAN POVOD ZA RAT

Plan je Bosnu i Hercegovinu tretirao kao decentraliziranu državu podijeljenu u deset pokrajina koje bi imale nadležnosti nad unutrašnjim poslovima i obrazovanjem. Pokrajine bi bile formirane po većinskom etničkom principu, dok bi glavni grad Sarajevo bio demilitarizovani distrikt sa sjedištem centralne vlade. Syrus Vance i David Owen svoj plan obrazlagali su na sljedeći način:

"...Rat koji tamo traje najmanje je rat vojnika sa vojnicima i vojski sa vojskama. To je, prije svega, ubijanje i proganjanje civila, rušenje i paljenje čitavih naselja, bogomolja, grobalja... To je kao pakao nečovještva, moralnog posrnuća, pljačke i bestijalnosti koji će osramotiti i one koji još nisu rođeni. Tome Zlu treba stati na put, što bi trebao biti vrhunski i nacionalni i ljudski interes.

Ali, kako? Tako što će vojska Ujedinjenih nacija da oduzme oružje od svih istovremeno i bezuslovno..."

Mirovnu inicijativu dvojice diplomata u početku su prihvatili i Bošnjaci i Hrvati, s tim što je Alija Izetbegović konačno prihvatanje bošnjačke strane uslovio tek nakon što uslijedi bespogovorni pristanak tadašnjeg rukovodstva bosanskih Srba.

Kada je Radovan Karadžić ultimativno odbio sadržaj Vance-Owenovog plana, on je i za Bošnjake postao neprihvatljiv i nikada nije bio službeno razmatran ili prihvaćen.

Objektivno su sve naknadne analize i mišljenja pokazivale da je taj plan u svojoj suštini označavao podjelu BiH po nacionalnim kriterijima te poništavao njenu vjekovno građenu multietničku strukturu sa vrlo upitnim prognozama kakav ishod primjene na terenu bi se mogao očekivati i šta bi novo mogao donijeti.

Sa druge strane, čelnici Herceg-Bosne su prijedlog sporazuma vidjeli kao priliku da dobiju nacionalne hrvatske provincije i tako ostvare svoje ključne ciljeve u Hercegovini i srednjoj Bosni.

Bez ikakvog pristanka i saglasnosti od strane bošnjačkog rukovodstva i državnog vrha BiH, po svaku cijenu su željeli odmah pristupiti realizaciji

tog plana. Bez objave rata, pokreću ratnu mašineriju da ovladaju ocrtanim teritorijem.

Naredbu o pretpočinjavanju Armije RBiH izdali su 15. januara, napali su sjedište Regionalnog odbor SDA za Hercegovinu u Mostaru koji je podržavao Armiju BiH i slijedio političke stavove iz Sarajeva. Uveden je i policijski sat u gradu.

U Mostaru su se događali i brojni incidenti, ali je postojala naredba iz Sarajeva kojom se nije smjelo reagovati na bilo kakve provokacije zbog konvoja koji su prolazili kroz grad. U tom periodu za koordinatora Vlade BiH, ministar Rusmir Mahmutćehajić, potpredsjednik Vlade, imenovao je Nedžada Rajkovića, koji je tokom svojih aktivnosti osigurao Mostarsku brigadu gorivom, što se kasnije pokazalo sudbonosnim za odbranu grada.

LAŽI HRVATSKE POLITIKE

Često u brojnim hrvatskim medijima čujemo argumente protiv Bošnjaka, a u vezi sa otporom koji su pružili HZHB i HVO-u i njihovom pokušaju vojnog i političkog pokoravanja jednog naroda na teritorijama zamišljene paradržave.

Više puta ponovljena laž u hrvatskim propagandnim medijima se primila u velikom dijelu javnosti kao istina. Međutim, poznavaoci prilika i direktni učesnici u pregovorima i svjedoci tog perioda znaju i dokazano je da su Mostar i Hercegovinu oslobađali Bošnjaci sa "hrvatskim" puškama oduzetim sa "bošnjačkih" konvoja. Isto to važi i za uniforme, municiju i brojne vojne materijale koje je plijenila HVO policija sa konvoja namijenjenih Armiji RBiH uzimajući 30-50 posto za sebe, a u napetim situacijama oduzimani su kompletni konvoji koji su bili namijenjeni za odbranu BiH. Dokazano je da su nekoliko hiljada podijeljenih pušaka i uniformi Bošnjacima na početku rata samo djelić oduzete opreme koju su izdašno finansirale muslimanske zemlje i slale u BiH, koju je po sporazumu dobivao ili na svoju ruku plijenio i koristio HVO za svoje potrebe.

Druga stvar koja se na sve načine pokušava prigovoriti protjeranim stanovnicima je gostoprimstvo države i građana Hrvatske u hotelima i odmarališta. Iskreno gostoprimstvo građana Hrvatske treba posebno i sa zahvalnošću pozdraviti, ali je politika vrha Hrvatske pokazala da ima skrivene namjere tim akcijama "spašavanja" bh. izbjeglica, kojih nisu bili svjesni ni domaćini ni izbjegli Bosanci i Hercegovci. Bio je to dio unaprijed smišljenog plana da se Bošnjaci izbjeglice prime u Hrvatsku, a potom isele u treće zemlje. Bošnjaci koji su bili u izbjeglištvu nikada se nisu naoružali i vratili na ratište u odbranu BiH. To je nakon dogovora u Karađorđevu bio samo nastavak iseljavanja i udaljavanja Bošnjaka sa teritorije BiH. Ništa manje surovo nije postupano ni sa bh. Hrvatima koji su po tom dogovoru ostali na teritoriji koji je pripao entitetu Republika srpskoj. Boravak izbjeglica u Hrvatskoj je, inače, izdašno plaćan hrvatskoj državi međunarodnom pomoći kao i pljačkom resursa države BiH koji su se nalazili na teritoriji samoproglašene paradržave Herceg-Bosne.

HRVATSKO-BOŠNJAČKI RAT

U oktobru 1992. hrvatske snage su napale položaje Armije RBiH. Prvo je pokrenuta ofanziva HVO i HV na Prozor i Novi Travnik, zatim na Gornji Vakuf, Jablanicu i na dijelove opštine Konjic.

U Mostaru su čelnici HVO opstruirali sve naredbe koje su potpisivali Pašalić i Hujdur. Pripadnici Armije RBiH su izbacivani iz stanova gdje su bili privremeno smješteni, sprečavano je njihovo kretanje i odlazak u Hrvatsku gdje im je bila većina familija u izbjeglištvu. Počeli su se nizati brojni incidenti, a napetost je rasla iz dana u dan.

U aprilu 1993. dio Brigade Bregava je razoružan, a drugi dio njenih boraca pridružio se jedinicama Armije RBiH u Blagaju. Svakodnevni pregovori političkih i vojnih delegacija u Mostaru nisu urodili plodom. Umjesto smirivanja situacije, 15. aprila HVO izvodi tenkove na ulice grada. Kada je krajem aprila posljednji u nizu sporazuma Izetbegović - Boban o stvaranju zajedničke vojne komande Armije i HVO-a propao, počela su hapšenja, premlaćivanja i zastrašivanja istaknutih, a uskoro i ostalih Bošnjaka i drugih koji su podržavali državu BiH.

Nakon sukoba sa vojnim vrhom u Sarajevu, u aprilu 1993. u Mostar stiže Juka Prazina koji počinje nasilničkim ponašanjem otvoreno provocirati sukobe sa Armijom RBiH. U toku jednog sastanka i pregovora u kafani u blizini "granične linije" između Armije RBiH i HVO, ubio je Miru Kajana, istaknutog borca koji je bio prisutan pregovorima, jer mu se otvoreno suprotstavio i optužio ga da je izdajnik bošnjačkog naroda.

Vrhovna komanda u Sarajevu, iz samo njima poznatih razloga, u aprilu je formirala posebnu komandu sjeverno od opkoljenog i izoliranog Mostara, prvo Operativnu grupu Igman, a nakon toga 6. korpus Armije RBiH koji je bio sastavljan od dijela jedinica 4. korpusa. Pašalić, vojno i političko rukovodstvo smatralo je taj potez izdajom i ostavljanjem Mostara na milost i nemilost.

9. MAJ 1993 - DAN OPSADE I DAN POBJEDE

Uprkos silnim nastojanjima da se očuva mir i spriječe vojne konfrontacije u aprilu 1993. godine u centru Hercegovine započinju sukobi koji odnose prve žrtve. Rukovodstvu Herceg-Bosne se žurilo da ovlada teritorijem BiH u kojem su imali već izgrađenu civilnu strukturu vlasti te uspostavljenu vojnu dominaciju. Jedina prepreka za realizaciju takvih ambicija bila je Armija RBiH u Mostaru i Hercegovini, koja je bila opredijeljena očuvanju cjelovitosti i integriteta države BiH. Armija RBiH je izrasla u respektabilnu snagu zahvaljujući podršci iz Sarajeva i dobroj organizaciji na terenu.

Sve lokalne inicijative u centru Hercegovine da se očuva mir nisu imale šanse, jer je HVO dobio svoju zapovijed za napad. Neuspio sporazum o mirovanju oružja i odlaganju sukoba, koji su u aprilu postigli generali Milivoj Petković (HVO) i Sefer Halilović (Armija RBiH), uz posredovanje francuskog generala mirovnih trupa UNPROFOR-a (Philippe Morillon), bio je uvod u zločin koji će uslijediti.

Na krilima Vance-Owenovog plana i već poznatog dogovora Tuđman-Milošević i Boban-Karadžić, HVO i HV 9. maja 1993. godine pokreću sve svoje vojne snage i resurse kako bi osvojili Mostar i porazili snage Armije Republike Bosne i Hercegovine. Još ranije su čelnici HZHB ponavljali tezu da mostarski muslimani trebaju prihvatiti preseljenje u Zenicu ili neke druge prostore sa bošnjačkom većinom, a da na te prostore treba naseliti bosanske Hrvate.

AGRESIJA NA PRAZNIK EVROPE

Grad Mostar je 9. maja 1993. godine u 5.00 sati ujutro, dok su se Evropa i cijeli svijet pripremali za tradicionalno slavlje Dana pobjede nad fašizmom, proživljavao sveopšti artiljerijski brutalni napad HVO-a i HV-a. HVO je krenuo vojnički pokoriti i proglasiti Mostar novim "glavnim gradom samoproglašene Hrvatske Republike Herceg-Bosna". Smišljeno birajući upravo taj datum i prkoseći cijeloj antifašističkoj Evropi, SAD-u i ostalim saveznicima, započela je prva fašističko-nacistička akcija etničkog čišćenja nakon Drugog svjetskog rata u srcu Evrope - u gradu Mostaru.

HVO je napadom na Komandu 4. korpusa u zgradi i prostorima firme Vranica uhapsio dvanaest pripadnika ARBiH koji su nakon zarobljavanja mučeni i ubijeni na Mašinskom fakultetu u Mostaru (današnjem Sveučilištu), gdje je bilo sjedište Vojne policije. Snimak zarobljenih pripadnika Armije RBiH sa "bojišnica obrane od muslimanske agresije" HRT-u je poslala novinarka Dijana Čuljak. Ono što se na snimku sasvim jasno vidi jesu - živi zarobljenici. Kamera ih jednog po jednog prikazuje u krupnom kadru i oni s rukama iznad glave izgovaraju svoja imena: Hasan Balić, Alija Čamo, Senad Ćehić, Dževad Ćolić, Mimo Grizović, Vahidin Hasić, Dževad Husić, Zlatko Mehić, Nenad Milojević, Fahir Penava, Ševko Pobrić, Nazif Šarančić i Feđa Husković.

Jedinice koje su napale komande 4. korpusa i 41. Slavne brigade su bile: Mladen Naletilić Tuta i Samostalna kažnjenička bojna, ATG Dretelj, "Ludvig Pavlović" Čapljina, "Bruno Bušić" Ljubuški, grupa Juke Prazine koja je djelovala u sklopu Tutine jedinice, specijalne jedinice HV i HVO policije.

BIJELI ČARŠAFI SRAMOTE I PONIŽENJA

Opsežna vojna operacija bila je očigledno puno ranije i do u detalje isplanirana u strukturama HZHB i njenom vojnom krilu HVO, uz učešće i prisustvo Hrvatske vojske. O tome svjedoči i činjenica da je tog istog jutra, dok je trajala vojna kampanja na položaje i jedinice Armije RBiH popraćena nemilosrdnim bombardovanjem i razaranjem posebno istočne strane grada, uporedo trajalo i istjerivanje, maltretiranje, ubijanje civila, silovanje žena, pljačkanje imovine u zapadnim kvartovima Mostara. Zabilježeno je da je lokalna Hrvatska postaja Mostar više puta objavljivala ultimativni poziv koji je potpisao prvi čovjek HVO Mostara - Jadran Topić. Pozivano je da pripadnici Armije polože oružje i predaju se, dok je od građana Mostara bošnjačke nacionalnosti zahtijevano da na prozore i balkone postave bijele čaršafe nacionalne identifikacije, lojalnosti i predaje.

Projektanti etničkog čišćenja i na taj način su nastojali da olakšaju sebi posao obilježavanjem "nepoćudnih stanovnika", kako bi samo ubrzali tempo protjerivanja nehrvata iz svih zapadnih kvartova grada.

U ranu zoru 9. maja građani Mostara su izbacivani goli i bosi iz svojih stanova, da bi malo za tim, uz urlanje bojovnika, udarce kundacima i pucnjeve, bili prisiljeni ići u kolonama prema Veležovom stadionu. Među njima je uhapšeno oko 800 pripadnika Armije RBiH, njihovih dojučerašnjih ratnih saboraca. Zajedno sa hiljadama drugih vojno

sposobnih civila odvedeni su u koncentracione logore - Heliodrom, Gabela, Dretelj, Ljubuški, Široki Brijeg, Grude i brojne druge.

Tu su mjesecima držani u krajnje neljudskim uslovima uz svakodnevna ispitivanja, batinanja, maltretiranja, ponižavanja, uz odvođenje na prve linije sukoba radi utvrđivanja linija, odakle se veliki broj njih, uslijed razmjene vatre, nikada nije vratio niti u logore niti svojim kućama. Bio je to nezapamćeni zločin kakav su mogli isplanirati samo ostaci nacističko-ustaških, zaraženih i nikad izliječenih baštinika zločinačkih projekata iz Drugog svjetskog rata.

IZDAJA ISMETA HADŽIOSMANOVIĆA

U međuvremenu, prohrvatski opredijeljen dio u mostarskoj SDA na čelu sa Ismetom Hadžiosmanovićem prelazi u Hrvatsku muslimansku demokratsku stranku (HMDS) blisku HZHB. Hadžiosmanović sa saradnicima se otvoreno priklonio Herceg Bosni i - bez ikakve validne potvrde i saglasnosti mostarskih Bošnjaka - sam sebe je kandidovao i imenovao za viceguvernera, dok je još nekolicinu svojih istomišljenika kandidovao za članove vlade zamišljene hrvatske provincije, a to su: Zlatko Udovičić, Džemal Džudža, Edin Rizvanović i Suad Šarić. Ova vlada nije nikada profunkcionisala, a niko od imenovanih nije osporio svoje učešće u vladi.

Dok je još trajao krvavi pohod na grad i obračun sa Bošnjacima, Ismet Hadžiosmanović u hrvatskim medijima javno obznanjuje svoju novu političku platformu proklamujući vjernost Herceg-Bosni što je, prema njegovom mišljenju, "u interesu mostarskih Bošnjaka". Bez razmišljanja je odbacio državnu politiku službenog Sarajeva, te optužio pripadnike Armije RBiH kao odgovorne za napade na HVO i rušenje tzv. HZHB. Kao da se ubijanje i etničko čišćenje mostarskih Bošnjaka, privođenja i premlaćivanja uopšte i nisu dešavala. Na opšte čuđenje velikog broja Mostaraca, posebno pripadnika Armije RBiH, takvo ponašanje je tumačeno kao klasična izdaja nacionalnog interesa Bošnjaka i države Bosne i Hercegovine.

Među brojnim drugim uglednim Mostarcima, uhapšen je i zatvoren Zijad Demirović, predsjednik Regionalnog odbora SDA. Nakon hapšenja i odvođenja Demirovića, Safet Oručević prelazi u opkoljeni dio grada i priključuje se Komandi 4. korpusa Armije RBiH. Oručević je preuzeo vođenje stranke SDA u Mostaru i Hercegovini i dalju koordinaciju svih sa službenim Sarajevom. Pokrenuo je sve dalje aktivnosti u saradnji sa komandantima Armije i MUP-a RBiH, što je dočekano sa velikim olakšanjem među komandantima, borcima i stanovnicima grada u opsadi. U dogovoru sa predsjednikom Alijom Izetbegovićem pristupio je formiranju civilnih organa vlasti u koje su bili uključeni istaknute patriote čvrsto opredijeljene da grade zajednički front u borbi koja je, po svemu što se u to vrijeme događalo, bila borba za opstanak.

Ismet Hadžiosmanović i Jasmin Jaganjac su i tih dana krajem maja čvrsto vjerovali u poraz jedinica 4. korpusa. Uz podršku Bobana i Šuška,

oni su tražili od Izetbegovića da se Armija i MUP RBiH u Mostaru potčine HVO-u i da je to uslov za prekid ratnih operacija prema položajima Armije RBiH, te da oni preuzmu vojno i političko vodstvo. Odgovor iz istočnog Mostara je bio - nema predaje i potčinjavanja paradržavi Herceg Bosni.

NAJGORI DAN U HISTORIJI GRADA

Na press-konferenciji predsjednika Predsjedništva BiH koja je održana u Sarajevu, Alija Izetbegović je rekao da ne može povjerovati u vijesti koje su tog 9. maja 1993. godine pristizali iz Mostara.

Alija Izetbegović: "...Dolaze vijesti o hapšenju, privođenju muškaraca muslimanske nacionalnosti na neki stadion i odvođenju žena i djece na drugu stranu Neretve. Takve vijesti dolaze u koje mi još uvijek ne možemo da povjerujemo. Jutros sam uputio usmenu poruku predsjedniku Republike Hrvatske Franji Tuđmanu koji je rekao da će upotrijebiti svoj utjecaj da se u gradu na Neretvi situacija smiri!" U nastavku izvještaja dopisnik Radija BiH naglasio je da hrvatske snage ne dopuštaju UNPROFOR-u ulazak u grad dok HVO tuče tenkovima, minobacačima, PAT-ovima, PAM-ovima, a u poslijepodnevnim satima i topovima nasumice i po položajima Armije i po civilnim kvartovima Mostara.

"Gore mnoge kuće i automobili, granate HVO-a pogodile su zgradu u kojoj su ranjenici Armije i MUP-a BiH, zatim kola Hitne pomoći u kojima su ubili medicinsku sestru", rekao je u svom potresnom javljanju reporter iz Mostara, dok se njegov glas povremeno gubio u lošoj vezi uspostavljenoj preko radioamatera čija je uloga u ratu bila nemjerljiva. U dramatičnom slijedu vijesti iz Mostara koje su tog 9. maja poslane svijetu izdvaja se i ona koja govori o napadu HVO na zgradu "Vranice" u zapadnom dijelu Mostara.

HAPŠENI I NOVINARI

"Snage HVO-a i Hrvatske vojske uništile su Radio BiH - Ratni studio Mostar. Do ovog trenutka informacije kojima raspolažemo govore da je nekoliko urednika, novinara i tehničara s tog medija odvedeno u nepoznatom pravcu. Apelujemo na međunarodne organizacije u Mostaru, kao i u BiH i inostranstvu, da pomognu kako bi se doznala sudbina naših kolega koje su zarobile i odvele postrojbe HVO-a", ističe se u tadašnjem Dnevniku Radija BiH.

Za vjerodostojno svjedočenje o agresiji na Mostar od strane HVO-a i HV-a od ogromne je važnosti bilo i javljanje iz Mostara nekolicine stranih izvještača od kojih će se neki dobrovoljno naći i u klupama Haškog tribunala u ulozi svjedoka mostarskih ratnih događaja. Novinar BBC-a Jeremy Bowen sa svojom reporterskom ekipom snimao je u okviru dva

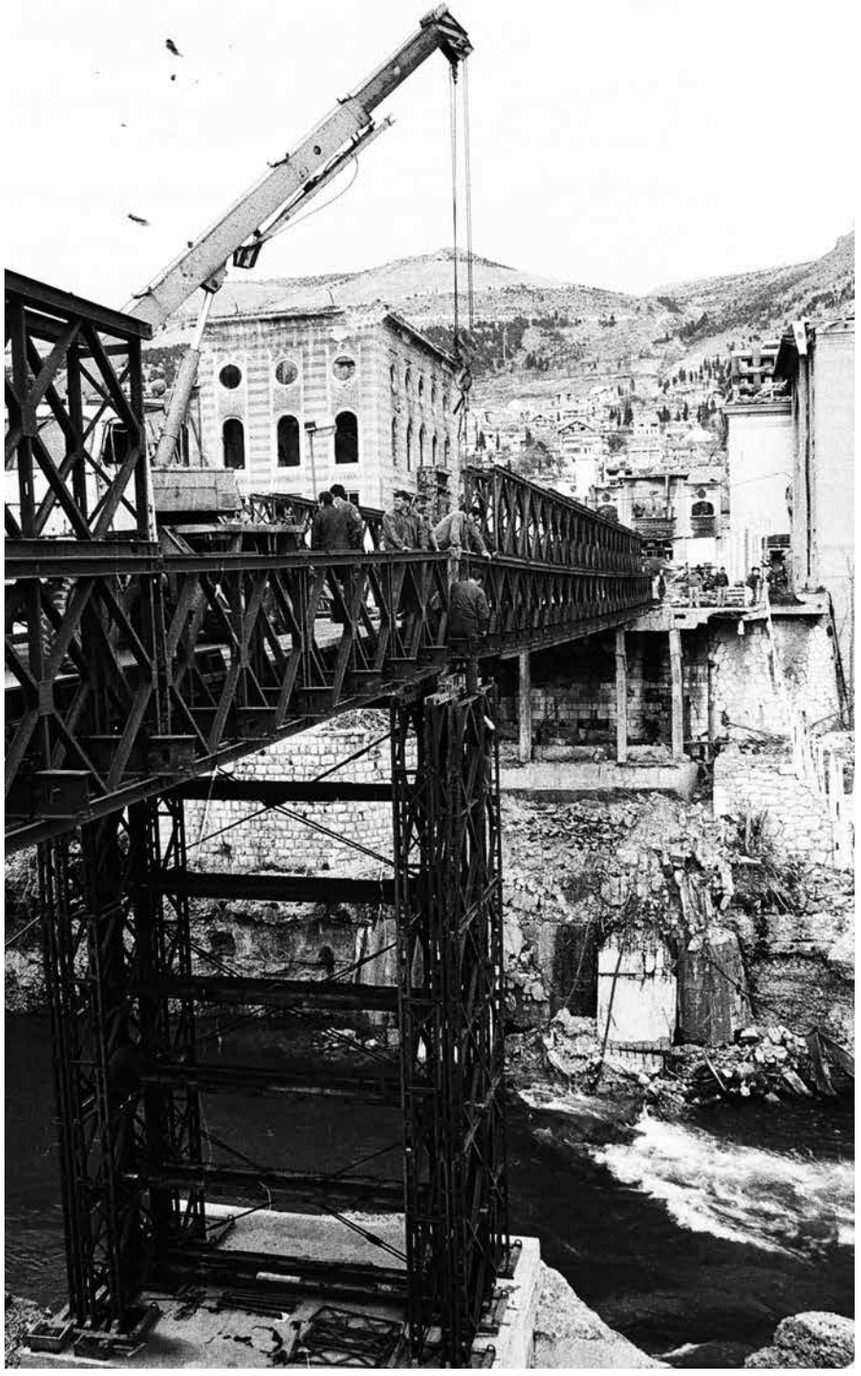

višednevna boravka u Mostaru delikatne sadržaje vojnih operacija koje je poduzimao HVO uz neposredno učešće i podršku Hrvatske vojske i njene teške artiljerije, opisujući i prenoseći za svoj utjecajni medij "rat uživo" sa ulica Mostara, jasno se određujući prema onome što se uživo događalo u Mostaru i pred njegovim očima. Iz njegovih dnevnih izvještaja, a kasnije i 40-minutne dokumentarne reportaže "Unfinished business" (Nedovršeni posao), koju je BBC tada emitovao, reporter Bowen opisuje zastrašujuću agresiju hrvatskih vojnih snaga u gradu pod opsadom, položaj stanovnika i njihovih nedovoljno naoružanih branilaca.

HV I HVO PORAŽENI NA BULEVARU

Iz vojnog ugla posmatrano, sveopšti napad na grad Mostar tog 9. maja 1993. godine trebao je, nakon srpsko-crnogorskog, biti "blickrig" HVO. Međutim, istog dana se ispostavilo da će "oslobađanje hrvatskih područja" i njihovog "hrvatskog stolnog grada - Mostara", kako je preduzete vojne aktivnosti i ciljeve tih dana pokušavala objasniti i obrazložiti propaganda Herceg-Bosne i njena pouzdana posada u redakciji Hrvatske postaje Mostar, biti najveći ratni poraz paradržavne tvorevine Herceg-Bosne.

Tehnički i brojčano neuporedivo superiornije hrvatske vojne snage 9. maja zaustavljene su na polaznim tačkama njihovog pohoda i agresije u samom središtu Mostara - u rejonu uzduž Bulevara Narodne revolucije i Šantićeve ulice. HVO je u startu bilježio teške gubitke, a prema njihovim vlastitim izvorima, više od 260 vojnika izbačeno je iz stroja, a da linije boraca Armije RBiH u centru grada nisu pomaknute ni centimetar. Za ovaj podatak se veže činjenica da je nekoliko dana prije sukoba u prostorijama RO SDA održano nekoliko sastanaka sa svim važnijim komandantima Armije RBiH da bi se napravila procjena mogućih događanja. Komandant Drljević je jedini procijenio tačan ishod događaja ukoliko dođe do napada HVO. Ukoliko se probudimo na vrijeme, bit će oko 200 mrtvih i ranjenih i ni centimetar nam neće uzeti, tvrdio je Drljević. Sve to se kasnije i potvrdilo u svim ratnim izvještajima.

Dok je svjetska civilizacija slavila antifašizam, Mostar je vojni udar hrvatskih snaga sa svim oblicima i manifestacijama fašizma proživljavao na očigled cijelog svijeta.

U opkoljenom dijelu Mostara visoki moral i volja za odbranom i oslobađanjem grada i države BiH bili su presudni faktori odbrane i uspjeha pripadnika Armije RBiH i nikad ugasle nade da će istina i pravda u konačnom ishodu sukoba biti glavni i jedini arbitar. HVO, iako pomognut silnim naoružanjem i podrškom Hrvatske vojske, uz to motiviran "zelenim svjetlom" za osvajačke operacije dobijenim od strane Tuđmanove vrhuške iz Zagreba, ostao je mjesecima zakovan tek na početnim pozicijama Bulevara, bez dovoljno umijeća, snage i hrabrosti da pokrene operacije kako bi zauzeo cijeli grad. Bilo je očigledno da ni opsada uz višemjesečno iscrpljivanje grada i uz

potpuno odsustvo snabdijevanja hranom, pitkom vodom, medicinskim potrepštinama, bez struje i bilo kakvih komunikacijskih veza - neće donijeti promjenu na frontu.

LJILJANI ODBRANE I SLOBODE

Borcima Armije i brojnim Mostarcima, svjedocima tog vremena, vjerovatno je još u živom sjećanju svakodnevna propaganda sa "brojanjem posljednjih metaka" koje su preko talasa Hrvatske postaje slavodobitno objavljivali glasnici HVO najavljujući skori krah odbrane i predaju boraca Armije RBiH.

Na mostarskom Bulevaru, u Šantićevoj, na Carini, Luci i Donjoj Mahali, u Zaliku, na Tekiji i cijeloj južnoj zoni grada sve do Blagaja, Gnojnica i Dračevica, pale su u vodu i ranije otvorene prijetnje čelnika HVO i Herceg-Bosne da će pokoriti Armiju i ovladati kompletnim teritorijem paradržavne tvorevine Herceg-Bosna. Hrabri borci organizirani u Samostalni bataljon Mostara odbili su sve hrvatske napade i sačuvali veliku slobodnu teritoriju.

Odbrana Mostara u maju 1993. godine ostat će upisana i zapamćena kao jedno od najvećih čuda otpora i odbrane u historiji ratovanja. Pokazalo se da i pored sve sile tehnike i naoružanja rat u pravilu ne dobija gomila oružja i mržnja necivilizovanih divljaka, nego hrabrost, razum i ljubav prema svom gradu i zemlji.

Strani izvještači pratili su sa čuđenjem kako je Armija RBiH u Mostaru, uprkos potpunom vojnom okruženju, bez dovoljno oružja i municije, bez vode, hrane i lijekova, u gradu kome su presječene sve komunikacijske veze i linije snabdijevanja, uspjela opstati u tako uskom pojasu, ponegdje od svega nekoliko stotina metara, između dva fronta - srpskog i hrvatskog. Od 9. maja 1993. do marta 1994. godine, kada je potpisan Washingtonski sporazum, grad je bio u potpunoj opsadi i u tom periodu se desio najveći broj protjerivanja. Za 19.000 izbjeglica u gradu ukinuta je svaka dostava humanitarne pomoći kako bi se iselio što veći broj stanovništva.

KONCLOGORI ZA MOSTARCE

Suočeni sa neočekivanim i podmuklim zabijanjem noža u leđa od strane dojučerašnjih saveznika (HVO), borci Mostarske brigade su prvi sačekali i zaustavili napad na linijama u središtu grada zajedno sa pripadnicima MUP-a RBiH. Odmah potom linije odbrane su konsolidovane i druge jedinice 4. korpusa Armije RBiH su popunjavale položaje na svim linijama fronta - od sjevera do juga grada.

Bili su odlučni da brane i odbrane Mostar. HVO i HV su potcijenili branioce. Uspostava Banovine Hrvatske, davnog sna iz 1939. sa stolnim gradom Mostarom, nije prošla.

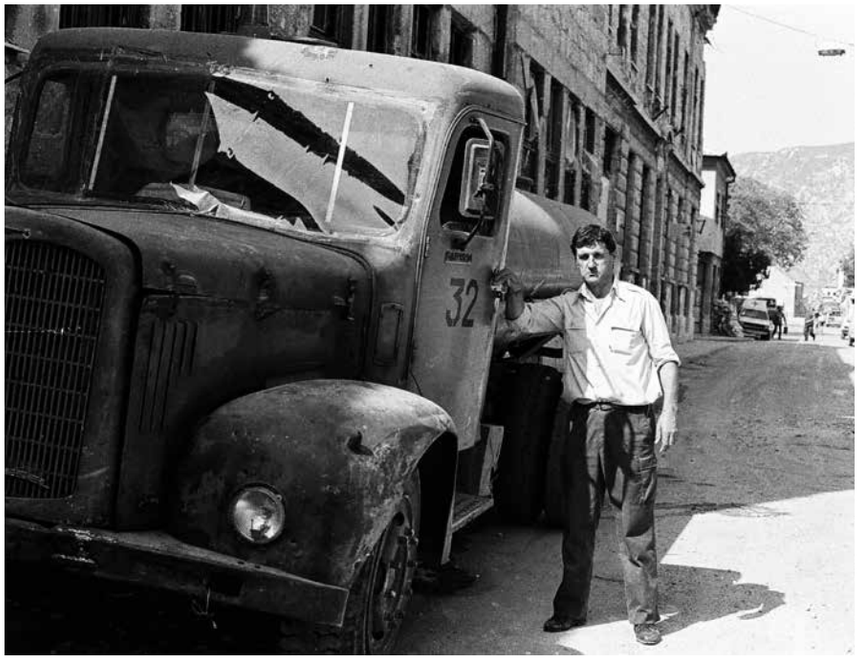

Opsada Mostara potrajat će punih deset mjeseci, sve do aprila 1994. godine. U međuvremenu je oko 10.000 stanovnika grada Mostara iz koncentracionih logora, koji su bili okrutna mučilišta za Bošnjake Hercegovine, protjerano širom Evrope i svijeta.

Osim toga, Mostarci su odvođeni iz svojih kuća i stanova, u kolonama, po naredbama najvišeg vrha fašističke paradržave, zatvarani na gradski stadion Veleža, Heliodrom, Dretelj, Čapljinu, Ljubuški, Vojno i brojne druge konclogore.

Tog tragičnog 9. maja je zarobljen veliki broj pripadnika Armije RBiH koji su završili u zloglasnim logorima. Kako su sukobi trajali i pogoršavali se, HVO je hapsio hiljade bošnjačkih civila koji su živjeli u zapadnom dijelu Mostara, te ih odvodio na Heliodrom i u druge konclogore bez razlike da li su vojni ili civilni zatvorenici.

HELIODROM - ADRESA ZLOČINA

Stanje u logorima je bilo užasno zbog prenapučenosti, neprimjerenih sanitarnih i medicinskih uvjeta, loše ventilacije, bez vode i hrane te nepodnošljive vrućine tokom ljeta. Zatvorenici su često spavali na betonskom podu, te su psihički i fizički maltretirani. Stražari su ih tukli, a bilo je i slučajeva da su psi čuvari pušteni na logoraše. Pojedini zatvorenici su odvođeni u Mostar na prisilni rad na prvu liniju fronta da bi kopali rovove ili gradili vojne utvrde, ali i sakupljali tijela mrtvih vojnika HVO-a i bili su prisiljeni hodati kao ljudski štit.

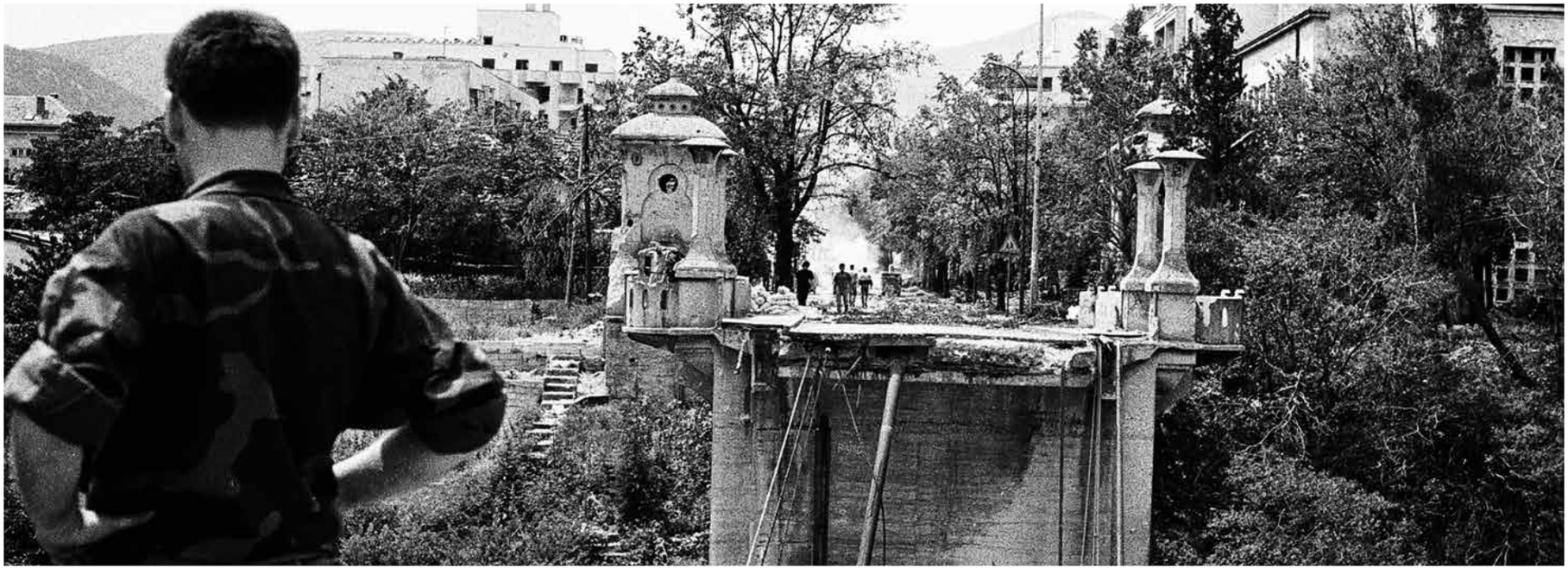

Višemjesečno razaranje Mostara uz masovno etničko čišćenje nepoželjnog stanovništva, koje se, uprkos velikoj šutnji Međunarodne zajednice, odvijalo mimo svih međunarodnih konvencija o pravilima ratovanja, privukla su pažnju velikog broja svjetskih medija.

Uslijedila je otvorena osuda ponašanja hrvatske strane uz glasno prozivanje samog vrha susjedne Hrvatske i njenog prvog čovjeka Franje Tuđmana.

Do danas (2023.) još uvijek nije pronađeno 570 žrtava, nestalih građana Mostara i Hercegovine. Nažalost, na slobodi su i dalje brojni nekažnjeni zločinci tog vremena, što je detaljno opisala Samija Rizvanović u svojoj knjizi "Hercegovačke kristalne noći", na temu ratnih zločina nad civilima u Hercegovini od 1992. do 1994. godine.

HRVATSKA AGRESIJA NA CIVILIZACIJU

Pritisak međunarodne javnosti kulminirao je nakon što je 9. novembra 1993. godine ciljanim višekratnim granatiranjem sa položaja HVO srušen Stari most na rijeci Neretvi i uništena kompletna historijska jezgra starog grada. Rušenjem Starog mosta HVO je stavio svoj krvavi pečat na cijeli rat u Mostaru.

Dan prije 9. maja mirovne trupe UNPROFOR-a, koje je tada sačinjavao Bataljon Španske vojske (SPABAT), znajući za vojne namjere hrvatskih snaga, ali bez ikakve naznake gradu i građanima o tome šta bi se uskoro moglo događati, krišom se izvukao iz grada, te su poludjeli pir hrvatske artiljerije i vojske nad gradom Mostarom i njegovim stanovnicima posmatrali sa sigurne distance na okolnim brdima na zapadnoj strani grada.

Mostarcima je bilo jasno da su ostavljeni na cjedilu od cijelog svijeta, da neće biti nikakve koristi od teatralnog prisustva u bijelo obučenih EU posmatrača i takozvanih mirovnih trupa sa mandatom "miruj - bilježi - posmatraj - bježi", ili bilo kakve druge strane intervencije, u koju su mjesecima užasnuti građani vjerovali, priželjkivali, prepričavali, najavljivali ili naslućivali, sanjali, uvjeravajući sebe i druge da cijeli svijet već sve vidi i zna, te da će nekakva "šesta" ili koja već flota sa dobronamjernim vojnicima - pravednicima uploviti, eto, možda baš u luku Neum i spasiti ljude.

Mostarci - čiji je grad tog maja '93. i još mjesecima kasnije bio tako nemilosrdno napadan i ubijan iz svih artiljerijskih oružja, i pred čijim su se očima manifestirale najokrutnije metode ubijanja civila, uništavanja najvećih urbanističkih, vjerskih, kulturnih i tradicijskih vrijednosti hercegovačkog središta - shvatili su da su ostali potpuno sami.

NEPOVJERENJE ŠPANSKOM BATALJONU UN

Ratno predsjedništvo Opštine Mostar i Ratno predsjedništvo Okruga Mostar u više navrata tokom agresije hrvatskih snaga na Grad Mostar, počev od 9. maja 1993. godine, potvrđivali su svoje sumnje u dobre namjere pripadnika Španskog bataljona (SPABAT) mirovnih snaga UN-a

koji su nizom neodgovornih pa i zlonamjernih postupaka iznevjeravali ciljeve svoje misije i prokockali povjereni mirovni mandat UN.

Sa press-konferencije u Mostaru 28. januara 1994. godine novinari su domaćoj javnosti i svijetu prenijeli zabrinjavajuće prigovore ratnog gradonačelnika Safeta Oručevića i predsjednika Okruga Mostar Smaila Klarića na djelovanje mirovnog kontingenta SPABAT-a.

Iako je od Komande Španskih mirovnih trupa u više navrata traženo da svoje snage presele u Mostar, kako je mirovnom misijom UN ranije bilo i dogovoreno, komandant SPABATA (pukovnik Karvahal) odlučno je zadržavao svoje snage u bazi u Međugorju. Takav pristup omogućavao je hrvatskim snagama da nastave sa nemilosrdnim i neselektivnim granatiranjem civilnih kvartova Mostara uz svakodnevne masovne pogibije nevinih građana ovog grada. Umjesto boravka u gradu, vojne snage SPABATA bile su najčešće raspoređene na zapadnim uzvišenjima oko grada odakle su samo posmatrali i snimali brutalni artiljerijski horor nad hercegovačkim središtem.

Komandant SPABATA odlučno je ignorisao pozive čelnika Mostara da razgovaraju o ciljevima njihove misije i pozivu da se trupe razmjeste po samom gradu.

ETNIČKO ČIŠĆENJE NAJMRAČNIJA TAČKA SPABAT-A

Mostarska press-konferencija o ponašanju SPABATA, čije su sadržaje prenijeli i brojni svjetski mediji, s pažnjom je propraćena i u Španiji. Ugledni španski novinar Xavier Agirre Aramburu napisao je za časopis "Insumisia" da je "najmračnija tačka španske vojne misije u Mostaru bila njezina nesposobnost u pogledu etničkog čišćenja hrvatskih snaga koje je izvršeno u zapadnoj Hercegovini i u Mostaru tokom razdoblja njezinog raspoređivanja na područje za koje je odgovorna".

"... Akcije HVO (Hrvatsko vijeće odbrane) i hrvatske milicije u Bosni uz direktnu podršku HV (Hrvatska vojska), potaknute teritorijalnim mapama Vance-Owena, uključivale su uništavanje Mostara, masovna protjerivanja, interniranja u koncentracione logore i raširenu terorističku taktiku protiv desetina hiljada mostarskih civila.

Sve ovo događalo se u prisustvu vojnika španskog bataljona UNPROFOR-a. Od maja 1993. godine, šest mjeseci nakon dolaska španskog kontingenta mirovnih snaga UN, HVO i HV su zasnovali glavne koncentracione logore za zatvaranje Bosanaca u krugu od oko 15 kilometara oko baze SPABAT-a u Međugorju i Dračevu u dolini rijeke Neretve (Heliodrom, Dretelj, Gabela, Rodoč i drugi). Prema podacima Komisije za ljudska prava pri UN, u ljeto 1993. godine u tim centrima bilo je oko 15.000 ljudi u uslovima "velike brutalnosti i degradacije" u kojoj su bila uobičajena mučenja i pogubljenja.

U svojim nastojanjima da brišu historijsko prisustvo muslimanske kulture, hrvatske su snage uništile u ovom periodu većinu džamija u regiji. Takav je, naprimjer, bio slučaj džamije u mjestu Višići, koja je minirana, a na udaljenosti od svega dva kilometra od španske baze

Dračevo...” - prenijeli su španski mediji dijelove Aramburovog izvještaja. Mostarci nikada nisu zaboravili niti oprostili lukavo napuštanje Mostara od strane španskih plavih šljemova na početku napada i etničko čišćenje grada od strane hrvatskih snaga, počev od 9. maja 1993. godine i kasnije.

Kada je njihovo prisustvo bilo najpotrebnije za zaštitu civilnog stanovništva, u ranu zoru uoči napada transporteri sa posadama SPABAT-a povukli su se bez objašnjenja iz grada strahujući za vlastitu sigurnost. Samo je otpor Armije spasio narod od pokolja.

SPABAT KAO SAUČESNIK U ZLOČINU

“... Osobito za vrijeme tromjesečne opsade, od maja do jula 1993. godine, civili na istočnoj obali Neretve gladovali su do smrti, dok je UNPROFOR “gledao sa brda”. Novi španski zapovjednik izjavio je da nema saznanja o onome što se ranije dogodilo...” - prenio je dio te atmosfere mostarski Radio-ratni studio.

Novinari Lee Bryant i Tihomir Loza špansko povlačenje iz Mostara opisali su sljedećim riječima: “U Mostaru se španski kontingent UNPROFOR-a iz grada jednostavno povukao kad im je to HVO naredio, dopustivši hrvatskim snagama da slobodno nastave protjerivanje muslimana iz zapadnog Mostara u opkoljeni geto na istočnoj strani rijeke Neretve...”

Drugi poznati novinar Britanac Ed Vulliamy upućuje na prethodno saznanje o pripremama za hrvatsku opsadu Mostara i napetosti koje

su u vezi sa tim vladale između britanskog i španskog kontingenta mirovnih trupa. “...Posmatrači Evropske zajednice i civilna policija UN izvijestile su da su opsadne linije koje su se gradile oko Mostara, osim snaga HVO, bile postavljene tenkovima, artiljerijom i vojnicima Hrvatske vojske. SPABAT, trupe Španskog bataljona takozvanih snaga zaštite, brzo su napustili svoje pozicije u gradu.

Oni su pobjegli! Najpouzdanija britanska vojska mjesecima je pokušavala preuzeti odgovornost za Mostar, ali Španci su ih odbili...” - kaže novinar Vulliamy.

“... Britanske i španske snage su tada vodile mnoge prepirke, optužujući se međusobno za “nesposobnost”, s jedne strane, i “aroganciju”, s druge. Taj sukob Mostaru ni na koji način nije pomogao posebno nakon što je masovno etničko čišćenje zapadnih kvartova grada, uz odvođenje muslimana i drugih nehrvata u koncentracione logore, poprimilo zastrašujuće razmjere.

Samo u nekoliko dana juna i početka jula 1993. godine u novom valu hapšenja iz njihovih domova je odvedeno oko 6300 Bosanaca. Istog dana povlače se španski legionari koji su bili započeli patroliranje u gradu, što je rezultiralo napuštanjem ugroženog stanovništva u trenutku najgorih napada. Službena verzija je pretvorila masovna protjerivanja i zatočenja u koncentracione logore, uz ubistva, silovanja i sistematične napade protiv civilnog stanovništva od strane HVO-HV u “eskalaciju borbe” bez imenovanja odgovornih strana ili proglašavanja njihovih zločina”- opisivali su situaciju u Mostaru španski i britanski mediji.

NEUTRALNOST KAO IZGOVOR SPABATA

Samo istinito obavještavanje javnosti i Ujedinjenih naroda o onome što se događalo u Mostaru pred njihovim očima moglo je biti važna pomoć žrtvama etničkog čišćenja. Ali, umjesto toga, kako je novinarima rekao pukovnik Angel Morales, španskim vojnicima je naređena “nepristrasnost bez bilo kakvog komentara”. Taj pristup trebao je posebno pred španskom javnošću promovirati sliku izjednačavanja strana i oprati im ruke pred teškim ratnim zločinima. Metode kojima je HV-HVO odvraćao prisutnost španskih plavih šljemova uključivao je kontinuirano uznemiravanje od aprila a kulminiralo je ubistvom dvojice oficira u maju i junu (poručnici Arturo Munoz i Francisco Jesus Aguilar). Kada su se ta ubistva dogodila, španski ministar Garcia Vargas ostavio je konačno neutralnost po strani i jasno stavio do znanja šta se događa na terenu Mostara, optužujući za događaje najdirektnije hrvatskog predsjednika Franju Tuđmana.

Mediji u Madridu citirali su riječi svog ministra Vargasa: “Prisutnost španjolskog kontingenta ne pogoduje njegovim planovima za etničko

čišćenje u Hercegovini. Dostupni podaci sugeriraju da su organizirane vojne akcije, tako da nema opravdanja hrvatske strane".

Španska vlada, kako su primijetili brojni novinari i mediji, u tom vremenu jeste odlučno protestvovala protiv državnog vrha Hrvatske, ali ne zbog sistematičnih zločina nad civilnim stanovništvom Mostara i Hercegovine, već zbog smrti dvojice njihovih vojnika, da bi napokon pristala da skloni svoje trupe i da ne ometa etničko čišćenje koje je bilo u toku.

UBIJANJE MOSTARA POSMATRALI DVOGLEDIMA

Jednako tako, španska jedinica UNPROFOR-a nije reagovala na iznenadne i česte prelete Hrvatske avijacije preko slobodnih teritorija mostarske opštine i raketiranje civilnih naselja u gradu. Jedan od takvih brutalnih napada avijacije susjedne zemlje dogodila se u noći između 24/25. januara 1994. godine kada je helikopter HV raketirao šire područje mostarskih naselja Luka, Šehovina i Topli Do, a iste večeri sa raketnim napadima je nastavljeno u rejonu Blagaja.

U seriji prigovora na neodgovorno ponašanje takozvane "mirovne misije" SPABATA, rečeno je kako španske trupe nisu učinile ništa kako bi napokon profunkcionisao magistralni put na relaciji Ploče - Mostar - Jablanica - Sarajevo, iako su u zimu 1994. godine tu magistralnu saobraćajnicu Ujedinjeni narodi proglasili kao "plavu cestu spasa za BiH" i glavni koridor za dopremanje humanitarne pomoći.

Prigovori su se odnosili i na ilegalni prevoz građana transporterima UNPROFOR-a sa teritorija pod kontrolom Armije RBiH prema drugim zemljama, a bez znanja i odobrenja legalnih organa vlasti. Vlasti u Mostaru su optužile SPABAT da se posao prevoženja "slijepih putnika" obavlja uz novčanu nadoknadu.

Prigovori su se odnosili i na praksu Španaca da "za kutiju cigareta" otkupljuju skupe umjetnine, čak i predmet historijske vrijednosti od gladnih građana Mostara.

Takvo ponašanje Španskog bataljona UN u Mostaru opredijelilo je vlasti u Mostaru da kod Predsjedništva i Vlade BiH zatraže inicijative da se ova jedinica UNPROFOR-a zamijeni nekom drugom iz vojnih arsenala Ujedinjenih naroda.

MOSTAR KAO KONCENTRACIONI LOGOR

Prema procjenama Ujedinjenih naroda (UN), do septembra 1993. godine ukupan broj protjeranih građana na području Mostara pod španskom odgovornošću UN iznosio je između 45.000 i 55.000 ljudi. U istom izvještaju UN-a se navodi da je određeni broj poginuo od pucnjave HV-HVO kada je srušen Stari most na istočnoj strani grada, te da je oko 50.000 ljudi pretrpjelo granatiranje, tenkove, višestruke lansere

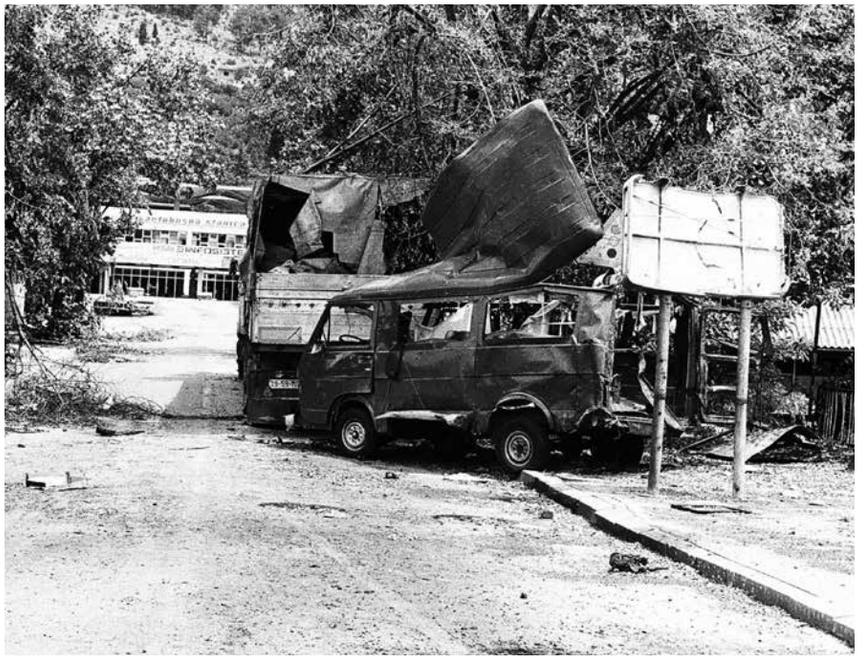

i vazduhoplovstvo. Također se navodi da je na grad dnevno padalo u prosjeku od 200 do 400 granata što je bio uzrok desetak pogibija dnevno, većinom civila. Municija je redovno dostavljana iz Hrvatske putevima pod navodnom kontrolom SPABATA. Prije bombardovanja, zadatak španskih vojnika bio je u osnovi ograničen na promatranje operacije dvogledima s istih brda gdje su HV i HVO postavili baterije topova. Uredno su zapisivali broj ispaljenja za njihov izvještaj i brinuli se za srdačne odnose sa hrvatskim zapovjednicima.

Na njihove oči, Mostar je trpio i propadao dok su ga u svijetu zbog dramatičnih životnih uslova, a naočigled prisustva Španskih mirovnih trupa UN, smatrali "najvećim koncentracionim logorom u Bosni." U reportaži koju je tih dana u Mostaru snimao BBC, direktor ratne bolnice Dragan Milavić opisao je Mostar kao "opkoljen grad poput Sarajeva, uništen kao Vukovar i gladan poput Žepe". A sve se to dešavalo u prisustvu Španskog bataljona UNPROFOR-a, koji je savršeno dobro znao sve se kraj Neretve dešavalo.

Vlasti BiH su u više navrata zbog ponašanja mirovne misije UNPROFOR-a u Mostaru protestvovale i prema Komandi SPABAT-a, Španskoj vladi i visokim adresama u Ujedinjenim narodima. Ništa od svega toga nije pomoglo Mostaru. Umjesto da budu aktivni protagonisti i zaštitnici mira, u skladu sa Poveljom UN i povjerenim, pripadnici SPABAT-a će u Mostaru ostati upamćeni tek kao hladni nezainteresovani posmatrači ubijanja grada.

JEDINA NADA - SINOVI HERCEGOVINE

Potpuno nespremni i nepripremljeni za još jedan rat, nakon što je tek okončana prva agresija srpsko-crnogorske soldateske, Mostarci su spas od napada HVO i HV mogli tražiti samo u ojačanom zajedništvu, solidarnosti, međusobnom dijeljenju zajedničke nesreće pod okriljem svoje Armije, vojske svojih sinova kojoj su vjerovali i u čiju su se snagu jedino mogli pouzdati. Ponudili su sve što su imali, doprinoseći na mnogo načina zajedničkoj borbi i čineći tako stroj odbrane masovnijim, jačim i sadržajnijim. Bila je to istinska nadljudska borba, čvrsto zajedništvo naroda i njihove vojske, izgrađeno u svakodnevnom očajničkom otporu i borbi za opstanak ljudi upućenih jedni na druge i ohrabrenih činjenicom da su na strani pravde i u odbrani svoje jedine domovine.

Mostar je sa zebnjom osluškivao sve vijesti iz opkoljenog Sarajeva, čvrsto odlučan da se odbrani od hrvatskih zločinaca koji su pokušali tako "junački" da ovaj, od prve agresije već mjesecima izmrcvareni i napaćeni narod, te skoro potpuno porušeni i spaljeni istočni dio grada, zbrišu sa lica zemlje.

DEBLOKADA MOSTARA

U takvom stravičnom ambijentu potpune okupacije i sveopšte oskudice i beznađa kod ljudi, izloženi svakodnevnom granatiranju, građani Mostara su se, tražeći spas, okrenuli sami sebi i samoograničavanju svog opstanka. Bilo je jasno da su ostavljeni kako od svijeta, tako i od mogućnosti pomoći centralne vlasti u Sarajevu koja je potpuno blokirana srpskom okupacijom, a jedinice izvan Sarajeva nisu dobijale komande za vojnu pomoć Mostaru što je kod građana ovog grada izazivalo posebne frustracije i ljutnju.

Pomoći nije bilo niotkuda osim u spoznaji da se deblokada grada mora izvesti sopstvenim snagama. Sve drugo je značilo kolaps i definitivan nestanak.

U potpunoj tajnosti i uz ogromne rizike, grupa čelnih ljudi armijskog i političkog vodstva krajem maja strpljivo i danonoćno pripremala je teren i pretpostavke za deblokadu grada. Odluka da se pokrene deblokada grada je dogovorena u kući Derviša Travnjaka, u Krpinom sokaku kod Razvitka, nakon što je preko ratnih linija sa HVO poznati lovočuvar Jusuf Jusa Pajić došao pješke do linija Armije iz Bijelog Polja sa pismom u kojem su detaljno opisane sve informacije o rasporedu HVO snaga koje je prikupio on i patriote bjelopoljske kotline.

To pismo je došlo do Oručevića koji je dalje radio na osiguranju svih preduslova za izvođenje akcije. Član Komande 4. korpusa Amer Bilalović svojim informacijama je također odigrao jednu od važnih uloga u deblokadi grada. U komadi korpusa još nije bilo raspoloženja za izvođenje operacije deblokade, bilo je još mnogo nedoumica, opreza i straha od neuspjeha operacije. Posebno su svoj stav pravdali nedostatkom municije.

ODBRANA BEZ DOVOLJNO MUNICIJE

Bilo kakvo ofanzivno dejstvo u tom periodu izgledalo je nemoguće, jer su borci Armije RBiH u Mostaru imali municije za nekoliko dana i bilo je pitanje dana kada će pasti prve linije odbrane. Početkom juna 1993. komandant Hujka, Oručević i braća Zijo i Huso Lerić prave plan i donose odluku da se kroz dubinu neprijateljske teritorije grupa nevesinjskih boraca pokuša probiti do Bjelimića i Konjica da bi donijela neophodnu municiju.

Izbor je pao na iskusne borce koji su poznavali teritoriju u dubini linija srpsko-crnogorskog agresora: Huso Lerić, Ibrahim Demirović Hećim, Ramo Džiho, Nedžad Čamo i Mirsad Pajević Garo.

Njihov zadatak je bio da preko Bjelimića, gornjeg Nevesinjskog polja, planine Velež i Podveležja dopreme municiju za deblokadu grada Mostara. Uz veliku i nesebičnu pomoć rukovodstva preduzeća "Igman", Konjičke i Bjelimićke brigade, kupljeno je, opremljeno i natovareno 16 konja u Odžacima.

Skupina odvažnih je na dugi i neizvjesni put krenula u noći 4/5. 6. 1993. i za tri do četiri dana municija je stigla do Mostara. Mostarskoj grupi su se u povratku pridružili svi rizikujući svoje živote: Mahinić Sudo, doktor Mahinić Alija, Čopelj Osman, Čopelj Mirsad Malecki, Šipković Ibrahim Đido, Golić Ismet, Pajević Esad, Zolj Senad, Jugo Midhat, Imamović Emin i Čehić Mirsad. Tiha kolona konja i ljudi noću se provlačila između agresorskih položaja, a danju se odmarala, krijući se od neprijatelja. Put spasa i pobjede je bila sljedeća ruta: Odžaci - Živanjski do - Crvanj - Gornja Bijenja - Karče, Sopilja - Ravna Velež - Mala Velež - Kokorina - Kružanj - Dračevice.

I ovaj herojski zadatak je uspješno izvršen. Grupa komandanata na čelu sa Hujkom i rukovodstvom grada u privatnoj kući počinje sve detaljne pripreme oko deblokadu. Huso Lerić je predložio da Šerif Špago i Miralem Jugo kao vojna lica u komandi rade plan deblokade, što je prihvaćeno.

Ovaj plan se kasnijim uključivanjem i podrskom Korpusa realizovao uz asistenciju Budakovića, Juge, Špage i Malkoča. Komanda 4. korpusa vođena komandantom Arifom Pašalićem i saradnicima izvršila je sve pripremne radnje za operaciju, a neposredno komandovanje akcijom vodila je Prva mostarska brigada na čelu sa Midhadom Hujdurom Hujkom.

Akcija dobro organizovanog, odvažnog i iznenadnog proboja iz potpunog okruženja HVO i deblokade Mostara na sjevernoj kapiji grada Mostara izvedena je u zoru 30. juna 1993. godine. Bila je to iznenađujuće uspješna vojna akcija koja je istog prijepodneva rezultirala neočekivano brzim zauzimanjem kasarne kompletnog Sjevernog logora, nekadašnje kasarne "Mostarski bataljon", bivše JNA, koju je HVO privremeno nazvao imenom svog poginulog pripadnika Tihomira Mišića. Za vojne snage HVO prisutne u kasarni Sjevernog logora,

napad je bio iznenađujući, pa su se dijelom predali, a dijelom spašavali bježanjem preko rijeke Neretve.

PROBOJ UZ VELIKE ŽRTVE

Vojna operacija jedinica Armije RBiH na deblokadi okupiranog Mostara izvedena je isključivo vlastitim snagama, organizovana iznutra, bez ičije vojne pomoći sa strane, i nesumnjivo je bila od presudne važnosti za konačan ishod rata i slom okupacije u centru Hercegovine. Jedinice Mostarske brigade razbile su smrtni obruč oko istočnog dijela grada, ovladale Sjevernim logorom, da bi u nezadrživom prodoru oslobodile teritorij kompletne Bjelopoljske kotline, sve do spajanja sa armijskim snagama Drežnice, Jablanice i Konjica, nakon čega su otvoreni novi koridori snabdijevanja i uvezivanja sa Sarajevom, Zenicom i dalje. Istočni dio grada je tom akcijom spašen. U nezadrživom naletu snage 41. mtbr ovladale su cijelim područjem Raštana, na desnoj obali Neretvi, uključujući i ovladavanje HE Mostar.

U operaciji oslobađanja Sjevernog logora tog 30. juna 1993. godine poginuo je veliki broj boraca među kojima i legendarni komandant Prve mostarske brigade Armije Republike BiH i narodni heroj Midhad Hujdur Hujka. U borbama u Sjevernom logoru živote su dali i njegovi saborci: Ćamil Džubur, Armin Ćišić, Zoran Imamović, Sabahudin Balavac, Faris Kalaba, Ifet Logo, Ramiz Husnić, Mujo Jelovac, Ramiz Dedić i Jusuf Jelovac. Kao i uvijek do tada, Hujka je i u toj borbi bio na prvoj liniji sa

svojim borcima. Sa njim u proboju je ranjen od iste granate i njegov zamjenik Esad Humo. Prema pismenom uvidu koji je redakciji knjige Heroji Mostara uputila Organizacija porodica šehida i poginulih boraca Grada Mostara, koji potpisuje Azra Mahinić, predsjednica Upravnog odbora, u toku tri dana borbenih operacija za deblokadu grada živote su izgubila 42 pripadnika Armije RBiH. Istog dana, tokom oslobodilačkih borbi na širem prostoru Bijelog Polja, poginuli su sljedeći borci Armije RBiH: Hivzo Abaza, Senad Ajanić, Ramiz Ćorić, Smail Ćupina, Zekerijah Bosanac Ćosić, Ćamil Džubur, Armin Gačić, Enver Hajdarović, Amer Kotlo, Sanjin Mekić, Mustafa Merdan, Saudin Mustafić, Senad Omerika, Meho Šendro, Nazif Šito, Šaćir Tojaga, Hakija Čolić, Sead Gološ, dok je u borbama u Opinama poginuo Esad Šehović. Dakle, samo u toku tog udarnog dana kada je izvršen proboj iz obruča oko Mostara, poginulo je 26 boraca. Borbene operacije oslobađanja Bjelopoljske kotline potrajale su i tokom naredna dva dana.

U borbama za deblokadu tokom 1. jula 1993. godine poginuli su sljedeći pripadnici 4. korpusa Armije Republike BiH: Alija Agić, Jusuf Zvizdić, Ramiz Dedić, Ramiz Husnić, Mujo Jelovac, Semir Studenović, Mirsad Sulejmanagić, Edin Tiro, Admir Žujo, Senad Zlomušica, Nermin Barina i Sead Omanović. Narednog dana, 2. jula 1993. godine u borbama su poginuli: Džemil Dedić, Osman Marić, Galib Pervan i Smajo Marić.

OPERACIJA ZA VOJNE UDŽBENIKE

Dok je borba za oslobađanje sjeverne kotline Mostara još bila u punom jeku, nakon pogibije Midhada Hujdura Hujke za komandanta Prve mostarske brigade imenovan je Semir Drljević Lovac, a Esad Humo za njegovog zamjenika. Deblokadi grada i slamanju hrvatske okupacije Mostara od ogromne važnosti je bilo i pridruživanje brojnih snaga koje su činili naoružani Bošnjaci nakon što su se bez puno razmišljanja, dobrovoljno i bez odlaganja odazvali na poziv Komande 4. korpusa Armije Republike BiH i komandanta Arifa Pašalića, te počeli masovno napuštati redove HVO-a, uviđajući prevaru i izdaju u vojnim i političkim ciljevima hrvatske strane.

Mostar je prodisao, a među borcima i građanima se osjećala nova snaga i ojačalo samopouzdanje. Grad je tog ljeta 1993. i dalje živio opsjednut terorom granatiranja i snajpera koji su djelovali sa položaja HVO i HV, u ambijentu svakojake oskudice i neimaštine, ali i sa sve prisutnijim uvjerenjem da konačna odbrana Mostara i Bosne i Hercegovine više i nije upitna, te da ni tako potreban mir više nije daleko.

SPAŠENE HILJADE GRAĐANA MOSTARA

Dopunjeno izdanje fotomonografije Heroji Mostara je pripremano upravo u vrijeme obilježavanja 30. godišnjice vojne operacije

Deblokada Mostara, koja je izvršena u noći između 29. i 30. juna 1993. godine. Danas, 30 godina poslije, Esad Humo, ratni komandant i učesnik operacije oslobađanja Sjevernog logora gdje je bio i teško ranjen, o ovoj oslobodilačkoj operaciji kaže:

"...Bila je to po sudu poznavalaca prilika, jedna od najbriljantnije izvedenih vojnih akcija u Bosni i Hercegovini tokom odbrambeno-oslobodilačkog rata kojom su spašene hiljade građana Mostara napadnutih u opkoljenom istočnom dijelu grada, a naše snage su se spojile sa drugim dijelovima slobodne teritorije. Ova operacija je bila prelomni trenutak za Mostar i Hercegovinu i bila je neminovna kako bi Mostar opstao i ostao kao prepoznatljiv cjelovit multietnički grad u zemlji. Naš prodor i spajanje sa slobodnom teritorijom omogućili su održavanje ovog prostora slobodnim do mira. Da nismo uspjeli, pitanje je kako bismo završili u Mostaru i Hercegovini.

Šerif Špago kao jedan od učesnika operacije podsjeća kako se mora imati u vidu da je istočni dio Mostara tog ljeta bio u potpunoj izolaciji duga dva mjeseca, okružen agresorskim snagama sa svih strana. "Nakon stabilizacije fronta na linijama odbrane, moralo se razmišljati kako ostvariti fizičku vezu sa slobodnom teritorijom. U tom periodu grupa ljudi na čelu sa komandantima Hujdurom i Pašalićem, Safetom Oručevićem i drugima, napravila je plan kojim bismo uspjeli doći do slobodne teritorije i tako opstati na ovom prostoru. Bila je to jedna od najbriljantnijih pobjeda Armije RBiH. U to vrijeme jedinice 41. motorizovane brigade i druge jedinice 4. korpusa Armije RBiH izvodile su najsloženije borbene operacije - oslobađanje Sjevernog logora, oslobađanje Raštana i stvaranje mostobrana na drugoj obali, oslobađanje Bjelopoljske kotline, kao i pripremu za operacija deblokade u sklopu koje je grupa boraca obezbijedila dopremanje municije s kojom smo krenuli u izvođenje operacije.

Deblokada Mostara zaslužuje da se izučava na akademijama i u vojnim školama, i da se o njoj piše u udžbenicima. Nisam čuo da je još neko uspio u ovom ratu ovako kao mi probiti linije opsade i spojiti se sa slobodnom teritorijom" - naveo je Špago.

Esad Kosić, predsjednik Jedinstvene organizacije boraca, zlatni ljiljan i ratni komandant smatra da se ovaj period mora pamtiti kao jedan od najvažnijih dana u historiji Mostara, Hercegovine i BiH, a mlade moramo stalno o tome informisati kako im se ne bi ponovilo ono kroz što smo mi morali proći.

SRUŠENI SNOVI O HERCEG BOSNI

Predsjednik Skupštine Jedinstvene organizacije boraca Grada Mostara i zamjenik komandanta 4.korpusa ARBiH u vrijeme agresije na BiH Safet Oručević podsjeća da su se u to vrijeme stanovnici Mostara

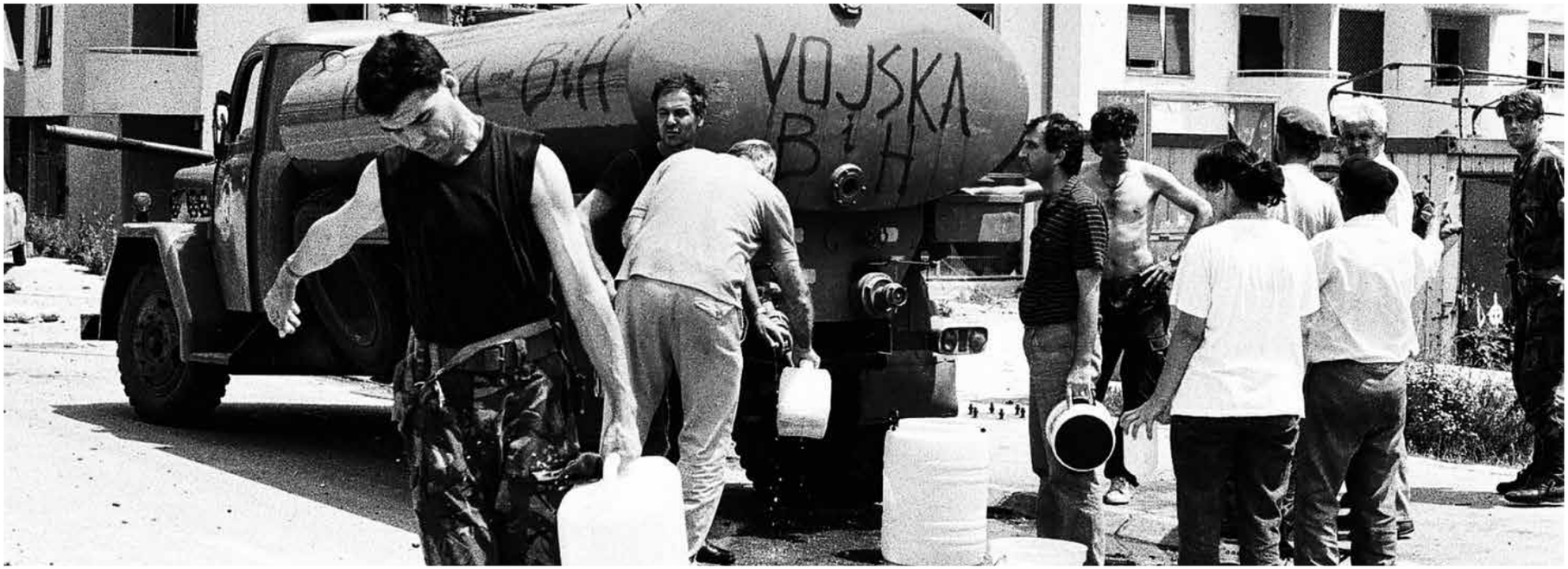

i građani brojnih mjesta istočne Hercegovine koji su se okupili kraj Neretve bježeći u zbjegovima pred agresijom tada osjećali napuštenim, ostavljenim, prodatim.

"Deblokada grada Mostara jeste bila jedna od najvažnijih akcija u historiji Armije RBiH. U užasnom obruču, napadnutim građanima bila je namijenjena sudbina Srebrenice. Bili smo bez hrane, vode i municije, trebali smo biti poubijani i završiti u Neretvi. Naši neprijatelji su o tome govorili glasno i javno. Međutim, mi smo ipak izdržali, imali smo nadljudsku snagu. Organizirali smo se i izveli briljantnu vojnu akciju koja je spasila narod Hercegovine i grad Mostar. Promijenila je i politički predviđene karte teritorijalnih podjela. Tog dana su srušeni planovi tzv. Herceg-Bosne o hrvatskom stolnom gradu.

Da se nije krenulo brže ka mirovnom sporazumu, rezultati Armije RBiH kasnije bi, motivirani ovom akcijom, bili mnogo značajniji. To potvrđuju stenogrami i dokumenti koje imamo. Mi želimo dostojanstveno obilježavati ovaj dan. To je i dalje za nas dan tuge i boli zbog svih naših žrtava. Priznanje ćemo odati našem Hujki, kao i svim poginulim, ali i živim herojima koji su tu sa nama. Mostar je opstao i krenuo prema boljim vremenima."

NEKA SE NIKO NE IGRA SA NAŠOM SLOBODOM

Safet Oručević je podsjetio je da je Mostar doživio dvije agresije, spaljen i ubijen, grad pretvoren u prah i pepeo.

"Ubijani smo samo zato što se drugačije zovemo i ne podržavamo fašističke ideologije. Danas je potpuno jasno da nas je spasilo naše jedinstvo, bratski zagrljaji svih hercegovačkih Bošnjaka kao i časnih Srba i Hrvata koji su stali u odbranu Bosne i Hercegovine", rekao je Oručević, i dodao: "Nakon svega toga, počinje mukotrpna borba za obnovu i preživljavanje, izgradnju porušenih mostova i mostova među ljudima. Teško je bilo graditi mir i procese sa okorjelim ustašama i drugim negatorima BiH ali se moralo. Božijom voljom na isti dan tri godine nakon deblokade Mostara, tj. 30. juna 1996. na prvim poslijeratnim izborima u BIH sa Listom za jedinstveni Mostar, pobijedili smo i politički ekstremni HDZ i donijeli veliku pobjedu probosanskim snagama".

Navodi da su zločinci pokušavali i da bezuspješno pokušavaju i danas izjednačiti sve strane u ratu.

"Velika satisfakcija i olakšanje došla je presudom suda u Hagu. Time je došla historijska potvrda ko je bio agresor a ko žrtva. Kroz ovih 30 godina, Mostarci i jug ove zemlje nerijetko su se osjećali, opravdano ili ne, prodani i napušteni, ostavljeni, nedovoljno shvaćeni od Sarajeva. Svaki put u ovakvim prilikama moramo poručiti da se niko ne igra sa Mostarom i Hercegovinom. Ne smijemo izgubiti ravnopravnost u miru, koju smo mukotrpno stekli u ratu i poraću. Jer ćemo tako izgubiti Bosnu i Hercegovinu za kakvu smo se borili", rekao je Oručević.

Dodao je da će se do sudnjeg dana obilježavati ovaj datum i svoj govor završio porukom:

“Hvala ti Mito komandante. Hvala svim poginulim herojima - živite trajno u našim srcima. Svi ćemo na kraju naših života opet biti zajedno u istom stroju”.

Nakon što je Mostar spojen koridorom sa slobodnom teritorijom, do Jablanice se dolazilo za desetak sati pješačenja preko planinskog masiva Glogovo na čijem je vrhu formirana šatorska logistička baza za odmor ljudi i konja, skladištenje hrane i municije.

Ubrzo je formiran vod konjovodaca koji su svakodnevno brinuli o konjima, pratili ljude, nosili opremu za vojsku i bolnicu, kao i snabdijevali vojsku hranom koja se prikupljala po teritoriju Jablanice i Konjica.

RATNI ZLOČIN U RAŠTANIMA

U seriji ratnih zločina koje su na prostorima grada Mostara i šire regije počinili pripadnici Hrvatskog vijeća obrane i Hrvatske vojske, po svojoj monstruoznosti izdvaja se i masakr izvršen nad nedužnim civilima u mostarskom naselju Raštani na sjevernom području Mostara.

Naselje Raštani bilo je već oslobođeno nakon što su snage 4. korpusa Armije RBiH u nezadrživoj operaciji 30. juna 1993. godine srušili blokadu grada Mostara potisnuvši jedinice HVO i iz cijelog područja Bjelopoljske kotline.

Zločin HVO-a u Raštanima se dogodio u rano jutro 24. augusta 1993. godine kada su jedinice HVO-a nakon višesatne artiljerijske paljbe, u ranu zoru upali u naselje i masakrirali 24 bošnjačka civila i 7 nenaoružanih vojnika Armije RBiH.

Nakon ulaska u naselje, hrvatske jedinice među kojima je bila i Kažnjenička bojna, Mladena Naletilića zvanog Tuta, osuđenog kasnije za ratne zločine pred Haškim tribunalom, su ulazile redom u kuće mještana i ubijali zatekle Bošnjake.

Neposredno nakon ulaska u naselje, hrvatski vojnici su ušli u kuću Uzeira Beglerovića kojeg su odmah likvidirali, nakon čega su ubili njegovu suprugu Ćeru, rođenu Hadžić (1948) i tri kćerke: Šaćiru Beglerović (1980), Edinu Beglerović (1973) i Fadilu Beglerović udatu Mujić (1968), koja je bila u drugom stanju. Nakon svirepog ubistva, zločinci su zapalili kuću zajedno sa svim tijelima.

Poslije tog zločina pripadnici HVO su nastavili sa ubijanjem ostalih mještana u opkoljenim Raštanima, među kojima su bile porodice: Žuškić, Ćišić, Dedić, Dumpor i druge.

Nakon što im iz kuće nije pružen nikakav otpor, vojnici HVO-a su sve koje su zatekli u kući izveli u avliju i tom prilikom su ubili: Ismeta Ćišića (1948), Murata Dedića (1935), Šabana Dedića (1936) i Mirsada Žuškića (1952).

Molbe žena i njihovo preklinjanje nisu uspjeli zaustaviti dželate.

U krvavom pohodu u Raštanima zločinci HVO-a su ubili i osam pripadnika Armije RBiH: Azera Resulovića (1972), Senada Ćatića (1966), Hamdiju Alispahića (1942), Džafera Bilića (1970), Ibrahima Čukura (1953), Dervu Gadaru (1961) i Avdiju Mehića (1954).

Za vrijeme trajanja progona Bošnjaka, ubijanja, hapšenja i maltretiranja, u očajničkom pokušaju prelaska na desnu stranu Neretve ubijeni su još i Šefika Edin (1984), Dževad Dumpor (1974), Hajro Dumpor (1941), Omer Dumpor (1928), Ermin Salčin (1981), Osman Vejzović (1948) i Ramiz Salčin (1948).

Nakon što su likvidirali muškarce, bojovnici su se okomili na žene. Vrijeđali su ih i psovali. Neke su fizički maltretirali, silovali i zlostavljali. Oduzeli su im vrijedne stvari, novac i nakit. Među civilima je ubijeno i nekoliko djece. Nakon ubistava, kuće su zapaljene, a veća grupa Bošnjaka je odvedena u logor Heliodrom.

Ni u jednom od tih upada u kuće civila u Raštanima nije bilo otpora jer su ljudi bili bez naoružanja. Tokom masakra nestalo je 18 civila Bošnjaka za čiju se sudbinu nikada nije saznalo.

Nekoliko dana nakon počinjenog zločina bojovnici HVO-a sakupili su leševe i dislocirali ih iz Raštana. Na ovim poslovima radili su zatvorenici iz logora “Heliodrom”. Pokupili su približno dvadeset leševa i zakopali ih u masovnu grobnicu u mjestu Miljkovići. Dio njih je razmijenjen u martu 1994. godine. Tijela su bila ugljenisana pa ih rodbina nije mogla prepoznati. To su uspjeli tek nakon ekshumacija i stručnih analiza Komisije za traženje nestalih 1998. godine.

Te godine u Mostaru je 9. maja organizirana zajednička dženaza ubijenim civilima i vojnicima čija su tijela razmijenjena. Dženazi je prisustvovalo više od 10.000 ljudi. Ispred njih našlo se 186 tijela, koja su kasnije pokopana u 17 harema na području Mostara i donje Hercegovine.

Nažalost, još je veliki broj onih za čijim se posmrtnim ostacima i dalje traga, a među njima i za tijelom Uzeira Beglerovića.

Kao i u većini ratnih zločina počinjenih na području Mostara i Hercegovine, pravosuđe nije procesuiralo ovaj zločin.

HVO
ВОЈСКА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
ВОЈСКА РЕПУБЛИКЕ
ARMIJA
REPUBLIKE
BOSNE I HERCEGOVINE
HVO

ВОЈСКА
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
ARMIJA
REPUBLIKE
BOSNE I HERCEGOVINE
ARMIJA
REPUBLIKE
BOSNE I HERCEGOVINE
HVO
do 30.06.1993.
LEGENDA
Jedinice Armije RBiH
Jedinice HVO
Jedinice Vojske RS

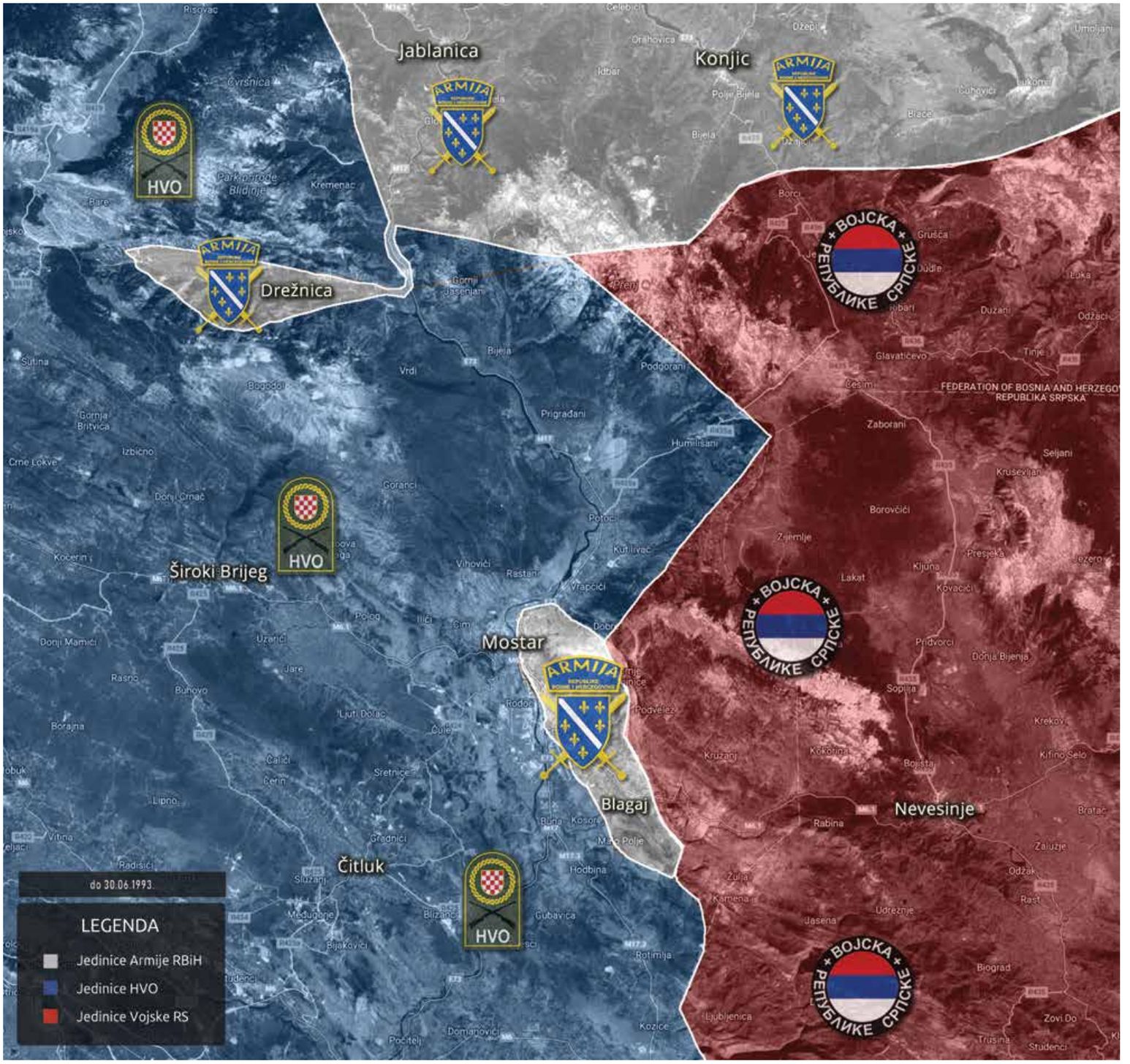
Jablanica
Konjic
HVO
Drežnica
Široki Brijeg
HVO
Mostar
Blagaj
Nevesinje
Čitluk
HVO
BOJCKA РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
BOJCKA РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
BOJCKA РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGO
REPUBLIKA SRPSKA
do 30.06.1993.
LEGENDA
Jedinice Armije RBiH
Jedinice HVO
Jedinice Vojske RS

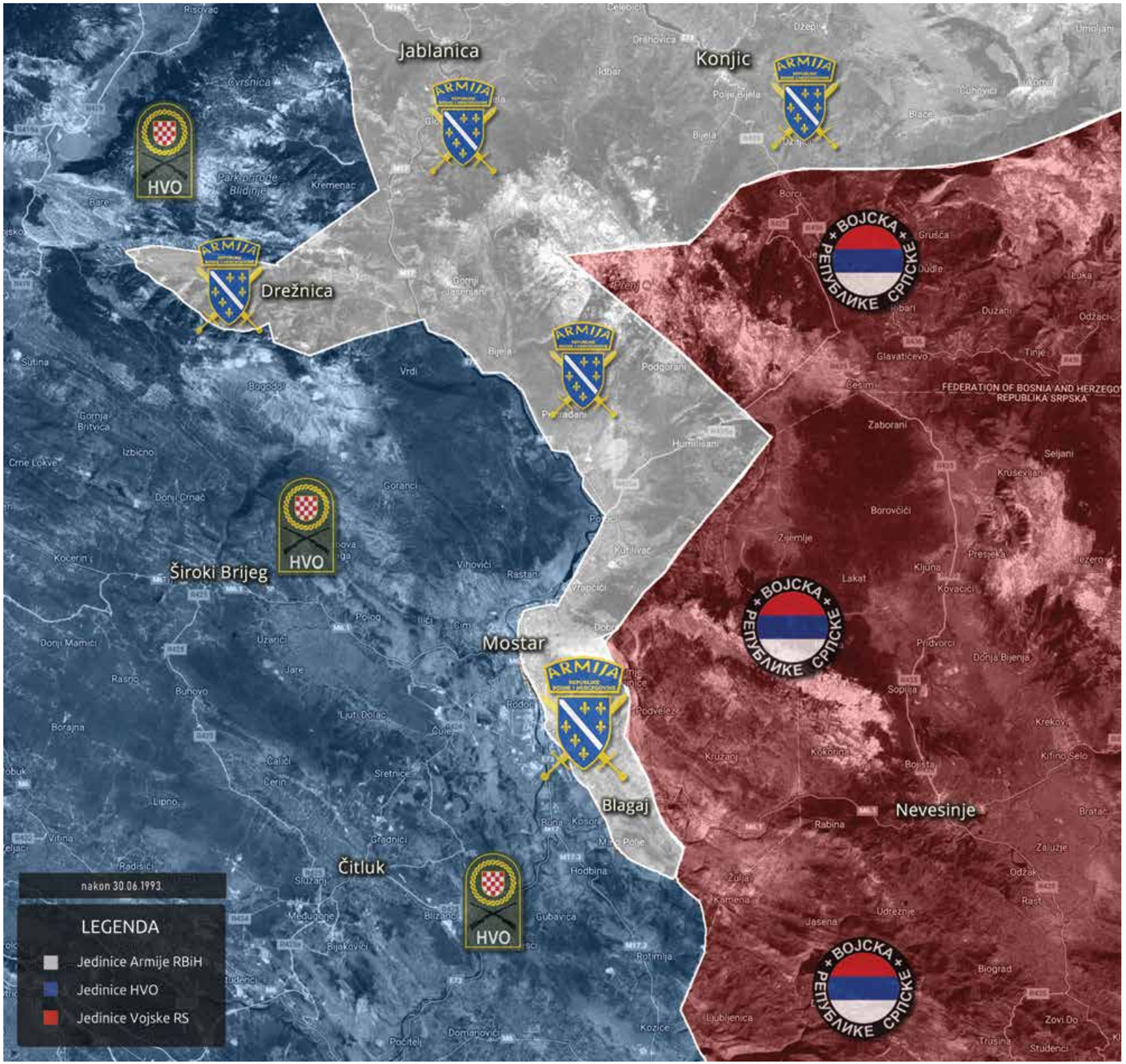
Jablanica
Konjic
HVO
Drežnica
Široki Brijeg
HVO
Mostar
Blagaj
Čitluk
HVO
Nevesinje
FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGO
REPUBLIKA SRPSKA
nakon 30.06.1993.
LEGENDA
Jedinice Armije RBiH
Jedinice HVO
Jedinice Vojske RS

OPERATIVNO TIJELO POLITIČKIH, DRUŠTVENIH, KULTURNIH, VOJNIH I VJERSKIH INSTITUCIJA MOSTARA I HERCEGOVINE

U najtežim danima opsade Mostara (1993 - 1994) formirano je Operativno tijelo sa ciljem stvaranja čvrstog jedinstva naroda i vojske, organizacije života i očuvanja morala kod ljudi koji su se nalazili u okruženju neprijatelja bez hrane, vode, struje i osnovnih sredstava za život i vojnu odbranu.

Bila je to snaga integrisana od autoriteta civilne, političke, vojne i vjerske vlasti Mostara i cijele regije (sa predstavnicima izbjeglih Bošnjaka u grad Mostar), koja je preuzela brigu o opstanku oko 40.000 civila zarobljenih u uskom teritoriju Mostara između linija dvije agresorske vojske, izloženih viošemjesečnom teškom terorisanju granatiranja, snajperske vatre, izgladnjivanjem i svim metodama specijalnog rata, koji je imao za cilj da unese paniku i predaju vojske i građana u okruženju.

Prvi usvojeni principi i ciljevi borbe Operativnog tijela su definisani na prvoj sjednici održanoj u večer 21. 10. 1993. u podrumu zgrade Socijalnog u Fejićevoj ulici. Principi i ciljevi su bili sljedeći:

- *Suprostavljanje svim opcijama etničke podjele Mostara i Hercegovine*
- *Mostar - Otvoren grad*
- *Povratak svih protjeranih na svoja ognjišta*

Mostarska upozorenja - saopštenja sa političkim stavovima o sudbini Mostara i Hercegovine tokom međunarodnih pregovora o BiH

Őbjavljivanje Deklaracije Bošnjaka muslimana Hercegovine 01. 01. 1994.

Predstavnici Operativnog tijela doveli su građane Mostara do mira i slobode. Svi su i dalje učestvovali u obnovi institucija, povratku, izgradnji grada i obnovi zajedničkog života u Mostaru i Hercegovini.

Članovi Operativnog tijela bili su:

Safet Oručević (predsjednik), Arif Pašalić (zamjenik), Smail Klarić (zamjenik), Seid Smajkić, Alija Alikadić, Rusmir Ćišić, Zijo Žuljević, Ramo Masleša, Sulejman Budaković, Hasan Eminović, Musair Penava, Šefkija Đidelija, Ibrahim Kujan, Selman Podžić, Semir Drljević, Esad Humo, Esad Šejtanić, Ibrahim Demirović, Alija Behram, Alica Bilić, Sejo Đulić, Šefko Tinjak, Salko Žuljević, Zijo Lerić i Smajo Čerkez.

Safet Oručević

Arif Pašalić

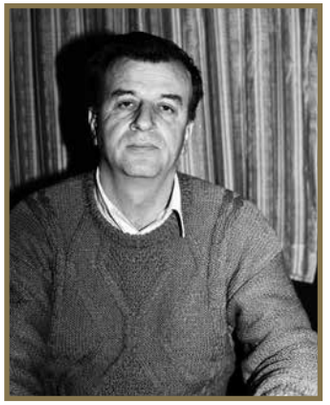

Smail Klarić

Sulejman Budaković

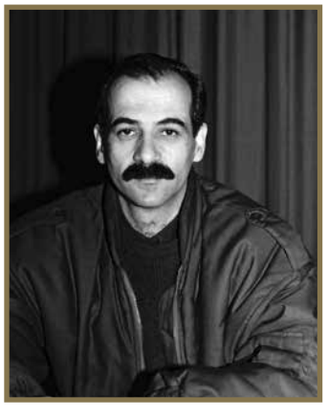

Ramo Masleša

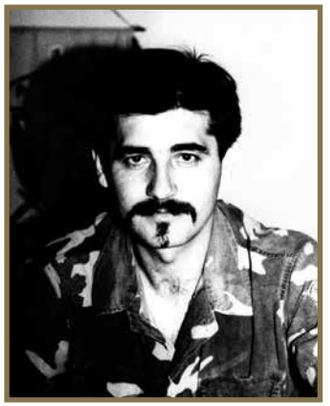

Semir Drljević

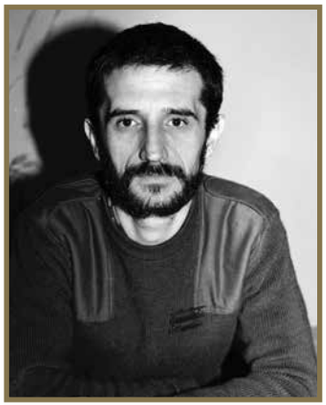

Esad Humo

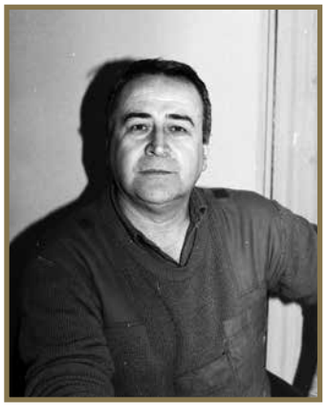

Rusmir Ćišić

Seid Smajkić

Šefko Tinjak

Alija Alikadić

Zijo Žuljević

Hasan Eminović

Musair Penava

Šefkija Đidelija

Salko Žuljević

Ibrahim Kujan

Esad Šejtanić

Ibrahim Demirović

Zijo Lerić

Smajo Čerkez

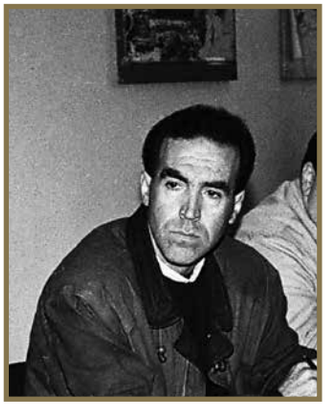

Alija Behram

Jasmin Kazazić

Čampara Ismet

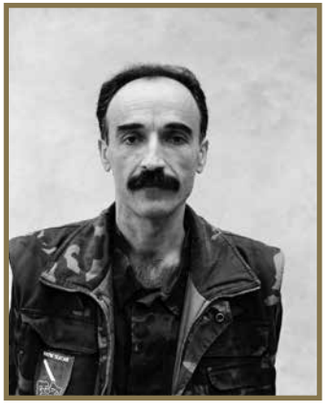

Sead Đulić

Alica Bilić

Selman Podžić

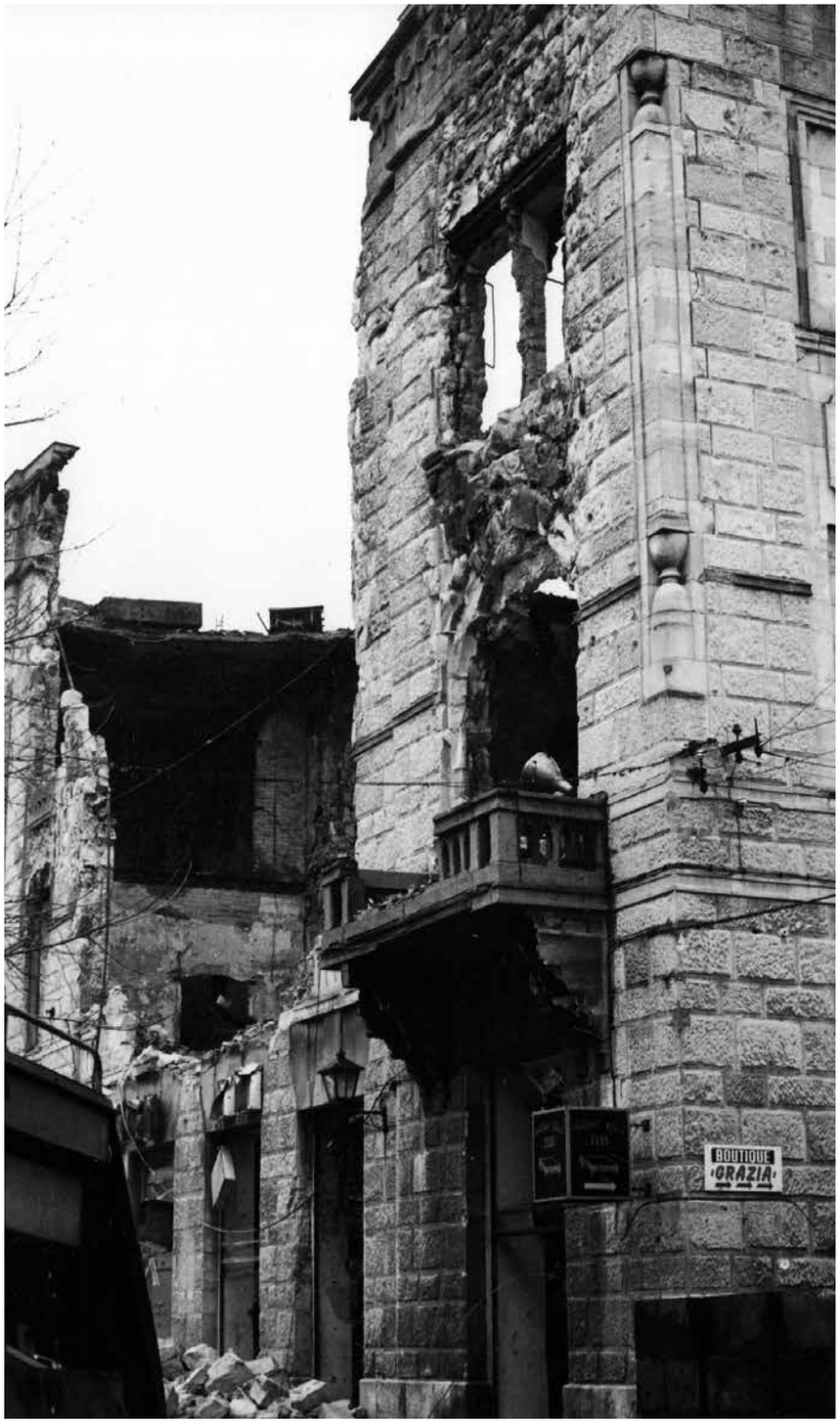

OPERATIVNO TIJELO HERCEGOVINE

U najtežim danima opsade Mostara (1993 - 1994) zbog brojnih problema i poremećenih međuljudskih odnosa među nekim komandantima, vojnim i policijskim jedinicama, formirano je Operativno tijelo svih vojnih i civilnih vlasti sa ciljem stvaranja čvrstog jedinstva naroda i vojske, organizacije života i očuvanja morala kod ljudi koji su se nalazili u teškom okruženju neprijatelja, bez hrane, vode, struje i osnovnih sredstava za život i vojnu odbranu. Član Ratnog predsjedništva Safet Oručević, uz podršku komandanta Prve mostarske brigade Semira Drljevića Lovca, zbog vrlo teške situacije u gradu, organizirao je 13. 10. 1993. godine prvi konstituirajući sastanak Operativnog tijela političkih, društvenih, kulturnih, vojnih i vjerskih institucija Mostara i Hercegovine, ultimativno tražeći jedinstvo i zajedničko djelovanje svih struktura kao preduslov opstanka na ovim prostorima.

U sastavu Operativnog tijela bili su svi komandanti brigada i članovi Komande 4. korpusa Armije i MUP-a RBiH, civilne vlasti u gradu, te članovi ratnih predsjedništava opština u izbjeglištu: Nevesinje, Gacko, Stolac i Čapljina kao i Mostarskog muftijstva.

Za predsjednika Operativnog tijela, nakon izlaganja i iznošenja plana aktivnosti, jednoglasno je tajnim glasanjem svih prisutnih izabran Safet Oručević, a za zamjenike komandant 4. korpusa, komandant Arif Pašalić i Smail Klarić, predsjednik Ratnog predsjedništva Opštine Mostar.

Na ovaj način je potvrđeno jedinstvo naroda u Mostaru koje je bilo sudbonosno za odbranu i opstanak. O svim aktivnostima Operativnog tijela Klarić je obavijestio Predsjedništvo RBiH i Predsjednika Aliju Izetbegovića.

Bila je to snaga integrirana od autoriteta civilne, političke, vojne i vjerske vlasti Mostara i cijele regije (sa predstavnicima izbjeglih Bošnjaka u grad Mostar), koja je preuzela brigu o opstanku oko 40.000 civila zarobljenih na uskom teritoriju Mostara između linija dvije agresorske vojske, izloženih brutalnom terorisanju granatiranjem, snajperima, izgladnjivanjem i svim metodama specijalnog rata, s ciljem da se unese panika i prisilili na predaju.

Prvi usvojeni principi i ciljevi borbe Operativnog tijela su definisani na prvoj sjednici održanoj uvečer 21. 10. 1993. u podrumu zgrade Socijalnog u Fejićevoj ulici: 1. Suprotstavljanje svim opcijama etničke podjele Mostara i Hercegovine 2. Mostar - Otvoren grad 3. Povratak svih protjeranih na svoja ognjišta.

DEKLARACIJA AGRESORIMA I SVIJETU

Ova Deklaracija je upućena bh. i međunarodnoj javnosti i proglašena je u noći 01. 01. 1994. pod svijećama u prostorima Karađoz-begove

džamije. Pročitao ju je Oručević prisutnom političkom i vojnom rukovodstvu. Na tom skupu je bilo i međunarodnih predstavnika, a među njima i predstavnik UN misije Albert Benabou, Izraelac, koji je kasnije objavio knjigu o ratu u BiH pod nazivom "Divljaštvo u srcu Evrope".

Kroz Mostarska upozorenja Operativno tijelo je apelovalo prema domaćim i međunarodnim sudionicima ratne situacije da se Mostarci odlučno bore protiv podjele Bosne i Hercegovine na etničkoj ili na bilo kojoj drugoj osnovi; da se zalažu za samostalnu, nezavisnu, suverenu i cjelovitu državu Bosnu i Hercegovinu; da u svakoj situaciji narod Mostara i Hercegovine želi ostati uz patriotske snage širom Bosne i Hercegovine; da podržavaju stavove usvojene na Bošnjačkom saboru održanom u Sarajevu u vezi sa pravcima i modalitetima postizanja mira; da u svakoj varijanti mirovnog rješenja Mostar mora biti jedinstven grad bez bilo kakvih podjela na etničkoj osnovi, te da niko nema mandat da prihvati mirovno rješenje sa podijeljenim Mostarom na hrvatski i bošnjački dio, jer bi to bila nagrada agresorima na RBiH koji su od Mostara i Hercegovine napravili geto, a zatim divljački uništavali ljude i grad, što je bilo nezapamćeno u historiji nakon Drugog svjetskog rata; da u tim okvirima za nastavak pregovora o miru se daje puno povjerenje državnoj delegaciji RBiH na čelu sa predsjednikom Izetbegovićem; da se zahtijeva da u sastavu pregovaračke delegacije RBiH bude ovlaštenih predstavnika Mostara i Hercegovine te da se zahtijeva da se mostarska upozorenja tretiraju kao dobronamjerna i konstruktivna.

To su bile deklaracije Bošnjaka Mostara i Hercegovine koje su podržale patriote svih nacionalnosti, izbjeglih i prognanih stanovnika Hercegovine u istočni dio grada.

OPERATIVNO TIJELO NA DJELU

Kompletan sastav ove novonastale institucije za odbranu i opstanak Bošnjaka u opkoljenom gradu, čija je struktura iznuđena ratnim okolnostima, pokazao je istinsku odlučnost i jedinstvenost u nastojanju da nađe najbolje odgovore na teška pitanja i zadatke koji su svaki dan postavljani pred njih.

Ovakav rasplet kod mostarskih Bošnjaka je sa svih strana pozdravljen, imajući posebno u vidu da su teške političke prilike i praktično stanje rata i opsade grada prijetile padom i nestankom Bošnjaka Hercegovine.

Deklaraciju su potpisali sljedećim redoslijedom: Regionalni odbor SDA za Hercegovinu i opštinski odbori SDA Mostara, Stoca, Čapljine, Nevesinja, Gacka, Konjica, Jablanice i Prozora: Safet Oručević; Muftijstvo za Hercegovinu: Seid ef. Smajkić; Okrug Mostar i ratna predsjedništva opštine Mostar, Konjic, Jablanica, Prozor, Gacko, Nevesinje, Stolac, Čapljina: Smail Klarić; Liberalno bošnjačka organizacija: Bajazit Tikveša; Komanda 4. korpusa ARBiH: brigadir Sulejman Budaković; Centar službi bezbjednosti Mostar: Ramo Masleša; Odbor Islamske zajednice: Šefko ef. Tinjak; Kulturno društvo muslimana Preporod: Sabit Hodžić; Muslimansko društvo Merhamet: Jasna Bajramović; Udruženje Ilmije BiH - odbor Mostar: Adem ef. Omerika; Udruženje žena muslimanki Sumeja: Razija Tanović.

Članovi ovog tijela, koji su radili zajednički, su potvrdili da su sve odluke u tom osjetljivom i teškom vremenu donošene i provođene u djela opštim konsenzusom svih aktera. Te odluke su bile u funkciji borbe za opstanak bošnjačkog stanovništva i osiguranja osnovnih potreba za preživljavanje naroda i vojske koji su bili u obruču.

Mnogi od navedenih nisu među živima, zato želimo ostaviti zapisano ovo sjećanje.

ISKOVANO JEDINSTVO HERCEGOVINE

Kompletna struktura Operativnog tijela izražavala je zajedničke ciljeve i odlučnost da se očuva u ratu iskovano jedinstvo. Za mjesec dana složnog rada Operativnog tijela rezultati su se ogledali u dodatnim popunama redova armijskih jedinica, njihovom boljem naoružavanju, osiguranju koridora za snabdijevanjem municijom i drugim potrebama odbrane. Radilo se odmah sa pravičnom podjelom poslova i zadataka vezanih za potrebe stanovništva i vojske dok se posebno delikatan zadatak odnosio na zbrinjavanje izbjeglica i prognanih koji su u grad

stizali iz svih dijelova Hercegovine: podveleških sela, Nevesinja, Stoca, Gacka, Čapljine, Ljubinja i Trebinja.

Usvajani su konkretni zadaci u vezi sa razmjenom zarobljenika, te stvaranjem uslova za povratak i potrebe izbjeglog stanovništva u mjesta ranijeg prebivališta. Trebalo je preuzeti brigu radi osiguranja redovnog snabdijevanja hranom, vodom, medicinskim potrepštinama i osiguranjem drugih potreba kako bi se očuvao i dodatno podizao moral preživjelih napaćenih ljudi.

Jednako tako, objektivnim i pravovremenim informisanjem građana trebalo je odgovoriti na svakodnevne medijske podvale, otvorene laži i podmetanja koja su stizala iz gebelsovske medijske škole paradržave Herceg-Bosne.

U novembru '93. general Arif Pašalić je dobio novu dužnost zamjenika ministra odbrane u Vladi R/FBiH, a na njegovo mjesto za komandanta Korpusa je imenovan Sulejman Budaković Tetak, njegov saradnik i prijatelj od prvih dana rata u Mostaru. Tetkov zamjenik je postao brigadir Safet Oručević.

Ramiz Dreković preuzima dužnost komandanta korpusa krajem januara '94. godine, a Budaković odlazi u komandu 2. korpusa u Tuzlu. To je bio period priprema i početak Vašingtonskih pregovora te mogući dolazak EU administracije.

Jedan dio najboljih boraca iz Armije RBiH prelazi u specijalnu jedinicu MUP-a BiH "Bosna 4", kao i u civilne organe vlasti, koji se tek tada počinju formirati i funkcionisati u pravom smislu te riječi, s obzirom na to da je do tada sve važne funkcije civilnih vlasti vodila isključivo Armija RBiH.

GLOGOVO - SPAS SA SJEVERA

"Mostar se 30. juna 1993. deblokirao prema sjeveru. Bio je opkoljen, razoren, spaljen, izolovan, iscrpljen, pocijepan, odsječen od ostatka svijeta, bio je kostur od grada. Nestašica vode, hrane, lijekova, naoružanja, municije, a mnogo gladnih, ranjenih, protjeranih, iscrpljenih, mnogo djece, svi na izmaku snaga. Sva oružja i oruđa HVO i HV sa okolnih brda, sijači smrti danonoćno i nemilosrdno ubijaju dio grada koji je pod kontrolom ARBiH", zabilježio je novinar Mirsad Čukle.

Odmah po okončanju uspješne deblokade grada Mostara i spajanja slobodnog teritorija prema Bijelom Polju, Jablanici i Drežnici, pripadnici Bataljona su trasirali, očistili i deminirali kompletnu "stazu spasa", počev od naselja Ravni do Glogova, pa sve do Glogošnice. Ogromna je bila pomoć koja je dolazila iz sjeverne zone u gladni i iscrpljeni Mostar.

Ratni konvoji konja iz Klisa u grad su donijeli skoro 100 tona hrane. Zahvaljujući komandantu Hasanu Hakaloviću, koji je izašao u susret zahtjevima za pomoć jugu 4. korpusa, velika je pomoć išla prema Mostaru. Klišani su se pokazali kao ponosni, dobronamjerni ljudi i velike patriote.

SOLIDARNOST NEMA GRANICE

U Komandu 45. BBR pozvan je 13. 7. 1993. Bećir Beća Demirović koji je dobio naredbu da organizuje konvoj konja natovarenih raznom vrstom pomoći za stanovništvo Mostara. Za saradnika je izabrao Ramiza Dedića koji je imao veliko iskustvo u radu s konjima. U Buturović Polju "smotru" konja izvršio je brigadni veterinar Atif Karović. Na Glogovu su ih čekala dvojica vojnih policajaca, a u 11 sati su bili na Ravnima kod kuće Smaje Nazdrajića. Treba pomenuti i konvoj hrane od oko pet tona mesa, voća i povrća, koji je narod herojske Drežnice prikupio i u septembru 1993. godine pripremio za napaćeni Mostar koji je u to vrijeme bio na rubu gladi.

Jedno vrijeme na Glogovo je tovare iznosio helikopter. Na putu spasa je od granata, snajpera, mina, srčanog udara, umora, ogromnog napora poginulo i umrlo 28 konja, a bila su mobilisana ukupno 194 grla iz cijele doline Neretvice, od Jasenika do Lisičića. Za devet mjeseci preneseno je skoro stotinu tona municije, hrane, sanitetske opreme.

Sljedeći konjovoci su bili organizovani u Klisu: Amer Ćosić, Hamza, Adem, Zikrija, Latif i Hamdo Kozić, Salem Begluk, Branko i Zoran Savić, Šaban i Ramo Gagula, Fiko i Enver Boloban, Zijo Avdić, Zijad Haketa, Senad Ćosić, Džemal Hodžić, Hajrudin Buljina, Abdulah Hrnjica, Vejsil Hondo, Osman Hakalović, Džemal Turković, Ferid Mujak, Ramo Ramić i drugi.

Da bi se ubrzala dragocjena pomoć napaćenom Mostaru, krajem '93. godine je Naredbom komandanta 4. korpusa Sulejmana Budakovića formirana Transportna četa pri logističkoj bazi Korpusa, a pripadnici Čete su bili najsposobniji vodiči i konjovoci, veterinari, konjušari, magacineri i sanitet.

POMOĆ NAPAĆENOM GRADU

Pripadnici Čete su bili: komandir Ibro Husnić, Senad Husnić, Ibrahim Isić, Nerman Brkan, Huso Ćatić, Elmir Šator, Meho Hindić, Miralem Velagić, Šaban Jelovac, Ševko Đipa, Mujo Nazdraić, Ramiz Dedić, Šefik Boloban, Mustafa Bećić, Kemal Bećić, Ibrahim Ćućurović, Alija Hasić, Hasan Balić, Pašan Balić, Semir Kurtović, Salko Hodžić, Džemal Turkić, Ismet Alić, Vahid Tipura, Osman Mujan, Mujica Dževlan, Mujo R. Ljevo, Mujo H. Macić, Mehmed Macić, Huso Macić, Mujo Macić, Ermedin Macić, Muhamed Polčić, Mirso Polčić, Ahmet Sirko, Jagoda Humačkić, Ramiza Polčić, Džemo Đuliman, Halil Marić, Avdo Macić, Samra Tabaković, Izudin Borić, Miralem Kurtović, Junuz Husnić, Safet Brkan i Ahmet

Domazet. Mobilizacija konja i mazgi je provođena u sjevernoj zoni 4. korpusa sa sjedištem u Podgoranima, a konji su bili iz Klisa, Drežnice, Ravni, Podgorana, itd.

Svi konji su bili numerisani i uredno evidentirani. Transportna četa je odigrala nevjerovatno važnu ulogu u dostavljanju hrane i opstanku građana u tom dijelu grada. Na jednom od konvoja u Mostar je stigao i satelitski telefon koji je prebačen iz sarajevskog CSB-a i s kojim je komunikacijski spojen grad sa cijelim svijetom.

Konvoji konja organizovani su sve do 18. 03. 1994. godine, tačnije do potpisa Vašingtonskog sporazuma. Preko prevoja Glogovo se pješačilo desetak sati do Jablanice, a onda posebnim putevima do Igmana gdje se spuštalo u Hrasnicu i ulazilo u Sarajevo smrtonosnim pretrčavanjem aerodromske piste do Dobrinje. Kasnije se prolazilo kroz prokopani tunel ispod sarajevske piste kojim su se kretali borci, narod i roba.

Rukovodstvo Mostara je desetine puta prolazilo tim putem na razne sastanke i pregovore u Sarajevo.

SUDBONOSNI PREGOVORI

Uprkos uspješnoj akciji deblokade Mostara, situacija na lijevoj obali je bila izuzetno složena. Grad je kontinuirano bio zasipan hiljadama granata, što je prouzrokovalo veliko stradanje civilnog stanovništva. Ubijanja i ranjavanja odraslih i djece bila su svakodnevnica. Rijetke su porodice u kojima niko nije nastradao tokom opsade. Desetine hiljada ljudi je bilo u obruču na ivici gladi i humanitarne katastrofe. Istovremeno, osim fronta prema pripadnicima HVO i HV, pripadnici Armije RBiH su čuvali i linije prema srpsko-crnogorskom agresoru. U takvoj situaciji se iniciraju pregovori sa srpskom stranom i smirivanje jednog vojnog fronta. U pregovorima u kojima je u nekoliko navrata učestvovalo mostarsko rukovodstvo sa srpskom stranom (Gušić, Salapura, Mladić i drugi), uspješno je dogovorena razmjena tijela poginulih pripadnika obje vojske, evakuacija ranjenih iz istočnog Mostara, prolazak humanitarne pomoći za opkoljeni istočni dio Mostara, kao i vojna pomoć Armiji RBiH.

Pregovori sa Podveleške visoravni su preseljeni na Sarajevski aerodrom, gdje su se vodili zvanični pregovaračke sastanci Silajdžića i Krajišnika u organizaciji Međunarodnih snaga. Na aerodromu je održan sastanak generala Ratka Mladića i člana njegove komande Milana Gvere sa generalom Rasimom Delićem i Safetom Oručevićem. Sve te pregovore je naglo prekinula granata koja je pala na pijacu Markale. Granata je bila ispaljena sa srpskih položaja u februaru 1994.godine. Ubijeno je 68 ljudi, a 144 je ranjeno.

FORMIRANJE CIVILNE VLASTI

Odmah nakon formiranja Povjereništva SDA Mostar u maju 1993. godine Safet Oručević, zamjenik komandanta 4. korpusa, uz saglasnost predsjednika Izetbegovića, stavlja se na čelo svih političkih aktivnosti

za uvođenja civilnih organa vlasti u gradu i Okrugu koje će biti potpuno u službi jačanja Armije RBiH i opstanka naroda Hercegovine koji je svoj spas potražio u istočnom dijelu grada Mostara.

U junu 1993. godine je formirano Ratno predsjedništvo Mostara. Prijedlog o sastavu je poslao Safet Oručević u ime Regionalnog odbora SDA za Hercegovinu prema Predsjedništvu RBiH.Za predsjednika je predložen Smail Klarić, za članove: Arif Pašalić, Ramo Masleša, Alija Alikadić, Rusmir Ćišić, Zijo Žuljević. U proširenom sastavu RPOM-a su redovno sudjelovali muftija mostarski Seid ef. Smajkić, a u ime SDA Safet Oručević, zadužen za kadroviranje i odnose sa Armijom RBiH.

CIVILNI ORGANI VLASTI

U novembru 1993. godine konstituisan je Okrug Mostar, te donijet Statut i Poslovnik o radu. Za predsjednika Skupštine Okruga imenovan je Smail Klarić, a nakon njegovog imenovanja funkciju predsjednika Ratnog predsjedništva preuzima Safet Oručević. Za predsjednika Vlade Okruga je imenovan Muharem Tanović.

U organe SO su imenovani: Rusmir Ćišić, Zijo Oručević, načelnik MUP-a, Zehra Šantić, potpredsjednik i sekretar, Bisera Šabanadžović, sekretar za finasije, Jadran Jelin, Edo Batlak, direkcija za obnovu, Nijaz Slipčević, sekretar za društvene djelatnosti, Salem Bubalo, sekretar za urbanizam, izgradnju i komunalne poslove, Hamid Čustović, sekretar za izbjeglice, raseljena lica i socijalnu zaštitu, Semir Sarić, sekretar za stambene poslove, Esad Elezović, sekretar za boračko-invalidsku zaštitu, Ćamil Ramić, sekretar za opštu upravu, Esad Humo, koordinator za međunarodne organizacije, Mustafa Isović, savjetnik za odnose sa oružanim snagama. Za pregovore sa UNPROFOR-om kao član Vlade je bio zadužen Alija Cakan Alikadić, za koordinatora u Sarajevu je imenovan Nermin Vila, a Ibrahim Koluder za saradnju sa Vladom BiH.

Članovi Predsjedništva i Izvršnog odbora SO bili su: Esad Bubić, Ziba Nožić, Nedim Efica, Sejo Džudža, Denijel Kalajdžić, Alija Vidimlić, Adnan Jusufbegović, Enes Jelovac, Osman Čolaković, Nazif Derviškadić.

Uloga civilnih organa je u početku bila ograničena na humanitarnu pomoć i pregovore sa međunarodnim organizacijama jer je Armija RBiH držala sve resurse u tom dijelu grada.

Međutim, prvi zaključak nove SDA na čelu sa Oručevićem je bio normalizacija života i u najtežim ratnim uslovima opsade grada u onoj mjeri u kojoj je to moguće, a posebno ponovno oživljavanje svih institucija koje je paradržava Herceg-Bosna ukinula.

Počinju sa radom osnovne, srednje škole po bosanskom nastavnom programu, a nalaže se i nastavak rada protjeranog Univerziteta Džemal Bijedić. Pokreće se formiranje svih institucija i organizacija, dok u isto vrijeme nije smanjivana borbena gotovost Armije i MUP-a.

Također se pokreće i rad Veleža i drugih sportskih kolektiva kao jedna vrsta otpora Mostaraca za vrijeme opsade.

PORAŽENA PARADRŽAVA HERCEG-BOSNA

Srpska strana je već odavno bila u vojnom smislu odustala od Mostara kao centra svesrpske SAO Hercegovine i na svoje prisustvo je podsjećala tek povremenim granatiranjem sa distance sa položaja u dubini Podveležja i Nevesinja čekajući rasplet hrvatsko-bošnjačkog sukoba.

U samom Mostaru, poslije nešto duže od deset mjeseci agresije, bilo je potpuno jasno da HVO uprkos nesumnjivoj vojnoj nadmoći, logističkoj podršci pa i neposrednom učešću regularnih trupa i logistike Hrvatske vojske, nema snage da vojno osvoji i pokori Mostar. Sa druge strane, ni Armija RBiH, koja je hrvatski napad sačekala i zaustavila na Bulevaru Narodne revolucije u mostarskom centru, nije imala snage da svoje vojne operacije širi dalje od te pozicije. Mostar je u vojnom smislu ostao neporažen i vojno nepokoren, a na Bulevaru Narodne revolucije je odbranjena i država Bosna i Hercegovina, te su srušeni svi planovi formiranja HZHB sa Mostarom kao "stolnim gradom".

CNN: MOSTAR 1993. POD OPSADOM

Prvi izvještaj iz opkoljenog Mostara o stradanju građana poslao je ratni reporter CNN-a Brent Sadler. On i njegov tim zabilježili su objektivom kamere brojne ratne strahote i patnje Mostaraca.

Jedan od najpotresnijih snimaka koji su poslali u svijet jeste snimak ranjene djece, sestre i brata, Selme i Mirze. Djevojčica je bila teško povrijeđena, a šanse da preživi male. Izvještaj Sadlera kaže i sljedeće:

"Mostar 1993. godine - grad pod opsadom. Stradanje - svakodnevnica. Selma Handžar, desetogodišnja djevojčica zadobija teške tjelesne povrede. Šanse za preživljavanje su bile male. Njena majka Nermana moli za pomoć..." (Brendt Sadler)

BBC: ONI MORAJU DA SE BORE ILI DA UMRU

U svojoj dokumentarnoj reportaži snimanoj uživo na istočnoj obali Mostara, dok su oko njega i njegove ekipe praštali ubitačni projektili HVO ispaljivani sa zapadnih uzvišenja oko grada, Jeremy Bowen intervjuiše Esada Humu, komandanta u čuvenoj Mostarskoj brigadi Armije RBiH, koji će za BBC reći sljedeće:

"Ovi ljudi su okruženi neprijateljem i odavno su prestali sanjati o međunarodnoj vojnoj pomoći. Ali, misle da mogu dobiti ovaj rat jer nemaju gdje otići. Njihova patnja ih je učinila jačima i jer vjeruju da imaju jedinstven izbor: Da se bore ili umru!" (Jeremy Bowen)

Komandant 441 motorizovane brigade - Slavne, pukovnik Esad Humo u kamere BBC tada je odgovorio: "Borit ćemo se do kraja i mi ćemo pobijediti."

RUŠENJE STAROG MOSTA

Tako brutalan obračun sa Mostarom, čija je istočna obala tokom dvostruke agresije, a naročito u periodu od maja 1993. do kraja te godine, pretvorena u gomilu ruševina i spaljene zemlje, skoro svaki dan je bio tema brojnih svjetskih medija. Njihovi novinari često su bili neposredni svjedoci strašnih događanja u gradu, te su kasnije svojim snimcima i svjedočenjem u Den Haagu zajedno sa brojnim svjedocima žrtvama dodatno doprinijeli konačnoj presudi koju je donio Međunarodni sud.

Zanimanje za ratnu nesreću Mostara naročito je naglo poraslo kada su snage Hrvatskog vijeća obrane (HVO) tenkovskim projektilima najprije unakazili, a zatim 9. novembra 1993. godine srušili Stari most na rijeci Neretvi pretvorivši i kompletnu historijsku jezgru grada u prah i pepeo. Ostat će upamćena imena Mostaraca Nedžada Kasumovića i Eldina Palate koji su svojim kamerama, rizikujući živote, snimili granatiranje i trenutak pada Starog mosta u Neretvu.

SVJEDOCI I OČEVICI IZ MOSTARA

Radiodnevnik tadašnjeg Radija Bosne i Hercegovine u vijestima od 15 sati objavio je vijest o rušenju Starog mosta. U studio Radija, kao neposredni svjedoci tog barbarskog čina, direktno su se javili Alija Behram i Safet Oručević. Evo sadržaja tog autentičnog prvog javljanja iz opkoljenog Mostara, a povodom rušenja Starog mosta:

Spiker: “U studiju su urednica emisije Semra Duranović i spiker Olivera Dodig. Kao što ste već čuli jutros su ustaške snage artiljerijom srušile Stari most u Mostaru, drevni simbol ovoga grada, djelo izuzetne arhitektonske ljepote koje je vijekovima spajalo ljude i obale. Povodom ovog neviđenog ustaškog zlodjela uspostavili smo radiomost sa Mostarom...”

Alija Behram: “Poštovani slušaoci Radija Bosne i Hercegovine, iz mostarskog press-centra javlja se dopisnik Oslobođenja Alija Behram, viješću koja je danas prijepodne 9. novembra 1993, preciznije u 10 sati i 16 minuta, poput groma pogodila i teško ražalostila svakog Mostarca, koji su jutros sa zebnjom osluškivali nove kanonade granata ispaljenih prema Starom mostu. A, onda je prostrujalo gradom: Uništen je Stari

most! Na mjestu gdje je njegov vitki luk punih 427 godina povezivao dvije obale Mostara i rijeke Neretve sada je samo velika provalija. Mostar je u šoku, teško ojađen i sa nevjericom je ispraćao posljednje plotune ustaških granata koje su ubile tog 'ponosnog starca'. Sada ćemo mikrofon predati gospodinu Safetu Oručeviću, predsjedniku Operativnog tijela Grada Mostara..."

Safet Oručević: "Momentalno je teško opisati našu tugu. Pucnji u Stari most su bili istinski pucnji u dušu svakog Mostarca. Zločinci su uspjeli srušiti nešto što je stotinama godina bilo simbol i ovog grada i svih ovih prostora. Mi vrlo dobro znamo da će jednog dana za ovo odgovarati i generacijama se stidjeti za sve ovo što su do sada napravili. Mostar, dragi naši prijatelji, može izgubiti čak i Stari most, ali nikada niko ne može ubiti dušu ovog naroda koji će i dalje ostati ovdje da brani svoj grad. Nema tih granata koje mogu ubiti ljubav prema ovom gradu i ubiti našu spremnost u borbi za slobodu svih Mostaraca i svih građana Stoca, Gacka, Nevesinja, Čapljine da se vrate svojim domovima."

SPIKER: Bio je to radio most sa Mostarom kojeg smo uspostavili povodom neviđenog ustaškog zlodjela, rušenja Starog mosta u gradu Mostaru..."

FILM O RUŠENJU MOSTA RAZOTKRIO PRALJKA

Ko je srušio Stari most na rijeci Neretvi u Mostaru? Za Haški tribunal i Sud to više nije pitanje jer je u konačnoj presudi šestorici vojnih i političkih lidera paradržave "Herceg-Bosne" Sud jasno zaključio da je most višekratno granatiran iz tenka sa položaja i pod kontrolom HVO.

I dok su aktuelna politička vođstva u Hrvatskoj, Mostaru i zapadnoj Hercegovini rezolutno odbijali učešće hrvatskih snaga u tom nezapamćenom kulturocidu, presude Haškog suda potvrdili su i historijski ubjedljivo i vjerodostojno potvrdili neposredni akteri i svjedoci brutalnog granatiranja Starog mosta 8. i 9. novembra 1993. godine. Jedinstvena organizacija boraca Grada Mostara u saradnji sa Centrom za mir i multietničku saradnju uspjela je da od veterana Hrvatske vojske otkupi tridesetominutni film o rušenju Starog mosta kojim je posada HV sa utvrđenja na brdu Hum u Mostaru, video kamerom detaljno zabilježila najmanje pedesetak direktnih pogodaka u luk i temelje mosta, sve do njegovog rušenja 9. novembra 1993. godine u 10:16 sati, kada je pad luka u Neretvu proslavljen rafalima slavlja.

Ratni zločinac Slobodan Praljak je godinama temeljio svoju odbranu da je Armija RBiH postavila kamere i snimila rušenje da bi za taj čin optužila HVO. Film koji je otkriven i kupljen od njemu bliskih ljudi dokaz je da je obmanjivao i lagao javnost. Trideset godina od tog zločina nad svjetskom kulturnom baštinom danas je jasno da krivicu za rušenje Starog mosta jednako dijele pripadnici HVO i Hrvatske vojske.

Film koji je snimala posada HV na brdu Hum u centralnoj zoni Mostara potvrđuje prisustvo vojnih snaga susjedne države na ratištima u

Mostaru i Hercegovini, zbog čega je Hrvatska pred Haškim sudom presuđena za Udruženi zločinački poduhvat zajedno sa šestorkom iz vlade HRHB što je Međunarodni sud ujedinjenih naroda okarakterisao kao međunarodni sukob.

AGRESIJA, A NE GRAĐANSKI RAT

Hrvatska je, zapravo, izvršila direktnu agresiju na Bosnu i Hercegovinu, jednako kako je to ustanovio Haški sud kada je riječ o ulozi Srbije u ratu u BiH. Naime, u presudi čelnim ljudima srbijanske Službe državne bezbjednosti (Jovica Stanišić - Frank Simatović), definitivno je ustanovljeno da je Srbija bila umiješana u ratna događanja u BiH. Na taj način zauvijek su pale u vodu teorije o građanskom ratu u BiH, na čemu su uporno insistirala državna vođstva susjednih država - Srbije i Hrvatske.

NERETVA '93

U septembru je pokrenuta vojna akcija za pomoć Mostaru pod nazivom "Neretva '93." protiv snaga HVO-a sa ciljem zauzimanja područja Makljena i grada Prozora, ali i područja sela Vrdi, čijim bi padom zapadni dio Mostara bio doveden u nepovoljniji položaj. Uspješno provođenje operacije "Neretva '93" značilo bi i konačan kraj otpora snaga HVO-a.

O važnosti prometnog pravca na sastanku u Zenici upozoravao je i komandant 4. korpusa Arif Pašalić: "Na sastanku pred polazak ovamo komandanti su poručili da vam prenesem da je dolina Neretve od Igmana, odnosno od Ivana (Ivan-sedlo op. a.) do Neuma jedan strategijski-operativni pravac koji se ni u kom slučaju ne može dijeliti i da učinite sve napore da se sve jedinice ABiH u dolini rijeke Neretve stave pod jednu komandu".

Operacija "Neretva '93" nije uspjela. Govorilo se o međusobnim optužbama na relaciji Sefer Halilović i Arif Pašalić zbog izostanka koordinacije, te optužbama da je prekinuta na zahtjev političkog vrha iz Sarajeva i uz još nekoliko raznih verzija.

Jedno je sigurno - završila je neslavnim i nečasnim epilogom, stravičnim zločinom nad nevinim hrvatskim civilima u selima Uzdol i Grabovica koje su napravili pripadnici jedinica koje su tad i nikad više pokrenute kako bi pomogle Mostaru.

Neuspjeh operacije je za posljedicu imao i velike žrtve u borbama u samom Mostaru.

VAŠINGTONSKI MIR

Opsada Mostara i rat u samom gradu službeno su okončani u martu 1994. godine kada je nakon intervencije Međunarodne zajednice potpisan hrvatsko-bošnjački mirovni sporazum u Washingtonu (USA), kojim je u Bosni i Hercegovini utemeljena zajednička Federacija. Pod pritiskom Sjedinjenih Američkih Država i Evrope, službeni Zagreb na čelu sa Franjom Tuđmanom se konačno saglasio i sa ukidanjem

paradržavne strukture - samoproglašene Hrvatske republike Herceg-Bosne.

"U ovom ratu ne možete imati dvije hrvatske države - samostalnu Republiku Hrvatsku, pa još jednu i u Bosni i Hercegovini!"- bila je ultimativna poruka i stav koji su predstavnici američke administracije saopštili hrvatskom državnom vrhu u Zagrebu pred kojim je Tuđman konačno morao popustiti.

Vašingtonski sporazum, osim što je zaustavio ratne sukobe, utemeljio je politički i pravni karakter Federacije Bosne i Hercegovine, kao i politička pitanja implementacije Ustava FBiH. Sporazumom je snažno definisana i jasno obrazložena potreba i obaveza hitne demilitarizacije grada Mostara.

Jasno su grupisana i formulisana vojna rješenja u skladu sa mirovnim planom i savezom kroz stvaranje Federacije. Uslijedila je deblokada magistralne saobraćajnice Sarajevo - Mostar, te formulisana i druga ključna pitanja usko vezana za postupnu normalizaciju uslova života u Mostaru. Uz svakodneve incidente i teškoće, proces implementacije je polako tekao u pravcu mira u Federaciji BiH.

Mirovni sporazum iz Vašingtona donio je dugo očekivani, makar i prividni predah i mir Mostarcima. Ali, sve je na terenu grada i cijele regije bilo još daleko i od mira i od provođenja potpisanog.

Svakodnevno su se događali incidenti i oružane provokacije, ubistva, ranjavanja od strane HVO, sa rizikom da ponovo izbiju ratni sukobi.

Građani Mostara iz istočnog dijela grada, kao i oni protjerani iz zapadnog dijela grada, te izbjeglice iz istočne Hercegovine, ostali su u getu poput Jevreja u vrijeme fašizma. Još dugo vremena su imali ograničenu slobodu kretanja jer nisu mogli slobodno preći u drugi dio svog grada odakle su bili protjerani i opljačkani.

Nakon svih potpisanih mirovnih sporazuma Mostarci su svirepo i nekažnjeno ubijani od strane hrvatskih fašista i ubica. Oko 35 neriješenih ubistava i danas je otvorena stavka u mostarskoj policiji i Tužilaštvu.

AKCIJA JESEN '94 - TEŠKO ISKUSTVO PORAZA

Dok su redovne i novoformirane policijske snage čuvale mir građanima Mostara, jedinice 4. korpusa Armije Republike BiH raspoređene oko EU zone grada planirale su i nastavljale operacije radi odbrane Bosne i Hercegovine i oslobađanja okupiranog teritorija na jugu BiH od strane srpske vojske. Armijska komanda započela je opsežne pripreme za vojnu operaciju pod kodnim nazivom "Jesen '94".

Njen smisao i cilj bili su potpuno oslobađanje platoa Podveležja i teritorija iznad Blagaja na južnim prilazima Mostaru gdje su srpske

snage, nakon povlačenja iz Mostara, ukopale svoje položaje sa kojih su neometano i sa sigurne distance mogle gađati centar grada.

Dio mostarskog rukovodstva u novonastalim okolnostima tek stečenog primirja, kada je srpska strana bila u fazi mirovanja i korektnih odnosa sa jedinicama Armije RBiH, je bio protiv pokretanja novih ratnih operacija na obroncima Mostara. Oručević je o ovom stavu na sastanku u Sarajevu obavijestio predsjednika Izetbegovića i generala Delića. Na sastanku u Jablanici Safet Oručević i Šefkija Džiho jasno su prenijeli te stavove i komandantu 4. korpusa ARBiH Ramizu Drekoviću u prisustvu svih komandanata. Ipak, on nije htio odustati od svojih zamisli i planova.

Pokrenuta je velika operacija u kojoj je početkom novembra 1994. godine učestvovalo više od 2.600 boraca Armije RBiH. Okosnicu vojnih operacija preuzele su 442. i 441. brigada. U tim borbama u brdima iznad Blagaja i na platou Podveležja jedinice 4. korpusa izgubile su 82 borca, među kojima su bili petorica komandanata bataljona, 20 komandira vodova i 12 boraca koji su nosili odličja "Zlatni ljiljan". Bila je to vojnički izgubljena bitka sa kojom se Komanda 4. korpusa Armije RBiH dugo vremena teško suočavala, međusobno optuživala i odbijala prihvatiti poražavajući bilans operacija u tom željenom oslobodilačkom pohodu.

Na istom prostoru srpske snage ostale su ukopane na svojim položajima sve do mirovne konferencije u Daytonu (USA), gdje je teritoriju Federacije BiH, zahvaljujući pregovorima, pripao kompletan Podveleški plato i vrh planine Velež.

Delegacija Mostara pri polasku na pregovore u Briselu, 1994.

DIPLOTIC
MAIL

BRISEL - DAYTON MIROVNE PLATFORME

Mostar je tokom cijelog proljeća i ljeta 1994. godine živio u ambijentu varljivog mira praćenog učestalim incidentima i s nadom da će mukom uspostavljen prekid oružanih sukoba biti očuvan.

Nakon što je 18. marta 1994. godine potpisan Vašingtonski sporazum i službeno ozvaničen kraj hrvatsko-bošnjačkog rata u dolini Neretve, međunarodna zajednica je u proljeće iste godine započela kreiranje preduslova kako bi se u Mostaru što prije utemeljio opšteprihvaćeni model funkcionisanja grada.

Takav pristup je podrazumijevao dolazak Mostara pod Upravu EU na period od dvije godine. Cijela ideja počivala je na proevropskom konceptu da se uz podršku tima evropskih eksperata u administrativno-upravnom smislu grad postepeno reintegrira i ponovno sraste u prirodnu prijeratnu cjelinu regionalnog središta.

Nakon potpisivanja Mirovnog sporazuma u Vašingtonu, kojim su okončani hrvatsko-bošnjački sukobi, međunarodna zajednica je bila odlučna u realizaciji konačnih ciljeva svog angažmana.

Nakon razgovora sa domaćim liderima i građanima, njihova poruka bila je precizno izrečena. Mostar se mora organizovati u funkciju djelovanja grada kakav je bio prije rata: nepodijeljen i zajednički grad sa jedinstvenom upravom i administracijom, te osiguranim i zaštićenim nacionalnim, vjerskim i kulturnim identitetom stanovništva.

ODBRANA CJELOVITOSTI MOSTARA

U seriji intenzivnih političkih pregovora, koji će od aprila do juna 1994. godine uslijediti između bošnjačke i hrvatske strane, kao mjesto susretanja i dijaloga o ključnim rješenjima i odlukama za Mostar izabran je Brisel, de facto glavni grad EU, primjer uređenog multietničkog života ljudi koji pripadaju različitim etničkim i religijskim zajednicama.

Za Mostarce je bilo od posebne važnosti da Mostar, kao izabrani evropski projekat, ne treba čekati implementaciju Sporazuma o Federaciji BiH, imajući u vidu da je Evropska unija do kraja precizno svim akterima stavila do znanja da ostaje čvrsto pri stavu da ovaj grad mora ostati multietnička sredina sa jedinstvenom administracijom, a ne podijeljen po nacionalnoj osnovi, kao što su to tražili hrvatski nacionalisti.

Odbrana cjelovitosti grada i njegove sačuvane multietničke strukture je jedan od suštinski najvažnijih zaključaka višednevnih razgovora bošnjačke i hrvatske delegacije, koji su pod predsjedanjem člana međunarodne kontakt grupe za BiH ambasadora Mihaela Štajnera vođeni u Briselu.

Za pregovaračkim stolom bosansku delegaciju je predvodio Safet Oručević, tada i u funkciji posebnog izaslanika predsjednika Alije Izetbegovića sa svim ovlaštenjima vezanim za pregovore o gradu Mostaru u ime bosanske strane. U pregovaračkom timu su bili: Zijad Demirović, Nedžad Rajković, Ibrahim Koluder i eksperti Sabrija

Sabrihafizović i Nedim Čukle. Na sastanku svih institucija grada u maloj sali mostarskog pozorišta potvrđena je tajnim glasanjem delegacija koja će predstavljati Mostar u Briselu.

Hrvatsku delegaciju predvodili su u početku gradonačelnik zapadnog dijela grada, prof. Stojan Vrlić, koji je smijenjen od strane HDZ-a nakon svojih prvih i za hrvatsku stranu neuspješnih pregovora, te su poslije njega pregovore nastavili Mijo Brajković i Boro Puljić sa saradnicima.

RJEŠENJA ZA SVA VREMENA

Mostarski sporazum iz Brisela sadrži rješenja za probleme koji su stvarani i kasnije upravo zbog odsustva njegove primjene.

U svojim sjećanjima na taj period u proljeće 1994. godine gradonačelnik Oručević je isticao da je u Briselu pobijedila bosanskohercegovačka koncepcija prema kojoj je Mostar vijekovima živio i razvijao se u moderan proevropski model grada.

Da je bh. opcija u Briselu kojim slučajem bila poražena, Bosne ne bi ni bilo. I tada je, kao i kasnije, upozoravao: "Dva Mostara su - tri Bosne!". U Mostar je došla administracija EU 1994. godine. Počela je masovna obnova i izgradnja porušenog grada. Ove, kao i kasnije, investicije i pomoć gradu su dobijene zahvaljujući mirovnoj, ali odlučnoj politici koja je bila spremna graditi pomirenje i pored svih zločina počinjenih nad gradom i njegovim stanovnicima, kao i ostaviti strahote rata iza sebe i okrenuti se budućnosti.

Bili su to vrlo uspješni pregovori u korist bosansko-hercegovačke delegacije isključivo zbog pružanja ruke pomirenja i predanosti za obnovu zajedničkog života i grada. Mostarska delegacija je imala posebne pregovore u Gradskoj vijećnici u Bremenu sa visokim dužnosnicima gdje je bez znanja hrvatske strane dogovoren gradski budžet od 100 miliona ekija (približno 100 miliona eura), način raspodjele i potpuna kontrola potrošnje od strane EU administracije, a sa ciljem bržeg pomirenja i integracije grada.

Bosanska delegacija dala je garancije da će biti siguran partner misiji EU koja dolazi u ratom podijeljen grad u vrijeme kad rat u BiH još nije završio. Također, dogovoreno je da bošnjačka strana pozove njemačke policijske snage u čuvanje mira u gradu, što je bio jedan od presedana poslije Drugog svjetskog rata kada je njemačka policija prvi put uključena u jednu mirovnu misiju u svijetu. Njemačka delegacija koju je predvodio iskusni njemački diplomata i pregovarač Mihael Štajner, dobila je garancije od Franje Tuđmana i Gojka Šuška, predsjednika i ministra odbrane Republike Hrvatske, da će EU administracija dobiti njihovu punu podršku u implementaciji mira u Mostaru.

MIR POKRENUO OBNOVU GRADA

Briselski sporazum utemeljio je ne samo odlučan prekid oružanih sukoba i neprijateljstava u gradu kao uslov svih uslova nego je uspješno okončao proces demilitarizacije gradske jezgre Mostara. Time su

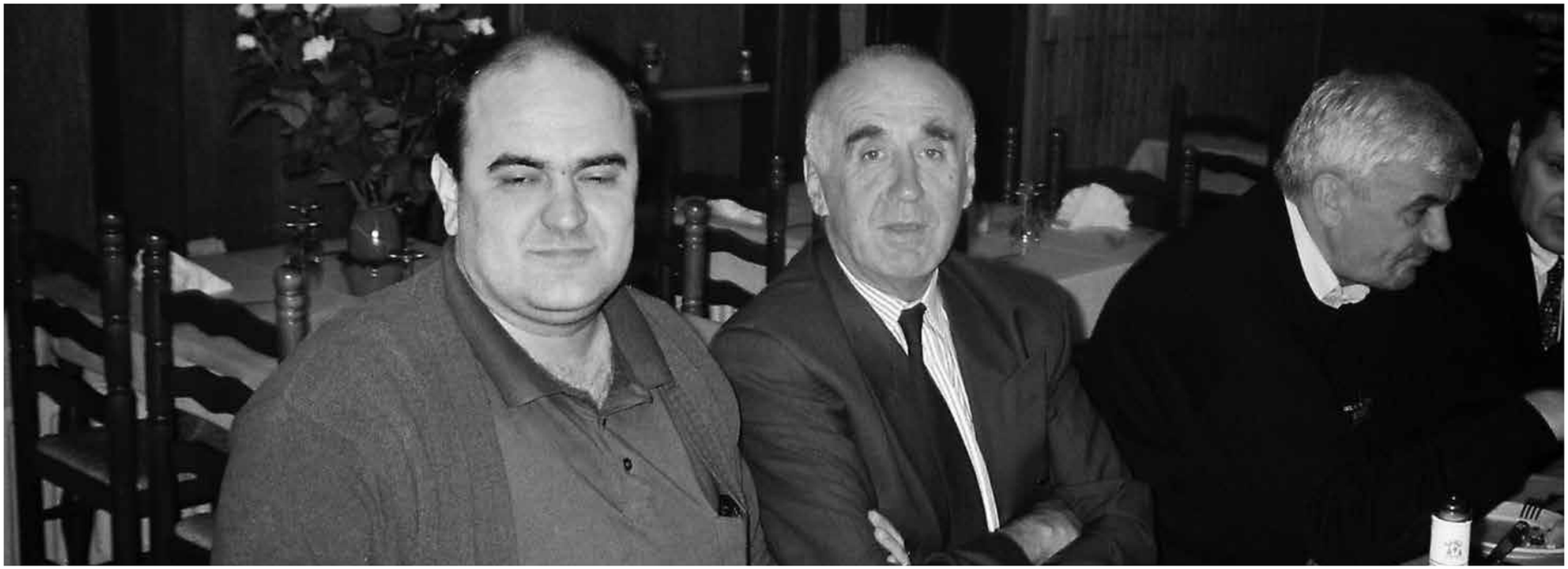

osigurane ključne pretpostavke za neometan i konstruktivan rad administracije EU na čelu sa nekadašnjim gradonačelnikom njemačkog grada Bremena Hansom Košnikom. Nakon što je potpisivanje Vašingtonskog sporazuma Mostarcima donijelo krhki mir na linijama fronta u centru grada, to nije značilo i prestanak borbe.

Grad se morao pripremati za novu bitku koja je slijedila: borba za pomirenje. Teško je bilo boriti se za ravnopravnost u gradu u kojem je nasilno izmijenjena demografska slika i u kojem su desetine hiljada Bošnjaka i Srba otjerani sa svojih ognjišta. U tom periodu vođeni su uspješni pregovori. Bilo ih je mnogo, ali nakon svakog novog mirovnog dijaloga i iznošenja više činjenica, Mostar je postajao dodatno jači. Sve uz neizmjernu pomoć međunarodne zajednice koja je poštovala činjenicu da su Bošnjaci kao žrtve prvi pružili ruku pomirenja i odbranili civilizacijske vrijednosti u jednom evropskom gradu - Mostaru.

Nakon što je prekinuta agresija na Mostar, tokom 1994. godine, u naizgled nemogućim okolnostima, uspješno je provedena demilitarizacija gradske jezgre Mostara. To je bio ključni uslov da bi u Mostaru otpočela sa radom administracija Evropske unije na čelu sa upraviteljem Hansom Košnikom, nakon čega je pokrenut snažan proces ponovne izgradnje grada. I pored velikog otpora hrvatskih ekstremista, Mostar je postao paradigma izgradnje nove Bosne i Hercegovine.

Uz međunarodnu finansijsku i svaku drugu vrstu pomoći, pokrenut je snažan proces obnove potpuno porušenog dijela grada. Iako je rat u Bosni i Hercegovini u to vrijeme još trajao, u saradnji sa gradonačelnicima zapadnog i istočnog dijela grada oživljena je sloboda kretanja, započeo povratak protjeranih Mostaraca u njihove kuće i stanove, a započela je i masovna obnova gradske infrastrukture i porušenih gradskih četvrti, dok su istovremeno stvarani preduslovi za ujedinjavanje lokalne gradske administracije. Sve su to bili pozitivni i ohrabrujući stimulansi za mukotrpan proces pomirenja u gradu.

DAYTON - MOSTAR TEMA BROJ 1

Široj javnosti manje je poznata činjenica da su pregovori u Dejtonu (Dayton, Ohio, USA) počeli pregovorima o Mostaru. Konferencija u Daytonu je već počela kad je gradonačelnik Oručević dobio poziv od predsjednika Izetbegovića da mora prisustvovati pregovorima, jer hrvatski predsjednik Tuđman nije htio da počne razgovore vezane za Federaciju dok se ne riješi pitanje Mostara, te su se Hans Košnik, Brajković i Oručević uskoro pridružili pregovaračkim delegacijama.

Predstavnici tzv. Hrvatske republike Herceg-Bosne i Franjo Tuđman tražili su da se Mostar uredi po nacionalnom principu i podijeli u dvije opštine. Međutim, multietnički principi za koje se zalagala bh. strana dobili su nepodijeljenu podršku američke administracije, pa je u dejtonskim principima za Statut grada Mostara odbranjena jednakopravnost tri naroda i ostalih u Gradskom vijeću Mostara (deset - deset - deset).

Dogovoreno je uređenje grada po principu šest multietničkih opština utemeljenih prema popisu iz 1991. godine i Gradskim vijećem sa po deset Srba, Bošnjaka i Hrvata. Iz Daytona je poslana jasna poruka da Mostar mora biti uređen kao jedinstven i multietnički grad na principima ravnopravnosti svih naroda koji u njemu žive.

Jedna od važnih pobjeda na tim pregovorima je bila odbrana ravnopravne pozicije Srba u mostarskom Statutu, iako nisu imali svog predstavnika.

Stav bosanske delegacije je bio da budućnost Mostara treba biti onakva kakva je i njegova prošlost, i da Mostar treba biti onaj isti grad u kojem smo odrastali u punoj ravnopravnosti i bogatstvu različitosti. To treba biti Mostar za koji su mnogi Mostarci dali živote.

Oni nisu ginuli ni za djelić ni za pola grada i njihove žrtve nas obavezuju na jedan cjeloviti grad, što je, zapravo, bila suština sporazuma o funkcionisanju i budućnosti grada Mostara postignutog u okviru Sporazuma o oživotvorenju Federacije BiH u Daytonu u američkoj državi Ohio.

GRAD PO MJERI SVIH GRAĐANA

U Daytonu je potpisan dokument o Federaciji BiH i Gradu Mostaru. Činu potpisivanja prisustvovali su Alija Izetbegović, Franjo Tuđman, Krešimir Zubak, Haris Silajdžić, Jadranko Prlić, Hans Košnik, Mijo Brajković i Safet Oručević. Svjedoci i supotpisnici ovih dokumenata su bili: Warren Christopher - američki državni sekretar, Richard Holbrook - kreator Dejtonskog mirovnog sporazuma, Michael Steiner - njemački diplomata u OHR-u, Daniel Serwer - američki diplomata, Wolfgang Ischinger - ambasador Njemačke, Fernandez de la Pena - španski ambasador, Gojko Šušak - ministar obrane RH i Muhamed Šaćirbegović - ministar vanjskih poslova BiH.

U Aneksu za Grad Mostar naglašen je zahtjev da Memorandum o razumijevanju za Upravu Evropske unije od 6. jula 1994. godine mora biti proveden u potpunosti. Izražava se puna saglasnost sa načelima za Prelazni statut Grada Mostara, uz zahtjev da se Prelazni statut Grada Mostara na temelju pobrojanih načela dovrši do 31. decembra 1995. godine.

DOSTOJANSTVO LJUDSKOG IZBORA

Suština svih sadržaja potpisanih dokumenata upućuje da Prelazni statut za Mostar mora očuvati jedinstvo Grada što podrazumijeva jedinstvenu lokalnu upravu čime će se osigurati nacionalni, vjerski i kulturni identitet stanovništva u svih šest gradskih opština. Uporedo sa usvajanjem Prelaznog statuta, zahtijevano je da evropski upravitelj za grad Mostar odmah donese uredbu o provođenju izbora za Gradsko vijeće i gradska opštinska vijeća na temelju načela za Prelazni statut. Utemeljeni su i rokovi za realizaciju sporazuma koji su trebali biti izvršeni najkasnije do 31. jula 1996. godine.

Dejtonski dokumenti koji su otvarali nove stranice budućnosti grada, pozdravljeni su u Mostaru od većine građana koji su se radovali okončanju rata, žudili za iskrenim i pravičnim mirom i tražili da grad bude uređen po mjeri svih njegovih građana. U skladu sa garancijama o ljudskim pravima i slobodama utemeljenih Ustavom Federacije BiH, zahtijevana je bezuslovna sloboda kretanja kako u gradu Mostaru, tako i širom Federacije.

U svojoj knjizi "Dostojanstvo ljudskog izbora" Alija Izetbegović piše da su od krupnih problema u implementaciji mira bila pitanja arbitraže za Brčko te ujedinjenje Mostara u jedinstveni grad. Izetbegović piše da je njegov čovjek za Brčko bio dr. Ejup Ganić, a za Mostar Safet Oručević, koji je uz herojsku borbu sačuvao dio grada u toku rata.

Oko borbe za ujedinjenje grada Izetbegović je rekao: "U zapadnom dijelu grada su suspendirana četiri elementarna ljudska prava - sloboda kretanja, sloboda vjere, sloboda političke aktivnosti, pravo na privatno vlasništvo.

Za svako od tih prava trajala je decenijska borba Oručevićeve administracije protiv Brajkovića, a nakon njega i svih ostalih u manjoj mjeri".

SLOBODA KRETANJA - POBJEDA MOSTARACA

Prema potpisanim dokumentima od 1. decembra 1994. godine, u Mostaru je uspostavljen neograničen broj prelaza iz jednog u drugi dio grada za žene, djecu i muškarce koji nisu vojni obveznici. Pojednostavljeni su propisi i suspendovane prethodne registracije prelazaka, a svim građanima je omogućen neograničen i nesmetan pristup sjedištu Uprave Evropske unije u Uredu ombdusmena.

Ustanovljen je i neograničen i nesmetan pristup Centru za permanentno medicinsko obrazovanje (u zapadnome dijelu Mostara), novom Školskom centru nakon njegovog otvaranja (u istočnom dijelu Mostara), svim građanima na kulturne i druge manifestacije s obje strane grada.

Dva gradonačelnika su preuzela odgovornost da provedu i ispoštuju sve obaveze i rokove.

Vrlo važan segment dejtonskog Aneksa koji se tiče Mostara odnosio se na drugu fazu bezuvjetnog uvođenja ujedinjenih policijskih snaga Mostara (UPFM) - što je podrazumijevalo uspostavu zajedničkog štaba, zajedničke policijske patrole i početak zajedničkog patroliranja, počevši od nekadašnje ratne linije razgraničenja vojski.

SVAKO U SVOJ DOM

Kreatori mirovnog sporazuma, uz saglasnost svih aktera - potpisnika, posebno su insistirali na odlučnim mjerama protiv organizovanog kriminala i to znatno prije nego što se time uopšte počela baviti novoosnovana Vlada Federacije BiH. Od posebne važnosti bile su odluke i instrukcije nadležnim tijelima i adresama koje su se odnosile

na stvaranje uslova za povratak izbjeglica i raseljenih osoba njihovim kućnim adresama u gradu. Zahtijevano je strogo poštivanje Uredbe o stanarskim pravima koju je utemeljio Ured upravitelja EU, dok je od lokalnih struktura vlasti zahtijevano ažurno djelovanje bez opstrukcija i otežavanja procesa povratka. Imajući u vidu činjenicu da su brojni mirovni procesi otvoreni u Mostaru prije nego što je formirana federalna vlast, traženo je da se ne čeka sa primjenom federalnih propisa, te da se odmah omogući povratak porodicama koje su zbog ratnih događanja silom ili dobrovoljno napuštale svoje kuće i stanove.

Takav pristup omogućio je velikom broju mostarskih raseljenih porodica da se, uprkos prisutnim opstrukcijama u lokalnim službama i opštinskim vlastima, počnu vraćati domovima.

Mirovnim sporazumom, u dijelu koji se odnosio na Mostar, jasno su naznačeni i mehanizmi kontrole provođenja dogovorenog, te redovno izvještavanje o urađenom, dok je međunarodna zajednica uspostavila mehanizme na osnovu kojih će pratiti i utjecati na tokove događaja u Mostaru.

Mirovni sporazum u Daytonu potpisan je 20. novembra 1995. godine. Četrnaestog decembra 1995. godine u Jelisejskoj palati u Parizu službeno je potpisan Mirovni sporazum koji je ranije bio usaglašen na pregovorima u vojnoj bazi u Daytonu.

PODVELEŽJE VRAĆENO U DAYTONU

U Mostaru je potpisivanje Dejtonskog mirovnog sporazuma dočekano sa iskrenim zadovoljstvom građana i neopisivim olakšanjem. Činjenica je da, uprkos podmuklim projektima etničkih podjela zemlje i gradova, silini agresije i obimu uništavanja, Mostar nije poražen, nego je pred cijelim svijetom i najvažnijim autoritetima svjetske demokracije i vladavine prava odbranjena ideja očuvanja i zaštite njegove prirodne cjeline i civilizacijskih vrijednosti. U sastav Mostara, na zahtjev Oručevića, vraćen je kompletan Podveleški plato i planina Velež, odnosno strateški relej na ovoj planini. Sve ono za šta su ginuli borci Armije RBiH u pokušaju da oslobode taj teritorij, u Daytonu je, na mudro vođenim pregovorima sa srpskom delegacijom, pripalo Mostaru.

Dogovoreno je i potpisano da Mostar ostaje grad svih njegovih građana uz jasne principe kojima je utemeljena i trajno zaštićena njegova multinacionalna, multikonfesionalna i multikulturalna struktura, o kojoj će zajedno i odgovorno brinuti etnički izbalansirana struktura lokalne uprave koju će vlastitom voljom birati i nadzirati građani Mostara, a svi nasilno oduzeti stanovi i kuće moraju se vratiti prvobitnim vlasnicima.

Protjeranih oko pet hiljada stanovnika moglo se vratiti i početi obnovu svojih porušenih i spaljenih kuća.

EU UPRAVITELJI

Mostar je u burnom periodu iza rata 1992 - 1995. i nakon mirovnih inicijativa i sporazuma u Daytonu, Briselu i Parizu, na čelu grada imao EU administraciju koju su predvodila trojica evropskih upravitelja: Hans Koschnick, Sir Martin Garrod, Ricard Perez Casado.

Sva trojica su u izuzetno teškom vremenu nakon okončanja rata, kada je to bilo najteže, radili zajedno sa gradonačelnicima i građanima Mostara na uspostavi pokidanih civilnih tokova života i obnovi do temelja porušenog istočnog dijela grada, te povratku protjeranih Bošnjaka i ostalih u svoje stanove i kuće u zapadnom dijelu grada.

EU administracija provodila je svoje aktivnosti u periodu 1994 - 1996. godine.

LICE

ARMIJA BIH U STROJU ANTIFAŠISTA SVIJETA

Svečani defile povodom obilježavanja 50. godišnjice pobjede nad fašizmom je održan u Parizu 9. maja 1995. godine. Defile je započeo na Avenue de la Grande Armée, a nastavljen je obilaskom oko Trijumfalne kapije (Arc de Triomphe) smještene na Trgu Charlesa de Gaullea, da bi potom prošao avenijom Champs-Élysées, sve do Trga de la Concorde.

Na defileu se ponosno vihorila i naša, bosanskohercegovačka zastava. Zvanična zastava Bosne i Hercegovine, koja nas je predstavljala i pred zgradom UN-a u New Yorku, bila je zastava sa zlatnim ljiljanima i grbom prvog bosanskog kralja Tvrtka I. Kotromanića.

Zastavu je nosio Mostarac Semir Drljević Lovac. Nema sumnje da je Odlukom predsjednika Predsjedništva BiH da našu državu na svečanom defileu predstavlja komandant i nosilac Zlatnog ljiljana odato priznanje trogodišnjoj borbi Mostaraca protiv dvije agresije.

To je bilo priznanje svim Mostarcima koji su prihvatili BiH kao svoju domovinu, Predsjedništvo BiH kao vrhovnog komandanta u ratu i Sarajevo kao glavni grad BiH.

U Pariz je mostarski komandant stigao bez medijskih najava, ali svi Mostarci koji žive u Parizu došli su da ga pozdrave, zahvale se na svemu što su on i svi ostali borci učinili za odbranu grada.

U Ambasadi Bosne i Hercegovine u Francuskoj u Parizu u to vrijeme je kao diplomata radila Mostarka Sanja Hrvić - Đuliman, te je bila domaćin mostarskom komandantu tokom njegovog službenog boravka u ovom gradu.

Na Vojnoj paradi saveznika iz Drugog svjetskog rata Semir Drljević Lovac je u uniformi Armije Republike Bosne i Hercegovine sa bosanskohercegovačkom zastavom u ruci predstavljao sve herojske branitelje Bosne i Hercegovine u ratu koji će biti upamćen kao najkrvaviji rat u Evropi poslije Drugog svjetskog rata.

Ovo historijsko prvo svrstavanje naše države među pobjednike Drugog svjetskog rata ostat će upisano zlatnim slovima u historiju Bosne i Hercegovine, antifašističke Evrope i civiliziranog svijeta.

Bio je to jedini učesnik svečane vojne parade koji dolazi sa tek ugašenog ratnog žarišta i netom okončane tragedije koja je zadesila Bosnu i Hercegovinu, u uniformi natopljenoj krvlju svih poginulih bosanskohercegovačkih branitelja i civilnih žrtava rata, ali i uniformi koja je simbolizirala čast i ponos preživjelih.

OBNOVA STAROG MOSTA

Godine 1995. donesena je Odluka Ratnog predsjedništva kojom je zvanično pokrenuta obnova Starog mosta. Prvi direktor Agencije za izgradnju Starog mosta je bio Esad Humo, prijeratni arhitekta i legendarni komandant, ali je u dogovoru sa političkim strukturama preuzeo Obavještajnu agenciju. Nakon njega, donešena je zajednička odluka gradonačelnika i dogradonačelnika da Agenciju preuzimaju Rusmir Ćišić i Tihomir Rozić, koji će voditi izgradnju mosta do samog kraja. Na ceremoniji prvog vađenja kamena Starog mosta iz Neretve , 1997. godine, prisustvovali su : Azer Jugo, Mustafa Delić, Alija Vidimlić, Nijaz Slipičević, Emir Koso, Adis Taso, Izudin Šahović, Esad Humo, Esad Kojić, Zijo Demirović, Jadran Jelin, Amir Pašić, ronilac mađarske firme Hidepito, Salko Kulukčija, Šefkija Handžo, na čelu sa gradonačelnikom Oručevićem. U ovaj historijski projekat pod nazivom “Stari most - spomenik mira” su uključeni UNESCO i Svjetska banka.

Ovaj jedinstveni projekat je uspješno završen 2004. godine.

Prvi poslijeratni izbori, 30. juni 1996. godine

Polling Station

RIMSKI SPORAZUM - PORAZ EU I BH. DELEGACIJE

Evropski administrator Mostara (1994-1996) Hans Košnik u februaru 1996. objavio je Prelazni statut za Mostar, a međunarodna zajednica je podržala principe bosanskohercegovačke delegacije za postupnu integraciju Mostara kroz šest gradskih opština i velike centralne zone, koja je prvobitno bila zamišljena kao dosta široka zona koja bi obuhvatila cijeli gradski centar i većinu gradskih institucija, te bi predstavljala nukleus budućeg ujedinjenog grada.

Nakon nezadovoljstva hrvatskih političkih struktura i nasilnih demonstracija usmjerenih protiv Evropske administracije i policije, Hans Košnik je preživio pokušaj atentata od strane hrvatskih ekstremista. U tom periodu je sazvana hitna konferencija u Rimu na kojoj se odustalo od Košnikovog rješenja zbog straha da bi mogao biti ubijen.

Umjesto kažnjavanja gradonačelnika zapadnog dijela grada Mije Brajkovića koji je predvodio napad, uskraćena je podrška Hansu Košniku koji je morao potpisati Rimski sporazum sa Ganićem i Zubakom. Sporazum je podrazumijevao umanjenje centralne zone i poništavanje odluke EU administratora.

Košnik je zbog toga napustio Mostar ljut i razočaran.

Jedini koji je odbio staviti potpis na sporazum je bio Oručević, a zatim je zbog toga dao ostavku Izetbegoviću na sve funkcije. Javnost u Mostaru i BiH je popuštanje bosanskohercegovačke delegacije u Rimu prihvatila kao veliki politički poraz, a stanovnici grada kao još jednu izdaju Mostara. State Department je istu noć tražio od Izetbegovića da ne prihvati ostavku Oručevića zbog važnih političkih procesa u Federaciji, te je donesena odluka da se 30. juna 1996. održe prvi poslijeratni izbori u Mostaru i BiH. Mostarci na izbore izlaze kao Lista građana za jedinstveni Mostar i odbijaju svako stranačko svrstavanje. Na svim narednim izborima Lista i Koalicija za Mostar koju je predvodio Oručević je pobijedila HDZ i druge stranke.

Zbog prvih demokratskih izbora u Mostar je stigao Španac Rikard Perez Casado, a neposredno nakon izbora 1996. naslijedio ga je Sir Martin Garod koji je narednih nekoliko godina provodio procese zatvaranja EU kancelarije. Zbog ponašanja hrvatskih ekstremista, Mostar je izgubio velike investicije kojima se planiralo obnoviti kompletan Bulevar i Šantićevu ulicu, zgradu Razvitka i druge objekte, što bi ubrzalo integraciju i povratak ljudi. Nažalost, to je velika i propuštena šansa Mostara sa teškim političkim posljedicama koje i danas osjećamo.

POBJEDA LISTE ZA JEDINSTVENI MOSTAR

Mostar je grad u kojem je međunarodna zajednica 30. juna 1996. godine u organizaciji OSCE-a provela prve poslijeratne izbore u BiH. Biralo se prvo Gradsko vijeće i prvi gradonačelnik jedinstvenog grada nakon rata.

Lista za jedinstveni Mostar, na čijem je čelu bio Safet Oručević, na izborima je osvojila najveći broj glasova. Gradska izborna komisija (predsjednik Reuf Zaimović i sekretar Vjekoslav Lovrić) na press-konferenciji objavila je da je pobjednik u Mostaru za Gradsko vijeće Lista građana za jedinstveni Mostar, koju je predvodio gradonačelnik sa istočne strane Safet Oručević (28.505 glasova), zatim je slijedila lista HDZ Mostara, koju je predvodio Mijo Brajković, gradonačelnik u zapadnom dijelu grada, a koja je dobila 26.680 glasova.

Združena lista BiH koju je predvodio Josip Jole Musa je dobila 1.937 glasova. Hrvatska čista stranka prava u izborima za Gradsko vijeće izborila je 619 glasova, HSP 386, dok je nezavisni kandidat Dragan Žiga dobio naklonost 164 birača.

Saopšteni su rezultati glasanja po opštinama, odnosno u centralnoj gradskoj zoni, kao i rezultati koji su stigli iz inostranstva, gdje se o političkoj budućnosti Mostara u četiri evropska centra (Oslu,

Štokholmu, Bonu i Bernu) izjašnjavalo ukupno 7.462 birača. U samo četiri dana delegacija iz Mostara se susrela na skupovima u tim gradovima sa svojim protjeranim sugrađanima i na vrlo emotivnim susretima dogovorila podršku i pomoć na izborima mostarskim braniocima.

U delegaciji su bili kandidat za gradonačelnika Oručević, komandanti Pašalić, Humo, Drljević, muftija Smajkić, Jahić kao novi predsjednik SDA Mostara, Izudin Ćićo Šahović, kao medijski izvještač. Mostarska lista za jedinstveni Mostar je dobila plebiscitarnu podršku i pokazala cijelom svijetu da branioce i građane ovog grada niko ne može uništiti i da su opstali i zajednički pobijedili svoje dželate u nemogućim uslovima. Najveća pobjeda i uspjeh svih građana Mostara u gradu i cijelom svijetu jeste to da su izbori protekli u miru i dostojanstveno. U konačnom prebrojavanju su brojniji bili oni Mostarci koji su dali svoj glas za cjeloviti i zajednički grad Mostar.

"Rezultati izbora su dokaz da pobjeđuje razum, mir i pravda", izjavio je pobjednik izbora i gradonačelnik Safet Oručević.

POBIJEDIO JE RAZUM, MIR I PRAVDA

U prvo Gradsko vijeće ušli su mnogi istaknuti borci i komandanti, ovoga puta u funkciji boraca za mir i obnovu grada. To su bile mostarske patriote kao što je prvi predsjednik Gradskog vijeća Milan Jovičić, vijećnici: Esad Humo, Azer Dželilović, Rusmir Ćišić, Mirso Husković, Hamdija Jahić, Vlado Fink, Esad Pobrić, Sead Salčin, Alija Đulić, Ratko Pejanović, Obren Lozo, Semir Sarić, Selim Špago, Hamid Tipura, Friderik Vasić, Alkan Mujić.

Evropski upravitelj Rikardo Perez Kasado je javno čestitao pobjednicima i pozvao sve stranke da poštuju volju građana i krenu u izgradnju i obnovu jedinstvenog grada. Koalicije i Liste za Mostar koje je vodio Oručević sa saradnicima svaki put su uvjerljivo pobijedile u gradu 1996. (mandat je trajao dvije godine), 1998. (mandat je trajao dvije godine) i 2000. (mandat je trajao četiri godine), čime su građani Mostara pokazali da i nakon svega što se dogodilo ostaju dosljedni ideji pomirenja i izgradnji grada kao multietničke zajednice, kakav je bio vijekovima.

Uspjeli su i u toj poslijeratnoj misiji vraćanja normalnog života u gradu, izgradnji države i grada u skladu sa potpisanim mirovnim sporazumom. Građani su sa ogromnim olakšanjem, ali i oprezom dočekali okončanje sukoba u kome je grad ostao podijeljen na zapadni hrvatski, te istočni bošnjački dio. Kako je vrijeme odmicalo, grad se ponajviše voljom njegovih stanovnika sve više oslobađao nametnutih okova hrvatskih ekstremista.

Zahvaljujući građanima, ratom pokidane veze i nasiljem stvorene vještačke barijere spontano su prevladavane, dok se Mostar iz godine u godinu sve više ujedinjavao i sve više postajao prirodna cjelina uprkos odbojnosti i političkim spletkama pojedinaca da se očuva stanje status quo na terenu.

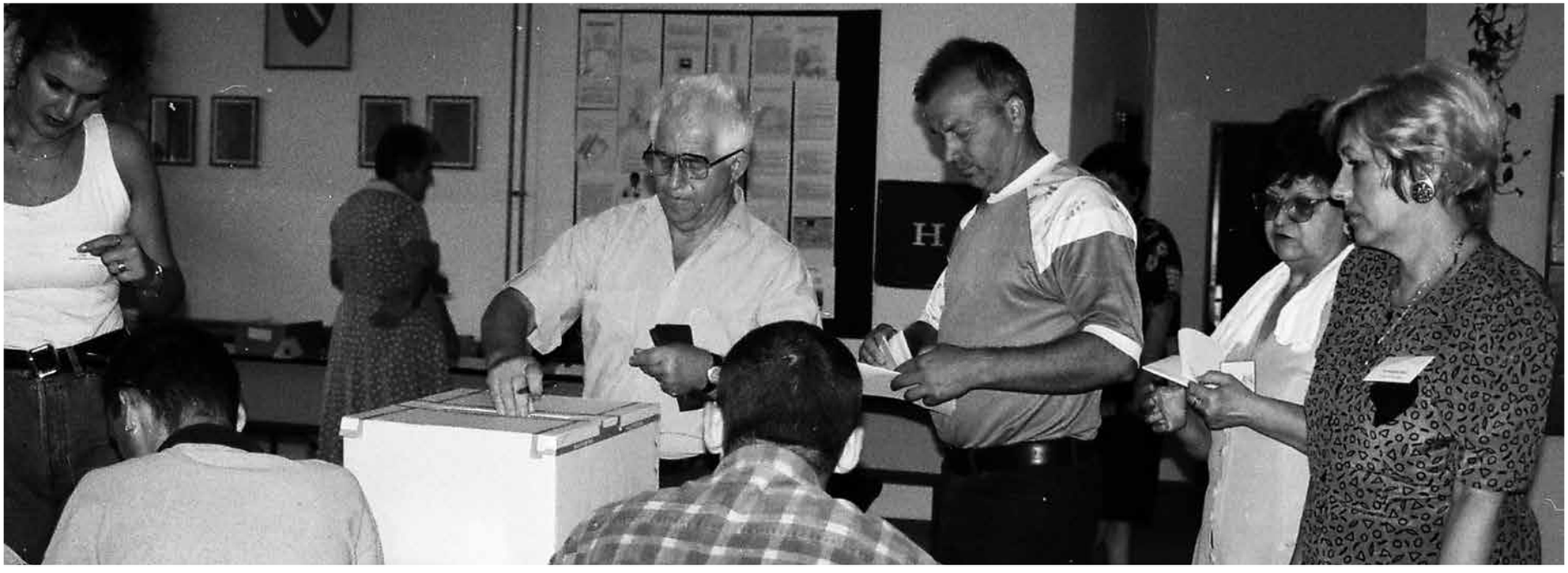

Vojno i političko rukovodstvo u Podveležju na obilježavanju operacija oslobođenja Mostara i reintegracija Podveležja u Opštinu Mostar

Hor osnovnih škola na obilježavanju operacija oslobođenja Mostara

Sastanak Mostaraca sa A. Izetbegovićem: S. Oručević, Š. Džiho, M. Selimović, M. Jovičić, R. Ćišić, Z. Hadžiomerović, S. Pintul, M. Škoro, H. Jahić

Sastanak Mostaraca sa A. Izetbegovićem: S. Oručević, A. Zvonić, B. Andrić, N. Rajković, M. Gagro, J. Musa, E. Pobrić, M. Šarić, A. Behram i E. Balić

OPERATIVNO TIJELO POLITIČKIH, DRUŠTVENIH, KULTURNIH, VOJNIH I VJERSKIH INSTITUCIJA MOSTARA I HERCEGOVINE

MOSTARSKO UPOZORENJE (3)

Napori Evropske zajednice i Ujedinjenih naroda oko uspostavljanja mira na prostorima Bosne i Hercegovine,kao i sve izraženije tendencije trgovine teritorijama uoči pokušaja definitivnog rastakanja naše međunarodno priznate,suverene i samostalne države na tri mini-etničke države,opredijelili su nas da kao legitimni predstavnici i zastupnici Bošnjačkog muslimanskog naroda na prostorima Mostara i Hercegovine,a na zahtjev gradjana,svih političkih, društvenih, vojnih, kulturnih, vjerskih i drugih organizacija i institucija Mostara i Hercegovine, iskažemo svoje čvrste i nepomirljive stavove i zahtjeve koji se odnose na sudbinu Mostara i doline Neretve u cjelini.

Potpisnici MOSTARSKOG UPOZORENJA (3) podsjećaju da su,svojevremeno, ovakvim jasno manifestovanim dokumentom (MOSTARSKO UPOZORENJE 1 i 2) stavili do znanja cjelokupnoj domaćoj i inostranoj javnosti,kao i legitimnim predstavnicima državnih organa RBiH naše stavove o sudbini BiH i posljedicama njenog rastakanja na tri etničke zajednice-države.U ime svih stanovnika Mostara i Hercegovine potvrdili smo svoju čvrstu referendumsku opredjeljenost za samostalnu, suverenu i cjelovitu državu BiH. U MOSTARSKOM UPOZORENJU (1) takođe smo iskazali stav da ukoliko slijed političkih događanja i evropskih inicijativa bude išao u pravcu razbijanja BiH na etničke države, Mostar i dolina Neretve moraju bez uslovljavanja ostati u sastavu Bosanske republike. Od takvog stava, koji je ponovo provjeren i jasno izdefinisan među svim stanovnicima Mostara i Hercegovine (čije je stanovništvo kao i legitimni politički predstavnici zbrinuto privremeno na teritoriju mostarske opštine i slobodnog dijela Hercegovine), i borcima Armije R BiH, nismo odustajali ni jednog trenutka.

Zbog toga ponovo ukazujemo na naša odlučna politička i druga stajališta o sudbini Mostara i doline Neretve. U vezi s tim, donosimo :

DEKLARACIJU BOŠNJAKA MUSLIMANA MOSTARA I HERCEGOVINE

1. Na Bošnjačkom saboru,održanom u Sarajevu, ovlaštene delegacije Mostara i Hercegovine dale su svoj glas za mirovni sporazum o BiH, uz uslov da Bosanskoj republici pripadnu teritoriji na kojima živi većinsko Bošnjačko muslimansko stanovništvo pri čemu pripadnost Mostara i doline Neretve sastavu naše republike ne smije doći u pitanje. Takođe smo iskazali svoj odlučan stav da se moraju obezbjediti uslovi za povratak svih ljudi na svoja ognjišta.

2. Prostori na kojima živi većinsko Bošnjačko muslimansko stanovništvo u dolini Neretve, od Konjica, Jablanice, Mostara, Čapljine, Stoca i dijelovi susjednih opština koje gravitiraju dolini Neretve i opština Neum moraju ostati u sastavu Bosanske republike kao preduslov opstanka Bošnjačkog muslimanskog naroda na ovim prostorima i opstanka cijele naše domovine.

3. Ni u kakvoj varijanti ne pristajemo na podjelu Mostara na nekakvu "hrvatsku" i "muslimansku" opštinu. U ime stanovnika Mostara i Hercegovine jasno ukazujemo da niko nema pravo, niti mandat, da pregovara o takvoj varijanti raspleta krize u ovom dijelu BiH, a pogotovo nema mandat da razgovara i pregovara o podjeli ovoga grada. Pristanak i na same pregovore o etničkoj podjeli Mostara ili ustupanju ovoga grada nekakvoj Hrvatskoj republici u BiH značio bi direktnu nagradu agresoru, koji je od ovoga mjesta načinio geto nezapamćen u istoriji svijeta, u kojem je izvršen do sada nezabilježen genocid nad muslimanskim narodom i koji je više mjeseci na bestijalan način razarao ovaj grad, ubijao nedužne ljude i sistematski rušio najznačajnije kulturno - istorijske i vjersko religijske spomenike.

4. Dajemo apsolutno povjerenje državnoj delegaciji RBiH, na čelu sa gospodinom Alijom Izetbegovićem za nastavak pregovora o miru uBiH, potpuno svjesni istorijske odgovornosti koju ima i u ime gradjana Mostara i Hercegovine. Zahtjevamo da se u zvaničnu delegaciju Predsjedništva i Vlade RBiH uključe i zvanični, ovlašteni predstavnici Mostara i Hercegovine u sve pregovore o sudbini ovih prostora.

5. Polazeći od činjenice da su upravo slijed političkih i drugih događanja u Mostaru i Hercegovini, kao i korisne inicijative i sugestije državno-političkim strukturama naše države bili od neprocjenjivog značaja u gradjenju ukupne politike BiH u traženju mirovnih rješenja za BiH, zahtjevamo da se MOSTARSKO UPOZORENJE (3) shvati kao dobronamjeran i konstruktivan čin i uvod u dijalog o sudbini ovih prostora, o čemu konačnu riječ i svoj stav moraju da daju prije svih stanovnici opštine Mostar i doline Neretve.

U Mostaru, 1.1.1994.godine

Republic of Bosnia and Hercegovina
PRESIDENT
OF THE PRESIDENCY

TO WHOM IT MAY CONCERN

We are appointing Mr. Safet Oručević as the head of the negotiating team at the forthcoming negotiations on the status of the city of Mostar organized by the European Union in Brussels.

Mr. Oručević is authorised to appoint other members of the negotiating team.

Sarajevo, April 1, 199[illegible] Alija Izetbegović

For the Member States of the Western European Union
Pour les Etats membres de l'Union de l'Europe occidentale

For the Local Administration of Mostar East
Za lokalnu upravu istočnog Mostara
Za lokalnu upravu istočnog Mostara

For the Republic of Bosnia and Herzegovina
Za Republiku Bosnu i Hercegovinu
Za Republiku Bosnu i Hercegovinu

For the Local Administration of Mostar West
Za lokalnu upravu zapadnog Mostara
Za lokalnu upravu zapadnog Mostara

For the Federation of Bosnia and Herzegovina
Za Federaciju Bosne i Hercegovine
Za Federaciju Bosne i Hercegovine

For the Croats of Bosnia and Herzegovina
Za bosansko-hercegovačke Hrvate
Za bosansko-hercegovačke Hrvate

ANNEX TO THE DAYTON AGREEMENT ON IMPLEMENTING
THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Agreed Principles for the Interim Statute for the City of Mostar

Signed at Dayton, Ohio on this 10th Day of November 1995, in the English, Bosnian, and Croatian languages, each text being equally authentic. In case of any divergence of interpretation, the English text shall prevail.

Mijo Brajkovic
Mayor of West Mostar

Hans Koschnick
EU Administrator

Safet Orucevic
Mayor of East Mostar

Witnessed by:

Muhamed Sacirbey
Minister of Foreign Affairs
of the Republic
of Bosnia and Herzegovina

Gojko Susak
Minister of Defense
of the Republic of Croatia

Ambassador Wolfgang Ischinger
Federal Republic of Germany

Ambassador Fernandez de la Pena
Spanish EU Presidency

DAYTON AGREEMENT ON IMPLEMENTING THE FEDERATION OF
BOSNIA AND HERZEGOVINA OF 10 NOVEMBER 1995

Signed at Dayton, Ohio on this 10th Day of November 1995, in the ~~English, Bosnian,~~ and Croatian languages, each text being equally authentic. In case of any divergence of interpretation, the English text shall prevail.

Alija Izetbegovic
President of the Republic
of Bosnia and Herzegovina

Kresimir Zubak
President of the Federation
of Bosnia and Herzegovina

Dr. Haris Silajdzic
Prime Minister

Jadranko Prlic
Deputy Prime Minister

The President of the Republic of Croatia endorses the provisions of this Agreement and shall assist in its full implementation.

Dr. Franjo Tudjman
President of the Republic of Croatia

Witnessed by:

Ambassador Wolfgang Ischinger
Federal Republic of Germany

Ambassador Richard Holbrooke
United States of America

Ambassador Fernandez de la Pena
Spanish EU Presidency

Hans Koschnick
EU Administrator Mostar

Dokument 1: Deklaracija Bošnjaka Mostara i Hercegovine donesena od Operativnog tijela svih civilnih, političkih, vojnih i vjerskih vlasti Mostara.

Dokument 2: Imenovanje Safeta Oručevića za šefa pregovaračkog tima na pregovorima o statusu grada Mostar u organizaciji EU u Briselu.

Dokument 3: Potpisivanje Briselskog sporazuma o dolasku EU administracije u Mostar

Dokument 4: Potpisivanje dokumenta u Dejtonu o Federaciji BiH i očuvanja jedinstvenog Mostara: Alija Izetbegović, Franjo Tuđman, Krešimir Zubak, Jadranko Prlić, Hans Košnik, Mijo Brajković i Safet Oručević. Prusutni svjedoci i supotpisnici: Waren Cristofer - američki državni sekretar, Ričard Holbruk - kreator Dejtonskog mirovnog sporazuma, Mihael Štajner - njemački diplomata u OHR-u, Daniel Serwer - američki diplomata, Wolfgang Ishinger - ambassador Njemačke, Fenandez de la Pena - španski ambasador, Gojko Šušak- ministar odbrane RH i Muhamed Šaćirbegović - ministar vanjskih poslova BiH.

Haški sud na dan presude, 29. 11. 2018.

FOR
MOSTAR

SUDSKE PRESUDE KAO USLOV POMIRENJA

Ujedinjene nacije su osnovale Međunarodni sud u maju 1993. kao odgovor na masovna zvjerstva koja su se u tom trenutku dešavala u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Vijesti o strašnim zločinima, hiljadama ubijenih i ranjenih, mučenih i seksualno zlostavljanih u zatočeničkim logorima, stotinama hiljada prognanih iz svojih domova, zgrozile su svijet i podstakle Savjet sigurnosti Ujedinjenih nacija na djelovanje. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je bio prvi sud za ratne zločine koji su osnovale Ujedinjene nacije, kao i prvi međunarodni sud za ratne zločine nakon sudova u Nürnbergu i Tokiju. Osnovan je u skladu sa poglavljem VII Povelje Ujedinjenih nacija.

Osnovni cilj MKSJ (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju) bio je da izvede pred lice pravde najodgovornija lica za monstruozna djela ubistava, mučenja, silovanja, porobljavanja, paljenja živih civila, uništavanja imovine i drugih zločina obuhvaćenih statutom Međunarodnog suda.

Izvođenjem počinilaca pred sud MKSJ je nastojao da, prije svega, osigura pravdu za hiljade žrtava i njihovih porodica, te time doprinese trajnom miru u bivšoj Jugoslaviji, ali i da trajno ugasi svaku ideju o budućim zločinima.

MKSJ, koji je djelovao u gradu Den Haagu u Nizozemskoj, podigao je optužnice protiv više od 160 osoba. Među onima protiv kojih je MKSJ podigao optužnice nalaze se šefovi država, predsjednici vlada, načelnici generalštabova, ministri unutrašnjih poslova i mnogi drugi politički, vojni, policijski rukovodioci visokog i srednjeg ranga na raznim stranama u jugoslovenskim sukobima. Optužnice MKSJ bave se zločinima počinjenim u razdoblju od 1991. do 2001. nad pripadnicima raznih etničkih grupa u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i na Kosovu.

Državna vodstva u Zagrebu, Beogradu i Sarajevu usaglasila su da će Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju biti jedina meritorna pravna međunarodna adresa koja će utvrđivati stepen i visinu krivice za odgovorne pojedince koji su činili krivična djela ratnih zločina i ogriješili se o Ženevske i druge konvencije o pravilima ratovanja. Takvu saglasnost potpisali su Slobodan Milošević, Franjo Tuđman, Alija Izetbegović, zajedno sa akterima mirovne inicijative iz svijeta.

AGRESOR I ZLOČINCI IMAJU IME I PREZIME

Žalbeno vijeće Haškog suda u Den Haagu (Nizozemska) kojim je predsjedavao sudija Carmel Agius donijelo je 29. 11. 2017. godine konačnu presudu kojom je osudilo šestoricu političkih i vojnih lidera tzv. HR Herceg-Bosne na ukupno 111 godina zatvora, koliko je izrečeno i u prvostepenoj presudi donesenoj u maju 2013. godine.

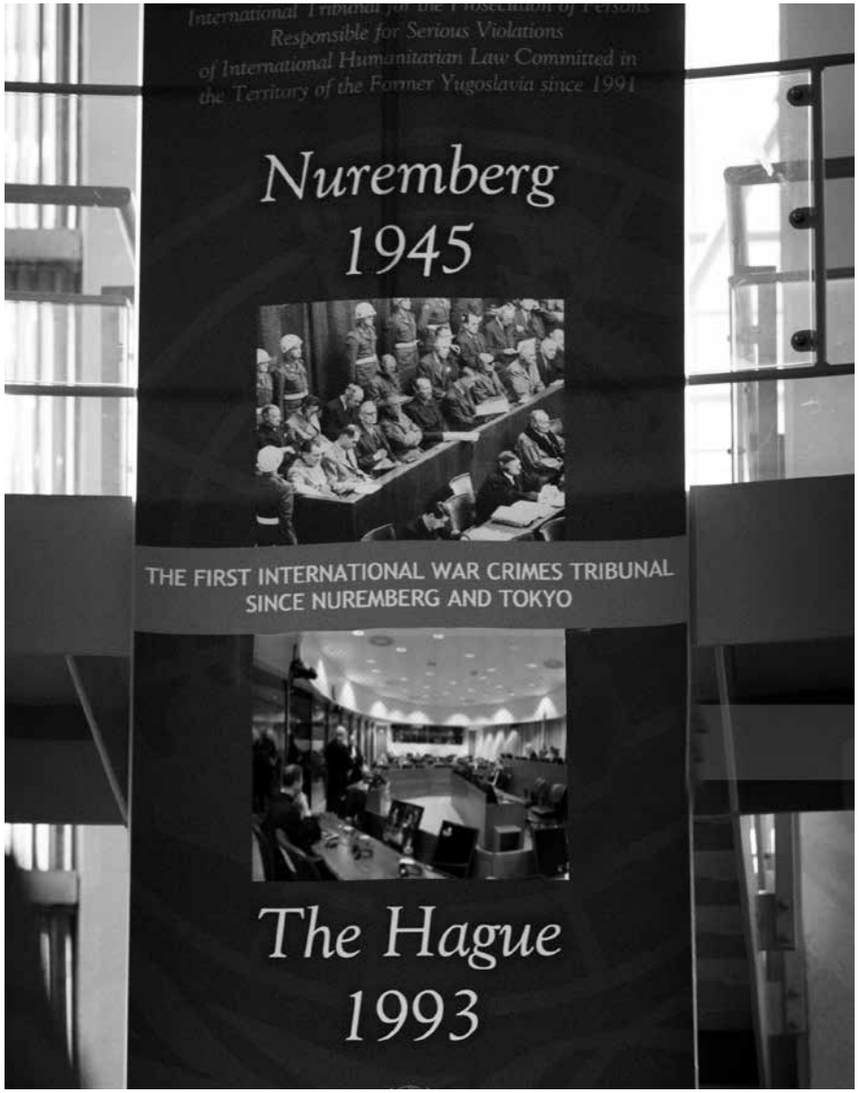

Bivši predsjednik Vlade tzv. Hrvatske zajednice "Herceg-Bosna" Jadranko Prlić osuđen je na 25 godina zatvora, ministar obrane Bruno Stojić na 20 godina zatvora, dvojica načelnika stožera HVO Slobodan Praljak i Milivoj Petković na po 20 godina, zapovjednik Vojne policije HVO Valentin Ćorić na 16 godina, a načelnik Odjela za zatočene Berislav Pušić na 10 godina zatvora.

Prvobitna Optužnica protiv Prlića, Stojića, Praljka, Petkovića, Ćorića i Pušića potvrđena je 4. marta 2004. godine. Druga izmijenjena i potvrđena Optužnica podnesena je 11. juna 2008. godine. Članovi ove šestorke dobrovoljno su se predali Haškom sudu 5. aprila 2004. godine.

Suđenje je počelo 26. aprila 2006, a završne riječi su iznošene od 7. februara do 2. marta 2011. godine.

Glavni tužilac u sudskom predmetu "Prlić i ostali" Amerikanac Kenneth Scott je zatražio u okviru završnih riječi da Haški sud optuženima izrekne ukupno 220 godina zatvora zbog počinjenih zločina.

Za bivšeg premijera Herceg-Bosne Jadranka Prlića, ministra obrane Brunu Stojića, generale HVO-a Slobodana Praljka i Milivoja Petkovića, tražena je kazna od 40 godina zatvora, zapovjednika vojne policije HVO Valentina Ćorića 35, a za šefa Odjela za zatočene Berislava Pušića 25 godina zatvora.

Haška optužnica protiv šestorke političkih i vojnih lidera takozvane HR Herceg-Bosne na čelu sa predsjednikom Vlade Jadrankom Prlićem detaljno opisuje namjenu i događanja u prisilnim sabirnim centrima i logorima Heliodrom, Dretelj i drugima u okviru hrvatsko-bošnjačkog sukoba.

Prema dokazanoj optužnici, cilj je bilo protjerivanje bošnjačkog stanovništva, stvaranje etnički čistih prostora te konačno njihovo odvajanje i priključenje teritorija Hrvatskoj u granicama Banovine Hrvatske iz 1939. godine.

Tužilac Keneth Scott je u svom završnom obraćanju pred Sudskim vijećem u Den Haagu ustvrdio kako su optužena šestorica bili direktni izvršioci plana stvaranja Velike Hrvatske potaknutog od prvog predsjednika Franje Tuđmana i njegovih najbližih saradnika Gojka Šuška i Janka Bobetka. Završno obraćanje tužioca Kenetha Scotta pred sudijama Haškog suda bilo je u pojedinim dijelovima posebno emotivno, potresno i nikoga od prisutnih nije ostavilo ravnodušnim.

KONAČNA PRESUDA ZA "KONAČNO RJEŠENJE"

Presuda detaljno govori o stanju u Mostaru u periodu od juna 1993. do aprila 1994. godine, kada je HVO pod opsadom držao istočni Mostar. Bilo je to vrijeme bezuspješne ofanzive HVO i HV za "konačno rješenje", ubijanje i protjerivanje bošnjačkog stanovništva i Armije RBiH sa ovih prostora. Evo citata iz dijela presude:

"Tokom tog perioda je na istočni dio grada, posebno na četvrt Donja Mahala, izvršen dugotrajni vojni napad HVO-a, koji se konkretno sastojao od stalnog intenzivnog granatiranja i vatre iz drugog naoružanja. Uslijed granatiranja su mnogi civili, ali i članovi međunarodnih organizacija, bili ranjeni i izgubili živote. Također je djelimično, potpuno oštećeno ili uništeno desetine džamija.

HVO je sprečavao, a ponekad i potpuno blokirao prolaz humanitarne pomoći. Muslimansko stanovništvo bilo je prisiljeno da živi u izuzetno teškim uslovima, bez hrane, vode, električne energije.

Vijeće Haškog suda utvrdilo je da je Republika Hrvatska učestvovala u međunarodnom oružanom sukobu i da su snage regularne Hrvatske

vojske (HV) zajedno sa Hrvatskim vijećem obrane (HVO), napadale jedinice Armije RBiH u Hercegovini i Srednjoj Bosni.

Sudsko Vijeće je zaključilo da je postojao udruženi zločinački poduhvat čiji je cilj bio uspostavljanje hrvatskog entiteta u BiH, djelimično u granicama Hrvatske Banovine iz 1939. godine, a sve sa ciljem da se dođe do ujedinjenja hrvatskog naroda."

"Mnogi zločini počinjeni od januara do aprila 1993. godine nisu bili nasumična djela pojedinaca, već udruženi poduhvat kojem je bio cilj trajno ukloniti muslimansko stanovništvo i ostale nehrvate koji su živjeli na onim dijelovima teritorije Republike Bosne i Hercegovine za koje se tvrdilo da pripadaju tzv. Herceg-Bosni i pripajanje tih teritorija 'Velikoj Hrvatskoj'. A na čelu udruženog zločinačkog poduhvata bio je Franjo Tuđman", zaključio je u presudi sudija Jean-Claud Antonetti, uz zaključke Vijeća da su u osmišljavanju zajedničkog zločinačkog plana zajedno bili i postigli dogovor: Franjo Tuđman, Gojko Šušak, Janko Bobetko, Jadranko Prlić, Mate Boban, Slobodan Praljak, Bruno Stojić, Milivoj Petković i Berislav Pušić.

Haški sud je posebno obrazložio ključne kvalifikacije iz presuda svakom od šestorice, a posebno je bila zanimljiva ona koja se tiče Jadranka Prlića koji je u vrijeme inkriminisanih djela obavljao funkcije predsjednika Hrvatskog vijeća obrane (HVO), a u isto vrijeme i predsjednika Vlade "Hrvatske Republike Herceg Bosne".

ZNALI ZA ZLOČINE, OPRAVDAVALI LOGORE

"Prlić je znao za brojne zločine koje su počinili pripadnici oružanih snaga Hrvatske zajednice (kasnije Republike) Herceg-Bosne. Također je znao i za teške uslove u kojima su Muslimani, uhapšeni od strane HVO-a, držani u zatočeništvu u zatvorima u Dretelju, Gabeli i na mostarskom Heliodromu. Unatoč tome, opravdavao je zatočavanje muslimanskih civila i poricao stvarnost njihovog položaja. Time je prihvatao i ohrabrivao te uslove krajnje nesigurnosti, kao i loše postupanje sa zatočenicima u više HVO-ovih zatočeničkih centara" - stoji u Presudi.

Potvrđujući sve ranije izrečene zatvorske kazne šestorki od 111 godina, Žalbeno vijeće Haškog suda 29. novembra 2017. godine do u detalje je iznijelo opis i kvalifikacije njihovih djela u odnosu na događaje koji su se desili od 1992. do 1994. godine, fokusirajući se na stanje u osam opština i pet zatočeničkih centara na teritoriji Bosne i Hercegovine.

U Presudi se navodi i sljedeće: "Prlić, Stojić, Praljak, Petković, Ćorić i Pušić ostaju osuđeni za zločine protiv čovječnosti, kršenja zakona i običaja ratovanja i teške povrede Ženevskih konvencija, konkretno za ubistva, hotimično lišavanje slobode, progone na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi, deportacije, protivpravno zatočenje civila, prisilni rad, nečovječna djela, nečovječna postupanja, protivpravno i bezobzirno

uništavanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom, uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju, zatim za protivpravne napade na civile i protivpravno terorisanje civila.

Osim toga, Prlić, Stojić, Petković i Ćorić ostaju odgovorni i osuđeni su po odgovornosti za silovanja, nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje), protivpravno i bezobzirno oduzimanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom i pljačkanje javne i privatne imovine po osnovu treće kategorije odgovornosti za učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu. Praljak je također, između ostalog, osuđen za protivpravno i bezobzirno oduzimanje imovine širokih razmjera koje nije bilo opravdano vojnom nuždom, kao i pljačkanje javne i privatne imovine po osnovu treće kategorije odgovornosti za učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu."

HAŠKI TRIBUNAL - KONAČNO PRAVDA!

Odmah po izricanju presude u press-centru Haškog suda bilježimo i prve komentare Tužilaštva. Tužilac u Haškom predmetu "Prlić i ostali" Keneth Scott izrazio je djelimično zadovoljstvo presudama protiv šestorice bivših čelnika Herceg Bosne.

"Nismo u potpunosti zadovoljni Presudom, ali mislim da je pravda danas izvršena. Ovo je presudna odluka koja govori o hrvatskoj strani priče u ratu u Bosni i Hercegovini. U javnosti, među historičarima i u

medijima, govorilo se o srpskoj strani u sukobu i tako i treba. Sada se govori i o hrvatskoj strani, onome što se dogodilo u ‚Herceg-Bosni', šta je radila Tuđmanova vlada. Ovo je povijesni trenutak i Tužiteljstvo je zadovoljno rezultatom."

Upitan da prokomentariše proglašenje Herceg Bosne udruženim zločinačkim poduhvatom dok Republika srpska i dalje postoji, Scott je rekao da ne vidi razlike između Herceg-Bosne i Republike srpske, a da je ishod Dejtonskih pregovora donio drugačiji rezultat.

"Mi smo uvijek tvrdili da su ‚Herceg-Bosna' i Republika srpska iste. Tu je postojao udruženi zločinački poduhvat, postojao je dogovor, plan i djelovanje vodstva ‚Herceg Bosne' po uputama Franje Tuđmana i Gojka Šuška", rekao je tužilac Keneth Scott.

PREKO HZHB DO BANOVINE HRVATSKE

Agresija hrvatskih oružanih snaga, oličenih kroz HVO i regularnu Hrvatsku vojsku koja je za potrebe HVO cijelo vrijeme rata osiguravala političku, vojnu, logističku, finansijsku i svaku drugu vrstu pomoći, uključujući slanje i učešće regularnih trupa, potrajala je od 9. maja 1993. godine do marta 1994. godine.

Hrvatsko vijeće obrane (HVO), formirano 8. aprila 1992. godine od strane Predsjedništva HZHB, uključivalo je i područje Mostara u sklopu Južnog bojišta kojim je komandovala Hrvatska vojska (HV) na čelu sa generalom Jankom Bobetkom, pa su i vlastite vojne potencijale i pristup odbrani u Bosni i Hercegovini povjerili vojnoj komandi u Zagrebu.

Pred Haškim sudom kao nepobitan dokaz za ovakve tvrdnje našli su se i transkripti razgovora koje je vodio Franjo Tuđman na službenim sastancima iz kojih je bilo potpuno jasno da je tadašnji predsjednik Republike Hrvatske, u skladu sa ranijim dogovorima, vojnim ciljevima i planovima Hrvatske vojske sa čelnicima HVO i HZHB, uvrstio i područje Mostara u vojne karte takozvanog "Južnog bojišta HV". Sve vojne operacije u tom području stavio je pod komandu generala Janka Bobetka, kojeg je na taj vojni položaj imenovao Odlukom od 10. aprila 1992. godine.

Bobetko je u svojoj knjizi "Moje bitke" detaljno opisao svoj vojni zadatak i operacije Hrvatske vojske i Hrvatskog vijeća obrane, koje su se odnosile na Mostar i Hercegovinu.

TUĐMANOVI TRANSKRIPTI - DOKAZ AGRESIJE

Iz Tuđmanovih transkripta i Bobetkovih svjedočenja je bilo potpuno jasno da je hrvatski general bio ne samo na čelu Hrvatske vojske nego je u sinhronizovanim operacijama na cijelom prostoru komandovao i snagama Hrvatskog vijeća obrane (HVO), dok mu je, kako sam opisuje u svojoj knjizi, bio apsolutno potčinjen i Glavni stožer HVO, uključujući i uslužni servis (IKM Ploče i Grude).

Konačnom presudom u slučaju "Prlić i ostali" Apelaciono vijeće Haškog suda utvrdilo je nepobitne činjenice da je HVO postupao u skladu sa prethodnim dogovorom koji su čelnici HZHB Mate Boban i Jadranko Prlić postigli sa najužim rukovodstvom Republike Hrvatske (RH) na čelu sa predsjednikom Franjom Tuđmanom. Iz svega je bilo potpuno jasno šta su bili dugoročni politički i vojni ciljevi Republike Hrvatske.

Žalbeno vijeće Haškog suda u predmetu "Jadranko Prlić i ostali" je 29. novembra 2017. godine izreklo konačnu Presudu koja je, u suštinskom sadržaju, kvalifikacijama i visini kazne, potvrdila prvostepenu osudu na ukupno 111 godina zatvora šestorici političkih i vojnih lidera Herceg-Bosne.

29.11.2017. - DAN PRAVDE

Haški sud je u okviru iste presude političkim i vojnim liderima Herceg-Bosne pred Apelacionim vijećem pod predsjedanjem sudije Carmela Agiusa nedvojbeno zaključio i da je "postojao udruženi zločinački poduhvat u stvaranju hrvatskog entiteta u BiH, djelimično u granicama Hrvatske banovine iz 1939. godine, a u kojem su učestvovali čelnici Republike Hrvatske - Franjo Tuđman, Gojko Šušak i Janko Bobetko, zajedno sa čelnicima Herceg-Bosne" (citat iz Haške presude u predmetu "Prlić i ostali" od 29. 11. 2017. godine).

U Republici Hrvatskoj je konačna Haška presuda šestorici lidera tzv. Herceg-Bosne i posebno presuda za Udruženi zločinački poduhvat u stvaranju hrvatskog entiteta u BiH dočekana burom negodovanja, energičnom osudom i odbijanjem prihvatanja presuđenih kvalifikacija do dana izdavanja ove knjige.

Izricanjem konačnih presuda 29. novembra 2017. godine, u jednom od najosjetljivijih tužilačkih i sudskih predmeta u Međunarodnom krivičnom sudu u Den Haagu, nezvanično se kod hercegovačkih Bošnjaka obilježava kao "Dan pravde".

Taj dan je presuđeno politikama koje su inspirisale, utemeljile i oblikovale osvajačke vojne pohode na Bosnu i Hercegovinu. Pravni stručnjaci, analitičari, advokati i brojni medijski komentatori iz zemalja bivše Jugoslavije i svijeta, dijele mišljenje da je Haškom presudom u ovom slučaju presuđeno ne samo državnom rukovodstvu Hrvatske i paradržavne tvorevine tzv. HR "Herceg-Bosna" nego i politici oličenoj u tadašnjem HDZ-u Hrvatske i HDZ-u BiH.

Mostarci su 25 godina čekali pravdu za stravični zločin koji je učinjen njima i njihovom gradu. Dočekali su pravdu za brojne ljudske žrtve čiji se tačan broj možda nikad neće saznati, imajući u vidu da se stotine građana Mostara nikada nije vratilo svojim kućama, jer su odvođeni u noćima agresije i opsade, bombardovani i nasumično hapšeni. Nekolicina je pronađena bačena u kontejnere za smeće, obližnje rudnike i jame.

HVO JE SRUŠIO STARI MOST

Presuda Haškog suda u predmetu "Jadranko Prlić i ostali" izrečena 29. novembra 2017. godine u Den Haagu jasno adresira krivicu HVO za rušenje Starog mosta na rijeci Neretvi u Mostaru.

U sažetku Presude sudija Jean-Claude Antonetti je o tome rekao sljedeće:

"Dana 8. novembra 1993. godine jedan tenk HVO-a je tokom ofanzive cijeli dan otvarao vatru po Starom mostu zbog čega se nije mogao koristiti i skoro se srušio. Most se zaista i srušio u jutarnjim satima 9. novembra 1993. godine. Vijeće je većinom glasova zaključilo, uz jedino moje suprotno mišljenje, da je rušenje mosta prouzrokovalo neproporcionalnu štetu civilnom muslimanskom stanovništvu istočnog Mostara, iako ga je koristila Armija RBiH, pa je stoga za HVO predstavljao legitimni vojni cilj."

Svakog 9. novembra Mostarci se prisjećaju jednog od najtužnijih dana u burnoj historiji ovog grada - barbarskog čina bombardovanja Starog mosta sa položaja Hrvatskog vijeća obrane (HVO) najprije 8. novembra, a zatim i potpunog uništenja njegovog luka, koji se pod udarom projektila srušio u rijeku Neretvu, sutradan, 9. novembra 1993. godine u 10 sati i 16 minuta.

Tužne i na svoj način ljudski bolne godišnjice rušenja Mosta obilježavaju se svih proteklih godina skromno i u dostojanstvenoj atmosferi, uglavnom u organizaciji Kluba skakača i prijatelja Kluba, uz zvuke sirena kada kazaljke na satu pokažu vrijeme pada Mosta (10:16) i skokom sa Mosta bez aplauza i bilo kakvog slavlja. Sjećamo se tada podmuklog rušenja Mosta i momaka - prijeratnih skakača sa Starog mosta koji su živote izgubili braneći grad i svoju veličanstvenu kamenu ćupriju.

Na taj način vjerni "Mostari" umjesto minute šutnje na luku Mosta na svoj način iskazuju poštovanje prema žrtvama grada i obilježavaju dan rušenja Starog.

SERGE BRAMERTZ - JASAN I POŠTEN STAV O RATU

U praksi Haškog tribunala tokom proteklih godina velika pažnja poklonjena je pažljivom praćenju moguće zatvorske rehabilitacije zatvorenika. Pravni stručnjaci, eksperti psihologije i sociologije, posebno su bili posvećeni primjerima u kojima presuđeni ratni zločinci iskazuju osjećaj krivice, kajanja i potvrđivanja glasne pogreške za učinjena nedjela.

Ovo je važan proces, imajući u vidu da brojne zemlje u kojima presuđeni ratni zločinci izdržavaju zatvorske kazne u svojim pravosudnim pravilima imaju olakšavajuće klauzule prema kojima se osuđenici poslije izdržane dvije trećine pravomoćne presude mogu osloboditi jedne trećine kazne

i izreći prijevremena sloboda. Uslov za to je upravo procjena postoje li uslovi, i u kojoj mjeri, da se uopšte može i govoriti o pomilovanjima.

Predsjednik Haškog suda Carmel Agius je u svom mandatu odbio nekoliko takvih zahtjeva za puštanje na prijevremenu slobodu jer se za to nisu bili stekli uslovi. Između ostalih, odbijeni su zahtjevi za puštanje na slobodu Radivoja Miletića, bivšeg načelnika Odjela za operativno nastavne poslove Glavnog stožera Vojske Republike srpske, osuđenog na 18 godina, Miroslava Cicka Brale, bivšeg pripadnika jedinice 'Džokeri' HVO-a i Radoslava Brđanina, osuđenog na 20 godina i bivšeg političkog vođe Autonomne regije Krajina (ARK) osuđenog na 30 godina zatvora. Ali, Haški sud je prihvatio nekoliko pokajanja u kojima su osuđenici poslije dvije trećine odležane zatvorske kazne dobili odluke o uslovljenom, prijevremenom puštanju na slobodu.

U okviru promocije jedne od knjiga koja je tretirala posljedice rata u BiH, zagrebački advokat Anto Nobilo je, govoreći o rezultatima nacionalističkog ludila u devedesetima, rekao sljedeće: "Mi povijest ne možemo promijeniti, ali možemo zauzeti ispravan i pošten stav prema onome što se događalo na tlu bivše Jugoslavije u devedesetima. Aktualne politike bi trebale osuditi negativnost. Pogotovo zločine u djelovanju svojih prethodnika, da bi u budućnosti mogli graditi harmoničnije odnose između građana pa i nacija."

NEMA PRIHVATANJA KRIVICE NITI KAJANJA

Nobilo se posebno pozabavio odnosom političara u Republici Hrvatskoj nakon pravomoćne presude šestorici političkih i vojnih lidera iz HZHB:

"Pogotovo u prvim reakcijama sa hrvatske strane od onih koji obavljaju državne dužnosti nitko nije osudio zločine iz devedesetih, distancirao se od politike i ispričao žrtvama. Nažalost, niti opozicija u Hrvatskoj nije reagirala ništa bolje. Tek rijetki nezavisni intelektualci javno su zauzeli pošteni stav. Nakon presuda i javnih izjava o neprihvaćanju haške presude u Hrvatskoj je zavladao muk i tu temu nitko više ne otvara", rekao je Nobilo. Akademik Esad Duraković, profesor iz Sarajeva, u kontekstu generalnog odsustva prihvatanja krivice i izvinjenja žrtvama, zabrinjavajućim smatra odsustvo katarze:

"Poseban problem naše stvarnosti jest to što dio naših naroda nije u stanju katarze, pokajanja, osvješćivanja; mnogi još nisu u fazi političke i etičke dekontaminacije svetosti domovine i nacionalnog korpusa. Naprotiv, dramatsko stanje konteksta je u tome što i danas dio naroda, posebno neke njihove političke elite - a to i jest najstrašnije, zloslutno - nisu shvatili da to jest bilo zlo, da ga valja priznati, odreći ga se, odbaciti ga kao povijesnu zabludu i grešku, nego dijelovi političkih elita, zavodeći svoje pristaše, promiču zločine u podvige i ratne zločince u nacionalne heroje" - naveo je akademik Esad Duraković.

PISMA HRVATSKIH POKAJNIKA

Karmel Ađius (Carmel Agius), predsjednik Međunarodnog rezidualnog mehanizma za kaznene sudove koji odlučuje o zahtjevima za puštanjem na prijevremenu slobodu, a koje je moguće podnijeti tek nakon isteka dvije trećine zatvorske kazne, u prvom planu istražuje i ocjenjuje u kojoj je mjeri osuđenik prihvatio odgovornost, izrazio kajanje, na neki način prihvatio rehabilitaciju i time zaslužio prijevremenu slobodu. Uslov za bilo kakav razgovor o puštanju na prijevremenu slobodu jesu i javna pisma pokajanja kojima osuđenici za ratne zločine neporecivo i glasno priznaju svoju krivicu, te upućuju izvinjenje i saučešće porodicama poginulih.

I dok je službena politika u Republici Hrvatskoj, uprkos pojedinačnim Haškim presudama i odgovornosti za Udruženi zločinački poduhvat, odbijala svaki razgovor o učešću u agresiji ne priznajući čak ni presude ratnim liderima HV i HVO, postoje Haški osuđenici koji su javno uputili i obznanili sadržaje svojih pokajničkih pisama.

U pismu general Milivoj Petković (71) pokazuje "jasne znakove rehabilitacije", kažu advokati Vesna Alaburić i Davor Lazić u podnesku kojeg su uputili Međunarodnom rezidualnom mehanizmu u Hagu.

Osuđenik Milivoj Petković (71), rođeni Šibenčanin i bivši načelnik Glavnog stožera HVO-a koji je u Hagu osuđen na 20 godina zatvora, u svom pismu predsjedniku suda upućenom iz zatvorske ćelije u Belgiji

kaže otvoreno: "Kajem se za zločine i izražavam sućut bošnjačkom narodu!" U svom pismu pokajnik Petković kaže:

M. PETKOVIĆ: PRIHVAĆAM PRESUDU I OSOBNU ODGOVORNOST

"Poštovani gospodine Agius, moji su branitelji uz moj pristanak podnijeli molbu za moje prijevremeno puštanje na slobodu. U tom kontekstu osjećam potrebu da Vam se obratim i izrazim svoj stav o mojoj presudi i dosuđenoj kazni, posebno zato što je ovo i prva prilika da to osobno i učinim.

Ja doista nisam osoba koja lako izražava emocije, ali to ne znači da ih nemam ili da ih ne proživljavam. Moja suzdržanost u pokazivanju emocija vjerojatno je posljedica mog vojničkog obrazovanja i odgoja jer sam gotovo cijeli život bio vojnik. Kako god bilo, uvjeravam Vas, gospodine predsjedniče, da to ne znači i moju bezosjećajnost ili nedostatak empatije prema drugima. Poštovani gospodine predsjedniče, od ratnih događaja u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini, u kojima sam sudjelovao, prošlo je skoro 30 godina.

Od tada nije prošao ni jedan jedini dan, a da mi se slike ratnih strahota ne vraćaju u sjećanja. Znam da će tako biti do kraja mog života. S time živim i s time se nosim kako najbolje mogu. Rat je ljudska tragedija i zlo. U ratu i dobri ljudi mogu svojim djelima ili propustima pridonijeti počinjenju zločina.

Danas, osam godina nakon prvostupanjske presude i četiri godine nakon konačne presude, imam potrebu reći i Vama i svima drugima da ja prihvaćam presudu i osobnu odgovornost za svoja djela ili propuste koji su doveli do počinjenja zločina zbog kojih sam osuđen.

Prihvatio sam i kaznu koju služim. Za počinjene zločine nema opravdanja ni izlike. Zbog toga osjećam iskreno kajanje i izražavam, i ovom prilikom, duboku sućut svim žrtvama, pripadnicima bošnjačkog naroda, njihovoj rodbini i prijateljima.

Imam ljudsku potrebu da to kažem iako sam svjestan da su moje žaljenje i izrazi sućuti slaba utjeha svima koji su izgubili svoje najmilije. Priznanje počinjenih zločina, iskreno kajanje i izražavanje sućuti obiteljima stradalih jedini je način iskrene pomirbe, očuvanja mira i suživota među narodima u BiH i cijele bivše Jugoslavije.

Nadam se da će ova moja izjava barem malo tome pridonijeti. To je najviše što ja u ovim okolnostima mogu učiniti. Vjerujem da se svaki konflikt ili nesporazum među narodima na području BiH može i mora rješavati isključivo pregovorima i dogovorima. Nikako i nikad više nasiljem i ratom.

Ovo kažem kao vojnik i to moje uvjerenje nije od jučer. U tom kontekstu i zbog toga Vam, gospodine predsjedniče, i pišem.

Poštovani gospodine Agius, nadam se da ovo moje pismo nećete doživjeti na bilo koji način neprimjerenim ili protivnim interesima mira i suživota među narodima BiH. U protivnom molim Vas da ga zanemarite.

S poštovanjem, Milivoj Petković, Leuze-en-Hainaut Prison, Belgija, 30. 8. 2021."

B. STOJIĆ: ZA MOJE ZLOČINE NEMA ISPRIKE NITI OPRAVDANJA

Bruno Stojić, osuđeni ratni zločinac i nekadašnji ministar odbrane tzv. Herceg Bosne u svom pismu pokajanja Međunarodnom mehanizmu za krivične sudove u Hagu također priznaje učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu, opsadi grada Mostara kao i odgovornost za sva ostala djela ratnog zločina koja su navedena u Haškoj presudi u kojoj je presuđen na zatvorsku kaznu od 20 godina zatvora dok boravi u zatvoru u Austriji. Evo sadržaja Stojićevog pisma koje je uputio Međunarodnom mehanizmu za krivične sudove u Hagu:

"Poštovana gospođo predsjednice,

Želim Vam se osobno obratiti u vezi sa mojim zahtjevom za ranije puštanje na slobodu koji će Vam podnijeti moja obrana. Kako će se taj zahtjev baviti pravnim pitanjima moja namjera je da ovim javnim i svima dostupnim pismom iskažem moje najiskrenije prihvaćanje

odgovornosti za sve zločine za koje sam osuđen i koji se detaljno navode u presudi. Želim na početku ovakav stav učiniti potpuno jasnim i smislu da ne samo da sam osuđen za te zločine, već da se želim ispričati svim žrtvama i njihovim obiteljima za ono što sam uradio i izraziti moje najiskrenije žaljenje za užasne kriminalne radnje koje sam počinio. Da bi se izbjeglo bilo kakva dvojba, ja sam potpuno pravično osuđen za takve zločine jer se moja presuda temelji na mojim radnjama i na onome što sam ja učinio. Možda mi je trebalo neko vrijeme da to u potpunosti prihvatim, ali sada to zasigurno prihvaćam upravo na takav način.

Posebno naglašavam da ne može biti nikakve dvojbe niti negiranja od bilo koga da su moji zločini veoma teški za koje nema apsolutno nikakve isprike niti opravdanja. Bez obzira na težinu tih zločina, kao i činjenicu da Vam je zasigurno poznato za šta sam sve, potpuno ispravno, proglašen krivim, želim, također pokazati sa se moje javno i istinsko kajanje zbog toga što sam učinio i čega sam bio dio, odnosi na ubistvo i civila i pripadnika Armije RBiH, silovanja, zatočenje i sistemsko i prinudno protjerivanje Bošnjaka/Muslimana uključujući djecu, žene i starije, uništavanje njihove imovine, sistemsko i prinudno protjerivanje.

Nadalje, odnosi se i na opsadu Mostara i patnje koju je takva opsada proizvela na bošnjačko/muslimansko stanovništvo uključujući granatiranja, snajpersku vatru i oskudicu hrane i vode i ometanje dostavljanja humanitarne pomoći. Ne umanjujući težinu bilo kojeg od ovih zločina želim iskazati i kajanje zbog zločina počinjenih u zatočeničkim centrima i zatvorima u Ljubuškom, Heliodromu, Gabeli i Dretelju. Moje kajanje se odnosi na sve ono što se spominje u presudi Pretresnog i Žalbenog vijeća i što je rezultat UZP-a i moje značajne uloge u tome."

VRANICA - TRI DECENIJE ČEKANJA NA PRAVDU

Devetog maja 1993. godine, kada je u ranu zoru započeo sveopšti napad HVO i HV na grad Mostar i pripadnike Armije RBiH, u okruženju i pod paljbom iz svih oružja se našla i zgrada "Vranica" u zapadnom dijelu grada, gdje su bile smještene komande Mostarske brigade i 4. korpusa Armije RBiH. Komandu su tada branile dežurne posade sa oko pedesetak boraca 4. korpusa i 41. brigade Armije RBiH, odolijevajući puna dva dana žestokim napadima snaga HVO, koje su koristile čak i teško minobacačko i drugo naoružanje sa zapaljivim punjenjima. Sve do zadnjeg trenutka otpora nadali su se pomoći armijskih jedinica koje su do tada boravile u prostorima Hotela "Mostar". Iako su održavali radiovezu sa Komandom na lijevoj obali Neretve, pomoć nikada nije stigla. Branioci nisu mogli znati da se jedinica Armije već povukla sa

tog lokaliteta na istočnu stranu grada u skladu sa ranije postignutim dogovorom o primirju koji je podrazumijevao da se i HVO povuče iz kasarni bivše JNA u istočnom dijelu Mostara u bivše vojne kasarne na jugu grada. Ispostavilo se da je Armija u cijelosti ispoštovala mirovni sporazum, a HVO obmanuo međunarodne mirovne posrednike zadržavši svoju vojsku u zapadnom dijelu grada.

ODSJEČENI I OSTAVLJENI

Komanda 4. korpusa Armije RBiH je bila odsječena od svojih borbenih jedinica, a svi njihovi položaji u gradu su gađani teškim artiljerijskim i raketnim naoružanjem (MB 120mm, haubice, tenkovi, VBR), bilo je jasno da očekivana pomoć borcima Vranice neće stići.

HVO je svom silinom napadao zgradu dok je putem Radija HZHB tražena bezuslovna predaja ljudstva iz "Vranice". Prijetili su čak da će u suprotnom zgradu dići u zrak, sjuriti upaljene cisterne sa benzinom i masakrirati porodice starješina armijske komande. U takvoj atmosferi prave ratne drame, straha i panike, raste pritisak civila stanara u "Vranici" da se vojnici predaju. U teškoj haotičnoj situaciji, kada je braniocima ponestajalo municije a napadi postajali sve žešći, jedan broj boraca odustaje od daljnje borbe. Neki žele da se predaju, a drugi se miješaju sa civilima. Dvadesetak boraca iz grupe odlučno je da neće odustati od borbe. Grozničavo tražeći izlaz iz delikatne situacije, među borcima pada dogovor o oružanom proboju po svaku cijenu.

Ova herojska odbrana, pokušaj proboja iz potpunog okruženja u "Vranici" i pojedinačne sudbine aktera ovog događaja još uvijek nisu do kraja istražene. Međutim, ključne činjenice cijelog slučaja su neupitne. U fokusu medijske i javne pažnje toga vremena, pa i kasnije, tokom višekratnih i nikad dovršenih sudskih procesa, priča o "Slučaju Vranica" uglavnom se vezivala za tragičnu ratnu storiju o sudbini boraca Armije koji su se morali predati Hrvatskom vijeću obrane. Njih 12 snimljeno je kamerama Hrvatske Radiotelevizije iz Zagreba kako se poslije neuspjelog proboja iz zgrade "Vranica" podignutih ruku predaju snagama HVO.

Borci izgovaraju svoja imena u kameru zagrebačke novinarke Dijane Čuljak - Šelebaj, koja ushićeno i slavodobitno, kao da izvještava sa svog najvažnijeg reporterskog zadatka, govori "o padu zloglasne armijske komande". Kamera potom svjedoči kako bojovnici HVO zarobljene vojnike odvoze u kombiju tamnoplave boje sa jasno uočljivim registarskim tablicama na nepoznatu adresu sa koje se nikad neće vratiti svojim kućama.

Iako se radilo o predaji i javnom zarobljavanju vojnika s kojima se moralo postupiti u skladu sa važećim međunarodnim konvencijama i pravilima postupanja prema ratnim zarobljenicima, uskoro se ispostavilo da će priča o slučaju "Vranica" biti tretirana kao prvorazredna međunarodna storija o nezapamćenom ratnom zločinu snimljenom kamerama Hrvatske televizije. Sutradan po zarobljavanju, HTV je u udarnom

večernjem dnevniku slavodobitno izvijestio "o velikoj vojnoj pobjedi hrvatskih snaga u Mostaru i padu Komande Armije", prikazujući detaljno sam čin predaje i zarobljavanja vojnika.

ZAROBLJENI, ODVEDENI, PA UBIJENI

Kamera je u krupnom planu prikazivala svakog od njih dok izgovaraju svoja imena: Hasan Balić, Alija Čamo, Dževad Čolić, Senad Čehić, Mimo Grizović, Vahidin Hasić, Dževad Husić, Zlatko Mehić, Nenad Milojević, Fahir Penava, Šefko Pobrić i Nazif Šarančić. Naknadne istrage i pokrenuti sudski procesi potvrdili su da su zarobljeni vojnici bili zvjerski mučeni, a nedugo potom pobijeni i bačeni u jame zapadno od Mostara. Tek 2007. godine tijela desetorice zarobljenika pronađena su u jami Rimski bunar kod sela Goranci zapadno od Mostara. Nađeni su u sekundarnoj grobnici, u koju su bačeni nakon što su pretrpjeli višednevna teška mučenja i zlostavljanja. Istraga je pokazala da su najvjerovatnije već bili ubijeni u sjedištu Vojne policije HVO koja se nalazila u zgradi nekadašnjeg Mašinskog fakulteta u zapadnom dijelu Mostara.

Za ovaj nesumnjivi ratni zločin nad civilima i ratnim zarobljenicima optužnica je još 2000. godine podignuta u Kantonalnom sudu u Mostaru protiv Željka Džidića, Mate Aničića, Ivana Škutora i Erharda Poznića. U junu 2018. godine, u okviru četvrtog ponovljenog suđenja, Sudsko vijeće Kantonalnog suda u Mostaru oslobodilo je odgovornosti pripadnike HVO-a, Aničića, Škutora i Poznića za mučenje i ubistvo 13 pripadnika Armije RBiH. U istom procesu, Poznić i Aničić kažnjeni sa po godinu dana za nečovječno postupanje sa zarobljenim civilima, dok je Škutor oslobođen po svim tačkama optužnice. Postupak protiv prvooptuženog Željka Džidića je sticajem okolnosti razdvojen.

On se još od oktobra 2011. godine nalazi u bjekstvu u Zagrebu (Republika Hrvatska), gdje mu je susjedna država osigurala neometan boravak uprkos činjenici da su tamošnji organi vlasti upoznati da se protiv njega vodi sudski postupak za ratni zločin. Trideset godina od ratnog zločina nad zarobljenim braniocima mostarske Vranice proteklo je bez ključnih presuda u ovom predmetu.

FARSA OD PRAVDE

Cijeli sudski proces u slučaju "Vranica", umjesto državnom Tužilaštvu u Sarajevu, povjeren je, nažalost, kantonalnom pravosuđu u Mostaru koje, kako se ispostavilo, nije bilo doraslo ovako velikom slučaju procesuiranja ratnog zločina. Sudija Mladen Jurišić je godinu dana nakon podizanja optužnice donio presudu kojom se optuženi oslobađaju krivice. i u svim drugim sudskim postupcima u ovom slučaju tokom narednih godina sudije su u pravilu odbacivale krivicu optuženih. Optužnice u Slučaju "Vranica" odbacivali su ovim redom:

Mladen Jurišić, Slavko Pavlović, Zoran Krtalić i Marin Zadrić. Postupak je razvlačen godinama, opstruiran sa raznih strana i bez konačnog ishoda zahvaljujući i očiglednom pristrasnom odnosu pravosuđa. Tokom istraga i sudskog procesa, kako su za našu knjigu potvrdili i roditelji zarobljenih, ubijenih i nestalih vojnika, pominjana su imena osoba u vojnopolicijskim strukturama HVO koje su isljeđivale zarobljene pripadnike komande 4. korpusa Armije RBiH.

Osim optuženih Džidića, Aničića, Škutora i Poznića, zarobljenike su isljeđivali Josip Marčinko, Ludislav Jurić Jure, Miljenko Lugonja i Damir Cipra. Niko od njih u postupku istrage nije pomogao da se rasvijetli sudbina zarobljenika. Roditelji ubijene djece koji sve ove godine ne odustaju od vlastitih istraživanja tog ratnog zločina smatraju da bi upravo pobrojane osobe morale znati kako su bili tretirani, ko ih je odveo i kako su na koncu i od čije ruke ubijeni.

Ratna storija o napadu HVO-a na Komandu 4. korpusa i 41. mostarske brigade, te njen tragičan zločinački ishod, pred pravosuđem je otvorila još čitav niz neodgovorenih pitanja. Šta se događalo u Vranici tog 9. maja 1993. godine? Ko je sve branio zgradu? Ko je u tom paklenom zadatku izgubio život? Kako su se ponašali civili, stanari u zgradi ? Ko su bili vojnici koji su pokušali proboj iz zgrade i kako se odvijao taj događaj? Ko su osobe koje su se u tom paklenom proboju uspjele dokopati slobodne teritorije? Rodbina ubijenih i nestalih vojnika Armije RBiH iz komande u Vranici, kao i preživjeli akteri ove tragične storije

na početku agresije HVO na Mostar, godinama nastoje da istraže i zaokruže cjelovitu priču o tom događaju. Redakciji knjige "Heroji Mostara" obratili su se neki od živih aktera ove ratne drame.

BRANILI SMO SE KOLIKO SMO MOGLI

U to vrijeme zamjenik načelnika bezbjednosti 4. korpusa ARBiH Emir Bijedić podsjeća da je prije samog napada 9. maja bilo nekoliko ranijih sporadičnih sukoba sa HVO, ali da se nakon toga situacija smirivala. Sjeća se da je glavni napad HVO na Komandu 4. korpusa počeo u ranim jutarnjim satima 9. maja 1993. godine.

"Njihov napad je počeo 5 do 5 ujutro, u samu zoru. Napali su na zgradu boforsima, minobacačima 60 mm, PAT-ovima, PAM-ovima, zoljama, osama, RPG-ovima i ručnim naoružanjem. U dva navrata pokušali su i pješadijske napade. Skoro čitav dan dejstva su izvodili rasprskavajućom i zapaljivom municijom, nakon čega je zapaljena stambena zgrada od devet spratova koja je u većoj mjeri izgorjela."

Prema riječima Emira Bijedića, u više navrata Jadranko Topić je preko Radija HZ HB tražio bezuslovnu predaju pod prijetnjom paljenja Komande 4. korpusa cisternom napunjenom gorivom.

"Jadranko Topić nas je pozivao da se predamo. Vidjeli smo kako su parkirali i cisternu sa gorivom u blizini zgrade. Zvali su nas i naši iz Komande koji su nam govorili da izdržimo još malo i da će pomoć doći. Mi smo računali da će Armija ipak pristići i da ćemo biti oslobođeni, ali to se nije dogodilo. U Komandi smo imali jednog ranjenog. Nas je tridesetak bilo unutra, a od toga se borilo 15 ljudi. Jedan broj njih kroz plač i strah tražio je da ne pucamo, drugi su predlagali da se predamo. Ipak smo nekim čudom izdržali odbranu tog 9. maja. Već sutradan je postalo neizdrživo i pala je odluka da se moramo izvlačiti iz Vranice" - sjeća se događaja Emir Bijedić.

Bijedić naglašava da su pripadnici ARBiH u jednom trenutku uspjeli probiti zid zgrade u Vranici, pa se jedan dio boraca nekako uspio pomiješati sa civilnim stanovništvom. Objašnjava nam kako je tekao proboj:

"Mene zovu i govore da su prokopali zid i da se možemo spojiti sa civilima. Jer opšti je haos i ja vidim da se neki čak presvlače. Tu im kažem da se ja predat neću. Ko hoće nek se presvuče i ostane, a ko hoće u proboj neka se pridruži. Nas petnaest ili šesnaest krenulo je u proboj. Prvi je izašao Salko Husić, ja sam izašao treći. Međutim, kad su zadnji saborci izašli iz zgrade, HVO je to primijetio i oni su počeli pucati. Mi smo tad između dvije paralelne zgrade stigli do prolaza gdje Lijanović ima mesaru. Tu su nas opet primijetili i to jedan civil koji je sa balkona počeo pucati prema nama. Na toj lokaciji mi smo se u trku i metežu, nažalost, rasuli. Neki su se borci sakrili u haustore, a sa mnom je ostao

Husić Salko.” Bijedić, zajedno sa Husićem, preko balkona je ušao u nečiji napušteni stan u zgradi preko puta MUP-a.

SKRIVANJE OD ZGRADE DO ZGRADE

“Nakon što smo ušli u stan, čujem ispod balkona kako neko govori: ‘Izlazite balije, izlazite...’. Mi mislimo da nama govore, međutim, tada kroz rešetke vidimo da iz ulaza preko puta zgrade izlazi naših pet momaka. To je pet ljudi sa kasnijeg snimka HTV-a, za ostale ne znam gdje su jer smo se rasuli. Kako su oni izašli iz ulaza pripadnici HVO-a i specijalne jedinice su ih počeli udarati. Gledao sam kako im se jedan policajac iz MUP-a suprotstavlja tražeći da ih ne tuku. Nakon toga ih odvode u pravcu MUP-a. Dugo kasnije iz zgrade MUP-a nas dvojica slušali smo jauke naših saboraca koje su tukli i zlostavljali” - iznosi svoja traumatična sjećanja svjedok događaja Emir Bijedić.

Nakon nešto više od dvadeset dana provedenih skrivajući se na zapadnoj strani grada, zahvaljujući prijateljima i porodici kod kojih se sakrivao, konačno je uspio preći na stranu koju je kontrolisala Armija RBiH. Prema dostupnim informacijama iz Komande Mostarske brigade i Korpusa, pored Bijedića proboj iz Vranice preživjeli su tih dana Salko Husić, braća Rijad i Narcis Dumpor, Benjamin Demirović, Rešid Babović i Dževad Pobrić. U dnevniku Mostarske brigade zapisano je da se Dževad Pobrić utopio prilikom pokušaja da prepliva Neretvu. Bijedić je prvi put u okviru četvrtog ponovljenog suđenja pred Kantonalnim sudom u Mostaru pozvan da svjedoči o dešavanjima u Vranici. Međutim, mogao je posvjedočiti samo o dešavanjima u Vranici, dok o sudbini 13 zarobljenih pripadnika ARBiH, koji su se predali i kao zarobljenici odvedeni u podrum Mašinskog fakulteta, nije mogao imati saznanja.

Dok se drugo, dopunjeno izdanje naše knjige pripremalo za štampu, iz Francuske, gdje danas živi, putem e-maila redakciji knjige javila se naša Mostarka, gospođa Elvedina Trbonja - Cappelle. Ratnoj drami u zgradi “Vranica” dodala je vlastita porodična saznanja. U svom mailu kaže da je, osim javnosti već poznatih imena boraca koji su se predali bojovnicima HVO, a zatim odvedeni i pobijeni od strane HVO-a, bilo još pogubljenih branilaca. U hrvatskim napadima na Vranicu, između 9. i 10. maja 1993. godine ubijene su još četiri osobe: Mustafa Trbonja (Elvedinin otac), Nedžad Bajrović, Eldar i Ensar Omerika.

PRAVA I KOMPLETNA PRIČA

O tome Elvedina Trbonja Cappelle danas kaže:

“Naša porodična saznanja su čista kao suza. Sva četvorica pobrojanih bili su u armijskoj dežurnoj posadi u Vranici tokom napada HVO. Zajedno sa drugim borcima branili su Komandu sve dok to fizički više nije bilo moguće. Likvidirani su mučki, zajedno sa drugima. Trojica među njima, među kojima i moj otac, vođeni su kao nestale osobe do kraja 1994. godine kada su im tijela otkrivena u masovnoj grobnici na Balinovcu. Tijelo mog oca Mustafe Trbonje u trenutku ekshumacije bilo je umotano u zastavu Armije RBiH. Svi dokazi o tome dokumentovani su u Komandi 4. korpusa ARBiH i u MUP-u HNK i jasno potvrđuju kako su i od koga stradali. Uostalom, u boračkoj administraciji u Konaku, dobili smo pismenu potvrdu o tome gdje je bio i kako je nastradao moj otac...” - iznosi vlastite informacije gospođa Elvedina Trbonja - Cappelle.

Prema njenom iskazu, vrlo je tužno da se o cijelom događaju govori samo kroz priču o 13 zarobljenih i ubijenih koje je kamerom snimala Dijana Čuljak - Šelebaj sa ekipom HTV-a. Prava je i kompletna priča da je braneći Komandu 4. korpusa i 41. mostarske brigade u zgradi “Vranica” pogubljeno 17 pripadnika Armije RBiH.

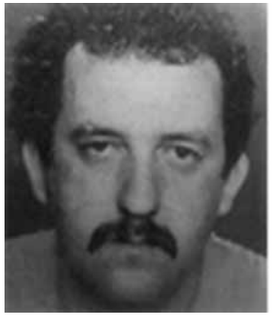

“Mostar je danas grad u kojem postoji velika vjerovatnoća da ćete se svakodnevno licem u lice sresti s čovjekom koji vam je ubio majku, oca, dijete ili vam je silovao sestru, ukrao imovinu i minirao kuću. Moguće je također da ćete u redu za plaćanje komunalija sresti ratnog zločinca koji je optužen da je ratnim zarobljenicima lomio ruke i noge a kasnije ih u podrumu Mašinskog fakulteta i ubio.

Razloge te nevjerovatne činjenice treba tražiti u kontinuitetu politizacije policijskih, tužilačkih i sudskih institucija u HNK. Kao prilog toj tvrdnji pored sramotnog suđenja u predmetu Vranica koje se svjesno razvlači godinama dovoljno je spomenuti i poslijeratna ubistva 28 građana Mostara čiji naredbodavci i izvršioci do danas nisu otkriveni niti je svaki slučaj pojedinačno pravno rasvijetljen. U takvom ambijentu bilo bi preambiciozno očekivati da se u ovoj državi i ovom gradu zločin i zločinci kazne” - poručuju majke, sestre i supruge ubijenih boraca “Vranice”.

DOSTOJANSTVENI ISPRAĆAJ

Na mezarju Šehitluci u Mostaru 9. maja 2008. godine u prisustvu svojih komandanata, saboraca i brojnih građana Mostara, uz vojne počasti i plotune počasnog stroja vojnika, građani Mostara su se oprostili od deset svojih branilaca iz Vranice.

Ukopani su: Alija (Osmana) Čamo (1965), Senad (Omera) Čehić (1964), Dževad (Osmana) Čolić (1970), Mimo (Mehe) Grizović (1971); Vahidin (Ilijasa) Hasić (1972), Dževad (Omera) Husić (1975), Zlatko (Safeta) Mehić (1974), Nenad (Slobodana) Milojević (1968), Fahir (Halila) Penava (1954) i Nazif (Hamida) Šarančić (1965), svi iz grupe “Vranica”. Esad (Mehe) Husić je nakon dženaze ukopan u Malom haremu u Fejićevoj ulici, dok je u Blagaju ukopan Sabit (Mehe) Aškraba.

Još uvijek se traga za posmrtnim ostacima Hasana Balića, Feđe Huskovića i Šefika Pobrića.

Ni 30 godina od ovog zločina niko nije osuđen za ubistvo 13 zarobljenih vojnika, uprkos činjenici da je postupajućem kantonalnom pravosuđu u Mostaru, kao i svim građanima Mostara, dobro poznato ko su u to vrijeme bile odgovorne osobe na komandnim pozicijama Vojne policije HVO, redovnih struktura MUP-a, zatim zapovjedništva HVO, vojnih tužilaštava i sudova, a koji su se u takvom lancu odgovornosti morali potruditi da izvršioce zločina izvedu pred lice pravde, ili da po komandnoj odgovornosti neki od njih i sami odgovaraju.

Nespremno da se obračuna sa direktnim naredbodavcima ovog i brojnih drugih nerazjašnjenih i nesankcionisanih zločina, mostarsko, hercegovačko i bh. pravosuđe godinama domaćoj i međunarodnoj javnosti šalju žalosnu sliku i nespremnost da se izdigne iznad politike prikrivanja zločina i zločinaca, da se istražuje i do kraja sankcionišu ratni

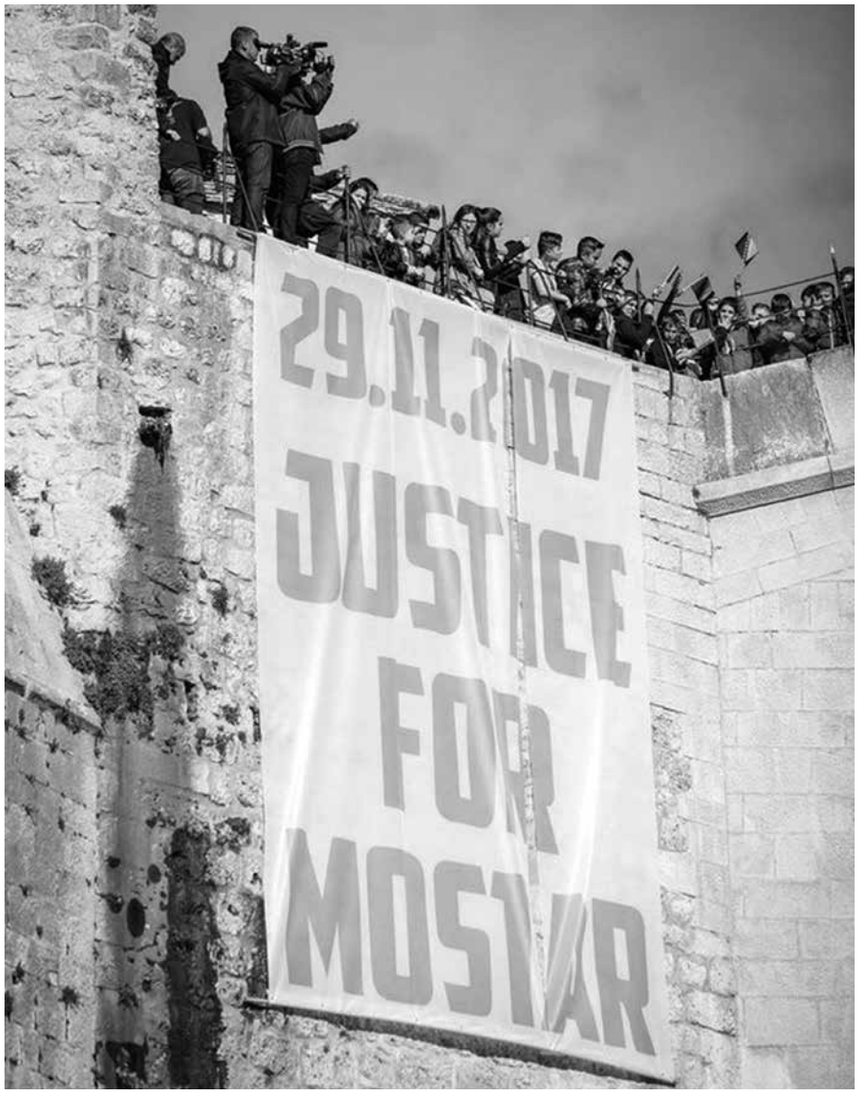

zločini u dolini Neretve i time potvrde vladavinu prava. Ta cijela žalosna ratna priča do kraja je dokumentovana filmskom kamerom.

U ljeto 2023. godine, dok drugo izdanje ove knjige odlazi u štampu, još nema sudskog epiloga ovog ratnog zločina, a njegovi izvršioci sa pasošima EU i danas slobodno šetaju ulicama Mostara, Evrope i svijeta.

Ako se išta može izdvojiti kao pozitivan znak, jeste činjenica da je dosije slučaja Vranica iz Kantonalnog tužilaštva u Mostaru konačno preseljen u državno Tužilaštvo Bosne i Hercegovine. Koliko ta činjenica može biti važna da se slučaj otvori i konačno vodi profesionalno i u dobrom smjeru, ostaje da se vidi. Porodice žrtava iz Vranice takav ishod očekuju.

HAŠKI TRIBUNAL - ŽRTVE PROGOVORILE

Ni 25 godina od početka ratnih sukoba u dolini Neretve i u Mostaru sve strane još nisu spremne prihvatiti činjenice o tome kako je započeo rat u Mostaru i u dolini Neretve i ko su bili vinovnici početka sukoba.

Ni srpska ni hrvatska strana, svaka na svoj način i uz vlastita objašnjenja i ubjeđenja, još ne pokazuju spremnost da se suoče sa činjenicama iz perioda 90-ih. Nepristrasni svjedoci vremena, autoritativni historičari, analitičari i komentatori će zainteresovane uputiti na čitanje presuda iz sudnica Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY) u Ševeningenu (Scheveningen) Den Haag (Nizozemska).

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) je sud Ujedinjenih nacija koji se bavio zločinima počinjenim tokom sukoba na Balkanu devedesetih godina 20. vijeka. Od svog osnivanja u maju 1993. godine nepovratno je promijenio sliku međunarodnog humanitarnog prava i pružio mogućnost žrtvama da iskažu strahote koje su vidjeli i doživjeli.

Svojim odlukama bez presedana, koje se tiču genocida, ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, Međunarodni sud je pokazao da visoki položaj nekog pojedinca više ne može biti zaštita od krivičnog gonjenja.

Sud je pokazao da lica osumnjičena za počinjena zvjerstva mogu biti pozvana na odgovornost, kao i da svaka krivica treba biti pojedinačna, štiteći čitave zajednice od toga da budu prozvane "kolektivno odgovornim". Međunarodni sud je i na taj način dokazao da je efikasna i transparentna međunarodna pravda spora, ali dostižna.

Međunarodni sud je nesumnjivo doprinio konačnom utvrđivanju historijskih činjenica boreći se protiv poricanja istine i pomažući zajednicama da se suoče sa svojom zločinačkom prošlosti bez obzira koliko će taj proces biti bolan i koliko će trajati.

PROTIV EKSKLUZIVITETA I PODJELA

Ujedinjeni narodi i sve vodeće vlade zemalja svijeta koje su stale iza formiranja Međunarodnog krivičnog tribunala u Den Haagu (Nizozemska) potpuno su saglasne da se presuda za genocid kao i sve druge presude ovog Suda moraju prihvatiti bez izuzetka i za dobro svih građana, i da se mora prestati sa poricanjem genocida.

Haške sudije su također donijele i vrlo važne presude u kojima je jasno označeno da su silovanja počinjena 90-ih godina u ratu korištena kao sredstvo terora. Broj silovanih žena i djevojčica se procijenjen je između 25.000 do 30.000. Prvi put međunarodna Pravda je definirala i utemeljila pravnu satisfakciju za najranjivije kategorije stanovništva.

Međunarodni sud je vodio istrage i podizao optužbe protiv osoba svih nacionalnosti, čime je međunarodnoj zajednici jasno poslao svoj pravičan pristup u istjerivanju pravde i satisfakciji žrtava. (korišteni citati sa stranice suda - ICTY)

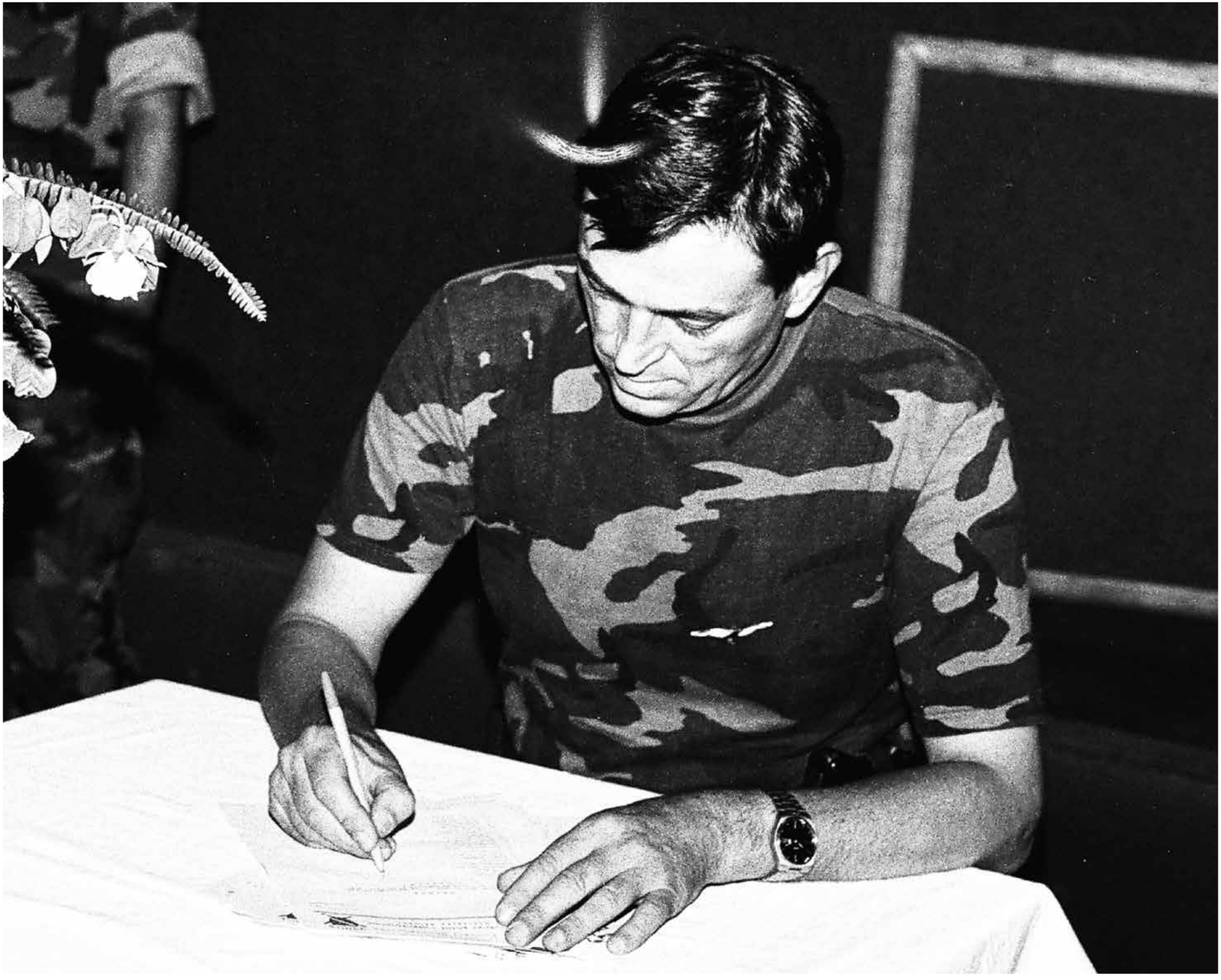

FORMIRANJE 4. KORPUSA ARMIJE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

Četvrti korpus Armije Republike BiH je formiran u Mostaru 17. novembra 1992. godine Naredbom načelnika Štaba Vrhovne komande Sefera Halilovića.

Sjedište Korpusa je bilo u Mostaru u najtežim periodima dvostruke agresije, dok je Štab Korpusa jedno vrijeme djelovao iz Jablanice.

U 4. korpusu su objedinjene sve novoformirane armijske jedinice u Mostaru i Hercegovini, kao i sastavi bivše Teritorijalne odbrane kao i neke samostalne spontano formirane dobrovoljačke jedinice koje su do osnivanja Korpusa djelovale na širem području doline Neretve od Nevesinja i Gacka, Čapljine i Stoca, preko Mostara i Jablanice do Konjica.

Od svog formiranja novembra 1992. godine, pa sve do novembra 1993. godine komandant 4. korpusa bio je Arif Pašalić, a njegovi zamjenici Sulejman Budaković Tetak i Mustafa Isović.

Nakon što je komandant Korpusa general Arif Pašalić, krajem 1993. godine, prekomandovan na dužnost u Sarajevo, na njegovo mjesto dolazi Sulejman Budaković, dok je na dužnost zamjenika komandanta 4. korpusa imenovan Safet Oručević.

Na čelo 4. korpusa je, poslije potpisivanja Vašingtonskog sporazuma 1994. godine, umjesto Sulejmana Budakovića došao je Ramiz Dreković, da bi 1995. godine na kraju rata ovom jedinicom Armije RBiH komandovao Mustafa Polutak.

Dužnost zamjenika komandanta - načelnika Štaba Korpusa obavljali su: Sulejman Budaković Tetak, Mustafa Isović, Safet Oručević, a u kasnijem periodu Esad Ramić i Alija Ismet.

Brigadni general Arif Pašalić je rođen 1943. godine u selu Janjići kod Zenice, a poginuo je u teškoj saobraćajnoj nesreći 26. aprila 1998. godine na putu Sarajevo-Mostar u mjestu Drežnica. Ukopan je na mezarju Šehitluci 30. aprila 1998. godine. Arif Pašalić je osnivač 4. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Brigadni general Sulejman Budaković je rođen 1956. godine u Bijeljini. Bio je zamjenik komandanta 4. korpusa, a zatim od 06. novembra 1993. do početka 1994. godine komandant 4. korpusa, kada je raspoređen na dužnost načelnika Štaba Komande 2. korpusa u Tuzli.

Brigadni general Ramiz Dreković je rođen 1956. godine u selu Veseniće kod Tutina, Sandžak, Srbija. Komandant 4. korpusa bio je od početka 1994. godine do sredine 1995. godine, kada je raspoređen na dužnost načelnika Uprave za moral u Generalštabu Armije RBiH.

Brigadni general Mustafa Polutak je rođen 01. januara 1946. godine u Goraždu. Bio je načelnik Uprave rodova u Generalštabu, a zatim komandant 4. korpusa nakon potpisivanja mira od avgusta 1995. do rasformiranja 4. korpusa i transformacije Armije RBiH u Vojsku FBiH 1997. godine.

U Komandi 4. korpusa na različitim pozicijama i dužnostima nalazili su se i sljedeći pripadnici Armije RBiH: Nafija Ćatić, Esad Ramić, Hasan Karadža, Redžo Mehić, Sead Sejo Pintul, Jusuf Katica, Meho Zilić, Nijaz Jakupović, Fahir Penava, Hilmo Rogonja, Džemal Bajramović, Safet Nožić, Amer Bilalović, Mufid Kajtaz, Šefkija Džiho, Alica Bilić, Selman Podžić, Emir Bijedić, Amer Jerlagić, Adnan Iskrić, Fikret Krekić, Zijo Pošković, Alija Muhibić, Mirsad Mahmutćehajić, Šefko Razić, Adil Trgo, Jasenko Sijerčić, dr. Nusret Džeko, Alija Lizde, Asim Hadžović, Salko Hodžić. U Komandi 4. korpusa različite dužnosti su obavljali i: Ibahim Rahimić, Sead Đulić, Salko Ćorić, Sead Salčin, Senad Salčin, Alija Behram, Esad Fola Eminović, Selim Isić, Safet Kasumović, Dževad Mujanović, Hamdija Jelovac, Trena Basri, Fuad Ćatović, Zijo Žuljević, Fatima Leho, Mirzeta Rizvanović i drugi.

Treba imati u vidu da je u sastavu Komande 4. korpusa s vremenom dolazilo do čestih promjena uzrokovanih odlascima kadrova na nove dužnosti, pogibijama, zarobljavanjem, prekomandama i iz drugih razloga, pa su neki oficiri svoje funkcije obavljali u relativno kraćem ili nešto dužem periodu.

Zona odgovornosti 4. korpusa Armije Republike BiH pokrivala je sljedeće opštine: Mostar, Konjic, Jablanica, Nevesinje, Stolac i Čapljina. Na sjeveru Hercegovine Korpus je zonu djelovanja imao još i u obuhvatu teritorija Bjelimića i Ljute, ispod planina Treskavice i Bjelašnice. Zona odgovornosti 4. korpusa bila je teritorijalno vrlo uska i zahtjevna. Uz rijeku Neretvu i magistralni put M-17 protezala se čak više od stotinu kilometara između borbenih linija srbijanskog agresora i položaja HVO (HV). U nekim dijelovima širina te zone razdvajanja snaga iznosila je svega 700 metara. Duž zone odgovornosti 4. korpusa, pored magistralnog puta M-17, odnosno pored rijeke Neretve, proteže se željeznička pruga Mostar - Sarajevo.

Neretva, magistralni put M-17 i željeznička pruga bili su zamišljena linija kojom se planirala podjela teritorija između srbijanskog i hrvatskog agresora na Republiku BiH. i za jednog i za drugog agresora to je bila zamišljena granica između zamišljenih teritorija “velike Srbije” i “velike Hrvatske”.

Zato su za odbranu teritorija cjelovite BiH navedene komunikacije bile od izvanrednog strateškog značaja. To je bio motiv da su vojne snage obje susjedne države zajednički preduzimale različite aktivnosti, akcije i operacije da pobrojane komunikacije ostanu pod njihovom kontrolom i da se na taj način dodatno komplicira strateška pozicija snage odbrane Republike Bosne i Hercegovine.

Brigadni general Arif Pašalić
komandant Korpusa 1992-1993.

Brigadni general Sulejman Budaković
komandant Korpusa 1993-1994.

Brigadni general Ramiz Dreković
komandant Korpusa 1994-1995.

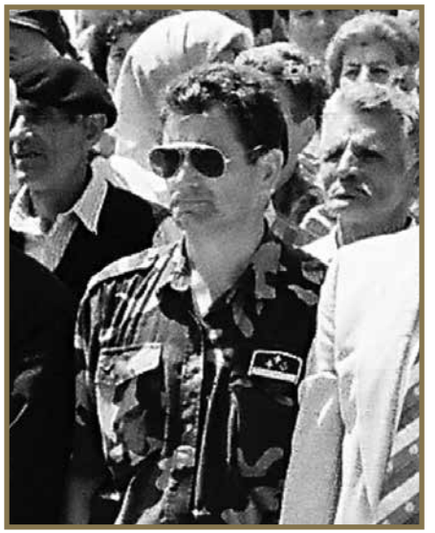

Brigadni general Mustafa Polutak
komandant Korpusa 1995.

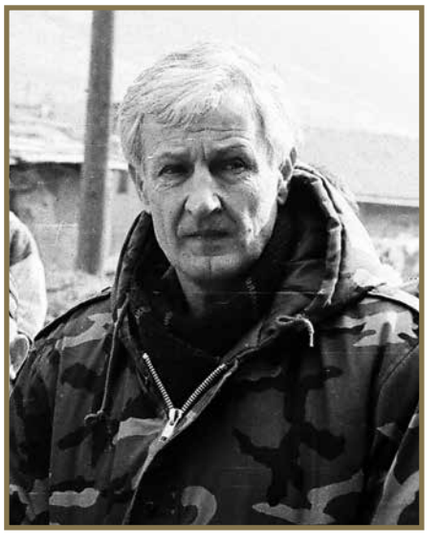

Brigadir Mustafa Isović
zamjenik komandanta Korpusa 1992-1993.

Brigadir Safet Oručević
zamjenik komandanta Korpusa 1993-1994.

Brigadir Alija Ismet
zamjenik komandanta Korpusa 1994-1995.

Navest ćemo ključne jedinice nastale u osnivanju 4. korpusa (kasnije su pojedine jedinice pripojene 6. korpusu) koje su bile okosnica odbrane Mostara i Hercegovine od agresora: 41/441. Slavna brigada - Mostar; 42/442. brdska brigada Bregava - Stolac (Dubrave, Čapljina); 43/443. brdska brigada - Konjic; 44/444. brdska brigade - Jablanica; 45/445. brdska brigada Neretvica - Buturović Polje; SB Prozor/446. brdska brigada - Prozor (Here, Kute, Šćipe); 48/448. brdska brigada - Blagaj; 49/449. istočnohercegovačka brdska brigada - Potoci; Samostalni bataljon Šargan - Gacko; Samostalni bataljon Nevesinje; Specijalni odred policije Bosna 4 - Mostar; 4. muslimanska lahka brdska brigada - Konjic; 450. lahka brigada Bjelimići; Samostalni bataljon Drežnica - Drežnica; Artiljerijski divizion; Bataljon vojne policije.

U ovim jedinicama 4. korpusa bilo je angažovano nekoliko hiljada vojnih pripadnika.

Značajnu i neprocjenjivu podršku djelovanju svih jedinica i Komandi u sastavu 4. korpusa davao je Bataljon vojne policije formiran 12. 12. 1992. godine na čijem čelu se nalazio Nusret Šahić, dok je zona odgovornosti, osim Mostara, bio još Konjic, Drežnica i Jablanica.

Nakon razdvajanja 4. i 6. korpusa komandant Vojne policije Korpusa je bio Zijo Lerić, a prije njega su VP-u gradu vodili pripadnici 41. MTBRS Sabahudin Balavac Švabo do pogibije u Sjevernom logoru i Dragan Hadrović do kraja rata '95.

Četa veze 4. korpusa: Jednako važnu poziciju imala je Četa veze 4. korpusa koja je formirana 25. februara 1994. godine, dok je Komanda 4. korpusa prije njenog formiranja koristila sisteme veze iz sastava 41. brigade Slavne.

Logistička baza 4. korpusa: Važnu ulogu u djelovanju jedinica, komandi i snaga 4. korpusa imala je Logistička baza Korpusa, razmještena na više lokacija.

Obavljala je važne zadatke snabdijevanja jedinica i komandi, te bila odgovorna za čuvanje, skladištenje, održavanje materijalno-tehničkih sredstava, evakuacije, sanitetskog i veterinarskog zbrinjavanja. Komandant je bio Šefkija Kevrić.

Ratna bolnica Mostar: Nemjerljivu zdravstvenu podršku tokom cijele agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu u području Mostara i cijele zone Korpusa pružala je Ratna bolnica Mostar na čelu sa načelnicima i legendarnim doktorima - Draganom Milavićem i Zlatkom Skikićem.

Razvojem i profesionalnim ustrojem osnovnih jedinica, vodova, četa, bataljona i brigada, 4. korpus Armije Republike BiH gradio je i vlastitu strukturu i ustrojavao vojnu hijerarhiju u skladu sa rastućim potrebama odbrane i objektivnim stanjem na terenu ratujući uporedo protiv dva agresora.

SAMOSTALNI BATALJON ODBRANE MOSTARA

Nakon formiranja Teritorijalne odbrane grada 15. aprila 1992. godine, na čije čelo je imenovan oficir JNA Šemsudin Hasić, a onda i njenog ukidanja 29. aprila iste godine, a na temelju Odluke HVO-a koji nije dozvoljavao formiranje borbenih sastava izvan vlastite vojne strukture, strukture HVO i mostarske patriote okupljene u Teritorijalnoj odbrani i rezervnim sastavima policije pristaju da se osnuje Samostalni bataljon odbrane Mostara - SBO Mostar.

Sve se to događa u vrijeme kada je svakome postalo jasno da srpsko-crnogorska vojska ima jasne planove potpune okupacije središta Hercegovine, gdje se na Mostar gledalo kao na centar samoproglašene Srpske autonomne oblasti (SAO Hercegovina).

Sporazum koji je potpisao Krizni štab Mostara, sa jedne, i HVO, sa druge strane, označio je početak zajedničke odbrane grada pod komandom HVO-a. Vrijeme će pokazati da je to bio početak kapitulacije države BiH pred strukturama paradržavne tvorevine HZHB.

Kako je već ranije rečeno, tadašnji predsjednik SDA Ismet Hadžiosmanović je bio saglasan s tim da Bošnjaci mogu formirati samo jednu oružanu formaciju (Samostalni bataljon odbrane) i to na način da ona bude potčinjena jedinstvenoj komandi HVO, odnosno njegovom Općinskom stožeru Mostar. Na prijedlog Opštinske organizacije SDA za komandanta je imenovan Suad Ćupina, a za zamjenika Šemsudin Hasić.

Nakon pada lijeve obale grada Mostara 11. maja 1992. godine, samo nekoliko dana nakon imenovanja, sa komandne pozicije Samostalnog bataljona odbrane smijenjen je Suad Ćupina. Voljom svih boraca i bošnjačkih političkih struktura komandu je u punom kapacitetu preuzeo Arif Pašalić.

Mostarcima i brojnim građanima mjesta istočne Hercegovine koji su već tada u zbjegovima tražili spas u centru Hercegovine je bilo jasno da se moraju osloniti na vlastite snage jer je prethodila bitka za opstanak kako države, tako i svih njenih građana kojima je BiH bila na srcu kao jedina i nezamjenjiva domovina i država.

VOJSKA UZ RAME SA POLICIJOM

Tokom mjeseca maja 1992. pokrenute su intenzivne aktivnosti radi popune i snaženja struktura odbrane. To je podrazumijevalo izgrađivanje stalne saradnje i koordinacije sa pripadnicima Ministarstva unutrašnjih poslova kao legalnim i legitimnim strukturama države BiH. Dolazak Arifa Pašalića, oficira JNA sa iskustvom, na čelo odbrane Mostara dočekan je sa velikom podrškom. Posebno je bilo važno da se razgovara i intenzivno radi sa borcima Samostalnog bataljona koji su djelimično već bili demoralisani nakon neočekivanog i brzog pada

lijeve obale grada. Trebalo se potruditi da se takvima ulije nova snaga i hrabrost kako ne bi odustali od svega, napustili odbranu grada i otišli u trajno izbjeglištvo.

Pašalić se u tom periodu trudio da uspostavi dobru saradnju sa čelnicima HVO po principu "očuvanja mira u kući" po svaku cijenu, iako vodstvu HVO-a nikada nije bilo po volji da na svom interesnom teritoriju kojim su ovladali silom imaju vojne strukture izvan njihove faktičke kontrole.

Zajedno sa svojim saradnicima i uz podršku struktura iz Sarajeva Pašalić se posvetio organizaciji i stalnom jačanju i omasovljavanju jedinica Samostalnog bataljona koji će uskoro prerasti u Prvu mostarsku brigadu Armije Republike BiH, a kasnije sve do herojskog 4. korpusa Armije Republike BiH.

Bilo je to vrijeme snažnog otpora bivšoj jugovojsci i drugim snagama srpsko-crnogorskog agresora na svim prvim borbenim linijama susretanja vojski gdje je Samostalni bataljon u pravilu držao najisturenije položaje.

Po svim mahalama i kvartovima na lijevoj obali grada čuvane su straže počev od Carine i Mazoljica, do Brankovca, Luke, Donje Mahale.

Sastavi Samostalnog bataljona odbrane već tada su poprimali obrise organizovanog profesionalnog vojnog ustroja, na čemu je komandant Bataljona Arif Pašalić posebno insistirao.

ARMIJU GRADILI MOMCI IZ MAHALA

Komandna mjesta Samostalnog bataljona odbrane Mostara bila su u zgradi Higijenskog zavoda Mostar, zatim zgradi GP "Vranica", te u privatnoj kući u Brankovcu.

Četa Carina pokrivala je teritorij svoje mjesne zajednice pa do Energopetrolove pumpe kod Sjevernog logora.

Četa Luka pod kontrolom je držala područje mjesnih zajednica Luka i i Luka II, uključujući područje naselja Tekija i Šehovina. Četa Donja Mahala kontrolisala je područje mjesne zajednice, uključujući područje Šemovca.

Samostalni vod Brankovac kontrolisao je područje svoje mjesne zajednice Brankovac do vojne kasarne "Konak".

Uporedo sa funkcionisanjem Samostalnog bataljona odbrane Mostara, u područnim naseljima izvan grada spontano su formirane ostale jedinice kao buduće sastavnice Armije RBiH i njenog 4. korpusa.

Na Podveleškom platou formirana je jedinica Teritorijalne odbrane Podveležje. U mjesnoj zajednici Drežnica formiran je Samostalni bataljon Drežnica. Na južnom dijelu mostarske opštine formiraju se čete Blagaj i Gubavica.

MOSTARCI UZ ARMIJU

Formiranje Samostalnog bataljona odbrane Mostara bio je najbolji odgovor građana slobodarskog Mostara koji su masovno pozdravili rađanje i vojničko ustrojavanje kompetentne strukture odbrane na koju se mogu osloniti u vremenu prijeteće agresije, ali i preuzeti odgovornost za vlastitu sudbinu i sudbinu svojih porodica i svog grada.

U dokumentu od 17. juna 1992. godine, u to vrijeme označenom strogo povjerljivim, tadašnji komandant Samostalnog bataljona odbrane Mostara Arif Pašalić o formiranju bataljona izvještava Općinski stožer HVO Mostara, obrazlažući organizaciono-formacijsku strukturu bataljona.

U tom dokumentu se podsjeća da je Krizni štab Skupštine Opštine Mostar na zasjedanju od 29. aprila 1992. godine donio Odluku da se "takozvana JNA i druge formacije koje djeluju u njenom sastavu proglašavaju neprijateljskim i okupatorskim formacijama na području opštine Mostar", te da se zaštita i odbrana grada Mostara povjerava Hrvatskom vijeću obrane Općinskom stožeru Mostar, te pripadnicima MUP-a Centar Mostar.

Na istoj sjednici Kriznog štaba Opštine Mostar zaključeno je "da strukture HVO čine pripadnici muslimanskog i hrvatskog naroda, te pripadnici drugih naroda i narodnosti koji priznaju legalne organe vlasti Republike BiH".

Zaključeno je također da Muslimani mogu formirati vlastite oružane formacije koje se stavljaju pod jedinstvenu komandu HVO-a Općinski stožer Mostar.

Članovi tadašnjeg Kriznog štaba Opštine Mostar koji su donijeli ovakvu odluku bili su: Milivoj Gagro, Ismet Hadžiosmanović, Borislav Puljić, Josip Škutor, Mehmed Behmen, Ilija Filipović, Fikret Bajrić i Josip Jole Musa.

VIŠE BORACA NEGO ORUŽJA

"Organizacijsko - formacijska struktura Samostalnog bataljona odbrane Mostara proizlazi iz raspoloživog ljudstva, naoružanja, opreme, ciljeva i zadataka u odbrani Mostara" - kaže se u Pašalićevoj informaciji.

U istom dopisu Arif Pašalić kao komandant Bataljona donosi popis rukovodstva Bataljona i njihove pojedinačne komandne odgovornosti: zamjenik Sedat Elezović; zamjenik Šemsudin Hasić; pomoćnik komandanta za IPD Nafija Ćatić; ref. za IPD Rudolf Jozelić; pomoćnik komandanta za sigurnosne poslove Kemal Jusufović; ref. za operativno-nastavne poslove Hasan Jeleć; ref. opštih poslova Fikret Krekić; daktilografi Muradif Habibija i Nermina Bašalić; pomoćnik komandanta za logistiku Jasko Bešo; ref. intendantske službe Adil

Trgo; ref. tehničke službe Meho Zilić; ref. prometne službe Seid Alić; ref. operativno-pozadinskih poslova Asim Hadžović; ref. za sanitet dr. Ahmo Gerin; upravnik restorana Slavko Čule; zamjenik upravnika Stojan Kožul.

Kako se dalje navodi, Samostalni bataljon u svom sastavu ima jedinice, čete i vodove kojima rukovode i komanduju: komandir Komandnog voda Hasan Burić; komandir čete "Carina" Mufid Kajtaz; komandir 1. voda Faruk Slipčević; komandir 2. voda Hasan Breko; komandir 3. voda Ramiz Džinović; komandir čete "Luka" Midhad Hujdur; komandir 1. voda Zoran Geler; komandir 2. voda Muhamed Bajgorić; komandir čete "Donja Mahala" Muharem Dugalić; komandir 1. voda Semir Drljević; komandir 2. voda Semir Tojaga; komandir 3. voda Oliver Torlo; komandir čete "Cernica" Karlo Džeba; komandiri vodova: Mile Cvitković, Jasmin Mehić, Himzo Nazdrajić; komandir čete "Šantićeva" Semir Temim; komandiri vodova Dragan Malkoč; Sead Marić, komandir Samostalnog voda "Brankovac" Mustafa Isović; komandir 1. odjeljenja Semir Dizdarević, komandir 2. odjeljenja Dražan Kožul; komandir 3. odjeljenja Alica Jakirović; komandir Interventnog voda Željko Dilber.

Prema uvidu u transkript ovog Izvještaja, jasno je da organizacijsko-formacijska struktura Samostalnog bataljona odbrane Mostara u tom periodu još nije bila potpuna. Također je činjenica da je odaziv građana za popunu jedinica Bataljona bio višestruko brojniji u odnosu na prihvatljive brojke u tom periodu. Naime, treba imati na umu da je u vrijeme formiranja jedinice Komanda na čelu sa Arifom Pašalićem smatrala da je sasvim prihvatljivo za početak uključiti onoliki broj boraca koliko ih može dobiti naoružanje i opremu. Na odziv svih drugih građana Mostara koji su izrazili spremnost da pristupe redovima Mostarskog bataljona računalo se, u svakom slučaju, postupnom mobilizacijom kako to budu diktirali uslovi opremanja i potrebe odbrane na terenu.

OD BATALJONA DO PRVE MOSTARSKE BRIGADE

Naredbom načelnika Štaba Vrhovne komande oružanih snaga RBiH Sefera Halilovića od 13. jula 1992. godine, Samostalni bataljon organizacijski prerasta u Prvu mostarsku brigade koju čine sljedeće jedinice:

- četiri bataljona - tri bataljona iz Mostara, a jedan bataljon iz Drežnice
- dvije samostalne čete (Gubavica i Blagaj)
- artiljerijska jedinica (MAMB-a)
- Logistika, Vojna policija, Zrakoplovna grupa, Informativni centar, Jedinica veze, Inžinjerijska jedinica, PVO, ABHO i Protivoklopna jedinica.

Prvi komandant Mostarske brigade u toku ratne 1992. i 1993. godine bio je Arif Pašalić.

U narednom periodu na dužnostima komandanta Prve mostarske brigade bili su: Midhad Hujdur Hujka, Semir Drljević Lovac, Esad Humo, Ramiz Jelovac i Suad Muharemović.

Komandna mjesta Brigade u toku njenog postojanja bila su na sljedećim adresama: objekat GP "Vranica" u ulici Ante Zuanića (juli 1992. godine); objekat SDK ulica Maršala Tita (maj 1993. godine); Kasarna Sjeverni logor (maj 1994. godine); Upravna zgrada Hepok u Carskim vinogradima (august 1994. godine). Komandna mjesta bataljona i prištapskih jedinica Prve mostarske brigade također su bila često dislocirana zbog vojne situacije na terenu, ali i potreba uslijed razvoja jedinica i komandi. Ovo su bile njihove adrese:

Prvi bataljon: Kasarna Južni logor - juli 1992. godine; Fabrika duhana - juni 1993. godine; Sjeverni logor - maj 1994. godine; privatni objekat u Blagaju - juli 1994. godine

Drugi bataljon: prostorije TP Merkur ulica Alekse Šantića - august 1992. godine; Slastičarnica Bajram - maj 1993. godine; privatna kuća u Cernici - juli 1993. godine; Hotel "Ruža" - august 1993. godine; Sjeverni logor - mart 1994. godine; Preduzeće RAD Mostar ulica Maršala Tita - august 1994. godine.

Treći bataljon: Dječiji vrtić (objekat preduzeća Šipad) Ulica braće Fejića - juli 1992. godine; Sjeverni logor - mart 1994. godine; privatna kuća u naselju Gnojnice - august 1994. godine; privatna kuća u naselju Kočine - 1995. godine.

Četvrti bataljon: Samostalni bataljon Drežnica zgrada Osnovne škole u Drežnici - juli 1992. godine

Samostalna četa Blagaj - objekat PTT Mostar u Blagaju - juli 1992. godine

Samostalna četa Gubavica - objekat bivše JNA Centra veze Gubavica - juli/decembar 1992. godine

Četa/Bataljon logistike: Južni logor - juli 1992. godine; Prodavnica TP Vartex, Ulica Maršala Tita - 1993. godine; Sjeverni logor - mart 1994. godine; Ribnjak Blagaj - juli 1994. i 1995. godine.

MAD: zgrada Komiteta Mostar - 1992. godine do marta 1994. godine; zgrada GP Rad Mostar; Sjeverni logor - mart 1994. godine; naselje Gnojnice, privatna kuća - od februara 1995. godine.

Inžinjerijski bataljon: naselje Opine, u privatnom objektu - august 1994; Benzinska pumpa INA na Sutini - 1995. godine.

41. MOTORIZOVANA BRIGADA SLAVNA

Formiranjem 4. korpusa Armije RBiH, nakon odluke Štaba Vrhovne komande oružanih snaga BiH (broj 02/1091.304 od 17. 11. 1992.

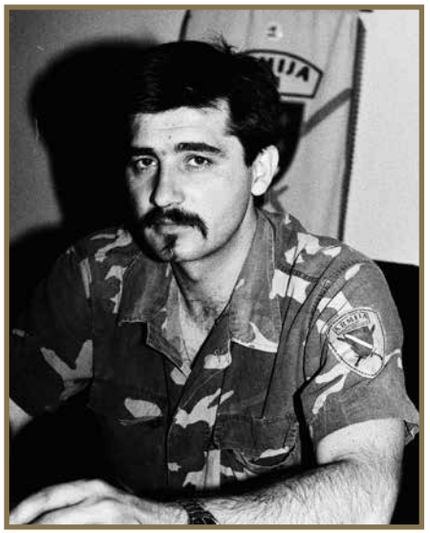

Brigadir Semir Drljević - Lovac
komandant 41. MTBR 1993.

Pukovnik Esad Humo
komandant 41. MTBR 1994-1995.

Pukovnik Ramiz Jelovac
komandant 41. MTBR 1995.

Pukovnik Suad Muharemović
komandant 41. MTBR 1995-1996.

godine), Naredbom komandanta 4. korpusa Arifa Pašalića (broj 1065-1 od 24. 11. 1992. godine) Prva mostarska brigada ulazi u njegov sastav.

Nakon Naredbe o ulasku Brigade u strukture i sastav 4. korpusa, uslijedila je Naredba komandanta 4. korpusa ARBiH o novom unutrašnjem organizacijskom ustrojstvu Brigade i njoj potčinjenih jedinica.

Organizacijskim ustrojstvom ARBiH, odnosno jedinica 4. korpusa, Prva mostarska brigada je u aprilu 1993. godine preimenovana u 41. motorizovanu brigadu, kada dobija i počasni naziv Slavna.

Nakon uspješnih organizaciono-formacijskih promjena, 41. MTBR Slavna tokom oktobra 1993. godine, u svom sastavu je imala sljedeće jedinice: Komandu Brigade; Komandni vod; Vod veze; Izviđački vod; 1, 2, 3. i 4. MTB; MAD; POČ; Vod PAM-ova; Jedinicu za specijalne namjene; PDV; Diverzantski vod; Specijalnu jedinicu "Senke"; Inžinjerski vod; Vod ABHO, te Logističku četu.

U prvoj polovini 1995. godine dolazi do dalje transformacije i organizacijskog unapređenja struktura jedinica Armije RBiH. U tom procesu 41. MTBR je preimenovana i dobila je novi naziv - 441. motorizovana brigada Slavna.

U nastavku svog borbenog puta Brigada nije mijenjala brojčanu oznaku, ali je u narednom vremenu nosila oznake motorizovana, da bi kraj rata dočekala pod službenim armijskim nazivom 441. motorizovana brigada Slavna.

Završetkom rata, nakon sumiranja ratnog puta 441. motorizovane brigade Slavne, koja je u tom teškom vremenu nesumnjivo bila nesalomljivi slobodarski bedem i udarna pesnica odbrane grada Mostara i šireg pojasa regije, uslijedilo je veliko priznanje zahvalnosti za pripadnike Brigade i njihovu Komandu.

Ukazom Predsjedništva države, koji je potpisao komandant Armije RBiH Alija Izetbegović, 441. motorizovana brigada ponijela je najveći počasni oreol zaslužen u oslobodilačkom ratu - 441. Viteška motorizovana brigada.

LUKA I TEKIJA U ODBRANI MOSTARA

Mještani naselja Luka, Tekija, Šehovina, Donja Mahala i druga susjedna naselja na južnim obodima grada Mostara u jesen 1991. godine našli su se, praktično, na prvoj liniji agresorskih udara. i u Mostaru je tada već svima postajalo jasno da se teritorij grada našao u vojnim kartama velikosrpskih projekcija podjele države Bosne i Hercegovine. Štaviše, formiranjem samoproglašene Srpske autonomne oblasti (SAO) Hercegovina Mostar je u gruboj srpskoj varijanti podjele države zamišljen kao ekskluzivna srpska prijestolnica. U takvom političkom ambijentu, sa otvorenim najavama utemeljenja paradržavnih tvorevina koje su trebale dokinuti državni okvir Bosne i Hercegovine i uz pomoć bivše jugovojske utemeljiti nacionalističke velikosrpske projekte, valjalo je probuditi svijest o potrebi odbrane i zaštite grada i njegovih

građana. Tih dana kasne jeseni 1991. godine i kasnije su se događale učestale provokacije i čarke koje su započinjali srpski i crnogorski rezervisti provocirajući lokalno mostarsko stanovništvo. Incidenti su sve češće prijetili otvorenih sukobima.

Mostarci se sjećaju kolektivnih, bahatih, opasnih i zapaljivih terevenki srpskih i crnogorskih vojnih rezervista u mjesnim kafanama i lokalima na Luci u kojima su se pjevale četničke pjesme i namjerno izazivale i provocirale tenzije i sukobi.

Kako je situacija i nalagala, kod pojedinaca i grupa u gradu narastala je svijest da će biti teško izbjeći sukobe i da se valja organizovati i pripremati za otpor.

U jesen 1991. godine na području Luke, Tekije i gravitirajućih kvartova organizuju se prve grupe mostarskog otpora.

Svjedoci tog vremena živo se sjećaju hrabrih i odlučnih napora da se među rajom obavljaju temeljite pripreme kako bi se građani mogli koliko- toliko suprotstaviti tada već nadolazećoj prijetećoj agresiji srpskocrnogorskih vojnih snaga.

Na Luci, kao i u drugim mostarskim mjesnima zajednicama i naseljima, najprije se su okupili, uniformisali i postrojili pripadnici rezervnih sastava policije u okviru MUP-a BiH. Zajedno sa redovnim profesionalnim sastavima policije, to je dalo novu snagu imajući u vidu da su i rezervni policajci zaduživali duge cijevi i bili osposobljeni za čuvanje reda i mira, a ako zatreba i da se zajedno suprotstave rušiocima države. Kako na Luci, tako i u cijelom gradu, vrijeme nakon dolaska srpskih i crnogorskih rezervista jugovojske od 19. septembra 1991. godine pa nadalje, značilo je vrijeme nespavanja, nespokoja i iščekivanja kada će se provokacije i prijetnje vojnih rezervista iz Srbije i Crne Gore izroditi u direktne sukobe i rat.

U STROJU PATRIOTA

U dnevniku svjedoka koji bilježi i objašnjava tokove spontanog ali odlučnog patriotskog okupljanja i organizovanja građana Luke s jeseni 1991. i prvih mjeseci 1992. godine, navode se poimenično imena ljudi sa mostarske Luke, Tekije, Šehovine i gravitirajućih kvartova koji su prvi stali u stroj odbrane u ovom dijelu Mostara.

Svima njima bilo je potpuno jasno da im pred kućna vrata izdaleka dolazi agresija i rat koji nikad i ničim nisu tražili, niti su ga željeli.

Među prvim učesnicima otpora u aprilu 1992. godine, u ovom dijelu Mostara, bili su: Hujdur Midhad Hujka, Sulejman Budaković Tetak, Hajro Zahirović, Brkan Munib, Jahić Emir, Pičuga Kasim, Kolukčija Dejan, Piragić Armin, Voloder Edo, Lulić Adis, Udovičić Husein, Salčin Esad, Meškić Azer, Čampara Rasim, Čampara Omer, Karadža Nedim, Tanović Zuhdija, Tanović Almir, Masleša Salko, Kolaković Muhamed, Čopelj Mustafa, Čopelj Osman, Čopelj Miralem, Memić Ahmet, Redžović Zijad, Badžak Adnan, Ćimić Senad, Čorda Haris, Kosić Esad, Milenković Orfej, Kelecija Ramiz, Salčin Alija, Badžak Alija, Badžak Esad, Abaza Zijo, Pobrić Mujo, Badžak Hasan, Oručević Saša, Šehović Asmir, Šukalić Sanel, Bucman Ahmet, Ćorda Semir, Fink Vladimir, Bajrušaj Nisad, Murati Željko, Husković Selim, Balavac Sabahudin, Ćorda Miro, Bakija Kemal, Ćesir Miralem, Šehović Esad, Alihodžić Senad, Džumhur Senad, Pobrić Alija, Hadžimahović Semira, Eminović Esad, Puzić Edin, Puzić Miro, Bajgorić Muhamed, Gološ Ismet, Zlomužica Senad, Habibija Adem, Gušić Alija, Oručević Ibro, Bilal Mirsad, Hadžioman Emir, Demirović Amel, Eminović Selim, Bećirević Fadil, Marić Jasmin, Mušinović Mirsad, Ćorić Senad, Droce Senad, Zuhrić Esad, Ćemalović Mirzo, Badžak Omer, Ćemalović Asim, Studenović Senad, Husković Denis, Hasanbegović Edin, Agić Alija, Junuzović Nihad, Sulejmanović Semir, Gosto Enver, Karadža Emir, Gosto Ahmet, Pobrić Muzafer, Ljeljak Adem, Pandur Teofik, Peco Nijaz, Kajtaz Emir, Voloder Vahid, Oručević Husnija, Hujdur Mirsad, Omeragić Samir, Puzić Faruk, Turajlić Edin, Šito Asim, Taso Adis, Lendo Muharem, Čelebić Ismet, Kajtaz Fuad, Idriz Ibrahim, Pobrić Adis, Beriša Zanin, Grizović Haris, Memić Hazim, Sefić Esmin, Hajruši Safet, Grizović Denis, Imamović Zoran, Pobrić Mehmed, Kafedžić Ibrahim, Ništović Osman, Čehić Hasan, Odak Oskar, Stojčić Dragan, Juklo Hadiz, Hadžalić Senad, Džafić Faruk, Batlak Edin, Penava Azer, Islamović Enes, Islamović Eljub, Lizde Ibrahim, Gaš Mustafa, Gaš Jasmin, Venhari Tofik, Hadžajlić Edin, Šunje Velija, Šarić Dario, Ćišić Zlatko, Oglić Jadranko, Alendar Rijad, Peco Ahmet, Kovači Gani, Redžović Derviš, Memić Senad, Pandur Fadil, Slatinović Đenana Đana, Sefić Armin, Omerović Sejo, Ivković Dragan, Aksoj Nedžad, Hadžajlić Mirsad, Gosto Aziz, Redžić Maho, Kajan Hasan, Bećiraj Dževdet, Mitrinović Zoran, Kukić Bernard, Kajan Zlatko, Suljić Safet, Džebo Altijan, Husnić Selim, Mravak Dragan, Bajgorić Semir, Vinković Edi, Gosto Dervo, Pobrić Osman, Kulišić Zoran, Husković Azer, Puzić Mustafa, Pračić Amir, Salčin Enver- Enko, Kajan Meho, Hadžić Fadil, Pandur Semir, Idriz Azer, Agić Nihad, Rahimić Selvedin, Fajić Emir, Kovačević Mustafa, Gelev Zoran, Husković Damir, Tikveša Eftan, Murati Željko, Delalić Mirsad, Venhari Refik, Gaš Hadžija, Ovčina Izo, Pekušić Alija, Lazarević Miro, Ćesir Mustafa, Hadžović Murat, Čorda Omer, Sigler Stjepan, Bebek Dragan, Suljić Alen, Šabanac Omer, Kolaković Amir, Ajanić Ethem, Šehović Esad, Hodžić Omer, Spahić Ahmet, Kazazić Mensur, Begić Muhamed, Jusić Fuad, Jusić Damir, Hadžiomerović Ćamil, Huskić Šefik, Trgo Edin, Peco Šefik, Balta Semir, Kojić Amer, Šito Nazif, Muratspahić Atif, Rahimić Fikret, Hadžimusić Haris, Mustafić Omer, Šemić Mustafa, Jerlagić Ibrahim, Husković Edo, Đurić Dejan, Husović Salko, Šehović Miro, Husković Jadranko, Zuhrić Šekib, Gujić Senad, Memić Muharem, Gosto Adis ...

ZAKLETVA SRCEM I MOSTAROM

Ovom časnom stroju boraca Luke je s vremenom i razvojem događaja, okrupnjavanjem jedinica i formiranjem novih, premještajima iz jedinice u jedinicu kako su diktirale potrebe odbrane i borbe, kasnije pristupalo na desetine i stotine sugrađana, i mlađih i starijih. Luka sa pripadajućim naseljima je bila na nogama. Svi su bili potpuno svjesni da im predstoji bitka za gole živote, ali i časna zadaća odbrane njihovih vlastitih porodica i voljenog grada Mostara u kome su rođeni, odrastali, radili i gradili svoje drago mjesto za miran život ali i za vječno počivalište. Svima je na usnama lebdjela jedna te ista misao kao svojevrsna odlučnost i zakletva za koju se treba boriti: Mostar može i mora opstati kao grad svih njegovih građana, bez obzira na etničku i vjersku pripadnost u cjelovitoj, nepodijeljenoj i nezavisnoj državi Bosni i Hercegovini.

U martu 1992. godine uslijedilo je organizovano okupljanje patriota i formiranje Čete Luka. U podrumskim prostorijama Ede Ajanića, u prisustvu članova Štaba Samostalnog bataljona odbrane Mostara - Suada Ćupine, Seada Čelebića, Amera Bilalovića, zacrtani su ciljevi borbe i otpora, utemeljena organizacija i izabran komandni sastav jedinice. Za komandira Čete Luka izabran je Midhad Hujdur a za njegovog zamjenika Esad Eminović - Fola. Mirzo Ćemalović - Japrak imenovan je za pomoćnika komandira za moral, Edin Puzić za pomoćnika komandira za bezbjednost, a Edin Batlak za četnog starješinu i pomoćnika komandira čete za logistiku. Za komandira Prvog voda je imenovan Mustafa Puzić, Drugog voda Azer Husković, Trećeg voda Enver - Enko Salčin, a za komandira Četvrtog voda Vladimir Fink. Sastanak je iskorišten i za svojevrsnu obuku u korištenju motorola i drugih sredstava veze, o čemu je borce upoznavao Amer Bilalović, podijelivši motorole komandnom sastavu čete i komandirima vodova.

KAKO JE POČEO RAT NA LUCI

"... Sigurnosna situacija u dijelovima Mostara na njenim južnim prilazima drastično se mijenjala, posebno u naseljima na lijevoj obali Neretve. Srpski i crnogorski rezervisti koji su pristizali sa dubrovačkog ratišta kao i pristigle paravojske ("Beli orlovi", "Crvene beretke" i drugi) bili su raspoređeni u mostarske kasarne, te zaposjeli kule i utvrđenja na brdima oko Mostara. Gradom su šetali u grupama naoružani dugim cijevima.

Okuraženi snagom oružja i mračnim ciljevima borbe za "srpske teritorije" u Bosni i Hercegovini svakodnevno su pravili incidente i izazivali probleme u pojedinim ugostiteljskim objektima u naselju. Mjesne grupe otpora sjedinjene u Četu boraca Luka odlučuju mudro da izbjegavaju provokacije i ne ulaze u otvorene sukobe sa tom paravojskom. U međuvremenu, Četa Luka stalno omasovljuje svoje redove dok traju intenzivne pripreme za organizovani otpor. Grupe patriota se omasovljavaju i naoružavaju. Noćne straže su bile ozbiljno organizovane. Momci sa Luke pravili su svoju patriotsku narodnu vojsku koja je znala šta hoće, ali i na šta nikada neće pristajati. Najozbiljniji incident sa vojnim rezervistima iz Srbije i Crne Gore je izbio u kafiću "Gloria" na Tekiji. Tada je jedan rezervista poginuo, a nekoliko njih je bilo ranjeno zbog nepažljivog rukovanja eksplozivnim sredstvom. Taj slučaj bio je na ivici da se pretvori u otvoreni sukob građana i rezervista, ali je na sreću spriječen.

Među rezervistima je bio veliki broj muslimana iz Crne Gore. Nekoliko njih, shvatajući zablude prosrpskog vojnog vrha bivše JNA, odlučilo je da dezertira iz takve razularene vojske. Momci sa Luke podržali su ih u tom nastojanju, prihvatili su ih i pomogli da dobiju civilnu odjeću. Zauzvrat, bivši rezervisti JNA ostavili su borcima Luke svoje naoružanje..." - stoji u ratnom dnevniku Čete Luka i sjećanjima njenih komandira i boraca.

Zamah odbrane na Luci u tom opasnom vremenu postajao je sve organizovaniji i snažniji. Dobrovoljci dolaze bez ikakvog poziva. Pojedinačne grupe otpora organizovane u naseljima uvezuju se u strukture Čete Luka. Na sličan način otpor i organizacija odbrane odvijala se i u drugim mostarskim naseljima gdje se formiraju samostalni vodovi i čete, koje će kasnije biti uvezane u kompletirani sistem odbrane grada kroz Samostalni bataljon grada, kasnije Mostarsku brigadu Armije Republike BiH, potom njen Četvrti korpus i dalje - opisali su za potrebe knjige "Heroji Mostara" članovi komande Čete Luka, koja će na svom teritoriju odlučno stati u odbranu Mostara i BiH.

Lučka četa je brojala preko 200 boraca, od čega oko 150 pod oružjem. Bila je to najistureniija gradska borbena jedinica grada Mostara okrenuta prema linijama srpskocrnogorskog agresora. Momci su bili na visini zadatka, odlučni da agresorskim jedinicama ne dopuste prodor u grad. Ubrzo se formiraju čete u drugim mostarskim mahalama, stvaraju se uslovi za formiranje Samostalnog bataljona odbrane Mostara.

OTVORENI SUKOB SA JUGOVOJSKOM

U dnevniku Čete Luka stoji da se prvi sukob sa rezervistima bivše JNA dogodio 6. aprila 1992. godine na treći dan Bajrama na lokalitetu Fabrike duhana na Tekiji. Tada su rezervisti upali u fabriku i započeli pljačku. Pripadnici Čete Luka ustali su u odbranu mostarske imovine. Došlo je do razmjene vatre i jedan pripadnik srpskih snaga je poginuo. Taj događaj, zapravo, je pokrenuo otvoreni sukob sa bivšom jugovojskom na lijevoj obali grada Mostara. Kako je to već viđeno u brojnim prilikama i na drugim mjestima, život u ratu ispisivao je svoje neobične, teško objašnjive situacije. "... Dok su trajali otvoreni borbeni okršaji između jugovojske i branilaca Čete Luka, na desnoj obali Neretve

tih dana živjelo se gotovo uobičajeno, kao da opasnosti, pucnjave i rata u neposrednom gradskom komšiluku nije bilo.

Na Luku tih dana dolazi Sulejman Budaković, visoki vojni oficir bivše JNA koji je samovoljno prebjegao iz redova tada već otvorene agresorske vojske. Stavio se odlučno na raspolaganje mostarskoj strukturi odbrane. Kako se događalo i u drugim sličnim situacijama, kada je odbjegle oficire iz JNA a istinske bh. patriote valjalo zaštititi od armijskog progona, ovaj oficir je dobio punu zaštitu Lučana koji ga zbrinjavaju i daju nadimak "Tetak". S punim povjerenjem mostarske raje na Luci Budaković radi na što boljoj organizaciji jedinica i obuci boraca.

Došli su kao podrška i dvojica veterana rata iz Hrvatske koji borce obučavaju u korištenju modernijeg naoružanja. To su bili borci sa Vukovarskog ratišta u Hrvatskoj posebno motivirani da i u Mostaru podrže borbu Mostaraca za očuvanje vlastite slobode i slobode svog grada i države BiH. Riječ je o Pajić Momiru koji je poginuo 10. 05. 1992. godine u borbama prilikom privremenog povlačenja boraca sa Tekije. Drugi veteran - instruktor Hrvatske vojske, kojeg su borci Luke konspirativno zvali "Čamac", također je nesebično pomagao u obuci mostarskih branilaca. " - iznose sjećanja naši sagovornici i svjedoci događaja sa Luke i Tekije.

EVAKUACIJA CIVILA LUKE I MAHALE

Sukob sa jugovojskom i rezervistima postajao je prvih dana maja 1992. godine na Luci, Šehovini, Podharemu i Tekiji intenzivniji, težak, krvav i nepodnošljiv. Život na lijevoj obali grada, posebno za civile, postajao je gotovo pa nemoguć. Sticajem okolnosti, 5. maja bilo je dogovoreno primirje kako bi se osigurao humanitarni prelazak civila na desnu obalu Mostara. Treba istaći da je tome prethodio zajednički, izuzetno uspješan, sastanak predstavnika Čete Luka i Čete Mahala na kome je dogovoren raspored i dinamika evakuacije sa istočne obale koja je objektivno bila pred privremenom okupacijom.

"...Na tom sastanku su uspješan tok evakuacije dogovorili: Šefik Husković, Mirzo Ćemalović, Edin Batlak, Mirsad Husković, Mira Salčin, Bajro Sarić i Hamo Mirica. Veliku podršku u tom veoma odgovornom zadatku pružio im je komandant Civilne zaštite grada, Roko Markovina, poslavši svoje saradnike i autobuse. Konkretizovani su svi zadaci zbog organizovane masovne evakuacije stanovništva na slobodne, šire dijelove grada Mostara i dalje. Operacija sklanjanja civila sa Luke, Mahale, Tekije, Šehovine i drugih kvartova obavljena je besprijekorno a najvažnije je da nije bilo žrtava. Odlazak civila iz naselja među borcima je dočekan sa olakšanjem, ali to je značilo i sve okrutnije postupanje jugovojske i rezervista kako prema braniocima, tako i naseljima i posebno imovini građana koja je bila izložena bombardovanju i nemilosrdnom uništavanju. Pod tenkovskim, topovskim salvama i minobacačkim granatama kuće na Luci i Tekiji rušene su poput karata. Naši položaji zasipani su municijom najtežih kalibara.

Ostanak na tim pozicijama početkom maja 1992. godine je postajao nemoguć. Kad su se tih dana maja 1992. sve jedinice TO bile povukle na zapadnu stranu grada, četa TO Luka i dalje je držala položaje, ali se na kraju i sama morala povući pred nadmoćnijim agresorima. Rano ujutro 10. maja 1992. godine započeo je frontalni napad na Luku iz pravca Južnog logora, Rodoča i sa Šehovine. Tenkovi bivše jugovojske, sada u službi srpske strane, bili su presjekli komunikaciju Čekrk - magistralni put M 17 - raskrsnica kod Fabrike duhana. Ostao nam je odsječen dio čete sa južne strane Tekije. Praktično su ulice Maršala Tita i Podharemska cesta bile jedina slobodna putna komunikacija. Međutim, i one su bile pod stalnom agresorskom vatrom sa Šehovine, Čekrka kao i magistrale pod Humom gdje se jedan tenk probio i pucao po nama. U tim uslovima uspjeli smo čuvati položaje do popodnevnih sati. U međuvremenu, čuvanjem linija uspjeli smo osigurati da se jedan dio naše čete izvuče preko Starog mosta i Lučkog mosta na desnu obalu Mostara. Vod sa Tekije je uspio preći Lučki most u "tamiću" kojeg je vozio Bakija Kemo. Povratak na Luku pokušan je dan poslije, ali bez uspjeha. Tako je završeno 40 dana odbrane lijeve obale Mostara od bivše JNA i paravojnih srpskocrnogorskih formacija..." - iznose svoja sjećanja naši sagovornici sa prvih linija odbrane Mostara na Luci i Tekiji.

SUSRET SA ARIFOM PAŠALIĆEM

Tih dana došlo je do smjene na čelu Samostalnog bataljona odbrane Mostara. Umjesto Suada Ćupine, za komandanta je voljom boraca postavljen Arif Pašalić. Školovani, visokorangirani oficir, rođeni Zeničanin, po činu potpukovnik, prebjegao je sa svog radnog mjesta zamjenika komandanta na Mostarskom vojnom aerodromu. Samoinicijativno i odlučno pobjegao je iz jugovojske koja se u to vrijeme otvoreno stavila na stranu velikosrpskog projekta rasturajući i Jugoslaviju i BiH. Sa aerodroma je krenuo pješice da bi se upravo na Luci stavio na raspolaganje Teritorijalnoj odbrani RBiH i braniocima Mostara. U sjećanju patriota i boraca sa Luke dugo se prepričavalo kako je pukom slučajnošću Pašalić, zapravo, "priveden" u Komandu Čete Luka, a kasnije ispraćen do Komande Samostalnog bataljona odbrane grada. U to vrijeme zamjenik komandira čete TO Luka, Esad Eminović - Fola o tom neobičnom susretu sa Arifom Pašalićem, kojeg do tada nije poznavao, za knjigu Heroji Mostara kaže sljedeće: "... Naš slučajni susret dogodio se polovinom aprila 1992.godine, dok sam se kretao glavnom ulicom između dva harema prema Tekiji. Ulica pusta, sa brda Hum šara PAM-12,7 mm po slobodnoj teritoriji Mostara. Na pustom dijelu ceste iz smjera Tekije prema meni ide nepoznat čovjek, visok, u

odijelu i kišnom mantilu bež boje, sa dvije torbe u rukama. Za ambijent i okolnosti u kojima smo tada živjeli, ta slika je bila neobična. Odlučno sam istupio pred njega i zatražio dokumente, zahtijevajući da otvori torbe. Čovjek je mirno i staloženo spustio torbe, izvadio vojnu knjižicu a zatim otvorio torbe u kojima su bile lične stvari, garderoba i na vrhu pištolj. Iz knjižice sam pročitao da je riječ o potpukovniku JNA.

Odmah sam shvatio da još jedan oficir bivše jugovojske napušta njihove redove i prelazi u našu Teritorijalnu odbranu nakon što je službeno oglašen poziv predsjednika Alije Izetbegovića da Bošnjaci napuste redove agresorske vojske. Predstavio se kao Arif Pašalić. Meni to ime i prezime tada ništa nije značilo, osim što sam zapamtio čin i osjećao iskrenu radost da će u naše redove preći još jedan iskusni vojni oficir iz bivše jugoslovenske vojske. Pašalić je objasnio razloge zbog kojih napušta JNA, a ja sam mu odmah predložio da pristupi u naše redove. A koja je to vojska ? - pitao je. Ponosno mu pokažem amblem naše TO BiH. Znam, odgovorio je, na vezi sam sa komandantom Hasanom Efendićem u Sarajevu. Krenuo sam da se javnim i molim te odvedi me u vašu Komandu. Komandir naše čete Sulejman Budaković Tetak koji je nešto ranije također napustio redove JNA, obavio je razgovor sa Pašalićem, prenoćio je kod nas na Luci, a već sutra našao se u Štabu naše TO.

Tako sam upoznao Arifa Pašalića koji će nešto kasnije, poslije pada Luke i našeg prelaska na zapadnu obalu grada, ali i uz brojčano narastanje jedinice, upravo na moj prijedlog, postati novi komandant Samostalnog bataljona odbrane Mostara."

SVENARODNA PODRŠKA ODBRANI

Dolazak Arifa Pašalića bio je istinski veliki kadrovski i starješinski dobitak za Samostalni bataljon u Mostaru, kasnije Armiju RBiH, u nastajanju i narastanju u dolini Neretve. Sa Arifom Pašalićem na čelu odbrane Mostara mnogo toga u teškom okruženju se činilo i lakše i podnošljivije - nepodijeljeno je mišljenje boraca sa Luke. Mostarcima i njihovoj odbrani u to vrijeme neočekivane agresije su trebali iskusni, školovani, profesionalni vojni kadrovi, a dolaskom Pašalića, Budakovića, kasnije i drugih oficira, to se pokazalo kao dobitna kombinacija. Krenulo se timski u konsolidaciju i novi vojni ustroj jedinica odbrane Mostara, a snagama odbrane pristupao je sve veći broj sugrađana. Tih dana aprila i maja 1992. godine poput vihora nad Neretvom pokrenuta je svenarodna podrška svojoj vojsci koja se nalazila pred najtežim ispitom u historiji svog grada - kako se suprotstaviti, boriti i kako pobijediti i otjerati agresorsku vojsku.

U teškim okršajima koji su početkom maja 1992. godine na prvim položajima odbrane Mostara protiv srpskocrnogorskih snaga vodili Lučani, pale su i prve žrtve: Husković Azer (01. 05. 1992. godine), Hadžić Fadil (10. 05. 1992.), Hodžić Omer (11. 05. 1992.) i Pajić Momir Instruktor (10. 05. 1992.). U borbama su ranjeni: Kajan Zlatko Beko, Tikveša Eftan, Spahić Ahmet, Husković Jadranko, Stojčić Dragan, Pobrić Mehmed, Badžak Omer, Murati Željko, Kazazić Mensur, Sigler Stjepan, Čorda Miro, Turajlić Edin, Bajrušaj Nisad - Roki, Nihad Junuzović, Senad Studenović... Dio čete Luka koji je bio odsječen je pružao otpor koliko je mogao. Borci su se tih dana povukli u sklonište ispod zgrade na južnoj Tekiji. Na povlačenje nije pristao borac Fadil Hadžić. Herojski je branio položaj sve dok je imao municije. Četnici su postupili krajnje svirepo prema ovom hrabrom borcu, kojeg će nedugo potom ubiti i baciti u Neretvu. Njegovo tijelo je pronađeno u Čapljini. Identifikovan je i sahranjen u Pologu 2012. godine. Naši sagovornici i svjedoci ratnih događaja na Luci i Tekiji tih dana paklenog maja 1992. godine ovako se prisjećaju tog perioda:

"... Četnici nisu mogli ući u sklonište jer su vrata atomskog skloništa, praktično, bila neprobojna. Međutim, borci su se našli kao u mišolovci. Četnici su ih pozivali na predaju, prijetili su i puštali plin kako bi ih natjerali na predaju ili udušili. Međutim, borci sa Luke pronašli su dio prozorskog okna kroz koji je još strujao svjež zrak spolja. Zbili su se u grupi u taj ćošak skloništa kako bi udisali tračke zraka. Borci su tu pod opsadom ostali puna dva dana. U noći između 11. i 12. maja presijecaju žicu od poklopca za zrak i uz snalažljivost Altijana Džebe i Delalić Mirse uspijevaju otvoriti poklopac opsade. Pod okriljem noći polako izlaze iz skloništa i silaze na obalu Neretve. Probijajući se uz rijeku, dolaze do sokaka Pobrića, preko puta današnjeg Pavaroti centra. U ranim jutarnjim satima 12. maja izlaze na ulicu Maršala Tita, dolaze do Starog mosta i konačno prelaze na desnu obalu rijeke..." Svjedoci diktiraju imena tih hrabrih boraca: Altijan Džebo, Mirsad Delalić, Muhamed Begić, Omer Šabanac, Senad Gujić, Stjepan Sigler, Fuad Jusić, Damir Jusić, Dragan Bebek, Dejan Đurić, Ćamil Hadžiomerović, Murat Hadžović...

A GDJE JE BIO HVO?

Dok su momci sa Luke branili grad od agresorske jugovojske i paravojnih formacija pridošlih iz Srbije i Crne Gore, ne dopuštajući da četničke jedinice prodru u grad, mnogi su se u to vrijeme pitali šta radi HVO i gdje su njihove jedinice. Na prvim linijama odbrane Mostara u gradu nije ih bilo. Borci sa Luke kažu da je s vremena na vrijeme na položaje dolazio jedan broj pripadnika HVO, zadržali bi se koji sat, ili nešto duže, a zatim napuštali linije. "... Znali bi nam otvoreno priznati: ovo je nemoguće odbraniti, ovdje nije moguće opstati. Nudili su Lučanima naoružanje, municiju, samo da očuvaju položaje. Uslov za podršku te vrste bio je da branioci na uniforme stave oznake HVO?! Naravno da

smo to odbili i potjerali ih nazad u grad...” - kažu naši svjedoci koji, zapravo, sami ispisuju stranice ove svoje knjige - Heroji Mostara.

Poslije prelaska Lučke čete na desnu obalu Mostara, potrajala je intenzivna reorganizacija i konsolidacija struktura jedinice kojom u to vrijeme komanduje Midhad Hujdur Hujka. Mnogi Mostarci samoinicijativno pristižu da se upišu u redove boraca ne čekajući pozive i mobilizaciju. Grad se digao spreman da brani gole živote, svoje porodice, svoj Mostar i jedinu domovinu - BiH. Dio Čete tih dana preuzima linije odbrane na području Donje Mahale. Četa je u to vrijeme bila smještena u podrumske prostorije “Lesnine”. Tu je obavljano redovno postrojavanje jedinice, vršena obuka i popuna novih boraca. Polovina njenog sastava 23. maja odlazi na lokalitet Đubrana radi obuke i priprema za predstojeće bitke u cilju oslobađanja grada.

Druga polovina Čete sa vodovima Tekija, Podharem i Šehovina, pod komandom Enke Salčina, preuzima liniju odbrane u Cernici, oko Hotela Bristol i južnije do Bunura na Neretvi.

Uporedo, sa jednim vodom kojim je komandovao Vlado Fink, borci pokrivaju linije odbrane uzduž Šantićeve ulice. Na tim položajima Četa Luka ostaje sve do 13. 06. 1992. godine kada se snage Armije RBiH pripremaju za akciju oslobađanja lijeve obale grada.

Granatiranje civilnih kvartova Mostara sa položaja srpskocrnogorske vojske na istočnim obodima grada dovodilo je do žrtava ne samo među civilima. Lučka četa tog maja i prvih dana juna 1992. godine u gradu ostala je bez svojih saboraca; Kajan Mehmeda, Mitrinović Zorana, Rahimić Fikreta. Na položajima Đubrani početkom juna mjeseca poginuli su Kukić Bernard i Puzić Mustafa. Od posljedica granatiranja u gradu ranjeni su Čorda Miro i Milenković Orfej.

OSLOBAĐANJE LIJEVE OBALE GRADA

U ratnom dnevniku Čete “Luka”, kojom je komandovao Midhad Hujdur Hujka, opisani su detalji priprema i sam tok učešća jedinice u operaciji oslobađanja istočne obale grada Mostara. Evo tog sjećanja koje zajedno potpisuju neposredni svjedoci i učesnici ove borbene operacije oslobađanja privremeno okupirane istočne obale Mostara: Pandur Fadil, Fink Vladimir, Hadžimusić Haris, Čorda Semir, Penava Azer, Čelebić Ismet, Zuhrić Šekib i Kosić Esad. “Dana 11. juna 1992. godine, rano ujutro sa osmatračnice na Hotelu “Bristol” smo primijetili postavljeni eksploziv na nosećem stubu Carinskog mosta. Odmah smo obavijestili Komandu Bataljona, a Kemo Bakija i još neki saborci su bili spremni da pod okriljem noći taj eksploziv onesposobe. Međutim, iz Komande nije stiglo zeleno svjetlo za taj zadatak. Svi u jedinici smo znali da je operacija prelaska na istočnu stranu pitanje sati. Posjetio nas je i komandant Bataljona Arif Pašalić, objašnjavajući potankosti o tome šta nas sve čeka u operacijama koje će uslijediti. Prenio nam je i traženje Komande HVO da svi učesnici operacije prelaska na lijevu obalu grada, pored oznake ljiljana, trebaju imati i simbol šahovnice! Kada smo to jednoglasno odbili, Pašalić je naše raspoloženje prihvatio. Istočnu obalu oslobađat će momci koji tamo imaju svoje kuće i imovinu, a koji su se, još i prije nego što će uslijediti okupacija od strane agresora, zakleli da će svoju domovinu BiH i svoj grad Mostar braniti pod zakletvom i simbolima ljiljana. Znali smo da je već bila pokrenuta akcija južno od Mostara, koju je vodio HVO uz pomoć Hrvatske vojske. Srpske snage su se već ranije počele povlačiti sa brda oko grada. Rano ujutro 13. juna 1992. godine sa Bristola na lijevoj obali Neretve vidimo zastavu sa ljiljanima kako lepršа na zgradi nekadašnjeg popularnog trgovačkog centra Razvitak. Tačno u 11:05 sati odjeknula je strahovita eksplozija. Carinski most je dignut u zrak.

Oko 13:00 sati okuplja nas i postrojava naš komandir Enko Salčin. Potpuno opremljeni, snažno motivisani i spremni u borbenom poretku krećemo kroz Cernicu i Donju Mahalu. Dolazimo do Čekrka, pretrčavamo čistinu od zgrada do podnožja Stotine. Penjemo se užurbano na to uzvišenje odakle su nas do prije nepun mjesec četnici gađali na Luci i Tekiji. Okupljamo se na tom uzvišenju, a nas nekolicina odlazimo do ruba da vidimo šta se dešava na Tekiji. Naselje je izgledalo sablasno, nigdje žive duše. Ispod nas potpuno srušeni most Hasana Brkića. Dokle pogled seže gledamo naselje Luka spaljeno do temelja. Još su gorile neke zgrade na raskršću oko naselja Tekija. Prolazimo kroz Rodoč i srećemo nešto malo ljudi koji nas u čudu pitaju ko smo i odakle smo. Na čelu sa Arifom Pašalićem ulazimo na glavnu kapiju Kasarne Heliodrom, srećemo druge jedinice koje pristižu iz različitih pravaca. Dobijamo prostorije da se smjestimo i odmorimo. Svuda oko nas je bilo neuredno, uništeno i razbacano. Jugovojska u povlačenju napravila je neviđeni nered...”

DESANT ČAMCIMA PREKO NERETVE

“Već je skoro pao mrak kada nas je pozvao Enko Salčin i rekao nam da u toj noći prelazimo na drugu obalu Neretve. Oko 23:00 sata autobusom napustili smo Heliodrom i prešli šutke preko Čekrka. Vidjeli smo kako još gore neke zgrade zapaljene u naselju Tekija. Autobusom smo došli do gostionice Spile na Ogradi i tu smo čekali dalja naređenja. Malo kasnije momci su donijeli veliki gumeni čamac maestral kapaciteta za 15 ljudi. Ali, kad su ga momci napuhali, uočeno je da čepovi nisu originalni. Neko od raje se sjetio da je na Heliodromu vidio neki čamac i odmah je krenula ekipa da ga donese. To je bio manji čamac koji je uz dvojicu veslača mogao prebacivati po četiri borca. Mnogo je pripadnika drugih jedinica koji su čekali na prelaz preko Neretve. Međutim, naš vod sa Tekije i ostali momci sa Luke je došao na čelo formirane kolone.

Poznavali smo teren, svaku stopu Luke i Tekije, i najlakše smo se mogli organizovati i snaći.

Spustili smo se sokakom preko puta Hadžića limana i sišli na Neretvu. Prelazak pod okriljem noći je bio veoma spor, ali uz veliki napor veslača uspjeli smo prebacivati grupu po grupu boraca.

Do ranog jutra rijeku je prešlo oko 50 pripadnika Armije i ostalih. Borci koji su prešli na drugu stranu sklonili su se ispod pećina, čekajući zoru. Jedan dio je pokušao uz Hadžića sokak izaći na ulicu Maršala Tita. Međutim, dočekali su ih rafali četnika i nisu mogli dalje. Smrtno je nastradao naš borac Huskić Šefik.

Drugi dio boraca je išao obalom Neretve južnije i kroz Kasalov sokak izašao na ulicu Podharemi. Kretali smo se oprezno raspoređeni prema Tekiji. Neki od naših su pucali na dvojicu četnika koji su bježali iz Bulićeve kafane prema kasarnama u Južnom logoru. Vidjeli smo da na cesti ima krvi i da je neko od njih ranjen...”

POGIBIJE DRAGIH LJUDI

“... Na Tekiji je sve bilo mirno. Dijelom smo pretraživali zgrade i oprezno pregledavali prazne i napuštene stanove, sokake i prolaze. Prešli smo ulicu Maršala Tita, a neki su ušli u pogone Fabrike duhana, a dok su se drugi oprezno i brzo raspoređivali prema stambenim zgradama kod magistrale M-17. Pucali smo na neka vozila što su pokušavala bježati sa Šehovine. Prošao je i jedan tenk koji nismo uspjeli pogoditi. Donijeli smo odluku da se vratimo nazad na Tekiju, jer nismo imali uvid u situaciju na širem području istočne obale. Ljudi sa sistemom veze još nisu uspjeli preći sa nama, a čuli smo da kod džamije na Luci odjekuju rafali. Dogovorili smo se da Kemo Bakija pređe ponovo Neretvu i pokuša prikupiti dodatne informacije šta se dešava u širem okruženju prelaska Neretve kako bi nas mogao obavijestiti o razvoju situacije.

Zauzeli smo položaj kod zgrade preko puta kafića “Glorija” na grudobranu koji smo napravili mjesec dana ranije. Potom smo čuli da su se četnici vratili u Fabriku duhana. Pucali su, a mi smo odgovarali na napad. Nismo znali šta se dešava na Luci i bojali smo se da nam četnici ne priđu i ugroze položaje sa bokova. Nastavila se razmjena vatre sa četnicima. Komandir Enko Salčin, koji je bio na grudobranu sa još tri-četiri boraca, mijenjao je okvir na pušci i na trenutak podigao glavu iznad grudobrana. Snajper kao da ga je čekao... Naš komandir Enko je poginuo. Poslije gubitka Šefika Huskića nešto ranije, imali smo i dvojicu ranjenih - Senada Ćimića i Esada Kosića. To su tragični i bolni trenuci kao kada gubite najrođenije. Nismo više mogli ostati zakovani na tim pozicijama i polahko smo se povlačili do donjih zgrada na Tekiji. Na tom mjestu ostali smo izvjesno vrijeme, a četnici se nisu pojavljivali i nije bilo pokreta na njihovoj strani. Poslije izvjesnog vremena sišli smo ponovo na Neretvu i čekali dalje naredbe. Kada su se linije napredovanja uzduž lijeve obale konsolidovale i uvezale na širem prostoru od Tekije do Carine, krenuli smo u proboj.

Oslobađali smo zgradu po zgradu, ulicu po ulicu, naselje po naselje...” - opisuju borbeni zadatak učesnici akcije oslobađanja Mostara.

OD ČETA DO BRIGADA I KORPUSA

Po oslobađanju grada i postavljanju linija odbrane u gradu i Podveležju, Četa Luka započinje ozbiljnu organizaciju i ustroj vojnih jedinica. Organizovan je prihvat i razmještaj po jedinicama novih boraca pridošlih ranije u četničkim progonima iz mjesta i gradova istočne Hercegovine. Jedinici pristupaju i momci iz grada Mostara. To već postaje ozbiljna, gotovo pa regularna vojska ustrojena hijerarhijski i vrlo profesionalno od komande pa do najnižih jedinica. Tu dolazi do izražaja vrhunska sposobnost komandanta Midhada Hujdura koji sa saradnicima pokreće masovne radne aktivnosti za pripremu objekata u Južnom logoru za smještaj i rad boraca. Ujedno se izvodi obuka i pripremaju jedinice za nove oslobodilačke okršaje sa agresorima. U međuvremenu dolazi do formiranja Prvog bataljona Prve mostarske brigade koji je u svom sastavu imao četiri čete. Samostalni bataljon odbrane prerasta u Mostarsku brigadu, a četa “Luka” u Prvi bataljon Mostarske brigade.

Nakon odlaska Sulejmana Budakovića u štab Mostarske brigade komandu 1. bataljona preuzima Midhad Hujdur Hujka. Za zamjenika komandanta imenovan je Esad Eminović Fola, a za načelnika Štaba bataljona Esad Kosić. Obojica će kasnije u različitim vremenskim periodima biti na čelu Bataljona nakon što je Hujka imenovan za komandanta Mostarske brigade. Pomoćnici komandanta 1. bataljona su bili: Mirzo Ćemalović za moral (kasnije Miralem Ćesir), Adnan Badžak za bezbjednost, Senad Alihodžić Čombe za logistiku, Adisa Husnić za personal. Komandant kasarne Južni logor je bio Midhad Hujdur, a poslije njega su tu funkciju obavljali Edin Turajlić, Vladimir Fink i Ismet Čelebić Ćeha. Pomoćnik komandanta za logistiku bio je Rusmir Ćišić, načelnik sektora veze Safet Selimotić, a za personal Spomenka Drljević. Obuku vojnika obavljali su aktivni vojni oficir Hodža Šukri, kao i rezervne vojne starješine Muriz Hasanagić, Haso Kajan i drugi.

Zamjenik komandanta Prvog bataljona Esad Eminović Fola se sjeća da su komandiri četa ovog Bataljona u to vrijeme bili: Mirsad Bilal, Dragan Arap i Džemal Dubljević, Rasim Talović (Prva četa), Kemal Bakija, Senad Hadžalić, Mujica Gaš, Venhari Refik, Vričić Miro (Druga četa), Šekib Zuhrić, Sulejman Gosto, Ahmet Memić (Treća četa - Šehovina, Opine), Edin Rahić, Jasmin Kazazić (četa Nevesinje). Kasnije će naredbom Sefera Halilovića Nevesinjska četa, uključujući kompletno ljudstvo i naoružanje, biti definisana kao nukleus formiranja Nevesinjskog

bataljona. Oni su preselili iz Južnog logora u prostore tadašnje 4. osnovne škole, te su dati u nadležnost Komande koju su vodili Miralem Jugo i Ibrahim Demirović Hećim.

KAO PRAVA PROFESIONALNA VOJSKA

U kasarni Južni logor bili su smješteni 1. bataljon Vojne policije sa komandirima Edin Turajlić, Sabahudin Švabo Balavac, Senad Žuća Drljević i Goran Jelavić "Malac". Tu se nalazio Interventni vod "Lavovi" sa komandirom Tale Lojo, vod PAM-ova sa komandirom Haskom Kasumovićem. Tu je djelovao i vojni zatvor, zatim radna četa, posade artiljerije-haubica, transporteri, protivoklopni vod, logistika sa magacinima, mehaničarima, logističarima i vozačima. Bila je to istinska vojska u svakodnevnom narastanju u svim svojim elementima i sadržajima. Sa benzinskih pumpi "Energopetrola" bilo je dovezeno i deponovano zatečeno gorivo i stavljeno pod nadzor kako bi se najracionalnije koristilo za odbranu. Ove jedinice kasnije prerastaju u brigadne logističke jedinice. Pored svog našeg ljudstva, tu je formirana i Stolačka brigada "Bregava" i Gatački bataljon "Šargan", uz punu logističku i smještajnu podršku Prvog bataljona i Kasarne "Luka".

U ljetopisu boraca sa Luke zapisano je i sljedeće: "... U Mostaru kraj Neretve Armija RBiH dobija najozbiljniji armijski ustroj uz masovan, respektabilan odaziv mostarskih i hercegovačkih mladića i djevojaka visoko motiviranih za odbranu svojih domova, svoga grada i jedine države i domovine Bosne i Hercegovine.

Početkom jeseni 1992. godine aktiviraju se borbena dejstva, te u akciji "Bura '92" Prvi bataljon 41. motorizovane brigade učestvuje aktivno u borbenim dejstvima sa dvije čete u borbi i jednom četom na linijama odbrane prema srpskocrnogorskom agresoru u Podveležju.

U teškim borbama sa srpskim i crnogorskim snagama borci Prvog bataljona na čelu sa komandantom Esadom Eminovićem - Folom uspijevaju da zauzmu agresorske rovove na vrlo važnoj dominantnoj koti Podveleške visoravni - Merdžan glava.

KAKO JE OSVAJANA MERDŽAN GLAVA

"... Bila je to borba prsa u prsa sa agresorskim snagama", sjeća se Esad Eminović, dok objašnjava koliko su i on i njegovi saborci bili motivirani i riješeni da osvoje Merdžan glavu, najvišu kotu Podveleškog platoa na istočnim padinama Mostara. "Tada smo već bili zauzeli prvu liniju rovova i iz dobro utvrđenih bunkera navodili našu vlastitu artiljerijsku podršku da tuče po rovovima u kojima smo se u tim trenucima i sami nalazili. Sjećam se dobro tog paklenog poduhvata u kome je naša jedinica zaista bili na visini zadatka. Tada su bili ranjeni naši saborci Kemo Čopelj, Junuzović Nihad, Baralija Izet... Bio je to veliki rizik za vlastite živote, ali samo na taj način, izlažući se i sami artiljerijskoj vatri, mogli smo natjerati agresorske snage da odstupe. Na kraju, uz sav rizik po naše živote, to jeste bio vojnički izazov i zadatak koji je uspio i koji se isplatio..." - sjeća se Eminović.

Između juna 1992. pa sve do kraja rata 1995. godine Bataljon je čuvao linije na potezu Vučja glava - brdo Stolac iznad Mostara. U ratnim operacijama za odbranu grada u tom periodu Bataljon je ostao bez svojih odanih i hrabrih boraca: Husnić Selim, Salčin Sead, Udovičić Husein (30. 06. 1992.), Delalić Mirsad i Orahovac Emir (08. 07. 1992.), Damjanović Kojo (20. 08. 1992.).

U ljetopisu Prvog bataljona je zabilježeno i učešće njihovih boraca u akcijama na Trebeviću, u okviru pokušaja deblokade Sarajeva. U tim operacijama jedinica je ostala bez svojih najboljih saboraca koji su položili život u pokušajima sloma opsade Sarajeva. Poginuli su komandir Prve čete Bataljona Mirsad Bilal i borci Pašaga Imamović i Abaz Grcić. Borci ovog Bataljona su tokom cijele 1992. godine išli i kao ispomoć na svim linijama prema srpskocrnogorskim agresorima, držeći, između ostalog, i položaje na brdima Ošijak i Kozjak na Vranjevićima, prema Čobanovom polju, zatim u selu Lokve na Dubravskoj visoravni, na Roščima u Bijelom polju. Učestvovali su i u zajedničkim armijskim operacijama radi oslobođenja Travnika i Jajca.

I na svim linijama odbrane u gradu učestvovali su borci Prvog bataljona 441. mtbr. Samo na položajima uzduž Šantićeve ulice u gradu, koje je stalno branila ova jedinica, živote je izgubilo njenih dvadesetak boraca. Suvereno su čuvali položaje i na linijama južno od grada - Vinarija - Energopetrol, a aktivno su učestvovali i u operacijama protiv srpskocrnogorskih snaga tokom izvođenja akcije "Jesen 94".

UČEŠĆE U DEBLOKADI MOSTARA

Početkom napada HVO-a na grad Mostar i jedinice Armije RBiH 9. maja 1993. godine, Prvi bataljon formira linije odbrane u južnoj zoni snagom jedne čete. Jedinica aktivno učestvuje na linijama odbrane uzduž kompletne Šantićeve ulice, a aktivno dijeli linije prema srpskim snagama u Podveležju. U akciji deblokade grada i Bijelog Polja 30. juna 1993. godine momci sa Luke i Tekije aktivno učestvuju u oslobađanju Sjevernog logora sa dvije udarne grupe snage 25 boraca. U nastavku oslobađanja Bjelopoljske kotline aktivno učestvuju u borbama u rejonu Samostana u Bijelom Polju i Raštanima sve do konačne pobjede nad snagama HVO-a u tom rejonu.

Borci ove jedinice sa pijetetom pamte i čuvaju uspomene na svoje poginule saborce iz čete Šehovina. U Bijelom Polju su u borbenim okršajima oslobađanja grada poginuli Senad Zlomušica, Mirsad Sulejmanović, Admir Žujo, dok se iz tih borbi kao nestali vode saborci

Alija Agić i Semir Studenović. U borbama za slobodu Mostara na njegovim sjevernim dionicama živote su dali i pripadnici Vojne policije Bataljona; Senad Ajanić, Amer Kotlo, Sanjin Mekić i Himzo Abaza. U ljetopisu Čete Luka zabilježeni su detalji borbenih operacija na oslobađanju naselja Raštani. U tom naselju u augustu 1993. godine živote su izgubili sljedeći borci ove časne jedinice: Alispahić Hamdija, Avdić Avdija, Bilić Adis, Čukur Ibrahim, Ćatić Senad, Gadara Dervo, Rahimić Alija, Resulović Azer. U tim borbama na putu prema Raštanima poginuo je i komandir Interventnog voda Hajro Zahirović u pokušaju da sa svojom jedinicom podrži operacije na sjevernim prilazima Mostara dok su bili teško ranjeni borci Abudić Omica i Gaš Moca.

Prema podacima gradskog Odjela za boračka pitanja u Mostaru, u toku borbenih operacija na deblokadi Mostara u sjevernim dijelovima grada 24. augusta 1993. godine živote su izgubili i sljedeći borci iz drugih jedinica Armije RBiH: Beglerović Edina, Dumpor Šaban, Dumpor Dževad, Dumpor Hajro, Dumpor Mujo, Dumpor Šaćir, Žuškić Hasan, Žuškić Mirsad, Žuškić Ramiz...

Na južnom dijelu fronta jedinica u sadejstvu sa Gatačkim bataljonom "Šargan" učestvuje u odbrani rejona kod Vinarije i Carskih vinograda i slama ofanzive HVO-a, pri čemu se kasnije ispostavilo da je među zarobljenim i poginulim pripadnicima hrvatskih oružanih snaga bio i veliki broj pripadnika regularne Hrvatske vojske, što je tokom razmjene zarobljenih i poginulih vojnika kasnije potvrđeno i prikupljenim vojnim iskaznicama.

ZLATNI LJILJANI SA LUKE

Nakon potpisivanja Vašingtonskog mirovnog sporazuma 18. 03. 1994. godine i kasnije, Prvi bataljon Mostarske brigade Armije RBiH koristi primirje kako bi reorganizovali redove i doprinijeli novom ustroju Mostarske brigade. Stvarali su se ozbiljni uslovi da se iz brigade rode i razvijaju nove brigade u sastavu 4. korpusa ARBiH. Pripadnici Čete "Luka", Prve čete Prvog mostarskog bataljona, odigrali su jednu od ključnih uloga u pokretanju otpora agresiji i odbrani države na prostorima Mostara i Hercegovine.

Posebno su ponosni jer su iz njihovih sastava i jedinica nicale druge borbene grupe i jedinice duž južne zone odbrane Mostara. Kroz jedinice Prvog batljona prošlo je više od 1500 boraca. Iz spiska jedinica koje su bile u sastavu Prvog bataljona 41. Slavne brigade vidi se puni doprinos čete "Luka" koja je za veoma kratko vrijeme, od svega pola godine, uspjela mobilisati i uobličiti veoma respektabilnu vojnu silu, kasnije i okosnicu 4. Korpusa ARBiH. U borbama je iz sastava Bataljona poginulo 68 pripadnika, preko 150 boraca je lakše ili teže ranjeno. Za doprinos oslobodilačkoj borbi 14 boraca Prvog bataljona je odlikovano značkom "Zlatni ljiljan". Evo kako ulogu, rezultate i istinsko značenje Čete TO Luka rezimira Edin Edo Batlak, koji je u prvom komandnom sastavu čete bio pomoćnik Midhada Hujdura Hujke za logistiku:

ODLUČNOST I SNAGA OTPORA

"Što na kraju reći za četu Luka? Zbog svoje teritorijalne pozicije naspram rasporeda snaga srpskocrnogorskog agresora lučka raja prva su u Mostaru razumjela realnu prijetnju i nije bilo dileme da li će se pružiti otpor nemjerljivo snažnijem neprijatelju. Kada se pažljivo pogleda spisak pripadnika uočljivo je da su tu pripadnici svih naroda i narodnosti i nikada tok cijelog rata 1992-1995 nije bilo niti jednog prijepora nacionalne ili vjerske prirode. Ono što je Luka bila prije rata to je ostala tokom i poslije rata. Bez dileme se može reći da je Lučka četa bila najbolje organizirana i ustrojena od svih jedinica Mostarskog bataljona i potom Prve mostarske brigade. Zasluge za to sasvim sigurno pripadaju komandnom sastavu na čelu sa Hujkom i Folom i jedno kratko, ali značajno vrijeme, sa Sulejmanom Budakovićem Tetkom. Naravno, zamisli Komande ne bi mogle biti realizirane bez izrazito visoke svijesti lučkih boraca. Vrijednost toga utoliko je veća jer svi pripadnici su bili dobrovoljci, a ne uvojačeni pojedinci od sistema.

Definitivno, bez umanjenja vrijednosti drugih jedinica, četa Luka bila je okosnica Mostarskog bataljona, a 1. bataljon (Lučki) 1. mostarske brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine i takav status je imala u mostarskom građanstvu. Pruženi otpor srpskocrnogorskom agresoru istom je odaslao poruku odlučnosti da nikada nećemo kapitulirati što se kasnije saznaje i iz svjedočenja neprijateljskih vojnika koji tvrde da je otpor na Luci u Mostaru jedan od najozbiljnije iskazanih otpora na prostoru Bosne i Hercegovine. Vjerujući u silnu snagu bivše Jugoslovenske narodne armije i velikog broja dobrovoljačkih hordi, oni nisu mogli ni pretpostaviti sa kakvom odlučnosti i snagom otpora su se suočili na Luci. Svijest o odbrani nije se svodila na Luku ili Mostar već se uvijek poštovala činjenica da je slobodna Bosna i Hercegovina okvir za budućnost. Iz tog razloga razumljiva je dobrovoljačka spremnost lučkih boraca da se masovno odazovu pozivima na oslobođenje Jajca, Igmana, Podveležja, Sarajeva, a da se ne pominju brutalno teška ratišta na Sjevernom logoru, Bijelom Polju, Šantićevoj ulici, Bulevaru, Kovačini gdje su u sadejstvu sa ostalim mostarskim jedinicama uz velike žrtve odbranili Mostar. Po mom mišljenju, komandni ratnički dvojac Midhad Hudur -Hujka, narodni heroj oslobodilačkog i antifašističkog rata, i Esad Eminović-Fola zasigurno su jedan od ponajboljih komandnih tandema proteklog rata - agresije na Bosnu i Hercegovinu. Lučani, ali i svi Mostarci ponosni su na ovu činjenicu. Nadati se da će o ovom dvojcu u budućnosti biti napisati zasebna šira priča koju oni i njihovi borci zaslužuju..."

DONJA MAHALA: POBIJEDILI SU SRCE I PRKOS

Donja Mahala, zajedno sa naseljima Lukom i Tekijom, lokacijski je bila najbliža mogućnostima iznenadne direktne agresije srpskocrnogorskih snaga koje su bile stacionirane u takozvanom Južnom logoru bivše JNA i na vojnom aerodromu, dok su sve padine na istočnim i zapadnim obodima grada bile sa naoružanim utvrđenjima pod njihovom kontrolom. Otuda je i zanimanje građana tih naselja za sudbinu grada pod opsadom bilo izuzetno veliko, a na poziv za mobilizaciju odazvao se veliki broj građana. Danonoćne straže koje su podrazumijevale najosnovniju vojnu obuku postale su svakodnevnica. Praktično, nije bilo porodice u Donjoj Mahali a da neki od njenih članova nisu pristupili Četi. U to vrijeme okupljala ih je Teritorijalna odbrana, a nešto kasnije prijem u redove Armije RBiH poprimio je masovan odziv mladosti ovog kvarta.

Bilo je puno slučajeva da se iz jedne porodice među branioce svog naselja i grada prijave dvojica, ili čak trojica braće, otac i sinovi. U stroj su, poput legendarne Fadile Vuk, pristupale djevojke i žene Donje Mahale. Fadila je bila žena sa puškom, uz rame sa muškarcima. Nikada nije tražila poštedu kada bi se određivala jedinica za prve borbene linije. Bili su čvrsto riješeni da se i sa tako malo naoružanja, snage i vojnog iskustva usprotive i suprotstave tihoj okupaciji koju je nad gradom provodila jugovojska.

NE DAMO NAŠE AVLIJE I SOKAKE

Okupatorima iz Srbije i Crne Gore se u to vrijeme pridruživao veliki broj paravojnih pljačkaških grupa koje su u centar Hercegovine pristizale iz raznih mjesta Srbije i Crne Gore. Činili su to uz obilatu podršku mostarskih komšija, lokalnih Srba iz Bjelušina i sa Šehovine, odanih politici SDS-a, koji su raširenih ruku dočekivali jugovojsku i njenu podršku za maglovite ciljeve otimanja i prekrajanja jedne međunarodne priznate zemlje.

Komanda Čete bila je smještena u prostorijama mjesne zajednice na Šemovcu. Od samog početka je okupila najsposobnije i najodanije patriote sa tog područja. S vremenom, kako je rastao otpor Mostaraca, iznjedrila je više borbenih jedinica, vodova i drugih četa koje su činile okosnicu narastajuće Armije RBiH u gradu i dolini Neretve. Jedan broj građana bio je dodatno angažovan u sastavima rezervne milicije u organizaciji MUP-a. Oni su imali oružje, a ostali su koristili tek nekoliko lovačkih pušaka i karabina, nekoliko pištolja. Ipak, masovno pristupanje snagama otpora je bilo zapanjujuće.

Čete su narastale do bataljona, zatim do brigade, a kasnije do 4. korpusa ARBiH. Na samom početku otpora komandir Čete u Donjoj Mahali bio je Mirsad Husković. Nakon što je pobjegao iz redova jugovojske u Donju Mahalu, sa velikim iskustvom do tada aktivnog vojnog starješine, stiže Sulejman Budaković Tetak. Borci Mahale ga bez oklijevanja i s punim povjerenjem biraju za svog komandira.

BRANIT ĆEMO DOMOVE I SVOJ MOSTAR

Bile su to, u to vrijeme, historijski važne i odgovorne pojedinačne odluke kada se svako morao zapitati i donijeti životno važno određenje: kojoj strani pripadaš, šta i koga braniš? Stanovnici Donje Mahale su bili čvrsto riješeni: nismo tražili, nismo htjeli, niti smo započeli rat, rat je nama nepozvan pokucao na vrata. Branit ćemo svoje domove, porodice, grad i jedinu državu koju imamo - Bosnu i Hercegovinu ! Tako je u razgovoru sa saborcima govorio i komandant Bataljona Semir Drljević Lovac, ističući na taj način kolektivnu zakletvu Mostaraca, koji su jednoglasno poručili okupatorima - Neće vam proći ! No pasaran! To je bila spontana, srcem prihvaćena kolektivna zakletva svih ljudi Donje Mahale čije će životno, radno i vojno iskustvo uvelike pomoći da se ustroji solidna vojna struktura koja se može suprotstaviti agresiji. Kasnije će Sulejman Budaković, po naredbi više armijske komande, preći na komandnu dužnost u Četi Luka.

Bio je to rezonski potez jer je upravo na Luci i Tekiji prijetila možda čak i nešto otvorenija agresija uz opasnost od prodora srpskih snaga u grad.

Tada je u Četi TO “Mahala” voljom boraca za komandira izabran Semir Drljević Lovac. Uz Drljevića, razvojem prilika na terenu, u komandnom sastavu čete Mahala bili su Kemal Kemo Kebo, Enes Bajgorić, Azer Dželilović, Miro Salčin Mira, Derviš Gosto Dervo, Senad Milavić, Mensur Menso Duraković, Roga Dragan, Zoran Perić... Svako od njih je imao neku od odgovornih dužnosti u jedinici. Kasnije su na komandne dužnosti dolazili i drugi borci, jer je u narastanju otpora i brojnosti jedinica jedan broj komandira Mahale prelazio na više komandne dužnosti u bataljonima i brigadi.

TOPOVIMA I TENKOVIMA NA MAHALU

U ratnim dnevnicima Druge čete “Donja Mahala”, koje i danas ljubomorno i s poštovanjem prema historiji čuvaju gospođa Ismeta Bijavica i njen nekadašnji komandir Zoran Zoka Perić, detaljno su opisani događaji uoči početka otvorene agresije na ovo naselje. Sedmičnjak “Mostarsko jutro” objavio je u septembru 1992. godine reportažu iz Donje Mahale pod naslovom “Pobijedilo je srce, prkos i Mostar” iz pera novinara Alije Behrama i Nenada Žuje.

“...Dolaskom rezervista jugovojske u jesen 1991. godine, ljudi su strahovali, prodavnice i uobičajena sastajališta su opustjeli. Žene su izbjegavale da odu do Tepe radi nabavke hrane. Nije bilo nimalo lako podnositi svakodnevni strah od jugorezervista koji su u to vrijeme

sve češće izazivali incidente, pijančili a zatim pucnjavom provocirali sukobe sa građanima. Događali su se učestali incidenti u kafanama 'Pretprazničko veče' na Luci, zatim kod Bulića i na Tekiji u 'Gloriji'...

Početkom aprila 1992. godine Mahala i Luka odgovorili su rezervistima postavljanjem barikada na Lučkom mostu i mostu na Tekiji. Nakon što se dogodio incident na Lučkom mostu, rezervisti Jugovojske su, poslije pijančenja u Mandinoj kafani 'Pretprazničko veče', osuli rafalima po naseljima Donja Mahala i Luka. Na odgovor se nije trebalo čekati. Momci iz Mahale su izašli na Lučki most i uzvratili oružjem, a zatim zatvorili sve prilaze naselju iz smjera Čekrka, preko mostova na Neretvi, do prilaza Starom gradu. Zločinačka armada pod komandom generala Momčila Perišića zaprijetila je topovima i tenkovima osuvši ubitačnim rafalima po nezaštićenom civilnom naselju. Tenk jugovojske raznio je porodičnu kuću Rozine Kuzmanić, a starica je u ruševinama svog doma okončala život.

Agresiji na naselje pridružuju se snajperisti iz mostarskog komšiluka sa Bjelušina i Šehovine, vrebajući civile u naseljima preko Neretve. Međutim, Donja Mahala, Tekija, Luka, nisu uzmicali..." - kaže se u ratnoj reportaži iz Donje Mahale.

MALI STALJINGRAD KRAJ NERETVE

Iako je tih dana aprila i maja 1992. godine kvart Donja Mahala teško stradao od razornih projektila koje su prosrpske snage sipale po naselju, ispostavilo se da se borci Mahale u nekim situacijama mogu sasvim ravnopravno nositi sa agresorima. Posebno kada su se događale pojedinačne akcije i borbe "prsa u prsa". Borci ističu herojski primjer njihovog drugara Fadila Letuke koji je tih dana sa zoljom u rukama hrabro iskoračio pred tenk jugovojske koji je namjeravao da uđe u naselje. Sprašio je projektil tačno pod kupolu tenka nakon čega su detonirale granate u njegovoj unutrašnjosti. Letuka je u jednoj od narednih akcija izgubio život. Mahala će ga pamtiti kao svog najrođenijeg, a njegov podvig osokolio je borce i narod Mahale potvrdivši staru maksimu da "boj ne bije svijetlo oružje, nego srce u junaka". Borci sa velikim poštovanjem ističu i borbene zasluge njihovih saboraca Mustafe Muće Arapa, Elvira Ele Batlaka, Mire Salčina i drugih.

Već pomenuta ratna reportaža iz Mahale objavljena u "Mostarskom jutru", o tome donosi ove redove:

"... Nakon neočekivano snažnog otpora boraca Donje Mahale, general Momčilo Perišić od komande JNA traži podršku avijacije. Želi zbrisati Mahalu sa lica zemlje. Avioni jugovojske su 4. maja zaista nadletjeli Mostar i u brišućem letu posebno se osvetili borcima Oručluka, Čekrka i kompletne Donje Mahale zasipajući civilno naselje bombama. U dnevniku sjećanja ljudi koji su branili Donju Mahalu zapisano je da je Nadija Pašić bila prva žrtva okrutnog napada jugovojske na ovo mostarsko naselje. Ubijena je 19. aprila 1992. godine snajperskim hicem dok je bila sa civilima u ulazu zgrade na broju Gojka Vukovića 108. Još troje boraca iz porodice Pašić su tih dana bili ranjeni - najprije Ismet Pašić i Nedžad Pašić, dok je Dževad Pašić ranjavan u dva navrata tokom agresije na Mostar. Gelerima projektila tada su bili ranjeni još i Mujo Pilavdžić, Enes Bašić, Mirsad Softić, Jasminko Hiseni i njihov drugar 'Zebra' rodom iz Bjelovara. Prisjećaju se borci da ih je iz tog pakla vatre i vrelog željeza izvukao kombijem njihov saborac Sejo Nožić. Iako teško ozlijeđeni, svih sedmoro preživjelo je napad agresorske avijacije. U lokvi krvi punih pet dana na raskršću magistralne zaobilaznice i ulice koja vodi na Lučki most, ležalo je tijelo Hamice Spahića koje je zbog snajpera bilo teško izvući. Od gelera granate gine Erman Čorda, ranjen je njegov drugar Denis Ćemalović. Prenoseći hranu i lijekove borcima i civilima gine Avdo Karabeg. Tih dana u prvoj polovini maja 1992. godine Mahala je imala nekoliko desetina teže ili lakše povrijeđenih. Ruševine su bile na svakom koraku. Kuće u Donjoj Mahali su gorjele poput šibica, miris paljevine, dima i smrti na svakom koraku..." - opisivali su u reportaži "Mostarskog jutra" događaje tih potresnih dana '92. borci iz Mahale: Mirsad Husković, Enes Pilav Caja, Sejo Efica, Salko Dugalić, Emir Duraković, Senad Milavić, Enes Efica, Oliver Torlo, Adis Tikvina, Ekrem Efica, Miralem Smailhodžić Bimbo...

APOKALIPSA U MAHALI

Borbenih akcija u znaku otpora agresiji je tih dana aprila i početkom maja 1992. godine bilo napretek. Srpske snage podržane paravojskom iz Srbije i Crne Gore, predvođene tenkom i transporterom, 10. maja kreću u frontalni napad na Donju Mahalu. Na naselje nemilice padaju granate, a sa Šehovine i Bjelušina tuku snajperi. Borac Dragan Hadrović na tenk baca kumulativnu minu, dok ga Muharem Dugalić pogađa "zoljom". U tom napadu ranjen je Asim Pehilj, a borci ga izvlače na sigurno. Borci Mahale ne odstupaju iako se tenk tada osmjelio da krene preko Lučkog mosta u srce naselja. Njegov prodor zaustavila je grupa branilaca među kojima su bili Semir Drljević Lovac, Ibro Pehilj, Enes i Ramiz Bajgorić, Enes Ramić, Nerman Katica (kasnije je ovaj borac poginuo), Bećir Burić, Romeo Blažević, Mirza Kazaz, Zoran Perić i drugi. Ne zaboravljaju da pomenu i ime Osmana Delića - Coce, koji je bio "katica za sve" - i kuhar i ljekar!

"Bilo je to izuzetno teško iskustvo. Morali smo se dovijati na razne načine kako da organizujemo našu odbranu i što čvršće povežemo sve linije uzduž Mahale. Ljudi su probijali rupe u zidovima svojih kuća i u baštenskim ogradama kako bi osigurali koliko-toliko sigurne prolaze radi snabdijevanja, prehrane, pregrupisavanja i popune borbenih jedinica na zadatku, brzog izvlačenja ranjenika" - sjeća se tih događaja

u reportaži “Mostarskog jutra” Miro Salčin Mira, popularni borac i komandir jedinice.

Taj 10. maj 1992. godine je, uprkos žrtvama i teškim stradanjima naselja, među borcima Mahale na neki način doživljen kao neobičan praznik. Stiglo je novo naoružanje i municija.

U odbranu se uključivalo na desetine novih boraca, formiraju se novi vodovi i čete. Bilo je to vrijeme kada je odmetnuta jugovojska zajedno sa paravojnim formacijama iz Srbije i Crne Gore napravila nepojmljiv ratni zločin nad Mostarom pretvarajući civilne kvartove na obje obale Neretve u velike ruševine. Bilo je očigledno da i ne pomišljaju da stanu. U tako surovim uslovima voditi dalje direktne borbe sa agresorskom vojskom bilo je izuzetno teško.

Već poslije 10. maja 1992. godine donesena je odluka da se civili masovno izmjeste u centar Mostara. Pod okriljem noći, u zoru, kamionima civilne zaštite, a uz pomoć armijskih jedinica, taj zadatak je obavljen brzo i u tišini. Potom su se na nove položaje postepeno povukle i snage Armije RBiH.

A ONDA U ODLUČAN PROBOJ

“Kada smo se iz tog pakla Donje Mahale premjestili u središte Mostara, kao da smo se obreli u najljepšem i najmirnijem mjestu na svijetu... Kao da rata nema. Kafići su bili prepuni, ljudi nasmiješeni i pričljivi, djelovali su kao da pojma nemaju da se samo kojih nekoliko stotina metara južnije u istom gradu bukvalno vodio krvavi rat” - sjeća se tog preseljenja iz Mahale Ismeta Bijavica. Taj predah pomogao je jedinicama Armije da se priberu i odmore, naoružaju, konsoliduju i popune redove novim snagama. Bili su sigurni da je napuštanje Donje Mahale samo privremeni vojni manevar i da odsutna bitka za slobodu Mostara uskoro predstoji. Tako je i bilo. Već 11. juna otvara se nova runda borbe protiv agresora.

Dragan Stošić se među prvima obreo u opustjeloj Mahali. Sa svojim drugarima iz jedinice dugo se suočavao sa prizorima mostarske apokalipse: kuće bez krovova, vrata provaljena, prozori otvoreni dok zavjese lepršaju kao poderane zastave. Što agresori nisu stigli porušiti tenkovima i bacačima, dokusurili su paljevinom...

Borci Mahale kreću u oslobađanje uzvišenja Stotina ispred gradskog naselja Kolonija i dalje prema Rodoču. U oslobodilački pohod je krenulo više od 400 boraca koje su predvodili Semir Drljević Lovac, Tahir Kerović, Mira Salčin, Dervo Gosto... Iz zgrada i podruma u Koloniji i Rodoču izvlače preplašene i unezvjerene ljude na svjetlo dana i slobode... “Znali smo da će nas osloboditi Donja Mahala...”, govore uglas građani ne skrivajući oduševljenje i dijeleći sa oslobodiocima posljednje zalihe hrane koju su posjedovali. U nezadrživom proboju padaju i posljednja uporišta agresorske vojske i njihovih lokalnih pomagača koji bježe prema Nevesinju. Južna zona grada je oslobođenja, kreće se na istočnu obalu, a onda dalje preko Fortice na Podveleški plato do sela Šipovac, Dobrč, Patkovići... Mostar je načas prodisao, a Mahala masovno krenula u obnovu porušenih domova. Pomišljalo se da je došao konačni kraj agoniji, pogibijama, razaranjima, gladi i neimaštini i da je minula agresija samo daleki san.

Ali, ispostavilo se da je agresija bivše jugovojske koja se povukla iz doline Neretve, bila samo prvo poluvrijeme agresije projektovane u paklenim osvajačkim planovima Beograda i Zagreba. Sa tih susjednih adresa, uz pomoć njihovih paravojnih organizacija i vojnih formacija u zemlji, odvijala se otvorena namjera da se BiH pocijepa, razdijeli i nestane u okvirima ranije dogovorenih projekata velikosrpskog i velikohrvatskog osvajačkog pohoda. Od juna 1992. do maja 1993. godine Mostar je živio sa krhkom nadom da će biti moguće očuvati mir i uspostaviti saradnju sa dojučerašnjim saveznicima.

Međutim, osvajački teritorijalni planovi skrojeni na relaciji Zagreb - Grude - Široki Brijeg - Mostar pokrenuli su novi otvoreni sukob kraj Neretve.

MOSTAR NEĆE BIJELE TRAKE

Nakon otvorenog poziva da pripadnici Armije RBiH polože oružje a Bošnjaci povežu bijele trake i priznaju liderstvo HVO i vlast paradržave “Herceg-Bosne”, 9. maja 1993. godine uslijedio je frontalni napad HVO uz podršku Hrvatske vojske na položaje 4. korpusa ARBiH. Tih dana Mostar je zapamtio masovna granatiranja civilnih naselja, progone golorukih civila, prisilno okupljanje ljudi na Gradskom stadionu, a potom hapšenje i zatvaranje u kazamatima. Bila je to agresija srednjovjekovnih običaja: okružiti grad, ostaviti naselja bez struje, vode, prehrane, komunikacija, a zatim ih nemilosrdno bombardovati do predaje ili uništenja. Mahala je ponovo postrojena.

Sa iskustvom iz vremena agresije srpskocrnogorskih snaga, izašla je snažno na položaje odbrane i uspostavila ravnotežu snaga. Tamo gdje je agresija zaustavljena već na početku 9. maja - u strogom centru grada, uzduž Bulevara narodne revolucije, na Čekrku, Mahali, Šemovcu, Podhumu, Starom gradu, Cernici, Šantićevoj i dalje - morala je i propasti.

Nakon desetak mjeseci okrutnog rata u gradu, bez vojnog pobjednika, sukobi su okončani mirovnim sporazumima. Mahala je ponovo krenula sa obnovom porušenih domova, ali uvijek s jednim okom na oprezu. Kroz šest četa boraca koje je iznjedrile Donja Mahala, zajedno sa Ogradom, Starim gradom, Šemovcem, Zahumom, Podhumom i drugim naseljima sa zapadne obale grada odakle su bili protjerani Bošnjaci, prošlo je više stotina pripadnika.

CIJELA MAHALA U STROJU

Dostupna imena iz ratnih dnevnika, koje su nam ustupili komandiri Zoran Perić, Nermin Pako Zagorčić, Miro Mira Salčin, gospođa Ismeta Bijavica, kao evidentičar u 2. četi "Donja Mahala", prepisujemo u naše dopunjeno izdanje knjige Heroji Mostara: Abadžija Muamer, Adnan Batlak, Ajanić Ethem Dedo , Ajanić Midhat, Aktiri Rifat, Alagić Senad, Arap Dragan, Arap Mustafa Muća, Avdi Avdija, Avdić Senad Liba, Avdić Ermin, Avdić Samir, Avdić Senad, Babahmetović Emir, Bajgorić Enes, Bajgorić Enes, Bajgorić Hakija, Bajgorić Ramiz, Baktiri Ilmi, Baktiri Rifat, Balić Šerif, Bašić Enes, Bečić Huso, Bečiraj Đevdet, Bećirević Nazmija, Bečić Omer, Begović Sead, Behram Džemal Garo, Berberović Džemo, Beriša Jeton, Bešlić Sejo, Bijavica Armin, Bijavica Hamid, Bijavica Ismeta, Blagajac Miro, Bojčić Jusuf, Bostandžić Muhamed, Brekalo Enver, Brekalo Raifa, Brkan Nerman, Brkić Arif Žoja, Brkić Lebib Medo, Brković Sanel, Budaković Sulejman Tetak, Burić Ahmed Čorba, Burić Bećir, Burić Teo, Buzaljko Alen, Čelebić Edin, Čolović Savo, Čorda Enver Ena, Čorda Ibrahim, Čorda Enver, Čorda Ibrahim Briško, Čorlija Nevenka, Ćorić Eniz Eno, Ćatić Sanel, Ćatović Java, Ćatović Adis, Ćenan Halim , Ćenan Vahida, Ćiber Mustafa, Ćišić Aziz, Ćišić Safet, Čolić Emir Ćerća, Čušić Miralem, Čušić Šerif, Damjanović Ivan, Dedić Ramiz, Dedić Saša, Dedović Selim, Dedović Smajo, Delalić Muhamed Beli, Delić Ahmet, Delić Arman, Delić Osman Coca, Demić Himzo, Demić Ibro, Demić Rasim, Demirović Adem, Demirović Dženan, Denjo Esad, Denjo Hilmija, Drače Dragan, Dražen Palikuća, Drljević Sanel, Drljević Semir Lovac, Drljević Senad Žuća, Droce Faruk, Dugalić Adem, Dugalić Anisa, Dugalić Enisa, Dugalić Salko Duga, Duraković Mensud, Duraković Salko, Dželilović Azer, Dželilović Tofik-Tofa, Džemat Juso, Džidić Pero, Džoklo Muzafer Lola, Džubur Mithad Mito, Džafić Mirsad, Đermanović Saša Sale, Đuliman Hilmija Hilmo, Đuliman Semir Sema, Efica Ekrem, Efica Enes, Efica Sead Sejo, Eminagić Saša, Fajić Bećir Bećo, Fazil Edin, Fazlagić Eman Dedo, Fazlagić Emir, Gačanin Ermin, Gačić Goran, Gačini Nermin, Gakić Tarik, Gašević Emin Mino, Gološ Adis, Gološ Meho, Gološ Samir-Tarza, Gološ Zulfo, Gosto Derviš Dervo, Grebović Adis Greba, Grebović Damir Greba, Gubeljić Mirzo, Gušić Ramiz, Gutierrez Oscar, Guzin Esmir-Tito, Hadrović Sanel, Hadžajlić Mustafa, Hadžić Remzo, Hadžiosmanović Edo, Hadžiosmanović Fazlija, Hadžiosmanović Omer Omčo, Hajdar Almir, Hajruši Bajram, Hakalović Mirsad, Hamzić Šaban, Harušić Amir, Hasanbegović Nedžad, Hasandedić Suad, Hebib Mustafa, Heljić Mirsad Čića, Heljić Mustafa Hela, Heta Fadil, Hodžić Mehmed Njora, Hodžić Meho, Hodžić Nenad Nešo, Hodžić Omer Koka, Hrnjičić Rifet, Hrnjičić Armen, Hrnjičić Edin Gunga, Hujdur Latif, Humačkić Fadil Kiša, Humačkić Mithat, Humačkić Neđad Faša, Husković Haris, Husković Mirsad Mirso, Husnić Salko, Husović Ćamil, Husović Kasim, Husović Rašid, Husović Selim, Ibrulj Esmir, Imamović Edo, Isić Zlatko, Jakirović Mirsad Cvrčak, Jakirović Hutka, Janković Zoran, Jasmin Meškić, Jelin Jasenko, Jelin Sead Herka, Jelovac Mustafa, Jelovac Tarik, Jogunović Muhedin Hoja, Jogunović Sanel Hita, Jugo Ibrahim, Jugo Ibro, Jusić Armin, Jusufbegović Admir, Kadribegović Edo, Kadrić Asim, Kafadar Alija, Kafadar Mustafa, Kahvo Senad, Kajtaz Miralem, Kapetanović Dženan, Kapetanović Fuad, Kapetanović Ismet, Kapetanović Samir, Kara Halil, Karadža Edin, Karakaš Jasmin, Karić Dženan, Karić Fadil, Karić Zulfo, Kasumović Nedžad, Kasumović Salko, Kavazović Mehmed, Kazaz Mirza, Kazazić Samir, Kažinić Džemil, Kebo Kemal Kemo, Kećo Alija, Kećo Almir, Kelecija Nermin, Kerović Međid, Kerović Tahir, Kevelj Dervo, Kevelj Jasmin, Kevelj Senad, Klarić Alija, Klarić Narcis, Kolčić Mustafa, Kolukčija Dean, Kotlo Fadil, Kovač Sabit, Kovačić Selma, Kozo Nermin, Kreso Amil, Kreso Senad, Kreso Zlatko, Krpo Fadil, Kudin Omer, Kurt Ismet, Kurtović Aner, Kusturica Ahmo, Lalić Ibrahim, Lalić Mustafa Mujo, Lasta Ljubomir, lčendra Dragi, Lendra Dragi, Lepara Alen, Lepara Amil, Lepara Kasim, Listo Larisa, Listo Semir, Livnjak Nermin Nerma, Lozo Goran, Lukić Saša, Ljeljak Asim, Macić Mehmed, Macić Setim, Mahinić Dragi, Mahmutagić Tadžidin Čivija, Manjgo Ibrahim, Marić Hajro, Marić Zulfo, Marković Predrag, Marušić Amir, Mehić Emir, Mehić Mirsad, Mehić Velija-Garo, Mehićević Salko, Merzić Meho, Merzić Sulejman, Meškić Jasminko, Milavić Asi, Milavić Asim, Milavić Nenad, Milavić Senad, Miletić Mustafa, Mirica Hamo, Mišić Muharem Muho, Morina Naim, Mujkanović Vahid Vaha, Muminović Dejan, Muran Mustafa, Mušić Haris Galis, Mušinović Avdo, Mutilović Rasim, Mutišević Ibrahim, Mutišević Nerfid, Nezirović Miro, Nibler Siniša, Nožić Sead, Nožić Šefik, Nurko Faruk, Nuspahić Adis, Omanović Sead, Omerika Jusuf, Oruč Salko Garo, Ostojić Dragan, Ostojić Dragomir, Ovčina Tahir, Ovčina Vahid, Pajević Razija, Pajević Rijad, Pajević Vahidin, Pala Samija, Palata Eldin, Palata Mirsad, Palikuća Dražan, Pašić Dževad, Pašić Senad, Peco Senad, Pehilj Ahmed Toma, Pehilj Alen, Pehilj Ćamil, Pehilj Elvis Ela, Pehilj Ibro, Pehilj Ramiz Rama, Pehlić Garo, Pehlić Semir Sema, Pekušić Nedžad, Perić Božo, Perić Zoran Zoka, Pervan Džemal, Petrović Marko, Petrović Oksan, Pilav Enes Caja, Piragić Armin, Pobrić Elvir, Pobrić Salko, Puzić Miodrag, Puzić Nelzon, Radić Nemanja, Rahimić Ahmet, Rahimić Rukija, Ramić Amar, Ramić Ibrahim, Ramić Ibrica, Rebac Đenan, Redžić Abid, Redžić Edin, Redžić Kasim, Redžić Sejdo, Redžović Senad, Repeša Zoran, Rizvanović Dževad, Rizvanović Dževad Zela, Rizvanović Goran, Roga Dragan, Sabljić Vedran, Salčin Bato, Salčin Mira, Sarić Samir Babuša, Sarić Sanjin, Sarić Sead, Sarić Sejo, Sakib Memić, Sejdija Bajrami, Seknić Senad, Selimović Nazif, Selimović Sabrija Žika, Selimović Senada, Selmanović Enver, Serdarević Faruk, Smailhodžić Miralem Bimbo, Smailhodžić Mirza, Spahić Senad Toska, Stošić Dragan, Sultanić Asim, Svinjar Alija Ale, Svinjar Mirsad, Šabić Sejo, Šaćirović

Šaćir, Šaćirović Šefik, Šantić Radoslav, Šarančić Nazif, Šarić Mirsad, Šarić Smail, Šarotić Alija, Šarotić Okica, Šehović Adi, Šehović Alija, Šehović Tina, Šindik Odisej, Šiširak Đanis, Škaljić Safet Safo, Šukalić Mustafa Muta, Šukalić Senad Seno, Šunje Hakija Zlatko, Šunje Muhamed Hamo, Tahirović Hasko, Tahirović Naso, Tanović Dženad, Tanović Riad, Tikveša Adi, Tikvina Adi, Tiro Elvir Elo, Tiro Mili, Tiro Ramiz, Tiro Elvedin, Tojaga Semir-Ćelo, Tomičić Vladimir, Toporan Alija Kigen, Torlo Oliver, Tosum Šaćir, Tunguz Goran, Turajlić Amir, Turković Haris, Usar Ivan, Vasilj Toni, Vejzović Mirza, Vejzović Emir, Vejzović Meho, Vejzović Ramo, Velagić Admir Mrkva, Vicković Milenko, Vila Tarik, Vuk Fadila, Zagorčić Ahmed Ahmo, Zagorčić Edin Fazla, Zagorčić Izedin Zeda, , Zagorčić Nermin Pako, Zagorčić Zijad, Zaimović Esmir, Zaklan Džemal, Zlojo Mustafa, Zolj Senad, Zukanović Izudin, Zvizdić Goran, Žujo Džemal, Žujo Ibrahim, Žuljević Denis, Žuljević Mehmed Mehica, Žuljević Ramiz Beg, Žuljević Salko, Žuljević Zanin...

ČASNE BITKE PODHUMSKE ČETE

Šesta četa Drugog bataljona 41. mostarske brigade ARBiH, poznatija kao Podhumska četa, je formirana u maju mjesecu 1993. godine, odmah po izbijanju sukoba između Armije RBiH i HVO. Četa je sačinjena uglavnom od protjeranih Bošnjaka i Srba sa područja zapadnih kvartova Mostara - Balinovca, Zahuma, Panjevine, Đikovine i Podhuma.

Četa je bila u uskoj koordinaciji i čak imala zajedničku komandu sa Petom četom Drugog bataljona. Skoro pa u potpunosti pokrivala je stražarska borbena mjesta na prostorima uzduž glavne odbrambene linije u centru grada, uzduž Bulevara Narodne revolucije, baš kao i Peta četa.

Ona je imala znatno manje pripadnika od Pete čete pa su kurirska služba i sistem veza bili zajednički.

Komandir čete je bio Salko Duraković. Pripadnici Šeste čete su bili: Jogunović Muhedin Hoja, Heljić Mirsad Čića, Imamović Edo (teško ranjen na Humu 20. septembra 1993. godine), Šukalić Senad Seno, Šukalić Mustafa Muta, Alagić Senad, Droce Faruk, Heta Fadil, Pajo Mili, Denjo Edin, Ahzur Kosović, Mustafa Repeša, Mahmutagić Tadžidin Čivija, Jogunović Sanel Hita (najmlađi pripadnik čete), Kolukčija Dean, Adnan Batlak, Ibrulj Esmir, Nezirović Miro, Tarik Gakić, Ćatović (PROVJERI IME) zv. Java, Jakirović Hutka, Đuliman Hilmija Hilmo, Salčin Bato, Omanović Sead (poginuo u akciji 20. septembra 1993. u Podhumu), Blagajac Miro (poginuo u akciji 20. septembra 1993. godine u Podhumu), Sultanić Asim (poginuo 21. septembra 1993. godine u akciji u Podhumu), Turković Haris (poginuo 18. februara 1994. godine u Šantićevoj ulici), Pervan Džemal (poginuo u akciji u Podhumu 21. septembra 1993. godine)...

ŽIČAROM UMJESTO PORUŠENOG MOSTA

Na području mostarske Donje Mahale nisu svi građani bili u redovima Armije RBiH, ali se za puno njih sa sigurnošću može reći da su odigrali uloge kao istinski heroji rata. Takvi su zasigurno bili pripadnici Civilne zaštite. Njeno sjedište, zajedno sa magazinom hrane i drugim potrepštinama za potrebe odbrane i stanovništva, bilo je u kući Gojka Vukovića. Aktivisti CZ su tu prepakivali i obavljali pravičnu podjelu artikala prehrane kako za vojsku, tako i za potrebe stanovništva. Pripremao se ogrjev za uredno funkcionisanje ratne kuhinje na Spilama. Hrana za potrebe vojske uredno je pripremana i raspodjeljivana borcima uzduž linija počev od Demadina na Šemovcu, do Rudešovih kuća južnije niz Mahalu.

Posebna zadaća civilne zaštite bilo je prebacivanje ranjenika do Ratne bolnice u zgradi Higijenskog zavoda, što je u uslovima čestih borbi i granatiranja bila borba za spas branilaca. U početku agresije hrana, sanitetski materijal, ogrjev, ranjenici i poginuli pripadnici Armije RBiH i civili transportovani su preko postojećih mostova - Stari most, Tenzin most i Kamenica. Nakon rušenja Starog mosta, prenos stvari i ljudi obavljan je preko improvizirane žičare čija je polazna tačka bila u krugu automehaničarske radionice Rame Đulimana. Jednistveni prelazak preko rijeke Neretve žičarom, projektovali su i izgradili majstori iz Donje Mahale Mehmed Klarić i Emir Zvonić. Na žičari je svakodnevno bilo angažovano nekoliko ljudi koji su vukli konopce pomoću kojih se kretala korpa sa žičarom. U zimskom periodu, kada je žičara bila i puštena u funkciju, događalo se da su pripadnicima Civilne zaštite ruke znale biti krvave od teške i zahtjevne vuče zaleđenog i grubog konopa, pa bi im u tom poslu, između dva odlaska na borbene položaje, pomagali i borci Donjomahalske čete Armije RBiH.

U STROJU I MALOLJETNI BORCI

U ratnom ljetopisu donjomahalske Civilne zaštite opisane su i aktivnosti kako su njeni pripadnici, zajedno sa aktivistima iz CZ drugih mjesnih zajednica, redovno bili angažovani na različitim poslovima na "putu spasa" od Mostara preko planinskog vijenca Glogovo do slobodne teritorije Jablanice i dalje, do Sarajeva.

U knjizi "Heroji Mostara", bilježimo imena komandira Civilne zaštite ovog gradskog područja: Safet Eminović i Salko Džoklo. Pripadnici CZ Donja Mahala su bili: Nazif Behmen, Sanel Behmen, Mirsad Sarić, Samir Redžić (poginuo 10. 09. 1993. godine u Donjoj Mahali), Sead Šabić, Senad Hajdarević, Senad Šabić, Davor Kosić, Senad Gubeljić, Bećir Beća Džubur, Miroslav - Miro Odak (poginuo od snajpera noseći hranu za borce kod hotela "Demadino" 10. 10. 1993. godine), Fani Delalić, Dragan Jerković. U magacinu CZ su radili magacioneri: Mustafa

Baja Hadžajlić, Rusmir Rusmo Brkić i Sead Pašić. Pripremu i podjelu hranu stanovništvu su obavljale: Jasminka Mehić-Vlahović, Enisa Bašić, Melisa Pezo, Merima Šahinagić, Aida Muhović, Dalida Dragana Stošić, Jasminka Ljeljak i Aida Husković. Šefovi kuhinje su bili Šerif Ćelo Šaćirović i Avdi Avdija. U kuhinji Donje Mahale su kao kuharice i pomoćne radnice radile: Raifa Brekalo (poginula u kući iznad kuhinje 15. jula 1993. godine), Enisa Dugalić, Arzija Avdija, Safija Pehilj, a često su im pomagale i tadašnje dvije djevojčice Đana Jakirović-Trebović i Naida Mehičević - Jugo. Pripadnici ove kuhinje su bili pri Intendantskoj službi Brigade, čiji je komandir za naselje Ograda bio Sead Efica. U službi je bio i Emir - Cuka Fazlagić. Maloljetni pripadnici ove jedinice su bili i: Bertan Gašević (poginuo noseći hranu u Donjoj Mahali 06. 07. 1993. godine), Alen Jugo, Alen Ačkar, Nermin Bratan Pehlić, Šefko Jakirović, Sabrija Žika Selimović, Adis Major Sarić. Pobrojani maloljetni pripadnici Armije RBiH su u velikom broju slučajeva bili i na raspolaganju Štabu V i VI čete Mostarske brigade.

HVO NAPADAO CISTERNAMA SA GORIVOM

Uski mali kvart grada Mostara na njegovim južnim obodima uz rijeku Neretvu, pretrpio je silne napade, udare i nemilosrdna razaranja u toku dvostruke agresije - najprije srpskocrnogorskih snaga i odmetnute jugovojske, a zatim i HVO-a i Hrvatske vojske. Malo je mjesta i gradova u BiH koji su zabilježili toliko okrutnu opsadu kao ovo herojsko mostarsko naselje. Srpske snage uz pomoć jugovojske rušili su ga i pokušali osvojiti koristeći tenkove, minobacače i artiljeriju, nadlijetali su ga i bombardovali avioni jugovojske... Sa hrvatske strane, naselje je porušeno još i više nakon što je zasipano bombama svih kalibara. Poseban "ratni specijalitet" hrvatskih bojovnika bilo je guranje i koturanje teških kamionskih i traktorskih guma sa brda Hum prema naselju u podnožju brda ispunjenih eksplozivnim napravama. Samo u jednoj noći takvom "livanjskom atomskom bombom", kako su je hvalospjevno nazivali, do temelja je srušena kuća porodice Mehić u Mahali ubivši na spavanju dvoje nedužnih ukućana. Bilo je još puno takvih okrutnih i nepojmljivih napada i smrti u naselju kraj Neretve. Donja Mahala pamti i cisterne ispunjene eksplozivom i tečnim gorivom koje su bojovnici HVO sa položaja na Bulevaru iznad Šemovca gurali prema Starom mostu ne bi li ga digli u zrak. Jedna takva cisterna sjurena sa Bulevara Narodne revolucije niz Šemovac detonirala je na dvadesetak metara od ulaza u starogradsku jezgru, a druga je gurnuta u samom centru grada niz nekada popularno mostarsko okupljalište - Korzo. Na sreću, umjesto kod Titovog mosta gdje je upućena, detonirala je na tek dvadesetak metara niz Korzo, ali je detonacija ubila više civila i vojnika. Ismeta Bijavica, svjedok tog događaja, sjeća se tih dramatičnih scena, pogibija, ranjavanja, osakaćenih ljudi zahvaćenih strašnom detonacijom koja je dodatno urušavala okolne zgrade ionako gotovo sravnjene sa zemljom. U tom paklenom napadu bojovnika HVO, detonacija je ubila njenog supruga, brojne komšije i prijatelje. Skrhana, ipak se hrabro suočila sa tragičnim porodičnim gubitkom, svjesna da se radi o biti ili ne biti, o golom opstanku, kada je sasvim moguće da se i ona sama zauvijek pozdravi sa ovim gradom i svijetom. U opštem metežu koji je zavladao razum je tražio odgovornost jer je bilo očekivano da će nakon ovakvog napada detonirajućim kamionom-cisternom uslijediti pješadijski napad. Do toga, međutim, nije došlo.

Kad god su bojovnici pokušavali ovladati linijom na Bulevaru, redovno se događalo da njihovi napadi posrću pred vlastitim gubicima i budu osujećeni.

ČETA CARINA - NA SRCU GRAD I BIH

Na području naselja Carina, uključujući i rejone Pasjaka, Mazoljica, te naselja takozvane gornje Carine, mještani su uoči otvorene agresije na Mostar organizovali straže držeći na taj način kontrolu dolaska u naselja pripadnika srpsko-crnogorske vojske. Neki od njih su bili dugogodišnji, strastveni lovci pa su tokom straža imali sa sobom vlastito oružje.

U organizaciji straža, a kasnije, razvojem situacije na terenu i borbenim ustrojstvom jedinice, svoje mjesto i zadatke su dosljedno izvršavali sljedeći borci sa ovog područja: Šefik Numankadić, Sabahudin Kazazić, Sead Kazazić, Zlatko Mešak, Ljubo Stević, Mili Trbonja, Midhad Dvizac, Sabin Hadžajlić, Sabahudin Hebib, Senad Batlak, Mirsad Sipa Muftić, Mufid Fetahović, Omer Gaković, Adnan Batlak, Mirza Dvizac, Emir Sokolović, Mihajlo Ćorluka, Derviš Travnjak, Perica Karaula, Enver Jakupović, Hilmo Salčin, Ramiz Đinović, Ramiz Trčalo, Salko Trčalo, Zoran Rogić, Senad Glavović, Salko Repak, Davor Dužević, Hako Demirović, Adnan Vejzović, Esad Beli Drljević, Aner Drljević, Alica Smajić, Ibrica Ramić, Armin Karahodžić, Rusmir Mešić, Tomica Miljas, Enver Bakija, Indir Kovačević, Ahmed Hadžić, Mithat Hadžić, Dino Hadžić, Faruk Slipičević, Enver Drljević, Dragan Tesla Drljević, Derviš Nazečić, Mirza Kaniža, Halil Ćesir, Faruk Tule i brojni drugi borci i patrioti šireg gradskog rejona Carine. Nakon što je ustrojena Četa TO Carina, na dužnostima komandira bili su Nijaz Nico Jakupović i Faruk Ćupina, a kasnije i Salih Bučuk. Nakon njih, na poziciji komandira Čete u najdužem periodu rata bio je Mufid Kajtaz. Njega je na toj dužnosti u vrijeme prelaska Neretve i početka oslobađanja lijeve obale grada kratko vrijeme mijenjao Šefik Numankadić, prijeratni rezervni kapetan. Nakon što je kasnije Mufid Kajtaz, na poziv komandanta Mostarske brigade Arifa Pašalića, preuzeo dužnost pomoćnika komandanta za sigurnost, Četom Carina jedno vrijeme komandovao je dr. Semir Miro Humo, a nakon njega Davor Dužević, ranije pripadnik rezervnog sastava policije.

NA "RAZVITKU" LJILJAN SE VIHORI

Prije pogibije Ahmeta Hadžića i Brace Repka, koji su izgubili život od snajpera nakon što su na zgradu prijeratne Robne kuće "Razvitak" postavili zastavu sa ljiljanima, dužnost zamjenika komandira čete obavljao je Ahmetov brat Dino Hadžić. Četa Carina sa svojim položajima bila je u najdirektnijem kontaktu sa bivšom kasarnom JNA Sjeverni logor, a otuda su i njeni zadaci bili specifičniji i, ukupno gledano, puno teži. Valjalo je bdjeti nad naseljem i njegovim stanovnicima i dan i noć kako bi se spriječio eventualni prodor agresorskih snaga u grad. Tokom prelaska Neretve i oslobađanja lijeve obale grada u prvoj polovini juna 1992. godine Četa TO Carina je u sadejstvu sa drugim jedinicama odbrane grada samo u toku nekoliko dana operacija oslobodila široko područje na istočnoj obali Mostara. Četa je u operacijama oslobađanja grada izgubila osam boraca.

CERNICA - BEDEM OTPORA I SLOBODE

Ideja o formiranju Čete "Cernica", koja je kasnije preimenovana u 4. četu 2. samostalnog mostarskog bataljona Armije RBiH, nastala je početkom mjeseca aprila 1992. godine. Odluka o njenom formiranju dogodila se spontano, kada se u restoranu - pizzeriji "Golf" okupila mala grupa ljudi čvrsto odlučna da se odupre agresiji na našu zemlju. Sami počeci nisu bili nimalo lagani niti jednostavni. Trebalo je okupiti pouzdane ljude, patriote, koji su bili spremni da se suprotstave srpsko-crnogorskom agresoru. To je podrazumijevalo preuzimanje rizika da se upuste u krajnje neizvjesnu avanturu koja iz perspektive tog vremena i ljudi koji su bili istinski opredijeljeni da brane svoje kuće, porodice, mahalu i svoj grad, nije imala velike izglede za uspjeh. Ipak, Cerničani su čvrsto stali u stroj odbrane, spremni da preuzmu i dijele kompletan rizik. Borci, koji su o formiranju armijske čete u Cernici kao svjedoci tog vremena ispisivali ove redove za knjigu "Heroji Mostara", sjećaju se da je za potrebe smještaja ljudi i opreme osigurana zgrada Elektrodistribucije u ulici Adema Buća.

PROTIV AGRESIJE I SA TROFEJNIM ORUŽJEM

Neophodno naoružanje jedinice je osigurano iz ličnih zaliha i bilo je vrlo oskudno. Radilo se o nekoliko pištolja, lovačkih pušaka i trofejnog oružja. U toku mjeseca aprila 1992. godine organizovane su straže na sjevernom i južnom ulasku u Cernicu, ali su pod budnim okom bili i svi sokaci prema Neretvi. Dnevne aktivnosti obilježile su sporadične razmjene vatre posebno u noćnim satima. Odmah po osnivanju jedinice pristupilo se osnovnoj obuci, kao i uspostavljanju vojne strukture neophodne za pravilno funkcionisanje. Za prvog komandira Čete "Cernica" postavljen je Džeba Karlo. Prva ozbiljnija aktivnost Čete zabilježena je 10. maja kada su učestvovali u evakuaciji preko 300 civila sa lijeve obale rijeke Neretve. U tom periodu, bez obzira na prvenstveno borbene zadatke, jedinica učestvuje i u izvlačenju dokumentacije iz gradske gruntovnice koja je prethodno bila pogođena i zapaljena. Skoro kompletna dokumentacija je iz vatrene stihije i pod kišom metaka izvučena u podrumske prostorije susjedne zgrade, dok se dio dokumentacije prebacuje u prostorije Elektrodistribucije, nakon čega se sve premješta u atomsko sklonište na Bulevaru Narodne revolucije.

Početak mjeseca juna obilježio je odlazak dijela pripadnika čete na Đubrane, u cilju obuke i pripreme za forsiranje Neretve i planirano oslobađanje privremeno zauzete lijeve obale Neretve, koja je već početkom maja 1992. godine bila u cijelosti pod kontrolom bivše JNA i srpskocrnogorskih snaga.

U ratnom dnevniku Čete "Cernica" upisan je datum 14. 06. 1992. godine koji će trajno ostati zabilježen kao jedan od najznačajnijih datuma u odbrani Mostara od agresije. Tog jutra u 04:05 sati 27 boraca Cernice ispod ruševina Titovog mosta čamcima forsira nabujalu rijeku Neretvu krećući u oslobađanje lijeve obale Neretve. Na više drugih lokaliteta uzduž zapadne obale, na sličan način Neretvu forsiraju druge armijske jedinice i pripadnici HVO. Cerničani kažu da je to bila nesvakidašnja operacija koja je podrazumijevala vezivanje i vuču čamaca preko posebnog užeta zategnutog između dvije obale. Taj svojevrstan podvig uspješno su organizovali i proveli Karlo Džeba sa saborcima Zaimovićem i Mutiševićem. Prvi okršaj sa okupatorima dogodio se iznad Gradskog kupatila (popularne Banje) na Musali, gdje je jedinica imala nekoliko ranjenih boraca. Uprkos svemu, borci nastavljaju napredovanje na istočnoj obali grada u dva pravca - prema Muzičkoj školi, zatim Titovoj vili i ulici Hasana Zahirovića - Lace. Drugi pravac jedinice je bio duž Fejićeve ulice sve do Kujundžiluka i Starog mosta.

PROTJERANI AGRESORI

Istovremeno dok traje oslobađanje lijeve obale Četi se priključuju i ostale jedinice Samostalnog mostarskog bataljona. Svi oni prelaze na jedinom do tada uspostavljenom i osiguranom prelazu, ispod Titovog mosta. Narednog dana, potiskujući neprijatelja, borci Čete "Cernica" izlaze na magistralni put. U okršajima uništavaju oklopni transporter jugovojske, te nastavljaju sa napredovanjem. Njima se u nastavku operacija prodora u dubinu istočne obale grada pridružuju pripadnici TO Podveležje sa kojima u sadejstvu kreću u oslobađanje Podveleškog platoa. Već u prvom snažnom naletu jedinica, nakon što se jugovojska sa paravojnim srpskocrnogorskim snagama ubrzano povlačila, Podveleški plato je bio u potpunosti oslobođen. Nažalost, kontrola Podveleškog platoa se odvijala po principu korak naprijed, nazad dva.

"Svaki put kada smo prepuštali položaje HVO-u, koji je te položaje trebao zadržati do našeg ponovnog dolaska, odnosno do smjene, to se nije dešavalo. Uvijek smo bili vraćeni na neke druge položaje jer se HVO iz nepoznatih i neobjašnjenih razloga povlačio sa prethodno utvrđenih pozicija. Igra mačke i miša se nastavila sve do 9. jula 1992.godine kada upadamo, sada već izvjesno, u unaprijed dogovorenu klopku sa namjerom potpunog uništenja.

Međutim, zahvaljujući sposobnosti komandnog kadra, ličnoj sposobnosti, spretnosti i hrabrosti boraca Cernice i drugih armijskih jedinica, uspijevamo da se izvučemo sa minimalnim gubicima" - kažu naši sagovornici iz čete "Cernica".

PROPALO RAZORUŽAVANJE JEDINICE

Neminovno povlačenje sa Podveleškog platoa nakon što je HVO potpuno zakazao u održavanju linija, bio je težak i mukotrpan. Borci Armije RBiH tek kasnije će saznati za podmuklu izdaju HVO čije je političko i vojno vođstvo još ranije sklopilo tajni pakt sa srpskom stranom, kojim su bile ocrtane interesne teritorije u BiH, odnosno teritorije koje su trebale pripasti jednoj i drugoj strani. Ta podjela je dogovarana mimo znanja i učešća snaga Armije, kao i službenog političkog i vojnog vođstva RBiH.

Dio jedinice sa Podveležja se povlačio preko Svetigore i Merdžan glave, dok se drugi dio snaga povlačio kroz Suhi do. Konačno, borce su u Vrapčićima sačekali autobusi i odvezli do ranije oslobođenog Sjevernog logora. Ali, tu ih je čekalo potpuno novo iznenađenje. U ranim jutarnjim satima 10. jula 1992. godine HVO je ultimativno zahtijevao da pripadnici Armije RBiH predaju naoružanje nakon čega bi im bilo dopušteno da napuste Sjeverni logor. Sve do tada, HVO je glasno govorio o zajedničkoj borbi protiv jednog zajedničkog neprijatelja, da bi nakon oslobađanja Mostara okrenuo priču o ekskluzivnom pravu Hrvata na oslobođeni prostor na kome će jedino legitimne biti vojne snage HVO.

Cernički su, zajedno sa pripadnicima armijskih jedinica iz drugih dijelova grada, poručili HVO: "No pasaran! Ovo vam neće proći!"

SAMO UZ LJILJANE ARMIJE RBIH

Borci Armije RBiH energično odbijaju taj ultimatum i kompletno ljudstvo sa cjelokupnim ličnim naoružanjem napušta prostore Sjevernog logora, te se preko Starog mosta vraća u svoje matične jedinice. Padom Podveležja dolazi do uspostave linije koja se održavala uglavnom mirno sve do konačne reintegracije tog prostora, tačnije do potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma, odnosno do prestanka rata u Bosni i Hercegovini.

U Cernici kažu da je samo nekoliko dana nakon povlačenja sa linija na platou Podveležje došlo do mobilizacije ljudi i popune jedinice novim, svježim ljudstvom. Samim tim dolazi i do povećanja potrebe za smještajnim kapacitetima. Dana 20. jula 1992. godine počinju aktivnosti na osposobljavanju hotela "Mostar", u koji se smjestila Četa. Dijelili su zajedničke potrebe sa velikim brojem civila izbjeglih iz Nevesinja i Gacka, a koji su u to vrijeme bili smješteni u zgradi Konzuma i nekadašnje Ugostiteljsko-trgovačke škole. Veći broj njih odlučuje da se priključi Četi. Nakon prelaska čete u hotel "Mostar", jedinica u narodu postaje poznata i popularna kao Četa iz Hotela "Mostar". Prije prelaska u hotel "Mostar", dotadašnji komandir čete Cernica Džeba Karlo iznenada i neočekivano sam donosi odluku da napusti dužnost i pređe u redove HVO. Privremeno, komandu nad Četom preuzima Mile Cvitković, ali će na toj dužnosti biti kraće vrijeme. Kasnije će borci predložiti, a Komanda podržati, da komandu nad Četom "Cernica" preuzme komandir Jasmin Jasko Mehić.

NAŠA BORBA JE CIJELA RBIH

U novom komandnom rasporedu Četi se pridružuju Mirza Humo, Esad Humo, Saša Eminagić, Peđa Vukosav i brojni drugi borci. Važno je napomenuti da četa preuzima punu brigu o civilima i pruža im zaštitu u rejonu svog razmještaja. U tom periodu u hotelu "Mostar" Četi se priključuju pripadnici MUP-a i HOS-a, koji su se armijskim jedinicama pridružili nakon zasjede HVO i ubistva Blaža Kraljevića. Pored MUP-a i HOS-a, u hotelu "Mostar" smještaj je našao i dio stranih boraca koji su se pridružili Armiji RBiH.

Iako u narednih nekoliko mjeseci nije bilo značajnijih borbenih dejstava, jedinica je konstantno održavala liniju na potezu Vučija glava na Podveleškom platou, te značajno doprinosila utvrđivanju položaja. Paralelno sa jedinicama na prednjem kraju održavan je i rezervni položaj na Fortici. Početkom mjeseca oktobra 1992. godine dio jedinice se upućuje kao ispomoć armijskim jedinicama u borbama na području grada Jajca. Međutim, zbog nikad razjašnjenih političkih igara, u svom angažmanu je bila zaustavljena i vraćena u Mostar.

"U mjesecu novembru 1992. godine u sadejstvu sa drugim armijskim jedinicama učestvujemo u novom pokušaju oslobađanja Podveležja, u prvom talasu u rejonu Ravnica, a narednih dana na potezu Poljica. Mjesec decembar 1992. godine obilježio je odlazak dijela jedinice na Igman, kao podrška u pokušaju deblokade Sarajeva. Poznata dešavanja i izdaja je rezultirala pogibijom dijela pripadnika Armije RBiH, kao i ranjavanjem nekoliko pripadnika i naše jedinice. U januaru mjesecu 1993. godine i nekoliko narednih mjeseci Četa Cernica se nalazila pod snažnim pritiskom HVO-a da iseli iz Hotela 'Mostar'. Izgovor je bio da

je hotel potreban za potrebe Doma za stara i iznemogla lica. Redovne provokacije i povremene vatrene čarke između posada HVO i Armije nisu pokolebale tadašnjeg komandira Jasmina Mehića i njegove saborce.

Naprotiv, bili su spremni hotel braniti po svaku cijenu jer su znali njegov značaj i poziciju u slučaju napada na komandu 4. korpusa u zgradi 'Vranica' u centru grada i druge, manje jedinice u tom rejonu..." - iznose svoja iskustva i sjećanja pripadnici čete Cernica.

BRANILI NAJTEŽE LINIJE

Status quo napetosti, provokacija, ultimatuma i povremenog puškaranja na terenu grada Mostara je potrajao sve do aprila 1993. godine kada su HVO i HV odlučili da pokrenu otvoreni napad na snage 4. korpusa Armije RBiH. Kako je poznato, zaustavljeni su na linijama uzduž Bulevara i Šantićeve ulice, nakon što su pretrpjeli određene gubitke. Napetost i otvoreni sukob u središtu grada potrajao je sve dok se nisu umiješali međunarodni posmatrači i mirovne snage. Nakon što je oružje privremeno zašutjelo, uslijedilo je "postizanje dogovora" i naredba da se jedinica iz Hotela "Mostar" preseli na lokalitet kasarne "Konak" na istočnoj strani grada. Dogovor je podrazumijevao da se i snage HVO-a isele iz zapadnog dijela Mostara i stacioniraju u kasarne na Aerodromu. Uz pratnju UNPROFOR-a i u njihovim transporterima, jedinica prelazi u Cernicu.

Kasnije će se ispostaviti da je tim odlaskom u potpunosti oslabljena odbrana Komande 4. korpusa u zgradi "Vranica", nakon što je kasnije dodatno ustanovljeno da HVO nije ispoštovao dogovor i da je sa snagama ostao u zapadnim kvartovima Mostara. Tu je otvoreno i pitanje legitimiteta međunarodnih mirovnih trupa, jer je njihova uloga u trulom i neuspješnom dogovoru dvije strane da se sve vojne snage moraju izmjestiti iz civilnih naselja u gradu bila krajnje sporna i upitna.

"Osim napada HVO-a na Četu, vrijedi istaći i to da smo u aprilu mjesecu 1993. godine, iako suočeni sa napadima i sa jedne i sa druge strane, na brdu Fortica, umjesto dotadašnjeg natpisa 'TITO VOLIMO TE', istaknuli veliki natpis 'BIH VOLIMO TE'! To je bio itekako značajan moralni podstrek svim drugim jedinicama Armije RBiH i svim patriotima u gradu Mostaru. Pomenuti natpis i danas je vidljiv iz cijelog Mostara. Izlaskom iz hotela 'Mostar' jedinica se djelomično razmješta u Cernici i na Šemovcu. Ljudstvo čitave jedinice formalno prelazi u Vojnu policiju, a dio jedinice, koji je bio raspoređen na Šemovcu, obezbjeđuje ljudstvo u visini desetine na osiguranju Komande 4. korpusa" - stoji u ratnom dnevniku Čete "Cernica".

Iz ratnih sjećanja komandanata cerničke čete i boraca, svjedoka vremena, zapisali smo sljedeće:

ZAUSTAVLJEN BRUTALAN NAPAD HVO

"Dana 9. maja 1993. godine u 05.00 sati započeo je izuzetno snažan iznenadni napad jedinica HVO-a i HV-a na armijske jedinice popraćen jakim granatiranjem zgrade SDK u kojoj je bila smještena komanda 4. korpusa i Mostarske brigade. Pod vatrom artiljerijskog oružja bila su i sva druga civilna naselja na lijevoj obali Neretve. Uz pomoć ostalih armijskih jedinica napad je uspješno odbijen na svim gradskim, novouspostavljenim linijama odbrane. Dio jedinice je u saradnji sa Četom Mahala krenuo ulicom Muje Bjelavca zadržavajući i potiskujući neprijatelja. Drugi dio jedinice prelazi Bulevar, koji je bio pod stalnom paljbom, i ulazi u Dom zdravlja, dok se jedan dio jedinice probija čak preko Lenjinovog šetališta i sve do Rondoa. Međutim, nekoordinirano djelovanje je rezultiralo time da se dijelovi jedinica povlače na početne položaje dok se otpor pružao još uvijek na lokalitetu Doma zdravlja. Pod okriljem noći uz pomoć Civilne zaštite evakuirana je apoteka, kao i dio opreme koja se prebacuje u Ratnu bolnicu u zgradi Higijenskog zavoda. To je bilo od izuzetnog značaja za njen daljnji rad. Vrijedi istaći da je u sklopu prebacivanja opreme prebačen i uređaj za određivanje krvne grupe..."

Nažalost, jedan broj pripadnika Čete "Cernica", koji su u to vrijeme osiguravali Komandu 4. korpusa u zgradi "Vranica" u zapadnom dijelu Mostara, poginuo je u direktnim borbama, dok je jedan dio njih zarobljen, a potom brutalno likvidiran na Mašinskom fakultetu. Za jedan broj saboraca nikada iza rata se nije saznala sudbina, niti je bilo prilike da im se organizuje dostojanstven ispraćaj. Cernička jedinica je cijelo vrijeme bila razvučena na linijama uzduž Šemovca i Šantićeve ulice. Odgovorno i dosljedno su branili svaki metar teritorija bilo da se radilo o defanzivnim ili u ofanzivnim zadaćama. Posebna uloga odvijala se prilikom prihvatanja civila koje su pripadnici HVO protjerivali na istočnu stranu. Evo šta o tome kažu naši sagovornici iz čete Cernica:

CERNICA PRIGRLILA PROGNANE

"Izbezumljenim ljudima koji su iz svojih kuća i stanova istjerivani u ranu zoru ili kasno uvečer, trpali su silom u ruke drvene puške i tjerali u trk preko ulice Bulevar kako bismo ih mi pobili misleći da je riječ o ofanzivi HVO. Takvom lukavstvu pripadnika HVO borci Armije RBiH su znali odgovoriti, prihvatajući na stotine i hiljade prognanih iz zapadnih kvartova koje su borci i narod odmah zbrinjavali gdje i kako su mogli.

Dana 9. 6. 1993. godine u potpunoj tajnosti u 13.00 sati pripadnici naše Čete poduzimaju ofanzivna dejstva i ispravljaju liniju na Bulevaru koja od tada pa sve do kraja sukoba sa HVO-om ostaje po liniji današnje glavne gradske saobraćajnice. Nažalost, tom prilikom poginula su dvojica naših saboraca, a nekoliko njih je ranjeno. Deblokada Mostara

koja je pokrenuta u ranu zoru 30. juna 1993. godine nije prošla bez učestvovanja Čete 'Cernica'. Osim pojačanog dejstva na liniji koja je uspostavljena 10. maja 1993. godine, dio jedinice je učestvovao i u direktnim borbama na oslobađanju Sjevernog logora. Neposredno nakon oslobađanja i deblokade dijela Mostara 30. juna 1993. godine, jedna desetina se upućuje da čuva Sjeverni logor što uspješno i čini sve do preuzimanja istog od strane ostalih jedinica po naredbi pretpostavljene komande..."

Do potpisivanja Vašingtonskog mirovnog sporazuma, kojim je ustanovljena Federacija BiH, 4. četa nije napuštala svoj položaj. Uspješno je održavala iste linije odbrane, istovremeno čuvajući položaje na Vučjoj glavi u rejonu Podveleškog platoa.

"Kraj sukoba sa HV i HVO Četa je dočekala na linijama odbrane od Šemovca do Šantićeve ulice, čuvajući položaje - Šemovac, Boncampo, Plinara, Srednji ulaz, preko puta Šipada, hotel 'Ruža', Bulevar, Cernica i Šantićeva ulica... Formiranjem jedinice policije 'Bosna 4' dio ljudstva prelazi u ovu jedinicu, ali se to nije odrazilo na borbenu spremnost i moral preostalih pripadnika. U novembru mjesecu 1994. godine dio pripadnika jedinice učestvuje i u akciji 'Jesen 94'.

Do kraja rata jedinica je ispunjavala sve naredbe i obaveze koje su dolazile od strane Komande Drugog bataljona, odnosno od strane 441. motorizovane Viteške brigade, kao i od strane 4. korpusa ARBiH.

KAO MOSTAR U MALOM

Posljednje 'okupljanje' jedinica je imala u mjesecu februaru 1997. godine kada su mučki napadnuti naši sugrađani koji su za Bajram namjeravali da obiđu mezare šehida i svojih najmilijih sahranjenih u Liska parku. Bio je to brutalni napad na nenaoružane civile grada Mostara koji su napadnuti bez posebnog razloga i na način kao da je 'HVO želio da završi započeto'. U tom napadu jedan sugrađanin je ubijen, a više njih je ranjeno. Međutim, i u takvim okolnostima i u slučaju potrebe, jedinica je bila spremna da stane u odbranu svojih sugrađana. Četa 'Cernica', u narodu poznata i kao četa iz Hotela 'Mostar', u narodu i među borcima je ostala upamćena kao središte 2. bataljona, glavna udarna snaga, moralni i vojnički uzor i zasigurno jedna od najbolje ustrojenih vojnih formacija na ovim prostorima.

Pored svih vojnih uspjeha u odbrani Mostara, jedna od najvećih vrijednosti Čete je bio njen multietnički sastav koji se nije mijenjao cijelo vrijeme agresije kako od strane srpsko-crnogorskog agresora, tako i od strane HVO-a i HV-a. Pored Bošnjaka, Srba i Hrvata, u Četi je bio jedan broj Albanaca, Makedonaca, Roma i ostalih, kao i jedan broj stranaca. Ono što ih je sve objedinjavalo, a i danas nije drugačije, je borba protiv fašizma, borba za slobodu, borba za svoj Mostar i borba za jedinstvenu, cjelovitu i suverenu državu Bosnu i Hercegovinu..." - stoji zapisano u ratnom dnevniku Čete Cernica.

Tamo gdje je bila 4. četa Cerničana, linije odbrane nikada nisu pomjerane ni milimetar nazad. O hrabrosti, požrtvovnosti, patriotizmu i moralu boraca 4. čete se i danas pričaju legende. Na žalost, na ovim prostorima se sve plaća i sve ima svoju cijenu. 4. četa je našu slobodu platila velikim brojem žrtava - šehida i poginulih boraca. U borbama za slobodu grada i države BiH, iz stroja Cerničke čete su zauvijek otišli: Bošnjak Josip Fila, Razić Nenad, Šuni Salija, Penava Fikret, Zijo Mace, Asen Stojanov, Šuta Nermin, Puhalo Zoran, Mustafa Hubanić, Nezirović Ekrem, Omanović Zlatko, Humo Mirza, Izudin Žmiro, Slipičević Sejo, Nerfid Mutišević, Nenad Milojević, Omerika Ensar, Omerika Eldar, Omerika Alija, Hasan Kotlica, Sarić Sejo, Husnić Ekrem, Kudin Nijaz, Kapidžić Purger Saša, Eminagić Goran, Edo Orman, Tojaga Sead, Derviškadić Haso, Vejzović Ramo...

PONOSNI NA SINOVE CERNICE

Cerničani s ponosom i pijetetom čuvaju sjećanja na svoje pale drugove, jednako kao što su ponosni na saborce koji su svojom izuzetnom hrabrošću zaslužili i dobili najviša ratna armijska priznanja koja su upisana uz njihova imena. Ratno priznanje Orden zlatnog grba sa mačevima: Humo (Džemal) Mirza (1964-1993. godine), dobitnici ratnog priznanja značka "Zlatni ljiljan": Eminagić (Adil) Saša, Gosto (Adem) Nusret, Hasandedić (Husref) Arman, Hasić (Ilijas) Vahidin, Humo (Džemal) Esad, Humo (Džemal) Mirza, Mace (Ibro) Zijo, Milojević (Slobodan) Nenad, Puhalo (Vojo) Zoran, Vukosav (Žarko) Predrag. Dobitnik ratnog priznanja "Zlatna policijska značka" - Sarić (Vehbija) Sead.

Ponosni, prkosni i hvale vrijedni, opstali i ostali tu, u svom Mostaru, u svojoj BiH" - poručuju komandiri i borci 4. čete "Cernica", u sastavu 2. bataljona 441. motorizovane brigade "Viteške" 4. korpusa Armije RBiH.

BRANKOVAC U ODBRANI GRADA

Samostalni vod Teritorijalne odbrane u mostarskom naselju Brankovac u otporu agresiji na Mostar okupio je veliki broj građana, patriota naselja Brankovac, ali i šireg gradskog područja. Komandant jedinice bio je Mustafa Muja Isović, a njegov zamjenik Semir Sema Dizdarević. U komandnom lancu djelovao je jedno vrijeme Semir Kazazić, ali će odlukom državnih organa biti poslan u ambasadu BiH u Tursku. Isović kaže da je Kazazić za vojne potrebe Brankovčana poslao kamion sa čizmama i drugom vojnom opremom, što je u opštoj oskudici tog vremena, posebno kada je riječ o ratnim potrebama, značilo puno za borce. U različitim vremenskim periodima, osim Isovića i Dizdarevića,

na komandnim pozicijama u Četi u periodu između 1992 - 1995. godine nalazili su se i Dražan Kožul i Mirzet Vražalica.

Razvojem jedinica neki od komandira vodova i četa bili su raspoređivani na druge dužnosti u jedinicama i komandama Prve mostarske brigade, a kasnije 4. korpusa ARBiH. Mustafa Isović je tako preuzeo dužnost komandanta 3. bataljona u Prvoj mostarskoj brigadi. U samom početku otpora agresiji na Mostar i formiranja Prve mostarske brigade, Isović je bio pomoćnik komandanta Midhada Hujdura Hujke, a kasnije će biti postavljen na dužnost zamjenika komandanta 4. korpusa ARBiH Arifa Pašalića. Nakon formiranja 3. bataljona u njegov sastav su ušli borci sa Carine, Mazoljica, Brankovca, Zalika i Podveležja, a kasnije i veliki broj boraca pristiglih u zbjegovima iz mjesta u istočnoj Hercegovini.

U STROJU I STARO I MLADO

U sastavu Bataljona bile su četiri čete i jedan samostalni vod, a to su: Prva četa Carina, druga i treća četa iz Podveležja, Četvrta četa Dom armije i Samostalni vod Brankovac koji je vrlo brzo prerastao u četu. Komanda 3. bataljona je bila smještena u zgradi nekadašnjeg Šipada u Fejićevoj ulici. Na pozicijama komandanta 3.bataljona bili su Mustafa Muja Isović, Šerif Špago, Semir Sema Dizdarević i Suad Muharemović, dok je pomoćnik komandanta za moral bio Ramiz Jelovac.

Prema uvidu u ratni dnevnik Samostalnog voda Brankovac, kojeg je za knjigu Heroji Mostara predočio Semir Sema Dizdarević, u samom početku otpora agresiji između marta i aprila 1992. godine jedinicu su sačinjavali sljedeći borci: Alikalfić Osman Očo, Alikalfić Zlatko Fana, Bajgorić Mujo, Bajramović Fehim Feka, Balavac Nedžad, Borić Izudin, Čelebić Šaćir, Ćišić Ibrahim Mili, Ćusto Muhamed, Dizdarević Semir Sema, Droce Šemsudin, Dušić Mili, Džinović Salko, Ekinović Vahdet, Frlj Haris, Galuza Zoran, Gaši Ragib, Hajdar Edin, Hamzić Edin, Hubana Salko, Isović Mustafa, Jarak Zdenko, Kožul Dražan, Krezić Vjekoslav, Kuštrić Omer, Kuštrić Semir Zec, Medić Slađan, Mehić Ismet Hika, Memić Hasan, Miskin Nedeljko Beka, Novaković Enver, Nožić Alija, Ovčina Nijaz, Pajević Hivzo, Pintul Sead, Prguda Hamo, Radivojević Svetozar, Ramadanović Dželal, Sadžak Hamo, Sefić Ermin, Šunje Nedžad, Tančica Emir, Velagić Mehmed, Vražalica Mirzet, Začinović Haris.

Prema svjedočenju komandanta jedinice Mustafe Muje Isovića i njegovog zamjenika Semira Seme Dizdarevića, Vod "Brankovac" učestvovao je u svim važnim događajima vezanim za odbranu grada Mostara. Organizovali su dananoćne straže, postavljali i čuvali barikade i na različite načine pružali otpor nadmoćnijem srpskocrnogorskom agresoru sve dok se moglo fizički izdržati na istočnoj obali grada, tj. do prvih dana maja 1992. godine. Nakon privremenog povlačenja sa lijeve obale Mostara koja se u to vrijeme našla pod potpunom okupacijom srpskocrnogorskih vojnih snaga, borci Brankovca su na slobodnom mostarskom teritoriju započeli temeljite pripreme za vojnu obuku, popunjavanje i logističko opremanje jedinice. Po zadatku više komande zajedno sa pripadnicima jedinica sa Carine, Mahale, Luke i drugih odlaze u kamp na Đubranima gdje su trajale intenzivne pripreme za skore odsutne bitke radi oslobađanja lijeve obale Neretve.

BITKA NA STAROM MOSTU

U noći između 13. i 14. juna 1992. godine jedinica se vraća u Mostar visoko motivirana za bitke koje će uslijediti kako bi se oslobodio grad. Samo mjesec dana nakon povlačenja sa istočne obale grada, borci iz Brankovca između 13. i 15. juna aktivno učestvovati u forsiranju rijeke Neretve i zajedno sa drugim jedinicama učestvovati u oslobađanju istočne obale Mostara. Momci iz Brankovca preuzeli su najdelikatniji borbeni zadatak u oslobađanju istočne obale grada: preći Stari most, a zatim u razvijenom borbenom poretku krenuti u oslobađanje gradskih kvartova sve do vojne kasarne "Konak" na istočnim padinama grada. Tamo su bili stacionirani i utvrđeni položaji jedinica bivše jugovojske, zajedno sa srpskim i crnogorskim paravojnim grupama." - iznosi svoje sjećanje Semir Sema Dizdarević.

Borci se sjećaju da je jedan dio jedinice zauzeo položaje na prostorima Tabhane u staroj gradskoj jezgri, dok je drugi dio jedinice krenuo prema mostu. Ali, već na prilazima mostu uvidjeli su da je pred njima izuzetno zahtjevan i opasan zadatak. Već na istočnoj strani luka mosta naišli su na utvrđene čelične zapreke i srpske položaje. Ali od zadatka se nije odustajalo. Trebalo je obaviti deminiranje, ukloniti zapreke i osloboditi prolaze za druge armijske jedinice koje će uskoro početi pristizati. Prvi je prema barikadama smjelo krenuo borac Zoran Galuza.

Dok su inžinjerci na čelu sa inžinjerom Seadom Pintulom prilazili kako bi se obavilo uklanjanje mina, sa četničkih položaja je zapucalo, a potom je bačena i bomba. Zoran Galuza je poginuo, a Sead Pintul ranjen u donji dio leđa. Ipak, uspio je da se povuče prema mostu koji je već bio pod kišom snajperskih metaka. Jedini izlaz je bio prekoračiti ogradu i sa zida mosta skočiti u Neretvu. Teško da i dan-danas može objasniti kako je uspio da tako teško ranjen prepliva rijeku i dokopa se desne obale gdje mu je ukazana medicinska pomoć. Na prostoru Tabhane kod restorana "Teatar" snajperski hitac ubija još jednog borca - jedinica ostaje bez krasnog momka Dželala Ramadanovića.

ČAMCIMA ISPOD TITOVOG MOSTA

Glavnina Brankovačke čete je uspjela da se čamcima sa lokaliteta ispod Titovog mosta prebaci na lijevu obalu. Drugi dio jedinice već je bio prešao preko mosta i probijao se Kujundžilukom, Fejićevom i Titovom

ulicom prema središtu grada. Na lokaciji kod tadašnjeg "Šipada" od četničkih rafala poginuo je borac Ismet Hika Mehić, a smrtno je ranjen Alija Nožić. Brankovčani nisu odustajali, a jedna njihova desetina uspješno je odbila napad agresorske vojske iz smjera zgrade nekadašnje SDK i oslobodila je dio Titove ulice između džamije "Pod lipom" i zgrade SDK. Uprkos snažnom otporu okupacijskih snaga koje su se branile na više lokacija istočne obale grada, u nezadrživom prodoru jedinica oslobađanje Mostara je uveliko započelo. Iz različitih smjerova grada, od Tekije i Donje Mahale, pa do Cernice, Šantićeve i Carine, forsiranjem Neretve čamcima koje su organizovali pripadnici Civilne zaštite grada i njene Jedinice za spašavanje na vodi, borbene jedinice Armije i HVO kretale su se u nezadrživom proboju u svim smjerovima uzduž istočne obale Mostara.

"Sutradan ujutro, 15. juna 1992. godine, ranom zorom, preuzeli smo novi zadatak koji je naložila Komanda Brigade. Jedinica kojom sam komandovao krenula je u oslobađanje vojne kasarne 'Konak' koju su ranije stavile pod svoju kontrolu snage jugovojske i srpske paravojske. Istog dana u poslijepodnevnim satima i taj zadatak je bio uspješno obavljen: kasarna 'Konak' bila je pod kontrolom Armije RBiH" - kaže Semir Dizdarević.

U bitkama koje će uslijediti tokom naredna dva dana kompletna lijeva obala grada uspješno je oslobođena na radost boraca koji su se mogli ponovo vratiti u svoje mahale i svojim kućama. Pripadnici Čete Brankovac bili su aktivni učesnici više važnih borbenih operacija Armije RBiH tokom 1992. godine i kasnije. To se najprije odnosi na akcije oslobađanja i čuvanja linija na platou Podveležja. Učestvovali su aktivno i u armijskim akcijama "Jesen 92", "Igman 92", a u ljeto 1992. godine i u akciji "Čomori 92".

CIJELI MOSTAR NAŠA LINIJA

Tokom agresije HVO-a i HV-a na grad Mostar počev od 9. maja 1993. godine, borci iz Brankovca bili su učesnici odbrane na svim najvažnijim linijama u gradu. Zajedno sa drugim jedinicama Mostarske brigade kao i pripadnicima MUP-a, zaustavili su ofanzive HVO, braneći položaje odbrane kod Hotela "Ruža" i u Krpićevoj ulici. Bili su uvijek na visini zadatka tokom svih nešto više od pet mjeseci koliko su učestvovali u odbrani Šantićeve ulice, gdje su se vodile presudne bitke za odbranu grada i sprečavanje HV i HVO da prodru na obalu Neretve. Ne zaboravljaju da istaknu i kako su u junu 1995. godine učestvovali u pokušaju deblokade Sarajeva.

Najhrabriji borci iz armijske jedinice "Brankovac" su u aprilu 1994. godine prekomandovani u sastav Odreda policije za specijalne namjene "Bosna 4" zajedno sa svojim komandirom Semom Dizdarevićem. Preživjeli pripadnici jedinice Brankovac posebno su ponosni na veliki broj pripadnika različitih nacionalnosti koji su prošli kroz ovu jedinicu, što pokazuje da je Armija RBiH bila otvorena, dobrovoljna, multietnička vojska. Po izjavi Dizdarevića, tokom borbenih aktivnosti jedinice svojom hrabrošću i savjesnim izvršenjem svih zadataka posebno su se istakli borci: Zlatko Fana Alikalfić, Edin Hamzić, Edin Hajdar, Semir Sema Kuštrić, Dalibor Bise, Nijaz Dervišević i Dražan Kožul.

U ratnom dnevniku čete iz mostarskog Brankovca upisana su imena devet poginulih saboraca koji su dali svoje živote u odbrani slobode Mostara i svih njenih svetinja.

To su: Zoran Galuza, Dželal Ramadanović, Ismet Hika Mehić, Alija Nožić, Darko Pavlović, Hamo Sadžak, Semir Zec Kuštrić, Ragib Gaši i Mirzet Vražalica.

BRANKOVAC ĆE ZAUVIJEK PAMTITI

Zahvalnost i poštovanje zbog svega što su učinili boreći se za svoj Mostar i svoju Bosnu i Hercegovinu ide i uz imena velikog broja što teže, što lakše ranjenih tokom borbenih oslobodilačkih operacija. Semir Dizdarević voli da kaže da bi spisak ranjenih osoba gotovo bio jednak ukupnom spisku boraca koji su prošli kroz Brankovačku jedinicu. Neki od njih su bili ranjavani po dva, ili, čak, tri puta, ali bi se poslije zbrinjavanja i oporavka, u pravilu, vraćali i ostajali do kraja vjerni svojoj raji u jedinici i ciljevima oslobodilačke borbe - jedinstveni grad Mostar kao otvoreni grad za sve njegove stanovnike i građanska, nepodijeljena država BiH, zemlja za sve njene potpuno ravnopravne građane.

Redakciji knjige "Heroji Mostara" utiske o herojskom putu armijske jedinice iz mostarskog Brankovca, kao i spisak boraca čija su imena navedena u ovom tekstu sastavili su sljedeći pripadnici Samostalnog voda "Brankovac": Semir Dizdarević, Mustafa Isović, Zlatko Alikalfić, Edin Hajdar i Emir Tančica.

ČETA DOM ARMIJE

Kao i u većini mostarskih mahala i naselja gdje su se patriote i rodoljubi već s početkom rane jeseni 1991. godine odazivali pozivima da se samoorganizuju i stanu u odbranu svog grada, svojih porodica i tradicionalnog, multietničkog suživota koji je kraj Neretve njegovan i hranjen vijekovima, tako su se okupili i u otporu agresoru organizovali momci sa šireg područja Carine, Mazoljica, Zalika i susjednih naselja.

Posebno je zanimljiva priča o raji sa Mazoljica i Zalika koji su spontano osnovali svoj vod na čijem čelu je u samom početku organizacije otpora bio Meho Mušić. Vod je najprije bio u sastavu Čete Carina, ali je s vremenom izrastao u zasebnu 4. četu Samostalnog bataljona odbrane Mostara, čije je sjedište bilo u zgradi prijeratnog Doma Armije

na Mejdanu u centralnoj zoni grada kraj Neretve. Upravo zbog toga, neslužbeno, borci su svoju četu i nazvali - Četa Doma Armije. Komandiri popularne Čete Dom Armije bili su Suad Muharemović, Ado Husković i Bećir Delalić, dok je jedno vrijeme vršilac dužnosti komandira bio Salko Voloder.

U ljetopisu čete Doma Armije, koji su za potrebe pisanja knjige "Heroji Mostara" zajedno sa nama prelistali borci ove jedinice - Osman Bahtijar, Jasmin Tabaković Japa i Haris Arap, detaljno su zabilježene i opisane brojne akcije u kojima je četa odigrala važne i, u nekim prilikama, presudne borbene akcije. Na posebnom mjestu opisane su intenzivne vježbe i pripreme jedinice za predstojeća borbena dejstva koje su se odvijale na vježbalištima u Đubranima zapadno od Mostara. Bilo je to vrijeme zajedničke borbe jedinica Armije RBiH i HVO u odbrani grada od zajedničkog srpskocrnogorskog agresora i bivše JNA.

U ČETI CIJELI MOSTAR

Pripadnici Čete su se istinski pokazali na djelu u toku operacija oslobađanja lijeve obale grada Mostara tokom juna 1992. godine i kasnije kada su snažno doprinijeli da se zajedno sa drugim armijskim jedinicama snage agresora odbace iz grada prema Nevesinju i konačno prekine brutalna okupacija naselja na istočnoj obali Mostara.

Nakon što je u proljeće 1993. godine postalo očekivano da će doći do sukoba sa snagama HVO, Četa Doma Armije, u to vrijeme već dobro popunjena, naoružana i osposobljena iskustvom borbi, spremnije dočekuje napad hrvatskih snaga.

Njeni pripadnici su već 9. maja 1993. godine, kada je započela združena agresija HVO i HV na grad i pripadnike Armije RBiH, bili na udarnim položajima uzduž Bulevara Narodne revolucije u centru grada. Pokrili su dominantne položaje - na potezu oko Kina "Partizan", zatim nekadašnjih mostarskih popularnih kafe-barova "Jagnje", "Petica", "Palma" i zgrade Ljubljanske banke, gdje je početni udar hrvatske agresije bio najteži. Bila je to krvava i bespoštedna borba - na život i smrt. Zajedno sa pripadnicima drugih armijskih jedinica, kao i pripadnika snaga policije, agresija je zaustavljena tamo gdje je i započela - na linijama Bulevara Narodne revolucije

Dok su se vodile borbe u samom centru grada, jedan dio Čete Doma Armije u isto vrijeme je izvršio za grad Mostar sudbonosne odbrambene operacije na širem području sjevernih gradskih naselja, prvenstveno Zalika i okruženja. Na tom prostoru je između 9. i 10. maja 1993. godine, slomljen iznenadni pokušaj snaga HVO-a da ovladaju tim gradskim područjem. Njihova je namjera bila da okupacijom pomenutih naselja praktički "zatvore" sjeverne prilaze centralnim dijelovima grada i na taj način u potpunosti odsjeku i blokiraju Mostar. Pripadnici Čete Dom Armije reagovali su munjevito i efikasno. Uz neposrednu podršku građana civila Zalika i Mazoljica, koji su također na različite načine doprinosili u toj odbrambenoj akciji stajući čvrsto na branike svojih porodica i domova, borci Čete Dom Armije izvojevali su briljantnu pobjedu.

U ZALIKU ODBRANJENA KAPIJA GRADA

U bici protiv nadirućih snaga HVO, koja se dijelom vodila čak između stambenih zgrada Zalika, napad agresora je bio slomljen. Uz ozbiljne gubitke, snage HVO su se u rasulu povukle. Sjeverni prilazi Mostaru su bili oslobođeni. Borci i građani Zalika se prisjećaju kako ih je nakon ove uspješne operacije u Zaliku posjetio i čestitao uspjeh komandant Mostarske brigade Midhad Hujdur Hujka, zajedno sa zamjenikom komandanta 4. korpusa Mustafom Isovićem.

Teške bitke pripadnici ove Čete vodili su i na položajima Podveleškog platoa koji je bio pod okupacijom srpskocrnogorskih snaga. U dnevniku Čete sa posebnom pažnjom je opisano i učešće boraca u akciji deblokade Mostara 30. juna 1993. godine kada su oslobađanjem bivše kasarne JNA Sjeverni logor, snage HVO protjerane preko Neretve.

U operacijama koje su nastavljene tog sudbonosnog dana 30. juna i kasnije, oslobođena je kompletna Bjelopoljska kotlina čime je otvoren put za spajanje armijskih snaga sa Drežnicom, Jablanicom, Konjicem i dalje prema Sarajevu.

Pripadnici jedinice posebno ističu direktne borbene okršaje sa snagama HVO u rejonu Bijelog Polja kod Samostana časnih sestara, a zatim tokom dvostruke operacije oslobađanja naselja Raštani.

Četa je učestvovala i u armijskim operacijama u okviru akcije "Jesen 94" u nastojanju da se oslobodi u to vrijeme jedan broj okupiranih naselja između Blagaja i Nevesinja.

Neprolazne i nezaboravne ratne uspomene vežu ih za učešće boraca u operacijama "Igman 1992" i pokušaja deblokade Sarajeva, a zatim i podrška armijskim jedinicama na frontovima oko Jajca i Turbeta.

Osman Bahtijar, Jasmin Tabaković - Japa i Haris Arap, prisjećaju se kako je poslije armijske akcije "Jesen 94" uslijedila djelimična reorganizacija u strukturama 4. korpusa Armije Republike BiH. Ta reforma organizacije ticala se i pozicije Čete Doma Armije.

Jedan dio njenih boraca raspoređen je u elitne armijske jedinice, takozvane manevarsko-izviđačke jedinice. Drugi dio njenih pripadnika raspoređen je u Specijalni odred za posebne namjene (SOPNO) pri 4. korpusu. i u novim okolnostima borci čete Doma Armije osvjetlali su obraz izvršavajući časni zadatak odbrane svog grada i države BiH, koji ih je i okupio na samom početku agresije na Mostar.

MULTIETNIČKI SASTAV POBJEDE

Kada se zaklope stranice ratnog spomenara, sa sigurnošću se može reći da je Četa Doma Armije tokom dvostruke agresije na Mostar i južne predjele države BiH uvijek bila na visini svog borbenog zadatka. Da su osvjetlali obraz svojih porodica, svojih mahala i svoje mostarske raje, potvrdit će danas i jedan od komandira Čete Dom Armije Bećir Delalić. Za potrebe pisanja knjige "Heroji Mostara" priložio je obilje dokumentacije i vlastito svjedočenje, rekavši da je bilo časno biti u redovima branilaca Mostara i BiH.

Raja iz mostarskih mahala izgradili su spontano i u zajedničkom izazovu toliko bliske, maltene bratske odnose u Četi. Djelovali su kao mostarska raja koja čini jednu, zajedničku porodicu sa snažnim motivom i zajedničkim ciljem. Zato nije bilo nimalo čudno što je cijelo vrijeme rata i agresije ova jedinica odražavala tradicionalnu multietničku strukturu Mostara. Prepoznavali su je kao "Mostar u malom", jer je bila popunjena borcima koji su stizali iz skoro svakog dijela grada. Niko nikoga nije pitao za etničku pripadnost, motiv je bio samo jedan - odbrana zajedničkog grada. Među njima je bilo boraca sa Mazoljica, Carine i Zalika, jednako kao što ih je bilo sa Balinovca, Avenije, Rudnika, Panjevine, Rodoča, Jasenice i drugih mostarskih kvartova.

Četa je bila tako i strukturirana, pa je imala Vod "Mazoljice", Vod "Zalik", Vod "Jasenica", a svaki vod je imao raznolik etnički sastav. Kao i u mnogim sličnim slučajevima, događalo se da Četi pristupi više članova jedne porodice. Tako je četa Doma Armije zabilježila da su u njihove redove pristupila - tri rođena brata! U vrijeme kada je četu vodio Ado Husković, sa njim u stroju su bila i njegova braća - Moha i Jasmin. U teškim i nerazjašnjenim okolnostima kakvih je u Mostaru u toku agresije bilo napretek, Moha Husković je izgubio život.

BRAT DO BRATA, JUNAK DO JUNAKA

Iz ljetopisa časne Čete Doma Armije, za sadržaj knjige "Heroji Mostara", preuzimamo sastav ove jedinice. Komandir čete je bio Suad Muharemović.

Komandir Prvog voda Čete bio je Jasmin Tabaković - Japa sa sljedećim saborcima: Osman Bahtijar, Samir Hebibović, Amir Malanović, Ferid Malanović, Mirsad Ahmetović, Semir Čamo, Nermin Čamo, Sead Husović, Semir Beganović, Dževad Marić, Meho Ćehić, Edo Ćehić, Mirsad Šurković, Nerman Zukanović, Nedžad Zukanović, Hajdar Alibašić, Ibrahim Džudarija, Mufid Fetahović, Fadil Smajić, Nurko Pobrić, Menso Tinjak, Rasim Šehić, Edin Beganović, Dervo Šikalo, Edin Tiro, Esad Šehić, Ćamil Ahmetović, Jusuf Beganović, Islam Husović, Ismet Golić, Hamid Šoše. Komandir Drugog voda bio je Džafer Mezet sa saborcima: Sead Sakić, Hilmo Mezet, Muamer Mezet, Esmir Sakić, Edin Pozder, Adem Hodžić, Alija Vila, Atif Halilović, Jasmin Husković, Maid Hadžić, Enez Mušić, Elmir Mušić, Amir Hubana, Adnan Džolota, Almir Džolota, Enes Mahinić, Džemo Gaštan, Nafija Merzić, Jasmin Hotić, Sergej Vujošević, Said Jazvin, Mehmed Husić, Bersan Dugalić, Edin Šabanac, Denis Vila. Komandir Trećeg voda bio je Fadil Smajić sa saborcima: Senad Fetahović, Dragan Šetka, Samir Torlo, Ermin Tiro, Sead Hrvić, Adem Mušanović, Mirsad Zolj, Emir Kolčić, Zaim Voloder, Fedžad Salković, Mehmed Bosnić, Alija Dizdarević, Enver Kovačević, Idriz Kovačević, Nazif Arifović, Himzo Jašarević, Miralem Zukić, Amir Omanović, Armin Omanović, Mustafa Ćehić, Alija Šafro, Dževad Lulić. Komandir Protivoklopnog voda je bio Emir Benca, sa saborcima: Mili Trčalo, Nermin Tuzović, Šemsudin Kusturica, Šećo Maksumić, Kadir Tafro, Haris Arap, Adnan Humačkić, Siniša Točaković, Nail Kovačević, Ćamil Malkić, Zijo Heljić, Ramadan Hamzai, Haris Turković. U jednom periodu Komandu Čete su sačinjavali: Salko Voloder, komandir, Bećir Delalić, zamjenik komandira, Mufid Fetahović, pomoćnik komandira za moral (IPD), Mirsad Hadžić, logističar, Suad Golоš, kurir. Osman Bahtijar je u četi imao dvostruku zadaću. Osim što je bio borac u prvim redovima, u isto vrijeme je vodio i Sanitet Čete. U to vrijeme kao medicinski tehničar pružao je istovremeno najdirektniju medicinsku pomoć na terenu tokom borbi jedinice i ranjavanja saboraca.

Obezbjeđenje objekta Doma Armije činili su: komandir Salem Salković, Ibrahim Karić, Rasim Šehić, Halil Halvadžija, Slavenko Beganović.

Sa posebnim emocijama borci Čete Doma Armije, čuvaju uspomenu na svoje saborce koji su izgubili život u odbrani mostarskih mahala, našeg Mostara i Republike Bosne i Hercegovine. Njihova imena i zahvalnost za sve učinjeno bit će trajno sačuvani u memoriji svih boraca Čete Doma Armije sa kojima su zajedno drugovali i ratovali: Mili Trčalo, Haris Suhonjić, Haris Turković, Dragan Šetka, Semir Skorupan, Nermin Tuzović, Muhamed Moha Husković, Omer Kajić, Esad Šehić, Edin Tiro, Jusuf Beganović, Ćamil Ahmetović, Nazif Arifović Bosanac. Njihova neizmjeriva sjena snage, hrabrosti, otpora, prkosa i ponosa lebdjeće nad njihovim Mostarom i Neretvom i čuvat će sjećanje na najteže i najvažnije događaje u historiji ovih područja, za koje su tako gordo i uspravno, boreći se kao istinski heroji, položili vlastite živote.

HEROJSKA ODBRANA ŠANTIĆEVE

U Šantićevoj ulici, na čelu komande čete TO počev od formiranja u 1992. godini bio je komandir Semir Senče Temim. U kraćem periodu po formiranju, njegov zamjenik je bio Vedran Dejanić. Nakon Semira Temima, jedan kraći period jedinicu će voditi Dragan Malkoč, ali će vrlo brzo po armijskoj naredbi otići iz jedinice i preuzeti neke druge komandne dužnosti u 2. bataljonu Mostarske brigade.

U teškim borbama na prvim, najtežim i najzahtjevnijim utvrđenjima odbrane grada Mostara Vod u Šantićevoj će prerasti u četu na čijem čelu je bio Sejo Marić.

Nedugo potom, Sejo Marić će u skladu sa potrebama komandnog rasporeda iz Čete Šantićeve preuzeti komandu 2. bataljona 41. Mostarske brigade. Braneći Mostar sa svojim borcima, Marić je poginuo na linijama odbrane u Cernici. Nakon pogibije Marića za komandira čete u Šantićevoj imenovan je Sead Ela Elezović, a za zamjenika Milan Minja Kapor.

Na samom početku podmukle agresije HVO i HV na grad Mostar 9. maja 1993. godine, u krvavim okršajima Elezović je bio teško ranjen, ali je preživio. Veći broj boraca u tim okrutnim napadima je poginuo, a mnogi su zadobili teže ili lakše ozljede. Među poginulima je bio i Vedran Dejanić, pomoćnik komandira jedinice na početku njenog osnivanja.U komandnom lancu odbrane na gradskom frontu u Šantićevoj dolazilo je do čestih izmjena i novih postavljenja, najčešće zbog pogibije ili ranjavanja boraca.

Nakon što je 9. maja 1993. godine uslijedila agresija hrvatskih snaga na Mostar, komandant Mostarske brigade Midhad Hujdur Hujka i komandant 4. korpusa A RBiH Arif Pašalić su formirali komandu odbrane desne obale Neretve. Komandna pozicija je povjerena Miralemu Jugi. Nakon njegove iznenadne pogibije, na tu dužnost postavljen je Nijaz Hodžić koji preuzima komandu u širem sektoru Šantićeve ulice, počev od zgrade Elektrodistribucije u Cernici. Komandu na položajima odbrane Ograda - Cernica je preuzeo Zoran Perić. Širi sektor odbrane područja Mahale bio je pod komandom Azera Dželilovića. Poslije odlaska Nijaza Hodžića na drugu armijsku dužnost u Brigadi, počev od septembra 1993. godine, njegovu komandnu dužnost u sektoru Šantićeve preuzima Goran Stošić. Elvedin Vedo Selimotić u tom periodu preuzima komandu nad Četom Šantićeva.

Zamjenik komandira sektora u Šantićevoj ulici bio je Milan Minja Kapor koji će kasnije biti imenovan za zamjenika komandanta 2. bataljona 41. mostarske brigade na čijem čelu je tada bio Azer Dželilović. Na zahtjev Ermina Avdovića, načelnika Štaba Mostarske brigade, Milan Minja Kapor je prekomandovan iz Bataljona na dužnost pomoćnika načelnika Štaba Brigade za operativne poslove. Tokom teških borbi za odbranu sektora u Šantićevoj Izet Musić je poginuo zajedno sa Goranom Stošićem, koji je na tom dijelu mostarskog fronta komandovao sektorom u odbrani Šantićeve. U trenucima uoči njihove pogibije događala se istinska drama kada su u vrijeme najžešćih borbi oni pokušavali da iz vatrenog obruča izvuku ranjenog saborca Mehu Elezovića. Obojica će poginuti od snajperskih hitaca sa položaja HVO. Jedan od snajperskih kuršuma pogodio je Elezovića koji je u tom napadu ostao bez ruke.

CIJELI KORPUS BRANIO ŠANTIĆEVU

Veliku podršku odbrani na prvim linijama u sektoru Šantićeve ulice kao i kompletne desne obale grada pružali su borci Prvog, Drugog i Trećeg bataljona 41. mostarske brigade. Međutim, važno je istaći da su podršku borbama na prvim linijama odbrane Mostara u Šantićevoj redovno i u smjenama pružali borci iz nevesinjskog i stolačkog bataljona, zatim gačani iz jedinice "Šargan" i brojnih drugih armijskih jedinica. Moglo bi se sa sigurnošću reći da nije bilo ni jedne jedinice iz sastava 4. korpusa ARBiH koja baš na frontu u Šantićevoj nije branila grad Mostar i državu BiH.

Prve linije odbrane Mostara uzduž Šantićeve ulice branila je mostarska raja. Iz svih mahala, kvartova i sokaka sa čvrstim uvjerenjem da će uspješna odbrana grada uzduž Šantićeve ulice nesporno osigurati pouzdanost odbrane na drugim dijelovima agresije na grad. Na položaje i grudobrane Šantićeve redovno su u smjenama stizale podrške iz drugih armijskih jedinica.

SRCA HEROJSTVA

U ratnom dnevniku koji je vođen u Četi Šantićeva i u okviru cijelog sektora odbrane tog područja u gradu Mostaru, teško je izdvojiti najhrabrije i najistaknutije pojedince među borcima. Ipak, ljudi koji su najveći i najteži period odbrane Mostara proveli upravo na položajima u ovom središtu Mostara, složit će se da treba pomenuti i istaći sljedeće borce koji su ostavili srce herojstva na njenim grudobranima slobode. Među takvima su bili: Avdić Salko, Bahtijar Halil, Baralija Alija, Blažević Igor, Brajević Osmo, Cilović Nermin Rambo, Čilić Sead, Čimić Nermin, Čorajević Adis, Ćišić Armin, Dandić Senad, Dandić Mustafa, Demić Salko, Domazet Dragan, Džinović Alija, Đermanović Saša, Đozlić Salko, Elezović Sead Ela, Hadžiomerović Almir, Hadžiomerović Azer, Hodžić Nijaz, Hrstić Vedran, Husović Senad, Kajan Ibro, Kapor Milan Minja, Kasum Hajrudin, Kazazić Đani, Kljako Haris, Laketić Željko, Krilić Adnan, Krtalić Ivan, Kukrica Rasim, Kurtović Mirsad, Lulić Sead, Ljolje Miodrag, Mahić Alisa, Maksumić Fikreta, Maksumić Mirsad, Malkoč Dragan, Marić Mirsad, Marić Sead, Mikulić Jadranko, Milinić Božo, Momić Edat, Musić Izet Bosanac, Pandur Ibrahim, Paunić Goran, Pehar Tino, Pehilj Hivzo, Pobrić Hamica, Pozder Derviš, Prašo Nedim, Prguda Ahmet, Puhalo Zoran, Rahimić Remzo, Ramani Samir, Ramani Sulejman, Kukrica Rasim, Kajan Ibro, Salčin Enver, Selimotić Elvedin Vedo, Spahić Edin, Stošić Goran, Stupac Alija, Terzić Miro, Šabanović Jasenko, Štok Ivan, Tahirović Rasim, Vasić Federik, Vejzović Zanin, Vlahović Alija, Voloder Edo, Žuljević Zlatko... Ispomoć u odbrani na linijama Šantićeve pružali su i pripadnici drugih jedinica, među kojima Salčin Enver, Serđo Radoš, Šabanac Safet i brojni drugi borci, pripadnici različitih armijskih

jedinica 41. mostarske brigade i 4. korpusa ARBiH koje su u redovnim dogovorenim ili povremenim smjenama, ili čak samoinicijativno, pristizali da brane položaje u sektoru Šantićeve.

Treba reći da je jedan broj boraca hrvatske nacionalnosti, koji su u početku pristupili jedinicama 41. mostarske brigade zbog toga što su u Šantićevoj imali svoje stanove, kuće ili drugu imovinu, s vremenom i kada bi se ukazala prilika, napuštali linije odbrane i prelazili na stranu HVO-a. U Četi Šantićeva nisu se puno obazirali na takve.

Poruka i njima i drugima je bila: svako neka izabere stranu kojoj pripada. Naša strana je bila i ostala odbrana jedinstvenog grada Mostara koji treba da pripada njegovim građanima koji ga cijene i vole, zaključuju naši sagovornici i heroji odbrane Šantićeve i grada Mostara.

Ratni komandiri Čete Šantićeva nisu zaboravili da u ratni spomenar, koji bilježi knjiga "Heroji Mostara", upišu i imena maloljetnih pripadnika Armije RBiH. U vrijeme agresije na grad Mostar, oni su uzeli puške u ruke i stali na grudobrane odbrane uzduž Šantićeve ulice. To su bili: Orhan Maslo, Senad Razić, Sadik Vejzović, Adis Stupac...

NAROD UZ BORCE

Sa posebnim sjećanjem i poštovanjem koje ne bi smjelo nikada pasti u zaborav Milan - Minja Kapor podsjeća i na nezamjenjivu ulogu kuhinje koja je na prvim bedemima odbrane Mostara u Šantićevoj ulici hranila i borce i narod. Kuhinju, koja se nalazila pored sale Šeste osnovne škole, je vodio Omer Peco zvani Dedo. Zajedno s njim radio je i Halil Hajro Šunje, koji je pod nerazjašnjenim okolnostima nestao i vjerovatno na tragičan način izgubio život na putu od kuće do linija u Šantićevoj ili natrag.

Njegovi saborci nisu sigurni kako je nastradao, ali je aktuelna pretpostavka da je između kuće i Šantićeve, prilikom prelaska napola srušenog Titovog mosta, propao u Neretvu. To je, naravno, samo pretpostavka s kojom žive njegovi saborci sjećajući se sa poštovanjem na njegovu ulogu i doprinos u zbrinjavanju čete hranom. Zajedno s njima u kuhinji je radila kuharica Mira Glavaš, ali i još četiri djevojke među kojima su bile Jasna Kasumović i Fatima Jelovac. Kuhinja je hranila i borce iz drugih jedinica, Prvog, Drugog i Trećeg bataljona koji su dolazili na ispomoć u čuvanju linija. Od 9. maja 1993. godine, kada je uslijedila agresija HVO i HV na grad Mostar, pa sve do marta naredne godine, Omer Dedo Peco je svakodnevno kuhao najmanje stotinu obroka, a u raspodjeli hrane pomagali su pripadnici mjesne Civilne zaštite.

Kako su nam potvrdili naši sagovornici koji su u vrijeme odbrane grada 1993. i 1994. godine i kasnije obavljali najodgovornije dužnosti u strukturama Armije RBiH u tom području Mostara, među borcima i komandirima jedinica na poseban način su se istakli pojedinci od kojih je jedan broj odlikovan armijskim priznanjem "Zlatni ljiljan".

SLOBODNI I ODVAŽNI U ODBRANI DOMOVINE

Agresija nad Mostarom i teško vrijeme koje će uslijediti dolaskom u dolinu Neretve rezervista Užičkog i Crnogorskog korpusa JNA u septembru 1991. godine iznjedrila je u Mostaru različite forme otpora i samoorganizovanja Mostaraca svjesnih da dolazi rat i da se moraju braniti. Najveći broj njih spontano se razvijao po samostalnim grupama u mahalama i gradskim kvartovima, okupljajući gradsku raju koja se međusobno dobro poznavala, ili čak drugovala u godinama pred rat. Među takvima su bile i specijalne jedinice pod komandom Samira Pike Ćemalovića, Zije Oručevića, Nermina Ćupe Ćupine i drugih.

Međutim, s vremenom, kako je agresija narastala i postojala sve ozbiljnija, sve te samostalne grupe boraca stavile su se na raspolaganje komandi Teritorijalne odbrane, a kasnije Mostarske brigade i 4. korpusa ARBiH.

Ovo se prvenstveno odnosilo kako na građane Mostara, tako i na borce koji će pristizati u redovima izbjeglica nakon progona iz istočnih dijelova Hercegovine - Trebinja, Gacka, Bileće, Nevesinja, Stoca, Dubrava. Bilo je i grupa koje su u Mostaru samoinicijativno organizovale vlastite grupe i jedinice i snažno doprinosile otporu agresiji.

Bilo je od posebne važnosti da su svi pripadnici tih jedinica stigli u armijske redove sa vlastitim naoružanjem, opremom i municijom. Njihova uloga i doprinos, pokazalo se, bili su od neprocjenjivog značaja u odbrani Mostara i šireg teritorija regije, naročito tokom akcija deblokade grada Mostara i proboja prema sjevernim dijelovima opštine i regije koja je tim probojem oslobođena i povezana od Mostara, preko Jablanice i Konjica, do Sarajeva i drugih dijelova BiH.

ARTILJERCI U ODBRANI SLOBODE MOSTARA

Početkom rata i borbenih djelovanja na području Mostara u sastavu Samostalnog bataljona odbrane formiran je Minobacački vod sa sjedištem u Šantićevoj ulici. Svoj ratni put početkom 1992. godine ova jedinica započinje borbenim djelovanjima prema položajima srpskocrnogorskog agresora na lijevoj obali Neretve, pružajući na taj način podršku jedinicama Mostarskog bataljona koje u tom vremenu pokušavaju zadržati položaje na lijevoj obali Neretve. Dužnost komandira Voda u tom periodu obavljao je Hasan Karadža.

Počelo je vrlo skromno, a prvi minobacač kojeg je posjedovala jedinica bio je još upotrebljivi eksponat iz tadašnjeg Muzeja bitke na Neretvi u Jablanici. Ostatak naoružanja i opreme je vremenom, sve do kraja rata 1995. godine, uglavnom osiguravan iz kontigenta zarobljene

neprijateljske tehnike u operativnim dejstvima koja su slijedila tokom odbrane od agresije. Minobacački vod daje svoj puni ratni doprinos u operacijama oslobađanja naselja u istočnom dijelu Mostara, vršeći artiljerijsku pripremu i pružajući vatrenu podršku jedinicama prilikom prelaska Neretve. Svoj uspješni borbeni put Minobacački vod nastavlja intenzivno tokom ljeta 1992. godine učestvujući kao moćna podrška snagama Samostalnog bataljona odbrane grada na prostranom rejonu Podveležja iznad Mostara.

ORUŽJE OTIMALI OD NEPRIJATELJA

Formiranjem Prve mostarske brigade Armije Republike BiH 13. 07. 1992. godine Minobacački vod prerasta u Mješovitu artiljerijsko-minobacačku bateriju (Mamba), u to vrijeme pod komandom Hasana Karadže. U svom organizacijsko formacijskom sastavu Mamba je imala bateriju minobacača (82mm, 120mm), zatim bateriju ZIS i bateriju LRL (lahkih raketnih lansera 128 mm). Bilo je to vrijeme intenzivne obuke i stručnog ovladavanja pripadnika jedinice savremenim sredstvima artiljerije. Neposredno nakon formiranja 4. korpusa Armije RBiH, vojna formacija "Mamba" doživljava temeljitu organizacionu transformaciju. Uslijedilo je formiranje 50. mješovite artiljerijsko-raketne brigade (50. MARBR), kao sastavni dio operativnih jedinica 4. korpusa. Za komandanta brigade imenovan je Zlatko Bećović. Na komandnu poziciju baterije haubica 122 mm imenovan je Mustafa Mujo Merdan, dok je Zoran Gelev preuzeo komandu raketne baterije u jedinici.

Od preostalog dijela ljudstva i artiljerijskih sredstava formiran je MAD u sklopu 41. Motorizovane brigade 4. korpusa koji će poslije oktobra 1993. godine ponijeti naziv 41. MAD. U svom sastavu imao je izviđačko-osmatrački vod kao i bateriju MB 120 mm. Prvi komandant ove jedinice je bio prof. Enes Peco, a nakon njega, odmah po izbijanju sukoba sa HVO i HV-om, komandnu dužnost preuzima Halil Džemić .

Treba istaći značaj i doprinos 50. MARBR koja je učestvovala sa svojim ljudstvom u akciji deblokade Sarajeva u decembru 1992. godine (operacija "Koverat").

SVE LINIJE BILE SU I NAŠE

Tokom neprekidne dvostruke agresije na širim prostorima Mostara pripadnici 41. MAD i 50. MARBR aktivno učestvuju u odbrambenim zadacima u široj zoni odgovornosti 4. korpusa. Vrijedi istaknuti uspješna djelovanja na brdu Hum iznad Mostara tokom agresije HVO-a, gdje su u pomenutom reonu u vrlo kratkom roku u potpunosti uništeni svi neprijateljski ciljevi.

50. MARBR daje veliki doprinos i u deblokadi Mostara i oslobađanju kompletnog teritorija Bjelopoljske kotline počev od 30. 06. 1993. godine. Jedinica je pružala neprocjenjivu, uspješnu artiljerijsku podršku jedinicama 4. korpusa tokom ofanzivnih operacija u rejonima Sjeverni logor, Raštani, Vrapčići i Bijelo Polje - Potoci, u neposrednoj saradnji sa MAD-om Mostarske brigade.

U pomenutoj oslobodilačkoj operaciji, koja je poslije višemjesečne potpune blokade otvorila grad Mostar na njegovim sjevernim dionicama, 8 pripadnika 50. MARBR je dalo svoj život za slobodu Grada Mostara i BiH. Tokom akcije je njihovo vozilo sa borcima upalo u zasjedu HVO-a na području Potoka, kada su ubijeni zajedno sa još 4 pripadnika Bataljona vojne policije 4. korpusa ARBiH. Sa velikim poštovanjem kao i ljudskim pijetetom za pale drugove pripadnici ove jedinice čuvaju uspomenu na imena i ličnosti svojih saboraca-artiljeraca koji su tog 30. juna položili živote u borbama za deblokadu grada. To su: Mustafa Merdan (dobitnik ratnog odlikovanja "Zlatni ljiljan"), Smail Ćupina, Ramiz Ćorić, Armin Gačić, Saudin Mustafić, Senad Omerika, Zekerijah Ćosić Bosanac, Meho Šendro.

Dan proboja na sjevernim stranama Mostara predstavlja i posebno teško vrijeme artiljerijskih jedinica u Mostaru. Naime, pored pogibije navedenih saboraca, usljed brutalnih neprijateljskih granatiranja ranjen je određeni broj artiljeraca.

Od važnijih operacija vrijedi istaknuti veliki doprinos 41. MAD-a i 50. MARBR dana 13. 07. 1993. u južnom dijelu zone odgovornosti prilikom napada HVO na rejon Kočina. Tada su pripadnici ove jedinice pružili značajnu vatrenu podršku jedinicama Armije koje su branile naselja Kočine i Gnojnice. Jednako tako, od neprocjenjive je važnosti bila i artiljerijska podrška prilikom pokušaja oslobađanja brda Hum u gradskom središtu Mostara. Iako akcija nije uspjela, treba istaći da je ova jedinica u toj operaciji neutralisala djelovanje PA oruđa HVO sa Huma po gradu Mostaru.

ZA SJEĆANJE I NEZABORAV

Nakon što je uslijed artiljerijskog granatiranja HVO-a poginuo komandant Halil Džemić (posthumno odlikovan "Zlatnim ljiljanom"), njegovu dužnost na čelu Artiljerijske jedinice 41. MAD preuzima Mehmed Meho Omerika. U toku ratne 1994. godine 41. MAD i 5O. MARBR svoj ratni put nastavljaju ujedinjeni kao 4. MAD pod komandom Zlatka Bečovića i njegovog zamjenika Envera Mahinića. U svom sastavu 4. MAD je imao Komandnu bateriju, Raketnu bateriju, Haubičku bateriju, Protivoklopni i Logistički vod.

Također, treba istaći aktivno učešće 4. MAD-a u akciji "Jesen 94" gdje se sa više lokacija djelovalo po neprijateljskim snagama pri čemu su artiljerci Armije RBiH dali značajan doprinos u onesposobljavanju neprijateljskih snaga. U toku februara 1995. godine izdvaja se dio

personala jedinice, zatim MTS-a i oruđa iz ovog sastava, i oni nastavljaju egzistirati u sklopu novoformiranog Mješovitog artiljerijskog puka - 4. MAP. čija je zona djelovanja pokrivala kompletnu zonu odgovornosti 4. korpusa Armije RBiH. To je podrazumijevalo i obuhvat jedinica koje su u proteklom periodu bile u sastavu 6. korpusa Armije RBiH.

Svakako vrijedi istaknuti dejstvo jedinica 4. MAP-a u rejonu Treskavice i Bjelimića pred kraj rata 1995. godine, kao i dejstva u operacijama u rejonu Podveležja.

Artiljerci 4. Korpusa (4. MAD, uključujući bataljonske jedinice u 41. MTBRS, zatim 42. BBr. "Bregava", 49 IHBr. koje su djelovale sa 82 mm kao BVG) su nesumnjivo dali svoj veliki doprinos u odbrani i oslobađanju Mostara i Bosne i Hercegovine od dvostruke agresije na njenim južnim dijelovima. Jedinica može da se pohvali svojom ulogom i nezamjenjivom zadaćom pružanja najbolje moguće vatrene podrške jedinicama, kako na linijama odbrane, tako i prilikom značajnijih ofanzivnih borbenih dejstava jedinica Armije R BiH na cijeloj teritoriji južnog dijela Bosne i Hercegovine. Na tom zadatku značajan broj artiljeraca je dao svoj život, a veliki broj je bio ranjen.

BLAGAJSKA KAPIJA SLOBODE

Stanovnici južnog područja grada Mostara u naseljima Blagaj, Dračevice, Gnojnice i Opine su se početkom 90-ih godina među prvima u Bosni i Hercegovini susreli sa agresijom srpsko-cronogorskih vojnih snaga. Rezervisti Užičko-Valjevskog i Titogradskog korpusa, pripadnici 63. padobranske brigade iz Niša i brojnih drugih paravojnih formacija iz Srbije, 19. septembra 1991. godine su se iz Nevesinja spustili u rejon Mostarskog aerodroma i sa tih pozicija otpočeli svoje razmještanje čime je otpočela okupacija grada Mostara.

Na ovaj način se prisjeća agresije srpsko-crnogorskih vojnih snaga na Mostar početkom 90-tih godina Sead Salčin, neposredni svjedok tih događanja i jedan iz mnoštva blagajskih boraca i patriota koji su tih burnih i tegobnih dana srcem istupili u frontu odbrane središta Hercegovine.

Salčin smatra da je oko 70% pristiglih vojnih formacija bilo razmješteno u rejonu Aerodroma, Gorice, Centra za vezu "Križ", Heliodroma, Gubavice i Pijesaka, a preostalih 30% je bilo stacionirano u kasarnama Južnog i Sjevernog logora u gradu, te nekadašnjim vojnim objektima Konak, Raštani i Kasarna Livač.

REZERVNA POLICIJA NA DJELU

Sead Salčin podsjeća da je organizacija odbrane na južnim kapijama Mostara počela već dolaskom rezervista bivše JNA. Nakon Odluke Predsjedništva RBiH od 18. 09. 1991. godine izvršena je mobilizacija rezervnog sastava policijske stanice Blagaj kao jedne od ukupno 11 stanica koje su aktivirane na području Mostara čime je organizacija odbrane dobila potpuni legitimitet. Stanica je pokrivala šire područje mjesnih zajednica Blagaj, Gnojnice, Buna i Žitomislići gdje je u to vrijeme živjelo oko 11.000 stanovnika. Sjedište Policijske stanice bilo je u Blagaju sa osnovnom formacijskom posadom od 75 policajaca. Dok je Stanica u tom formatu djelovala, njene redove je popunjavalo 190 rezervnih i 20 aktivnih policajaca.

U izuzetno teškim okolnostima otvorene okupacije šireg područja Mostara trebalo je uložiti velike napore radi zaštite stanovništva i njihovih materijalnih dobara, održavanja javnog reda i mira, uklanjanja barikada, uvezivanja i obilaska mahalskih straža u naseljima, dok je organizovano i 24-satno opsluživanje kontrolnog punkta "Dračevice" na dionici magistralne ceste Mostar - Nevesinje. U dnevniku Policijske stanice ostali su zapisani i brojni detalji o gotovo svakodnevnom prihvatanju i skrivanju vojnih obveznika i rezervista bivše JNA koji su napuštali agresorske redove, prepoznajući vojne ciljeve sa kojima se nisu mogli složiti.

Sead Salčin opisuje i osjetljive zadatke kada su pripadnici Policijske stanice Blagaj uspješno organizovali osiguranje tokom održavanja referenduma o nezavisnosti BiH, te osujetili namjere Niških specijalaca da slanje referendumskog materijala blokiraju kako ne bi bio proslijeđen do centrale.

Stanovnici prigradskih južnih naselja iz tog teškog perioda pamte sistemske pljačke društvene imovine koja je kamionima i šleperima jugovojske otpremana izvan Mostara, dok se vojni obruč agresora oko grada sistemski stezao do gotovo hermetičkog zatvaranja svih linija komunikacije sa okruženjem.

On još podsjeća da su snage jugovojske tokom jeseni i zime 1991. godine doslovno odsjekle komunikacije prema gradu, dok su Buna, Pijesci, Gubavica, Dračevice, Gnojnice, Opine, Jasenica i Rodoč, uključujući naselja na Podveleškom platou, stavljeni u obruč i potpuno izolovani. Gotovo identična situacija je bila i na terenu sjeverno od Mostara (Raštani, Vrapčići, Bijelo Polje, Drežnica) gdje je jugovojska presjekla i onemogućila bilo kakve komunikacije sa centrom grada. Krizni štab grada bio je potpuno izolovan bez kontakata sa većim dijelom mostarskih područja i mjesnih zajednica i u dužem periodu svako se morao snalaziti kako zna i umije. Blagajci su bili odlučni da i u tako teškoj situaciji odgovore na najbolji način.

ODVAŽAN ODGOVOR JUGOVOJSCI

Formiran je Krizni Štab "Blagaj" koji je imao sedam načelnika službi uključujući komandire TO i Policijske stanice i sekretara Štaba, te je

situacija u velikoj mjeri stavljena pod kontrolu. U nizu preduzetih aktivnosti da se olakša život stanovništvu u Blagaju posebno ističu formiranje Ratnog saniteta koji je raspolagao sa 25 - 30 pripadnika i obavio više hiljada intervencija na terenu. U uslovima potpune blokade južnih naselja, koja su bila odsječena od grada, preduzimane su ozbiljne radnje da bi se očuvao mir i suzbile provokacije kako se ne bi dao povod jugovojsci da oružano djeluje po naseljenim mjestima i ugrozi stanovništvo. Ipak, blagajski patrioti uspjeli su da preko Opina, Rječevaca i Podveležja ostvare komunikaciju sa Komandom TO u gradu.

Taj napor je urodio plodom, ali je pokazao i sve slabosti i manjkavosti ukupne organizacije odbrane grada, pa i razočarenja. Komanda TO u gradu oštro je prigovarala Blagajcima i Podvelešcima što oklijevaju i ne preduzimaju oružane akcije protiv jugovojske. Tvrdili su da im je ranije podijeljeno "nekoliko stotina pušaka", pa su se u Komandi TO pitali šta se čeka sa otporom okupaciji naselja na južnim obodima grada. Iz gradskih struktura odbrane, kojima je u to vrijeme rukovodio HVO, odaslane su i otvorene prijetnje "kako će Daidža (Mate Šarlija) i njegovi bojovnici zapaliti i Blagaj i Podveležje ako ne bude oružanog otpora jugovojsci!"

Salčin i njegove brojne kolege u Kriznom štabu "Blagaj" bili su zatečeni i razočarani ovakvim tvrdnjama i prijetnjama tvrdeći kako je priča o podjeli toliko naoružanja bila "notorna laž". Blagajci su nakon ovakvog pristupa odbrani Mostara odlučno nastavili graditi lokalne strukture odbrane.

U sjećanju Blagajaca još se živo prepričava desant na Blagaj koji su 5. maja 1992. godine izveli Niški specijalci, pripadnici G3 padobranske brigade. Pritom su iz helikoptera ispalili dvije maljutke u pećine iznad Tekije demonstrirajući moć i prijetnju mještanima. Potpuna blokada Blagaja i okruženja trajala je 55 dana, a četnici su pri povlačenju sa položaja oko Mostara u naseljima Gornji Vranjevići, Svačići, Kamena i Žulja, ubili 56 mještana tih naselja.

CILJ JE LIJEVA OBALA

"U jutarnjim satima 14. 06. 1992. godine, u sklopu operacije oslobađanja lijeve obale grada, 15 policajaca Policijske stanice Blagaj u sadejstvu sa 14 pripadnika satnije HVO 'Buna' forsira rijeku Neretvu na lokalitetu ispod Farme krava i oslobađa Bunu. Nakon što je slomljen obruč agresora u širem rejonu Blagaja, snage branilaca grada su se spojile sa snagama TO i policije Blagaj", opisuje Salčin razvoj događaja uoči povlačenja agresorskih snaga i oslobađanja južnih naselja Mostara.

Nakon uspostavljanja linija odbrane intenzivirale su se aktivnosti formiranja 5. čete Mostarskog bataljona A RBiH. Međutim, zapovjednici HVO-a Mostar i Mostarskog bataljona A RBiH izdaju naredbu da 5. četa A RBiH postaje Satnija HVO Blagaj. Među pripadnicima odbrane Blagaja takva odluka naišla je na uzdržanost, otpor i otvoreno negodovanje. Jedan dio pripadnika prelazi u policijske redove, drugi dio formira jedinicu HOS-a, jedan broj njih se pridružuje sastavu Tutine Kažnjeničke bojne HVO-a. Bilo je među njima dosta onih koji su odlučili da se priključe nekoj od jedinica Mostarskog bataljona Armije RBiH.

Sead Salčin objašnjava kako se u takvoj konstelaciji odnosa na terenu reagovalo pragmatično i sa nekom vizionarskom predstavom o onome što će uslijediti. Pod plaštom zajedničke borbe Policijska stanica Blagaj šalje u Komandu 15 - 20 pripadnika koji se pridružuju HVO-u i HOS-u, što se kasnije ispostavilo dobrom odlukom, jer su ti pripadnici ubrzo počeli obavljati komandirske funkcije. Identična situacija se razvija u Gnojnicama i Dračevicama. Insistiranjem na zajedničkim sastancima sa HVO osigurano je da na dvije otporne tačke - Guberača i Ošljak - smjene daju pripadnici jedinica A RBiH (Nevesinjskog i Gatačkog bataljona) što su činili uz izdašno logističko obezbjeđenje (hrana, municija). U noći 08/09. 07. 1992. godine, pod izgovorom pada Fortice, HVO perfidno evakuiše kompletno stanovništvo Blagaja i okoline. Ostalo je na linijama 30 - 40 boraca i 10 - 15 mještana koji nisu htjeli otići.

Ali brzo su se konsolidovali, vratili nužan broj vojnika na položaj, informisali se u zapovjedništima HVO i A RBiH i preduzeli sve mjere da spremno dočekaju napad agresora. Uslijedio je napad četnika 22 - 24. 08. 1992. godine kada su njihove snage upotrijebile tenkove i avione. Uništena su dva agresorska tenka na Ravnicama i Koritniku, a 23. 03. 1993. i na Šemića gradini. Salčin opisuje i uspjeh operacije "Bura" koja je izvedena između 07 - 12. 11. 1992. godine gdje su snage odbrane postigle značajan početni uspjeh. Međutim, zbog lošeg ishoda operacije po lijevom i desnom krilu, peti dan operacija je zaustavljena i vraćeni su na početni položaj. Za vrijeme trajanja operacije "Bura" toliko se logistički ojačalo da su municija i granate koje su sačuvali dobro došli tokom prvih dana sukoba sa HVO u gradu.

BITKE ZA SVAKI PEDALJ BLAGAJA

Sead Salčin dobro se sjeća događanja kada je rukovodstvo HVO-a ultimativno zatražilo da se jedinice Armije RBiH potčine Komandi HVO, nakon čega je uslijedio otvoreni vojni atak na snage Armije RBiH. Podsjeća da je najveći broj boraca do tada raspoređenih u postrojbama HVO-a i HOS-a prešao u jedinice Armije donoseći sa sobom oružje i logističku opremu. Sjeća se događaja kada je 04. 01. 1993. godine od dva voda HOS-a, deset pripadnika Kažnjeničke bojne HVO-a i voda Policijske stanice Blagaj, formirana samostalna četa Armije R BiH.

Nekoliko dana kasnije, 09. 05. 1993. godine kada je uslijedio napad HVO-a na Mostar, pripadnici 7. i 8. bojne HVO-a sa kompletnim

naoružanjem i logistikom prešli su u Armiju RBiH i prerasli u 7. i 8. bataljon Prve mostarske brigade A RBiH. Prije toga, 17. 04. 1993. godine Prvi vod Samostalne čete Blagaj bio je osiguranje Midhadu Hujduru Hujki prilikom njegovog odbijanja mogućnosti zajedničkog punkta na mostu Musala.

Blagajci i danas smatraju lošom odluku Generalštaba Armije RBiH da se sastav 4. korpusa prepolovi nakon čega nastaje 6. korpus ARBiH. Taj potez je podrazumijevao da se praktično razoruža i razmjesti u druge strukture 42. brdska brigada.

Međutim, 23. 06. 1993. godine u Spomen-kući Džemala Bijedića donosi se Naredba o formiranju 48. brdske brigade sa 7. i 8. bataljonom uz dodatnu mobilizaciju struktura Bigade koje su popunjavali borci i patrioti Blagaja, Kosora, Malog Polja, Donjih Vranjevića, Gornjih Vranjevića, Svačića, Kamene, Žulja i Rabine, Dračevica, Gnojnica, uz dio boraca koji su ranije morali napustiti svoje domove u Hodbini i Podveležju. U strukturama odbrane Blagaja i drugih naselja na južnim kapijama Mostara bili su zastupljeni članovi sljedećih porodica: Batlaci, Fazlagići, Drljevići, Tanovići, Dizdarevići, Softić-Velagići, Kolakovići, Čuste, Bašići, Kajani, Pele, Šele, Obadi, Marići, Gološi, Gaštani, Guje, Mrndžići, Memići, Bobete, Krese, Čolakhodžići, Kasumovići, Topuzi, Jašarevići, Džebe, Salčini, Puce, Šemići, Zuhrići, Čolpe, Kevelji, Mustafići, Zukići, Ćatići, Lehe, Velagići, Panduri, Aškrabe, Aljošaji, Sabljići, Balalići, Klepe, Konje, Bjelići, Durkići, Badžaci, Kuke, Berberovići, Mehremići, Grizovići, Džihe, Kukuruzovići, Šemići, Ćemalovići, Meškići, Demirovići, Alađuzi, Idrizi, Redžići, Crnalići, Kaminići, Toporani, Mravići, Mičijevići, Vrače, Maksumići, Fazlići, Čomori, Žetice, Smajići, Bojčići, Lulići, Fajići, Trnovci, Brkani, Tule, Zlomušice, Ćorići, Faladžići, Nezirovići, Pintuli, Smajkići, Krhani, Isići, Milišići, Pobrići, Kolčići, Ramići, Čelebići, Grljevići, Pilavdžići, Stranjaci, Vežići, Barine, Hadžiomerovići, Škrijelji, Koljenovići i brojni drugi. Među borcima je bilo po dvoje, troje, ili, čak, četvoro braće iz jedne porodice. 48. brdska brigada je imala u jednom trenutku 1.540 pripadnika, a dok je branila BiH na njenom krajnjem južnom položaju izgubila je 105 boraca, dok je više stotina njih bilo lakše ili teže ranjeno.

SVAKI ZBJEG PRIHVAĆEN KAO SVOJ

U dnevniku 48. brdske brigade posebno se izdvajaju događaji od 13. 07. 1993. godine nakon neuspjele deblokade Bune i Dubravske visoravni. Upisan je i događaj od 15. 07. iste godine kada je slomljen jak napad HV-a i HVO-a na tri mjesta u zoni odgovornosti Brigade: na brdu Hum, Malom Polju i Kočinama. U sadejstvu sa dijelom jedinice "Šargan" i 41. brigade neprijatelju je nanesen težak poraz uz velike gubitke.

Od početka sukoba i sa četnicima i HVO naselja Blagaj, Dračevice i Gnojnice su prihvatali izbjeglo stanovništvo Nevesinja, Gacka, Brštanika, Dabrice, Ljubinja, a 1993. godine između 7 i 8 hiljada protjeranih ljudi iz Stoca, Čapljine, sa Dubravske visoravni, Gubavice, Stanojevića, Pijesaka, Hodbine, Bune i Mostara našlo je tu svoj privremeni dom. Prihvaćen je i veći broj logoraša koji se spojio sa svojim porodicama, te pripadnici Stolačke brigade "Bregava".

U jednoj lokalnoj kući vrsni majstori Sokola i Mehanizacije oformili su radionicu u kojoj je vršena popravka naoružanja i proizvodnja minsko-eksplozivnih sredstava. Pored učešća u borbama u gradu, pripadnici Brigade su učestvovali na bjelopoljskom ratištu, a kasnije na Bjelimićima, Glavatičevu, kalinovničkom ratištu, te i na hadžićkom i igmanskom ratištu prilikom borbi za deblokadu Sarajeva. Od prvih dana gradu Mostaru su, pored pomoći u municiji i naoružanju, davani poljoprivredni proizvodi za kuhinje, te med, mlijeko i meso za sanitet. Potpisivanjem Vašingtonskog sporazuma i demilitarizacijom Mostara 48. BBR se stapa u 41. Slavnu brigadu Armije RBiH.

U ZALIKU SLOMLJENA BLOKADA GRADA

Mostarsko naselje Zalik sa širokim, naseljenim okruženjem prema sjevernim i istočnim stranama grada ispisalo je vlastite ponosne i časne stranice odbrane grada. Dok je istočna strana Mostara počev od 9. maja 1993. godine doslovno gorjela pod artiljerijskom vatrom agresije HVO-a i HV-a, i dok su se iz zapadnih dijelova slijevale kolone građana istjeranih iz svojih kuća i stanova, mještani naselja Zalik spremali su se za jednu od presudnih bitaka u mostarskom otporu napadačima.

Nije to bila tek puka odbrana samog naselja. U pitanju je bilo onemogućavanje strategije HVO-a da sa svojim snagama iz kasarne Sjeverni logor, kako smo rekli u jednom od prethodnih poglavlja, okruži i odsiječe naselje Zalik od grada, te spoji svoje snage sa jedinicama u Bjelopoljskoj kotlini. Mostar je prema tim planovima trebao biti potpuno okružen i odsječen bez mogućnosti da računa na vojnu i logističku podršku sa sjevernih prilaza gradu i dalje prema Drežnici, Jablanici i Konjicu i drugim slobodnim teritorijama BiH.

Računalo se na potpuno okruženje armijskih jedinica i predaju. Ali, kada su snage HVO iz kasarne Sjeverni logor i sa sjevernih prilaza naselju krenule u napad, dočekali su ih borci 2. i 3. čete 3. bataljona 41. Slavne brigade. Uz njih, odbrani naselja i svojih porodica pridružio se i veliki broj stanara Zalika koji su, inače, danima pripremali organizaciju odbrane naselja. Između ostalog, gradili su grudobrane, osposobili narodnu kuhinju u prostorima atomskog skloništa dijeleći složno zalihe hrane i vode. Jedan broj njih je imao puške i bombe i direktno se priključio linijama odbrane koje su uspostavile armijske jedinice. Tako je propao pokušaj HVO-a da ovlada naseljem i izvrši blokadu grada na sjevernim prilazima. Nakon neuspjelog napada, povukli su se uz uočljive žrtve.

BORCI GATAČKOG KRAJA

Suad Džanković u svom svjedočenju ističe da je samostalni bataljon "Šargan" formiran i postrojen pod državnom zastavom Bosne i Hercegovine 26. avgusta 1992. godine u Mostaru. Prethodno su vojno sposobni civili Gacka u Mostaru formirali Gatačku četu koja je ušla u sastav Prve mostarske brigade.

Službeno formiranje Bataljona je ozvaničeno Naredbom načelnika Štaba Vrhovne komande oružanih snaga BiH Sefera Halilovića nakon što je takvu inicijativu pokrenulo Ratno predsjedništvo Opštine Gacko. Njegovo sjedište u početku je bila Kasarna Južni logor u Mostaru, a u početnoj strukturi mobilisano je oko 80 boraca naoružanih sa četrdesetak pušaka.

Naredbom Vrhovnog štaba Oružanih snaga BiH Safet Grebović je imenovan za komandanta Bataljona, a za njegovog zamjenika Safet Škaljić.

U Komandu Bataljona na ostale dužnosti imenovani su još: Ejub Krvavac, Enver Bašić, Bajro Greljo, Mujo Kurtović, Ismail Čampara, Goran Zvizdić i Enver Muhović. Komandanti četa u to vrijeme bili su: Zejnil Krvavac, Senad Kurtović, Sead Dilberović i Samir Čampara.

Život u Gacku tokom 1991. i početkom 1992. godine za Bošnjake postajao je nesnošljiv. Kao narod bili su obilježeni da bi preko noći postali meta za odstrel. Prolazili su kroz razne torture, šikaniranja, izbacivanja s posla, smjenjivanja s funkcija, privođeni su bez povoda i razloga, paljena im je, oduzimana i uništavana imovina. Srpske vlasti činile su sve da im zagorčaju život i prisile na pokoravanje ili odlazak. U relativno kratkom periodu po izbijanju rata na širem području Gatačke opštine srpsko-crnogorske snage ubile su 182 civila, dok su mnogi hapšeni i odvođeni u logore.

ZBJEGOM DO MOSTARA

Krvava zločinačka tortura bez presedana, u kojoj su ljudi ubijani samo zbog toga što su bili pripadnici drugih etničkih grupa i vjeroispovijesti, opredijelila je najveći broj stanovnika Gacka i okruženja da krenu u zbjeg tražeći spas. Nakon golgote koju su prošli na putu do Makedonije i nazad, utočište su tražili na jedinim mogućim adresama - onima prema Mostaru i Sarajevu.

Bilo je to vrijeme nastojanja da se spase goli životi, a agresorima silom prilika prepuste imanja i imovina koju su generacijama stvarali i gradili. Izvlačenje prema slobodnim teritorijama pod kontrolom Armije RBiH za gatačke Bošnjake bio je uslov fizičkog opstanka.

Poslije poraza na mostarskom ratištu i poslije povlačenja iz doline Neretve, JNA i srpske paravojne formacije 17. juna 1992. godine pokrenule su napad na Kulu Fazlagića i okolna sela. Iako su jedinice Teritorijalne odbrane Gacka u početnim fazama ofanzive odolijevale napadima sačuvavši položaje i sprečavajući pokušaje okruženja, naknadni napadi nadmoćnijeg agresora opredijelili su gatačke borce na postepeno povlačenje prema slobodnim teritorijama. U tim teškim i iscrpljujućim borbama uz potpuno neravnopravan odnos snage TO Gacka izgubile su 68 pripadnika nanijevši agresorskim snagama značajne gubitke. Tokom izvlačenja prema Mostaru u više manjih grupa i uslijed neprestanih borbi koje su pritom vodili sa agresorom, ostajali su bez naoružanja i municije probijajući se sporo i teško prema slobodnoj teritoriji uz minimalne zalihe hrane i vode. Koliko-toliko sigurno utočište nakon progona brojne gatačke porodice su pronašle kraj Neretve, gdje su ih građani Mostara dočekali i prigrlili kao svoje rođene. Bošnjaci Gacka bili su odlučni da će u ratu, koji je već odavno kucao i na vrata Mostara i šireg okruženja, učiniti sve da odbrane sebe i svoje porodice. Mostar je za domaće stanovništvo, ali jednako tako i za brojne izbjeglice iz Hercegovine, bio posljednja linija koja ne smije pasti. Braneći Mostar, sebe i svoje porodice, gatački borci vodili su historijsku bitku za odbranu i očuvanje njihove jedine domovine - države Bosne i Hercegovine.

IZBAVITI CIVILE IZ OKRUŽENJA

U septembru iste godine Gatački bataljon "Šargan" dobija stalno nova pojačanja u ljudstvu, a zahvaljujući legendarnom komandantu Suadu Džankoviću, koji je vodio Šargane kroz najteže bitke kao i njegovom uspješnom lobiranju i vezama, Bataljon se dodatno naoružavao sa velikim brojem automatskih pušaka iz Hrvatske i spremno se uključio u vojne operacije nastupajući hrabro na brojnim linijama koje je čuvala Prva mostarska brigada počev od grudobrana u gradu i na prilazima Mostaru, pa do brojnih položaja u samom gradu. Gatački borci su se u jesen 1992. godine istakli i u borbama na Podveležju, u rejonu Kozjaka i Čomora iznad Blagaja i drugim ratištima.

Nakon mukotrpnog probijanja iz srpsko-crnogorske opsade, gatački borci suočili su se sa gorkom istinom da je iza njih u obruču agresorske vojske ostalo preko 300 nenaoružanih civila, uglavnom žena, djece i starijih ljudi koji nisu mogli pratiti tempo mlađih dok su se povlačili prema slobodnoj teritoriji. Takva situacija zahtijevala je neodložno djelovanje. Gatački borci su odlučili da se mora ići natrag i po svaku cijenu spašavati nemoćne civile. Nakon ozbiljnih priprema grupa od petnaestak tek djelimično oporavljenih mladića Gacka iz Bataljona Šargan predvođena Enverom Bašićem Pinjom odlučila je da krene pješice na daleki, neizvjestan put. Bio je to susret sa svojevrsnom avanturom bez ikakve garancije da će očuvati vlastite živote a kamoli da će uspjeti u spašavanju svojih sunarodnjaka i dovesti ih u Mostar.

Iako su mnoge realne kalkulacije govorile o potpuno beznadežnoj situaciji, gatački momci su ostali odlučni i nepokolebljivi. Bili su uvjereni da njihova misija mora uspjeti. Taj nesvakidašnji, i po mnogo čemu, nevjerovatan vojni podvig momci iz Bataljona Šargan izveli su u periodu od 18. avgusta do 1. septembra 1992. godine. Grupa je prešla više od 300 kilometara krećući se preko brda i gora nepoznatom trasom na relaciji Mostar - Konjic - Bjelimići - Trnovo - Grebak - Zelengora - Borač - Bahori - Kula, da bi neopaženo došli do Gacka.

TRINAEST DANA DRAME I NADANJA

U historiji ratovanja Armije RBiH ostat će zabilježeno da je taj jedinstveni vojni podvig omogućio spašavanje i sigurno izvlačenje iz obruča za najmanje 300 civila Gacka i okoline, koji su evakuisani do sigurnosti i spasa u Mostaru. Grupi boraca Bataljona pridružila se usput i nekolicina boraca koji ranije nisu uspjeli da se probiju sa glavninom svojih snaga prema središtu Hercegovine.

Krećući se uglavnom noću, velika grupa civila uz pratnju i zaštitu svoje naoružane sabraće vratila se istim putem i konačno 2. septembra 1992. godine dospjela do slobodne i sigurne teritorije u Mostaru. Jedan dio civila prethodno je zbrinut u Trnovu radi liječenja, a poslije oporavka su prebačeni kod rodbine i prijatelja na područje Zenice.

U ratnom dnevniku Bataljona Šargan zapisan je i pomen za nezaborav da je vođa ove hrabre grupe gatačkih boraca Enver Bašić Pinjo poginuo na Gubavici kod Mostara 13. jula 1993. godine zajedno sa svojim ratnim drugom Omerom Braljem, također učesnikom spasonosne akcije za gatačke civile. Učesnici pohoda za spas civila Gacka su bili: Nedžad Krvavac Kedža, Sead Diberović Pliva, Samir Čampara, Kenan Džolota, Edin Tanović Pido, Džemo Jugo Kemo, Senad Krvavac, Bećir Grebović Beko, Ifet Krvavac, Enver Bašić Pinjo, Enver Hasanbegović Eca, Šućrija Bašić Sule, Mirsad Grebović Miko, Admir Maslo i Nezir Krvavac Neka.

Dolaskom na slobodnu teritoriju, Bošnjaci Gacka, sad već kao iskusni borci koji su prošli teške vojne sukobe sa agresorom, popunili su redove 41. mostarske brigade i drugih jedinaca Armije RBiH na frontu oko Mostara. Samostalni bataljon "Šargan" sa svojim prekaljenim borcima 13. oktobra 1992. godine ulazi u sastav Taktičke grupe "Igman" koja je formirana Naredbom Štaba Vrhovne komande Armije RBiH u cilju izvođenja operacije "Koverat" čiji je konačan cilj bio deblokada Sarajeva.

IZ BITKE U BITKU

Na frontu oko Mostara pripadnici Gatačkog bataljona učestvovali su u brojnim odsudnim bitkama za odbranu Mostara i njegovih stanovnika čuvajući suvereno sve položaje odbrane koji su im bili povjereni - od Šantićeve ulice i Bulevara u centru Mostara do položaja na području južnih prilaza gradu - Južnog logora i Bišća Polja, Dračevica, Ravnica, Blagaja i Vranjevića, sve do Fortice iznad Mostara i drugih ratnih linija koje je nalagala odbrana.

Nakon ucjena hrvatske politike Gačani su rekli odlučno "Ne" potčinjavanju HVO-u i Herceg-Bosni i nastavili su borbu za svoju državu.

Borci Gatačkog bataljona "Šargan" posebno su ponosni na učešće u odbrani južnih prilaza gradu Mostaru. Sjećaju se posebno 15. jula 1993. godine kada je započeta najveća ofanziva snaga HV-a i HVO-a na grad Mostar.

Vođene su teške borbe na Kočinama te na području Gnojnica južno od grada. HVO je učinio sve da probije linije i stavi pod kontrolu južne prilaze Mostaru. U jednom momentu čak je došlo do proboja linija Armije RBiH te prodora hrvatskih snaga na područje Kočina. Međutim, brzim djelovanjem branilaca i žestokim kontraudarom jedinice HVO-a su odbačene uz velike gubitke u ljudstvu i tehnici. Značajnu ulogu u kontranapadu na Kočine odigrali su pripadnici samostalnog bataljona Šargan, a zatim i 48. i 42. brdske brigade Armije RBiH.

Bataljon Šargan je aktivno učestvovao i u oslobodilačkom pohodu jedinica 4. korpusa ARBiH kojim je u junu 1993. godine deblokiran grad Mostar i omogućeno spajanje sa drugim jedinicama Armije RBiH na sjeveru Hercegovine, i dalje prema Sarajevu i centralnoj Bosni. Oslobađanjem Kasarne Sjeverni logor i probojem snaga Armije RBiH prema sjeveru oslobođena je kompletna Bjelopoljska kotlina.

Takvo stanje na terenu zadržano je sve do kraja rata i mirovnog procesa koji su pripadnici Armije RBiH dočekali spremni kao branioci i oslobodioci važnog dijela teritorije na kojoj je branjena i odbranjena Bosna i Hercegovina.

PONOSNI NA GATAČKE SINOVE

Bošnjaci Gacka sa ponosom čuvaju uspomenu na svoja 182 sina koji su poginuli tokom opsade Gacka i borbe za proboj prema slobodnoj teritoriji Mostara. Još 48 gatačkih boraca i civila se vode kao nestale osobe. Zapisano je da je još oko 400 Gačana položilo živote na različitim ratištima na kojima su vođene bitke za odbranu Bosne i Hercegovine.

Ratno predsjedništvo Gacka je sticajem ratnim okolnosti mijenjalo svoj sastav, a na kraju rata u mjesecu junu 1995. godine u njegovom sastavu su bili: Šefkija Đidelija, predsjednik, Kurtović Maida, sekretar, članovi: Demirović Jasmina, Čampara Ismet, Krvavac Enver, Zvizdić Goran, Tanović Senada, Čampara Samira, Grebović Omer i Suad Džanković kao komandant odreda boraca "Šargan'".

U procesu obrazovanja su bili uključeni: Enver Krvavac, Jasmina Demirović, Šefkija Đidelija, Zićrija Džeko, Ahmet Pelko, Zumreta Kovač, Jašar

Krvavac. U Ministarstvo unutrašnjih poslova uključeni su bili: Hilmo Đidelija, Čampara Samira. Na nivou Okruga Mostar funkciju ratnog ministra obavljao je Ismet Čampara i Hilmo Đidelija kao sekretar Ratnog predsjedništva Okruga i Vlade Okruga Mostar. U organima uprave Mostara radila je Maida Kurtović. U Civilnu zaštitu bili su uključeni: Uzeir Džeko, lbro Hebib, Ramo Zekić, a u Ratnu bolnicu Mostar Čampara H. Šefik i Ismet Čampara.

SAMOSTALNI BATALJON NEVESINJE

Jasmin Kazazić u svom svjedočenju govori o ratnom putu nevesinjskih boraca. Prema njegovoj izjavi, nakon što su se početkom juna 1992. godine morali povući sa područja Nevesinja pred agresijom brojnijeg i vojnotehnički nadmoćnijeg agresora, sa teškim iskustvima progona, maltretiranja, hapšenja i nikad razjašnjenih nestanaka i ubistava civilnog stanovništva, najveći broj pripadnika Teritorijalne odbrane i Patriotske lige nevesinjskog kraja priključio se krajem juna iste godine u jedinice Samostalnog bataljona odbrane Mostara. Manji broj vojno sposobnih muškaraca bio je angažovan u policijskim strukturama MUP-a RBiH, a jedan broj mladića se, motivisan u to vrijeme istim ciljevima borbe i bržoj mogućnosti naoružavanja, priključio jedinicama HVO-a.

Samostalni bataljon Nevesinje formiran je 3. novembra 1992. godine u Mostaru, a njegovo jezgro činile su Četa iz Južnog logora (u sastavu Prvog bataljona Prve mostarske brigade), dok je jedan vod boraca postao dijelom Drugog bataljona Prve mostarske brigade čija je baza bila u naselju Brankovac.

OD MOSTARA DO IGMANA

Na dužnost komandanta Bataljona postavljen je Miralem Jugo koji je do tada obavljao dužnost komandanta Odreda "Bjelimići". Zamjenik komandanta je postao Jasmin Kazazić, a u uži dio komande imenovani su još i: rah. Halil Mutilović, rah. Halil ef. Čolakhodžić, Vahid Duraković, rah. Musa Tinjak, Dino Rahić i Selim Demirović. U to vrijeme brojno stanje jedinice se kretalo između 270 i 350 boraca. Prva ozbiljnija borbena iskustva za ovu jedinicu dogodit će se tokom decembra 1992. godine. Po naređenju Komande 4. korpusa Armije RBiH grupa boraca na čelu sa komandantom Jugom odlazi na Igman i učestvuje u borbama za deblokadu Sarajeva. Posebno su se istakli na položajima Golo brdo, Jahorina i na položajima na Trebeviću.

Početkom marta 1993. godine, a u skladu sa naredbama Komande 4. korpusa, borci Nevesinjskog bataljona izmještaju se zajedno sa pripadnicima Bataljona "Šargan" na plato Bjelimića iznad Konjica radi podrške na prvim linijama odbrane i kako bi kompletirali snage za formiranje 49. istočnohercegovačke brdske brigade Armije RBiH.

Formiranje Brigade dogodilo se u Mostaru na lokalitetu Velmosa, gdje je Nevesinjski bataljon imao bazu i gdje je kontrolisao položaje na južnim prilazima Mostaru zajedno sa pripadnicima Gatačkog bataljona "Šargan". Za pripadnike ove jedinice posebno značajni događaji zbili su se u Mostaru između 18. i 24. aprila 1993. godine kada je HVO sa jakim policijskim snagama tzv. Herceg-Bosne pokušao preuzeti kompletnu vojno-policijsku kontrolu nad gradskim središtem. U tom "snajperskom ratu" - kako se vojnim rječnikom definisalo stanje u Mostaru uoči agresije HVO - borci Nevesinjskog bataljona izvršili su časno i odgovorno svoje zadatke.

Agresija HVO-a i HV-a 9. 5. 1993. na Mostar potvrdila je značaj ovih aktivnosti koje je Bataljon provodio u martu i aprilu. Stvoreni su uslovi da dvije bojne (7. i 8), koje su najvećim dijelom popunjavali Bošnjaci iz Nevesinja, bez ikakvih problema pređu pod komandu 4. korpusa Armije RBiH čime su značajno ojačane snage lojalne državi BiH.

Bataljon je herojske stranice u odbrani Mostara ispisao na potezu prvih linija u samom središtu Mostara u Šantićevoj ulici. U toku žestokih nasrtaja tokom agresije HVO-a i HV-a na ovom dijelu gradskog fronta u toku 72 dana borbi Nevesinjski bataljon je imao 67 ranjenih i jednog poginulog borca. Nevesinjski borci su sve svoje zadatke na tom dijelu odbrane Mostara provodili zajedno u borbenom poretku drugih jedinica 41. Slavne motorizovane brigade.

OPERACIJA DOPREMANJA MUNICIJE

U toku najžešćih borbi za odbranu grada Mostara, u potpunom okruženju od strane HVO-a i HV-a, kada je jedinicama Armije ponestajalo municije i svih drugih borbenih sredstava, a logistička podrška jedinica gotovo dovedena u pitanje, borci Nevesinjskog bataljona izveli su nesvakidašnju vojnu operaciju koja se nezaobilazno spominje i ističe kao vrhunac domišljatosti, hrabrosti i organizacije koja će presudno utjecati na ishod bitaka u gradu.

Naime, grupa boraca početkom juna 1993. godine je dobila zadatak od Hujke i Oručevića da se uskim i teško prohodnim planinskim pojasom između borbenih linija pod kontrolom HVO-a i srpskih snaga probiju do Bjelimića i Konjica kako bi se preuzela i dopremila municija i druga logistička sredstva za podršku odbrani Mostara i predstojećoj deblokadi grada. Ovu grupu boraca predvodio je Huso Lerić. U ovom nesvakidašnjem poduhvatu su još učestvovali: Ibrahim Demirović Hećim, Ramo Džiho (rah.), Nedžad Čamo Garo, Mirsad Pajević. Prešli su pješice tešku dionicu od Mostara do Konjica, preko Bjelimića, gornjeg Nevesinjskog polja, planina Velež i Podveležje, vodeći sa sobom 13 konja uz čiju pomoć će dopremiti prijeko potrebna vojna sredstva. Zadatak je u cijelosti realizovan, a nakon povratka u Mostar sa

Major Suad Džanković
komandant Gatačkog bataljona, 1993.

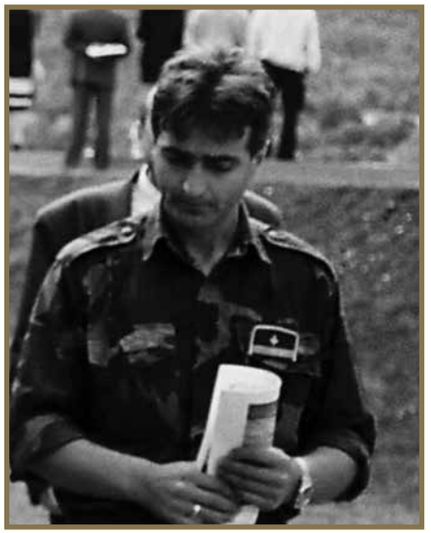

Pukovnik Jasmin Kazazić
komandant SB Nevesinje 1993.

Pukovnik Mustafa Beglerović
komandant SB Drežnica1992.

Major Zijat Mušić
komandant SB Drežnica 1994.

municijom ta operacija je okarakterisana kao svojevrstan ratni podvig bez kojeg ne bi došlo do deblokade Mostara. Nevesinjski bataljon 30. juna 1993. godine je učestvovao u oslobađanju Bjelopoljske kotline na sjevernim prilazima Mostaru zajedno sa borcima iz sastava Gatačkog bataljona "Šargan", zatim 3. bataljona 41. Slavne brigade, borcima Brigade Bregava, pripadnicima MUP-a RBiH, kao i patriotama iz Bijelog Polja, koji su poslije agresije na grad ostali u okruženju snaga HVO-a i potpuno fizički odsječeni od grada. Kompletna Bjelopoljska kotlina je zajedničkim snagama oslobođena nakon čega je omogućeno da se fizički spoje jedinice 4. i 6. korpusa Armije RBiH, a Mostar poveže sa sjeverom Hercegovine i dalje. Bila je to najveća oslobođena teritorija od strane snaga Armije Republike BiH u ratnoj 1993. godini.

ZAJEDNO U DEBLOKADU GRADA

Nakon oslobađanja Bjelopoljske kotline i razbijanja blokade Mostara, komandant Bataljona Miralem Jugo imenovan je za komandanta 47. brdske brigade. Dužnost komandanta Samostalnog bataljona "Nevesinje" 15. 7. 1993. godine preuzeo je Jasmin Kazazić.

Bataljon se po Naredbi Komande 20. jula 1993. godine razmješta na području Bijelog Polja i preuzima novu zonu odgovornosti u rejonu Kuti Livač - Gajevi - Samostan časnih sestara - potok Livčina.

Od tog perioda pa do 20. aprila 1994. godine Samostalni bataljon "Nevesinje" je učestvovao u svim borbenim dejstvima koja su izvodila jedinice 4. korpusa gdje je ovaj Bataljon bio uključen u borbenom rasporedu novoformirane 47. brdske brigade.

U sklopu reorganizacije armijskih jedinica Samostalni bataljon "Nevesinje" i Samostalni bataljon "Šargan" zajedno su formirali 49. istočnohercegovačku laku brigadu (20. aprila 1994. godine), koja je pod tim imenom egzistirala do 16. jula 1994. godine. Tada, po Naredbi Glavnog štaba Armije RBiH dolazi do formiranja 49. istočnohercegovačke brdske brigade u čiji sastav ulaze 49. istočnohercegovačka brdska brigada i 47. laka brigada (Bjelopoljska brigada), a nešto kasnije i Bataljon "Drežnica".

U okviru te Brigade formiran je Drugi brdski bataljon koji nastavlja slavnim putem Samostalnog bataljona "Nevesinje" sve do kraja rata. Drugim bataljonom komandovao je Hamid Mutilović, a zamjenik komandanta je bio Mirsad Mahinić . Učestvovali su u brojnim operacijama, među kojima se ističu: "Jezero 94" i "Jesen 94" (Prevoj, Borova Glava, Obalj, Vilin klanac i druge), čuvajući također i redovne dostignute linije odbrane.

OSLOBODILAČKI TRAGOVI ZA RESPEKT

Borci iz Drugog bataljona posebno su se istakli u oslobađanju platoa Brda (na pravcu Odžaci - Brda - Kalinovik) 20. jula 1995. godine. Tada je oslobođen prostor od preko 30 kvadratnih kilometar između doline rijeke Ljute i Vrhovinske rijeke. Nakon što je Armija RBiH izvojevala

pobjedu, prilikom čišćenja terena je poginuo Musa Tinjak. Borci njegove jedinice uz njegovo ime dopisat će još i ovo: Musa Tinjak Gazija. Nakon tih borbi, Bataljon nastavlja sa operacijama oslobađanja Bosne i Hercegovine na njenom jugoistoku posebno na pravcu prema Kalinoviku (Gradac) gdje je jedinica izgubila jednog od najboljih boraca 449. istočnohercegovačke brdske brigade. U oslobađanju tog područja poginuo je kapetan Mirsad Mahinić, zamjenik komandanta 2. brdskog bataljona.

Tokom oslobodilačkog rata za Bosnu i Hercegovinu poginulo je mnogo boraca, starješina i istinskih patriota nevesinjskog kraja. Ratovali su čak u 30 ratnih jedinica i svuda su ostavili tragove za respekt i divljenje. Iz Nevesinja je u toku rata poginulo 114 boraca i starješina, a od toga broja 21 borac je bio iz sastava Samostalnog bataljona "Nevesinje". Ratno priznanje "Zlatni ljiljan" dobilo je 8 boraca, "Srebreni štit" jedan borac, a ratno priznanje "Medalja za hrabrost" je dobio također jedan nevesinjski borac. U odbrani grada Mostara i cijele Bosne i Hercegovine ime Samostalnog bataljona "Nevesinje" ostat će upisano sa poštovanjem i zahvalnošću u srcima svih građana ovoga kraja.

SAMOSTALNI BATALJON "DREŽNICA"

Halil Ćućurović u svom svjedočenju govori o ratnom putu Samostalnog bataljona Drežnica. Prema njegovim riječima, nakon što su 18. septembra 1991. godine u Mostar ušli rezervisti bivše JNA iz istočne Hercegovine i Crne Gore, Savjet mjesne zajednice je 21. 09. 1991. godine donio odluku o formiranju Kriznog štaba odbrane Drežnica. Naime, inicijativa je krenula 19. septembra 1991. godine u naselju Sveća (Striževo) u kući Ismeta Bećića, gdje su se ugledni mještani, zatečeni na svatovskom veselju, usaglasili da se odmah predloži Savjetu Mjesne zajednice da formira Krizni štab MZ "Drežnica, sa područnim štabovima u svim zaseocima. U sastav Kriznog štaba ušli su: Hajrudin Vricić - predsjednik, Edin Mušić - zamjenik predsjednika, te članovi: Mustafa Dejkić, Enver Bećić, Huso Ćućurović, Džemal Beglerović, Šaćir Mušić, Meho Cokić, Esad Šamerić, Hasan Mujić, Mahmut Eglenović, Mustafa Hasić i mjesni imam Džafer Beglerović. Za organizaciju vojnog dijela bili su odgovorni: Mustafa Beglerović, Zijat Mušić, Halil Ćućurović, Meho Pendić i Ahmet Beglerović.

Ovo je svakako temeljna i najznačajnija odluka Drežnice i njenog rukovodstava, koja je, kako će se pokazati kasnije, bila osnova za formiranje oružane formacije koja niti jedan pedalj svoje teritorije nije prepustila bilo kojem agresoru. Odmah su krenule aktivnosti na informisanju stanovništva o političkoj i vojnoj situaciji na prostoru BIH, kao i čitavom prostoru bivše Jugoslavije, što se pokazalo veoma ispravno imajući u vidu psihološko-propagandne aktivnosti koje je srpska mašinerija nametnula. Jedna od prvih odluka Kriznog štaba bila je ojačavanje snaga rezervnog policijskog sastava za dvadesetak novih pripadnika što je stanovnicima vratilo povjerenje i motivaciju za druge aktivnosti na jačanju odbrambenog potencijala.

USPRAVNI I SVOJI

Glavna aktivnost odnosila se na analizu raspoloživog ljudstva i materijalnih sredstva za odbranu od eventualne agresije. Urađeni su precizni mobilizacijski planovi, a analize su pokazale da na prostoru MZ Drežnica ima oko 800 vojno sposobnog stanništva, a da je moguće naoružati tek oko 15%, što se pokazalo kao najslabija karika u lancu aktivnosti Kriznog štaba. Zbog toga su bile potrebne dodatne aktivnosti u iznalaženju rješenja i načina za nabavku naoružanja. Oko 100-tinjak mještana je nabavilo lovačke karabine, uglavnom sa snajperom, a jedan dio naoružanja od oko 50 cijevi nabavljeno je posredstvom Regionalnog odbora SDA, dok je znatno veći broj nabavljen kupovinom na crnom tržištu, kao i od agresorskih srpsko-crnogorskih rezervista.

U periodu od septembra 1991. do aprila 1992. godine na seoskim stražama i obezbjeđenju vitalnih objekata na prostoru MZ Drežnica, pored pripadnika rezervnog sastava MUP-a, bilo je angažovano oko 120 naoružanih dobrovoljaca pod komandom Kriznog štaba. Odluka da se formira Krizni štab odbrane Drežnica je za rezultat imala da se otvorena agresija na R BiH dočekala sa gotovom ustrojenom strukturom jedinice jačine bataljona naoružanom pješadijskim i lahkim protivoklopnim naoružanjem za oko 70% jedinice. Zbog blokada i nemogućnosti komunikacije sa političkim i vojnim vrhom u Mostaru i Sarajevu, stvaran je svojevrsni vakum, ali su Drežnjaci bili prisiljeni da se sami donose odluke od vitalnog značaja za odbranu.

Tako je, ne čekajući bilo čije naređenje, pozivajući se na Proglas Predsjedništva RBiH da se sve do tada formirane vojne jedinice stave pod jedinstvenu komandu Štaba Teritorijalne odbrane BiH, u Drežnici 15. 04. 1992. godine formirana jedinica pod nazivom TO BiH - Samostalni bataljon odbrane "Drežnica".

U formacijskom smislu jedinica je formirana po principu pješadijskog bataljona sa komandom bataljona, četiri pješadijske čete, desetinom za obezbjeđenje, desetinom veze i logističkom desetinom, sa brojnim stanjem od 447 boraca. Komandni kadar bataljona činili su: Mustafa Beglerović - komandant, Zijat Mušić - zamjenik komandanta, Edin Mušić - načelnik Štaba, Džemal Beglerović - logistika, Ramiz Mujić - obavještajno i bezbjednost, Almir Beglerović - obuka i komandiri četa: Ramiz Alić, Halil Ćućurović, Meho Pendić i Ahmet Beglerović. Za vjerska pitanja bio je zadužen Džafer ef. Beglerović, a za civilnu zaštitu Mustafa Dejkić. Jedinica rezervnog sastava MUP-a, kojom je komandovao

Ahmet Hodžić, je čitavo vrijeme agresije bila uz Bataljon u izvršenju svih borbenih zadataka.

SKUPO SAČUVANA SLOBODA

Kako su se već obezbjeđivali mostovi na Neretvi i Drežanci, dodatno su se pojačale aktivnosti na kontroli svih aktivnosti i pojačale aktivnosti na obuci i pripremi jedinice za dejstvo. Intenzivirane su aktivnosti na saradnji sa opštinskim štabovima TO Jablanica i Konjic radi koordinacije aktivnosti jer je komunikacija sa Mostarom bila gotovo nemoguća. Pošto su odmah od početka maja srpske snage stacionirane na plato Ravni i Jasenjani otpočele svakodnevna izviđanja duž magistralnog puta M 17 do tunela Vidikovac, sa povremenim incidentima koji su se ogledali u razmjeni pješadijske vatre sa našim snagama koje su obezbjeđivale mostove na ulazu u Drežnicu, donesena je odluka da se spriječi eventualni prodor srpskih snaga duž magistrale M 17. Prva borbena akcija pripadnika Bataljona bila je zajednička akcija sa pripadnicima TO Jablanica na miniranju dijela mosta "Bijela", kada je most 21. 05. 1992. godine na jednom rasponu miniran i srušen, a radi sprečavanja prodora srpskih snaga iz Bijelog Polja (Salakovac) i spajanja sa njihovim snagama na platou sela Jasenjani čime bi se Drežnica, ali i Jablanica doveli u gotovo bezizlaznu situaciju.

Nakon sprečavanja fizičkog prolaska preko mosta Bijela, sa srpskih položaja iz rejona Ravni (Golubovića kuće) uslijedila su svakodnevna granatiranja naših položaja u rejonu mostova na ulazu u Drežnicu.

U tom ozračju dočekana je operacija oslobađanja lijeve obale Neretve kada je u periodu od 12. do 20. 06. 1992. godine Bataljon snagama jačine jedne čete sadejstvujući sa snagama HVO-a učestvovao u oslobađanju sela Jasenjani i Ravni. Prilikom oslobađanja navedene teritorije nije bilo gubitaka, a zarobljena su znatna materijalno-tehnička sredstva i pješadijsko naoružanje. Bataljon je nakon oslobađanja lijeve obale zajedno sa snagama HVO-a (Satnija "Drežnica") uspostavio linije odbrane prema srpskom agresoru na platou Glogovo i u rejonima sela Jasenjani i Ravni, a dana 06. 07. 1992. godine jedinicom jačine ojačanog voda Bataljon je sudjelovao u pokušaju očuvanja linije odbrane u Podveležju.

PONOSNI BATALJON MOSTARSKE BRIGADE

Naredbom komandanta 1. Mostarske brigade str.pov.br: 329-1, a na osnovu akta iz Štaba TO BiH str.pov.br: 02/340-1214, Samostalni bataljon Drežnica od 13. 07. 1992. godine ulazi u sastav 1. mostarske brigade kao njen 4. bataljon.

Kao pripadnici Prve mostarske bigade, naredbom komandanta Brigade od 31. oktobra 1992. godine jedinica jačine 100 boraca je upućena na ispomoć u odbrani Grada Jajca. Međutim, borci nisu ušli u borbena dejstva jer je Jajce prije našeg dolaska zauzeto od strane srpskih snaga. U novembru 1992. godine formirao se 4. koprus ARBiH, a u sklopu reorganizacije jedinica za komandanta Bataljona je postavljen Esad Šejtanić, koji je još od kraja septembara u Komandi Bataljona bio zadužen za vojno-stručnu obuku. Nedugo nakon toga, 08. 12. 1992. godine Bataljon je dobio naređenje da sa ostalim jedinicama 1. mostarske brigade i 4. korpusa sa 50 boraca (dobrovoljaca) učestvuje u deblokadi Sarajeva u operaciji "KOVERAT". Na izvršenje zadatka združene jedinice krenule su 18. 12. 1992. godine u večernjim satima pravcem: Igman - Trnovo - selo Slavljevići - obronci planine Jahorine - Trebević, sa zadatkom proboja obruča i spajanja sa jedinicama iz opkoljenog Sarajeva. Bataljon je u navedenoj operaciji na obroncima Trebevića nadomak ulaza u Sarajevo izgubio pet boraca: Esada Balića, Mirsada Bećića, Vensura Bećića i Džafera Dedića, a kod 7 boraca zbog promrzlina izvršene su amputacije noga, dok je više boraca ranjeno. Zbog ovih gubitaka Bataljon je u narednom periodu vršio dodatne obuke vojnika, a posebno na psihofizičkom planu, jer su pripadnici HVO-a u navedenom periodu vršili neprestane psihološko-vojne i političke pritiske s ciljem potčinjavanja i preuzimanja političke vlasti na teritoriji MZ Drežnica, koja jedina u opštini Mostar nije ušla u političko-pravni "sustav" tzv. HZ HB.

Stalne težnje HVO-a da uđemo u vojni i politički sistem HVO-a vršen je tokom čitavog perioda do otvorenog sukoba kroz slijedeće aktivnosti:

- 18. 04. 1992. godine - Hrvati iz MZ Drežnica formirali samostalnu satniju HVO-a Drežnica (oko 180 pripadnika), iako su samo nekoliko dana ranije, tj. 15. 04. 1992. godine bili pristupili TO BiH,

- 17. 05. 1992. godine - ultimativni zahtjev za pretpotčinjavanje HVO-u,

- 20. 08. 1992. godine - pokušaj skidanja zastave sa ljiljanima sa Komande Bataljona Drežnica od strane dvadesetak naoružanih bojovnika HVO-a iz Mostara,

- 20. 12. 1992. godine - pokušaj nametanja osmogodišnjeg obrazovanja po hrvatskom nastavnom planu i programu,

- 10. 01. 1993. godine - novi ultimativni zahtjev za pretpotčinjavanje HVO-u od strane generala Slobodana Praljka,

- 09.04.1993. godine - nasilan upad pripadnika HVO-a iz Bijelog Polja na prostor sela Ravni gdje je Bataljon držao liniju odbrane prema SCA.

ODGOVOR NA PREVARU HVO-A

Vrlo militantno i ekstremno ponašanje lokalnog župnika don Josipa Joke Blaževića je izuzetno zanimljivo u ovom vremenu u pokušajima potpunog potčinjavanja i stvaranja ovisnim naših snaga naspram

HVO-a, kao i postavljanja punktova koje su kontrolisali pripadnici HVO-a na svim pravcima ulaska i izlaska iz Drežnice: Vrda - prema Mostaru, Grabovica - prema Jablanici i Konjicu, Salakovac - prema Mostaru, Klanci - prema Posušju. Navedeni župnik je crkvu "Svih svetih" i njeno dvorište i prateće objekte uz crkvu u Donjoj Drežnici pretvorio u vojni objekat - kasarnu, u kojoj se nalazilo zapovjedno mjesto satnije, odnosno logistička i baza veze HVO-a, a župnik, iako nije bio formalni zapovjednik, upravljao je svim procesima. Sve ove ultimatume civilno i vojno rukovodstvo Drežnice je rezolutno odbilo i spriječilo, te nije podleglo pritiscima i spremno je dočekalo otvoreni napad - agresiju na Mostar i Drežnicu. Pomoć za vojsku i stanovništvo smo uglavnom nabavljali iz sopstvenih izvora, prvenstveno od sredstava doznačenih od naših radnika zaposlenih u zemljama zapadne Evrope. Naime, Drežnjaci koji su bili na privremenom radu u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj, njih oko dvije stotine dali su ogroman doprinos u organizaciji odbrane za opstanak Drežnice. Prvi kontingent pomoći došao je 12. maja 1992. godine kada su Pinjić Ahmet Apica, Hodžić Mahmut i Zukić Hamo dovezli prvi šleper hrane, opreme i nešto novca. Ta pomoć je bila kontinuirana do kraja rata i u vrijeme najžešćih sukoba sa HVO-om.

ODBRANILI SVAKI PEDALJ DREŽNICE

Zapovijed za napad na Drežnicu, broj: 02-1458/93 od 16. 04. 1993. godine donio je i potpisao zapovjednik 2. brigade HVO-a Ilija Vrljić. Realizacija navedene zapovjedi otpočela je 09.05.1993. godine kada su snage 2. brigade HVO-a u sadejstvu sa ostalim jedinicama, pokušavajući da ostvare svoje monstruozne političke i vojne ciljeve, u ranim jutarnjim satima (05:20) izvršili žestoki artiljerijsko-pješadijski napad na linije odbrane našeg Bataljona s ciljem presijecanja komunikacije G. Drežnica - D. Drežnica i spajanje sa snagama HVO-a u Grabovici i dalje prema Jablanici. Jake pješadijske borbe su se vodile čitav dan uz velike gubitke po snage HVO-a. Ovaj napad je uspješno odbijen. Bataljon je toga dana imao četiri poginula borca: Senada Bobića, Esada Delića, Samira Memića i Ibrahima Omerovića i znatan broj ranjenih. Znajući da će neprijatelj pokušati još žešće napade s ciljem spajanja sa Grabovicom, odmah je aktiviran unaprijed pripremljen plan sa SOPN ŠVK " Zulfikar", te su 10. 05. 1992. godine oslobođena sela Ominje, Ćopi, Sjenčine, Grabovica i Donja Grabovica te je omogućena komunikacija sa Jablanicom, a snage HVO-a koje su krenule iz Bijelog Polja su vraćene na početne položaje.

Akcija je izvedena bez gubitaka uz zapljenu velike količine MTS-a. Oslobađanjem navedenih sela i konačnim zaustavljanjem agresorske ofanzive stvorili su se uslovi za konsolidovanje linije odbrane i stvaranje uslova za kontranapad. Neprijateljske snage HVO-a su nastavile sa neuspjelim pokušajima osvajanja ovih prostora svakodnevnim granatiranjima linija odbrane, a posebno civilnih ciljeva, nanoseći velike materijalne štete i ubijajući nedužne stanovnike. U ovom periodu snage Bataljona su vršile gotovo svakodnevna diverzantska dejstva prema neprijatelju, stvarajući pometnju u njihovim redovima. Iako se Drežnica i Bataljon nalazio u veoma teškoj situaciji, nije se ni trenutka dvojilo da se ispoštuje naredba komandanta 4. Korpusa za učešće u operaciji oslobađanja Bjelopoljske kotline i spajanja sa Mostarom.

SPAJANJE SNAGA SA MOSTAROM

Na izvršenje zadatka krenulo se 30. 06. 1993. godine kada smo sa 70 boraca, nakon izvršenog usiljenog marša preko Glogova i Jasenjana, izvršili spajanje sa jedinicama 4. korpusa u selu Ravni, čime je napokon Bataljon izvršio spajanje sa matičnom 1. mostarskom brigadom. Do tog perioda kao 4. bataljon 1. mostarske brigade bili smo jedina jedinica 4. Korpusa koja je bila van okruženja, bez bilo kakve veze sa matičnom brigadom i korpusom. Ova činjenica daje poseban značaj odbrani Drežnice jer je urađena bez koordinacije, podrške i veze sa višim jedinicama.

Nakon oslobađanja Bijelog Polja, 20. 07. 1993. godine dolazi do preustroja jedinica 4. korpusa. Bataljon ulazi u sastav 47. brdske brigade kao njen 1. bataljon, a za komandanta Bataljona imenovan je Halil Ćućurović, dok dotadašnji komandant Esad Šejtanić preuzima 42. brdsku brigadu. Nije se dugo čekalo na veću ofanzivu snaga HVO-a koja je otpočela 06. 08. 1993. godine, ovoga puta uz pomoć jedinica Hrvatske vojske, a na linije odbrane u Gornjoj Drežnici, kada su u cjelodnevnoj artiljerijskoj vatri, porušeni mnogi stambeni objekti kao i škola i džamija, nakon čega je otpočeo pješadijski napad, koji je, kao i mnogo puta do tada, odbijen uz znatne gubitke neprijatelja.

Naše snage su imale samo nekoliko lakše ranjenih boraca. Dokaz učešća Hrvatske vojske u ovoj operaciji, ali i prijašnjim operacijama kao i onima koje su uslijedile kasnije, bio je i poginuli poručnik HV-a Tomislav Lukačević iz Virovitice koji je izvučen na našu stranu i po okončanju agresije razmijenjen. U septembru za komandanta Bataljona je imenovan Safet Balić, a u sastav Komande ulazi i Senad Pezić kao pomoćnik za bezbjednost.

U sklopu operacija "Odbrana narodnih prava - Neretva 93" koju je planirao ŠVK ARBiH, Drežnica i njen Bataljon su, pored direktnog borbenog zadatka, imali i još delikatniji zadatak da u svoje domove prime i nahrane jedinice iz 1. korpusa koje su učestvovale u operaciji, jer su zalihe hrane bile pri kraju.

IZ ZAGREBA I SARAJEVA ZAUSTAVLJENA OPERACIJA

Prvih dana operacije naše snage su imale značajnih uspjeha, a tada su oslobođene značajne kote: Kličana gruda, Pištet, Ilkina gruda, Golubić,

Medvjed, što je iznosilo oko 20 km². U narednih 20 dana naše snage su imale 10 poginulih, od toga dva pripadnika Bataljona Drežnica: Džemala Mezića i Husu Bećića, i oko 50 ranjenih boraca. Glavni cilj operacije spajanje sa Mostarom nije ostvaren, ali su oslobađanjem navedenih kota stvoreni uslovi da se tokom noći može koristiti putna komunikacija Drežnica - Jablanica, tako da smo do kraja agresije HVO-a mogli imati lakšu logističku podršku iz pravca Jablanice, dok se komunikacija sa Mostarom odvijala samo preko planine Prenj.

Zanimljivo je za napomenuti da se krajem septembra direktno iz Zagreba u komandu operacije u Jablanici pojavio muftija zagrebački Šefko ef. Omerbašić. To se dogodilo upravo u vrijeme kada su naše snage imale značajne uspjehe te zaposjele dominantne objekte Golubić i Veliki i Mali Medvjed a pad sela Vrdi, koje je već bilo iseljeno, je bio izvjestan. Bile su stvorene realne pretpostavke za nastavak operacije prema Mostaru i Širokom Brijegu, ali je došla naredba da se jedinice iz 1. Korpusa vrate u Sarajevo i da se dalja operacija zaustavlja. Postavlja se pitanje kakva je bila misija ef. Omerbašića i po čijem nalogu. Treba naglasiti da je, nakon oslobađanja Bijelog Polja i uspostavljanjem komunikacije preko Glogova za Mostar, Bataljon tovarnoj četi 4. korpusa dao na raspolaganje tovarna grla, tj. oko 20-ak konja sa vodičima, radi snabdijevanja Mostara. Narod Drežnice je prikupio i konjima preko Glogova za Mostar dopremio znatne količine poljoprivrednih proizvoda. Drežnica je u toku ljeta 1993. godine kao slobodna teritorija bila mjesto na koje su, prilikom etničkog čišćenja područja Stoca i Čapljine, HVO vlasti protjerale više od 2.000 Bošnjaka. Svima njima je obezbjeđena hrana i ostale potrepštine onoliko koliko se imalo. Jedan dio njih je ostao u Drežnici, a veći dio je uspješno prebačen do Jablanice.

KOTRLJAJUĆIM BOMBAMA PO NASELJIMA

Tokom čitavog perioda agresije HVO je provodio stalne artiljerijske napade haubicama 122 i 155 mm, uglavnom po naseljenim mjestima u Drežnici. Treba naglasiti i da su neprijatelji u mnogo navrata koristili poljoprivredne i sportske avione iz kojih su na naseljena mjesta izbacivali improvizovane eksplozivne naprave (bojlere napunjene sa desetinama kilograma eksploziva), a prema selu Draga u Gornjoj Drežnici sa obronaka planine Čabulje puštane su pomorske razorne mine sa više od 200 kg eksploziva koje su se kotrljajući spuštale do samih kuća. U jednom takvom artiljerijskom napadu 29. 07. 1993. godine od granate upućene sa položaja HVO-a ubijeno je osam boraca Bataljona: Armin i Adis Mušić (braća), Edin i Emir Bašić (braća), Elvir Lulić, Alem Mušić, Amir Marić i Almir Bobić. Posljednji pokušaj ofanzive uz pješadijsko zauzimanje linija odbrane desio se u periodu od 13. do 25. 12. 1992. godine na plato Čvrsnice na lokalitetu Batačke lazine na nadmorskoj visini od 1.600 metara. To je bila i posljednja veća ofanziva koja je, kao i one prije toga, nakon petnaestak dana herojske borbe u gotovo nemogućim zimskim uslovima završila na pokušaju uz ponovno velike gubitke agresora. Procjene je da su jedinice "Kažnjenička bojna" Mladena Naletilića - Tute i čapljinska "Kinder bojna" u navedenoj operaciji desetkovane i da do kraja rata više i nisu učestvovale u borbenim dejstvima. Bataljon je tada izgubio velikog borca Omera Mujića.

Poslije navedene operacije i pretrpljenih gubitaka neprijatelj nije više poduzimao veće akcije, već je nastavio sa svakodnevnim granatiranjem uglavnom civilnih objekata. Treba istaći da su se na mjestima komandira četa tokom agresije sa HVO-om, pored ranije navedenih, u određenim periodima nalazili i: Armin Mušić, Fadil Bećić, Omer Mezić, Šaćir Žuškić, Salko Šutić, Zahir Ramić, Halil Pendić, Omer Beglerović, Ahmet Mušić, Juso Cokić. Iako su sve jedinice i svaki pripadnik Bataljona, kao i kompletan narod Drežnice u ovom periodu, dali veliki doprinos u odbrani Drežnice potrebno je posebno istaći pripadnike Diverzantskog voda na čelu sa komandirom Enesom Pendićem Bajom, kao i pripadnike desetine, a kasnije voda Vojne policije na čelu sa Zijom Kurtovićem. Treba istaći da je u toku agresije HV-a i HVO-a u Bataljonu bilo angažovano i oko 100 naših žena: supruga, sestara, majki i nena koje su se brinule o spravljanju i dostavljanju hrane i municije na udaljene položaje i po nekoliko sati hoda na visinama uglavnom preko 1.600 metara nadmorske visine.

MOST BRANILACA DREŽNICE

Veliku pomoć Drežnici tokom agresije pružila je i Ratna bolnica Jablanica, kada je neustrašivi tim mladih ljekara dolazio preko brda iz Jablanice u Drežnicu: dr. Ismet Zahirović, dr. Ćamil Habul, dr. Mirsad Džajić, dr. Jusuf Avdić, dr. Džemil Omerović, dr. Mehić, koji su uz načelnika saniteta Bataljona "Drežnica" dr. Omera Pinjića, inače stomatologa, zbrinjavali ranjenike i pružali svu vrstu usluga borcima i narodu. Za vrijeme agresije na Drežnicu od strane HVO-a i HV-a Bataljon Drežnica je odbranio svaki pedalj koji je kontrolisao i prije sukoba, uz oslobođenih dodatnih oko 30 km², tako da je na kraju pod svojom kontrolom imao oko 320 km² slobodne teritorije. Ako se posmatra kanjon Neretve južno od Jablanice do Metkovića, posebno smo ponosni na činjenicu da je Bataljon Drežnica odbranio i sačuvao od rušenja jedina dva mosta na Neretvi - most koji spaja Drežnicu sa magistralnim putem M-17 (sagrađen 1981. godine) i željeznički most neposredno do njega, imajući u vidu činjenicu da su u ljeto 1993. godine specijalne ronilačke snage HV-a imale zadatak da ih sruše i tako Bataljon dovedu u gotovo bezizlaznu situaciju. Zbog te činjenice danas most nosi naziv "Most branilaca Drežnice".

Nakon okončanja sukoba sa HVO-om, 03. 05. 1994. godine ponovno dolazi do preustroja jedinica 4. korpusa, kada naš Bataljon ponovno postaje Samostalni bataljon "Drežnica", a za komandanta je postavljen Halil Ćućurović. U sastav komande bataljona ulaze: Zijat Mušić - zamjenik komandanta, Meho Pendić - nalečnik Štaba, Fadil Bećić - pomoćnik za ONP, Edin Mušić - pomoćnik za moral, Senad Pezić - pomoćnik za bezbjednost, Ahmet Mušić - pomoćnik za personal, Đemal Beglerović - pomoćnik za logistiku, Šutić Hasan - pomoćnik za obavještajno, Salko Šutić - pomoćnik za MFP, Kemal Omerović - ref. za bezbjednost, Edin Zlojić - ref. za obavještajno, Alija Pendić - ref. za moral, Džafer Beglerović- ref.za vjerska pitanja, Enver Mušić - ref. za intend. službu, Ismet Golož - ref. teh. službe, dr.Omer Pinjić - ref. za sanitet, Esma Omerović i Sabina Beglerović - ref. za opšte poslove, Ibrahim Kutrović - ref. veze, Đula Alić - ref. za pravna pitanja. Po naređenju Komande 4. korpusa Bataljon tokom maja 1994. godine je zaposjeo linije odbrane prema srpskom agresoru na planini Prenj. U operaciji "Jezero 94" u septembru 1994. godine Bataljon sa snagama jedne čete oslobađa Crno polje i zaposjeda liniju odbrane Crno polje - Kamenac.

OPERACIJA "JESEN '94"

Dana 03. 11. 1994. godine bataljon ulazi u sastav 449. IHbbr. Za komandanta je bio postavljen Zijat Mušić, a za njegovog zamjenika Fadil Bećić. U operaciji "Jesen 94" kao jedna od rijetkih jedinica 4. korpusa Bataljon je izvršio zadatak oslobodivši dominantnu kotu Plavac bez gubitaka. Posebnu hrabrost iskazali su borci iz Bataljona Drežnica kada su zajedno sa ostalim jedinicama iz sastava 49. IHbbr (Nevesinjci, Gačani, Bjelopoljci) dana 20. 07. 1995. godine učestvovali u oslobađanju platoa Brda na pravcu sela Odžaci - Brda - Kalinovik. Tada je oslobođen prostor od oko 30 km². U nastavku rata Bataljon je učestvovao u svim aktivnim borbenim dejstvima koja je izvodila 49. Ihbbr u svojoj zoni odgovornosti oslobađajući više kota (Prevoj, Borova glava, Obalj, Vilin klanac itd.) uz čuvanje dostignutih linije odbrane, dok je Manevarska četa Bataljona učestvovala u akcijama na svim ratištima na platou Bjelimići i oko Sarajeva.

Na dan formiranja Samostalni bataljon Drežnica je brojao 447 boraca, dok je tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu kroz Bataljon prošlo oko 1.000 boraca uglavnom domicilnog stanovništva, a u toku 1992. godine jedan broj izbjeglih sa prostora Mostara i Bijelog Polja. Za vrijeme agresije od strane HVO-a Bataljon je brojao 821 borca, jer je bilo angažovano i mlado i staro. Za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu poginulo je 58 pripadnika Bataljona i 8 pripadnika jedinice SOPN ŠVK "ZULFIKAR". Od strane nadležnih komandni i institucija učinjena je velika nepravda prema Samostalnom bataljonu "Drežnica" jer je samo jedan pripadnik bataljona, Enes Pendić komandir Izviđačko-diverzantskog voda, dobio ratno priznaje značku "Zlatni ljiljan", iako je Bataljon, po ocjeni mnogih, imao jednu od značajnijih uloga u odbrambeno-oslobodilačkom ratu u potpunosti odbranivši svoju Drežnicu i učestvujući u borbenim dejstvima od Mostara do Sarajeva, dajući živote za slobodnu Republiku Bosnu i Hercegovinu.

(Podaci korišteni iz Historijske zabilješke o SB "Drežnica", broj: 02-219/96 od 27. 02. 1996. godine)

ODRED TO PODVELEŽJE

Prema svjedočenjima učesnika, nakon dolaska rezervista bivše JNA na prostore Mostara i Hercegovine u septembru 1991. rubni dijelovi MZ Podveležje prema Nevesinju (selo Kokorina) su bili izloženi provokacijama i prijetnjama po sigurnost stanovništva kako od rezervista JNA, tako i od paravojnih četničkih formacija koje su djelovale u Nevesinju. To je bilo zastrašivanje koje je stanovnike i rukovodstvo MZ natjeralo na aktivnosti samoorganizovanja i kontrole prostora Podveležja, posebno zbog činjenice da predstavnici opštinskih vlasti Mostara, iako upoznati o provokacijama i narušavanju sigurnosti stanovnika MZ Podveležja, nisu ništa posebno poduzimali.

Zbog svega navedenog je formiran Krizni štab MZ "Podveležje" na čijem čelu je bio Selim Isić Svila. Krizni štab je radio na pravljenju spiskova vojno sposobnih ljudi i pripremi za formiranje vojne jedinice.

Ostali članovi Kriznog štaba su bili: Pekušić Husein, Marić Salem, Husić Osman, Maksumić Ibrahim Crtani, Gosto Faruk, Zlomušica Enes, Nožić Mustafa, Mujo Količić i Murat Husić kao komandir Policijske stanice.

Zbog sigurnosnih prijetnji i potrebe zaštite stanovništva u oktobru 1991. mobiliziran je rezervni sastav policije i formirana je Policijska stanica Podveležje. Mobilizaciju je vršio Marić Hadže, a Stanica je brojala 38 rezervnih policajaca koji su bili naoružani automatskim naoružanjem.

Komandir PS je od kraja oktobra bio Husić Murat. Početkom aprila 1992. i zvanično je formiran Odred TO Podveležje četnog sastava. Za komandanta je postavljen Selim Isić Svila, a Krizni štab dalje je vodio Hilmo Pekušić.

Safet Nožić je Odlukom komandanta Štaba TO Mostar 12. aprila 1992. godine ovlašten za koordinaciju odbrane na prostoru Podveležja. Uspostavljena je organizacijska struktura Odreda koja je imala 4 čete i interventne vodove. Brojno stanje se kretalo između 400 i 500 ljudi, a to je zavisilo i od ljudi iz drugih mjesta koji su izbjegli u Podveležje i uključivali se u sastav Odreda.

Komandir 1. čete je bio Ibrahim Husnić, a komandiri vodova: Alija Tule, Ibrahim Voljevica, Halil Smajkić, Duran Pekušić, Alija Marić.

Komandir 2. čete je bio Sulejman Gosto, a od kraja aprila 1992. Šerif Špago, dok su komandiri vodova bili Zukan Marić, Ramiz Puce, Džemil Špago, Murad Gosto.

Komandir 3. čete je bio Almir Voloder, a komandiri vodova: Nurif Dedić, Ibrahim Dedić, Džemal Dedić.

Komandir 4. čete je bio Šaban Pobrić, a komandiri vodova: Saudin Pobrić, Osman Begović, Šaban Maksumić.

Komandiri interventnih vodova su bili: Jusuf Husić, Avdo Zlomušica, Mehmed Meša Isić.

Nakon početka agresije na Mostar, osim oko 3.200 stanovnika Podveležja, na prostoru MZ bilo je smješteno još oko 2.000 ljudi izbjeglih iz naselja u dolini Neretve i drugih mjesta u opštinama Mostar i Nevesinje. Prema zvaničnoj evidenciji u Odredu je bilo oko 100 komada pješadijskog oružja, uglavnom puške M-48, i manji broj poluautomatskih pušaka PAP M-69 i automata dobošara. Pojedini borci su imali lovačke puške i drugo oružje koje su samoinicijativno nabavljali, te se tačna evidencija nije mogla utvrditi. U tom periodu držane su straže, a često zauzimani i određeni borbeni položaji, posebno u noćnim satima, s ciljem sprečavanja ulaska agresorskih vojnika u sela i zaseoke Podveležja. U periodu do 16. juna vršena je obuka mladih boraca, a pojedini borci su slati u naselja doline Neretve radi donošenja oružja i municije. Nakon početka oslobađanja doline Neretve od agresora početkom juna 1992, te nakon što je Samostalni bataljon prešao i forsirao Neretvu te oslobodio lijevu obalu u gradskom jezgru Mostara, njima su se pridružili i borci Odreda TO. Tada su zauzeli položaje agresorske artiljerije na Merdžan glavi i Svetigori, kao i komandno mjesto agresorske 10. hercegovačke brigade u rejonu sela Šipovac. Protjerane su jedinice agresora sa položaja na Ravnicama. U toku 16. juna najveći dio prostora MZ Podveležje je bio oslobođen. Uspostavljena je linija odbrane prema Nevesinju (Čobanovom Polju), a u popodnevnim satima i prema Vrapčićima. Blokiran je i prilaz releju Velež iz pravca Brasine. U toku borbi 16. juna naneseni su značajni gubici agresoru, a poginuo je i komandant agresorske brigade pukovnik Tomislav Pušara, zarobljeno je oko 40 oficira i vojnika i na desetine artiljerijskog i drugog teškog naoružanja, veći broj vozila, pješadijskog oružja i municije.

U borbama 16. juna poginuli su iz Odreda TO borci: Huso Gosto, Meho Husnić, Himzo Ačkar i Ramo Pobrić, a u borbama narednih dana i borci: Merkez Zlomušica, Narcis Nožić, Ibrahim Smajkić, Mujo Voljevica i Alija Maksumić.

Po izlasku boraca Samostalnog bataljona odbrane Mostara u toku noći 16/17. juni na plato Podveležja, Odred TO je dalja dejstva vodio pod komandom Bataljona i komandanta Arifa Pašalića.

Naši borci su učestvovali i u oslobađanju objekta relej Velež 26.06.1992. godine. Borbe na Podveležju su uveliko označile dalje odnose jedinica Armije i HVO-a, jer umjesto nastavka zajedničkih borbenih aktivnosti i protjerivanja agresora dalje prema Nevesinju, HVO je u toku svojih smjena na Podveležju uspostavljao položaje suprotno borbenim pravilima i postepeno prepuštao teritorij Podveležja srpsko-crnogorskom agresoru dovodeći u izuzetno tešku borbenu situaciju borce Mostarskog bataljona i Odreda TO, a što je rezultiralo i pogibijom određenog broja boraca.

Borci SBOM i Odreda su se morali povući sa Podveležja i uspostaviti položaje na liniji s/z padine Svetigore - Mali grad - Vučija glava i dalje prema objektu Stolac istočno od naselja Opine.

HVO je period borbi na platou Podveležja od 17. 6. do 9. 7. 1992. iskoristio da preuzme veći dio zarobljenog teškog naoružanja i m/v i pod prijetnjama ga izvuče prema Mostaru.

U periodu borbi stanovništvo i izbjeglice koji su boravili u Podveležju uspjeli su se izvući prema Mostaru i prigradskim naseljima, a veliki broj Bošnjaka Nevesinja je preko slobodnog dijela Podveležja spas našao u Mostaru. Povlačenjem sa Podveleškog platoa većina boraca iz Podveležja smjestila se u Dom Armije, a formirala se i jedinica ranga čete koja do formiranja Mostarske brigade ostaje u sastavu SBOM.

Za komandira čete je postavljen Šerif Špago.

Naredbom o formiranju Prve mostarske brigade Armije Republike BiH od 13. 7. 1992. godine jedinica iz Podveležja ušla je u sastav 3. bataljona Prve mostarske brigade i od boraca te jedinice formirala se 2. i 3. četa 3. bataljona, Minobacački vod Bataljona, a određeni broj ljudstva je ušao u sastav drugih jedinica Bataljona (logistički vod, odjeljenje veze i dr.). Čete su bile smještene u kasarni "Konak".

Za komandira 2. čete postavljen je Selim Isić Svila, za komandira 3. čete Nurif Dedić, a za komandira Voda MB postavljen je Mehmed Isić. Šerif Špago je postavljen za zamjenika komandanta 3. bataljona. Safet Nožić je krajem jula 1992. postavljen na dužnost komandira PAM voda koji je formiran u sastavu Prve mostarske brigade.

Dužnost komandira 2. čete još su obavljali: Ibro Husnić Penga, Džemil Špago i Ramiz Puce, a dužnost komandira 3. čete obavljali su: Omer Marić Gumalić, Enes Voljevica i Junuz Zlomušica.

U toku 1992. godine 2. i 3. četa su učestvovale u borbenim dejstvima koje je izvodio 3. bataljon i to: u borbama za Jajce, deblokadi Sarajeva decembra 1992, borbe u operaciji "Bura" i pokušaj oslobađanja Podveležja novembra 1992. godine. Napadom HV i HVO na Mostar 9. maja jedan broj boraca 2. i 3. čete 3. bataljona su svakodnevno učestvovali u borbama u Šantićevoj ulici i na Bulevar.

Zbog stalnog granatiranja kasarne Konak od strane HVO, a nakon oslobađanja naselja Zalik i Gornji Zalik, 10. maja 1993. 2. i 3. četa razmještene su u naselju Zalik i Gornji Zalik.

Najznačajnija borbena dejstva na prostoru Mostara u kojima su svoj doprinos dali i borci 2. i 3. čete 3. bataljona su povrat izgubljenih položaja HVO na Roščima iznad Bijelog Polja krajem augusta 1992., učešće u odbrani grada od napada HVO-a 9. maja, držanje dijela položaja u Šantićevoj, oslobađanje Zalika 10. maja 1993., uspostavljanje l/o prema Sjevernom logoru, poligonu i zaposjedanje položaja na Kandiljanu, odbrana Zalika tokom više pokušaja HVO-a u ponovnom zauzimanju naselja tokom maja 1993. godine.

Posebno je značajno napomenuti učešće boraca 2. i 3. čete u deblokadi Mostara 30. 6. 1993. godine u sastavu jedinice 3. bataljona Prve mostarske brigade koja je, nakon što je ubačena u dubinu teritorija pod kontrolom HVO, oslobodila Vrapčiće, sadejstvovala u oslobađanju Bijelog Polja, a zajedno sa borcima 1. bataljona oslobodili su i Raštane.

U agresiji 1992 - 1995. godine 110 boraca porijeklom iz Podveležja je dalo svoje živote u odbrani države Bosne i Hercegovine i njihova imena su uklesana na spomen-turbetu u Podveležju.

Dobitnici ratnog priznanja "Zlatni ljiljan" su: Brkan Emir, Dedić Nurif, Džiho Ekrem, Džiho Ramiz, Gosto Nusret, Husić Dževad, Isić Safet, Krhan Selim, Marić Omer Gumalić, Nožić Ibro, Pobrić Šefik, Špago Džemil i Marić Ćamil.

Osim poginulih boraca i dobitnika priznanja "Zlatni ljiljan", i mnogi drugi borci Odreda TO Podveležje i borci porijeklom iz Podveležja kao pripadnici jedinica Armije i MUP-a Republike BiH su u mnogim borbama pokazali izuzetnu hrabrost, zalaganje i nesebičnost, a mnogi od njih su obavljali dužnosti komandanata, komandira i druge dužnosti u komandama i jedinicama 4. korpusa.

Komandanti brigada su bili: Selim Isić Svila 48. bbr, Šerif Špago 449. IHbbr, Ramiz Jelovac 441. Slavna mtbr.

Dužnosti u komandama brigada, bataljona i četama obavljali su: Nurif Dedić, Omer Marić Gumalić, Eso Pobrić, Salem Marić, Isić (I) Mumin, Safet Nožić, Ramo Džiho, Safet Marić, Osman Marić, Arif Fajić, Junuz Marić, Mumin (I) Špago, Sulejman Gosto, Mehmed Isić, Hamdija Jelovac, Halil Smajkić, Fadil Fazlić, Selim Zlomušica, Adem Tojaga, Ibro Husnić Penga, Remzo Memić, Rasim Špago, Meho Maksumić, Dedić Džemal, Šefko Voljevica, Krhan Safet, Crnalić Meho, Marić Ramiz, Jelovac Meho, Pobrić Saudin, Krhan Mehmed, Meho Memić.

U borbama, ali i u izvršavanju drugih zadataka tokom Odbrambeno-oslobodilačkog rata isticali su se mnogi borci Odreda TO Podveležje, kasnije 2. i 3. čete 3. bataljona i drugih jedinica Prve mostarske brigade i drugih jedinica 4. korpusa. Navodimo sljedeće: Salko Gosto, Arif Marić, Zaim Ćorić, Sejo Marić Sejfa, Safet Puce, Zijo Marić, Hadže Marić, Džemal Brkan, Mujo Fajić, Salko Boškailo, Husein Isić, Mirsad Špago, Senad Juklo, Omer Maksumić, Zijo Krhan, Edo Marić, Suad Marić, Mustafa Špago, Šaban Jelovac, Ibro Špago, Ibro Isić, Omer Špago, Muhamed Špago Kaba, Omer Ćatić, Sejo Krhan, Šerif Jelovac, Ibro Pintul, Dervo Fajić, Izudin Marić, Safet Tule, Džemo Crnomerović, Ramo Crnomerović, Mensud Crnalić, Nedžad Dedić, Huso Maksumić, Hilmo Dedić, Šemsudin Fajić, Mehmed Ačkar, Halil Husić, Mirsad Husić, Zulfo Crnalić, Safet Količić, Mirsad Marić, Ramiz Tule, Mirsad Husnić, Mensud Zlomušica, Osman Husnić, Refko Tule, Emir Stranjak, Izedin Pobrić, Enes Mušinović, Zuko Zuhrić, Ismet Mušinović, Šaban Mrndžić i drugi, za knjigu "Heroji Mostara" završava svoje svjedočenje Šerif Špago.

BJELOPOLJSKA ČETA ARMIJE BIH

Redakcijski odbor za knjigu "Heroji Mostara" razgovarao je sa neposrednim akterima i svjedocima agresije Ibrahimom Macićem Škercom i Ramizom Mušićem o formiranju i djelovanju struktura Armije RBiH na području šire Bjelopoljske kotline.

Obojica iznose sjećanja kako su zajedno sa Enesom Gološem i drugim patriotima sa tog područja još tokom 1992. godine radili na formiraju jedinice Armije RBiH. Nakon prvih kontakata koje su imali sa komandantom Prve mostarske brigade Midhadom Hujdurom Hujkom, kao i komandantom iz Drežnice Mustafom Beglerovićem, bilo je prijedloga da se formiranje bjelopoljske armijske jedinice realizuje u sklopu Drežničkog bataljona. Međutim, zajedno je odlučeno da se u Bijelom Polju formira Samostalna četa koja je naredbom i utemeljena 31. 03. 1993. godine.

Prema svjedočenjima naših sagovornika, naredbom Midhada Hujdura Hujke, Esad Šejtanić i Halil Ćućurović, kao njegov pomoćnik za bezbjednost, u kući Ibrahima Macića Škerca u Prigrađanima, formirali su Četu sa članom komande Ramizom Mujićem. Prvi komandir Čete je bio Šefik Šemić, a Ibrahim Macić Škerc je postavljen za zamjenika komandira. U međuvremenu, naredbom komandanta Bataljona Drežnica (broj: 1-6-1/93) od 21. 3. 1993. godine odlučeno je da se formira jedan samostalni vod od boraca iz mjesta Podgorani i Prigrađani koji će djelovati u sklopu Bataljona Drežnica. Za komandira voda postavljen je Ramiz Mujić.

SNAŽNI MOTIVI ODBRANE

Naši sagovornici kažu da je u februaru 1993. godine komandant Mostarske brigade Hujka posjetio Prigrađane i sa većim brojem bjelopoljskih patriota obavio duži ozbiljan razgovor koji je podrazu-

mijevao preciznu evidenciju svih ljudi sa tog područja koji žele pristupiti Armiji. Povod tom razgovoru bila je činjenica da je veliki broj vojno sposobnih ljudi sa šireg područja Bijelog Polja već bio uključen u jedinice HVO. Bili su motivirani činjenicom da je i HVO u to vrijeme glasno i nedvosmisleno zagovarao odbranu i privrženost BiH, a pristupanjem u te jedinice imali su snažne motive: dobijali su uniforme, oružje, hranu i drugu logističku podršku. Naši sagovornici tvrde da je i komandant Hujka smatrao da ne treba dirati te ljude, niti dovoditi u pitanje njihov angažman u jedinicama HVO-a, sve dok su odani ideji očuvanja i odbrane BiH. Bjelopoljska četa je bila smještena u rejonu Ledenice (iznad Ravni). Tu su ostali do 9. 4. 1993. godine kada su pod prijetećim i ultimativnim naredbama HVO borci napustili liniju prema srpsko-crnogorskom agresoru. Situacija je, kažu, bila vrlo osjetljiva jer su se pripadnici Armije i HVO držali gotovo na nišanu, zatečeni odsustvom pravovremene informacije iz Komande 4. korpusa o tome da su pristali na povlačenje armijskih jedinica sa tog položaja.

Macić i Mušić tvrde kako je takva naredba tek naknadno uslijedila iz Komande 4. korpusa kada ih je lično Sulejman Budaković Tetak obavezao da prepuste linije snagama HVO-a. Njima je ostalo potpuno nejasno, čak i vrlo upitno, zašto Budaković nije na vrijeme obavijestio Komandu Čete i bjelopoljske pripadnike Armije RBiH da je postojao dogovor o prepuštanju linija HVO-u. Na to nikada nisu dobili valjan odgovor niti pojašnjenja.

BESPRIJEKORNA VEZA

Bjelopoljska četa je, dakle, bila aktivna i angažovana na linijama odbrane prema srpsko-crnogorskom agresoru tek nešto manje od mjesec dana, da bi, nakon ultimatuma HVO-a, prestala sa angažmanom. Krajem maja 1993. godine HVO u Prigrađanima je uhapsio člana Komande Čete Ramiza Mujića. Odveli su ga u Sjeverni logor gdje je ubijen u junu iste godine.

Ibrahim Macić i Ramiz Mušić opisuju zanimljivu situaciju kada ih je na Lišane pozvao Ćamil ef. Alić, nakon čega je u strogoj konspiraciji započela važna etapa angažmana bjelopoljskih patriota. Poslije dogovora, uslijedio je vrlo zahtijevan zadatak da se precizno snimi cijelo područje i evidentiraju svi vojni položaji koje je rasporedio HVO, što je uključivalo vojne kapacitete, naoružanje, broj ljudstva i kretanje snaga. Informacije o tome dospijevale su preko Ćamila ef. Alića i njegove armijske veze direktno do važnih pojedinaca na slobodnoj teritoriji pod kontrolom Armije RBiH.

Upoznati su i sa angažmanom Jusufa Juse Pajića koji je prvi stupio u kontakt sa čelnicima u opkoljenom dijelu grada i održavao kontakte sa jedinicama Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Macić i Mušić kažu da je početak akcije deblokade Mostara probudio i podigao na noge sve patriotske snage Bijelog Polja. Svako je imao svoj zadatak. Oni iznose i tvrdnje da je u tim operacijama učestvovao veliki broj pripadnika Armije RBiH kojima su se tada masovno priključivali i dojučerašnji pripadnici HVO, uglavnom iz reda Bošnjaka, učestvujući zajedno u oslobađanju sjevernih područja Mostarske opštine.

Komandni kadar čete je imao ovaj sastav: Šemić Šefik - komandir, Macić Ibrahim Škerc - zamjenik komandira, Ramiz Mujić - pomoćnik komandanta za bezbjednost, Omer Kuko - pomoćnik komandanta za IPD., Omer Tipura - referent opštih prostora, Mumin Vrce - pomoćnik komandanta za logistiku, Selim Macić - logističar, Salko Tipura - logističar.

ČETA VRAPČIĆI

Imajući u vidu položaj, strukturu stanovništva naselja u kome su lokalni Srbi činili dominantnu strukturu, zatim etnički ispresijecan teritorij, prisustvo Vojnog instituta u naselju u koje su pristizali rezervisti JNA pokrenuvši opštu mobilizaciju srpskog stanovništva, moglo bi se reći da je naselje Vrapčići u rat ušlo kao okupirano naselje Mostarske opštine. Treba podsjetiti da je prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Vrapčićima živjelo ukupno 3480 stanovnika, od čega su lokalni Srbi činili 60 posto, Hrvata je bilo 15 posto, Bošnjaka 25 posto. Nakon mobilizacije, lokalni Srbi su, naoružani i logistički pomognuti od strane JNA, praktično stavili pod kontrolu cijelo područje. Barikade su postavili već na prilazima Sutini, pokrivši područje snagama kojima se nije bilo moguće suprotstaviti.

MOBILIZACIJA OKUPILA PATRIOTE

Uprkos takvim okolnostima, poziv za mobilizaciju rezervnog sastava MUP-a BiH je bio uspješan. Mobilizirani rezervni policajci iz Vrapčića raspoređuju se u policijske stanice Carina i Potoci. Uprkos činjenici da se tada raspolagalo sa skromnim naoružanjem, po mahalama naselja su organizovane straže. U očekivanju napada vojnih i paravojnih jedinica srpskocrnogorskog agresora na kompletno Bijelo Polje, dio stanovištva se izvlači u Podveležje u selo Dobrč, gdje vojno sposobni zajedno sa mještanima čuvaju straže. Drugi dio pripadnika raspoređuje se i odlazi na slobodne teritorije. Oni koji su ostali u svojim kućama i stanovima bili su izloženi zastrašivanju i fizičkom maltretiranju. Mnogi su zatvarani u logore Sutina (Svlačionica) i Predionica. Najveći broj njih je kasnije ubijen, okončavši živote u masovnim grobnicama Uborak i Sutina na sjevernim prilazima gradu Mostaru.

Oslobađanjem od srpskocrnogorskih snaga, bivše JNA i njihovih paravojnih snaga iz Srbije i Crne Gore, te povratkom u Vrapčiće u junu

1992. godine, uspostavlja se kontakt sa Komandom Armije RBiH u gradu. U Marića Mahali okupilo se oko 70 dobrovoljaca, patriota od kojih je polovina raspolagala oružjem. Na sastanku sa Mehom Mušićem, tadašnjim oficirom i predstavnikom komande armijske strukture u Mostaru, koji je inače bio mještanin Vrapčića, pokrenute su aktivnosti radi formiranja čete Vrapčići u sastavu Mostarske brigade. Najveći broj prisutnih smatrao je to zajedničkim logičnim planom, nakon čega se očekivao kontakt i razrada plana sa članovima armijske komande. Na prvi dogovoreni sastanak u Suhom Dolu nije se pojavio ni Meho Mušić niti iko iz komande.

Nakon što su ponovo ostvarili kontakte sa Komandom Armije u Mostaru, dobili su odgovor u kojem se otprilike reklo sljedeće: "Pošto su Vrapčići pripali zoni odgovornosti 2. bojne HVO, predlažemo da se uključite s njima, uzmite naoružanje i opremu jer vam to mi trenutno ne možemo obezbijediti, ali uvijek možemo računati na vas".

HVO JE ZAGOVARAO ZAJEDNIČKU BORBU

"U želji da damo svoj doprinos u odbrani od agresije prijavili smo se u 2. bojnu HVO-a gdje su nas rasporedili u jedinicu (četu) iz Vrapčića koja je brojala više pripadnika Bošnjaka nego Hrvata. Za komandire vodova postavljeni su Marić Amir i Mustafić Hazim, koji je nakon kraćeg vremena otišao za komandira inžinjerskog voda, a poslije njega dužnost komandira voda preuzima Bajić Redžo.

Krajem juna 1992. godine na lokalitetu brda iznad Vrapčića vršili smo prihvat izbjeglica iz Nevesinja, a u naselju smo im obezbijedili smještaj.

Početkom jula 1992. godine grupa od 30 boraca (od čega 20 Bošnjaka) odlazi u Podveležje i aktivno učestvuje u borbama protiv srpskocrnogorskih snaga u rejonu Patkovića. Povratkom iz Podveležja formirala se linija odbrane na brdu iznad Vrapčića prema srpskocronogrskim snagama koja je ostaje nepromijenjena do kraja rata. Početkom novembra '92. god. Pomagali smo kroz minska polja u izvlačenju poginulih i ranjenih pripadnika ARBiH u akciji na Podveležju. U narednom periodu u više navrata dio boraca učestvovao je u akcijama uništavanja topovskih položaja (tzv. ZIS) agresora na brdu Svetigora u Podveležju, odakle je svakodnevno granatirano naselje, zatim cesta M-17 i jedini prelaz preko rijeke Neretve, lokalitet i prelaz preko brane Hidroelektrane Mostar."

PRIPREME ZA DEBLOKADU GRADA

Sudo Marić iz JOB-a Vrapčića ovako opisuje pripreme za predstojeće borbene armijske zadatke:

"... U međuvremenu, između snaga Armije i HVO dolazi do učestalih incidenata. Raste napetost, prijeti se provokacijama u sukobima. U ljetopisu Čete zapisana je situacija u kojoj je Marić Sead-Sejo, dobitnik odlikovanja Zlatni ljiljan i komandant 2. bataljona 41. mostarske brigade, u Marića Mahali, gdje je rođen i odrastao, sa svojim rođacima i borcima koji su tada bili u HVO-u dogovarao i prikupljao značajnu količinu municije i protivoklopnih sredstava. Zajedno sa svojim saradnicima tim naoružanjem i municijom opremio je svoju jedinicu za predstojeće borbene operacije. Napadom HVO-a na jedinice Armije RBiH 9. maja 1993. godine pripadnici HVO se neočekivano povlače sa linije prema srpskocrnogorskom agresoru. Formira se linija prema gradu na potezu Česma Suhi Do-Stara škola-Uprava HE Mostar, čime su izvršili potpunu blokadu jedinica Armije RBiH i naroda južno od Sutine. Zapovjednik 2. bojne HVO Puljić Mile naredio je hitan sastanak sa komandirima vodova na isturenom komandnom položaju 2. bojne u Logića ogradi. Sastanku su prisustvovali Marić Amir i Bajić Redžo. Od njih je HVO tražio da svi vojnici koji ne žele ići na liniju prema gradu i jedinicama Armije RBiH predaju oružje. Svjesni situacije u kojoj se nalaze, naši komandiri su predložili da Bošnjaci ostanu na liniji prema SCA, jer bi ona ostala prazna sve do područja sela Kuti, pri tome misleći da je jedino tako moguće ostvariti kontakt sa jedinicama Armije RBiH. Poslije dugog vijećanja sa svojim saradnicima Puljić je odobrio taj prijedlog."

Preuzimanjem linije prema srpskocrnogorskom agresoru, položaj Čete na Gomilicama postaje prva moguća dodirna tačka sa borcima ARBiH na Fortici. Naši borci Habibija Haris-Hara, Ćorić Halil Halko, a poslije njih nekoliko dana i Marić Semir Semo, prolaze kroz liniju HVO-a i priključuju se u jedinice Armije RBiH. Hara i Halko zajedno sa pripadnicima Armije RBiH preko Fortice i ispod sela Dobrč su stigli do spomenutog našeg položaja - takozvani bunker Gomilice, gdje je došlo do prvog kontakta sa našim borcima.

NAROD JE BIO UZ BORCE ARMIJE

Poznajući se od prije, grupa koja je došla tražila je sastanak sa Marić Amirom koji se i ostvario. Amir ih je obavijestio da su borci kao i narod patriotski opredijeljeni. Referisao je i o tačnim položajima, broju i kretanjima snaga HVO-a. Nakon toga je održano još nekoliko sastanaka na kojima su razmijenjene informacije o čemu je Amir upoznao Marić Miralema. Amir i Miralem 2. juna 1993. godine odlaze na sastanak gdje im je ista grupa boraca s kojom su bili u kontaktu donijela pismo Komande Armije RBiH sa predstojećim borbenim aktivnostima. Preuzimaju dvije motorole i naredbu o preuzimanju odgovornosti za uspjeh akcije deblokade grada koju je Amir Marić pred njima potpisao. Postupajući po preuzetoj odgovornosti i uputama iz pisma, Amir jednu motorolu odnosi u Bijelo Polje na Hume za Pajić Jusufa Jusu sa kojim su on i Miralem ranije uspostavili kontakt i razmjenjivali informacije.

Prihvataju i sprovode izviđača Armije RBiH u Bijelo Polje da prikupi informacije na terenu i u sigurnosti ga vraćaju nazad. Gradi se i proširuje mreža saradnika na terenu. Određeni su najsigurniji pravci kretanja jedinica i obavljeno je prosijecanje puta, prikupljala su se materijalno-tehnička sredstva i pratili položaji i kretanja snaga HVO-a te odredili vodiči za jednice u okviru predstojećih borbenih kretanja.

"Sa navedenim informacijama koje je donio Jusuf Pajić Jusa iz Bijelog Polja, Amir i Miralem zajedno sa detaljima iz Vrapčića već uhodanom vezom preko iste grupe boraca su informisali Komandu Armije RBiH u Mostaru. U noćnim satima 28. juna 1993. godine na bunkeru Gomilice prihvatili smo prvu grupu boraca Nevesinjskog bataljona koji su imali zadatak zauzimanja brane HE Salakovac i spustili smo se u Marića Mahalu. Oni su prenoćili u kući Marić Miralema. Već u podne 29. juna naši borci Mustafić Alija, Puce Ezudin Zuda i još jedan naš borac svojim vozilima putem M-17 u selo Humi u Bijelom Polju su prebacili spomenutu grupu sa naoružanjem i opremom. U noći 29. na 30. juni 1993. godine sve jedinice Armije RBiH i MUP-a u grupama sa naše linije i sa našim borcima spustili su se u Marića Mahalu. Tu su došli i vodiči iz Bijelog Polja za jedinice koje su imale taj pravac napada, i tu su se rasporedili krenuli na izvršenje zadataka. U ranim jutarnjim satima 30. juna 1993. godine naši borci zajedno sa borcima 3. bataljona Prve mostarske brigade učestvovali su u oslobađanju Vrapčića. U vrlo dobro organizovanom sadejstvu sa drugim jedinicama učestvovali su u oslobađanju Bijelog Polja. Nakon oslobađanja naši borci su 2. jula 1993. godine odbili napad HVO kojim su pokušali da se vrate na izgubljene teritorije u rejonu Gajeva te ponovo stave u blokadu jedinice i narod koje je oslobodila Armija RBiH. Na tom pravcu napad snaga HVO-a je predvodila jedinica Juke Prazine koja je razbijena i primorana na povlačenje..." - opisuju borci pripremne operacije tokom učešća u deblokadi Mostara.

U ČETI CIJELA HERCEGOVINA

Poslije uspješnih borbenih operacija na frontu Bjelopoljske kotline jedinice učestvuju u formiranju i utvrđivanju linija odbrane na potezu Šljunkara-Hepokovi vinogradi-Gajevi prema HVO-u, a prema srpskocrnogorskom agresoru ostaje ista kao i u vrijeme HVO-a, tj. od potoka Suhi do-brdom iznad Vrapčića - do brda Komić iznad Vojnog instituta. Uporedo se formira Četa Vrapčići u sastavu jedinica Armije RBiH, a prvi komandir Čete bio je Hajduk Mustafa. Pored pješadijske čete, od boraca iz Vrapčića formiraju se i desetine: Minobacačka, Izviđačka, Inžinjerijska, Sanitetska, zatim jedinice veze i logistike. Formiranjem 47. brdske brigade 16. jula 1993. godine Četa Vrapčići ulazi u sastav 3. bataljona kao 3. četa a pomenute desetine popunjavaju formacijska mjesta jedinica u toj Brigadi. U Komandu 3. bataljona imenuju se borci Marić Suad kao zamjenik komandanta Bataljona i Marić Amir kao pomoćnik komandanta za obavještajno-bezbjednosne poslove. Preustrojem jedinica nešto kasnije, kao operativci u štabu brigade imenuju se: Marić Alija kao komandir 2. čete (Livač), kasnije zamjenika komandanta 3. bataljona, a Slipičević Senad-Piva se imenuje u Komandu 4. korpusa kao referent za bezbjednost. Pored mještana, Četu Vrapčići su popunjavali borci iz skoro cijele Hercegovine čije su se porodice nakon protjerivanja iz njihovih mjesta nastanile u Vrapčićima. Jedinica je prihvatila i brojne među njima koji su se izlaskom iz logora HVO priključivali jedinici.

ODVAŽNO U BORBI ZA SLOBODU MOSTARA I BIH

Formiranjem 49. istočnohercegovačke brdske brigade Četa Vrapčići prelazi u sastav Prvog bataljona (Šargan) kao III četa. U komandu bataljona su imenovani Ačkar Almir kao pomoćnik komandanta za obavještajne poslove i Žuštra Ahmet kao referent za bezbjednost. Nakon potpisivanja mirovnog sporazuma sa HVO 1994. godine. Četi je dodijeljena linija odbrane od puta za Rujišta iznad sela Humi i Zelenika do Pištala na planini Rošci gdje je jedinica dočekala kraj rata.

Od formiranja Čete do kraja rata kroz jedinicu je prošlo oko 170 boraca, poginulo ih je 7, a u drugim jedinicama još 6 boraca (ukupno 13). Među borcima čete 21 borac je proglašen ratnim vojnim invalidom. Odlikovanjem Zlatni ljiljan odlikovan je Marić Miralem.

Pored odbrane dodijeljenih linija, dijelovi jedinice učestvovali su u svim najvažnijim borbenim operacijama: Neretva '93, Jesen '94, Juli '95 Brda. Borci koji su bili prekomandovani iz naše Čete u druge jedinice učestvovali su i u akciji deblokade Sarajeva 1995. godine te u borbama na Treskavici i Bjelimićkom platou. Linije odbrane po preuzimanju naše Čete ostajale su nepromijenjene do kraja rata.

Činjenice i opise događaja u Vrapčićima i Bijelom polju iz perioda rata 1992. - 1996. godine u ovom tekstu za redakciju knjige Heroji Mostara potvrdili su aktivisti Jedinstvene organizacije boraca iz Vrapčića, kao i Sudo Marić sa saborcima Čete Vrapčići.

42/442. BRDSKA BRIGADA "BREGAVA"

Nakon oslobođenja lijeve obale grada Mostara od srpskornogorskog agresora u junu mjesecu 1992. godine, daju se naslutiti prljave političke igre i dogovori na štetu Bošnjaka ovog dijela Republike Bosne i Hercegovine. Nacionalno svjesni važnosti očuvanja Republike Bosne i Hercegovine kao jedinstvene države, Bošnjaci stolačke i čapljinske opštine dana 21. 08. 1992. godine u Južnom logoru u Mostaru formirali su jedinicu Armije RBiH - Brigadu "Bregava". Brigada će kasnije, naredbom viših armijskih adresa, promijeniti naziv u 42/ 442.

brdsku brigadu. Najveće zasluge za čin utemeljenja Brigade imali su: Mirsad Mahmutćehajić, Muharem Behram, Bećir Boškailo i Bajro Pizović. Naravno da se ova aktivnost nije mogla realizovati bez podrške tadašnjeg vrha vlasti Republike BiH.

Za komandanta brigade imenovan je Bajro Pizović, a u sastav jedinice ušao je dio do tada neangažovanog ljudstva kao i dio boraca koji su se ranije nalazili u jedinicama HVO-a. Dana 4. 09. 1992. godine formirana je prva četa koja će kasnije prerasti u 1. pješadijski bataljon, a za njenog komandira postavljen je Zijad Boškailo. Od samog formiranja Brigade počinju i opstrukcije i ometanja od strane HVO i tadašnje službene hrvatske politike. Bezbroj pokušaja da se Brigada locira na teritoriji stolačke općine bili su bezuspješni. Opstrukcije su se ogledale i u dodatnim mobilizacijama Bošnjaka u redove HVO-a, kao i stalnim privođenjima pripadnika Brigade. Iako su zajednički držali linije odbrane prema srpsko-crnogorskom agresoru u rejonu sela Rotimlja, te zajednički učestvovali u operaciji "BURA-92", gdje je jedinica imala i prvog poginulog borca -šehida (Edin Begović - Gliša), pritisci na pripadnike Brigade su bivali sve češći i sve brutalniji.

Početkom decembra 1992. godine samostalna četa "Gubavica" prelazi u sastav Brigade. U međuvremenu je formiran drugi bataljon koji je činilo vojno sposobno stanovništvo naselja Gubavice, Pijesaka, Stanojevića, Bune, Hodbine, Žulja i Kamene. U decembru 1992. godine jedinica brigade "Bregava" jačine 77 boraca učestvovala je u operaciji "SLOBODA-92" na Igmanu u pokušaju deblokade Sarajeva. U ovoj operaciji jedinica je imala šestoricu poginulih i nestalih, kao i četiri ranjena borca. "Čapljinski odred", kao 3. pješadijski bataljon, ulazi u sastav Brigade dana 01. 03. 1993. godine čime je jedinica postala brigada u pravom smislu vojne terminologije.

Prelaskom Komande Brigade na Gubavicu dana 21. 01. 1993. godine svakodnevni ultimatumi i hapšenja pripadnika brigade od strane HVO-a bivaju sve učestaliji. Nakon zakletve održane 15. 04. 1993. godine u selu Gubavica dolaze pritisci i ultimatumi za potčinjavanje Brigade pod komandu HVO.

Ultimatum je bio jasan: ili se potčinite, ili povucite iz zone odgovornosti 1. brigade HVO. Situacija kulminira 19. 04. 1993. godine otvorenim napadom HVO na jedinice Brigade locirane na Gubavici i pogibije dva njena pripadnika. Komanda Brigade donijela je odluku o povlačenju prema zaseoku Orašlje - Rotimlja, ali je jedinica 22. 04. 1993. godine bila opkoljena. Uži dio komande Brigade koji se izvlačio prema Stocu zarobljen je 29. 04. 1993. godine u neposrednoj blizini sela Ošanjići i potom odveden u logor. Nakon toga i većina pripadnika Brigade biva pohapšena i odvedena u koncentracione logore tzv. Hrvatske zajednice Herceg-Bosna.

Namjera hrvatske politike da vojno onesposobi ovu jedinicu sa ciljem da je do kraja uništi je donekle uspjela. U vremenskom periodu od 22. 04. pa do 13. 06. 1993. godine ostaci Brigade objedinjeni u zajedničku jedinicu zaposjedaju liniju odbrane prema srpsko-crnogorskom agresoru u rejonu iznad sela Rotimlje. Jedinica se nalazila u veoma teškoj situaciji, posebno nakon 09. 05. 1993. godine i opšteg napada HVO na grad Mostar. Jedini put kojim su mogli izaći iz okruženja bio je konjski put Grab - Svačići - Vranjevići, i dalje prema Blagaju. Ovim putem se vršilo logističko snabdijevanje jedinice, isključivo noću, koristeći magarce kao transportna sredstva za dopremanje neophodnih hrane iz magacina Velmos - Mostar.

Koristeći ovu komunikaciju, kao i lokalni šumski put kroz brdo Kvanj, veća količina oružja, oruđa i municije (cca 50.000 puščanih metaka, MB 120 mm, BST-82 i veća količinu mina za ta oruđa) doprema se u Blagaj kako bi poslužila za odbranu grada Mostara. Rotimlja je bila i mjesto preko kojeg je veći broj boraca, koji je uspio izbjeći hapšenja, prešao u Mostar i učestvovao u aktivnim borbenim dejstvima u samom gradu.

U ranim jutarnjim satima 13. 06. 1993. godine Stolačka brigada je bila okružena od strane jakih snaga pripadnika HVO. Po dobijanju naređenja o izvlačenju prema Blagaju, jedinica se pokušala organizovano i sa što većom količinom MTS-a izvući prema Blagaju, ali je u tom pokušaju došlo do oružanog napada od strane HVO. Nakon razmjene vatre presječena je kolona boraca i zarobljen dio ljudstva jedinice. Uhapšeni su bili zatočeni u konclogorima HVO. Dana 14. 06. 1993. godine na prozivci u Blagaju ustanovljeno je da se iz obruča izvuklo 109 boraca. Svi su bili prihvaćeni i smješteni u Vranjevićima i Blagaju, gdje će jedinica i dočekati kraj rata. Ova grupa boraca, zajedno sa ljudstvom koje je sačuvalo brigadne magacine sa ogromnim zalihama hrane i određenih količina oružja i municije u Velmosu, bit će embrion za nastavak kontinuiteta 42/442. brdske brigade.

Brigadni magacini u Velmosu bili su značajni za snabdijevanje svih armijskih jedinica u Mostaru. Dio ovog ljudstva zajedno sa pripadnicima 41. mostarske brigade vodio je svakodnevne borbe protiv snaga HVO na Bulevaru i Šantićevoj ulici. Dio jedinice locirane u Vranjevićima zaposjedao je linije odbrane u selu Svačići braneći položaje prema srpsko-crnogorskom agresoru. Jednim vodom dobrovoljaca Brigada je učestvovala u operaciji oslobađanja Bijelog Polja kod Mostara 30. 06. 1993. godine, gdje je zarobljena veća količina MTS-a, koji će biti od velike koristi jedinici do kraja rata.

Po naređenju komandanta 4. korpusa AR BiH Arifa Pašalića, dana 13. 07. 1993. godine skoro kompletno ljudstvo Brigade smješteno u Vranjevićima, pojačano sa borcima iz Dračevica, Gnojnica i Blagaja, učestvuje u operaciji pokušaja izvlačenja boraca sa platoa Dubravske

Pukovnik Esad Eminović
komandant 48. BBR 1993.

Major Avdo Idriz
komandant 48. BBR 1994.

Pukovnik Selim Isić
komandant 48. BBR 1994.

Brigadir Esad Šejtanić
komandant 42. BBR 1993.

visoravni. Radilo se o većoj grupi boraca koji su izbjegli masovna hapšenja i odvođenja u koncentracione logore HVO nakon 30. 06. 1993. godine.

Ova operacija poklopila se sa pripremama HVO i HV za opći napad na Mostar i Blagaj i jedinica je naišla na mnogo jače neprijateljske snage od očekivanih. U početku je ostvaren ogroman uspjeh na pravcima selo Dolovi - Rotimski hum - Gubavica - Šatorova gomila i Domanovići, te su neprijatelju nanaseni ogromni gubici u ljudstvu, a zarobljen je i značajan MTS i veći broj bojovnika HVO. Uslijed loše komunikacijske uvezanosti, ogromne artiljerijske vatre i stalnog pristizanja svježih snaga neprijatelja, jedinica se u popodnevnim satima sa oko 1000 stolačkih civila povukla prema Blagaju. U operaciji je poginulo 12 boraca, a veliki broj je ranjen. Rezultat ove operacije je izvlačenje 282 borca sa naoružanjem, koji su odmah angažovani na linijama odbrane od Mostara do Blagaja, kao i oko 1000 civila.

Ogroman doprinos Brigada je dala u odbrani Vranjevića i Blagaja dana 15. 07. 1993. godine, kada se veća grupa boraca sa Dubravske visoravni zatekla na Vrelu Bunice. Zajedno sa pripadnicima 48. bbr. odbijaju jak napad i zaustavljaju prodiranje HVO prema Malom Polju i Blagaju.

Nakon 15. 07. 1993. godine počinje etničko čišćenje stanovništva općina Stolac i Čapljina i masovni progon civila u pravcu Blagaja. Za kratko vrijeme na uskom prostoru Blagaja stvorila se ogromna koncentracija civilnog stanovništa sa oko 18.000 izbjeglica.

Period juli - august 1993. godine karakteriše reorganizacija Brigade nakon velikog broja novopristiglih boraca. To je omogućilo formiranje 42. lake brigade četnog sastava. Odmah nakon formiranja dana 14. 08. 1993. godine, po naredbi komande 4. Korpusa, provodi se operacija "Buna '93". Cilj ove operaciji bilo je stavljanje pod kontrolu linije Kvanj - Parila - Kajgin kičin - Hadžalića kičin. Brigada je u početku akcije imala velike uspjehe i najveći broj planiranih ciljeva je bio ostvaren. Međutim, nakon žestokog trodnevnog granatiranja zauzetih linija od strane HVO, u kojima je pet boraca poginulo, a Brigada imala veći broj ranjenih boraca, snage Brigade su se povukle na početne položaje.

U ovom periodu ratnog puta bitno je izdvojiti događaj od 20. 09. 1993. godine, kada se izvodila borbena operacija "Neretva 93". U ovoj operaciji 42. brdska brigada zajedno sa 48. brdskom brigadom imala je zadatak zauzimanje brda Hum iznad Mostara. Tokom borbi za brdo Hum poginuo je zamjenik komandanta Brigade Tahir Turajlić (Zlatni ljiljan) sa još četiri saborca. Do kraja rata sa HVO, jedinica se okrupnjavala i pripremala za glavni cilj: "častan povratak na svoja stoljetna ognjišta". Ovaj cilj i san većine dubravskih boraca je ostao neostvaren nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma 18. 03. 1994. godine.

Potpisivanjem Vašingtonskog mirovnog sporazuma raspuštaju se koncentracioni logori tzv. Herceg Bosne. Veliki broj boraca tako dolazi u redove 42. brdske brigade. Već u ljeto 1994. godine Brigada postaje respektabilna vojna formacija sa četiri bataljona i prištapskim

jedinicama. Borbena dejstva se okreću prema srpsko-crnogorskom agresoru. Oktobra 1994. godine Manevarski bataljon bio je angažovan u slamanju velike četničke ofanzive na Bjelimićko-Treskavičkom platou. Najznačajniji događaj iz ovog perioda je vojna operacija "Jesen 94" koja se dogodila 11. 11. 1994. godine. Tada je 442. bbr. u sadejstvu sa borcima SOPN-a i 445. lbr. učestvovala u ofanzivnim borbenim dejstvima u rejonu Podveležja.

Izuzetno teški vremenski uslovi, neaktivnost jedinica na glavnom pravcu napada, te niz drugih faktora imali su za posljedicu loše rezultate ove operacije. Brigada je imala veliki broj poginulih i ranjenih boraca. Toga dana izgubili smo 29 pripadnika 42. brdske brigade od ukupno 82 pripadnika 4. korpusa ARBiH koji su poginuli na ovom zadatku. U operaciji su poginuli prekaljeni borci, jedinica je izgubila dva komandanta bataljona, jednog komandira čete, zamjenika komandanta bataljona i tri komandira voda. Među poginulim borcima, osmorici je posthumno dodijeljeno odlikovanje "Zlatni ljiljan".

Tokom 1995. godine Brigada je bila angažovana u provođenju ofanzivnih borbenih dejstava na planini Prenj. U velikoj operaciji deblokade Sarajeva tokom 1995. godine Brigada je sa dvije čete učestvovala u rejonu Golog brda i Hadžića. Nakon toga su njene snage bile prebačene na Treskavičko-Bjelimićki plato gdje su u sadejstvu sa drugim jedinicama zaustavili proboj četnika na osolobođenu teritoriju na pravcu Ćumurane - Zelomići - Kalinovik.

Tokom više od tri i po godine postojanja kroz Brigadu je prošlo 2786 boraca iz devet općina juga Hercegovine (Stolac, Čapljina, Mostar, Nevesinje, Bileća, Gacko, Neum, Ljubinje i Trebinje). Na svom ratnom putu za slobodu jedine nam domovine Bosne i Hercegovine poginulo je 155 boraca. Najvećim ratnim priznanjem, značkom "Zlatni ljiljan", odlikovano je 18 boraca 42. bbr, od toga 15 posthumno. Ordenom zlatnog grba sa mačevima odlikovan je jedan borac (posthumno), Ordenom zlatnog ljiljana sa srebrenim vijencem odlikovan je jedan borac, a ratnim priznanjem "Srebreni štit" nagrađena su dva borca.

Za vrijeme svog postojanja Brigadom "Bregava" 42/442. bbr su komandovali: Bajro Pizović, Ragib Dizdar, Edin Rahić, Tahir Turajlić , Esad Šejtanić i Ahmed Cernica. Brigada je bila i ostala istinski neporecivi ponos Bošnjaka protjeranih boraca Stoca, Čapljine, Dubravske visoravni kao i južnog dijela Mostarske općine.

Za potrebe knjige "Heroji Mostara", ovaj tekst su zajedno pripremili, napisali i potpisali: Džemal Rahimić (komandir čete, komandant bataljona i zamjenik komandanta 42/442. bbr), Halko Balavac (pomoćnik komandanta za bezbjednost u bataljonu i pomoćnik komandanta za bezbjednost 42/442. bbr), Dinko Žarkušić (načelnik veze 42/442. bbr i komandant Bataljona veze 4. korpusa ARBiH), Asim Rahimić (komandir čete, pomoćnik komandanta za bezbjednost u Bataljonu i oficir za bezbjednost u Komandi Brigade i Službi za bezbjednost Komande 4. korpusa ARBiH), Omer Filandra oficir za informisanje u Komandi 42/442. brdske brigade 4. korpusa ARBiH. Većinu ukupnog vremena postojanja brigade proveli su kao članovi komande sa različitim pojedinačnim zadacima. Bili su i učesnici najvažnijih bitaka koje je vodila ova armijska jedinica među kojima su: Gubavica - april 1993. godine, Rotimlja april - juni 1993. godine, učešće u uličnim borbama u Šantićevoj ulici - Mostar, oslobođenje Bijelog polja - juni 1993. godine, operacija na Gubavici 13. 07. 1993. godine i Malo Polje 15. 07. 1993. godine, operacije "JESEN -94" i mnoge druge borbene aktivnosti poput učešća u operacijama na Bjelimićko-Treskavačkom platou i Prenju. Stočani i stanovnici svih naselja Dubravskog platoa na svoju brigadu mogu da budu trajno ponosni.

48. BRDSKA BRIGADA BLAGAJ

48. brdska brigada Armije Republike Bosne i Hercegovine formirana je 23. 06. 1993. godine, naredbom komandanta 4. korpusa ARBiH Arifa Pašalića, uz veliku podršku stanovnika mjesnih zajednica Blagaj i Gnojnice. Za komandanta brigade postavljen je legendarni borac Esad Eminović - Fola, zamjenik je bio cijenjeni starješina i borac Senat Salčin, a u toku borbenih dejstava brigade na čelnim pozicijama brigade bili su Avdo Idriz i Selim Isić Svila. Izbijanjem sukoba sa HVO u maju 1993. godine, uz činjenicu da je na istočnim stranama prema Mostaru bila stacionirala srpska vojska, mostarske jedinice ARBiH našle su se u potpunom okruženju, bez realnih šansi da se održe i opstanu. U takvoj konstelaciji odnosa Generalštab ARBiH pribjegao je reorganizaciji armijskih struktura. Četvrti korpus je reorganiziran na način da je od njegovih sastava i jedinica sjeverno od Mostara oformljen 6. korpus ARBiH, dok su jedinice stacionirane između Drežnice i Blagaja ostale u okviru 4. korpusa, ali i prepuštene same sebi da se odupru okruženju i održe u borbama. To je bilo vrijeme zahtjevnih reorganizacija i u okviru snaga 4. korpusa čije su jedinice sa velikim teškoćama odolijevale u direktnim borbama protiv dvostruke agresije. U okviru 4. korpusa udruženim snagama borbe su vodile 41. motorizovana brigada, zatim 48. brdska brigada, Gatački bataljon "Šargan", Nevesinjski bataljon, uz još nekoliko nedovoljno popunjenih prištabskih jedinica.

MILICIJA NA DJELU

Temelji 48. brdske brigade udareni su neslužbeno još 19. 09. 1991. godine, dolaskom rezervista Užičko-Valjevskog i Titogradskog korpusa JNA i paravojnih formacija iz Srbije na područje Mostara. Tada je Predsjedništvo BiH donijelo odluku o mobilizaciji Ministarstva unutrašnjih poslova na cijeloj teritoriji BiH. Na području grada Mostara

u to vrijeme je mobilisano 11 stanica rezervnog sastava milicije. Bio je to ujedno nukleus organizovanja buduće vojne sile pod okriljem Armije Republike BiH. Stanica milicije Blagaj je obuhvatala mjesne zajednice Blagaj, Gnojnice, Buna i Žitomislić. Momci iz jedinica tog vremena pamte stotine i stotine neprospavanih noći, dežuranja i obilazaka terena, kontakata i saradnje sa lokalnim stanovništvom na davanju seoskih - mahalskih straži. Tako se radilo na svakom djelu ovog područja, od Gnojnica do Žitomislića.

Juna mjeseca 1992. godine, domaća jedinica iz Blagaja, u sadejstvu sa dijelom satnije HVO Buna, forsira Neretvu, oslobađa Bunu i razbija obruč srpskocrnogorske vojske oko Blagaja. Odmah po dolasku od pripadnika teritorijalne odbrane Blagaj i dobrovoljaca, formira se 5. četa Prve mostarske brigade ARBiH. Međutim, takva inicijativa nije uspjela da zaživi voljom tadašnjih organa političke vlasti. Dekretom koji je upućen nižim komandama i jedinicama Blagaja i Gnojnica, naloženo je da se one pretpočine strukturama HVO.

Jedinice sastavljene od patriota Blagaja i šireg područja tada nastavljaju djelovati kao 7. i 8. bojna HVO. Odluke ove vrste bil su utemeljene na činjenici da je tadašnje vođstvo HVO vrlo glasno zagovaralo zajedničku organizaciju borbe Hrvata i Bošnjaka u odbrani od jednog zajedničkog agresora - srpske vojske i u to vrijeme odmetnute JNA, koja se sve više priklanjala velikosrpskim političkim interesima.

VRIJEME PROBUĐENE SVIJESTI

Međutim, takvim činom vojne organizacije, koja je trebala odgovoriti na sve izazove i suprotstavljanja srpskocrnogorskoj okupaciji, lokalno stanovništvo nije bilo zadovoljno. Veliki broj vojno sposobnih stanovnika ovog kraja napušta takvu organizaciju. Pored dijela onih koji su ostali u sastavu snaga HVO, dio boraca organizuje se u okviru HOS-a, dio se priklanja jedinici Kažnjeničke bojne HVO, dok se dio mladih ljudi priklanja strukturama policije MUP-a RBiH. Jedan dio boraca našao je svoje mjesto u armijskim strukturama u gradu Mostaru, dok je jedan broj njih odlučio radije da apstinira od služenja u vojnim jedinicama.

Uprkos činjenici da su se stanovnici Blagaja, Gnojnica, Dračevica i susjednih naselja najvećim dijelom rasuli po različitim vojnim strukturama, zona odgovornosti lokalnih jedinica branjena je uspješno uprkos višekratnim napadima vojno i tehnički nadmoćnije srpskocrnogorske soldateske. Uglavnom slobodni teritorij, počev od Guberače, Žunine Kose, Drvenika, Komića, Ravnica, Poratka, Gradske Doline, Orlova kuka, Ošljaka, Kukrica, Obradovića i Kapjela, nikad nije doveden u pitanje. Zajednička odbrana ovog dijela teritorija RBiH funkcionisala je na zadovoljavajući način, sve dok političko i vojno vođstvo HVO nije aktiviralo potpuno neprihvatljivo rješenje da na području vlastite paradržavne strukture "Herceg-Bosna", pod svoju komandu stavi sve oružane formacije. To je značilo zahtjev da se jedinice Armije RBiH pretpočine strukturama HVO. Takav pristup hrvatske politike, projektovane na relaciji Zagreb - Grude - Mostar, imao je za cilj definitivnu podjelu RBiH, u korist paradržavnih struktura "Herceg Bosne" i Republike srpske. Bio je to alarm za uzbunu i glasno "Ne" takvim projektima.

Sve do jednoga, vojnici i oficiri iz bošnjačkog kruga sa vlastitim naoružanjem i opremom napuštali su vojne jedinice HVO i listom prelazili u jedinice i sastave 4. korpusa ARBiH. Bilo je to vrijeme snažno probuđene svijesti i savjesti da odbrana Bosne i Hercegovine nema cijenu i da se za nju treba i mora boriti do zadnjega. U novim okolnostima na terenu, učvršćene su i uspostavljene dodatne linije odbrane prema snagama HVO-a i stari i novi pripadnici Armije RBiH uspješno su pokrili sve linije odbrane koje su uključivale položaje na položajima područja Hum - Krčka Gomila - Gorica - Lukovac - Marića kuće - Hepokovi vinogradi - Pucine kuće - Jelačića podrum - Gorica - Energopetrol...

SUVERENO NA SVIM LINIJAMA

Borci 48. brdske brigade na svim lokalitetima u zonama odgovornosti suvereno su odgovorili svim borbenim zadacima i izazovima vremena. Sačuvana je kompletna teritorija koja je pripadala mjesnim zajednicama Blagaj i Gnojnice. Bilo je to vrijeme brutalnih bitaka, ali i najhumanijih zadataka koje može da iznjedri samo krvava opsada i nasilno protjerivanje nedužnog civilnog stanovništva. Na područje Blagaja, Gnojnica i drugih naselja slobodnog teritorija masovno su prispijevale kolone izbjeglica protjeranih sa područja Dubravske visoravni, Stoca, Rotimlje, Čapljine, Neuma, Ljubuškog, zapadnih dijelova Mostara.

Mještani ovih područja otvorili su svoja srca i domove za sve njih, jednako kao što su tokom srpsko-crnogorskih nasrtaja primili i zbrinuli hiljade bošnjačkih porodica istjeranih iz njihovih kuća i stanova u mjestima istočne Hercegovine počev od Trebinja, Gacka, Bileće, Ljubinja...

Samo na tim prostorima između 1992. i 1993. godine zbrinuto je preko 20 hiljada civila. i to bez ijednog incidenta, dok su se i u opštoj siromaštini i neimaštini pronalazila rješenja kako da se odgovori na potrebe svih zajedno. Zajedno sa zbjegom civila pristizale su i vojno sposobne osobe koje su odmah popunjavale jedinice odbrane na širem prostoru južne kapije Mostara. Jedan broj novopridošlih našao je svoje mjesto u novoformiranoj 42. brdskoj brigadi ARBiH koja je preuzela dio linija na potezu Vranjevići - Malo Polje. Sa tih prostora borci su odlazili na izvršavanje različitih drugih borbenih zadataka na širem mostarskom

i konjičkom ratištu. Bili su na brojnim zadacima odbrane na linijama Glavatičeva, Bjelimića, Treskavice, Prenja, također i u operacijama pokušaja deblokade Sarajeva.

AGRESIJA NEĆE PROĆI

Na tim položajima, sa visokom sviješću da su branili i odbranili svoju jedinu i nezamjenjivu državu i domovinu Bosnu i Hercegovinu, pripadnici 48. brdske brigade ARBiH dočekali su potpisivanje mirovnih sporazuma, najprije Vašingtonskog, a nedugo potom i Dejtonskog mirovnog sporazuma.

U ljetopisu 48. brdske brigade ostali su zapisani brojni važni datumi, imena i borbeni zadaci. Rezervni sastav Stanice milicije "Blagaj", koji je pokrivao područja Gnojnice, Bune i Žitomislića, Odlukom Predsjedništva RBiH mobilisan je 19. 09. 1991. godine. Kroz ovu Stanicu policije je prošlo preko 230 policajaca. Komandiri SJB Blagaj u različitim vremenskim okvirima su bili: Darko Jurica, Ahmed Isić, Salko Gaštan, Sulejman Kukrica i Sead Salčin zamjenik komandira.

Krizni štab Mjesne zajednice Blagaj osnovan je 06. 04. 1992. godine. Evo njegovog sastava: Sead Salčin - komandant, Ismet Jakirović - komandir TO "Blagaj", Sulejman Kukrica - komandir SM "Blagaj", dr. Nedžad Hadžić - načelnik saniteta, Bećir Jašarević - načelnik logistike, Salih Kamerić - načelnik za evakuaciju i skloništa, Muris Pezo - načelnik za zbrinjavanje stočnog fonda, Ekrem Bobeta - načelnik za vatrogastvo, Jadranko Batlak - načelnik za informisanje, Halil Sijerčić - sekretar Kriznog štaba.

Sanitet Blagaja osnovan je 06. 04. 1992. godine i funkcionisao je bez prekida do kraja rata. U njegovom sastavu su bili: dr. Nedžad Hadžić, dr. Alen Humačkić, dr.Edin Obradović, dr. Sanja Obradović, zatim Asim Fazlagić, Esad Batlak, Zerema Ćatović, Senada Mrndžić, Raza Đipa, Jasminka Handžar, Janja Perić, Samija Čomor, Biljana Žutina, Nela Balalić, Jasmina Balalić, Zarifa Klepo, Smail Klepo, Ćamil Grljević, Fata Čano, Ermin Tanovć, Ramo Gološ, Osman Vrače, Enver Bašić, Salem Kovačević, Mirsad Bobeta, Safet Čano.

NEKAŽNJENI ZLOČIN PROTIV CIVILA

Sa posebnim pijetetom i sjećanjem, brigada čuva uspomenu na civile ubijene od agresorskih snaga sa područja Blagaja, Donjih Vranjevića, Svačića, Gornjih Vranjevića, Čomora, Kamene i Žulja.

Taj nikad pravno procesuirani zločin počinjen od strane srpskocrnogorskih jedinica i bivše JNA dogodio se između 15. i 16. juna 1992. godine kada su ubijeni nedužni civili: dr. Gojko Galić, Muhamed Obad, Mile Soldo, Zila Bojčić, Omer Gološ, Saja Gološ, Meho Gološ, Selim Gološ, Meho Čomor, Omer Čomor, Grgo Perić, Duran Fazlić, Đula Fazlić, Meho Fazlić, Merka Fazlić, Duran Vrače, Hata Vrače, Salko Čomor, Hakija Bašić, Adem Mrndžić, Duran Mrndžić, Ramiz Čomor, Elvedin Čomor, Rasim Gološ, Selim Cerovina, Omica Voloder, Mujo Ćatić, Juso Ćatić, Meho Ćatić, Ramo Ćatić, Smajo Ćatić, Salko Ćatić, Meho Ćatić, Ibro Ćatić, Esad Ćatić, Saja Ćatić, Fatima Ćatić, Zejna Ćatić, Hadžira Ćatić, Šaćira Ćatić, Hata Ćatić, Hatidža Ćatić, Elvedin Ćatić, Fata Delić, Mujo Kaminić, Kadir Kaminić, Fata Kaminić, Mumin Mravić, Šaćir Mravić, Bećir Mravić, Ramo Mravić, Ibro Pirušić, Saja Pirušić, Arif Toporan, Avdo Zolj, Mehmed Zolj, Mujo Zolj i Muškija Zolj. Sve do jednog su ubijeni potpuno nedužni i niko nije odgovarao za njihovu smrt.

Na dužnosti komandanta 48. brdske brigade u različitim periodima odbrane od agresije bili su: Esad Eminović - Fola, pukovnik, Avdo Idriz, major i Selim Isić, pukovnik. Zamjenik komandanta brigade i načelnik štaba bio je Senad Senko Salčin, pukovnik. Kasnije je zamjenik komandanta brigade bio Esad Lulić.

Iz dnevnika brigade vidljivo je da su dužnost pomoćnika komandanta i prištabskih jedinica obavljali: Sead Salčin, Miralem Fajić, Zijo Isić, Mirsad Voloder, Omer Džiho, Amir Krupić, Amer Memić, Esad Brkan i Edin Obradović.

Komandanti bataljona bili su: Zijo Gološ, Zulfo Batlak, Berin Memić, Omer Džiho, Arif Fajić, Mumin Špago, Fadil Feriz, Munib Lulić, Safet Krhan, Edin Baralija i Hasan Đipa.

U komandi su još bili angažovani: Emin Džiho, Trena Basri, Ramo Džiho, Ismet Jakirović, Šaćir Mustafić, Džemo Gološ, Sanela Mustafić, Munevera Nurko, Izudin Tanović, Mehmed Salčin, Mirheta Karailo, Sabina Čano, Fahrudin Kajan, Mujo Džiho, Emir Šemić, Mirsad Bašić, Azra Kohnić, Fahira Demirović, Nedžad Maksumić, Raza Đipa, Senada Obad, Tidža Čolić, Berina Memić.

U ratnom dnevniku 48. brdske brigade, i u sjećanjima svih boraca ali i civilnog stanovništva Blagaja i svih naselja u okruženju, ostalo je zabilježeno s koliko su pažnje i dobročinstva pokazali ljudi ovog kraja koji su u vremenu agresije boravili na radu u SR Njemačkoj. Od prvog dana aprila 1992. godine u Blagaj su neprekidno dostavljali pomoć u hrani i odjeći, lijekovima, novcu, dopremali su kola hitne pomoći i izvršavali druge važne zadatke. Imena tih dobrotvora su: Nail Dizdarević, Ahmet Memić, dr. Ahmet Jašarević, Muhamed Leho, Husein Vrače, Alija Drljević, Alfred Hirt.

47/49. ISTOČNOHERCEGOVAČKA BRDSKA BRIGADA

Naredbom Predsjedništva Republike BiH od 16. 7. 1993. godine u Mostaru je formirana 47. brdska brigada. U njen sastav je ušao Samostalni bataljon Drežnica kao i borci sa prostora Bijelog Polja koji su do tada bili u jedinicama HVO-a. Brigada je u svom sastavu imala

Pukovnik Miralem Jugo
komandant 47/49. IHBBR 1993.

Major Ibrahim Demirović
komandant 47/49. IHBBR 1994.

Brigadir Šerif Špago
komandant 49. IHBBR 1995.

Pukovnik Bajro Pizović
komandant 42. BBR 1992.

četiri čete i druge jedinice sa ukupno preko 500 boraca. Bilo je to vrijeme masovnog oružanog otpora agresiji na BiH, posebno nakon priliva velikog broja boraca i protjeranog civilnog stanovništva iz mjesta istočne Hercegovine na područje Mostara. Novopridošli borci masovno pristupaju u jedinice 4. korpusa ARBiH. U uslovima snažnog razvoja armijskih struktura, 47. brdska brigada prerasta u brojčano snažniju 49. istočnohercegovačku brigadu. Osim već pobrojanih jedinica, u njen sastav ulazi još i samostalni bataljoni "Nevesinje" i "Šargan" - Gacko. Komandanti ove brigade bili su: Miralem Jugo, Ibrahim Demirović - Hećim, Ibrahim Pajević i Šerif Špago.

Miralem Jugo je u tom vremenu Naredbom komandanta 4. korpusa Arifa Pašalića bio postavljen na dužnost pomoćnika komandanta Korpusa za borbenu gotovost i spremnost jedinica. Međutim, uoči preuzimanja te dužnosti, Miralem Jugo je poginuo u saobraćajnoj nesreći. Njega je na poziciji komandanta Brigade zamijenio Ibrahim Demirović - Hećim. Dva borca te Brigade - Adem Marić i Miralem Marić - su dobitnici vojničkog odlikovanja "Zlatni ljiljan".

U sastavu 49. istočnohercegovačke brdske brigade ovim priznanjem su nagrađeni i borci Enes Pendić, Ramiz Džiho i Zikrija Ljevo.

BATALJON VOJNE POLICIJE 4. KORPUSA ARBIH

Bataljon vojne policije službeno je formiran i ozvaničen 17. aprila 1993. godine kao jedinica u sastavu 4. korpusa ARBiH. U to vrijeme sa dvije čete u Konjicu i jednom četom u Mostaru vojna policija je sve vrijeme bila pod komandom Korpusa što je ovoj važnoj armijskoj formaciji dodatno učvršćivalo autoritet kako među borcima, tako i u suprotstavljanju agresorskim snagama. Prvi komandant bataljona bio je Nusret Šahić, a njegov zamjenik Adnan Handžar. U svojim sjećanjima na to burno i tegobno vrijeme, Adnan Handžar s poštovanjem i pijetetom opisuje kako je poginuo prvi pripadnik vojne policije - Vedran Dejanić.

"Bio je pogođen snajperom na prostoru ispred ulaza u Hotel 'Neretva' na Musali. Na isti način sa srpskih položaja na istočnim stranama Mostara tih dana ubijeno je na desetine ljudi, posebno civila, dok su pokušavali doći do hrane ili vode. Tada smo angažovali ljude i uz pomoć armijskog transportera kojim je upravljao Beli Behmen uspjeli smo izvući tijelo našeg saborca Dejanića. i u toj humanoj operaciji snajperist sa srpskih položaja vrebao je nove žrtve..." - kaže Handžar.

Nakon armijske odluke od 29. aprila 1993. godine da se 4. korpus transformiše u 4. i 6. korpus, došlo je i do stvaranja dvije zasebne korpusne jedinice vojne policije. Već postojeće čete u Konjicu pripojene su Šestom, a dodatno kadrovski popunjena i opremljena mostarska četa prerasla je u Bataljon vojne policije pri komandi 4. korpusa ARBiH.

Handžar se sjeća da je tadašnjom naredbom Arifa Pašalića četa boraca kojom je komandovao Mustafa Isović prešla u strukturu Bataljona Vojne policije, dok je Isović imenovan za zamjenika komandanta 4. korpusa. U Bataljon vojne policije prekomandovana je i takozvana 'Cernička' četa,

kojom je komandovao Esad Humo. Humo će tada preuzeti dužnost zamjenika komandanta Mostarske brigade, dok će istom Pašalićevom naredbom Adnan Handžar preuzeti komandu nad Bataljonom vojne policije. Novoformirani Bataljon sa dvije čete u to vrijeme je brojao 362 pripadnika vojne policije i djelovao je kao snažna, pouzdana i dobro organizovana vojna struktura.

To se potvrdilo nakon napada HVO 9. maja 1993. godine, kada su čete ovog Bataljona zaposjele odbrambene položaje u naseljima uzduž Bulevara. Svoje sposobnosti Bataljon je pokazao i mjesec dana ranije kada je HVO tokom aprila poduzimao oružane provokacije ne bi li isprovocirao šire sukobe sa snagama ARBiH u gradu.

"Tokom aprila 1993. godine, tačnije 17. aprila uslijedio je prvi ozbiljniji napad HVO na naše snage. Dočekali smo ih spremno, tada je naš Bataljon u tom rejonu imao 62 pripadnika pod oružjem. Nakon što je tih dana bilo dogovoreno "primirje", ja sam ipak u istom rejonu rasporedio dvadesetak ljudi da dežuraju i budno prate razvoj situacije. Nismo smjeli nikakav novi napad dočekati sa iznenađenjem, tako je bilo sve do kraja rata..." - objašnjava Adnan Handžar.

Sa takvom organizacijom i snagom, momci iz mostarskih mahala i sokaka znali su da neće biti uzmaka i da nema vojske koja ih može pobijediti. Adnan Handžar se živo sjeća kako je četom na prostorima Šantićeve ulice komandovao njegov kolega Alen Đukić, dok je Almir Tanović u to vrijeme sa svojom četom zaposjeo položaje oko Mikačića kuće u centru grada na Bulevaru Narodne revolucije. Položaje odbrane Mostara na teritoriju dužinom cijele Cernice držali su borci pod komandom Jase Mehića. Njima su se odmah na početku agresije hrvatskih snaga kao dodatna podrška priključili borci Nevesinjskog bataljona učvršćujući položaje uzduž Šantićeve ulice. Pripadnici MUP-a su nešto ranije iz Hotel Mostara prešli u prostore Kina "Partizan" u Šantićevoj ulici i zaposjeli borbene položaje na širem rejonu Bulevara.

Adnan Handžar s ponosom ističe da je u strukturama Bataljona vojne policije, ali i u drugim armijskim jedinicama, bilo i pripadnika srpskog i hrvatskog naroda:

"To su bila ona prava, gradska, mostarska raja, koja je zajedno sa svima nama željela jedino da brani svoje pravo na život u gradu i na pravo svih da ostanu na pragovima svojih kuća. Štaviše, takvih je bilo i na čelnim pozicijama u jedinicama. Komandir naše jedinice na Šemovcu je bio Goran 'Malac' Jelavić. Jedinicom Armije je u aprilu komandovao Goran Gačić, primivši sa svojim borcima prve udare agresije pred kojom nisu ustuknuli ni jednog metra."

Dana 12. jula 1993. godine Adnan Handžar je prekomandovan u komandu 4. korpusa ARBiH, na poziciju referenta za štabnu bezbjednost i poslove vojne policije. Dužnost komandanta 4. bataljona vojne policije tada je predao novom komandantu bataljona, Ziji Leriću. Zamjenik komandanta bataljona u to vrijeme je bio Sabahudin Švabo Balavac, koji će poginuti kasnije u operacijama deblokade grada u Sjevernom logoru.

CENTAR VEZE 4. KORPUSA ARBIH

U svakoj ozbiljnoj vojnoj formaciji, posebno u okolnostima rata, agresije, opsade, jedinice veze predstavljaju žilu kucavicu koja obezbjeđuje pouzdanost i neprekidnost funkcionisanja sistema razmjene informacija, te očuvanja sigurne komunikacije komandnih struktura sa pozicijama borbenih jedinica. Pojednostavljeno rečeno, pouzdani sistem veza između jedinica i vojnih komandi je od vitalnog značaja. Jer kako se u vojnim udžbenicima navodi - ispravke na terenu nema, budući da informacija koja ne stigne, ili čak ne stigne pravovremeno, često gubi značaj a može uzrokovati i fatalne posljedice po stanje na frontu i u borbama. Tako govore vojni udžbenici i iskustva uređenih mirnodopskih vojnih struktura. Ali, stvaranje i razvoj sistema veze u uslovima nenajavljenog rata, brutalne okupacije i agresije i u vojsci koja se silom prilika tek razvijala i stvarala kao pokret svenarodnog otpora i odbrambena komponenta napadnute zemlje, jeste priča za neke nove udžbenike i neke nove generacije koje tek treba napisati.

Sa nepunih 20 godina Ekrem Repeša bio je autentični akter i svjedok svih događanja s početka agresije na prostorima Mostara i Hercegovine. Rat ga je zatekao u Beogradu u armijskoj Školi rezervnih oficira veze. Sa istančanim osjećajem patriotizma i ljudske potrebe da se stavi u odbranu napadnute domovine Bosne i Hercegovine, Ekrem je tražio mogućnosti da se što prije vrati u Mostar. Kada se poslije konačno dokopao Mostara i obreo u zgradi mostarske Vranice, gdje je bila smještena Komanda 4. korpusa ARBiH, bio je siguran da je na pravoj adresi. Sa ponosom se sjeća da su ga u Vranici primili Nijaz Jakupović, tadašnji načelnik veze u Samostalnom bataljonu odbrane Mostara, zajedno sa Fahirom Penavom komandirom Prvog voda veze. Bili su sretni što su dobili još jednog školovanog vezistu.

Sa svojim pretpostavljenima i jedinicom veze bio je najneposrednije uključen u sve aktivnosti vezane za uspostavljanje sistema veze koji će obuhvatiti sve jedinice i sastave 4. korpusa. Prošao je naporan put od veziste u četi do načelnika sektora veze u Mostarskoj brigadi. Kako je vojna struktura 4. korpusa jačala i razvijala, Ekrem Repeša bio je i na dužnosti komandira Čete veze, a zatim i na poziciji načelnika Sektora veze 4. korpusa ARBiH. Prava je osoba da posvjedoči o uspostavljanju i razvijanju sistema veze u armijskoj strukturi 4. korpusa. Živo se sjeća kako je sektor veze pokrivao potrebe svih jedinica iz sastava 4. korpusa dajući dežurstva vezista na svim lokacijama gdje su bile stacionirane

borbene jedinice u gradu - od Konaka, Šipada, Higijenskog zavoda, Doma Armije, uključujući i sve linije odbrane od srpskocrnogorskog agresora na platou Podveležja.

Nakon što je odbrana grada izdržala otvorenu agresiju srpsko-crnogorskih snaga, u Mostarskoj brigadi je sazrijevala svijest o potrebi stvaranja paralelnog centra veze koji će u slučaju potrebe odmah biti u funkciji na sigurnoj, istočnoj strani Mostara. Na tome je posebno insistirao komandant Brigade Midhad Hujdur Hujka. Bio je uvjeren da će poslije poraza i povlačenja srpskih snaga i bivše JNA sa položaja oko Mostara HVO aktivirati svoj ranije skovani plan potčinjavanja armijskih snaga kako bi samoproglašena tvorevina, takozvana "Herceg-Bosna", mogla u cijelosti zavladati u Mostaru i Hercegovini i u potpunosti ugasiti strukture državne vlasti. Mnoge njegove kolege iz komande veze nisu se slagale sa takvim procjenama. Smatrali su da to pretpostavlja veliki trud bez prijeke potrebe, uz opasku - "neće saveznik na saveznika". Očigledno je da nisu bili svjesni opasnosti koja je zvonila na uzbunu i tražila ozbiljne korake. Čak je i Ibrahim Braco Šarić, u to vrijeme načelnik Centra veze 4. korpusa, bio protiv toga sve dok početkom maja nije uhapšen i od strane HVO-a odveden u logor Heliodrom. Međutim, komandant Hujka u ovome je bio kategoričan. Njegova naredba se morala izvršiti bespogovorno.

"Hujka je predosjećao da tek dolazi najteže iskušenje za jedinice Armije RBiH. Stalno je upozoravao na opasnost "blickriga" od strane dojučerašnjih saveznika u borbi protiv zajedničkog agresora. Ispostavilo se da je komandant bio potpuno u pravu, posebno nakon otvorenih oružanih provokacija sa snagama HVO najprije u aprilu i početkom maja 1993. godine, kada je počela otvorena agresija HV i HVO. Počelo je divljačko protjerivanje civilnog stanovništva, zatvaranja ljudi u logore i razaranja Mostara. Njegova naredba je rezultirala solidnom pripremljenošću jedinica Armije RBiH za udar HVO. Mi u Centru veze istinski smo se potrudili da rezervna poluga sistema veze bude u funkciji i uspješno profunkcioniše na lijevoj obali grada."

Ovako je za knjigu "Heroji Mostara" posvjedočio Ekrem Repeša, opisujući detalje oko uspostave paralelnog sistema veze koji je instaliran u svim armijskim punktovima na lijevoj obali Mostara. Jasno se sjeća tog sastanka kod Hujke koji mu je lično izdao naredbu: "Moramo imati varijantu dva. Idi u Vranicu i preseli sve što možeš, ali ostavi i tamo funkcionalnu vezu za jedinicu koja će, u slučaju napada, braniti Komandu Korpusa."

U Centru veze u kasarni "Konak", uoči mučke izdaje zajedničke borbe od strane HVO, Hujka je naredio da se ovlada kompletnim sistemom veze koji je do tada bio pod zajedničkom kontrolom uvježbanih posada vezista Armije i HVO. Ekrem Repeša prisjeća se tih događaja:

"Obavili smo korektan razgovor sa dvojicom vezista iz HVO. Shvatili su šta im je činiti i nakon 9. maja 1993. godine, kada je uslijedio opšti napad HVO na Mostar i jedinice Armije RBiH, kako smo i očekivali, nije ih više bilo na radnim mjestima u Konaku. Naša velika sreća u tom strašnom zapletu bila je što su sva tri bataljona Mostarske brigade raspolagala sistemima veze. Također je i Komanda Brigade imala Vod vezista. Ispostavilo se da je Hujkina strategija značila pun pogodak jer je agresija HVO devastirala sve što je ostalo u komandi Brigade i Korpusa u zgradi Vranice u zapadnom dijelu Mostara, dok je najveći broj pripadnika komandi i armijskih sastava bio zarobljen i zatočen u kazamatima. Situacija je nalagala neophodne brze reorganizacije i postavljenja, pa je za načelnika veze Mostarske brigade postavljen Mujo Bajgorić, dok su mene imenovali za komandira Voda veze."

Uz sve teškoće koje je proizvela agresija HVO, uz neviđeni otpor boraca koji su organizovale komande 4. korpusa i Mostarske brigade, podrazumijevalo se da i pripadnici sektora veze ulože nove napore kako bi odgovorili dramatičnoj situaciji na terenu. Skromni kapaciteti veze, bez dovoljno kvalifikovanog ljudstva, nestanci struje, iziskivali su najčudesnija moguća rješenja za održavanje komunikacije sa komandama, jedinicama i borbenim sastavima. U jedinicama veze poslije skromne obuke primane su žene i djevojke, jer su momci bili potrebniji na prvim linijama odbrane grada. Za opsluživanje glavne centrale u kasarni "Konak" mobilizirani su penzioneri koji su ranije radili u PTT-u. Centrala je bila u punom kapacitetu sve do kraja rata. Umjesto struje, koristili su energiju sa agregata uz korištenje trafo-ulja.

Oskudica opreme zahtijevala je potpuno nove pristupe, pa je u zgradi SDK okupljen cijeli tim inžinjera i najrazličitijih profila majstora i stručnjaka koji su izrađivali priručne telefonske i induktorske centrale, motorole i druga sredstava veze. Tako je u cijelosti opremljena Mostarska brigada, uključujući i sve njene jedinice na položajima. Potom su sistemi veze razvijeni i za sve druge brigade u sklopu 4. korpusa. U kasarni Konak, svjedoči dalje Ekrem Repeša, postojao je zaseban vojni uređaj za vezu kojeg su majstori i inžinjeri preuredili da služi kao vrlo pouzdana amaterska radio-stanica. Mimo redovnih vojnih obaveza, svake večeri pozivima iz Konaka su uspostavljane veze između razdvojenih članova porodica. Onih ovdje u opsadi Mostara i onih u izbjeglištvu, bilo da su boravili u Crnoj Gori, Srbiji, Hrvatskoj, Vojvodini. Događale su se prekrasne veze i ljudski kontakti između radioamatera u regiji. Solidarišući se sa Mostarcima, radioamateri iz Novog Sada su preuzimali obavezu da o vlastitom trošku i vlastitim telefonima kontaktiraju članove razdvojenih porodica koje borave u Norveškoj, Švedskoj, Njemačkoj i "povezuju" ih sutradan uvečer glasom i radiovezom sa najbližima u Mostaru. Bilo je vrlo dirljivih kontakata u toj

neprocjenjivo važnoj zajedničkoj humanoj misiji. Pripadnici centra veze u Konaku, i posebno tehnička i inžinjerska ekipa u zgradi SDK, potrudile su se da od jedne poluispravne radiostanice izgrade prislušni radio uređaj koji je u dvadesetčeterosatnom ritmu vrlo uspješno prisluškivao "komšijske" radioveze prikupljajući vrlo dragocjene informacije o tokovima borbi i namjerama na linijama borbi.

"U pravilu smo znali koji će dio grada i kada biti granatiran i sa kojih položaja, što nam je omogućilo da razvijemo sistem uzbunjivanja i pravovremenog informisanja građana. U svakom slučaju, korištenjem tog prislušnog sistema žrtava među civilima u gradu je bilo puno manje. Kada smo razvili i stavili u funkciju sve pobrojane aparate, o detaljima smo potanko informisali komandanta 4. korpusa Arifa Pašalića. Ubrzo potom je stigla i naredba kojom me Pašalić raspoređuje na dužnost komandanta Centra veze Korpusa" - sjeća se Ekrem Repeša.

Uporedo sa uspješnim opremanjem i uvezivanjem sistema veze sa jedinicama i komandama u strukturama 4. korpusa ARBiH, jedinice veze jačale su i brojčano mobilizacijom novih, mlađih ljudi. Četa veze kojom je u početku komandovao Ekrem Repeša, brojala je već preko 90 pripadnika. U jeku dvostruke agresije, i kasnije, u okviru devet brigada 4. korpusa ARBiH djelovale su posade od po najmanje 30 vezista. To znači da je u sistemu veze Korpusa bilo angažovano između 270 i 300 pripadnika.

Nakon deblokade Mostara, Centar veze Komande 4. korpusa ubrzo je ostvario kontakte sa Vrhovnom komandom u Sarajevu. Odatle je stigla oprema za instaliranje prve šifrirane veze na relaciji Komanda 4. korpusa Mostar - Vrhovna komanda Sarajevo, koja je odmah profunkcionirala na istočnoj strani grada. To je bilo od neprocjenjive važnosti.

Centar veze 4. korpusa, osim vojnim komandama, osiguravao veze i pripadnicima MUP-a i državnoj bezbjednosti, ali i novinarima kako bi slali svoje izvještaje sa ratišta domaćim bh. medijima i svjetskim agencijama, razbijajući i na taj način u agresiji uspostavljeni sistem blokade komuniciranja.

Prestankom sukoba uspostavljena je redovna telefonska veza u početku sa svega dva broja na relaciji Istočni Mostar - Jablanica, i dalje do Sarajeva.

Uspostavljena redovna telefonska veza sa Vrhovnom komandom ARBiH bila je od presudne važnosti. Posebno sa aspekta jačanja morala kako među borcima i komandantima, tako i među građanima uz uvjerenje da će "konačna rješenja", kako ih je na početku agresije osmislio i projektovao HVO uz podršku HV i službenog Zagreba, propasti.

Senad Oručević, koji je u Regionalnom centru MUP-a BiH bio zaposlen još prije rata, još se sjeća ratnog perioda kada je Mostar ostao bez telefonske komunikacije sa svijetom. U to vrijeme je radio na sistemu veza koje je posjedovao MUP i organizovana je mreža koja je telefonski povezivala komandne centre HVO i Armije RBiH, kao i druge važne službe u gradu, među kojima i bolnice.

Sjeća se kako su uspjeli uvezati pet telefonskih brojeva preko centrale u Splitu pa je, osim ključnih vojnih i civilnih adresa vlasti, bilo omogućeno i novinarima da se javljaju svojim redakcijama kako bi slali svoje dnevne izvještaje o stanju na frontu. Senad Oručević se sjeća da je na taj način osiguravao redovno slanje novinarskih izvještaja za "Oslobođenje" koje su slali Alija Behram i Nenad Žujo, dok se Dževad Kolukčija u to vrijeme javljao za redakciju Slobodne Dalmacije.

NAMJENSKA INDUSTRIJA 4. KORPUSA

Pokretanje namjenske industrije u toku agresije '92 - '96 zasigurno je jedna od najnevjerovatnijih priča koja je ostala u sjeni velikih uspjeha boraca Armije RBiH u odbrani Mostara i BiH u dolini Neretve. To je priča o hrabrosti, požrtvovanosti i inovativnosti radnika angažovanih za potrebe odbrane grada, odbrane porodica i odbrane vlastitih života. Tu značajnu ratnu storiju ispisuju zajedno osobe sa fotografije, koje su predstavljale samo srce u agresiji silom prilika uspostavljene Namjenske industrije 4. korpusa ARBiH. U ime ove grupe, koja je djelovala kao zasebna služba u okviru 4. korpusa Armije RBiH sve do formiranja preduzeća SOKO VI, njen član Mirsad Duraković ovako opisuje zajedničke aktivnosti:

"Nas nekolicina u dogovoru sa Komandom 4. korpusa počinjemo sa radom u radionici Tofe Sefića u Opinama, koju nam je stavio na raspolaganje. Drugi prostor u kome smo radili bila je radionica u sklopu bravarsko-limarskog pogona. U dogovoru sa Civilnom zaštitom dobili smo dosta materijala i sirovina za daljnji rad, među kojima su bili čak i saobraćajni znakovi sakupljeni po gradu. To je korišteno kao osnovna sirovina za izradu 'malog groma' koji se ispaljivao sa skraćene, modificirane puške M 48. Nije bio velikog dometa, ali je za gradsku borbu bio vrlo efikasan. U početku je bio napravljen i jedan bacač, ali se puška ipak pokazala kao lakša za manipulaciju. Osim 'malog groma' napravili smo i 'veliki grom' kalibra 220mm. Dobili smo i nešto vježbovnih tromblona koje smo modificirali kao zapaljive, trenutne i kumulativne."

INOVACIJE ZA UDŽBENIKE

Grupa okupljena oko Namjenske industrije 4. korpusa prikupila je od mostarskih lovaca nešto crnog baruta neophodnog za izradu municije. Eksploziv su topili iz neeksplodiranih mina, koristeći vrelu vodu pod velikim pritiskom. Iz koraka u korak grupa je razvijala i dopunjavala

inovacije koje će se pokazati od izuzetnog značaja u naoružavanju armijskih jedinica da se odupru agresiji. Ostale elemente potrebne za proizvodnju oružja i municije pronalazili su u firmama u gradu koje su u to vrijeme bile opustošene i totalno devastirane.

"Međutim, za izradu nekih važnijih sredstava za rad, poput alata i postrojenja, trebalo je potražiti pomoć sa slobodnog teritorija. Ključni problem je bio i odsustvo napajanja električnom energijom u gradu, pa su majstori i inžinjeri ove grupe pomoć morali pronalaziti na slobodnoj teritoriji. Opasnim i zahtjevnim brdskim putem preko Glogova, na obroncima Prenja, čak u četiri navrata u različitim periodima odbrane išli bi satima do slobodne teritorije Glogošnice i Jablanice. Tamo je valjalo proizvesti neophodne alate i postrojenja, a zatim ih dopremiti u Mostar. Ove aktivnosti ranije bi bile dogovarane sa Uredom u Jablanici. U to vrijeme uspostavljen je i kontakt sa namjenskom industrijom u sklopu preduzeća UNIS. To je omogućilo da se u Jablanicu izmjesti "kancelarija namjenske", koja je "pokrivala" odbrambene potrebe Mostara, Jablanice i Konjica." - iznosi svoja sjećanja Mirsad Duraković.

U kasnu jesen 1993. godine pred grupom Namjenske industrije 4. korpusa našao se još jedan izuzetno delikatan zadatak, i to nakon što je 9. novembra HVO srušio Stari most na rijeci Neretvi. Naselja na zapadnoj strani gradi, posebno Donja Mahala gdje je bilo puno civila, našla se pred zidom. Most je u to vrijeme bio jedina preostala veza sa armijskim jedinicama na desnoj obali Neretve. Trebalo je hitno osmisliti i uraditi bilo kakav privremeni paralelni prelaz između dvije obale. Komanda je izdala naredbu da se danonoćno radi na instaliranju posebno dizajnirane korpe koja bi sistemom sajli omogućila prevoz ljudi, ranjenika i materijalno tehničkih sredstava za vojne potrebe. O ovom poduhvatu Mirsad Duraković kaže:

"Mi smo odmah postupili po naredbi. Najprije je vrlo brzo napravljen priručni most koji je inžinjerija instalirala na lokaciji kod Turčinove pekare u naselju Luka. Nažalost, visok vodostaj Neretve u to vrijeme srušio je naš ogroman trud. Korpa je postavljena između hotela 'Bristol' i 'Neretva'. Drugi most je montiran na postojećoj lokaciji Starog mosta. Taj most su kasnije, u svježem miru, 23. jula 1994. godine koristili i predsjednici Izetbegović i Tuđman kada su prešli preko njega, zajedno sa njemačkim ministrom vanjskih poslova Klausom Kinkelom. Mi smo u svakom trenutku računali na najteže moguće izazove koji nas mogu snaći pa smo u rezervi pribavili i čuvali dijelove za barem još tri priručna mosta."

UZ BOK JEDINICAMA

Nakon prelaska u pogone UNIS-a na Tekiji pripadnici sektora Namjenske industrije dobili su dovoljno prostora za širenje proizvodnje, uprkos činjenici da je veći dio bio devastiran ili izgoren. Ipak, u UNIS-u je postojala dobro očuvana, solidna mašinska radionica, ali za aktiviranje alatnih mašina morali su pronaći odgovarajući agregat dovoljne snage. Sve te aktivnosti su urađene relativno brzo. Obezbjeđen je agregat, instalirani su napojni kablovi, a mašine su povezane i puštene u rad. Mirsad Duraković sa svojim kolegama iz grupe Namjenska industrija sjeća se još jednog delikatnog zadatka:

"Osim naših osnovnih aktivnosti, izrada i dostava 'robe' Logistici korpusa, radili smo i sve drugo što je bilo potrebno za ratni Vodovod, Ratnu bolnicu, Štampariju i druge. Kada je trebalo uraditi popravku naoružanja koje je oštećeno uslijed ratnih dejstava, to smo blagovremeno uradili. To se, između ostalog, odnosilo i na popravku lansera raketa oštećenih uslijed granatiranja, zatim popravku PAT-a, ugradnju snajpera, izradu periskopa za gradsku borbu i razna druga borbena sredstva. Najveći izazov bila je popravka haubice 122 mm. Taj delikatan zadatak da osposobimo haubicu dobili smo od Komande Korpusa nakon što je oruđe stradalo u požaru u magacinu gdje je bilo sklonjeno. Sva oprema na haubici, od guma, zaptivki, točkova, opruga, cilindara, pretrpjela je trajna oštećenja. Ovaj nevjerovatan inovativni poduhvat urađen je u Fejićevoj ulici u bivšoj prodavnici 'Lovac'. Radili smo u izuzetno teškim zimskim uslovima u periodu između 21. decembra 1993. do 14. januara 1994. godine. Za sanaciju haubice borci, koji su učestvovali u popravci, su preko Glogova do sela Ravni donijeli na rukama tri nova cilindra (kočnica, izravnjač, hidraulična dizalica) proizvodnje BNT Novi Travnik. Jedan cilindar je bio težak 120 kilograma, drugi tek nešto lakši. Ovo je bilo iscrpljujuće pješačenje u zimskim uslovima koje je trajalo skoro cijela dva dana. Od sela Ravni na sjeveru grada cilindri su prebačeni kamionom do Mostara. Opruge smo sami termički obradili i pripremili za ugradnju, lenjire na glodalici obradili, nove točkove stavili, cilindre napunili inertnim gasom, odnosno hidrauličnim uljem, itd. Bila je ovo naša zajednička velika pobjeda. Haubica je završena i predata borcima Armije 18. januara 1994. godine i na taj uspješan zadatak svi smo bili izuzetno ponosni..."

Na kraju rata, već od 3. februara 1994. godine, ova vrijedna grupa sačinjavat će okosnicu namjenske industrija SOKO VI u osnivanju. Okupili su kadrove raznih specijalnosti, školovane, mnoge sa velikim iskustvom iz nekadašnje prijeratne fabrike SOKO. Već tada fabrika je mogla biti od puno veće koristi gradu i njegovim potrebama. Međutim, uslovi su bili ograničeni dijelom zbog nedostatka specifičnih repromaterijala, ali i prilično neuslovnog radnog prostora. O tome Mirsad Duraković svjedoči sljedeće:

"I pored svih ograničenja i nedostataka, naši majstori su odradili brojne važne zadatke i popravke, među kojima izradu poklopca od pleksiglasa

za kabinu aviona u Mostaru, te ugradnju na avion u Ćoralićima (aerodrom kod Bihaća). Rađene su brojne popravke agregata i drugih tehničkih sredstava i opreme. Nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma 18. marta 1994. godine otvaraju nam se nove mogućnosti. Već ranije su obavljene određene pripreme da se jedan pogon formira u Predionici u Vrapčićima koju smo dobili na privremeno korištenje. Potpisivanjem ovog sporazuma omogućena je, koliko-toliko, slobodna komunikacija iz grada prema sjeveru. Radionicu smo popunjavali strugovima iz grada za planiranu izradu minobacačkih granata. Prve odlivke mina 60 i 82 mm smo dopremili iz Jablanice. Brzo smo osvojili tu proizvodnju, a već 18. jula smo imali prvo probno gađanje u Glogošnici kod Jablanice...”

GRANATE U VLASTITOJ REŽIJI

Nakon osvajanja proizvodnje granata 60 i 82mm, grupa Namjenske industrije dobila je dokumentaciju za proizvodnju minobacačke granate 120mm. Prvi otkivci prevezeni su kamionima iz Željezare Zenica. Uložen je veliki trud u osvajanju proizvodnje tog zahtjevnog oružja pa je uskoro bila moguća masovnija proizvodnja.

Uskoro, mostarska SOKO VI postat će najveći proizvođač granata 120mm na slobodnoj teritoriji BiH. Probna gađanja minobacačkih granata 120mm obavljena su na vojnom poligonu Rostova kod Bugojna.

“Zbog potreba Armije za našim granatama organizovali smo rad u dvije smjene. Prevoz majstora nakon obavljene druge smjene kasno po noći uvijek se odvijao vozilima sa ugašenim svjetlima, jer je lokacija bila u vidokrugu i na dohvatu neprijateljske artiljerije. Jedne prilike geleri granate su pogodili skladište repromaterijala. Pogođen je bio sanduk sa upaljačima, požar se počeo širiti, i bila je vrlo ozbiljna situacija. Međutim, vrlo brzo su stigli vatrogasci i zaustavili širenje požara. Za sve to vrijeme odvijao se i proces proizvodnje dopunskih punjenja u pogonu u UNIS-u. Ova punjenja su zahtijevala posebno precizan, savjestan i profesionalan odnos prema poslu. U pitanju su bili nitroglicerinski i nitrocelulozni baruti. Hvala Bogu da pritom nije bilo nikakvih incidenata, jer bi to izazvalo katastrofalne posljedice” - istakao je Duraković.

Razvoj Namjenske industrije za potrebe Armije RBiH odvijao se u narednom vremenu sa puno više rezultata i uspjeha, popraćenog entuzijazmom inžinjera, majstora, saradnika. Razvoj je podrazumijevao saradnju sa drugim sličnim sektorima širom BiH, što je podrazumijevalo da se krajem 1995. godine ti sektori obiđu i da se uspostavi šira saradnja sa namjenskim industrijama u Sarajevu, logističkom centru i Željezari u Zenici, Tuzli, Živinicama, Novom Travniku, Igmanu u Konjicu, zatim pogonima u Srebreniku, Banovićima, Lukavcu, Gračanici, te aerodromu Ćoralići kod Bihaća. Iz svake posjete u Mostar su, osim sredstava, stizale nove ideje za kreativnim pristupom proizvodnji sredstava za odbranu. Mirsad Duraković i njegovi drugovi iz mostarske Namjenske industrije danas kažu:

“Sa takvim odnosom, udruženim snagama, inovacijama i stvaranjem koje je donosilo rezultate u odbrani Mostara i naše države BiH, znali smo da ćemo se sigurno oduprijeti agresiji i u ovom ratu pobijediti!”

Sa tugom i pijetetom pripadnici grupe Namjenska industrija 4. korpusa ARBiH sjećaju se svojih poginulih drugova. Na radnim zadacima život su izgubili: Adem Mušinović (u UNIS-u), a Salih Macić i Osman Gaković (u pogonu Vrapčići). Ranjeno je pet kolega, među kojima i prvi čovjek namjenske industrije Mehmed Bajgorić, koji je kasnije izabran na poziciju direktora “SOKO” Mostar Vazduhoplovna industrija. Odlukom Vlade FBiH od 11. 04. 1997. godine namjenska industrija u Mostaru je prestala sa radom.

Grupa članova Namjenske industrije 4. korpusa ARBiH željela je da se i u ovoj prilici, kada zbrajaju sjećanja i svoje rezultate u odbrani Mostara i države BiH, zahvali prijateljima i dobrotvorima u inostranstvu koji su ih na različite načine podržavali i pomagali u najtežim vremenima. To su: Puzić Jasmin Japa, Mujić Nusret, Crnalić Omer, Mušinović Ibro, Demić Halil Hela, Omerika Mujo, Batlak Hilmo. Pripadnici grupe Namjenska industrija iz Mostara zahvaljuju za podršku i pomoć u najtežim vremenima za Mostar i BiH svim članovima Humanitarnog društva “Mulheim - Mostar.”

ŠESTI KORPUS ARMIJE REPUBLIKE BIH

Šesti korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine je bio jedan od ukupno sedam korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine. Nastao je podjelom 4. korpusa na južnu zonu (istočni dio Mostara) i sjevernu zonu (Jablanica i Konjic do Fojnice). Odluka o formiranju 6. korpusa je donesena još tokom aprila, a zvanično je formiran Naredbom Štaba Vrhovne komande BiH 9. juna 1993. godine sa sjedištem u Konjicu. To je bilo u vrijeme početka velike ofanzive HVO na jedinice Armije RBiH u Mostaru.

Istom naredbom Vrhovne komande za komandanta 6. korpusa imenovan je Salko Gušić, koji će na toj poziciji ostati do 28. januara 1994. godine. Za zamjenika komandanta imenovan je Braco Fazlić, dok je na poziciju načelnika Štaba korpusa imenovan Dževad Tirak.

Pomoćnici komandanta bili su: za obavještajne poslove Munib Milišić, za sigurnost Nermin Eminović, za moral Mustafa Musić, za personal Džemal Trešnjo, za finansije Ajša Hašimbegović i za pravne poslove Hamid Selimović.

Takva odluka uticala je na razvoj vojnih događanja na terenu Mostara i mnogi vojni analitičari su mišljenja da je na taj način oslabljena odbrana Mostara.

Šesti korpus ARBiH je imao relativno veliku zonu odgovornosti čiji je teren bio ispresijecan što je otežavalo funkcionisanje Korpusa.

Prostirala se od Voluje jame na obroncima planine Treskavica na sjeveroistoku zemlje, preko kanjona rijeke Ljuta, zatim Bjelimićkog platoa pa sve do sela Šćipe u Opštini Prozor.

Zonom odgovornosti ovoga Korpusa bile su povezivane zone odgovornosti Prvog i Četvrtog korpusa Armije Republike BiH.

U svom sastavu Šesti korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine imao je sljedeće jedinice:

- Komanda korpusa, 6. bataljon vojne policije, 609. samostalni inžinjerijski bataljon, 6. mješoviti artiljerijski divizion "Igman", 6. logistička baza;

- 43. brdska brigada je formirana u Konjicu, 1. decembra 1992. godine kao 7. brigada "Suad Alić", a za komandanta je postavljen tadašnji načelnik Štaba TO Konjic Midhad Cerovac. U martu 1993. je preimenovana u 43. bbr. Komandanti Brigade su bili Midhat Pirkić Pirke i Džahid Muratbegović.

- 44. brdska brigada "Neretva" je nastala 21. januara 1993. godine od jedinica TO i jedinica policije Općine Jablanica. Preimenovana je u 44. brdsku brigadu 13. marta 1993. godine, a u 444. brdsku brigadu preimenovana je 8. februara 1995. godine.

Na području Jablanice imala je četiri bataljona i jedinice artiljerijske, logističke i druge podrške. Komandant Brigade "Neretva" je bio Enes Kovačević rođen u selu Rodići kod Jablanice.

- 45. brdska brigada "Neretvica" je formirana 11. 11. 1992. godine pod nazivom "Neretvica" sa komandnim mjestom u Parsovićima, a od jula 1993. godine u Buturović Polju. Za komandanta brigade je postavljen Hasan Hakalović.

- 446. lahka brigada je nastala od vodova i čete TO, te rezervne policije Opštine Prozor. Drugi bataljon Štaba TO Prozor je formiran 14. avgusta 1992. godine. Komandant je bio Eniz Hujdur;

- 447. oslobodilačka brigada formirana je u februaru 1995. godine sa strukturom mlađih boraca iz svih jedinica od Vranjevića do Drežnice i bila je smještena u kasarni Grabovica. Komandant brigade bio je Suad Muharemović.

- 448. oslobodilačka brigada formirana je u februaru 1995. godine od mlađih boraca iz svih jedinica od Jablanice do Bradine, a bila je smještena u kasarni Bradina.

- 450. lahka brigada je formirana od samostalnih odreda i bataljona koji su stekli borbena iskustva na bojištima Bjelašnice, Trnova, Igmana, Bjelimića. Komandant brigade je bio Hamza Ajanović.

- 4. muslimanska slavna brigada, na čelu sa komandantom Nezimom Halilovićem, je formirana u Bradini 4. aprila 1994. godine. Nastala je iz Izviđačko-diverzantske čete Štaba TO Konjic.

- 649. lahka brigada je imala zonu odgovornosti na prostoru Bjelimića i Glavatičeva, između Visočice, Treskavice, Lelije, Crvanja i Zelengore. Komandant brigade je bio Džemo Poljak.

- 4. mješoviti artiljerijski puk je formiran 12. februara 1995. godine. Nastao je iz niza artiljerijskih vodova, baterija i diviziona, od kojih je jedan bio u južnoj, a drugi u sjevernoj zoni odgovornosti 4. korpusa.

- 4. lahki artiljerijsko-raketni divizion protivzračne odbrane (LARD PZO) je formiran 12. februara 1995. godine. Nastao je objedinjavanjem jedinica protuzračne odbrane koju je 4. korpus imao u južnom dijelu zone odgovornosti u sastavu 41. Slavne motorizovane brigade sa jedinicom protuzračne odbrane koju je imao u sjevernom dijelu zone u sastavu 43. brdske brigade. Komandant 4. LARD PZO je bio Saša Kosić.

- 4. inžinjerijski bataljon je nastao iz 609. samostalnog inžinjerijskog bataljona 6. korpusa nakon što je došlo do gašenja Komande 6. korpusa i vraćanja Konjica i Jablanice u zonu 4. korpusa.

Tu su još bile: 601. olbr - 186, Samostalni bataljon "Prozor", Samostalni bataljon "Bjelašnica".

POLICIJA MOSTARA NA PRVOJ LINIJI

O ulozi policije i razvoju legalnih policijskih struktura pod okriljem MUP-a RBiH na području Mostara kao nezaobilaznog, važnog i markantnog oslonca u izgradnji odbrambenog lanca u Mostaru i u cijeloj dolini Neretve tokom agresije u periodu između 1991. i 1995. godine, osim faktografskih historijskih činjenica, svoja svjedočenja za ovu knjigu su iznijeli veterani policije, pripadnici Centra službi bezbjednosti Mostar.

Oni danas aktivno djeluju u okviru vlastitog Udruženja veterana policije u Mostaru čuvajući uspomene na slavne dane oslobodilačkog rata i na svoje pale drugove. Veterani podsjećaju da je policija bila jedina oružana formacija uoči agresije na Bosnu i Hercegovinu i sa sigurnošću se može reći da su njeni pripadnici bili prvi koji su već tokom 1991. i 1992. godine stali u odbranu grada i civilnog stanovništva izloženog nadolazećim opasnostima sa strane.

Podsjećaju da je policija u cjelini doživjela ozbiljnije forme organizovanja i popune sastava nakon što je Odluku o angažovanju rezervnog sastava policije u BiH donijelo Predsjedništvo BiH 19. septembra 1991. godine.

U skladu sa ovom Odlukom u Mostaru je tog dana formiran Operativni štab Policijske uprave Mostar. Istom odlukom utemeljen je inspektorski sastav Stanice javne bezbjednosti (SJB) Mostar u sastavu: Senad Ibrulj, Kasim Mušinović, Safet Memić.

U isto vrijeme su imenovani i komandiri ratnih policijskih stanica: Ahmet Isić, Salko Gaštan, Ćamil Bašić, Ibro Zalihić, Miro Borković, Nedjeljko Leto, Murat Husić, Hasan Mujić, Ivan Dolo, Ferdo Zovko i Mile Golubović. Brzom reorganizacijom i popunom policijskih struktura na širem području Mostara utemeljeno je ukupno 17 policijskih stanica od kojih su u Mostaru tri bile dominantne.

Svi su oni preuzeli zadatke 24-satnog angažovanja na uspostavi ratnih policijskih stanica i stručne strukture i rada u ratnim uslovima. Takav pristup proizveo je solidne preventivne zadatke i akcije te potvrdio spremnost policijskih struktura za puno teže zadatke koji će uslijediti. Ovdje se treba imati u vidu da su već nakon 19. i 20. 9. 1991. godine na području Mostara pristizale jake snage bivše JNA i rezervnog sastava jugovojske koji su u to vrijeme imali nejasne zadatke i ciljeve za Mostar. To je, naravno, pozivalo na oprez.

U GRADU POD OKUPACIJOM

Snage jugovojske bile su stacionirane mahom na južnim i jugoistočnim prilazima gradu, te unutar vojnih kasarni Sjeverni logor, Južni logor, Heliodrom, na prostoru Aerodroma Mostar, kasarne Gorica i drugim vojnim objektima. Nakon zaposjedanja pobrojanih i drugih vojnih objekata, snage jugovojske su bile razmještene i po svim visinskim kotama oko grada sa cijevima teškog naoružanja uperenim prema Mostaru. Dolaskom rezervista bezbjednosno stanje u Mostaru se dodatno usložnjavalo, kažu veterani policije, sjećajući se vremena uoči agresije na Mostar i Republiku BiH. Posvjedočili su o brojnim policijskim izvještajima iz tog vremena koji su zabilježili učestale incidente u gradu koje su izazivale neodgovorne, vrlo često razularene grupe vojnih rezervista pokupljenih iz brojnih mjesta i gradova Srbije i Crne Gore, te pridodatih strukturama bivše JNA. Svakodnevno su rezervisti u alkoholiziranom stanju upotrebljavali vatreno oružje, provocirali te vrijeđali civile na nacionalnoj osnovi. Policijski izvještaji iz tog vremena govore o velikom broju slučajeva u kojima se na najdirektniji način ugrožavala sigurnost građana i njihove imovine.

Veterani policije sa kojima smo razgovarali o događajima tokom 1991, 1992. i kasnije su bili svjedoci masovnih pucanja iz različitih oružja iz smjera Aerodroma Mostar i vojne kasarne Gorica po civilnim naseljima Blagaja, Gnojnica, Dračevica, Podveležja, Rodoča i Jasenice. Kao veliki uspjeh rukovodstva i pripadnika Stanice javne bezbjednosti Mostar navode događaj sa izvlačenjem naoružanja rezervnog policijskog sastava koje je mjesecima ranije bilo preuzeto od rezervista policije i iz kućnih ostava pohranjeno u vojnim objektima Južnog logora JNA.

"Ta izuzetno važna akcija je izvedena 20. septembra 1991. godine, jer su sve procjene govorile kako će snage jugovojske vrlo brzo zaposjesti ne samo vojne objekte nego i onemogućiti sve druge mogućnosti naoružavanja. Iz kasarne Južnog logora izvučeno je oko 800 automatskih pušaka sa pripadajućim borbenim kompletima municije u brojčanom iznosu od 150.000 komada. Iste noći je oružje raspodijeljeno i predato komandirima policijskih stanica i njihovim oružanim policijskim sastavima" - svjedoče veterani policije.

ODLUČAN ODGOVOR NA PROVOKACIJE

U policijskim izvještajima iz tog vremena ukazivano je da jedan broj vojnih obveznika srpske nacionalnosti nije pokazivao spremnosti da se uključi u policijske dužnosti, dok je jedan broj pripadnika rezervnog policijskog sastava razduživao naoružanje.

Međutim, policijske stanice su iznalazile načine kako da popune svoje redove sugrađanima koji su ispunjavali uslove za angažman u policijskim strukturama. Počevši od septembra 1991. godine u istim izvještajima navode se podaci o stalnoj napetosti na terenu, učestalim incidentima, nepovjerenju prema pristiglim vojnim strukturama čiji su razulareni pojedinci i grupe nastavili sa provokacijama, maltretiranjima civila i oružanim incidentima.

Stanice javne bezbjednosti u gradu Mostaru uočavale su i identificirale slučajeve naoružavanja građana srpske nacionalnosti od strane bivše jugovojske.

Kako je vrijeme prolazilo, izvještaji policijskih stanica svjedočili su o sve češćim podmetnutim eksplozijama, pogotovo noću, u kojima su stradavala vozila civila, a sve češće i objekti. Sa područja naselja Šehovine, gdje je u najvećem broju stanovalo srpsko stanovništvo, u noćnim satima otvarana je paljba iz ručnog naoružanja po naseljima Luka i Donja Mahala, Šemovac, te lokalitetu historijske jezgre oko Starog grada. Bilo je to vrijeme kada i građani Mostara pokreću samoinicijativne akcije noćnih dežurstava i straža pomažući na taj način policijskim sastavima grada, svjesni da svi zajedno moraju da se potrude kako bi se očuvao mir i zaštitio grad i njegovi građani.

Prilikom formiranja policijske stanice na lokalitetu Buna u objektu Predionice, u neposrednoj blizini bivšeg motela Buna, u noćnim satima 1. aprila 1992. godine dolazi do napada snaga srpsko-crnogorskog agresora na ovaj objekat. Tada su zarobljeni rezervni policajci Policijske stanice "Luka" koji su bili upućeni kao ispomoć kolegama iz stanice Blagaj: Midhat Hujdur Hujka, Semir Balta, Emir Heljić, Šekib Zuhrić, Elvedin Ajanić.

Ramo Masleša
Ministar MUP-a okruga Mostar

Kasim Mušinović
Rukovodstvo MUP-a Mostara

Senad Ibrulj
Rukovodstvo MUP-a Mostara

Safet Memić
Rukovodstvo MUP-a Mostara

Pravovremenim i efikasnim pregovorima sa nadležnom komandom jugovojske uhapšeni policajci su oslobođeni. Međutim, slične provokacije i nepoštovanje legalne gradske policije od strane bivše jugovojske se nastavilo i kasnije. Krajnje napeti odnosi sa jugovojskom kulminiraju narednih dana kada su od kuršuma ispaljenih iz naselja Šehovina poginuli policajci Jasmin Brekalo i Fadil Karić. To su bile prve žrtve među policijskim strukturama Mostara. Na području naselja Podveležje su zarobljeni policajci Policijske stanice "Blagaj" Senad Salčin i Ćazim Lulić, te su odvedeni u vojni logor "Bileća".

BRUTALNA AGRESIJA JNA NA MOSTAR

Nakon što je Predsjedništvo BiH donijelo odluku kojom se 1. marta 1992. godine službeno ozvaničila i javno proglasila nezavisnost države Bosne i Hercegovine, Mostar se suočio sa otvorenom, brutalnom agresijom na grad. Bilo je to vrijeme kada se bivša Jugoslavenska narodna armija gotovo preko noći udaljavala od svoje ustavne pozicije i uloge i transformisala u vojsku srpskog naroda. Napadi sa položaja bivše JNA su najprije bili usmjereni na privredne objekte u južnoj zoni Mostara, kako svjedoče naši policijski sagovornici. Na udaru su bili pogoni Unisa, Fabrike duhana, preduzeća "Hamo Čerkić" te kompletno naselje Tekija. Otvoreni napadi vojnih sastava bivše JNA iz svih oružja pokazali su prave namjere agresorske vojske koja se preko noći pretvarala u paravojne četničke formacije koje su krenule u potpunu opsadu i pokoravanje Mostara.

Policijske snage zajedno sa pripadnicima Teritorijalne odbrane i brojnim patriotama koji su iskazali veliku hrabrost da istupe na crtu agresorima zaustavili su napredovanje JNA i tih dana aprila i maja potvrđivali su na terenu istinsku snagu otpora i spremnosti da, ne izazivajući otvorene sukobe, ipak ne odstupe i odlučno stanu na crtu agresorima. Na najvećem udaru tih dana aprila i maja 1992. godine bili su pripadnici Policijske stanice Luka 1, te policijske snage na potezu Tekija - Donja Mahala - Čekrk - Baščine, sve do Lučkog mosta. Policijske stanice SJB Mostar bilježe u tim danima marta 1992. godine, a i kasnije, veliki broj ranjenih pripadnika, a padaju i prve žrtve na strani branilaca grada. Na prilazima naselju Tekija, gdje su agresorske snage zaustavljene zahvaljujući dobro organizovanoj odbrani južnih prilaza gradu, poginuo je učesnik odbrane Enko Salčin, teško je ranjen njegov saborac Željko Žika Murati. Nakon samo nekoliko dana odbrane u naselju Tekija bilo je neophodno da se, ispred brojnije i bolje naoružane vojne soldateske iz Srbije i Crne Gore, izmjesti mjesno stanovništvo tih naselja.

DRAČEVICE: STOP ZA REZERVISTE JNA

Bilo je to vrijeme kada je policija, zajedno sa gradskim patriotama, na području južnih naselja uspjela odlučno zaustaviti pješadijski prodor četničke soldateske prema samom gradu. Sedamnaesti mart 1992. godine ostat će upisan krupnim slovima kako u ljetopisu veterana policije, tako i rezervista SJB Mostara i velikog broja mještana koji su hrabro i odlučno u Dračevicama izašli na glavnu saobraćajnicu pred

autobuse sa policijskom pratnjom koji su prevozili rezerviste bivše Jugovojske. Konvoj je namjeravao da preveze srpske i crnogorske rezerviste JNA do kasarne Sjeverni logor u Mostaru, ali je odlučno zaustavljen. Nakon teškog i mučnog pregovaranja gotovo na ivici eskalacije i prijetećeg sukoba, epilog je bio iznenađujuće dobar za Mostar: srpski rezervisti su se morali vratiti u Nevesinje! Regularne snage Stanice javne bezbjednosti Mostara zajedno sa mobilisanim rezervnim sastavima svojih jedinica odnijele su tako prvu pobjedu u korist očuvanja slobode grada i regije.

Dervo Šehić je bio jedan od aktera tog događaja u Dračevicama južno od grada koji je poslao snažnu poruku kako strukturama odbrane Mostara, građanima, a jednako tako i neprijateljski raspoloženim pripadnicima bivše JNA, koja je svoje prisustvo u Mostaru i Hercegovini tog proljeća 1992. godine uporno nastojala prikazati kao "doprinos odbrani i očuvanju Jugoslavije". Stvarnost je, međutim, bila potpuno jasna: nakon što su rasturili Jugoslaviju, njihov dolazak bio je isključivo u znaku okupacije teritorija koje su po paklenim planovima iz okruženja Slobodana Miloševića i centrale JNA u Beogradu trebale pripasti Velikoj Srbiji.

"Da će doći kolona sa srpskim rezervistima JNA nama je u Dračevicama dojavio Sead Sejo Salčin i odmah smo preduzeli mjere osiguranja naselja. Mi smo tada kao legalna milicija raspolagali sa oružjem. U naselju smo imali utvrđenja, policijske kućice sa osiguranjem, bili smo spremni da se branimo i uzvratimo. Nama je bilo jasno o čemu se tu radilo i nije bilo ni jednog mještanina u Dračevicama, Gnojnicama, Blagaju, na koncu i u cijelom Mostaru, koji nije znao šta je bio cilj Jugovojske i srpskocrnogorskih rezervista koji su nahrupili u dolinu Neretve.

Sjećam se da smo odlučno izašli na cestu Mostar - Nevesinje u Dračevicama i stali pred autobuse. Podršku su nam dali mještani Dračevica, a također i grupa pripadnika jedinice "zelene beretke" koje je predvodio Hasan Taslidža. Mi smo bili mobilisani kao rezervni sastav naše milicije u okviru Stanice javne bezbjednosti Mostara. U to vrijeme imali smo multietnički sastav jedinice, pa su zajedno sa mnom na cestu pred rezerviste JNA izašli Siniša Pudar, Huso Šuta, Teo Jarak, Mića Buconjić, Haso Džiho i brojni drugi. Kad smo ih zaustavili, iz autobusa su počeli izlaziti ljudi u šarolikim uniformama. Mnogi su nosili šajkače, jedan broj njih sa bradama, neuredni, alkoholizirani, ali naoružani do zuba. Njihovi komandiri su zahtijevali da ih propustimo "jer ne smije niko zaustavljati regularnu JNA", kako su govorili.

Nakon pregovora u kojima je sa strane JNA i srpskih rezervista nastupio general Momčilo Perišić, a sa naše strane Šefkija Džiho, postignut je dogovor da se autobusi sa rezervistima vrate, a da se organizuju zajedničke straže i održava red i mir na prilazima Mostaru. Međutim, taj dogovor nije potrajao dugo imajući u vidu stvarne namjere jugovojske da okupira i drži pod kontrolom grad i regiju..." - opisuje Dervo Šehić taj sudbonosni događaj i stanje u Dračevicama uoči otvorenog sukoba sa jugovojskom.

PORUKA MOSTARCIMA: GRAD ĆE BITI SLOBODAN!

Prilike u gradu i jasni nagovještaji agresije koja je već bila u toku motivirali su policijske strukture u okviru Stanice javne bezbjednosti Mostar da krenu u nove forme organizacije. Formira se specijalna jedinica jačine dvije čete sa po tri voda. U strukture policije ulaze jednako pripadnici aktivnog sastava kao i rezervnih sastava, što postaje solidno organizovana i snažna policijska struktura spremna za sve delikatne operacije u suprotstavljanju otvorenoj agresiji na grad. Polovinom maja jedinica se preko Goranaca prebacila na prostor Drežnice. Odatle, na lokalitetu Ravni, te na cijelom području tog naselja je aktivno učestvovala u akciji deblokade sjevernog dijela mostarske opštine.

"Probosanski dio pripadnika ove jedinice se odupro prihvatanju tzv. 'prisege' Herceg-Bosni, pritiscima, prijetnjama i napadima, što je imalo pozitivan efekat jer poslije ovog sastanka nisu održavani sastanci sa drugim dijelovima policije na ovu temu" - prisjećaju se veterani policije. Spomenuti događaji su vrlo vjerovatno bili povod da su se, nakon uspješno obavljenog zadatka na deblokadi i oslobađanju sjevernog dijela Mostara od strane srpsko-crnogorske vojske, odmah po povratku u bazu, pokrenule aktivnosti radi rasformiranja jedinice. Bez puno pompe i bez znanja javnosti u isto vrijeme je formirana Specijalna jedinica MUP-a HZ HB sa sjedištem u objektu Šumarskog instituta.

U akciji oslobađanja grada, polovinom juna 1992. godine, najveći dio policijskih snaga je na lijevu obalu Mostara prešao forsirajući rijeku Neretvu u samom gradu u rejonu Bunura, dok je jedna grupa policajaca izvršila forsiranje Neretve na lokalitetu Buna (kod restorana "Brodari").

Oni su u ranim jutarnjim satima zauzeli lokalitet u rejonu motela Buna i ovaj položaj su držali do dolaska pripadnika HV i HVO u popodnevnim satima istog dana. Nakon što su srpsko-crnogorske agresorske snage potisnute prema istočnim obroncima grada, pripadnici policije aktivno učestvuju u borbama na odbrani dostignutih položaja kao i u akcijama koje su bile usmjerene na nova pomjeranja agresora.

"HERCEG BOSNA" RUŠI DRŽAVU BIH

Poslije formiranja Prve mostarske brigade Armije RBiH počelo je vrijeme novog iskušenja za policajce koji su ostali vjerni svojoj zakletvi i odlučnosti da po svaku cijenu brane svoj grad kao multietničku

zajednicu, kao i državu BiH koja neće nestati, niti će biti etnički podijeljena. Nakon što su se srpske i crnogorske snage povukle iz Mostara i doline Neretve, na hrvatskoj strani počele su se plesti drugačije projekcije uređenja zemlje. U gradu su rasle tenzije, HVO je sada već otvoreno stavljao do znanja "ko je gazda u gradu", zahtijevajući lojalnost i pokornost kako policijskih, tako i svih struktura odbrane grada.

Uslijedit će napad pripadnika HVO-a na objekat Stanice javne bezbjednosti Mostar u kome će na najdirektniji i prijeteći način biti formiran i ozvaničen paralelni MUP HZHB, odan isključivo toj novoformiranoj paradržavnoj tvorevini.

Bilo je to vrijeme žestokih pritisaka i otvorenih prijetnji kojima su bili izloženi policajci iz legalnih struktura MUP-a RBiH, odani svom državnom rukovodstvu u Sarajevu. Rukovodstvo MUP-a HZHB sve je činilo kako bi ubijedilo svoje dojučerašnje kolege i ukupnu javnost u dolini Neretve kako na ovom terenu ne funkcioniše državna vlast, želeći na taj način potvrditi da je formiranje paradržavne tvorevine "Herceg-Bosna" bio opravdan čin. Veterani policije danas kažu kako takva očekivanja nisu bila realna i najveći broj pripadnika policijskih struktura ostao je vjeran i lojalan svom rukovodstvu u glavnom gradu BiH Sarajevu.

Situacija je u to vrijeme bila usijana, a pritisci i prijetnje nepodnošljivi. Događale su se i prijetnje fizičkom likvidacijom policajaca. Načelnik MUP-a Ramo Masleša je o stanju na terenu slao nekoliko depeša republičkom MUP-u na ruke Jusufa Pušine sa pitanjem: "Šta uraditi, kako postupati?". Odgovor iz Sarajeva je bio jasan: "Ne smijete biti dio sukoba! Izdržite! Nemojte nasjedati i odgovarati na provokacije! Moramo sačuvati mir"!

Mostarski policajci su znali da je ovakav odgovor iz Sarajeva bio rezonski, imajući u vidu da je valjalo istrajati, jer su prema centru države preko teritorija Mostara i Hercegovine pristizali konvoji sa naoružanjem i logističkom opremom neophodni za odbranu cijele napadnute države.

MOSTARU ZAPRIJETIO DRUGI RAT

Instrukcije iz policijske centrale u Sarajevu upućivale su da se policijske strukture u Mostaru, u slučaju da stanje u odnosima dvije paralelne policijske strukture bude neizdrživo, priključe i stave pod komandu snaga 4. korpusa Armije RBiH, a potom, pod tim okriljem, organizuju redovan rad policije. Bilo je to vrijeme kada pripadnici policijskih struktura, koji su bili odani Predsjedništvu BiH i MUP-u RBiH, zajedno sa svojim rukovodstvom prelaze u strukture Armije RBiH. Najveći broj njih popunjava jedinice Prve mostarske brigade i smještaju se u Hotelu "Mostar" zajedno sa četom koja je već ranije bila razmještena na toj poziciji. Policijska stanica 2. i dalje je egzistirala u objektu Brodara na Mejdanu u starom dijelu grada, a aktivno su egzistirale i policijske stanice Blagaj i Drežnica. Ubrzo nakon tih burnih događaja u objektima kina Partizan formira se sjedište SJB Mostar i Centra službi bezbjednosti Mostar. Početkom 1993. godine u SJB Mostar se ponovo formira specijalna jedinica jačine 30 policajaca. Za komandira ove jedinice je imenovan Suad Mutapčić, a poslije 9. maja 1993. na tu dužnost dolazi Adil Veledar.

Najvažniji zadatak u tom vremenu bio je popuna jedinica i naoružavanje policajaca, posebno imajući u vidu da je struktura MUP-a, koja se ranije pretpočinila vodstvu HVO-a, već bila dobro naoružana. U ovom periodu policajci vrše i poslove obezbjeđenja Starog mosta i novoizgrađenog montažnog mosta Musala, zbog čega na ovim tačkama dolazi do čestih incidenata sa pripadnicima HVO-a. Provokacije su u tom vremenu postajale sve opasnije, pa je do prvih oružanih incidenata došlo 16.marta, potom i 19. marta 1993. godine na linijama Bulevara Narodne revolucije, kada su snage policije HZHB izvršile napad na mostarske policijske snage pod komandom Republičkog MUP-a. Krajem aprila i početkom maja već je bilo očekivano da bi strukture HVO-a i HV-a mogle preduzeti otvorene vojne aktivnosti radi potčinjavanja snaga Armije i policije. U vrijeme pred agresiju, policijske snage odane MUP-u BiH su se u noćnim satima rasporedile linijom Šemovac-Hit-Šantićeva, zbog uočenih čestih pokreta većih grupa HVO-a prema ovim dijelovima grada. Komandne zadatke na dijelovima tih linija preuzeli su tada Kasim Mušinović i Safet Memić. Na potezu dijela Bulevara i dijela Šantićeve linije je preuzeo Ela Elezović sa svojom jedinicom policije, dok je na linijama od Velićeve kuće do Rondoa komandu snaga preuzeo Edo Dilberović.

AGRESIJA ZAUSTAVLJENA NA BULEVARU

Na dan agresije HVO-a i HV-a na Mostar 9. maja 1993. godine policijske snage MUP-a RBiH već su bile na tim linijama i pripremljeni su primili prvi udar napada i uspjele zadržati ove položaje do uvođenja u odbrambene zadatke i položaje armijskih jedinica, kazali su nam veterani policije. Međutim, u nedostatku dovoljno municije i drugih borbenih sredstava morali su se vraćati na početne pozicije odbrane. U periodu dužem od mjesec dana policajcima na ovim linijama nije dolazila zamjena. U tom periodu na ovim linijama odbrane život je položilo šest policajaca, dok je više od 60 njih bilo ranjeno. Nakon stabilizacije linija odbrane u gradu, pripadnici policije su i dalje učestvovali u odbrani ovih položaja, ali su preuzimali i položaje na liniji odbrane na lokalitetima Blagaja, Drežnice, Bijelog Polja i Podveležja. Veterani policije podsjećaju i da je njihova specijalna jedinica MUP-a učestvovala u operacijama na Igmanu prilikom prvog pokušaja oslobađanja Sarajeva.

U akciji deblokade sjevernog dijela grada, uključujući Bijelo Polje, policajci SJB Mostar su aktivno učestvovali i u potpunosti odgovorili postavljenom zadatku. i u ovoj akciji je bilo poginulih i teško ranjenih policajaca. Iz svega navedenog proizlazi zaključak da su pripadnici policije SJB Mostar imali veoma značajne aktivnosti u periodu od 19. 9. 1991. godine, kada su se postrojili u ime građana Mostara kako bi odgovorili na izazove agresije. Tokom pobrojanih akcija u odbrani Mostara život su izgubila 54 pripadnika Centra službi bezbjednosti Mostar, a veliki broj je bio ranjen. Pripadnici rezervnog i aktivnog sastava policijskih snaga Mostara, stalno popunjavani novim snagama, osvjetlali su obraz onog najjačeg, patriotskog dijela Mostara koji je u vremenu dvostruke agresije stao na pravu stranu u odbrani svog grada.

Policijske snage MUP-a RBiH u Mostaru su tokom rata brojale između 350 i 400 pripadnika. Djelovali su kao pripadnici policijskih stanica razmještenih po gradu, ali i kao borbena jedinica. Iz policijskih struktura 25 pripadnika su nosioci odlikovanja "Zlatni ljiljan" ili "Zlatna policijska značka". Srebrenom policijskom zvijezdom odlikovano je 11 policajaca, dok je njih 6 odlikovano Medaljom za hrabrost.

HUJKA JE PONIKAO U NAŠIM REDOVIMA

Članovi Udruženja veterana policije MUP-a RBiH podsjećaju da je upravo iz redova policije izrastao komandant Prve mostarske brigade i komandant odbrane grada Mostara Midhad Hujdur Hujka, koji je rat dočekao kao pripadnik rezervnog sastava policije. Pamte i čuvaju sjećanje na cijeli niz drugih istaknutih saboraca i rodoljuba kojima je najsnažniji motiv za borbu bila odbrana njihove jedine domovine - države Bosne i Hercegovine. Na čelu MUP-a u vrijeme agresije na Mostar i BiH časne komandne uloge su preuzeli i zadatke realizirali sljedeći pripadnici: Ramo Masleša, Safet Memić, Kasim Mušinović, Sead Šehić, Salko Žuljević te brojni drugi pripadnici policijskih struktura i sastava, svrstavši se na taj način među najodanije patriote i borce za odbranu slobode Mostara i nezavisnosti države Bosne i Hercegovine. Još u toku 1991. i 1992. godine pripadnici Službe državne bezbjednosti MUP-a RBiH u Sarajevu osigurali su strategijske obavještajne podatke o planovima i namjerama agresora usmjerenim na rušenje suvereniteta, teritorijalnog integriteta i nasilnu promjenu ustavnog poretka BiH. Otkriveni su vojni planovi za okupaciju dijela teritorije Bosne i Hercegovine na jugu države, te dokumentovane radnje i postupci najviših vojnih i političkih struktura tadašnje krnje Jugoslavije i Srbije, kao i paravojno organiziranje i naoružavanje SDS-a, a kasnije i HDZ-a. Prikupljena dokumentacija i dokazi bili su od neprocjenjive vrijednosti kao dokazni materijal koji je Haški tribunal koristio u postupcima suđenja za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti, udruženi zločinački poduhvat, kao i zločine genocida.

HEROJI SA POLICIJSKIH GRUDOBRANA

Pripadnici policije Centra službi bezbjednosti Mostar, u čijem sastavu je djelovala i Specijalna jedinica "Bosna 4", mogu biti ponosni da niti jedan pripadnik policije nije osumnjičen ili krivično gonjen za ratne zločine. Bili su na raspolaganju svojoj domovini i svom narodu sa svim onim dobrim i hrabrim patriotama koji su hrabro i časno branili Republiku Bosnu i Hercegovinu u periodu 1991-1995. godine. Na ratištima Mostara, Jablanice, Prozora, Konjica, Tarčina, Pazarića, Igmana te diljem Bosne i Hercegovine život je izgubilo 98, a ranjena su 274 pripadnika CSB Mostar. Za iskazanu izuzetnu hrabrost i ratne zasluge odlikovani su sljedeći pripadnici MUP-a RBiH: Policijskom medaljom za hrabrost (posthumno): Jugo Amir, Masleša Halil, Muratspahić Atif, Džoklo Abdulah, Hujdur Midhad, Jaranović Haris, Brekao Jasmin, Karić Fadil. Zlatnom policijskom značkom/zvijezdom (posthumno): Kečo Almir, Demić Edin, Memić Adnan, Pala Miralem, Sarić Sead, Šito Nazif, Brajević Senad, Elezović Edmir, Macanović Adis, Budim Semir, Smajić Ismet, Nikšić Velija, Borić Mustafa, Tucaković Šefik, Hejub Bešir, Novalić Senad, Šurković Esad, Galijašević Ćamil, Lerić Zijo, Zulović Ekrem, Tafro Kadir, Šaković Medin, Čustović Rašid, Balić Idriz, Arap Mustafa, Margeta Ivo, Marić Semir, Smajkić Ibrahim, Šukman Sabahudin, Nanić Nijaz, Milanović Esad, Zukić Miralem, Maksumić Naser, Pehilj Ćamil, Gabela Esmir. Srebrenom policijskom značkom/zvijezdom (posthumno): Kuštrić Amir, Džiho Hasan, Eminagić Goran, Busuladžić Aziz, Čamo Mujo, Džipa Haris, Husnić Junuz, Lulić Adis, Špago Ahmed, Šećibović Nusret, Lavić Šećo. Srebrenom policijskom značkom/zvijezdom: Cokoja Almir, Gagula Semir, Sadiković Murat, Mušinović Kasim, Šehić Sead, Čomor Šefko, Bebanić Nerkez, Bobić Husein, Zebić Emin. Sve ove detaljne informacije o djelovanju policijskih snaga MUP-a BiH smo dobili od ključnih aktera tih događaja koji danas djeluju u okviru Udruženja veterana policije u Mostaru.

KAJAKAŠI FORSIRALI NERETVU

Jedinica za spašavanje ljudi i materijalnih dobara na vodi je djelovala formalno u okviru Civilne zaštite grada, ali je u različitim situacijama i u skladu sa vojnim potrebama najdirektnije učestvovala u odbrani grada. Jedinica je pod komandom Zije Oručevića (koji će poslije rata biti imenovan za načelnika Policijske uprave Mostar) aktivno učestvovala u organizaciji prevoza čamcima preko rijeke Neretve u operacijama oslobađanja istočne obale Mostara u junu 1992.

U tom zadatku svoje zapažene uloge i zadatke kao vozači čamaca imali su: Rešad Šahinagić, Salem Zuka Zukanović, Izedin Zukanović, Beko Bijavica. Kasnije će ova jedinica biti pridodata Četi Cernica u okviru boračke strukture Mostarske brigade Armije RBiH.

Bilo je i grupa koje su u Mostaru samoinicijativno organizovale vlastite grupe i jedinice i snažno doprinosile otporu agresiji. Međutim, kako je agresija narastala i postajala sve ozbiljnija, sve te samostalne grupe boraca stavile su se na raspolaganje Komandi Mostarske brigade i 4. korpusa.

BOSNA 4 - MIRAN SAN MOSTARCIMA

Dok se te zime 1994. godine, nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma, priželjkivala i očekivala skora demilitarizacija grada i najavljeni dolazak evropske administracije, stanje na terenu i organizacija odbrane nalagali su nove načine i modele organizovanja kako bi se osigurala sigurnost građana i sačuvalo u ratu odbranjeno. Operativno tijelo Hercegovine, u saradnji sa Komandom 4. korpusa, vodstvom Regionalnog MUP-a BiH, organizuje formiranje specijalne jedinice MUP-a BiH "Bosna 4" koja, uz subordinaciju sa redovnim sastavima Centra službi bezbjednosti, brine o zaštiti kompletne gradske jezgre. i vojska i narod su to vrijeme dočekali sa ohrabrenjem i nadom, iscrpljeni dvogodišnjim ratovanjem protiv srpsko-crnogorskog agresora, HVO i HV, i posebno iscrpljujućim uličnim borbama u samom središtu grada Mostara.

U prve dvije godine rata borci Armije Republike Bosne i Hercegovine i pripadnici MUP-a BiH suočili su se sa svim vidovima ratovanja - od forsiranja rijeke Neretve i borbi na platou Podveležja, borbe između dva agresora na uskom prostoru, deblokade sjevernog područja grada iznutra, i to bez ičije pomoći, pa sve do borbi za svaku kuću i svaki metar u Šantićevoj ulici i duž glavne gradske saobraćajnice kao linije razdvajanja vojski pod imenom "Bulevar Narodne revolucije".

U gotovo nemogućim uslovima stalnog artiljerijskog djelovanja po civilnim objektima u gradu, borci Armije RBiH i MUP-a RBiH su, iako slabo opremljeni i malobrojni, uprkos velikim žrtvama, uspjeli odbraniti Mostar i civilno stanovništvo, državu Bosnu i Hercegovinu na ovim prostorima i dočekati spremni predstojeće mirovne pregovore. Ostat će zapamćeno da je specijalna jedinica "Laste" iz Sarajeva došla u kraću pomoć odbrani grada, gdje su izgubili jednog saborca.

EVROPA KONAČNO U MOSTARU

U novonastalim okolnostima potpisivanja Vašingtonskog sporazuma i demilitarizacije Mostara zbog dolaska evropske administracije, iako je kraj rata bio još daleko, moralo se pristupiti demilitarizaciji i reorganizaciji jedinica na način da se ne ugroze odbranjeni položaji u širem rejonu Mostara, te da se spremno dočekaju izazovi koje su donosile nove okolnosti i pretpostavke mirovnih planova. U tom vremenskom periodu sistematski se jačaju jedinice MUP-a RBiH koji je morao preuzeti složene poslove i zadatke očuvanja reda i mira u Mostaru u kojem su tenzije, podjele, ali i oružani incidenti bili svakodnevnica. Istovremeno, MUP RBiH morao je biti spreman, u nedostatku jedinica Armije RBiH u demilitarizovanoj zoni, podnijeti i teret eventualnog novog oružanog sukoba u samom gradu. Otuda je i formiranje specijalne jedinice "Bosna 4" predstavljalo važan doprinos jačanju i profesionalizaciji policijskih snaga. U sastav ove jedinice odabrani su najbolji i najiskusniji borci iz jedinica Armije RBiH i CSB-a Mostar. Među njima je bilo i nosilaca najviših ratnih priznanja koji su svjesno prelaskom u ovu jedinicu odustali od svojih vojnih karijera i preuzeli nove zadatke. Na čelo jedinice dolazi proslavljeni komandant 41. Viteške brigade Armije RBiH Semir Drljević Lovac.

Brojno stanje jedinice se mijenjalo, a u jednom trenutku Bosna 4 je brojala više od 400 pripadnika. Oni su, pored redovnih policijskih dužnosti u Mostaru, učestvovali i u mnogim značajnim vojnim operacijama, među kojima i u pokušaju deblokade Sarajeva iznutra, kao i u akciji "Jesen 94" na prostoru šireg rejona Pločno. U obje ove akcije samo zahvaljujući odličnoj psihofizičkoj pripremljenosti i obučenosti pripadnika jedinice i iskusnom i mudrom rukovođenju i komandovanju, jedinica nije pretrpjela veće gubitke.

U trenucima potpunog rasula u sjevernoj zoni odgovornosti 4. korpusa Armije RBiH, na poziv komandanta 4. korpusa, jedinica "Bosna 4" je vratila izgubljene položaje u rejonu Rošci i stabilizovala odbrambene položaje. U ovoj akciji poginuo je zamjenik komandanta jedinice Zijo Lerić. Pored borbenih zadataka, pripadnici "Bosna 4" u tom periodu obavljali su i najsloženije policijske poslove među kojima su obezbjeđenje lica i posjeta Mostaru visokog rizika, kao što je bila posjeta predsjednika Hrvatske Franje Tuđmana. Pripadnici jedinice "Bosna 4" radili su i mnoge druge poslove o kojima javnost ne zna mnogo, a koji su sačuvali miran san Mostarcima u ta teška ratna vremena. Mnogi od pripadnika Bosne 4 činili su i okosnicu Jedinice za podršku nakon ujedinjavanja hrvatskih i bošnjačkih struktura u novi MUP HNK.

SRPSKO-HRVATSKA TRAMPA TERITORIJA

Dok je krajem maja i početkom juna 1992. godine uveliko pripremana vojna operacija oslobađanja istočne obale grada Mostara koja je u to vrijeme bila pod kontrolom snaga JNA i srpskih vojnih i paravojnih snaga, niko nije mogao znati da postoje tajni srpsko - hrvatski politički dogovori na najvišem nivou o zaustavljanju međusobnih sukoba i podjeli teritorija BiH.

Godinama kasnije, procesi za ratne zločine pred sudom Ujedinjenih naroda u Hagu, prije svega u slučaju protiv Slobodana Miloševića, rasvijetlili su pozadinu sporazuma kojeg su 25. marta 1991. godine, u

Karađorđevu, postigli tadašnji predsjednici Srbije i Hrvatske, Slobodan Milošević i Franjo Tuđman. Da je u centru njihove pažnje bila podjela Bosne i Hercegovine uz teritorijalnu razmjenu interesnih dijelova zemlje koji su u to vrijeme bili pod kontrolom vojski Srbije i Hrvatske, potvrđeno je i u nastavku serije sudskih procesa visokim srpskim i hrvatskim oficirima, optuženim za ratne zločine.

Specijalni izvještač Jasminka Kocijan, urednica multimedije agencije Tanjug, koja je pratila suđenje Slobodanu Miloševiću, prenijela je iz Haške sudnice zanimljivo svjedočenje pokajnika i zaštićenog Haškog svjedoka "C17".

Taj nekadašnji pripadnik specijalnih snaga JNA ("Crvene beretke"), pred Haškim tužiocima i sudijama prepričao je obraćanje vojnicima generala Momčila Perišića u prvoj polovini juna 1992.godine postrojenim na aerodromu u Mostaru: "Perišić je rekao da je Mostar prodat za Doboj, Derventu, Bosanski Brod i kompletan Posavski koridor i da on tu ništa ne može da uradi. Rekao je da će ostaviti oružje Srbima koji žele tu da ostanu, a da će onima koji hoće da idu sa vojskom biti omogućeno da budu pod ugovorom..." - rekao je ovaj zaštićeni Haški svjedok.

Još jedan autentični svjedok tih događaja takođe je potvrdio sadržaj razgovora kojeg je general Momčilo Perišić tih dana juna 1992.godine vodio sa pripadnicima srpske vojske, nakon čega je pala odluka o povlačenju JNA i srpskih snaga.

Brano Zečević, predsjednik ratnih vojnih veterana iz Nevesinja izjavio je za medije u Trebinju da je "povlačenje Srba iz doline Neretve i danas nerazjašnjeno, i u vojnom i u političkom smislu": "Neko iz komande je naredio povlačenje. Ja bih i danas želio znati ko je to naredio. To će ostati rana i žal svim Srbima iz doline Neretve. Imali smo kapacitete, bili smo brojniji, borbe u Mostaru i dolini Neretve, praktično, nije ni bilo..." - navodi Zečević i pojašnjava svjedočenje sa istočne obale Mostara pod okupacijom srpskih snaga: "Tog jutra je jedna grupica ispod Šarića džamije prešla Neretvu na Hadžića limanu, izašla na lijevu stranu, zapucala... Neko iz naše komande je naredio povlačenje. Ja bih i danas želio znati zašto i ko je to bio..."

Brojni Haški izvještači sa suđenja Slobodanu Miloševiću i drugima iz vojne i političke vrhuške nekadašnje krnje Savezne Republike Jugoslavije i Srbije, prenijeli su regionalnoj javnosti i brojne detalje vezane za sporazum koji su u Grazu u Austriji 6. maja 1992.godine potpisali Mate Boban i osuđeni ratni zločinac Radovan Karadžić.

Novinari su snažni naglasak dali i na činjenicu da su Boban i Karadžić potpisali sporazum o podjeli i razmjeni teritorija u BiH i pored toga što je Bosna i Hercegovina već 6. aprila iste godine dobila međunarodno priznanje Evropske zajednice, a već 22.maja 1992.godine postala država - članica Ujedinjenih nacija.

Kada je tekst sporazuma došao pred medije, bilo je bjelodano da su tadašnji lideri hrvatske, odnosno srpske strane praktično konkretizirali dogovor iz Karađorđeva i precizirali teritorijalnu podjelu BiH. Područje cijele Posavine Mate Boban je velikodušno prepustio Republici srpskoj, tada u nastajanju, dok su Bosansko Grahovo, Glamoč i Drvar pripali takozvanoj Herceg-Bosni. Tuđman se odrekao Posavine i tamošnjih Hrvata, dok je njegov izaslanik Boban za Hrvate tražio Mostar koji je bio zacrtan kao sjedište, odnosno "hrvatski stolni grad" i Stolac kao strateško hrvatsko pitanje. Prenoseći autentična svjedočenja iz Haškog procesa "Jadranko Prlić i ostali", ali i konačnu presudu "šestorki", brojni ugledni mediji u regiji ex- Jugoslavije primjetili su takođe da je cijelo to vrijeme trajala neposredna saradnja između političkih i vojnih struktura hrvatske i srpske strane u BiH.

U Haškoj presudi šestorici političkih i vojnih lidera "Herceg-Bosne", poznatoj kao predmet "Jadranko Prlić i ostali", navodi se (citat) "da je bez obzira na neprijateljstva između snaga Herceg-Bosne (HVO) i snaga bosanskih Srba u proljeće i ljeto 1992.godine, posebno nakon sporazuma Boban-Karadžić, uspostavljena značajna i trajna saradnja između bosanskih Hrvata i bosanskih Srba i ona je u onim dijelovima Bosne i Hercegovine na koje se ova Optužnica najviše odnosi trajala, uz manje izuzetke, sve do kraja 1993.godine."

Saopštenje koje su Mate Boban i Radovan Karadžić potpisali u austrijskom Grazu pokazuje svu suštinu zajedničkog i dogovorenog srpskog i hrvatskog velikodržavnog projekta za podjelu Bosne i Hercegovine.

Šest dana poslije Graza, 12. maja 1992. godine, dio onoga što su dogovorili Boban i Karadžić potvrđeno je na zasjedanju Narodne skupštine Republike srpske usvajanjem Šest strateških ciljeva: podjela Sarajeva, razdvajanje srpskog naroda od druge dvije nacionalne zajednice, uspostavljanje koridora između Semberije i Krajine, koridora u dolini rijeke Drine, odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država, uspostavljanje granice na rijekama Uni i Neretvi i osiguranje izlaza Republike Srpske na more.

Hrvatska politika koja je danas na sceni, kako ona u Zagrebu tako i aktuelna u Mostaru, ni 30 godina od rata nije se suštinski promijenila, dok se, s vremena na vrijeme, najdirektnije pominju mračni ciljevi naznačeni u devedesetim godinama tokom agresije na BiH kojih se hrvatska strana nikada nije odrekla.

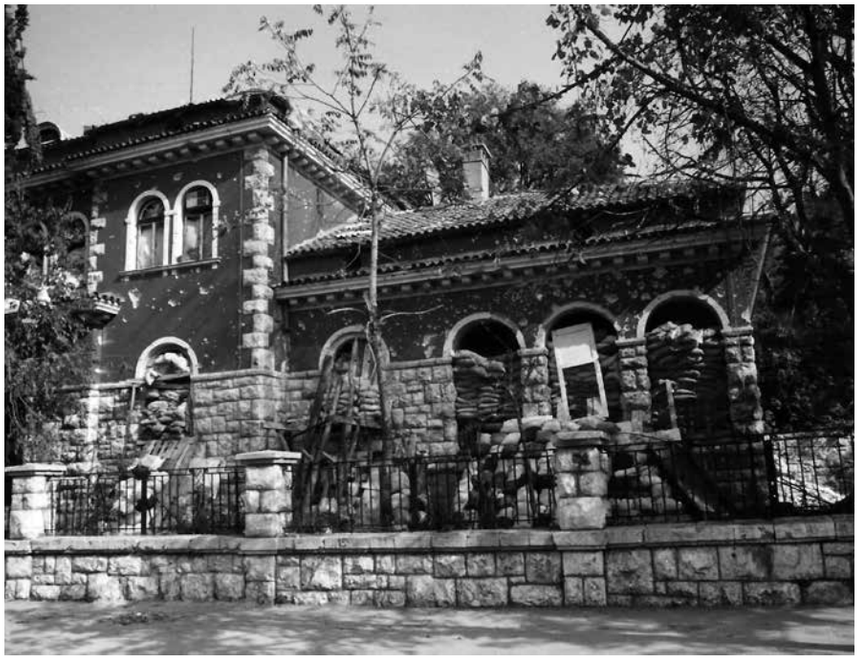

OTPOR JAČI OD AGRESIJE

Otpor Mostaraca bio je jači od agresije. Kako su svjedoci i hroničari zapisali, moglo se raditi i graditi samo noću i tako obnavljati uvijek iznova porušene oslonce svog opstanka. Gradili su se domišljato konstruisani improvizovani mostovi za prelaz preko rijeke Neretve, utvrđivali položaji, raspodjeljivali oskudni paketići sa najosnovnijim prehrambenim artiklima.

Mostarska djeca pod opsadom su i u tako vanrednim okolnostima, čak uz svijeće i u podrumima zgrada, išla na redovnu školsku nastavu. Ogromnu logističku i svaku drugu ljudsku pomoć pružali su tada građanima opsjednutog Mostara pripadnici spontano organizovane strukture Civilne zaštite. Policijski sat i zabrana kretanja su bili na snazi tokom dana, kako bi se sačuvalo što više života.

U ta neopisivo teška vremena jedinstvo građana, Armije i MUP- a, koje je vladalo u Mostaru, bilo je presudan faktor koji je i borcima i Komandi pomagao da istraju u borbi bez ikakve pomoći sa strane, a o predaji se nije ni razmišljalo. Prkoseći svakoj vojnoj logici i doktrini, Mostarci su izdržali sva iskušenja i odbranili pravo na opstanak i život u svom gradu Mostaru.

Zaustavljena agresija bojovnika HVO, koja je pokleknula jednako na Bulevaru Narodne revolucije, Donjoj Mahali, u Šantićevoj, na prilazima naselju Zalik sa sjevernih kapija grada i u industrijskoj zoni južnije, ispod pogona Fabrike duhana, Vinarije i Velmosa, stavila je veoma brzo do znanja napadačima da je Mostar nepobjediv.

Ljudima koji su se našli u opsadi, odsječeni i zaboravljeni od cijelog svijeta, tako snažan i organizovan otpor i zaustavljanje agresije u središtu grada ulili su novo samopouzdanje i vjeru da ustaše, kako su bojovnike HVO nazivali građani, neće uspjeti i da će Mostar nadjačati napadače. Sve što je bilo doraslo borbi, stalo je u stroj i popunjavalo linije odbrane.

Svi su danonoćno i prioritetno radili u korist snabdijevanja prve linije fronta i činili sve kako bi i narod i njegova vojska istrajali u očajničkoj borbi za slobodu, koja je napaćenim Mostarcima morala doći jednog dana.

RATNA BOLNICA SPASA

U paklu istočnog dijela Mostara nakon 9. maja 1993. svakodnevno je ginulo ili ranjavano na desetine vojnika i civila među kojima je bio veliki broj žena i djece. Opsada grada, jedna od najkrvavijih u historiji ratovanja, iznjedrila je u Mostaru drugu vrstu heroja - zdravstvene radnike. Heroji rata u bijelom - kako su građani zvali svoje dobročinioce i spasioce.

Osoblje jedine Ratne bolnice, locirane u zgradi Higijenskog zavoda na Carini, na čelu sa dr. Draganom Milavićem i dr. Zlatkom Skikićem u gotovo nemogućim uslovima u priručnoj bolnici, pod stalnim snajperskim i artiljerijskim napadima, obavili su na hiljade složenih operacija spašavajući na taj način mnoge živote u potpuno nehumanim i nemogućim uslovima rada i djelovanja. To što se nazivalo bolnicom ni po čemu nije ni ličilo na profesionalnu ustanovu tog tipa, funkcije i sadržaja, osim po hrabrim, stručnim ljudima - ljekarima i medicinskom osoblju kojem mnogi Mostarci duguju svoje živote.

Tokom agresije u Mostaru je porušeno gotovo sve. Nije se mogao vidjeti nijedan neoštećen objekat. Porušene su sve škole, džamije, ambulante i ustanove. Sa istočnih padina Mostara dugo vremena nije se mogao razaznati nijedan crveni krov na kućama. Porušeni su i svi mostovi, a na kraju u jesen 1993. godine u prahu i pepelu razaranja HVO-a nestao je i biser svjetske arhitekture - Stari most. U isto vrijeme, nad civilima u dijelu grada pod kontrolom HVO-a nastavljao se užasan zločin, odvođenje u logore i masovno silovanje i ubijanje nevinih ljudi. Progon i zločin se dešavao svim nehrvatima kao i Hrvatima koji su se na bilo koji način pokušali suprotstaviti tim neljudskim neciviliziranim hordama.

U ratnom dnevniku mostarske Ratne bolnice, koja je osim centralne bolnice u objektu Higijenskog zavoda imala područne ambulante u svim mostarskim i prigradskim naseljima, upisana su imena ljekara,

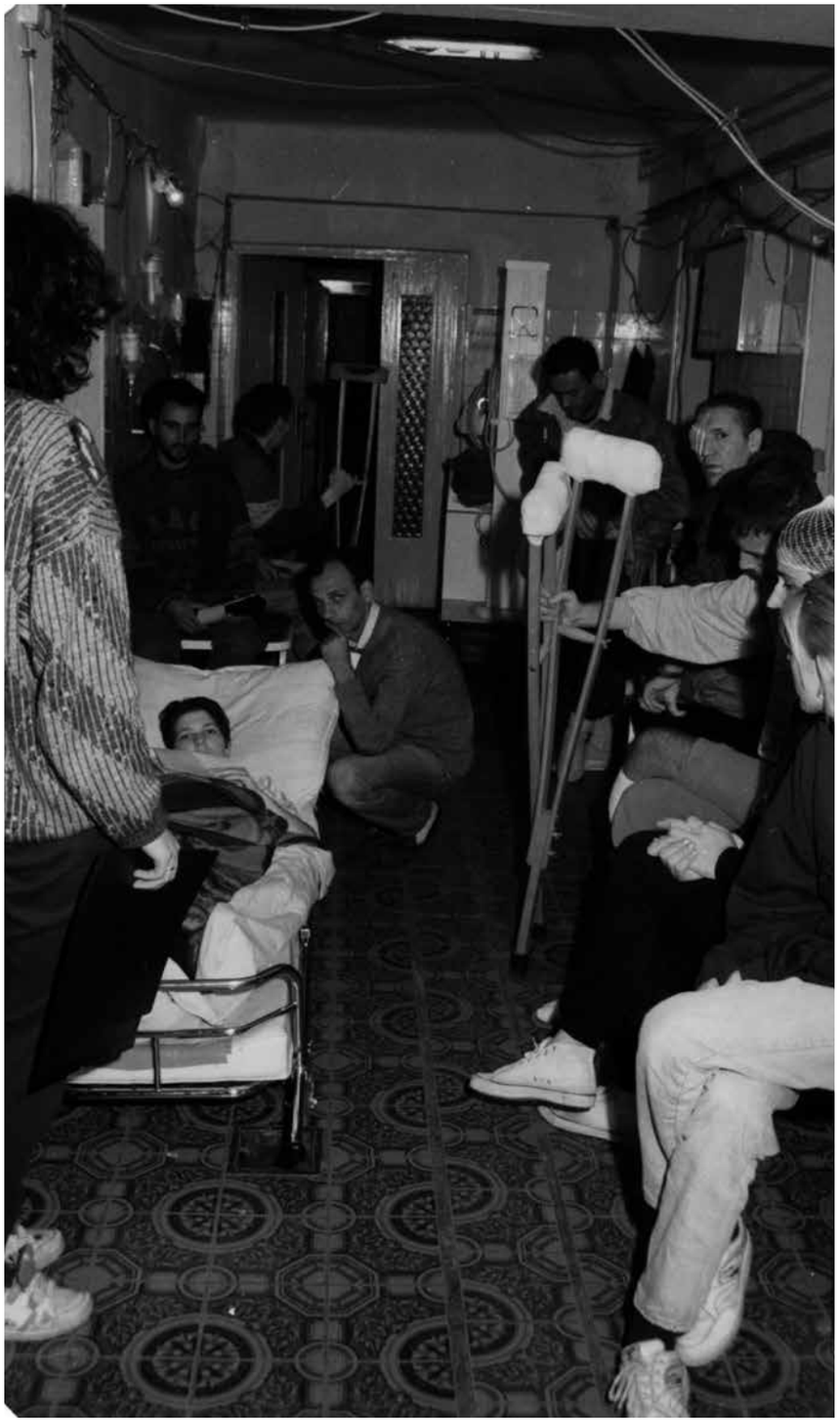

medicinskih radnika i drugog logističkog osoblja, koje je na svoj humani način odigralo nemjerljive uloge u zbrinjavanju ranjenih boraca i građana u najtežem periodu dvostruke agresije na hercegovačko središte.

Ljekari: Ademović Ismet, Čamdžić Almira, Ćorić Višnja, Ćišić Ibrahim, Derviškadić Nazif, Duraković Edina, Duranović Muhamed, Džeko Nusret, Fočić Malina, Guzin Zlatko, Hadžić Ermin, Hadžiomerović Zijo, Humo Semir, Imamović Meliha, Imamović Nedžad, Kadić Osman, Kajtaz Džihan, Konjhodžić Hafid, Lakišić Edin, Mahinić Alija, Milavić Dragan, Milavić Snježana, Mujić Skikić Emela, Muslibegović Adis, Obradović Ibro, Omanović Ramo, Puzić Zoran, Rahimić Mirsad, Rajkov Jovica, Rizvanbegović Faruk, Sarić Bajro, Skikić Zlatko, Spahić Muhamed , Tucović Seid. Farmaceuti: Čerić Senad, Gološ Jasminka , Mahić Muhiba Hiba, Vele Salko. Medicinske sestre/tehničari: Aršinović Enisa, Avdić Halid, Avdić Samija, Begović Meaz, Benca Dunja, Bjelica Alma, Brekalo Snježana, Brkan Halil, Buvadić Sejdefa, Buzaljko Nijaz, Buzaljko Nijaza, Čagalj Salih, Čampara Amela, Čorbadić Šefik, Dedić Suad, Dedić Suada, Droce Senada, Dvizac Habib, Džeko Munevera, Džubur Đulsa, Džubur Fikreta, Elezović Emina, Elezović Seka, Fazlić Džidža, Fazlić Munezeha, Galuza Nataša, Gosto Emina, Gosto Emir, Gosto Raiza, Gosto Ramiza, Granić Emil, Gušo Amira, Habul Ibro, Hadžajlić Adrijana, Hadžić Haris, Hadžić Sabaha, Humačkić Rasema, Ivanišević Verica, Jašarević Ramiz, Jelovac Arif, Jelovac Enes, Jelovac Hasan, Kajić Haso, Kajtaz Lejla, Kaniža Tanja, Kanjiža Tatjana, Kazazić Mugdim, Kazimić Đila, Kelecija Šefko, Kevrić Jadranka, Klarić Pantić Mila, Kreso Zilha, Krpo Anđa, Krvavac Aida, Kuštrić Sead, Lazarević Gordana, Lerić Enisa, Lerić Mehmed, Lukić Nino, Macić Dervo, Mahmutović Senija, Maksumić Mevlida, Mango Ragifa, Maslo Edina, Mezić Sanela, Mujić Taib, Muratović Alma, Mušić Ekrem, Mušić Mustafa, Nazdrajić Minka, Ništović Ajša, Nožić Salko, Oglić Lajla, Omerika Sevda, Omerović Đani, Oručević Đani, Oručević Samira, Pajo Mila, Panić Anđa, Pantić Slobodan, Pašić Nadija, Patak Lejla, Petrović Linda, Popo Mufera, Puce Nada, Puzić Ajlina, Rašidović Alma, Redžić Mahmut, Repak Adnan, Rokša Adisa, Salčin Sabira, Sefić Ajša, Selimotić Maida, Serdarević Goran, Sivonjić Sunita, Smajić Samija, Spahić Ahmed, Spahić Nerma, Suhonjić Sunita, Šabanac Omer, Škoro Heta, Škoro Ifeta, Škoro Mustafa, Taslaman Šefko, Tabaković Ekrem, Trbonja Sejo, Turudić Azer, Turudić Mevlida, Vejzović Škoro Maja, Začinović Zerina. Laboranti: Alikafić Gordana Fizioterapeuti: Brkan Halil, Granić Emil, Jelovac Enes, Lukić Nino, Taslaman Ševko. Vozači: Baralija Halil, Crnalić Alija, Enver Salčin, Husić Hamid, Smajkić Rasim, Tanović Eso, Zuhrić Osman. Mrtvozornik: Morina Agim Šok. Spremačice: Delalić Aida, Fajić Džemila, Fišić Rahima, Lazarević Đurica, Ljepava Jovanka, Maksumić Hamida, Mičijević Hidajeta, Mičijević Zahida, Smajić Fatima, Šašković Razija, Šehić Ćamila. Civilna zaštita: Bjelica Slobodan,

Gaši Mehmed, Gušić Enes, Klarić Zdravko, Kruškonja Omer, Maslo Enis, Petrović Đuro, Puzić Dragan. Električari: Alikalfić Osman, Behram Safet, Čerkić Mirsad, Ćemal Mirza, Drljević Dragan, Đuliman Alija, Golоš Mujo, Rajković Kemal. Servirke: Demirović Zejna, Memić Azra, Mičijević Esma, Slipičević Selma, Šantić Mirsada, Škaljić Jasna, Škaljić Mirsada, Talović Dženita. Osiguranje: Abanović Emir, Bešo Ibrahim, Bratić Mustafa, Bucman Suad, Ćišić Nazif, Ćupina Alija, Duraković Salko, Džajo Miralem, Gosto Ibro, Hadžović Enver, Husić Selim, Ibrulj Predrag, Janjić Spaso, Kajtaz Aden, Krvavac Sudo, Kurt Arif, Linić Ibrahim, Lukić Radoslav, Numić Nedžad, Penava Hasan, Porobić Sadudin, Rahimić Alica, Rahimić Kemal, Rašljanin Sabahudin, Šarić Senadin, Šator Alija, Šegetalo Asim, Škaljić Idriz. Socijalni radnici: Balta Sulejman, Pantić Slobodan, Trbonja Sejo. Logistička služba: Bajgorić Indijala, Beganović Meho, Behram Safet, Čampara Šefik, Opijač Enver, Popara Rifat.

HUMANISTI IZ SARAJEVA

Medicinski radnik Haris Hara Hadžić, koji je bio uposlenik Ratne bolnice u najtežem periodu agresije na grad Mostar, ne želi da se zaboravi da su u tom periodu iz Sarajeva dolazile ekipe ljekara kako bi pomagali svojim mostarskim kolegama. U teškim ratnim okolnostima stizali su iz Sarajeva na različite načine, a od Jablanice do Mostara bukvalno pješice planinskim putevima između linija srpske i hrvatske vojske. Dr. Zlatko Vuković, rođenjem Mostarac, a danas poznati sarajevski hirurg,

kaže da su, zajedno s njim, u tri zasebne grupe, iz sarajevskih klinika dolazili brojni ljekari kao podrška i pomoć kolegama u Ratnoj bolnici u Mostaru. Osim dr. Zlatka Vukovića, tu su bili: dr. Zoran Hadžiahmetović, dr. Adnan Dizdar, dr. Mufid Lazović, dr. Ljubica Buba Todorović, dr. Mehmed Javorić, dr. Zoran Ličanin, dr. Mirsad Alić, dr. Muhamed Spužić, dr. Suvad Karčić, dr. Ismet Suljević, dr. Ekrem Čelik, dr. Goran Đinić, dr. Muhamed Šestan, dr. Senad Šečić... Od medicinskog osoblja iz Sarajeva, u ekipama su bili i Samija Đinić, Mahir Smajić, zatim Teufik - Fike, Ismet, Alen i brojni drugi.

PRAVOSUĐE U RATU

Dok je još uveliko trajala agresija na grad Mostar, civilni organi vlasti bili su danonoćno uz bok jedinicama 4. korpusa Armije RBiH kao njihova najveća moralna i logistička podrška. Uprkos teškim ratnim uslovima, posebno tokom 1993. godine, Ratno predsjedništvo i Vlada Mostara, zajedno sa Predsjedništvom Okruga Mostar donijeli su odluke o utemeljenju i pokretanju rada u svim ustanovama koje čine vlast i predstavljaju državu BiH na prostorima Mostara i Hercegovine. U to vrijeme donesena je i odluka o formiranju pravosudnih institucija kako civilnih, tako i vojnih. Predstavnici pravosudnih organizacija sjećaju se da je veliko zalaganje za utemeljenje pravosuđa u gradu i regiji pokazao Mehmed Meho Šator, u to vrijeme na funkciji pomoćnika komandanta 4. korpusa ARBiH za pravne poslove.

U sastavu Višeg suda u Mostaru na pozicijama sudija djelovali su: Halil Maksumić, Reuf Zaimović, Jasna Bajramović, Zuhra Hodžić. Tužioci su bili Aid Glavović i Ibro Bulić. Kao sudije Općinskog suda Mostar djelovali su: Nijaz Đuliman, Dragan Puzić, Edisa Zahiragić, Tarik Mahmutagić, Zlatko Tanović, Jesenka Muminagić, Tanja Kazazić, dok su tužioci bili Šemsa Droce i Edin Kotlo.

U toku ratne 1993. godine formiran je Okružni vojni sud u čijem sastavu su kao sudije djelovale sljedeće osobe: Mehmed Meho Šator (predsjednik), Nurko Pobrić, Munevera Rahimić, Mirso Resulović, Asim Šuta, Memić Enes.

Tužiteljstvo Okružnog vojnog suda predstavljali su tužioci: Goran Pervan i Temim Sead. Vojno- disciplinski sud predstavljao je u funkciji predsjednika Suda Ramić Ćamil. Sjedište navedenih pravosudnih institucija je bilo u zgradi Lutkarskog pozorišta u mostarskom Brankovcu.

RADIO MOSTAR - SVJETLO ISTINE I OTPORA

Dok je počev od 9. maja 1993. pa sve do potpisivanja Vašingtonskog sporazuma Mostar trpio strašna razaranja naselja uz svakodnevne pogibije nedužnih civila u redovima za vodu, u pokušajima da se dođe

do hrane ili ogrijeva, Mostarcima se u eteru javljao vjerovatno jedini glas istine i nade - Radio Mostar, emitujući svoj program ovoga puta sa nove lokacije na lijevoj obali Mostara.

Bila je to samoinicijativno i patriotski okupljena i organizovana brojna novinarska ekipa samo sa jednim zadatkom: pred građane iznijeti istinite, objektivne i kredibilne informacije sa jasnim izvorom svake od njih. Bio je to i svojevrstan odgovor na stanje medija u Mostaru nakon što je jedini gradski medij u vlasništvu njegovih građana - prijeratni Radio Mostar - voljom hrvatskih vlasti i njihove novinarske posade napustio svoje građane i preko noći se počeo oglašavati ekskluzivno samo kao "Hrvatska postaja Mostar", koristeći kao službeni isključivo hrvatski jezik i servirajući lažne informacije koje su išle sa jedne te iste adrese s ciljem širenja propagande za interese HVO i tzv. HR Herceg-Bosne.

GLAS U IME GRAĐANA

Novi glas u eteru Mostara i njegovih građana bio je Radio BiH - Ratni studio Mostar, čiji je signal bio prekinut tokom samo jednog dana - onog 9. maja 1993. godine kada je njegova tehnika potpuno uništena u krvavom pohodu HVO nakon osvajanja zgrade "Vranica".

Samo dan kasnije, Radio BiH - Ratni studio Mostar se ponovo oglasio. Ovog puta sa lokacije na slobodnoj, lijevoj, neosvojenoj obali Neretve. Građani Mostara, kako oni u obruču istočnog dijela grada, uplašeni, poniženi i izmrcvareni ubitačnom artiljerijskom i snajperskom vatrom, tako i oni u zapadnom dijelu Mostara, slušali su ovaj glas istine i vraćali nadu u slobodu, pravdu i zajednički život u svom gradu.

Sa posebnim emocijama, upravo posredstvom talasa Radio Mostara, objavljen je i dan kada je neslužbeno proglašen prvi dan mira - 23. juli 1994. godine. Tada je, naime, objelodanjeno da u Mostar dolazi evropska administracija na čelu sa evropskim upraviteljem Hansom Košnikom pa je upravo taj dan, spontano, u ime građana označen kao - praznik slobode.

Spisak angažiranih na Radiju BiH - Ratnom studiju Mostar: Alena Bajramović, Amna Bakija, Seno Bakija, Elvedin Balalić Titi, Edin Balić, Almira Bašić, Alija Behram, Mirsad Behram, Zlata Behram, Manja Bošković, Zlata Brajlović, Amer Brkan, Salko Burić Caki, Sanja Čopelj, Aris Ćišić, Ilijaz Delić, Alma Demirović, Sejo Derviškadić, Adla Dizdar, Selma Dizdar, Alison Dobrić, Alisa Džebo, Maja Dželilović, Sead Đulić, Senad Efica, Dženita Elezović, Sanja Fočić, Halil Gadara, Slobodanka Boba Ganić, Džemal Hamzić, Adnan Hasić, Selma Hrustanović, Dinka Jelin, Siniša Jokić, Azer Jugo, Elvedina Jugo, Sanel Kajan, Haso Kajić, Ines Kajić, Šaćira Seka Kajić, Faruk Kajtaz, Alden Kajtaz, Sanela Kazazić, Džemal Kodro, Dejan Kolukčija, Aida Krehić, Tajma Kurt, Alija Lizde, Izeta Maksumić, Senada Malanović, Asim Manjgo, Enisa Muran, Adaleta Nametak, Jasna Nezirović, Saudina Nikšić, Samir Nožić, Amira Oglić, Mirsada Omanović, Majda Omanović, Damir Pediša, Edina Pehilj,

Enes Ratkušić, Nedim Repak, Edita Rokša, Senad Seknić, Ermin Sela Selimhodžić, Aida Selmanović, Šemsudin Zlatko Serdarević, Salko Sijamija, Rijad Skopljak, Izudin Ćićo Šahović, Zoran Šaković, Mustafa Šantić, Muhamed Šator, Dragi Šestić, Armin Taslaman, Dario Terzić, Omer Vatrić, Sadeta Vejzović, Denis Vila, Dubravka Vojnović, Elvedina Zlomušica, Anel Zvonić, i drugi.

Dana 20. septembra 1995. godine sa programom je startala prva prava mostarska televizija zasnovana na profesionalnim programskim, tehničkim i emisionim standardima kakve su u to vrijeme imale sve slične profesionalne tv stanice u Evropi i svijetu.

Rođena u paklu dvostruke agresije na grad Mostar, tog dana RTM je zaokružila i svekolikoj domaćoj i međunarodnoj javnosti predstavila redakciju sa svoja četiri proizvodna medijska stuba: Radio Mostar, Televiziju Mostar, novinu "Stari Mostar" i muzičku produkciju. Emitovanje radijskog i tv programa RTM-a odvijalo se u početku u krajnje skromnim uslovima u privremenoj redakciji i studiju u Fejićevoj ulici.

Radilo se u početku sa nedovoljno izraslim novinarskim i tehničkim kadrom, ali je zahvaljujući nevjerovatnom entuzijazmu novinara, tehničara i saradnika redakcija vremenom izrastala u pravi profesionalni medij. Na velikoj svečanosti povodom tri ratne godine Radio Mostara - Ratnog studija i pokretanja TV programa i novine održanoj u prostorijama kulturnog društva "Camarad" redakciji se pridružio veliki broj građana i prijatelja projekta.

HISTORIJSKA ZAHVALNOST RTM-U

Radioteleviziji Mostar je uručena "Zlatna plaketa" Predsjedništva Opštine Mostar za sve što je Radio Mostar - Ratni studio uradio u periodu agresije na grad između ratne 1992. i 1995. godine. Priznanje je u ime novinara i redakcije primio direktor i glavni urednik RTM-a Alija Behram.

"RTM je bila na visini svog zadatka u medijskoj borbi za istinu i pravdu, uvijek na strani Grada i njegovih građana, u teškom vremenu kada je Mostar trpio dvije jednako brutalne uporedne agresije. i ova mostarska medijska pobjeda, zapravo, jeste podrška Mostaru i njegovoj borbi da ostvari plemenite ciljeve jedinstvenog, zajedničkog grada, za koji će se njegovi stanovnici boriti i izboriti do kraja..." - rekao je tada Safet Oručević.

Dr. Haris Silajdžić, tadašnji premijer BiH, poželio je redakciji i RTM-u uspješan rad, rekavši: "Čestitam vam otvaranje mostarske televizije i dao Bog da se čujete dalje od CNN-a! Radiotelevizija je potrebna da odgajamo ljude i da im kažemo istinu - što više informacija, to je više slobode za sve ljude... Također, želio bih da vam se vrate svi oni koji su sada izvan Mostara koji su morali otići odavde, ispred zla i zbog straha. Pozovite ih da se što prije vrate - nema Mostara bez Mostaraca. Zbog toga je vaša radiotelevizija važna, važna je što treba da odgaja ljude, da im kaže istinu o svemu, da im pruži sve informacije, uvijek i na svakom mjestu..." - poručio je te 1995. godine Haris Silajdžić.

"DA BOG DA BILI KAO CNN !"

Istog dana u podne dr. Haris Silajdžić je zajedno sa kolegama - ministrima u Vladi, Enesom Karićem, Farukom Smailbegovićem, Ibrahimom Koluderom i Muhamedom Lemešom, u pratnji gradonačelnika Safeta Oručevića posjetio redakciju RTM-a i simboličnim pokretanjem ručice na regleru i službeno ozvaničio puštanje programa Televizije Mostar. Projekat TV Mostar uslijedio je, naime, nakon ranijeg kontakta koji je Silajdžić imao sa čelnicima Mostara.

Na svečanosti RTM-a iste večeri emitovan je prvi dnevnik nove gradske televizije, koji je pripremala cijela redakcija, a zajedno u eter prezentirali Izudin Šahović i Sanel Kajan sa kamermanima Arisom Ćišićem, Eldinom Palatom, dok su tehničku posadu za emitovanje programa predvodili Ermin Selimhodžić, Salko Burić, Armin Taslaman i grupa realizatora i tehničara. Bila je to prilika i da kolektiv RTM-a iskaže zahvalnost i poštovanje ljudima koji su snažno doprinijeli da RTM ugleda svjetlo dana.

Zlatnu značku sa poveljom Radiotelevizije Mostar dobili su: Alija Izetbegović, predsjednik Predsjedništva BiH, dr. Haris Silajdžić, predsjednik Vlade R/F BiH, brigadni general Arif Pašalić, gradonačelnik Mostara Safet Oručević, Fondacija SOROŠ i Centar za nezavisne medije Ljubljana. Veliku zahvalnost za podršku RTM-u, posebno u ratnom periodu, radnici RTM-a iskazali su Nedžadu Rajkoviću, Irfanu Milaviću, Džeriju Hjumu, i brojnim Mostarcima u svijetu koji su pomogli da Radio - Ratni studio Mostar dobije moćniji predajnik programa i da se nabave prve kamere.

GRAD SMO HRANILI I BRANILI ISTINOM

Rađanje RTM-a je u gradu probudilo želju za istinom, rodila se nova nada, a ljudi su bili gladni tačnih i pravovremenih vijesti. Mnogi su željeli posvjedočiti i o događajima kojima su bili svjedoci, progovoriti o vlastitim traumama i gubicima.

Osjećala se neskrivena ljutnja zbog ničim izazvane agresije i tako okrutnog obračuna sa gradom i njegovim ljudima koji su silom zatvarani u logore i rastjerani po svijetu. Prkosni Mostarci koji su htjeli sačuvati svoju čast i obraz željeli su o svemu što se događalo glasno da govore. Upiralo se prstom u adrese i ljude koji su prouzrokovali kataklizmu kraj Neretve, žigosale su se loše stvari i loši postupci. Logoraši su pričali

svoje traumatične, kazamatske priče i sudbine. Takav pristup imao je odjeka. Uticali smo da se greške ispravljaju, a nove ideje pretaču u konkretne projekte od interesa za Mostar i njegove građane.

Novinari Bošnjaci i Srbi protjerani su iz redakcije, a u okviru Informativnog centra bio je ukinut sedmičnjak "Sloboda". Najveći broj novinara i saradnika bivšeg ICM-a tada je našao angažman pod okriljem novog radija. Dok je Mostar tog septembra 1992. godine liječio rane i ožiljke svježe okončane srpskocrnogorske agresije, Mostarcima se u eteru javljao glasni eho novog Radio Mostara - Ratnog studija. Svoj radijski program emitovao je sa zapadne strane iz zgrade "Vranica", gdje je bio pod okriljem podrške Komande 4. korpusa i Mostarske brigade Armije RBiH. Za glavnog urednika izabran je Alija Lizde, a zajedno s njim program je uređivala Zlata Behram uz podršku brojne zajednice novinara i dopisnika iz brojnih medija.

Pokrenut je časopis "Mostarsko jutro". Na mjesto glavnog i odgovornog urednika imenovan je Džemal Hamzić, nakon što je voljom HVO izgubio posao u sedmičnjaku "Sloboda". Na tu poziciju preporučio ga je medijski doajen Hercegovine Mugdim Karabeg, u to vrijeme urednik mostarskog dopisništva dnevnika "Oslobođenje", koji je i sam pisao za novoformirano novinsko izdanje.

Novine su okupile najistaknutija novinarska pera Mostara i Hercegovine. Mostarsku medijsku scenu te jeseni 1992. godine ogrijalo je novo sunce. Radio Mostar - Ratni studio bio je snažno motiviran idejom afirmacije i očuvanja svih zajedničkih civilizacijskih vrijednosti koje su Mostar uvijek činile središtem regije. Radio je glasno zagovarao očuvanje cjelovitosti grada i afirmaciju njegove multietničke, multireligijske, multikulturalne sadržine.

UZ RADIO I TV PROGRAM

Takav koncept pozdravljao je najveći broj građana, ali se nije dopadao samoproglašenim vlastima paradržavne tvorevine "Herceg-Bosna".

Ljudi koji su bili u redakciji tog medija sjećaju se te jeseni 1992. godine čestih oružanih upada vojne policije HVO koja je prijetnjom oružjem zahtijevala prekid programa, pravdajući to "odsustvom osnivačke legitimacije medija". Rješenje je pronađeno preko noći. Uz podršku i odobrenje rukovodstva u Sarajevu, Radio Mostar - Ratni studio počeo se oglašavati kao Radio BiH - Ratni studio Mostar. Pod krovom Vranice, uz Radio, uskoro se počeo emitovati i program redakcije TVBiH - Ratni studio Mostar. Opremu i tehniku za novu televiziju ustupila je tada prijeratna TV AS, a korištena je kamera i oprema dopisništva Televizije Sarajevo. U press-centru u popularnoj Mostarki, saglasnošću svih novinara akreditovanih u okviru mostarskog press-centra, za glavnog urednika nove redakcije TVBiH - Ratni studio Mostar izabran je Alija Behram. Kamermani su bili Aner Kotlo, vlasnik TV AS, i Emir Koso, profesionalni kamerman mostarskog dopisništva TVBiH.

Oko programa okupili su se brojni novinari Radija i drugi saradnici među kojima su se posebno angažovali novinari Dževad Kolukčija i Nenad Žujo. Iako je u to vrijeme bio profesionalno zaposlen u redakciji lista "Oslobođenje" i angažovan kao ratni dopisnik iz Mostara, Behram je prihvatio i novu, uporednu medijsku zadaću vodeći i uređujući tv program. Programi Radija i TV Mostar u Vranici odvijali su se sve dok HVO nije agresivno i mučki u zoru 9. maja 1993. godine napao jedinice Armije RBiH u gradu i odlučio da vojnom silom od Mostara načini "prijestolnicu" takozvane Hrvatske republike Herceg-Bosne. Redakcije Radija i TV u Vranici, potpuno su devastirane, opljačkane i uništene. Urednici i brojni novinari Radija koji su se zatekli u racijama na zapadnoj strani Mostara uhapšeni su i odvedeni u neljudskim postupanjima i uslovima u koncentracione logore Heliodrom, Dretelj i druge.

GLAS SLOBODNOG MOSTARA

Među njima su uhapšeni i zatočeni novinari Mugdim Karabeg, Nenad Žujo, Alija Lizde, Dževad Kolukčija i brojni drugi iz redakcije Radija, među kojima su bile i žene. Bilo je to vrijeme planetarne sramote u izvedbi HVO-a i političkog vođstva "Herceg-Bosne". O tome su pisale i svjedočile redakcije najuticajnijih medija svijeta. Međutim, otpor agresiji na Mostar podrazumijevao je i glasan medijski odgovor na koji

nije trebalo dugo čekati. Samo dan nakon početka agresije, Radio BiH - Ratni studio Mostar se ponovo oglasio. Ovog puta signal radija u eteru poslan je sa lokacije na slobodnoj, lijevoj obali rijeke Neretve.

Građani Mostara, kako oni u obruču istočnog dijela grada, uplašeni, poniženi i izmrcvareni ubitačnom artiljerijskom i snajperskom vatrom, tako i oni u zapadnom dijelu Mostara, slušali su ovaj glas istine. On se oglašavao srcem, hrabrio Mostarce, puštao muziku koja je djelovala poput lijeka, budio nadu, najavljivao slobodu, pravdu i zajednički život u nepodijeljenom gradu i Bosni i Hercegovini koji će pobijediti svoje mrzitelje i djelitelje. Sa posebnim emocijama, upravo posredstvom talasa Radio Mostara - Ratnog studija, uz pjesmu i slavljenje slobode, objavljen je i dan kada je okončana surova agresija na Mostar, a grad i službeno prodisao prvim danom mira.

POZDRAVLJENO RAĐANJE RTM

Radio Mostar - Ratni studio, koji je vrijeme slobode dočekao pod kontrolom Komande 4. korpusa ARBiH, otvorio je novu stranicu svog budućeg razvojnog iskoraka. Nova civilna vlast Mostara početkom maja 1995. godine donijela je odluku o službenom formiranju RTM. Za direktora i glavnog urednika imenovan je Alija Behram. Prioriteti iznad svih su bili okupljanje i edukacija profesionalnog kadra, razvoj radioprograma i izgradnja nove televizije Mostar.

Radio Mostar, od 16. septembra 1992. i svih narednih godina bio je bastion slobode, prepoznatljiv i dosljedan medijski borac za očuvanje cjelovitosti i multietničke strukture grada Mostara i jednako tako Bosne i Hercegovine, zemlje ravnopravnih naroda i građana. Medijska uloga i ideje koje je promovirao RTM prepoznate su ne samo u Mostaru nego i kod velikog broja prijatelja i donatora u svijetu.

"Naše projekte svježe iza rata podržala je Fondacija Soroš donirajući profesionalnu opremu za proizvodnju i emitovanje našeg radijskog programa. Pomogli su na više načina naši Mostarci u svijetu, a grupa izbjeglica okupljena u Oslu sakupila je novac i RTM poklonila prvu kameru. RTM je kod donatora prepoznata među nekoliko vodećih komercijalnih stanica u BiH kao medij čiji razvoj treba podržati. Uslijedili su pozivi za posjetu medijima u SAD i Kanadi. Kao gosti VOA i desetine malih i srednjih tv stanica u Americi i Kanadi, bili smo motivirani da slijedimo njihova iskustva. Bili smo svjesni da je jedina budućnost za male, zdrave tv stanice, izgradnja komercijalne tv mreže koja će biti zasnovana na jasnim pravilima zajedničkog medijskog biznisa. To je značilo nabavku i zajedničko emitovanje visokokvalitetnog komercijalnog, zabavnog tv programa, uz zaštitu pojedinačnih interesa stanica da očuvaju i razvijaju vlastiti program za lokalnu publiku. Rezultat tih posjeta bio je formiranje TV mreže TVIN, o čemu je osnivački protokol potpisan u Mostaru gdje je domaćin prvoj BiH TV mreži u historiji zemlje bila Radiotelevizija Mostar. Osnivačke akte nove TV mreže TVIN 6. 9. 1996. godine u Mostaru su tada zajedno potpisali: Aleksandar Ademović (RTV Tuzla), Elvir Švrakić (NTV Hayat), Alija Behram (RTV Mostar), Adil Kulenović (NTV Studio 99) i Taib Bajramović (Zetel), koji su istovremeno akreditovani i kao Uređivački kolegij novog medija. Kasnije se TVIN oglašavao pod logom OBN (Open broadcast network), čiji je jedan od stubova u Mostaru i Hercegovini bila RTM. Kada se projekat OBN odmetnuo od članica mreže u zaseban, za tv stanice - osnivače nejasan i problematičan privatni projekat na koji smo imali sve manje uticaja, od naših sponzora zatražili smo da nam pomognu da osnujemo vlastitu tv mrežu."

PODRŠKA MEĐUNARODNIH DONATORA

"Tokom tri posjete u SAD i Kanadi, a zatim u evropskim medijskim centrima, 2001. godine ustanovljena je TV Mreža BiH koja će, prvi put i svježe iza rata, medijskim biznisom i saradnjom povezati pokidane medijske veze između Tuzle, Banja Luke, Sarajeva i Mostara. Mrežu su utemeljili ATV Banja Luka, Tuzlanska TV, RTV Mostar, NTV Hayat i HTV 'Oscar C'. Nakon početka emitovanja, TV mreža je okupila ukupno 18 tv stanica iz cijele zemlje sa ukupnim potencijalnim medijskim tržištem od preko 2 miliona gledalaca. Sa tri sata zajedničkog mrežnog programa u narednim godinama tv stanice su preuzimale između 15 i

18 sati sportskog, filmskog i muzičkog programa u sretnoj kombinaciji sa lokalnim vijestima i emisijama. TV Mreža BiH emitovala je i dijelila program sa tv stanicama preko satelita čime je RTM obezbijedilo da, uz ostalo, izgradi svojevrstan TV most sa Mostarcima koje je rat raselio po svijetu. Moje veliko profesionalno zadovoljstvo bila je zvanična procjena svjetskih donatora TV Mreže BiH 'da RTV Mostar posjeduje i dosljedno ostvaruje ciljeve koji su u skladu sa širim ciljevima Agencije Chemonics USAID Medija projekta i njegovim specifičnim komponentama'. Sa takvim viđenjem profesionalnog statusa RTM-a bili su saglasni i ostali međunarodni donatori, među kojima IREX Pro Media SAD, Fondacija Soroš, Švedski Helsinški komitet, Press Now, i drugi, sa čijih adresa je za našu Radioteleviziju donirana emisiona i studijska tv oprema u vrijednosti od preko milion dolara. U ljeto 2000. godine Mostar su prelijetali helikopteri UNPROFOR-a prenoseći kontejner sa emisionom opremom i antenske stubove za RTM. Istovremeno, započelo je montiranje najsavremenije studijske tehnike u novim, modernijim uslovima. RTM je tada oglasio da se u Mostaru prvi put ispisuje historija utemeljenja moderne digitalne radiotelevizije kakvu Mostar do tada nije imao priliku gledati. U septembru 2001. godine utemeljena je i registrovana TV Mreža BiH. Na prijedlog Charlesa Northripa, poznatog medijskog stručnjaka iz SAD koji je bio mentor projekta, imenovan sam za predsjednika Uprave TV Mreže BiH. To je za mene zaista bio vrhunac profesionalnog uspona, ali i prepoznavanja i uspona RTM-a u medijskoj industriji BiH. Već tada su radio i TV Mostar emitovali 24.satni program u digitalnom formatu, a svoje informacije predstavljali svijetu i putem vlastitog web-portala www.rtvmo.ba" - iznosi svoja sjećanja Alija Behram.

RADIO, TELEVIZIJA, NOVINE, MUZIČKA PRODUKCIJA

Sa spiska novinara, urednika, spikera, montažera, emitera programa RTM-a Behram posebno izdvaja nekoliko kolega i saradnika koji su prednjačili u razvoju mostarskog medijskog biznisa. Uz sve što je preduzimao kao novinar i urednik tv programa, Samir Nožić se posebno angažovao i dokazao u izdavačkoj djelatnosti. Pod krovom RTM-a okupio je brojne novinare i saradnike koji su kreirali teme i pisali za novi list "Stari Mostar." Kasnije su se iz tog izdavačkog poduhvata rađale nove ideje, pa su u Mostaru osvanule i novine "Sloboda", oformljena je kompanija "BH perspektive". Zlatko Serdarević je cijelo vrijeme izvještavao sa mjesta događaja, najčešće iz oblasti kulture, ali i obnove i izgradnje. Kamerom i sa kamermanima RTM-a zabilježio je svaki važan detalj u tokovima obnove i izgradnje Starog mosta i sanacije u ratu devastirane stare mostarske jezgre. U ratu je okupio i formirao Mostarske bulbule koji su pjesmom hrabrili i borce i narod, a ranjenicima u Ratnoj bolnici u Higijenskom podizali moral, darivali nadu... Sadeta Vejzović je zajedno sa Jasnom Jogunović i Senadom Eficom brinula o razvoju marketinga kako bi se osigurali prihodi i hranila medijski tim od tridesetak i više novinara i tehničara. Ermin Selimhodžić i Salko Caki Burić okupili su mladu, darovitu tehničku strukturu. Aris Ćišić, Eldin Palata i Admir Maslo predvodili su kamermanske poslove. Potpuno nova tehnika i tehnologija proizvodnje i emitovanja radijskog i tv programa podrazumijevala je stalno učenje i obuku.

Mnogi mladi ljudi iz RTM-a završavali su škole i edukacije BBC-a, Soroša u Sarajevu, tehničke obuke u Ljubljani i Zagrebu. Više njih je, poput Mirsada Behrama, Sanela Kajana, Seida Masnice, Darija Terzića i drugih, završilo fakultete žurnalistike, neki magistrirali ili doktorirali medijske nauke. Najvećem broju njih, koji su prva iskustva i ozbiljne godine rada proveli u neposrednoj produkciji u redakcijama RTM-a, novinarstvo je postalo glavno zanimanje. Kasnije su se kao novinari, kamermani ili tehničari skrasili u redakcijama TV1, Kanal O, Nova BiH, N1, RTVBiH, Al Jazeere i drugih medija gdje mnogi i danas uspješno rade.

RTM je žarko nastojao da signalima dođe u centar medijskog biznisa u Sarajevu. Međutim, to nije bilo lako, ali se ipak dogodilo nakon što je u partnerstvu formirana nova kompanija RTM-TV1, koja je za kratko vrijeme u medijskoj zajednici BiH i na tržištu prepoznata kao nov, svjež i prosperitetan medijski brend.

Dvadesetak i više novinara i tehničara iz RTM-a radilo je u Sarajevu u produkcijskim i tehničkim timovima TV1, a neki od njih i danas su tu. Nažalost, RTM u Mostaru nije uspjela da sačuva i razvije svoj biznis jer je bila trn u oku politikama u gradu.

SDA PRIVILEGIRALA HRVATSKE MEDIJE

Pokušaj da zajedno sa Hrvatskim radiom "Herceg-Bosne" naplati medijske usluge aktivnim praćenjem rada Skupštine i Vlade HNK, ministarstava kao i ustanova kojima je Kanton osnivač, za RTM nije uspio. S druge strane, HDZ je osigurao da se u budžetu kantona pronađe dovoljno novca za normalan rad njihovog Hrvatskog radija, a danas i Hrvatske TV "Herceg-Bosna". Za takav projekt HDZ-a ruke su podigli i poslanici Stranke demokratske akcije. Iako im HNK nije bio osnivač, dva hrvatska medija skrasila su se kao aktivni i nezaobilazni korisnici narodnih para u Kantonu. Iako je HDZ tada čak pokazao spremnost da se vodeći mediji tretiraju na jednak i fer način, voljom SDA poslanika u Skupštini HNK za Radioteleviziju Mostar nije bilo razumijevanja. Bilo je to zbog toga što smo se razvijali kao komercijalni, slobodan, nezavisni medij, koji nije želio nikakvu stranačku ili političku kontrolu.

U nemogućnosti da se finansijski održi na lokalno-regionalnom tržištu kao nezavisan, komercijalni medij, RTM je poslije skoro dvije decenije rada polako kopnila.

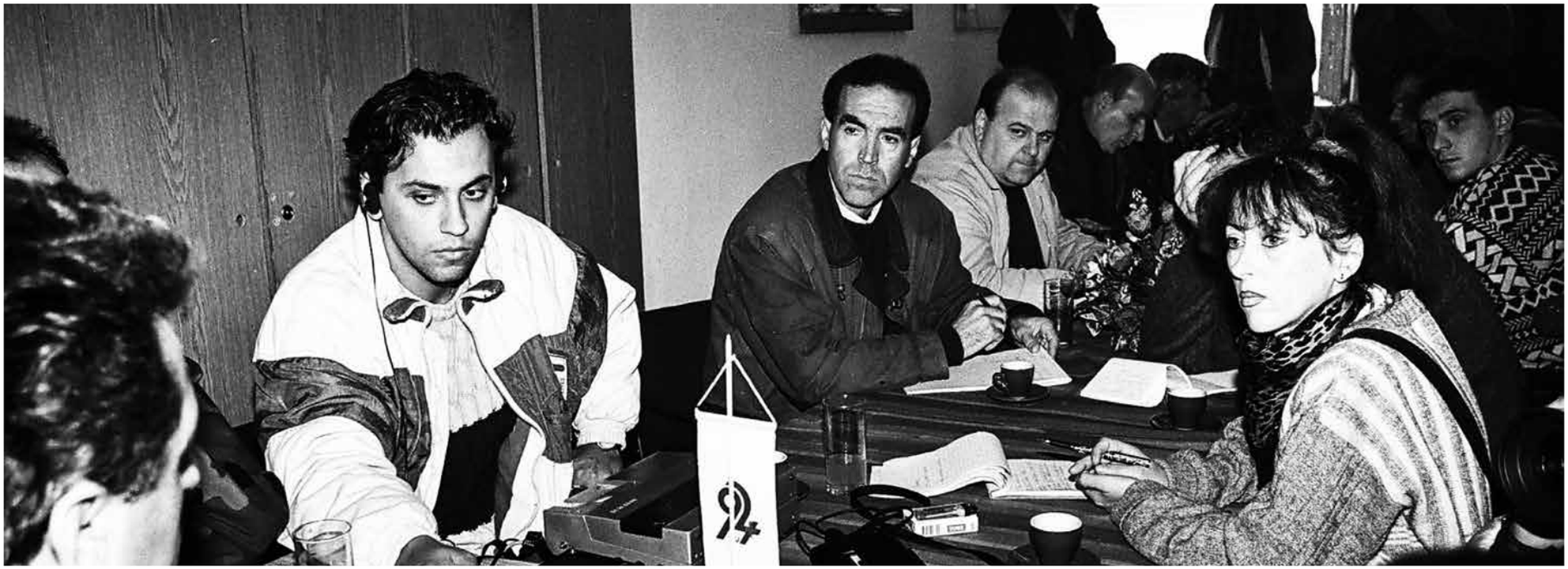

Priča o ratnoj i poratnoj redakciji Radiotelevizije Mostar je i priča o hrabroj novinarskoj družini koja je u paklu dvostruke agresije na Mostar bez straha iskoračila u eter nad gradom i odlučila da u ime istine glasno govori!

KAKO SMO POBJEĐIVALI MEDIJSKI MRAK

Dževad Kolukčija, prijeratni dopisnik agencije Tanjug iz Mostara, a u vrijeme agresije na Mostar aktivni dopisnik dnevnika Slobodna Dalmacija, kao i saradnik Radija i TV BiH - ratnih studija u gradu, iznosi svoje poglede na vrijeme agresije koja je upravo i započela otvorenim napadom i preuzimanjem radijskih i tv odašiljača u BiH i preusmjeravanjem na programe iz susjednih država. U knjizi Heroji Mostara donosimo njegovo sjećanje o mjestu i ulozi medija:

"Uoči otvorene agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu rušitelji naše zemlje i sa istoka i sa zapada su manje ili više prikriveno učinili sve da medijske prilike i mogućnosti za značajan doprinos medija u Mostaru odbrani zemlje postanu - gotovo pa bezizlazne! Počevši od oduzimanja odašiljača, preko fizičkog zauzimanja redakcija radija, TV i novina pa sve do njihovog etničkog čišćenja od Bošnjaka, nije ostalo gotovo ništa što bi medijima omogućilo da daju neophodan doprinos odbrani zemlje. Programi RTV BiH nisu se mogli gledati ni slušati u Mostaru, nijedna BiH-novina nije se mogla distribuirati u gradu. Tako je bilo prve dvije godine u toku agresije. Jedina novina koja je stizala svakodnevno u Mostar u to vrijeme bila je Slobodna Dalmacija koja je u teškim uslovima profesionalno i objektivno izvještavala o prilikama u Mostaru. Bila je to novina feralovaca i drugih visoko profesionalnih novinara. Bila mi je čast biti jedinim dopisnikom Slobodne iz Mostara u to vrijeme, sve do marta 1993. kada je Franjo Tuđman, kome je Slobodna Dalmacija bila ne trn već "balvan u oku", uz pomoć "pete kolone" iz same novine, uspio slomiti njen otpor i preuzeti je.

Tada se Slobodna pridružila drugim hrvatskim medijima, prije svega HRT-u, Vjesniku i Večernjem listu, kada su svi zajedno bili protagonisti najcrnje gebelsovske propagande prema svemu što je bilo bosansko i bošnjačko. U nemogućnosti da u Mostar doprema dnevni list "Oslobođenje", sarajevska redakcija štampala je u Splitu i u Mostar dopremala redovna sedmična izdanja novina UNA i BH Ekskluziv. Za te novine redovno su radile kolege Alija Behram i Nenad Žujo donoseći priloge iz okupiranog grada, prodajući ih istovremeno na ulici od čega su oni i njihove porodice tada i preživljavali.

SRAMNA ULOGA MEDIJA IZ SUSJEDSTVA

Slična sudbina zadesila je i medije iz Srbije. Naprimjer, moćna novinska agencija Tanjug, čiji sam također bio dopisnik u to vrijeme odigrala je sramnu ulogu odbijajući emitirati vijesti o događajima u gradu Mostaru. Već sredinom aprila 1992. godine morao sam dati otkaz Tanjugu kada su odbili poslati u svijet vijesti o bombardiranju grada koje je vršio

general Momčilo Perišić, tvrdeći "da to nije moguće i da su to moje dezinformacije".

Sve ovo, sav ovaj medijski mrak ispunjen mržnjom prema našoj zemlji, a mnogima i vlastitoj domovini, navodim da bih istakao povijesnu ulogu i značaj koji je u to vrijeme odigrao Ratni studio Mostar. Stvoren iz ničega, uspijevao je sve vrijeme agresije širiti istinu o događajima i gradu, podižući istovremeno moral i optimizam među građanima i braniocima grada. Nakon što se radijski program iz zgrade Vranice u zapadnom dijelu Mostara oglasio 16.9.1992. godine, nedugo potom počeo je sa emitovanjem i TV program pod istim logom - RTV BiH, Ratni studio Mostar. Ne usuđujem se imenovati najzaslužnije za pokretanje Ratnog studija RTV BiH u Mostaru, jer je to od samog početka bio široki patriotski front u kome se slilo iskustvo i znanje afirmisanih novinara i mladost i polet novinarskih početnika i mlađahnih gradskih entuzijasta. U opremi i tehnici doprinijeli su mnogi koji su to mogli.

MOSTARSKA MEDIJSKA KOŠNICA

Ako je išta moguće porediti sa košnicom pčela, onda je to bila Redakcija Ratnog studija u zgradi Vranice u kojoj se znalo okupiti i (do) prinositi svakodnevno na desetine saradnika. Kolika je bila važnost i uticaj Ratnog studija može se vidjeti i po tome koliko je to smetalo čelnicima ozloglašenog HVO-a koji je na dnevnim takozvanim tiskovnim konferencijama u zgradi Projektanta redovno i žestoko napadao Ratni studio, tvrdeći, između ostalog, da nema nikakvo zakonsko uporište za svoje djelovanje. Zbog toga je od velike važnosti bila odluka organa RTV BiH u Sarajevu da proglasi Ratni studio Mostar svojim integralnim dijelom, što je bila zasluga novinara ove kuće Izudina Ćiće Šahovica i Omera Vatrića. Malo je poznato da je tada bio formiran i Savjet Ratnog studija u koji su imenovani Omer Vatrić, Izudin Šahović, general Arif Pašalic, Safet Oručević i Alija Behram" - sjeća se medijske slike Mostara u vrijeme agresije novinar Dževad Kolukčija.

U svom sjećanju na časnu medijsku borbu Ratnog studija za istinu o događajima u Mostaru i BiH Dževad Kolukčija bilježi i sljedeće argumente:

"Nevjerovatna je bila žestina medijske borbe između Ratnog studija i Hrvatske radio postaje, borba u kojoj su naši argumenti kojima smo raskrinkavali njihove laži uvijek pobjeđivali. Veoma dobro pamtim borbu za bosanski jezik koja se u eteru vodila u martu i aprilu 1993. Napisao sam brojne tekstove na tu i druge teme, neke sam i sam čitao, a neke spikeri, kao što su brojne tekstove za Ratni studio pisali kolege Alija Behram, Izudin Šahović, Omer Vatrić, Nenad Žujo i Džemo Hamzić. Navodim samo one s kojima sam u to vrijeme svakodnevno i tijesno sarađivao i izvinjavam se svima koje ovoga puta ne spominjem a koji su također dali nemjerljiv doprinos. Koliko je to bio Radio sa integritetom i novinarskom etikom govori i to da su otklonjeni pokušaji dijela rukovodstva 4. korpusa da vrši cenzuru emisija radija i tv programa. Ova moja sjećanja pokrivaju samo rad Ratnog studija na desnoj obali do 9. maja 1993. godine. Nakon Heliodroma, meni i cijeloj mojoj familiji jedini izlaz i mogućnost bio je odlazak u inostranstvo. A nakon tog 9. maja Ratni studio RTV BiH Mostar odigrao je još značajniju, historijsku ulogu u odbrani grada i naše zemlje. Novinari i zaposlenici Ratnog studija s pravom se mogu osjećati herojima grada, bili oni zvanično proglašeni ili ne." - zaključuje svoj pogled na ratnu medijsku sliku Mostara Dževad Kolukčija.

DUHOVNI OTPOR AGRESIJI

Unutar ratne kataklizme svi stanovnici Mostara nalazili su i na različite načine doprinosili ne samo borbi za opstanak nego su u isto vrijeme grčevito branili svoj stav, ideje i konačno ljudsko dostojanstvo. Kulturno-prosvjetni programi, u kojima su učestvovali umjetnici, profesori, historičari, političari, intelektualci, književnici i ličnosti iz drugih profesija, su predstavljali segmente sveukupnog duhovnog otpora silama destrukcije koje su razbijale multietničko tkivo Mostara.

Svi učesnici i kreatori tih sadržaja ne samo da su posjetiocima ulijevali nadu i budili optimizam nego su u isto vrijeme ispisivali svoju životnu epopeju. Upravo kroz takav civilizacijski vid prkosa i otpora grad je doživio trijumf umjetnosti nad tragedijom koja ga je zadesila.

Ovako se duhovnog otpora u Mostaru u ratnom vremenu između 1991. i 1996. godine sjeća novinar Radio Mostara - Ratnog studija Šemsudin Zlatko Serdarević:

"U toj kataklizmi rođeno je Društvo umjetnika Mostara koje će okupiti brojne nadarene mlade ljude čije će stvaralaštvo biti probuđeno do te mjere da će, pored okupljanja građana na raznovrsnim programima, ostaviti dragocjene artefakte i svojevrsne dokumente o tom nevremenu. Aktivira se Internacionalni ansambl igara i plesova 'Camarad', a jezgro u Kiraethani, osnovanoj pri Kulturnom krugu muslimana Hercegovine, čini velike korake u organizaciji brojnih sadržaja iz svih grana umjetnosti."

GRAD SE BRANIO I PJESMOM

Tu je osnovan ansambl "Mostarski bulbuli" koji je kasnije preuzeo Ratni studio Mostar. Izdavačka djelatnost, oslonjena na veoma bogatu tradiciju, doživljava ekspanziju, premda je novinarski kadar gotovo potpuno razbijen. Blizu dvadeset listova i biltena pružaju sliku uspješne produkcije. Uz ansamble "Behar" pri BZK Preporod i "Mostarski bulbuli", koji je kasnije prerastao u Mostar sevdah reunion, u okviru

Ratnog studija Mostar funkcionirao je i orkestar sa solistima Vojničkog kluba Prve mostarske brigade uz nekoliko solista.

Angažman Seada Đulića, načelnika Vojničkog kluba, reflektuje se osnivanjem Ratnog teatra u kome su objedinjeni kadrovi Mostarskog teatra mladih i Omladinske scene Amaterskog pozorišta Abrašević.

BOSNA TEATAR

"Bosna teatar", koji je osnovala Hadžija Hadžibajramović, nastao je poslije napada HVO-a i HV- na istočni dio grada. Ona je uspjela priučiti mlade ljude koji su zavoljeli ovu umjetnost i krenuli su u realizaciju predstava. Radili su recitale i iščitavali poeziju pod svijećama i kada je VBR gađao Titovu ulicu sklonili su se u neki zapećak dok ne prođe bombardovanje i nastavili probu odmah nakon toga.

Prva predstava bila je "Hasanaginica", a prvu glumačku postavu činili su: Jasmin Krpo, Miralem Kolečić, Goran Lozo, Mirna Milavić-Muftić, Amela Đuliman-Kreso, Maja Dželilović-Burić, Saudina Nikšić, Amna Hadrović-Hadžiosmanović, Mirsad Elezi…

Premijerno je izvedena 1994. godine u punoj sali tek renoviranog Studija 64 - što je za to vrijeme bilo naprosto nevjerovatno. Sa ovom predstavom i predstavom "Bašeskija - san o Sarajevu" gostovali su u ratnim godinama u Sarajevu, Zenici, Bihaću. (Te godine se vozilo do Sarajeva desetak sati, preko splavova na jezeru i makadamskim putevima.)

Monodrama Hadžije Hadžibajramović "Daće bog, biće Bosne i moga Mehe u njojzi" doživjela je desetine izvođenja na raznim lokacijama. Uspjeli su održati kontinuitet rada Narodnog pozorišta bez obzira na sva ratna iskušenja i probleme s kojima su se u tim teškim vremenima suočavali. Hadžija Hadžibajramović ostala je jedina iz vremena predratnog pozorišta. Okupila je mlade glumce i krenula u veoma težak i riskantan posao u tim okolnostima.

Bosna teatar prerasta 1995. u Narodno pozorište Mostar.

KULTURNJACI U STROJU SLOBODE

Kulturno umjetnički i prosvjetni radnici koji su aktivno djelovali u gradu Mostaru u periodu između 1992 - 1995. godine:

Ado Badžak, Elvedin Balalić, Enita Behram, Mirsad Bijedić, Kemo Boloban, Akif Brkić, Samir Burić, Safet Ćišić, Enisa Dedić, Kemal Dedović, Ilijaz Delić, Tajma Dervišević, Ekrem Moca Dizdar, ing. Hasan Dizdarević, Alison Dobrić, Maja Dželilović, Amela Đuliman, Saša Sale Đermanović, Pero Džidić, Sead Đulić, Mirsad Elezi, Emir Guzin, Amna Hadrović, Čedomir Čedo Hadžić, Jakub Hadžić, Hadžija Hadžibajramović, Arman Hadžimušić, Oha Handžić, Ekrem Hasandedić, Hivzija Hrustanović, Selma Huđec, Lana Husković, Ado Jakirović, Alica Jazvin, Mustafa Jazvin, Safet Jazvin, Said Jokić, Siniša Kaljanac, Adem Kavazović, dr. sc. Esad Kazazić, Miro Kebo, Alija Kebo, Jelka Kebo, Kemal Kezman, Nuridžihan Nurđo Kezman, Miralem Kolečić, Ismet Ito Korjenić, dr. sc. Safet Krkić, Fadil Blagajac Krpo, Jasmin Krpo, Meliha Kulukčija, Muamer Kulukčija, Ismet Kurt, Goran Lozo, Jasmina Ljeljak, Meho Mahić, Mirna Muftić, Tarik Muftić, Derviš Deri Nazečić, Adem Nezirović, Jusuf Jusa Nikšić, Saudina Nikšić, Ibrahim Novalić, Nusret Novalić, Lana Nukić, Alica Nurkić, Miro Pandur, Ramiz Pandur, Nedžad Pašalić, Ratko Pejanović, Goran Pervan, Melisa Pezo, Salko Pezo, Sejo Pintul, dr. sc. Alija Pirić, Serđo Radoš, Adin Ramić, Meliha Sandžaktar, Elharun Selimović, Aida Selmanović, Šemsudin Zlatko Serdarević, Nijaz Slipičević, Dragana Stošić, Mustafa Šantić, Nedim Šarić Šara, Enisa Šator, Mehmed Šator, Dragi Šestić, Šefko ef. Tinjak, Siniša Točaković Toča, Ćamil Topuz, Ahmet Torlo, Šefik Torlo, Zarifa Velić...

RATNA VATROGASNA JEDINICA

Uoči dolaska rezervista u Mostar u gradu je postojalo Vatrogasno društvo i Opštinski vatrogasni savez koji je brojao trinaest vatrogasnih jedinica, odnosno svojih članica. U tim burnim vremenima Savez se rasformirao i ostaju djelovati samo dvije jedinice, Ratna vatrogasna jedinica Vatrogasnog društva, sa prostorijama kod zgrade Robne kuće Razvitak, i Profesionalna vatrogasna četa Mostar (kasnije satnija) u zapadnom dijelu grada.

Na čelu Ratne vatrogasne jedinice nalazio se Ratko Pejanović. Ova jedinica je tokom dvostruke agresije u periodu 1992-1995. godine predstavljala vrlo važan subjekat u odbrani grada vršeći u kontinuitetu brojne intervencije ne samo iz djelokuruga svog profesionalnog zadatka, nego i šire.

U to vrijeme posjedovali su vrlo skroman vozni park - dvije prateće cisterne, specijalno vozilo za prevoz ljudstva i opreme i samo jedno komandno vozilo. Mobilizacija jedinice je uslijedila 19. 4. 1992. godine kada se uvodi aktivnost tokom 24 sata da bi već 22. 4. 1992. godine uslijedila Naredba Opštinskog štaba Civilne zaštite, u cilju efikasnog djelovanja protivpožarne zaštite, o stavljanju jedinice Dobrovoljnog vatrogasnog društva u stanje pripravnosti.

UPRKOS GRANATAMA I SNAJPERIMA

Uslijedila je neprekidna aktivnost pripadnika ove jedinice u gašenju požara u oba dijela grada pri čemu su bili izloženi neprekidnoj snajperskoj vatri, zapaljivim mecima i granatama. Nerijetko su učestvovali i u izvlačenju ranjenika, starih i iznemoglih građana iz zapaljenih stanova kao i spašavanju protjeranih stanovnika iz zapadnog dijela grada.

Za vrijeme intervencija nekoliko je vatrogasaca teže ili lakše ranjeno. Aktivnosti se nastavljaju i nakon oslobađanja lijeve obale 14. 6. 1992. godine. Delegaciju Štaba Civilne zašite, koja je imala zadatak da utvrdi stanje vatrogasne opreme, su sačinjavali: Miroslav Čokorilo, Ismet Drljević, Zerin Ćišić, Mušan Đuliman i Ratko Pejanović.

Prva postava vastrogasaca u sastavu: Admir Kremo, Ratko Pejanović, Dragan Lojpur, Refik Muhović i Sanjin Bečević, prešla je na lijevu obalu 19. 6. 1992. godine. U periodu druge agresije 1993. godine izvedeno je 386 vatrogasnih intervencija zbog ratnih intervencija iz svih vrsta oruđa i oružja, što znači da se djelovalo pod izuzetno teškim i veoma opasnim uslovima.

Ipak, ni u takvom kataklizmičnom vremenu nije izostala solidarnost vatrogasaca iz evropskih zemlja koji su umnogome pomogli mostarskim kolegama. Prije svega, uspostavljena je vrlo prisna saradnja sa Francuzima, već od aprila 1993, potom sa Belgijancima i Španicima. Pored vatrogasne opreme, oni su znatno pomogli u dostavi hrane. U tome su prednjačili članovi Francuske vatrogasne asocijacije.

Oni su obavili još jedan vrlo važan zadatak time što su pravili snimke tokom ratnih dejstava, slali ih u Francusku i ostale evropske zemlje i time javnost izvještavali o drami koja se odvijala na lijevoj obali grada, posebno u uslovima totalne blokade. Vatrogasci su nerijetko djelovali na prvim borbenim linijama u Šantićevoj i Bulevaru izlažući se smrtnoj opasnosti.

U GRADU BEZ VODE, STRUJE, KOMUNIKACIJA

Kako su stanovnici i borci ARBiH na lijevoj obali ostali bez električne energije, pitke vode i dopremanja hrane, prijetila je velika opasnost od napuštanja grada. Vatrogasci su uz velike napore i samopožrtvovanje, sve do formiranja JP Vodovod, kada se počinje sa eksploatacijom vode, građane, prioritetne potrošače i pripadnike ARBiH, snabdijevali pitkom vodom i time izvršili još jedan izuzetno važan zadatak.

Voda je dopremana cisternama na zaštićena mjesta i na taj način se omogućavalo građanima da je koriste. Ujedno su napravljene prevodnice od vatrogasnih cijevi na Starom mostu i na Tekiji preko Neretve.

Nakon oslobađanja Sjevernog logora 30. juna 1993. godine, HVO intenzivira paljenje objekata zapaljivim mecima. Pored nekoliko ranjavanja, vatrogasci su prilikom intervencija izgubili trojicu kolega: Refika Muhovića, Mirzu Bratića i Uzeira Jugu.

Većina vatrogasaca se aktivno uključila u Ratnu vatrogasnu jedinicu (RVJ) od 6. 4. 1992. do kraja rata, dok su neki od njih u tom periodu prešli u ARBiH, HVO, Profesionalni vatrogasni stožer (PVS) ili otišli u inostranstvo. Mali broj predratnih vatrogasaca se nije odazvao pozivu za uključivanje u jedinicu tokom ratnih dejstava.

Popis vatrogasaca u ratnoj jedinici: Mustafa Alendar, Darko Bečević, Ismet Burić, Ivo Čerkez, Elvir Demić, Edo Dostović, Nerkez Dostović,

Almir Fazlagić, Miodrag Kandić, Meho Kekić, Admir Kremo, Dragan Lojpur, Edin Maslo, Miroslav Merdžo, Mirsad Mustafić, Đenan Osmić, Ratko Pejanović, Vojo Pejanović, Predrag Pešut, Lazar Savić, Ibro Silić, Omer Silić, Miro Vilogorac, Mita Vilogorac.

RADIOAMATERI - VEZA SA SVIJETOM

U hronici mostarskog otpora hrvatskoj agresiji nikako ne treba zaboraviti ni ulogu malobrojne, odvažne, vrlo operativne ekipe radioamatera, koji su se u tom opštem metežu potpune blokade grada snašli kao dobro uigrani profesionalci. Aktivirali su sve linije kojima su se mogle odaslati informacije o agresiji i progonu građana koji se nisu uklapali u ideološke svjetonazore tzv. HR HB.

Uporedo su svijetu prenošene dramatične vijesti o brutalnom divljanju hrvatskih bojovnika koji su u zoru upadali u tuđe stanove i kuće, odvodili bosonoge ljude u pidžamama, provodili nasilje, pljačkali imovinu, a onda istjerivali ljude na ulicu da bi ih u kolonama, preko tek uspostavljene linije borbi - na Bulevaru Narodne revolucije u samom centru Mostara, protjerivali prema istočnoj strani grada i kasnije prevozili autobusima u Hrvatsku i treće zemlje svijeta.

"NA MOSTAR JE IZVRŠENA AGRESIJA!"

Evo te radioporuke odaslane iz Mostara na dan agresije 9. maja 1993. godine:

"U Mostaru su jutros oko 4.00 sata počele ulične borbe koje još traju, a izazvane su napadom postrojbi HVO-a i regularne Hrvatske vojske na jedinice i objekte Armije RBiH i Republičkog ministarstva unutrašnjih poslova. Iz naselja Bijeli Brijeg, Panjevina, Zahum i drugih protjeruju se kompletne porodice, dok se muškarci odvode na stadion Veleža, saopćava Glavni štab Armije RBiH u Mostaru", navedeno je u Večernjem dnevniku Radija Bosne i Hercegovine. U saopštenju Glavnog štaba Armije RBiH napominje se da je etničko čišćenje desne obale Neretve u toku, dok hrvatska Radio postaja Mostar istovremeno emituje lažna saopštenja. Iz Mostara je na dan agresije pročitano i saopštenje Komande 4. korpusa Armije RBiH:

"Slijed događaja, odnosno hapšenje vojno sposobnih muškaraca te progon porodica sa njihovih vjekovnih ognjišta, govori o još jednoj zločinačkoj odluci vlade tzv. Hrvatske zajednice Herceg-Bosne. Komanda 4. korpusa poziva sve rodoljube i građane Mostara da, ako je to moguće, ne napuštaju svoje domove, ali i sve građane patriote da se aktivno uključe u odbranu grada", navodi spiker Radija BiH.

Priča o radioamaterima u ratu je jedna od mnogih priča o opstanku i borbi bez oružja.

Manja grupa radioamatera patriota pokušava oformiti klub radioamatera, koji bi u isto vrijeme bio i rezervni centar veze. Zbog nepostojanja civilnih organa RBiH, Klub se formira Odlukom komandanta 4. korpusa Armije RBiH u sklopu Odjeljenja veze Korpusa.

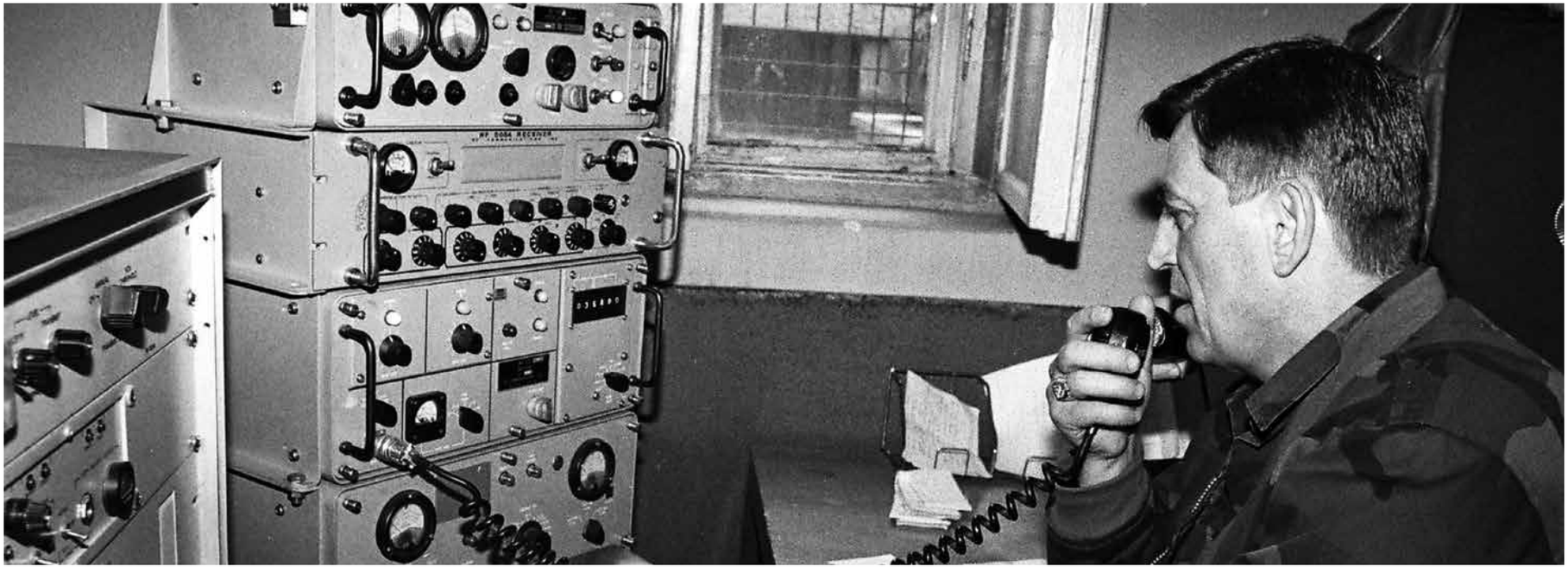

Pristupa se obnovi prostorija i njihovog namještanja, kao i skupljanju radioamaterske opreme. Iz 4. korpusa se "uzima" jedini uređaj koji se nije tada koristio - primopredajnik Harris (nije klasični radioamaterski uređaj, koristio se u sistemu veze željeznica Jugoslavije). Uređaj se uz pomoć ekipe koju je predvodio bivši tehničar sa željeznica i pripadnik Korpusa Sejo Bešlagić osposobljava i poslije montiranja antenskog sistema pušta u rad. Logističari Jasmina Hujdura Jače daju svoj puni doprinos.

GLAS OTPORA SA NERETVE

Svečano otvaranje Kluba radioamatera obavljeno je 15. 4. 1993. godine u sklopu obilježavanja Dana 4. korpusa Armije RBiH. Prvu zvaničnu vezu sa opkoljenim Goraždem ostvarili su komandant 4. korpusa Arif Pašalić i predsjednik kluba Adis Hadrović. Idućih dana su spajane veze naših građana sa svojima u cijelom svijetu. Klub je bio pun ljudi iz cijelog grada, koji su čekali da dođu na red da čuju glas najmilijih.

Istovremeno se naslućivalo ono što se dogodilo 9. maja u ranim jutarnjim satima, tj. sveopšti napad Hrvatskog vijeća obrane i Hrvatske vojske. Slobodni dio grada je ostao izolovan od ostatka svijeta za sve, osim za radioamatere Mostara okupljene oko Kluba. Zbog situacije koja je vladala, nemogućnosti kretanja građana, prekinuo se humanitarni rad i spajanje sa svojima u svijetu. Klub prelazi na drugi režim rada. Postaje Centar veze za sve službe.

Ujutro 9. maja iz prostorija Kluba pomoću radioamatera ide glas u svijet. Ide javljanje u medije (prije svega RTV BiH), ali se ostvaruje i kontakt sa Predsjedništvom RBiH, Glavnim štabom Armije RBiH, CSB-om, MUP-om i ostalim državnim službama neophodnim za odbranu i organizaciju života na slobodnom dijelu Mostara. Svakodnevno idu izvještaji iz Mostara, bez zastoja.

Uprkos teškim uslovima za rad, svakodnevnom granatiranju, slabom napajanju električnom energijom, radilo se 24 sata za sve službe. Mnogi ljudi širom svijeta samo zahvaljujući radioamaterima znali su šta se dešava u ratnom Mostaru, dok su se u isto vrijeme Mostarci informisali o zbivanjima u drugim dijelovima države. Prvi kontakti i sa međunarodnim organizacijama su bili preko radioamatera.

U ETERU I TUŽNE I RADOSNE VIJESTI

U tim danima i mjesecima najbolji ambasadori, a često i jedini, razrušenog, opkoljenog ali nepokorenog Mostara, bili su radioamateri. Oni su javljali iz Mostara i tužne i radosne (kojih je bilo puno manje) vijesti i primali povratne informacije. Mnogima su "hvatali muštuluk", ali i saopštavali najtužnije vijesti. i vijest o rušenju Starog mosta u svijet je otišla prvo preko radioamatera. Najveći pečat svim aktivnostima je dao Adis Hadrović, predsjednik Kluba u tom periodu, ali i idejni vođa i operater na radiostanici zajedno sa Nagibom Oručevićem i Alemom Hadrovićem.

Značajan doprinos u funkcionisanju radioamatera bio je i od Salke, Sove, Eke, Tafre, Derve, Renata, Neire, Zejne, Fikreta, Mirze, i mnogih drugih koji su dali svoj doprinos u ovim najtežim danima za naš grad.

IZ I MOSTARSKO MUFTIJSTVO UZ NAROD

Već u junu 1992. godine RO SDA , IZ Mostar, MDD Merhamet i KD Muslimana Preporod donose Platformu za jedinstvo odbrane Bosne i Hercegovine i zaštitu interesa muslimanskog naroda. U tom dokumentu se naglašava potreba jačanja jedinstva muslimana ne samo kao njegovo pravo, nego i obaveza u ratnim okolnostima. Muslimanski narod se ovom Platformom zalaže za afirmaciju stečenog suvereniteta i nezavisnosti Republike BiH, uz jasan stav da će se budući odnosi sa drugim narodima urediti na osnovama univerzalnih demokratskih principa modernih evropskih država. Naglasak je i na stavu da potpisnici Platforme međunarodno afirmišu državu BiH, te da i ubuduće zastupaju interese Muslimana pri uređenju BiH.

KO SE ODRODIO OD NARODA

Inspirisani historijskom Mostarskom rezolucijom iz 1941. godine, a reagujući na aktuelna zbivanja unutar Regionalnog odbora SDA,

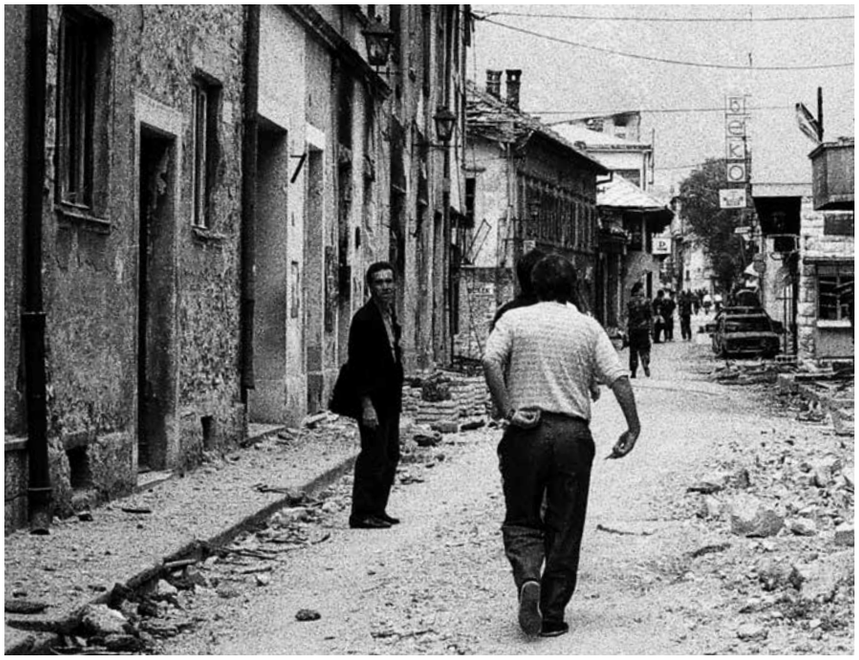

predstavnici IZ Mostar, Muftijstva za Hercegovinu i Udruženja ilmije za Hercegovinu su 8. 8. 1992. godine potpisali "Rezoluciju muslimana Hercegovine 1992. godine". Svečano ju je pred mnoštvom aktivista i vjernika objavio 13. 8. 1992. godine muftija hercegovački hadži Seid ef. Smajkić u sali Građevinskog fakulteta (zgrada Đačkog doma). Konstatovano je i da su uže rukovodstvo SDA (Ismet Hadžiosmanović i drugi) i MKD Preporod donosili odluke koje nisu bile u interesu muslimanskog naroda. Rezoluciju kao odgovor na takvo ponašanje su kreirala 152 ugledna muslimana iz cijele Hercegovine. Nju je javno potpisalo oko 7000 građana. Nakon toga, uslijedilo je još jedno značajno organizaciono ustrojstvo.

Regionalni sastanak muslimanskih organizacija Hercegovine i nezavisnih intelektualaca Muslimana održan je 19. 9. 1992. godine. Razmatrane su inicijative za sazivanje skupa na kojem će se napraviti analiza aktuelnog političkog stanja u Hercegovini i formirati Vijeće Muslimana Hercegovine. Njegov je cilj bio zaštita sveukupnih interesa i jedinstva Muslimana Hercegovine, uz poštivanje ustavnopravnog sistema Republike BiH.

Vijeće je trebalo imati privremeni krakter uz premisu da djeluje za vrijeme rata i u skladu sa ustavnopravnim sistemom Republike BiH. Činili su ga predstavnici općinskih i regionalnih muslimanskih organizacija i izabrani zastupnici u tijelima vlasti. Za predsjednika Vijeća izabran je advokat Faruk Ćupina.

VIJEĆE MUSLIMANA HERCEGOVINE NA DJELU

Stvaranje Vijeća Muslimana Hercegovine podržale su sve muslimanske institucije u Mostaru: Muftijstvo za Hercegovinu, Kulturni krug Muslimana, Regionalni odbor SDA, MDD Merhamet, KDM Preporod-oficijelno krilo, Udruženje ilmije, Odbor IZ Mostar, Muslimanski omladinski savez i Udruženje žena Sumeja. Posebna aktivnost Vijeća ogledala se u razjašnjavanju položaja Muslimana Hercegovine, te borba protiv uticaja i posljedica političke struje Ismeta Hadžiosmanovića, tadašnjeg predsjednika Regionalnog odbora SDA. Posebno je bila značajna Povelja Muslimana Hercegovine koja je izdata 17. 01. 1993. godine u kojoj se, između ostalog, akcentira spremnost na posredovanje EU, UN i drugih dobronamjernih međunarodnih faktora kako bi se BiH ustrojila u korist svih njenih jednakopravnih građana i naroda, sa decentralizovanim provincijama u kojima će se slobodno ispoljavati sve njihove specifičnosti.

Povelju su potpisali predstavnici svih muslimanskih institucija Mostara. U vezi sa tim uslijedio je javni Proglas Muslimana Hercegovine obznanjen 17. 01. 1993.godine, zatim Apel kojeg 19. 01. 1993. godine potpisuje muftija Seid ef. Smakić. Upućeno je i Drugo mostarsko upozorenje na ruke predsjednika Predsjedništva RBiH Alije Izetbegovića povodom mirovnih pregovora u Ženevi. U tom vremenu obznanjeno je i Treće mostarsko upozorenje na prijedlog RO SDA koji je predložio svim institucijama Safet Oručević - Deklaracija Bošnjaka muslimana Mostara i Hercegovine od 1. 1. 1994. godine. Dokument su potpisale sve vojne političke i vjerske institucije u Hercegovini.

VJERSKI SLUŽBENICI U ODBRANI

Već od prvih dana agresije na BiH svi imami sa područja Mostarskog muftijstva bili su u uskom dodiru sa članovima Patriotske lige, kriznim štabovima i uz sve one patriote okupljene u jedinicama Armije RBiH koji su bili odlučni da uzmu oružje i brane svoju domovinu, svoje porodice, mahale, sela i gradove. Svi imami, studenti Fakulteta islamskih nauka i učenici Medrese, dali su svoj doprinos odbrani grada. U Mostaru su kao pripadnici ARBiH učestvovali u odbrani grada: Fadill ef. Kasapović, Hamdija ef. Jelovac, svršenik Islamskog univerziteta u Kuvajtu. Ostavio je radno mjesto u Njemačkoj i priključio se jedinicama ARBiH, zatim Adem ef. Omerika, Džafer ef. Beglerović, Edin ef. Mezit, student Fakulteta islamskih nauka i Miralem ef. Mezit. Sa širih područja Muftijstva za Hercegovinu u odbrani zemlje su učestvovali: Ibro ef Eminović, Hasan Eminović, Seid Eminović, Ibrahim ef. Ćatić, Halil ef Čolakhodžić, Mehmed ef. Čopelj, Rešad ef. Čolić, Senad ef. Velić, Semin ef. Lepara, Ahmet ef. Biber, Ilijas ef. Mustafić, Mustafa ef. Jelovac, Nazif ef. Kurtović, Ahmed ef Zatega, Ahmed ef. Hasković, Fadil ef.

Zatega, Džemal ef. Delić, Mumin ef. Vrače, učenik medrese Esad Bajić, Ramiz ef. (Mustafe) Jelovac, Ferid ef. Pervan, Alija ef. Durkić, Halil ef. Čomor, Ćamil ef. Pindžo, Salem ef. Čamo, Suad ef. Rogo, Asim ef. Hubijar, Amir ef. Hodžić, Hamed ef. Hero, Muharem Đulić, student FIN-a, Džemal ef. Gadara i Nazif ef. Garib. Imami su, pored ostalog, bili zaduženi za organizaciju dženaza, opremanje i ispraćaj poginulih, umrlih i ubijenih boraca i civila. Veliki doprinos u tome pružili su imami koji su se službeno vodili pod radnom obavezom u Islamskoj zajednici. U Islamskoj zajednici navode da su u tom poslu nemjerljiv doprinos dali: Salem ef. Mezit, Idriz ef. Mezit, Šefko ef. Tinjak, Seid ef. Maksumić, Džafer ef. Šehić i Muamer Tinjak, tadašnji učenik Medrese.

UZ NAROD I BORCE

Muftija hercegovački Seid ef. Smajkić je bio vrlo aktivan među organizatorima odbrane. Djelovao je cijelo vrijeme u znaku podrške narodu i borcima. Početkom 1994. godine mnogi imami u armijskim jedinicama imenovani su na funkcije pomoćnika komandanata za vjerska pitanja. A na takvim zadacima su bili Adem ef. Omerika, Nezim ef. Halilović i brojni drugi.

Za knjigu "Heroji Mostara", kao autentično svjedočanstvo herojske borbe pripadnika Armije RBiH u odbrani Mostara, Hercegovine i Bosne i Hercegovine, u Medžlisu IZ Mostara izdiktirali su nam spisak zatočenih i ubijenih imama-vjerskih službenika sa područja Mostarskog muftijstva. Najveći broj njih je bio zatočen u koncentracionim logorima paradržavne tvorevine takozvane HR HB. U Logoru HVO "Dretelj" su bili zatvoreni: Sakib ef. Kadrić, Numan ef. Ćosić, Ahmet ef. Alić, Sakib ef. Kovačević, Ibrahim ef. Blažević, Ahmet ef. Biber (kasnije prebačen u logor Heliodrom). U logoru "Koštana bolnica" (Stolac): Ibrahim ef. Zlomušica (kasnije prebačen u Logor Gabela).

U logoru "Gabela" je bio zatvoren Sejfo ef. Kajmović. U logoru "Heliodrom": Kasim ef. Mezit, Ahmet ef. Bandić, Ibrahim ef. Eminović, Hasan ef. Eminović. U logoru "Ljubuški": Asim ef. Smajić. U logoru "Zabrđe": muftija tuzlanski Husein ef. Kavazović i delegacija Kantona Tuzla. U logoru "Prozor": Hidajet ef. Elkaz, kućni pritvor (preminuo odmah nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma).

IMAMI NA METI AGRESORA

Ubijeni su imami: Mušan ef. Bećirević (ubijen u mihrabu džamije na Buni), Salem ef. Mezit. Salem ef. je strijeljan ispred svoje kuće sa grupom muslimana u zapadnom dijelu Mostara 9. maja 1993. godine. Nakon ubistva Salema ef. Mezita Islamska zajednica za Hercegovinu i muftija hadži Seid ef. Smajkić uputili su oštar protest protiv ubijanja, progona i terora, koji se provodio prema vjerskim službenicima Islamske zajednice, kao i protiv otvorenog genocida koji je provodio HVO nad muslimanskim stanovništvom. U pobrojanim logorima HVO-a su se nalazili zatočeni i imami iz drugih regija BiH nakon što su nezakonito hapšeni i privođeni u kazamate. i među njima je bilo imama kojima se nakon hapšenja izgubio svaki trag.

Tokom dvostruke agresije na Mostar i Hercegovinu, najprije od strane takozvane srpske vojske i bivše JNA, a zatim i HVO i Hrvatske vojske, djelimično ili potpuno porušeno je 30 objekata u vlasništvu Islamske zajednice Mostar. U okrutnom rušenju civilnih naselja i gradova, sa obje agresorske adrese, na meti su bile džamije, mesdžidi, stambeni objekti, tekije, poslovni objekti, medrese i mektebi.

Zbog povjerenja koje su Islamskoj zajednici Mostar ukazivale humanitarne organizacije iz islamskog svijeta, Odbor IZ Mostar osnovao je 4. maja 1994. godine Fondaciju Stari Mostar. Zadatak osnivača je bio duhovna i materijalna obnova i razvoj bošnjačkog naroda u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, ekonomske i socijalne sigurnosti i napretka.

Na čelu Fondacije u funkciji predsjednika je bio muftija hercegovački Seid ef. Smajikić.

MERHAMET U MISIJI HUMANIZMA

Na osnovu svjedočenja Seida ef. Smajkića, mostarskog muftije u najtežim danima borbe za odbranu Mostara i Hercegovine, Muslimansko dobrotvorno društvo "Merhamet" u Mostaru osnovano je, tačnije reaktivirano 1991. kao podružnica filijala Merhametove centrale iz Sarajeva. Za predsjednika je izabran mr. Smail Velagić, dok su uže rukovodstvo činili: Sinan Ramadanović, prof. dr. Safet Krkić, dr. Emir Fazlibegović, Ibrahim Tikveša, Izet Šahović, Seid Smajkić, Jasna Bajramović, Sejfo Kajmović, Abdurahman Smajkić, i drugi.

Povod osnivanja i reaktiviranja rada MDD "Merhamet" valja posmatrati u kontekstu društveno-političkih, vojnih, ekonomskih, socijalnih i drugih previranja iskrslih raspadom bivše zajedničke države i formiranjem samostalnih država. Sve to je nagovijestilo krvava dešavanja pogubna za sudbinu muslimana u tadašnjoj državi. Nacionalističke velikosrpske i velikohrvatske vođe sa pokličima iz mračne epohe fašizma i ceremonijama koje ta destruktivna ponašanja podgrijavaju krenuli su u ostvarenje svojih hegemonističkih političkih sanjarija o stvaranju "Velike Srbije", odnosno "Velike Hrvatske", a na štetu Bošnjaka i države Bosne i Hercegovine.

OTPOR AGRESIJI

Otvoreno su krenuli u taj monstruozni projekat i divljački nasrtaj na bošnjačko stanovništvo kroz pjevanje nacionalističko - šovinističkih

pjesama, otimačinu imovine, paljenje kuća i vjerskih objekata, svrstavanje JNA na srpsku stranu, formiranje paravojnih formacija sa fašističkim obilježjima četništva i ustaštva, masovne progone i ubijanja bošnjačkog stanovništva, itd.

Da bi se unesrećenim ljudima pružila kakva-takva efikasna pomoć, potrebno je bilo uspostaviti institucije koje će se na organiziran način baviti misijom humanitarne pomoći i humanitarnog rada. Tu ulogu je preuzeo novoformirani "Merhamet" koji u prvoj godini prepoznaje i anticipira predstojeća dešavanja razvijajući infrastrukturu, stvarajući zalihe hrane i lijekova za pružanje pomoći stradalnicima u hitnim slučajevima, a od 1992. ustanovljava veoma solidnu organizaciju rada sa bazom podataka, spiskovima primalaca pomoći po mjesnim zajednicama, kategorijama primalaca, itd.

U isto vrijeme po mjesnim zajednicama otvara ambulante: u Centru za izbjeglice, Đačkom domu, specijalističke ordinacije, vrši distribuciju hrane, lijekova, logistički podržava Armiju RBiH u svojim mogućnostima koja je preuzimanjem vlasti od strane HVO-a u aprilu 1992. isključena iz snabdijevanja, dok su vojnici HVO, među kojima je bio vrlo značajan broj Bošnjaka, dobivali pakete i novčanu naknadu. To znači da su Bošnjaci i prije sukoba sa HVO stimulirani da ostanu bez svoje oružane sile i da svoj nacionalni interes u odbrani zemlje ostvaruju kroz postrojbe HVO-a. Ubrzo će se otkriti pravi razlozi takve nedobronamjerne, antibošnjačke koncepcije i kamuflirane haveoovske strategije odbrane.

Osviješćeni Bošnjaci, za razliku od lokalnog političkog, a ne vojnog rukovodstva, nisu nasjeli na taj trik i nisu ih fascinirali materijalni interesi i prolazna dobra, nego su bili motivirani istinskim patriotizmom i sviješću o vlastitom identitetu koji nam u novonastaloj situaciji niko neće dati na poklon.

HISTORIJSKA ULOGA

Mora se priznati da je MDD "Merhamet" u tom pogledu, osiguravajući egzistencijalnu podlogu bošnjačkom stanovništvu u tim kritičnim trenucima njihovog opstanka, odigrao historijsku ulogu. U razgranatoj mreži djelovanja ovog društva potrebno je bilo angažirati veliki broj humanista, intelektualaca i menadžera, sposobnih i snalažljivih ljudi koji su se najčešće volonterski uspješno uključili u sve akcije koje je vodio "Merhamet". Pošto je "Merhamet" imao stratešku ulogu u očuvanju Bošnjaka i države Bosne i Hercegovine na ovim prostorima, tokom 1992-1993. HVO i hrvatska politika je njegov humanitarni rad konstantno blokirala, jer se na taj način, ustvari, blokiralo sve što nosi pečat državnosti Republike Bosne i Hercegovine. To je podrazumijevalo opstrukcije svake vrste, prijetnje za ličnu sigurnost, sprečavanje dostave hrane i lijekova, pljačku doniranih sredstava pomoći, itd. S takvim događajima se rukovodstvo MDD "Merhamet" svakodnevno suočavalo, jer je željelo eliminirati otužnu i ponižavajuću sliku Bošnjaka koji su bili primorani da svakodnevno stoje u redovima ispred crkvenih vrata i traže milostinju. Sve je to bila osmišljena podvala hrvatske politike da se sva huma-nitarna dobra slivaju u novoosnovani Crveni križ Herceg Bosne, odnosno katolički Karitas, jer je važno bilo demonstrirati nemoć bh. države i potčinjenost Bošnjaka hrvatskoj "superiornoj" komponenti na socijalnom planu snabdijevanja kao i svim drugim vidovima života.

HDZ nije zazirao ni od uvođenja antiustavnih "zakonskih mjera" kojima će se degradirati nehrvati. Tako je, naprimjer, suspendovan Crveni krst/križ RBiH, a ustanovljen Križ Herceg Bosne prema kojemu su se morali preregistrirati svi primaoci humanitarne pomoći, jer bi u suprotnom ostali bez sljedovanja, što je bio vid presije da se priznaju paradržavne institucije HZHB.

Monstruozna, zločinačka, hadezeovska, hrvatska politika prema Bošnjacima Mostara imala je za cilj prisiliti Bošnjake da napuste svoja vjekovna ognjišta i da "potraže svoj smiraj u tzv. muslimanskim provincijama u Centralnoj Bosni", kako su ih HDZ i HVO oslovljavali, što je bio neostvareni ratni cilj.

NEPOKOLEBLJIVA ODLUČNOST

Mnoštvo je primjera degradacije Bošnjaka Mostara i Hercegovine pod prisilnom dominacijom ekstremne hrvatske politike koja ih je u

ostvarivanju njihove primarne obaveze primoravala i na nepopularne i njima strane poteze. Tako, da bi dopremio robu korisnicima u Mostaru, MDD "Merhamet" je u nekim intervalima bio prisiljen da je transportira prevoznim sredstvima pod oznakama i amblemima Karitasa ili nekih drugih kršćanskih humanitarnih organizacija, što je opet bilo u funkciji dokazivanja nemoći bošnjačke strane da samostalno i autoritativno snabdijeva svoj narod.

Ovaj i drugi slični primjeri argumentirano i autentično svjedoče kako je humanitarnim aktivistima Merhameta i našem narodu u cjelini bilo teško opstati na ovim prostorima u prvo vrijeme s agresorima s istoka, a potom sa još žešćim sa zapada. Međutim, naša vjera, entuzijazam, izdržljivost, nepokolebljivost, nada u bolje sutra i vjera u pravedne ciljeve naše borbe da vjerno služimo svojoj misiji pomogla nam je da u tome i uspijemo.

HUMANITARNI CENTAR MOSTAR

Agresijom Hrvatske vojske i HVO 9. maja 1993. godine na Grad Mostar, a kasnije i na druga mjesta u dolini Neretve, propraćenom protjerivanjem naroda iz zapadnog u istočni dio grada, prvorazredno pitanje koje se bilo nametnulo jeste - kako preživjeti? Kako obezbijediti hranu za toliki narod i Armiju, imajući u vidu da je oskudijevanje hranom bilo prisutno i prije neposredne agresije HV i HVO.

Dodatni problem je bio što je u Mostar svakodnevno u zbjegu pristizalo na stotine i hiljade prognanika iz mjesta istočne Hercegovine koji je očekivao ne samo smještaj nego i prehranu u gradu koji je kolektivno bio izložen gladi i neimaštini. Ono malo hrane što je na raspolaganju bilo prije početka agresije ostalo je u napuštenim kućama i stanovima, kao i u skladištima ranije uspostavljenih humanitarnih organizacija u zapadnom dijelu Mostara. To se odnosilo na Merhamet (mostarski, gatački i nevesinjski), zatim Crveni krst i druge.

GRAD BEZ HRANE I HUMANITARNE PODRŠKE

Novonastala kritična situacija vezana za snabdijevanje stanovništva i vojske hranom tražila je hitne mjere i akcije. Na inicijativu muftije mostarskog Seida ef. Smajkića i komandanta 4. korpusa ARBiH Arifa Pašalića 3. juna 1993. godine pokrenuta je aktivnost na ponovnom formiranju Merhameta. Taj zadatak dobili su Ismet Čampara i prof. dr. Safet Krkić. To je podrazumijevalo i hitno uspostavljanje međunarodnih kontakata sa svim dostupnim humanitarnim organizacijama u svijetu s ciljem da se osiguraju hrana, lijekovi i druge humanitarne potrebe za građane i vojsku. Bilo je to vrijeme potpune paralize dostave hrane i lijekova u grad, jer je HVO uspostavio potpunu blokadu svih pristupa kao i izlazaka iz grada.

Mostar je praktički bio osuđen na gladovanje, što i jeste bio jedan od okrutnih ciljeva agresije. Iz ugla procjena HVO se računalo tada čak i sa kolektivnom predajom snaga Armije RBiH. U istočni dio grada pristizale su tada vrlo skromne količine humanitarne pomoći, a kako je vrijeme odmicalo, stvari su postajale sve kritičnije. Jedino rješenje za prevazilaženje humanitarne krize bilo je angažovanje UNHCR-a. Imajući u vidu činjenicu da UNHCR nije htio da radi sa humanitarnim organizacijama nego samo sa legalnim vlastima, došlo se na ideju da se formira Humanitarni centar u gradu kao centralna adresa koja će se pobrinuti za nabavku hrane i pravilnu raspodjelu svim građanima i, naravno, vojsci.

"Humanitarni centar imao je zadatak da sve humanitarne organizacije u gradu objedini i stavi pod jednu zajedničku organizaciju. To je ustanovljeno i rješenjem o formiranju Humanitarnog centra koji je 6. 9. 1993. godine potpisao tadašnji predsjednik Ratnog predsjedništva Opštine Mostar Smail Klarić. Prema mom mišljenju, dan formiranja Humanitarnog centra Mostar jeste bio događaj koji treba zabilježiti krupnim slovima i pamtiti kao jedan od važnih datuma u odbrani Mostara i Hercegovine, jer bez dobre logistike, gdje spada i hrana, nema ni dobre odbrane" - sjeća se tog teškog vremena Ismet Čampara, koji je istom Odlukom imenovan za povjerenika Humanitarnog centra Mostara.

PREŽIVLJAVANJE NARODA I VOJSKE

Skladište nekadašnjeg preduzeća "Mehanizacija" Mostar u Titovoj ulici kod Šantićevog parka preuređeno je za prihvat humanitarne pomoći uz pravičnu organizaciju podjele hrane koja je morala doći do svakog stanovnika Mostara. Posebno se vodilo računa da se jedinicama Armije RBiH pravovremeno obezbijedi dovoljna količina hrane. U tom velikom poduhvatu ozbiljnu ulogu i pomoć odigrali su pripadnici Civilne zaštite. Ovakav vid organizacije preživljavanja naroda i njegove vojske nije imala ni jedna opština pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine.

"Prvi humanitarni konvoj sa pet šlepera primio sam sredinom septembra 1993. godine. Bio je u pratnji Džerija Hjuma (Jerrie Hulme), penzionisanog generala Britanske vojske, koji je bio šef ove organizacije za južnu Bosnu. Poslije upoznavanja s Džerijem i njegovom pratnjom, a prevodilac mu je bila naša Mostarka Nataša Nadaždin, njegovo prvo pitanje je bilo kome ide hrana? Ja pomalo uzbuđen odgovaram da ide narodu koji se nalazi u totalnoj blokadi, koji je protjeran iz zapadnog dijela grada, zatim mjesta i gradova istočne Hercegovine (opština Stoca i Čapljine) bez elementarnih uslova za preživljavanje. Džeri je odmah upitao ide li hrana vojsci. Prigovorio je da je tako čuo i od ljudi u skloništima. Bio sam zatečen pitanjem, ali sam se snašao i odmah

odgovorio: ‘Gospodine Hjum, ovdje nema mjesta praviti paralelu između naroda i vojske. Mi smo svi vojska i svi smo mi narod koji se brani i bori za opstanak… Volio bih da pođete sa mnom do prve linije odbrane gdje živim u stanu sa djecom od pet i sedam godina.’ On se tada zacrvenio, a znoj mu je curio ispod šljema i nije bilo drugih pitanja” - sjeća se Ismet Čampara tog neugodnog razgovora, svjestan da je UNHCR želio osigurati dostavu samo za građane civile, ali ne i vojsku.

Za razumijevanje tog problema trebalo je znati da je UNHCR po svom profilu uistinu bio zadužen isključivo za zbrinjavanje i interese civila, ali ne i vojski. Kada je sljedeći put došao u pratnji konvoja, Džeri Hjum je bio potpuno drugačiji čovjek. Obišao je skladište i uvjerio se kako se roba prima, slaže i korektno dijeli.

PODRŠKA HUMANITARACA SVIJETA

“Kada je vidio da se u Humanitarnom centru vodi materijalno knjigovodstvo, da se roba komisijski prima i pravično dijeli ljudima, okrenuo se prema meni i rekao - zar je ovo moguće tako uredno voditi u ovakvim ratnim uslovima. Nikada više nije upitao kome ide hrana, već se divio organizaciji rada i života u porušenom gradu. Često je znao reći: vi ste neuništiv, hrabar i savršeno čist narod! Odgovorio bih mu da je čistoća dio naše kulture. Kada smo se bolje upoznali, slobodno mogu reći zbližili kao ljudi, često bi me dodatno znao upitati - šta još i kako može pomoći? Moj odgovor i zahtjev je uvijek bio - više hrane, lijekova, medicinske opreme i goriva. Dobro se sjećam kada je FK Velež trebao da izađe iz grada na malonogometni bajramski turnir u Skenderiji u Sarajevu krajem 1993. godine. Zamolio sam ga da da nam pokuša obezbijediti sportsku opremu za igrače. Bez pogovora je to uradio. Finale svega je da je zavolio ovaj Grad, kako je znao reći - ‘Grad heroj’, i sve naše ljude u njemu” - svjedoči Ismet Čampara.

Pored funkcije povjerenika Humanitarnog centra, Ismet Čampara je bio i član Ratnog predsjedništva Opštine Gacko u Mostaru, zatim član Vlade Okruga Mostar, te kasnije i ratni ministar za raseljena lica, izbjeglice, socijalnu politiku i humanitarne organizacije. Bio je aktivni učesnik u odbrani Mostara u vremenu od 9. maja 1993. do kraja avgusta 1993. godine kao član Bataljona “Donja Mahala” u sklopu Prve mostarske brigade.

Članovi Savjeta Humanitarnog centra su bili: Izet Hebibović (Zalik), Kljako Halil (Luka 2), Pandur Ramiz (predsjednik Savjeta - Brankovac), Handžo Mustafa (Luka 1), Vuk Mirza (Donja Mahala), Vasić Frederik (Cernica), Salih Trbonja (Carina), Sead Balalić (Blagaj), Ćorić Murat (Bijelo Polje), Grcić Sejo (Gnojnice).

Radnici koji su opsluživali Humanitarni centar, vršili istovar i utovar hrane bili su: Hamo Mirica, rukovodilac skladišta, Drače Juso, Kemo Mutilović,

Meho Ćatić, Ibro Hebib, Ramo Zekić, lsmet Husnić, Nermin Katica, Salih Čerkez i Fadil Jazvin. Poseban doprinos u radu Humanitarnog centra dala je Civina zaštita na čelu sa Mušanom Đulimanom.

UDRUŽENJE ŽENA "SUMEJA" BLAGAJ

Udruženje žena "Sumeja" Blagaj oformljeno je početkom ratne 1993. godine u Blagaju, kada je postajalo očigledno da agresija na državu BiH na njenom najjužnijem teritoriju poprima zastrašujuće razmjere. Udruženje koje je u početku brojalo pedesetak aktivistkinja iz Blagaja otvorilo je svoja srca i dušu kako bi pomoglo i bilo pri ruci najranjivijim kategorijama stanovništva izmučenim i osiromašenim u okrutnim uslovima koje je pokrenuo rat. Da je u to doba ovo bila društveno izuzetno opravdana i korisna inicijativa, ispostavilo se već tokom maja 1993. godine kada je na područje Blagaja i naselja u širem okruženju, stigla brojna kolona uglavnom bošnjačkih izbjeglica iz Hodbine, a ubrzo potom i sa agresijom i progonima zahvaćenih područja Čapljine, Stoca, Nevesinja i Gacka. Svi oni su tražili bilo kakav smještaj, topli dom i ljudsku pažnju sa barem minimalnom okrepom.

Aktivistkinje Sumeje, zajedno sa civilnim organima vlasti i uz pomoć vojnih struktura, tih dana bile su danonoćno na nogama i odgovorno poduzimale akcije pomoći nevoljnicima. Pokrenuli su kod mještana Blagaja i susjednih naselja široku humanitarnu kampanju koja je podrazumijevala nabavku hrane, odjeće i obuće, lijekova i medicinskog zbrinjavanja. Bio je to ljudski i herojski poduhvat da se pomogne izbjeglima i unesrećenima makar i na način da se podijeli kora hljeba kojeg je ionako svima nedostajalo. U avgustu 1993. godine pred članovima udruženja "Sumeja" stajalo je dramatično i teško iskustvo. Iz logora HVO u Dretelju prema Blagaju i slobodnoj teritoriji pod kontrolom snaga Armije RBiH pristigla je velika grupa od 231 logoraša. Dovezeno je i još dvadesetak osoba, nepokretnih bolesnika, koje je HVO grubo i nehumano protjerao sa liječenja iz Bolnice za koštano-zglobna oboljenja iz Stoca.

Zajedno sa lokalnom zajednicom, Udruženje Sumeja Blagaja prihvata izbjeglice. Za iznemogle logoraše i bolesnike organizovan je smještaj u Blagaju u svim objektima koji su se mogli koristiti i kako-tako opremiti za te svrhe.

Čak i u 78. godini života, još krepka i aktivna, njihova tadašnja predsjednica Devleta Devla Balalić, se prisjeća tih dana okrutne agresije, patnje i neimaštine, ali i svega korisnog što su poduzimale brojne članice Udruženja "Sumeja" iz Blagaja kako bi olakšali patnju i borcima i narodu.

DIJELILI PRAVIČNO SVAKI ZALOGAJ

"Činili smo sve da budemo od koristi i narodu i vojsci, bez koje ne bismo opstali na ovom teritoriju. Sadili smo krompir i kupus za vojsku. Kuhali i spravljali džemove, a jednako dijelili sa civilima. Prali deke i robu od vojnika između njihova dva odlaska na položaje. Pleli smo za borce Armije RBiH vunene čarape, šalove i kape. Čak smo kopali tranšeje za potrebe naših vojnika i odbranu dostignutih položaja prema hrvatskim snagama. Formirali smo u Blagaju u Jarakovini i improviziranu bolnicu za koštane bolesnike. Bolnica je zajedno sa našom podrškom i aktivnošću funkcionisala pune četiri godine.

Pomoć za aktivnosti ove vrste dobijali smo od dr. Dragana Milavića, zatim dr. Edina Alikalfića i dr. Zajke Sarića. Brigu oko bolesnika su u velikoj mjeri obavljale žene Sumeje" - iznosi svoja sjećanja na aktivnosti žena "Sumeja" Blagaj gospođa Devleta Balalić.

Osim od mještana Blagaja, za svoje humanitarne aktivnosti žene su pomoć i podršku dobijale od pripadnika Logistike Armije RBiH. Nikada neće zaboraviti nesebičnu i ljudski odgovornu podršku lokalnih armijskih komandanata, prije svih od Avde Idriza, Esada Fole Eminovića, Mustafe Isovića, Esada Šejtanića i Nine Tanovića. Logističku podršku na različite načine dobijali su zahvaljujući i gospodinu Rusmiru Ćišiću, u to vrijeme predsjedniku Ratne vlade grada Mostara. Sumeje su organizovale i aktivnosti darivanja krvi za ranjenike. U njihovom dnevniku je ostalo zapisano da se kao darivatelji krvi odazvalo 70 žena sa područja Blagaja.

MAJKE I SESTRE DARUJU KRV ZA VOJNIKE

"Bilo je puno primjera da krv daruje majka, ali i njena kćerka, što je bilo posebno dirljivo i za svaku pohvalu" - sjeća se tih dana i aktivnosti članica Sumeje, Devleta - Devla Balalić.

Gospođa Balalić sa ponosom i zahvalnošću svim ženama Blagaja, kao i svima koji su pomagali prvenstveno izbjeglicama, bolesnima i unesrećenima, govori o brojnim detaljima iz tog pakla opsade i agresije. Živo se sjeća brojnih detalja iz vrlo organizovane aktivnosti koje su pokretale članice Udruženja "Sumeja". Ne zaboravlja svoje drugarice i aktivne članice blagajskog udruženja, pa za potrebe naše knjige i historijskog svjedočenja o najtežim vremenima Blagaja i Mostara diktira imena aktivistkinja: Sadeta Leho, Belka Mrmo, Alma Kosić, Nevresa Kajan, Selma Balalić, Seka Hadžić, Senada Lulić, Jasmina Memić, Elma Salčin, Bina Balalić, Irma Mustafić, Nela Idriz, Mirzeta Šetka, Spomenka Leho, Suada Mace, Fatima Leho, Dinka Idriz, Zila Hodović, Hurija Mustafić, Samija Kudra, Amira Kolašinac, Adela Leho, Agnesa Topuz, Ramiza Šuta, Amira Rahić, Amira Šuta, Sanela Đulmez, Fata Đulmez, Esma Žujo, Meliha Mrgan, Habiba Tabaković, Šemsa Demirović, Safa Salčin, Hida Meškic, Majda Bašić, Fatima Kevelj, Mirsada Alićušić, Dženana Idriz, Dina Pirić, Mima Jazvin, Smilja Behram, Halid Hadzić, i mnoge druge. U Udruženju "Sumeja" Blagaj kažu da je bilo još puno aktivista i još više dobrotvora koji su na različite načine, a svi nesebično i srcem, pomagali ljudima kojima je pomoć bila najpotrebnija. Nije se gledalo ko je ko i odakle je, legitimacija za humanitarnu i svaku drugu pomoć bila je isključivo njegova situacija uslovljena ratom i stradanjem. Sa odmakom vremena od tri decenije, nije se lahko sjetiti svih dobročinitelja. Ali, ostaje sjećanje na jednu historijsku priču o malom Blagaju koji se branio i odbranio srcem.

VELEŽ - ROĐENI ZA VJEČNOST

Fudbalski klub "Velež", u gotovo stoljetnom njegovanju, afirmaciji i zaštiti multietničkog tkiva grada, ljudskih prava i sloboda, postao je jedan od potvrđenih simbola Mostara i njegov znamen. Samo u dva navrata, tokom Drugog svjetskog rata i posljednje kataklizme (1992. - 1995.), prekinuto je njegovo djelovanje.

Od posljednje prvenstvene utakmice odigrane 6. 4. 1992. godine u Subotici sa Spartakom pa do nastupa u Sarajevu na prvom Prvenstvu Bosne i Hercegovine u malom nogometu (23. - 26. 3. 1994) protekle su dvije godine bez takmičenja.

Svijest rukovodećih ljudi u Ratnom predsjedništvu Opštine Mostar o potrebi aktiviranja Rođenih za vrijeme neprekidnog granatiranja grada i iscrpljivanja stanovništva nadjačala je svu težinu vremena.

ENTUZIJAZAM ZA PRIMJER

Odluka o obnovi rada FK "Velež" donesena je na sjednici Ratnog predsjedništva Opštine Mostar koja je održana 26. 2. 1994. godine

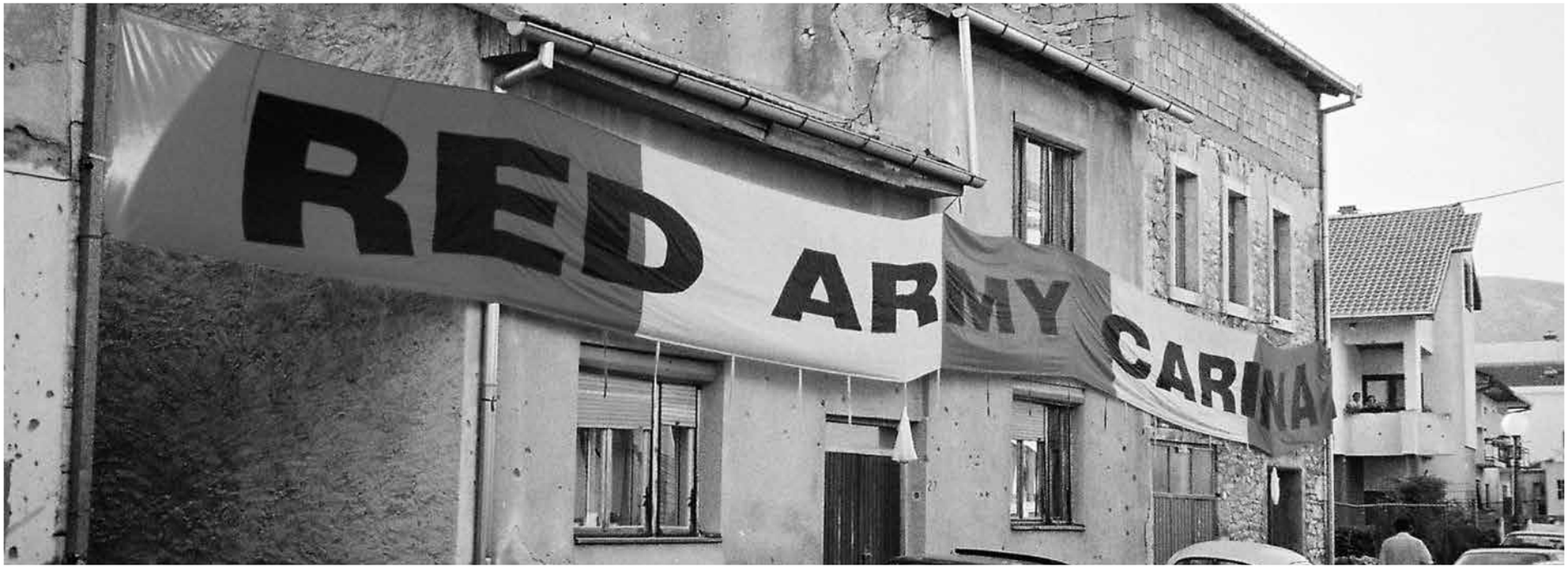

na inicijativu Rifata Rife Frenje i Rusmira Ćišića. Tom odlukom za predsjednika je imenovan Alica Bilić, dugogodišnji predratni funkcioner kluba. Jedna od odluka se odnosila na povjereni mu zadatak da Ratnom predsjedništvu predloži članove Predsjedništva kluba, plan rada, stručni tim i izvore finansiranja.

Te aktivnosti su naišle na pozitivan odjek kod građana Mostara i pripadnika 4. korpusa.

Predsjedništvo Opštine Mostar je sve do 2000. godine postavljalo upravu i vodilo brigu o finansiranju kluba zajedno sa javnim preduzećima u gradu, kao i sponzorima i prijateljima širom BiH i dijaspore.

S obzirom da se najveći broj potencijalnih igrača nalazio u sastavu ARBiH, već narednog dana (27. 2. 1994.) Ratno predsjedništvo se pismenim putem obratilo Komandi 4. korpusa ARBiH sa zahtjevom o učestvovanju FK Velež na Fudbalskom prvenstvu Bosne i Hercegovine u Sarajevu, što je pozitivno riješeno (putovanje je odobrio Safet Oručević, zamjenik komandanta 4. korpusa ARBiH). Dozvolu za izlazak iz grada dobili su fudbaleri: Adnan Sandžaktar, Sanko Hadžić, Nermin Čolaković, Ahmet Salčin, Mustafa Burić, Esad Jazvin, Mario Knezović, Mustafa Škoro, Admir Velagić, Almir Tanović, Samir Ćemalović i Šaćir Buturović. Sa njima su na put za Sarajevo krenuli: Zejnil Selimotić, trener, Semir Temim, sekretar, ujedno i vođa puta, i Rifat Frenjo, direktor Veleža.

Ministar Ibrahim Koluder, ujedno i koordinator za Mostar, za ekipu u Sarajevu osigurao je smještaj i podnio prijavu za učešće na turniru.

Turnir je održan u periodu 23 - 26. marta 1994. godine u sportskoj sali Skenderije. Nastupilo je 11 ekipa, a to su: Čelik (Zenica), Travnik (Travnik), Rudar (Breza), Bosna (Tuzla), Turbina (Jablanica), Davor (Sarajevo), OG 7 Jug (Doboj), Dragulj Bosne (Sarajevo), III Tuzlanska (Tuzla), Velež (Mostar) i Banja Luka (Banja Luka). Za Velež su nastupali svi fudbaleri kojima je odobren izlazak iz Mostara, s tim da je umjesto Esada Jazvina nastupao Nermin Vila. Rođeni su odigrali utakmice sa ekipama iz prve grupe: III Tuzlanska , OG 7 jug (Doboj), Dragulj Bosne (Sarajevo), Čelik (Zenica) i Travnik (Travnik). Ipak, nisu se uspjeli plasirati u završni krug takmičenja.

VELEŽ NA DRŽAVNOM PRVENSTVU

Prvo državno fudbalsko prvenstvo Bosne i Hercegovine održano je u okviru kvalifikacionog turnira u Sarajevu, Tuzli, Zenici i Jablanici, da bi dvije prvoplasirane ekipe sa ovih turnira odigrale finale u Zenici. Ukupno su nastupile 22 ekipe. Veležu je žrijeb odredio nastupe u grupi Zenica sa Čelikom (Zenica), (18. 7. 1994.); Rudarom (Zenica), (16. 7. 1994.); Slavenom (Živinice), (15. 7. 1994.). Boje Veleža su branili: Sandžaktar, Knezović, Čampara, Ćupina, Tanović, Greljo, Obad, Čolaković, Ćemalović, Salčin, Bebanić, Kaplan, Nožić, Saradak, Vilogorac. Nažalost, Velež nije uspio proći u dalji krug takmičenja, ali je to bilo najmanje važno svima u gradu, jer je učestvovanje na turniru u Sarajevu bila poruka da su Rođeni neuništivi i ponovo počinju svoj sportski život u svom gradu iz kojeg su ga pokušali protjerati upravo fašisti iz njihovih redova.

U januaru 1996. održana je redovna Skupština Fudbalskog kluba Velež na kojoj su, pored rukovodstva kluba i igrača, prisustvovali i predstavnici političkog i sportskog života grada i kruga, te predstavnici administracije Evropske uprave u Mostaru. Pošto je usvojen Dnevni red Skupštine, Alica Bilić, dotadašnji predsjednik Veleža, podnio je Izvještaj o radu kluba u periodu januar 1994. - januar 1996. godine, te istakao da je prvo okupljanje bilo početkom 1994. godine nakon što je odlukom Predsjedništva okruga i Opštine Mostar imenovano rukovodstvo kluba. Tačnije, rukovodstvo je donijelo Statut i program rada kluba te je odmah oformljen stručni štab od raspoloživih kadrova. Uporedo sa selekcijom igračkog kadra i formiranjem prvog tima od oko 30 igrača formirana je i omladinska škola sa oko 80 kadeta, pionira i juniora.

DUŠA VELEŽA ŽIVI I TRAJE

Angažovani su treneri Selimotić, Tojaga, Jakirović i Džafić, koji su počeli stvarati igrački sastav od ničeg jer su se svi prijeratni igrači našli u izbjeglištvu ili su potpisali ugovore van Bosne i Hercegovine. Mora se reći da je Fudbalski klub Velež u ovom ratu položio sve ispite kao što su privrženost jedinoj nam domovini Republici Bosni i Hercegovini, svojoj Armiji i svom narodu jer sama spoznaja da je ukupni sastav Veleža počev od igrača pa do rukovodstva bio u sastavu oružanih snaga RBiH dovoljno govori. Pošto je usvojen Izvještaj Alice Bilića o radu kluba u protekle dvije godine, pristupilo se izboru uprave kluba od 29 članova, nadzornog odbora od 5 članova i predsjednika kluba u mandatu od 4 godine. Jednoglasno su za članove uprave izabrani: Rusmir Ćišić, predsjednik Izvršnog odbora Opštine Mostar, Alija Alikadić, Zijo Žuljević, Nijaz Slipičević, Mehmed Sarić, Ramiz Đinović, Maid Ljubović, Sead Pintul, Alica Bilić, Alija Hadžiomerović, Zlatko Serdarević, Ragib Palata, Avdo Muratagić, Adil Trgo, Alica Jakirović, Edo Alikafić, Huso Memić, Jasmin Hujdur, Semir Temim, Muđahir Kurtović, Esad Eminović, Denis Ćemalović, Sead Balalić, Fadil Zagorčić, Esad Pehilj i Selim Isić. U Nadzorni odbor su izabrani: Enver Golоš, Senad Ibrulj, Sejo Džudža, Mirso Maksumić, Mirso Hujdur, dok je za predsjednika izabran Sead Balalić, direktor Autoprevoza Mostar putnički saobraćaj, inače poznati dugogodišnji Veležovac. Nakon što je izabran, novi predsjednik FK Velež obratio se učesnicima Skupštine i rekao: “Mostar je ostao bez svojih simbola, dušmani nam porušiše Stari most, ali nisu uspjeli ubiti Velež. Velež će i dalje predstavljati grad na Neretvi u zemlji, ali i u svijetu”. Na Skupštini je usvojen Finansijski izvještaj za protekle dvije godine

kao i program rada za 1996. godinu, a izbor stručnog štaba Rođenih je prepušten upravi kluba koja će na svojoj prvoj sjednici izabrati šefa i trenere stručnog štaba. Učesnici redovne skupštine dodijelili su priznanje gradonačelniku Mostara Safetu Oručeviću izborom za počasnog predsjednika FK Velež.

SKOKOVI SA STAROG MOSTA

Skokovi sa Starog datiraju od vremena gradnje samog mosta, ali prvi skok zabilježen je 1664. Formalno takmičenje ustanovljeno je 1968. i od tada su se održavali svakog ljeta.

U najtežim danima u historiji Mostara hrabri skakači sa Starog mosta očuvali su tradiciju skokova. Dana 2. 9. 1992. godine, neposredno nakon oslobađanja lijeve obale, održani su 426. skokovi u organizaciji Mostarskog bataljona, a u sklopu Mostarskog (ratnog) ljeta. Skokove

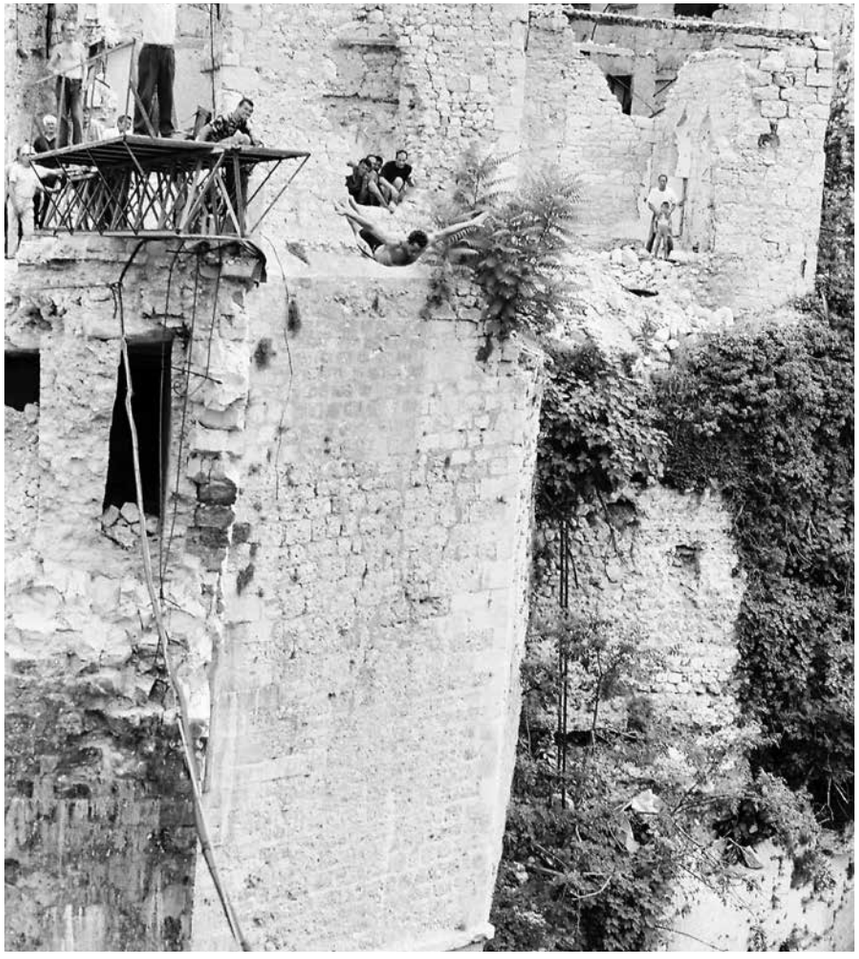

sa mosta, koji je bio pogođen jednom granatom sa srpskih položaja, svečano je otvorio komandant Mustafa Muja Isović. Nagrade skakačima je uručio komandant Arif Pašalić. 1993. godine u danima teške opsade grada od strane HVO-a, zbog opasnosti od snajperske vatre, u noćnim satima održani su skokovi bez publike. 30. 7. 1994, u demilitarizovanoj zoni grada, skokovi su održani sa ostataka mosta i improvizirane skakaonice i pred brojnom publikom. Prvi skok svojom čuvenom lastom je izveo Emir Balić. Manifestaciju skokova su otvorili Safet Oručević, predsjednik Ratnog predsjedništva i EU upravitelj Hans Košnik.

Spisak poginulih skakača u vodu "Mostari": Mustafa Guzin, Jadranko Fink, Edin Jakirović, Nedžad Humačkić, Salko Kasumović, Fadil Karić, Jasmin Brekalo, Nijaz Rahimić, Sandi Bogojević, Nermin Čorda, Zoran Galuza, Miro Smailhodžić, Senad Ajanić, Dragan Stošić, Hasan Kahvo, Ibro Pehilj, Nedin Husković, Goran Pehilj, Medžid Kerović i Muhamed Šunje.

CIVILNA ZAŠTITA: ČASNA MISIJA

Naredbu o uspostavljanju i podizanju struktura civilne zaštite u gradu Mostaru u vanrednim uslovima, u aprilu 1992.godine, donio je i potpisao Roko Markovina, u to vrijeme na poziciji načelnika Štaba CZ grada Mostara. Mušan Đuliman se sjeća da je upravo tim rješenjem on bio postavljen za jednog od komandira Civilne zaštite, za područje Mjesne zajednice Carina - Zalik.

Prve ozbiljne zadatke 36 pripadnika civilne zaštite u tom dijelu Mostara imalo je polovinom juna 1992.godine nakon što je zajedničkim dejstvom snaga Armije RBiH i HVO, oslobođena privremeno zauzeta teritorija na istočnoj obali grada. Sanacija terena, raščišćavanje ruševina i od šuta i kamenja zakrčenih ulica i sokaka, odvoz smeća, uklanjanje uginule stoke, sahranjivanje leševa poginulih pripadnika agresorske vojske i jedinica odbrane Mostara, pražnjenje škrinja i frižidera koji su dugo bili bez napona električne energije i u kojima se nalazila pokvarena hrana, bili su najprioritetniji zadaci kojima se u to vrijeme bavila civilna zaštita. Manje više, to je bio svakodnevni zadatak i svih drugih jedinica i pripadnika sastava civilne zaštite u svim dijelovima Mostara.

Mušan Đuliman kaže da je taj posao bio svakodnevna obaveza i njegove jedinice sve do 9.maja 1993.godine i početka druge, još snažnije agresije HVO, dojučerašnjih saveznika u ratu protiv zajedničkog agresora srpskocrnogorskih rezervista i snaga bivše JNA koje su se stavile na stranu srpskih snaga.

"Uprkos teškim uslovima pod agresijom u gradu, uspjeli smo solidno organizovati posao a na raspolaganju su nam bila i tri teretna vozila, dva viljuškara, jedan mali automobil, te druga pomagala u solidno opremljenim i organizovanim radnim prostorima..." - kaže Đuliman,

koji ističe i kako su skladištari vojnih magacina bili izuzetno zadovoljno njihovim radom i asistencijom vojsci, pominjući kolege Ćordu, Gostu, Čehu, Safeta, Salema i brojne druge.

U drugoj polovini maja, između 22. i 25.maja 1993.godine u zgradi bivšeg komiteta, na poziv člana Ratnog predsjedništva opštine Mostar Alije - Cakana Alikadića, u prisustvu sedam sekretara mjesnih zajednica, te predstavnika komande mostarske brigade, formiran je Štab CZ za napadnuti dio Mostara. Komandu nad civilnom zaštitom preuzeo je Osman Čolaković. Nije bilo nekog preciznog plana rada jer je nezapamćena agresija na istočna naselja uzduž linije Bulevara narodne revolucije u samom središtu Mostara svakodnevno nametala nepredviđene ali hitne aktivnosti. Čolaković kaže da je u središtu njihove akcije bilo pomaganje snagama Armije RBiH a jednako tako i Ratnoj bolnici lociranoj u zgradi Higijenskog zavoda gdje su dopremani ranjeni borci i civili. Posebna pažnja poklonjena je i zbrinjavanju velikog broja prognanih, kako iz zapadnih kvartova grada, tako i porodica iz gradova istočne Hercegovine koje su bježale pred srpskocrnogorskim agresorima.

Osman Čolaković podsjeća da su poslovi civilne zaštite bili raznoliki, iznuđeni situacijom u gradu pod agresijom i uporednom dvostrukom opsadom i sa istočnih i sa zapadnih strana Mostara.

"Jednako je bilo važno hitno zbrinjavanje ranjenika, najčešće usred trajanja granatiranja kada je valjalo unesrećene bukvalnlo i pod granatama što prije prevesti do ljekara u Ratnoj bolnici. Bili smo suočeni i sa svakodnevnim zadacima osiguranja drvene građe za izradu tabuta i organizaciju dženaza i sahrana. To su bili najdelikatniji, ali i ljudski najčasniji zadaci koje su pripadnici civilne zaštite obavljali hrabro, ljudski i bez pogovora u bilo kjoje doba dana i noći. Sahrane i dženaze smo obavljali u saradnji sa Islamskom zajednicom i timom lokalnih hodža koji su obavljali ceremonije ispraćaja poginulih..." - objašnjava Čokalović.

Načelnik štaba Civilne zaštite posebno pamti kako je bilo najteže u iznuđenim prilikama određivati lokacije za sahrane jer je do uobičajenih gradskih harema i grobalja, usljed granatiranja i snajperske vatre, bilo teško doći. Tako su brojni lokalni parkovi i dvorišta u gradu, poput lokaliteta na kome se nalazi turbe pjesnika Osmana Đikića, silom prilika morali biti pretvoreni u hareme.

Civilna zaštita bila je na nivou zadatka i prilikom prihvatanja i raspodjele humanitarne pomoći koja se nastojala pravično raspodjeljivati po mjesnim zajednicama. Aktivisti civilne zaštite se sjećaju i dana kada je nad Mostarom avionima Ujedinjenih naroda spuštana humanitarna pomoć za grad. U prikupljanju paketa pomoći za vojsku i narod, bilo je angažovano preko stotinu ljudi.

"U početku su sve mjesne zajednice imale svoje magacine za prijem robe i hrane. Međutim, nakon što je Ratno predsjedništvo opštine Mostar donijelo odluku o formiranju Humanitarnog centra, uvedeno je više reda i u poslovima prijema ali i pravične raspodjele hrane i potrepština. Taj centar je zaista odigrao veliku ulogu, pobrinuvši se za obezbjeđiavnje hrane stanovništvu, podjelu ogrijeva i građevinskog materijala, higijenskih potrepština i derugih potrepština, kako u toku agresije tako i u svježem periodu poslije oslobođenja grada, prisjeća se Osman Čolaković.

Organizacija sahrana i dženaza odvijala se pod patronatom civilne zaštite, sve do formiranja komunalnog preduzeća Komos. Civilna zaštita preuzela je i organizovala brojne druge zadatke u vanrednim okolnostima. Tu je na prvom mjestu bila briga o Ratnoj bolnici i osiguranju pomoćnih radnika za medicinare, zatim organizacija kolektivnih centara za prihvat i prehranu izbjeglica, obezbjeđivanje hrane i ogrijeva za porodice boraca...

Ustrojena je i evidencija poginulih boraca i civila. Struktura civilne zaštite uporedo je narastala pa je u kolektivu od početnih 15, tim narastao na preko 70 aktivista, ne računajući jedinice i sastave civilne zaštite formirane po lokalnim mjesnim zajednicama. Osman Čolaković i Mušan Đuliman posebno ističu kako je uloga pripadnika Civilne zaštite, kao i Humanitarnog centra, detaljno opisana u dnevnicima koji su uredno vođeni i sačuvani tokom cijelog trajanja agresije na Mostar

i kasnije. To bi mogla biti dobra osnova da se uloga ovih organizacija detaljno opiše i definitivno ukoriči za čuvanje sjećanja i odbranu istine u najdelikatnijem periodu koji je zadesio Mostar i njegove građane.

MEDIJI U RATNIM USLOVIMA

Mediji se u ratnim uslovima pojavljuju u zavisnosti od političke i vojne situacije. Mostar ima dugu i bogatu tradiciju printanih izdanja što je umnogome uticalo na pojavu novina u posljednjem ratu 1992. - 1995. godine. Ponovio se slučaj iz Drugog svjetskog rata kada je cijelo vrijeme trajanja ratnih strahota radila čuvena štamparija u Muštovića kući u Donjoj Mahali. Svaka od navedenih novina o kojima svjedočimo u knjizi "Heroji Mostara" danas predstavlja dragocjen dokument i vrelo informacija pa se s razlogom mogu uzeti kao relevantan izvor za proučavanje i razumijevanje ratnih događaja.

U ovim izdanjima etika novinarske profesije se u potpunosti potvrđivala slijedeći kodeks da je zadatak medija stvaranje uticaja i uslova za napredak svake zajednice. Nesporno je da su novinari iz pripadajućih redakcija u tekstovima akcentirali ne samo profesionalni pristup nego su u isto vrijeme iskazivali novinarski patriotizam u uslovima odbrambeno-oslobodilačkog rata u Mostaru.

Na osnovu analize sadržaja svih izdanja može se konstatovati da je time stvoren jedinstven front otpora, posebno prema dezinformacijama i propagandi agresora. Zadatak ovih izdanja je bio da građanima i borcima pruže potpune, blagovremene i istinite informacije iz svih aspekata života u ratu. U njima su izvještaji o stanju na ratištima, međunarodnim aktivnostima ka uspostavi mira, Teritorijalnoj odbrani, Radioamaterima, kulturi, Ratnoj bolnici, MDD Merhamet, Civilnoj zaštiti, javnim kuhinjama, vatrogascima, itd.

Ova oblast, zbog velikog značaja i uloge koju je imala, zahtijeva posebnu obradu, a ovog puta smo se odlučili da, pored faksimila naslovnica, prezentujemo samo ono što sadrže impresumi uz posebnu analizu svih potpisnika tekstova u svakom listu. Time smo u potpunosti registrovali sva imena koja su bila uključena u kreiranje i izradu listova. Imponuje brojnost printanih medija u Mostaru u navedenom periodu čime je mnogo događaja otrgnuto od zaborava. Čelno mjesto zauzima Mostarsko jutro, prvi list demokratske javnosti na slobodnoj teritoriji Bosne i Hercegovine.

MOSTARSKO JUTRO

List demokratske javnosti Mostara.

Izdavač: Samostalni bataljon odbrane Mostar, Prva mostarska brigada; Glavni i odgovorni urednik: Džemal Hamzić; Sekretar: Efica Senad Seno; Redakcijski kolegij: Ćatić Nafija, Ćupina Faruk, Džeba Karlo, Hamzić Džemal, Oručević Safet, Salahović Ćamil ; Tehnički i grafički urednik: Pašalić Nedžad; Lektori: Tipura Omer, Čolakhodžić Mevlida ; Fotografije: Hadžiabdić Sead, Kapidžić Ifet, Hadžić Jakub;

Prevod na engleski. Nada Kadragić; Slog: AOP Samostalni bataljon odbrane Mostara - Kevelj Hasan, Mesihović Omer, Vejzović Samir, Kazazić Sanja; Kompjuterska obrada: Balalić Kemal, Bohm Đani; Unos teksta: Selimhodžić Ermin Sela, Likovna obrada i design: Nikšić Jusuf Jusa, Šnatinger Željko; Naslovna strana: Kolopić Vladimir; Tehnička priprema i org. štampe: Rahimić Ibro; Likovna obrada i design; Filipović Hamza; Štampa: "Solvej" Mostar, "Rade Bitanga", "Franjo Miličević, "Liljan art."

Novinari i saradnici: Alikalfić Narcis, Babović Enisa, Bajramović mr. Džemal, Behram Alija, Ćupina Faruk, Demirović Zijad, Duraković Nijaz, Efendić Vesna, Duraković Vahid Vaha, Gvozden Azem, Hadžiomanović dr. Ismet, Hajrulahović S., Hamzić Džemal, Hasanagić Fatima, Husnić Želimir, Isaković Alija, Isić Selim - Svila, Jaganjac Jasmin, Jokić Siniša, Kapetanović Faruk Mostarac, Karabeg Mugdim, Kolukčija Dževad, Korjenić Ismet Ito, Krhan Asim, Krpo Esad, Krtalić Klaudio, Krvavac Denis, Krvavac Faruk, Kurt Tajma, Kurtović Zehra, Lizde Alija, Manelbaum Zoran Zoka, Masleša Ramo, Matvejević Predrag Peđa, Mesihović Behdžet, Mesihović Omer, Midhad Hujdur Hujka, Mravović Abaz, Nožić Samir, Pašalić Arif, Pašalić Nedžad Paša, Patak Lejla, Pediša Damir, Puljić Vlado, Raljević Džemal, Ramić Muhamed Hamica, Ratkušić Enes, Serdarević Šemsudin Zlatko, Sidran Abdulah, Smajkić Seid, Šahović Ćamil, Šarić Salko, Ševo Ivan, T.F., Tanović Semir, Terzić Dario, Tipura Omer, Trbonja Salih Sevdi, Vatrić Omer, Zilić Zulfo, Žujo Nenad.

HERCEGOVAČKI VOJNIK

List 4. korpusa Armije Bosne i Hercegovine.

Izdanje: 1993-1994; Redakcioni kolegij: Alajbegović Zlatko, Badžak Edhem, Karić Omer, Krpo Esad, Krvavac Faruk, Leto Ramiz, Lizde Alija, Morić Goran, Pediša Damir, Rudić Borka, Šetka Halil, Voloder Sabina; Lektor: Krpo Bakir; Fotoreporteri: Kapidžić Ifet, Biševac Alen; Kompjuterska obrada: Kazazić Sanja; Grafička obrada: Rahimić Ibro, Demirović Safet; Izdavački savjet: Brigada "Bregava", Brigada "Neretva", Brigada "Neretvica", Hadžiosmanović Sulejman, IPD 4. korpusa, Jusić Salem, Peco Asim (predsjednik), Prevljak Smajo, Prva mostarska brigada, Ratkušić Enes, Sedma brigada "Suad Alić", Spiljak Šaban; Štampa: Štamparija "Željezara Zenica" Zenica.

Novinari i saradnici: Alajbegović Z., Badžak Edhem, Bilić Vladimir, Džafić Hasan, Grebović Adis, Hadžović Asim, Kapetanović Faruk, Karić Omer, Krvavac Faruk, Kurtović Zehra, Lerić Ibro, Lizde Alija, Nožić Safet, Ratkušić Enes, Smajlović Ismet, Škaljić Đenan, Voloder Sabina.

NOVI VOJNIK

List 4. korpusa Armije R BiH

Izdanje: Informativna služba 4. korpusa, Informativno-propagandna služba 4. korpusa Armije R BiH; Glavni i odgovorni urednik: Terzić Dario; Redakcija: Behram Mirsad, Čolić Tidža, Čukle Mirsad, Kajtaz Faruk, Karić Omer, Rahimić Ibro, Ratkušić Enes, Šetka Halil, Terzić Dario; Tehnički urednik: Schnattinger Željko; Fotografije: Kapidžić Ifet; Sekretar: Ibro Rahimić; Stalna saradnja: Selimhodžić Ermin Sela, Kurt Tajma, Jokić Siniša; AOP: Balalić Kemal, Bohm Đani; Kompjuterska obrada: Organ informatike 4. korpusa, OZI 4. korpus, Balalić Kemal; Štampa: Štamparija "Ljiljan ART"; Za štampariju: Bašić Sead.

Novinari i saradnici: Behram Mirsad, Čolić Tidža, Čukle Mirsad, Ćatić Ibrahim, Ćupina Nina, Dervišbegović Fazlo, H.Š., Hadžić Almasa, Hadžiosmanović N., Kajtaz Faruk, Kurt Tajma, Novaković Enver, Omerika Adem, Osmanović dr. Hanifa, Selimhodžić Ermin Sela, Šator Mehmed, Šetka Halil, Terzić Dario.

DNEVNA INFORMACIJA

Izdanje: Press-centar Mostar (1993. g.).

INFORMACIJA

Izdanje: Republika Bosna i Hercegovina - Armija Republike Bosne i Hercegovine - 41.Slavna motorizovana brigada Mostar - Republika Bosna i Hercegovina - Armija Republike Bosne i Hercegovine - Prva mostarska brigada (godišta: 1992-1993. g.).

BEHAR

Izdanje: Kulturno društvo Muslimana "Preporod"; Za izdavača: Zlatko Rezagić - sekretar, prof.dr. sc. Konjhodžić Halid ; Uređuje redakcioni kolegij: Urednik: Omer Tipura; Sekretar: Temim Jasmina; Računarska priprema: Falak Jasenka, Frlj Haris, Hasanović Mirsad, Husnić Želimir, Kevelj Hasan, Kreso Jasenko, Tehnička realizacija: Hasanović Mirsad; Fotografije: Art Forces, Mostar, Ćupina Nedžad, Dugalić Suad Seno, Ilić Dejan, Kolopić Vladimir, Raić Ćiril Ćiro, Škobić Ervin; Štampa: Tiskarsko poduzeće "Franjo Kluz" Omiš i "Ljiljan ART" Mostar;

Novinari, saradnici i autori prenesenih tekstova: Alendar Šućrija, Bajezidagić Derviš-paša, Bašagić Safet-beg, Beribak Nihad, Brbor Zlata, Brka Amir, Bukvić Amir, Burazer Dijana, Čusto Šućrija, Ćatić Musa Ćazim, Ćišić Husein, Ćišić Kerim, Ćumurija Ismet, Delalić Munib, Dizdar Ekrem Moca, Dizdar Mehmedalija Mak, Dragnić Selma, Drmać Ilija, Družinec Mirela, Džubran Halil, Džudža Džemal, Eminović ef. Seid, Falak Jesenka, Franceshi Branko, Gardet Louis, Guzina Osman, Hadžimulić Mustafa, Hajjam Omer, Hanić Elvedin Edo, Hasandedić Hivzija, Herak Semir, Hodžić Sabit, Humo Hamza, Husnić Želimir, Kapetanović Faruk, Kordić Zdravko, Korjenić Ismet Ito, Kreso Jesenko, Džudža Eldin, Krešimir Šego, Krvavac Faruk, Kurtović Zehra, Leonard Major, A. G., M.R. , Mačkić dr. Nerkez, Mulić Šemsudin, Musa Jago, Musa Šimun, Nametak Alija, Nametak Hasan, Nuspahić Sandra, Orhan Reis, Pavlović don Luka, Peco dr. Asim, Pehar Toni, Purivatra Atif, Raguž Boško, Rajković Salih, Ramić Muhamed, Ratkušić Enes, Rezagić Zlatko, Sarić Sabina, Sarić Safet, Sarić Zlatko, Selimović Elharun, Šarić Sulejman Sule, Šego Krešimir, Šehović Feđa, Šunjić Petar, Šurkalović Petar, Tahirović Juso, Tipura Omer, Trbonja Salih, Vatrić Omer, Vrankić Mario.

OGLEDALO

Sedmično glasilo Ratnog predsjedništva Opštine Mostar; Izdavač: Ratno predsjedništvo Opštine Mostar; Uređuje Redakcioni kolegij; Glavni i odgovorni urednik: Rusmir Ćišić; Kompjuterska obrada: Bohm Đani, Balalić Kemal; Štampa: Štamparija "Ljiljan ART" Mostar.

SAOPŠTENJE

Izdanje: Komanda 4. korpusa - Informativna služba 4. korpusa, Služba informisanja IPD.

Godina izdanja: 1993-1994.

INFORMATIVNI LIST

Republika Bosna i Hercegovina - Armija Republike Bosne i Hercegovine - Prva mostarska brigada - Treći bataljon - IPD vod (godina 1992); Republika Bosna i Hercegovina - Armija Republike Bosne i Hercegovine -Prva mostarska brigada - Vojnički klub (1992-1993. g.). Prvi broj je izašao 2.10.1992. g.; Štampa: IPD vod Trećeg bataljona Prve mostarske brigade (1992. g.)

Novinari i saradnici: Agačević Rusmir, Benca Lejla, Dizdarević Amira, Duranspahić Maja, Hasandedić Hivzija, Hodžić Sabit, Imamović dr. Enver, Isaković Alija, Kebo Alija, Komadina Mustafa, Kurtović Zehra, Magaš Vjekoslav, Matić Wernhle Marija, Mesihović Behdžet Bedžo, Nožić Nedžida, Pašalić Arif, Pirić Alija, Puce Mirsad, Puratić Željko, Rizvanbegović Fahrudin, Serdarević Šemsudin Zlatko, Šoše Hamid, Zukić Adem Ado.

DIL - DNEVNI INFORMATIVNI LIST

Izdavač: Informativno-propagandna služba 4. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Pripremaju: Behram Mirsad, Kajtaz Faruk, Martinović Nusret, Nedžad Pašalić, Rahimić Ibro, Ratkušić Enes, Terzić Dario, Željko Šnatinger; Kompjuterska obrada: Organ za informatiku 4. korpusa Armije R

BiH - Balalić Kemal, Dušić Miro, Böhm Đani, Zagorčić Armin; Štampa: Štamparija "Ljiljan ART".

Novinari i saradnici: Behram Mirsad, Bejtović Edina, Čeho Vedrana, Ćuković Miralem, Ćulum Mufida, Ćumurija Ismet, Ćupina Nina, Ćutura Mufida, Demirović Jasmina, Huđec Hajdi, Isaković Alija, Kajtaz Faruk, Kebo Alija, Manjgo Asim, Mehmedović Dario, Mesihović Behdžet Bedžo, N.Ć., Nikšić Saudina, P.D., Pervan A., Ratkušić Enes, Rizvanbegović Fahrudin, Salihović Ahmo, Serdarević Šemsudin Zlatko, Terzić Dario.

LIST O88

Mostarski sedmični informativni list. Izdavač: NIP "BiH perspektive" Mostar; Direktor i glavni urednik: Samir Nožić; Uređuje Redakcioni kolegij; Kompjuterska obrada: "No limits" Mostar. Novinari i saradnici: Alendar Mustafa, B.H., B.K., E.D., Gašatan Sejo, K.K., M.B., M.H., Milučić Zemid, Nožić Samir, Peco Ifet, Sabljaković Dževad, Sefić Damir, Serdarević Šemsudin Zlatko, Š.E., Š.K., Z.M., Zuhrić Nermina, Žuljević Samir; Kompjuterska obrada: "No limits"-Mostar.

MUSLIMANSKA MISAO

Glasilo Općinskog odbora Stranke demokratske akcije Mostar.

Izdavač: Općinski odbor SDA Mostar; Uređuje privremeni kolegij: Filipović Hamza, Sarić Safet, Pezo Salko, Čelebić Edin, Hadžiosmanović Kerim; Kompjuterska priprema: Kevelj Hasan, Šegetalo Nermin, Frlj Haris, Pavlović Alen; Lektor i korektor: Sarić Safet; Fotografije: Hadžiabdić Sead, Rahimić Ibro; Realizacija: Demirović Safet, Rahimić Ibro; Štampa: OO SDA Mostar. Novinari i saradnici: Bakamović Alisa, Dragnić Selma, Husković Alisa, Jugo Azer, Kajtaz Faruk, Rebac Amela, Zećo Adis, Pavlović Alen, Sarić Safet, Dizdar Ekrem Moca, Hodžić Sabit, Vučina Srećko, Dizdar S., Čelebić Edin, Husković Alisa, Ćemalović Sadi.

LJILJAN

Armija Republike BiH - Prva mostarska brigada -Treći bataljon - Peta četa; Urednik Alija Lizde: Redakcija: Čolakhodžić Mevlida, Đulić Sead; Nazečić Derviš, Prguda Zamir, Salković Đani; Računarska obrada: Mirsad Hasanović.

RATNE NOVINE "LJILJAN"

List djece sa Šemovca; Uredništvo: Burić Lana, Huđec Lana, Hajdarović Melisa; Autori tekstova: Huđec Lana, L.B.N., Lana Burić, M.H.; Crteži: Burić Lana, Hajdarović Kenan (Stolac), Hajdarović Melisa (Stolac).

SLOBODA

Izdavač: NP "BiH Perspektive"; Podlistak "Stari Mostar"; Direktor: Nožić Samir. Uređuje Redakcioni kolegij; Glavni i odgovorni urednik: Serdarević Šemsudin; Fotografije: "No limits" - Mostar, Ifet Kapidžić; Tehnički urednik: Pezo Salko-Braco;

Kompjuterska priprema: "No limits" Mostar, "DIAMOND" Mostar, Siniša Ćehajić;

Štampa: Štamparija "BiH Perspektive" Mostar.

Novinari i saradnici: A.S.P., Behram Alija, Behram Mirsad, Bejtović Edina, Berić Gojko, Dizdarević E., Džebo Alisa, E.B., E.S., Elvedina Jugo, Hadžić Čedomir, Hasandedić Hivzija, Ibrišimović Nedžad, Jelin Dinka, Jovičić Milan, Jugo Azer, Kahvedžić Mirsada, Kajić Ines, Kajtaz Alden, Kajtaz Selma, Kapidžić Adil, Kulukčija Muamer, Kurto Nedžad, M.M., Maksumić Izeta, Marić Džemila, Mehmedović Dario, Nožić Samir, Omanović Nijaza, Peco Ifet, Pediša Damir, Pirić Alija, Ratkušić Enes, Sefić Damir, Serdarević Jagoda, Serdarević Šemsudin Zlatko, Šagolj Mirko, Šahović Izudin, Šarić Sule, Šator Muhamed, Šehović V. Ružička, Škoro Hilmija Hari, Šljamo Alija, Tabaković Jasmina, Tuce Mira, Vila Denis, Voljevica Muhamed, Zahirović Šaban, Zepos D. Constantine.

LJILJAN

Armija RBiH, Mostarska brigada

Bilten Pete čete; Izdavač: Prva mostarska brigada -Treći bataljon - Peta četa;

Urednik Alija Lizde;

Redakcija; Čolakhodžić Mevlida, Nazečić Derviš Deri, Prguda Zamir, Salković Đani, Đulić Sejo, Kordić Vjekoslav; Izdanje: 1992.; Računarska priprema: Hasanović Mirsad; Fotografije: Kapidžić Ifet, Raić Ćiril; Štampa: Bubaš Nina.

STARI MOSTAR

List demokratske javnosti Mostara; Izdavač: RTV Mostar.

Glavni i odgovorni urednik: Nožić Samir; Redakcija: Behram Alija, Efica Senad, Jelin Dinka, Jugo Azer, Serdarević Šemsudin Zlatko; Fotografije: Kapidžić Ifet, Topuz Ćamil; Lektor: Omanović Majda; Tehničko uređenje i grafička obrada: Studio Flaš-Zenica, Bohm Đani; Štampa: "Borac-Travnik, DD "Svjetlost" Fojnica.

Novinari i saradnici: Bašić Meho, Behram Alija, Behram Mirsad, Cimerman Voren, Čevro M., Dizdar Ekrem Moca, Granić Ante, Hamzić Refik, Hasandedić Hivzija, Hrustanović Selma, Isaković Alija, Jelin Dinka, Jugo Azer, Jugo Elvedina, Kajtaz Alden, Kajtaz Faruk, Komadina Mustafa, M.B., Marić Mišo, Matvejević Predrag, Nožić Samir, Peco Suada, Pediša Damir, Pirić Alija, Pobrić Nurko, Ratkušić Enes, S.H., Sefić Damir, Serdarević Jagoda, Serdarević Šemsudin Zlatko, Slatina Senad, Spahić Mustafa, Šahović Izudin, Šarić Sule, Šator Muhamed, Tabaković Jasminka.

MAMBA

Bilten Mješovito artiljerijsko-minobacačke baterije Prve mostarske brigade.

Izdanje: Mješovita artiljerijsko-minobacačka baterija; Pripremio i uredio: Lerić Ibro

Redakcijski kolegij: Kevrić Jadranka, Kljako Elvedin, Lerić Hasan, Omerika Mehmed; Računarska obrada: Hasanović Mirsad.

Novinari i saradnici: Jelin Dinka, Kapetanović Faruk Mostarac, Lerić-Gaković Semira.

BOŠNJAK

List 4. korpusa Armije R BiH.

Godišta: 1994-1996; Izdavač: Informativna služba 4. korpusa A RBiH

Redakcija: Čustović Mehmed, Delić Mehmed, Demirović Safet, Gaštan Sead, Kajtaz Alden, Karić Omer, Lavić Senadin, Medar Menso, Šćuk Emir, Terzić Dario, Tipura Ibrahim, Turak Ibrahim, Zilić Senad;

Za izdavača: Đulić Sead, Rahimić Ibro, Šetka Halil, Tucaković Šemso; Odgovorni urednik: Delić Mehmed, Medar Menso, Šetka Halil;

Fotografije: Čustović Mehmed, Hadžić Jakub, Hondžo Abdulah, Kapidžić Ifet, Malović Nermin, Mustafić Ermin, Šehić Armina;

Tehnički urednik: Ćehajić Siniša, Hrnjić Nuh, Iličić Predrag;

Predsjednik Savjeta lista: brigadir Žujo Meho; Štampa: DD Štamparija "Svjetlost" Fojnica, Fojnica, Štamparija IC Mostar; Za štampariju: Buljina Šahzija, Rahimić Ibro.

NOVINARI i SARADNICI: Badžak Edhem, Balavac Z., Behram Mirsad, Bijedić Ramiz, Čukle Mirsad, Dervišbegović Fazlo, Drenić Salko, H.Š., Hadžiosmanović N., I.S., Imamović Fikret, Jelin Dinka, Jugo Azer, Karić Omer, Korjenić Kasim, Krgo Šerif, Lavić Senadin, Pobrić Esad, Rahimić Ajla, Ratkušić Enes, Salčin Sead, Smajlović Ismet, Šator Mehmed, Šetka Halil, Terzić Dario, Tipura Hamid, Turak Ibrahim, Z.B., Žujo Meho..

Bošnjak

List 4. korpusa Armije R BiH • Broj 21 • Godina 3. • Novembar 1995. • Besplatan primjerak

4. KORPUS ARMIJE REPUBLIKE BiH

'92 - '95

Mostar, juli 1993.

HERCEGOVINA PRESS

Našim hrabrim borcima, poštovanim građanima!

GVOZDENA LIJEVA DANAS PLAČE

MOSTARSKO JUTRO

LIST DEMOKRATSKE ALTERNATIVE MOSTARA

PUKOTINA U CIVILIZACIJI

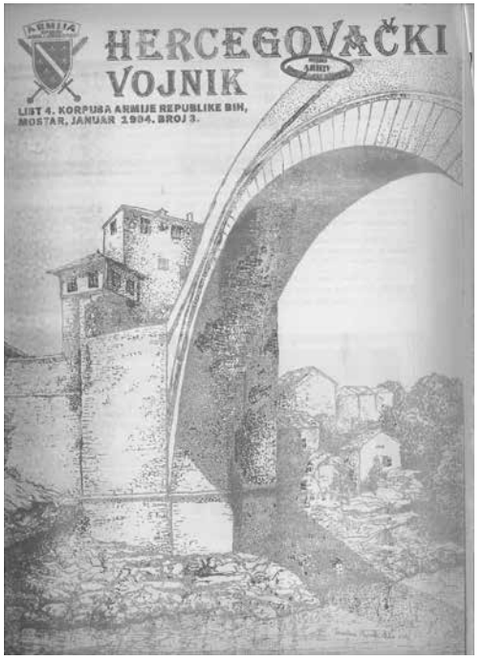

HERCEGOVAČKI VOJNIK

LIST 4. KORPUSA ARMIJE REPUBLIKE BiH, MOSTAR, JANUAR 1994. BROJ 3.

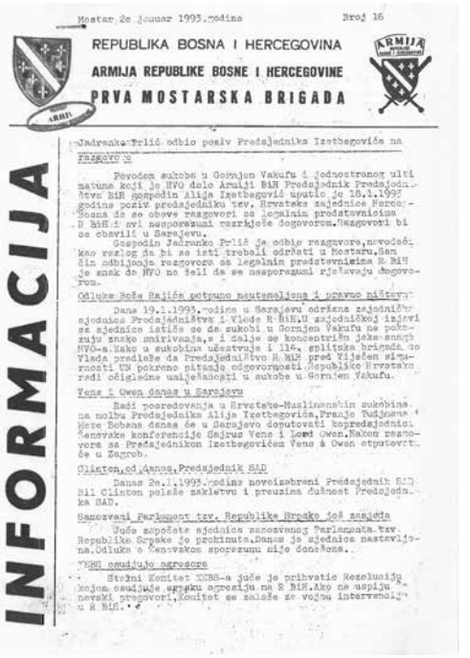

Mostar, 2e januar 1993.godine Broj 16

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA

ARMIJA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

PRVA MOSTARSKA BRIGADA

INFORMACIJA

Jadranko Prlić odbio poziv Predsjednika Izetbegovića na razgovor

Povodom sukoba u Gornjem Vakufu i jednostranog ultimatuma koji je HVO dalo Armiji BiH Predsjednik Predsjedništva BiH gospodin Alija Izetbegović uputio je 18.1.1993 godine poziv predsjedniku tzv. Hrvatske zajednice Herceg-Bosna da se obave razgovori sa legalnim predstavnicima R BiH-i svi nesporazumi razrješe dogovorom. Razgovori bi se obavili u Sarajevu.

Gospodin Jadranko Prlić je odbio razgovore, navodeći kao razlog da bi se isti trebali održati u Mostaru. Sam čin odbijanja razgovora se legalnim predstavnicima R BiH je znak da HVO ne želi da se nesporazumi rješavaju dogovorom.

Odluke Boga Šajića potpuno neutemeljene i pravno ništavne

Dana 19.1.1993.godine u Sarajevu održana zajednička sjednica Predsjedništva i Vlade R BiH.U zaključcima sjednice ističe se da sukobi u Gornjem Vakufu ne pokazuju znake smirivanja, a i dalje se koncentrišu jake snage HVO-a.Iako u sukobima učestvuje i 134. splitska brigada, za Vlada predlaže da Predsjedništvo R BiH pred Vijećem sigurnosti UN pokrene pitanje odgovornosti Republike Hrvatske radi očigledne umiješanosti u sukobe u Gornjem Vakufu.

Vens i Owen danas u Sarajevu

Radi posredovanja u Hrvatsko-Muslimanskim sukobima na poziv Predsjednika Alija Izetbegovića, Franje Tuđmana i Mate Bobana danas će u Sarajevo doputovati kopredsjednici Mirovne konferencije Cajrus Vens i Lord Owen. Nakon razgovora sa Predsjednikom Izetbegovićem Vens i Owen otputovat će u Zagreb.

Clinton, od danas, Predsjednik SAD

Danas 20.1.1993.godine novoizabrani Predsjednik SAD Bil Clinton polaže zakletvu i preuzima dužnost Predsjednika SAD.

Sazvani Parlament tzv. Republike Srpske još zasjeda

Juče započete sjednice sazvanog Parlamenta tzv. Republike Srpske je prekinuta.Danas je sjednica nastavljena.Odluke o Vensovom sporazumu nije donesena.

VSBS osuđuje agresore

Stalni Komitet VSBS-a juče je prihvatio Rezoluciju kojom osuđuje agresiju na R BiH.Ako ne uspiju mirovni pregovori,Komitet se zalaže za vojnu intervenciju u R BiH.

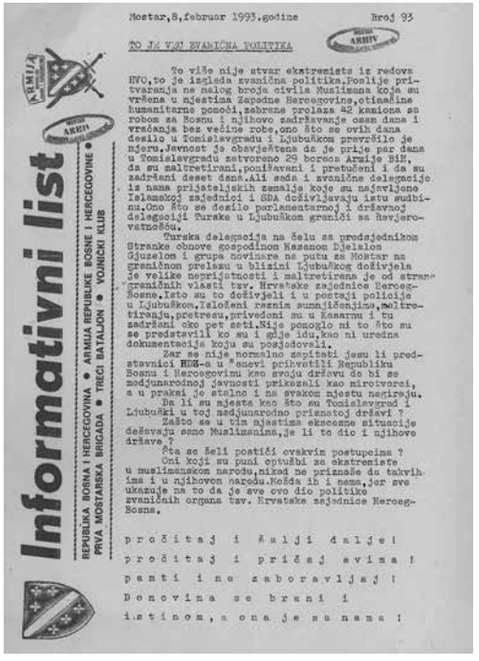

Informativni list

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA • ARMIJA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE • PRVA MOSTARSKA BRIGADA • TREĆI BATALJON • VOJNIČKI KLUB

Mostar,8,februar 1993.godine Broj 93

TO JE VAŠ SVANJSKA POLITIKA

To više nije stvar ekstremista iz redova HVO,to je izgleda zvanična politika.Poslije prisvajanja ne nalog broja civila Muslimana koja su vršena u mjestima Zapadne Hercegovine,otimačine humanitarne pomoći,zabrane prolaza 42 kamiona sa robom za Bosnu i njihovo zadržavanje osam dana i vraćanja bez većine robe,ono što se ovih dana desilo u Tomislavgradu i Ljubuškom prevršilo je mjeru.Javnost je obavještena da je prije par dana u Tomislavgradu zatvoreno 29 boraca Armije BiH, da su maltretirani,ponižavani i prebijeni i da su zadržani deset dana.Ali sada i svršilne daleko je iz naše prijateljskih zemalja koje su najvećeno Islamskoj zajednici i SDA doživljavaju istu sudbinu.Ono što se desilo parlamentarnoj i državnoj delegaciji Turske u Ljubuškom granići sa čvrsto-vatnošću.

Turska delegacija na čelu sa predsjednikom Stranke obnove gospodinom Nasanom Djelalom Gjuselom i grupa novinara na putu za Mostar na graničnom prelazu u blizini Ljubuškog doživjela je velike neprijatnosti i maltretiranja je od strane graničnih vlasti tzv. Hrvatske zajednice Herceg-Bosne.Isto su to doživjeli i u postaji policije u Ljubuškom.Izloženi rasnim mumljičenjima,maltretiranju,pretresu,privedeni su u kasarnu i tu zadržani oko pet sati.Nije pomoglo ni to što su se predstavili ko su i gdje idu,kao ni uredna dokumentacija koju su posjedovali.

Zar se nije normalno zapitati jesu li predstavnici HDZ-a u Sarajevu priznavali Republiku Bosnu i Hercegovinu kao svoju državu da bi se medjunarodnoj javnosti prikazali kao mirotvorci, a u praksi je stalno i na svakom mjestu negiraju.

Da li su mjesta kao što su Tomislavgrad i Ljubuški u toj medjunarodno priznatoj državi ?

Zašto se u tim mjestima ekscesne situacije dešavaju samo Muslimanima,je li to dio i njihove države ?

Šta se želi postići ovakvim postupcima ?

Oni koji su puni optužbi za ekstremiste u muslimanskom narodu,nikad ne priznaše da takvih ima i u njihovom narodu.Hoćda ih i nema,jer sve ukazuje na to da je sve ovo dio politike zvaničnih organa tzv. Hrvatske zajednice Herceg-Bosna.

pročitaj i šalji dalje!

pročitaj i pridaj svima !

panti i ne zaboravljaj !

Domovina se brani i

istinom, a ona je za nama !

Obnova Starog mosta

KAZNA ZLA I TRIJUMF DOBRA

Strana 8

DJEČAK VELIKOG SRCA

Strana 13

Drugoligaš "Lokomotiva"

Između nade i strepnje

Strana 11

088

Mostarski sedmični informativni list

Mostar, petak 20. mart 1998. Godina I Broj 3 Cijena 1 KM

EKSPERIMENTALNO IZDANJE

Nijaz Skiljević

Ništa bez znanja građana

Strana 5

NA 088

VELIKO GRADILIŠTE

EKSHUMACIJA ŽRTAVA TERORA IZ HAREMA NA BALINOVCU

ZLOČINCE STIŽE KAZNA !?

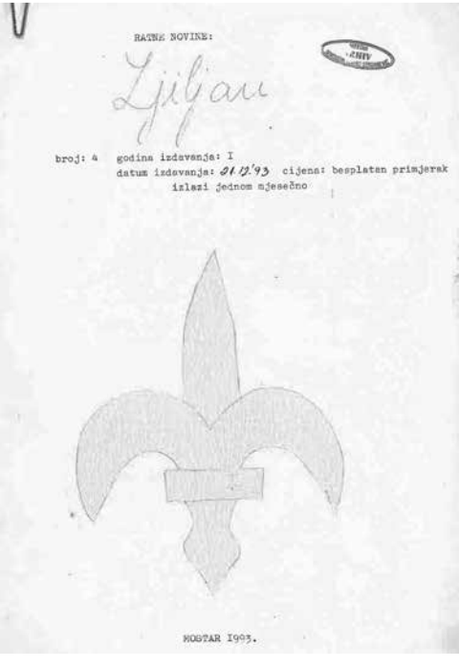

RATNE NOVINE:

Ljiljan

broj: 4 godina izdavanja: I

datum izdavanja: 21.12.93 cijena: besplatan primjerak

izlazi jednom mjesečno

MOSTAR 1993.

od prvog dana

U prvom broju našeg biltena citirali smo, s jasnom namjerom, jednu misao Meše Selimovića koja glasi :" Bez junaka se ne može, oni su gruda koja za sobom vuče usov. Samo ne treba dozvoliti da uprljaju svoju slavu. "

U svim vremenima istinskih junaka je bilo malo. Zbog toga i jesu junaci što se od većine drugih ljudi razlikuju hrabrošću, plemenitošću, dostojanstvom i čašću. Kada bi svi ljudi bili takvi, onda junaka ne bi ni bilo, jer bi svi bili junaci. Među ljudima ima i kukavica, nesnalažljivih, nečasnih, poročnih. Većinu čine oni što se nalaze između ove dvije krajnosti.

Hrabrost i junaštvo, koliko god nekome mogu biti urođeni, toliko mogu biti rezultat i sticaja okolnosti. Zato se i kaže da je granica između herojstva i kukavičluka tanja od dlake. Niste li se i sami iznenadili hrabrošću nekih mirnih, tihih susjeda, ali i kukavičlukom jednog broja dojučerašnjih "neustrašivih" momaka, mostarskih frajera?

Mostaru hrabrih ljudi nije nikada nedostajalo. Oni su prvi uzeli puške u ruke da brane goli život, svoj grad, svoju zemlju od srbočetničkog pogroma i razaranja. Mnogi od njih položiše i svoje živote za slobodu svih nas.

Dugujemo im vječitu zahvalnost mi što ostadosmo da živimo u oslobođenom gradu. Baš svi, borci i neborci.Njihove junačke smrti su utkane u svaki dan,u svaki sat našega življenja. Jesmo li toga dovoljno svjesni? Oni su bili ta gruda što je za sobom povukla usov (lavinu).

Bilo ih je malo i kada je trebalo krenuti su, zaista, oni najhrabriji. Razumljivo je, stoga, ogorčenje boraca od prvog dana na sve one koji su, iz različitih razloga, počeli pristizati tek pošto je oslobođena lijeva obala i četnici protjerani iz grada. Mnogi su, dotle, kalkulantski čekali šta će se dogoditi, dok su se drugi jednostavno bojali. Ljudski je plašiti se i pravi borci to dobro znaju. Hrabrost ne znači ne poznavati strah, već uspjeti ga savladati.

Danas, kada Armija Republike Bosne i Hercegovine sve više brojčano i po kvalitetu prerasta u snažnu oružanu silu, često se čuje negodovanje pojedinaca zbog priliva novih boraca. S pravom treba razlučiti one koji se uključuju iz šićardžijskih razloga - kalkulante i profitere - od ljudi koji su, nešto kasnije uspjeli savladati sve svoje dileme i strah i koji su, bez ikakve računice, postali borci.

U svemu ovome najgore je to što jedan broj " prvoboraca " (ne, dakle, istinskih boraca od prvog dana), žele sebe predstaviti herojima. Takvi su, obavezno, prvi zakoračili na lijevu obalu i, da njih nije bilo.....? Upravo takvi, često sa neobjašnjivim cinizmom, pa i poniženjima, zatvore dobrodošlicu novim borcima što su, konačno, smogli snage i hrabrosti da uzmu pušku u ruke. Umjesto da im pomognu da se lakše snađu, takvi "prvoborci" im ponovo nameću već savladane dileme i osjećaj manje vrijednosti. Stoga se otvoreno može postaviti pitanje - trebaju li nam više uopšte novi ljudi? Kome se svakodnevno , putem radija, upućuju pozivi za stupanje u oružane snage? Ako ne trebaju novi ljudi,onda to treba otvoreno i reći. Ako su novi borci potrebni, onda ih treba poštedjeti torture "prvoboraca".

Pravi borci od prvog dana ne hvale se svojim podvizima. To su istinski junaci i o njima pričaju njihova djela. To su oni što nemaju vremena niti potrebe da se hvale, već rade dalje. To su oni što su otišli na druga ratišta, diljem svoje Bosne ponosne i što su uvijek tamo gdje je najteže. Odražuju muški, junački, najkrupnije stvari što se u kratkom ljudskom životu mogu odraditi. I što je najvažnije, to su, u pravilu, vrlo skromni ljudi.

Privlačno je biti hrabar. Svako bi takvu osobinu, sigurno, zaželio sebi. Pomanjkanje hrabrosti nije nimalo lagodno, ako čovjek ima imalo samopoštovanja. Ni jedno ni drugo nije, međutim, stvar ličnog izbora. Niko to ne može birati kao što na pijaci bira voće. Kad bi bilo moguće, svako bi birao hrabrost. Strah je dio ljudske prirode i treba čestitati svakome ko ga uspije prevladati - prvog dana, tri stotine prvog ili bilo kada u životu. To pravi junaci dobro znaju.

" Mi prosti ljudi volimo da slađimo i preživamo ono što doživimo....Ja sam ponosan i oduševljen zbog hrabrog djela, oni su izvršili hrabro djelo i šute....Možda se po tome veliki svijet razlikuje od nas" - kaže Meša Selimović, na jednom mjestu u " Tvrđavi ".

Stoga svi vi koji ste uspjeli savladati svoje ljudske slabosti i odlučili da pristupite Armiji Republike Bosne i Hercegovine - dobro nam došli. Možda će situacija i nekog od vas učiniti junakom, kao da ste od prvog dana.Nemojte tada, oholo i s visine gledati one koji su došli poslije vas. Ne dozvolite da se uprlja vaša slava.

toliko toga imam

Koračam
preko Mjesečevog srpa,
tragovima stoljeća.

Na onu stranu.

Kažu da ova strana
nije moja.
I na onoj strani mi
kažu isto.

Šta je onda moje?

Moja je torba u ruci,
moja je tjeskoba,
moja je bol
naroda moga.

Moji su
popaljeni domovi,
zaklana braća.
Moja je neizvjesnost.
Tuga.
Strepnja.

Bože,
toliko toga imam.
Toliko razloga
za postojanje,
za budućnost.

Nino Lerić

ponovo se rađamo

Tek što je minuo vreo septembarski dan u Mostaru. Sjedim na klecavoj stolici. Fejićeva ulica i lijevo i desno. Nikad praznija, nikad prljavija i ružnija. Na stolu kafa, a oko mene prijatelji. Nikad ih više nisam trebao, nikad ih više nisam volio, a istina je, nikad ih više nije ni bilo. Na svakom koraku poznata, draga lica. I oni što sjede, i oni što u laganoj koloni kreću put Podveležja, na prvu liniju, i oni što se nasmijani vraćaju, svi su moji. To su oni isti što sam ih sretao danima i godinama na ovom mjestu. Sad su samo ozbiljniji, oštrijih pogleda uprtih u daljinu. Lijepo ih je sresti, još ljepše biti sa njima i osjećati svojima.

Promiču tako kolone dragih lica. U stroju prijatelja mnogi i nedostaju. Oni pravi ostadoše kao krajputaši na stazama i sokacima Mostara. Neki su i otišli. Na razne strane. Čak su pucali i u prijateljstvo. A oni pravi leže u Liska parku, u hladovini čempresa.

Sjedim i pijem kafu, u Fejićevoj ulici. Mislim na prijatelje iz Liska parka. Nedostaju mi, a nemam snage da odem i posjetim ih, možda pustim suzu i cvijet na još svježu humku. Bojim se, jer moje sjećanje na Liska park je mnogo drugačije, jer tamo sam prvi put poljubio moju dragu, a i ona je daleko, tamo sam mnogo djevojčica držao za ruke, tamo sam..., a sada treba mrtvom drugu i prijatelju u pohode da idem.

Ne mogu, a moram. Sjedim u Fejićevoj. Gledam u ništa. Osjećam kako mi se niz lice kotrlja suza. Prijatelji moji, gdje ste? Djevojčice davne, šta je s vama! Ljubavi moja, kako si daleko? Djeco moja, jadno je bez vas! Osjećam, čempres u parku šumi. Kumra se tužno s njega javlja. Prijatelji šute. Fejićevom promiču borci. Kafe već odavno nema, a ja sjedim. I granate već padaju po gradu. Čujem im zvižduk, čujem i bliske eksplozije. U srce i dušu pogađaju moj grad ruše ga, a grad uspravan. Sve je moje, a ipak sve viši. Ubijaju nas, a mi kao da se ponovo rađamo. Taj park naših prvih ljubavi, u Liska ulici, taj park u kojem nalazimo vječno utočište, odjednom iz simbola mladalačke ljubavi izraste u simbol ljubavi, ljepote i hrabrosti jednog grada. Zato sam danas, u Fejićevoj, iako zagledan daleko, ponosan što ću u pamćenju kao Trajan žig imati ljepotu ljubavi iz Liska parka.

Plačem i nije me stid, prijatelji moji.

Vrijeme je da platim kafe, uzmem pušku i krenem put Podveležja... Vrijeme je... Idem...

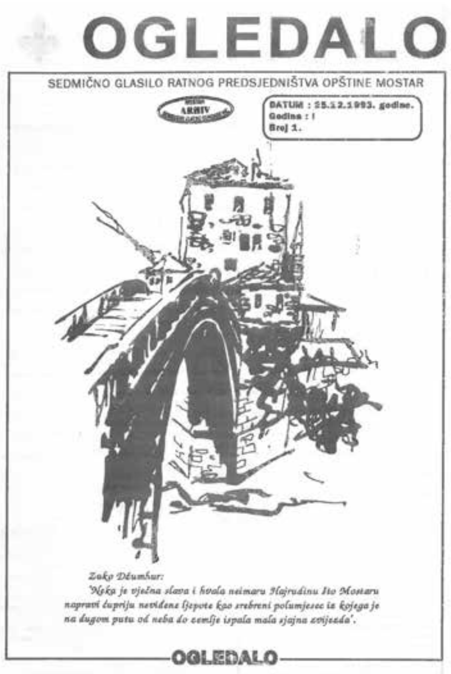

SAOPŠTENJE

Izrazitija borbena dejstva i aktivnosti nisu registrovani u zoni koju kontrolišu jedinice 4. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine. Snage srpskog agresora nisu borbeno djelovale. Provokacije iz pješadijskog naoružanja sa položaja HVO-a po južnim dijelovima mostarske opštine nastavljene su, međutim, i danas. Djelovanje snajperima i pješadijskim naoružanjem prestala su sa dolaskom transportera španskog bataljona UNPROFOR-a, koji kontrolišu linije razdvajanja, da bi sa njihovim odlaskom bila ponovo nastavljena iz rejona Buna.

SA BIH RATIŠTA

U zoni odgovornosti snaga 7. korpusa Armije R BiH, agresor je i danas nastavio ofanzivu. Pored tenkova, haubica i minobacača, četnici koriste i bojne otrove. Poslije upotrebe hemijskih sredstava, agresor je u nekoliko navrata pokušao i sa pješadijskim prodorima, ali sve je to bilo jalovo i bezuspješno. Agresor dovlači nove snage iz tzv. SRJ, a u mobilizaciju su uključene i žene. Preko svojih sredstava informisanja, agresor apeluje na davaoce krvi, što dovoljno govori o gubicima koje mu nanose borci 7. korpusa naše Armije.

* * *

Danas oko 14. sati, na širi rejon aerodroma Dubrave kod Tuzle, palo je osam lenkovskih granata ispaljenih sa okolnih četničkih položaja. Granate su padale u momentu slijetanja jednog aviona UN-a. Nema nikakvih informacija o posljedicama ovog četničkog granatiranja.

* * *

Na bihaćkom ratištu, agresor nastavlja se artiljerijskim djelovanjima. Tokom dana, palo je više stotina projektila velike razorne moći po položajima boraca Armije R BiH. Primjećeno je i dovlačenje novih artiljerijskih oruđa i pojačanje u ljudstvu. Razlog za to su i veliki gubici koje je agresor pretrpio u posljednjim pokušajima da probije linije branilaca.

* * *

Združeni agresori i danas nastavljaju sa napadima na bihaćku regiju. Četnici neselektivno granatiraju rubna bihaćka područja, kao i slobodne dijelove bosanskokrupske opštine. Na meti agresorske artiljerije su i sve linije branilaca u zoni odgovornosti snaga 5. korpusa Armije R BiH.

Na linijama razgraničenja prema pripadnicima paravojske tzv. Kladuške autonomije, pored neselektivnog granatiranja, zabilježene su stalne provokacije pješadijskim , protivavionskim naoružanjem kao i protiv oklopnim sredstvima. Nažalost, kao posljedice ovih djelovanja, četiri osobe su teže i lakše ranjene na području bihaćkog okruga.

* * *

Jutros od 4.30 sati, Gradačac je izložen žestokim napadima četničke artiljerije. Iz svih pravaca i svim vrstama oružja agresor je zasipao linije odbrane i naseljena mjesta. Borci Armije R BiH nisu se dali iznenaditi.

U rejonu Novalića i Vide, efikasnom i koordiniranom akcijom, borci Gradačca su odbili sve četničke pokušaje proboja. Veliki broj mrtvih i ranjenih u četničkim redovima. Svoje nestradale saborce četnici ostavljaju na bojnom polju, a tačan broj mrtvih i ranjenih Karadžićevih plaćenika se ne može utvrditi. Jedna grupa četnika se nalazi u potpunom okruženju.

Ovaj dan je jedan od najtežih u posljednjih godinu dana. Ali, bez obzira na ova divljanja četnika po linijama odbrane i naseljenim mjestima, borci 107. Viteške brigade Gradačcu čvrsto drže dostignute linije nanoseći agresoru velike gubitke.

* * *

u različitim vremenskim intervalima i različitim oruđima četnici granatiraju Čelić i okolna naselja. Dovlačenje novih oklopno-mehanizovanih snaga dovoljno govori da četnici ne razmišljaju o miru i da pripremaju nova ofanzivna djelovanja na ovom području.

IZ ZEMLJE

Krešimir Zubak biće prvi predsjednik, a Ejub Ganić potpredsjednik Federacije Bosne i Hercegovine u prelaznom periodu. Ovo su danas jednoglasno izglasali poslanici Ustavotvorne skupštine Federacije. Ustavotvorna skupština potom je usvojila i prve zakone Federacije, zakone o Vladi Federacije BiH i zakone o Službenim novinama, a usvojeni su i nacrti Zakona o ministrima i drugim organima državne uprave, te nacrt zakona o pečatu Federacije, što će biti usvojeno na narednom zasjedanju Ustavotvorne skupštine. Prethodno poslanici su jednoglasno prihvatili prijedlog amandmana Kluba hrvatskih poslanika za promjenu ustava Federacije, koji se odnosi na dva mješovita kantona, srednjobosanski i neretvanski. Ovaj amandman trebalo bi da usvoji Ustavotvorna skupština na narednoj koja će se održati za četrnaest dana.

* * *

Nakon svečanog čina proglašenja Predsjednika Federacije, njen prvi Predsjednik u prelaznom periodu Krešimir Zubak je, između ostalog, rekao da je ustanovljenjem Federacije pružene mogućnosti i srpskom narodu da se priključi Federaciji. Kroz bolno iskustvo međusobnih sukoba i nepotrebnih žrtava smo sazreli i da će druga rečenica našeg Ustava odricanje od nasilja i rata biti trajno opredjeljenje u našim međusobnim odnosima. Svi naši problemi i sukobi interesa trebaju se rješavati kroz institucije Federacije, rekao je na kraju svog govora predsjednik Federacije R BiH Krešimir Zubak. U svom obraćanju prisutnima, potpredsjednik Federacije, gospodin Ejub Ganić je istakao da za njega Federacija znači neodvojivo zatrpavanje svih rovova između Armije R BiH i HVO-a. Federacija znači i otvaranje svih puteva za slobodan protok roba, ljudi i kapitala. Federacija također znači povratak svih izbjeglica na svoja ognjišta, rekao je Ganić i dodao da treba usmjeriti našu oružanu silu protiv srpsko-crnogorskog agresora.

U nastavku sjednice, generalni sekretar Ustavotvorne skupštine, gospodin Avdo Čampara, posjetio je poslanike da na osnovu Ustavnog zakona, rekonstruisana Vlada R BiH vrši funkciju Vlade Federacije. Na tom osnovu, predsjednik Vlade R BiH, gospodin Haris Silajdžić treba u roku 14.

Zastavni vod 1. bataljona 41. MTBR ARBiH u Južnom logoru nakon polaganja zakletve

Detalj tenkovske kolone, Polog, 1992.

Detalj tenkovske kolone, Polog, 1992.

Prateće naoružanje tenkovske kolone, Polog, 1992.

Mještani na barikadi, Polog, 1992.

A. Izetbegović i S. Kljujić u raspravi sa predstavnicima JNA, Pologa, 1992.

Državna delegacija RBiH gdje je zaustavljena kolona tenkova JNA, Pologa, 1992.

Mještani na barikadi hrabro su stali pred tenkove JNA, Pologa, 1992.

Mještani ne dozvoljavaju prolaz tenkovskoj koloni JNA, Polog, 1992.

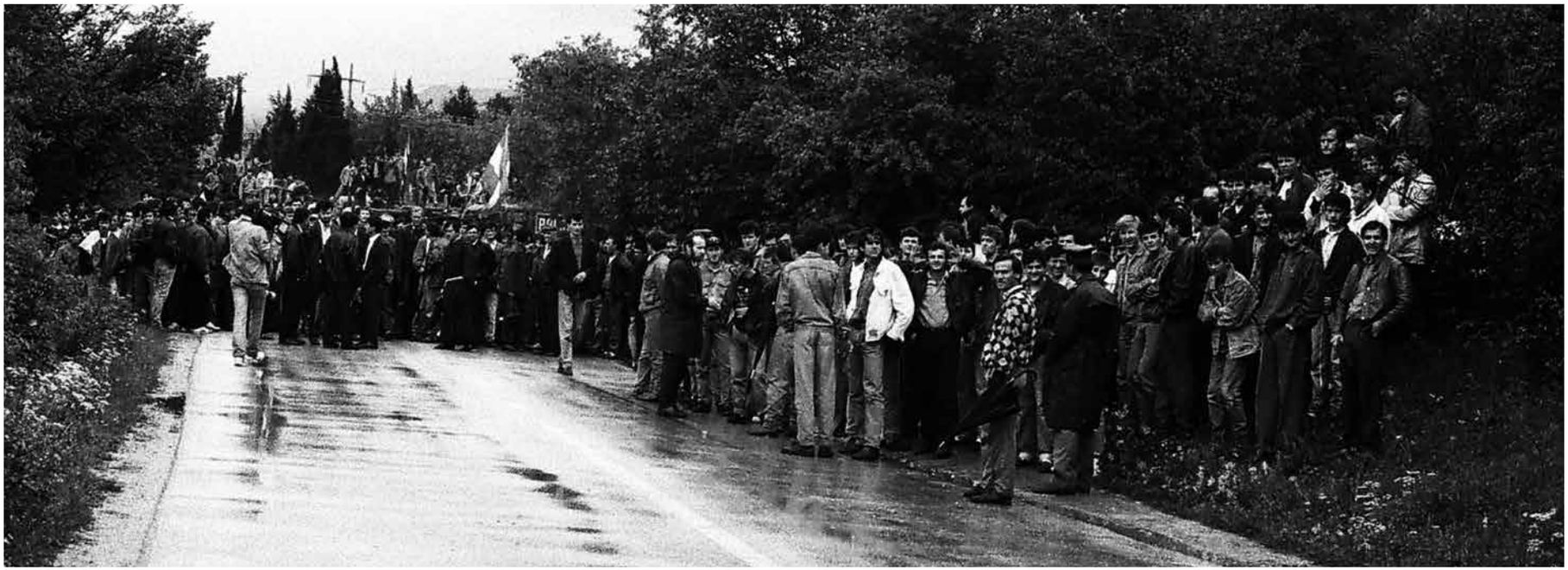

Prolaz tenkovske kolone JNA nije uspio, Polog, 1992.

Građani i milicija na barikadi čekaju ishod pregovora, Polog, 1992.

A. Pašalić, M. Hujdur i S. Oručević vrše smotru 2. bataljona i MUP-a ispred zgrade "Vranica", Mostar, 1993.

Komandanti M. Hujdur i S. Drljević vrše smotru jedinica ispred Komande 4. korpusa, zgrada "Vranica" Mostar, 1993.

Defile jedinica prije smotre ispred Komande 4. korpusa ulicama grada, Mostar, 1993.

Defile jedinica 2. bataljona 41. MTBR ispred zgrade "Projektant", Mostar, 1993.

M. Hujdur prima raport na smotri jedinica pred Komandom 4. korpusa, Mostar, 1993.

Jedinicu u svečanom defileu, Mostar, 1993.

S. Oručević, A. Pašalić i F. Kalaba, u dolasku jedinica Mostar, 1993.

Defile jedinica 2. bataljona 41. MTBR, Mostar, 1993.

E. Kajan, I. Zalihić, E. Humo i S. Drljević, Mostar, 1993.

Smotra jedinica 1. bataljona u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Polaganje zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Načelnik Štaba 4. korpusa S. Budaković vrši smotru jedinica u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Polaganje zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

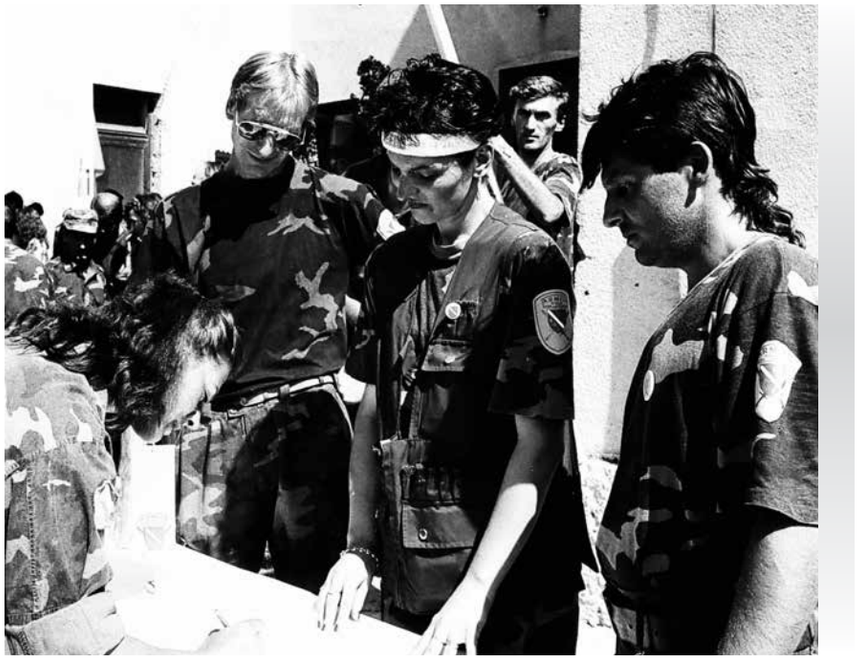

Dž. Slatinović, A. Badžak, S. Kajan i M. Gaš, Južni logor, Mostar, 1992.

Polaganje zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Obraćanje A. Pašalića na polaganju zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

M. Hujdur i A. Pašalić vrše smotru jedinica u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Zastavni vod na polaganju zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

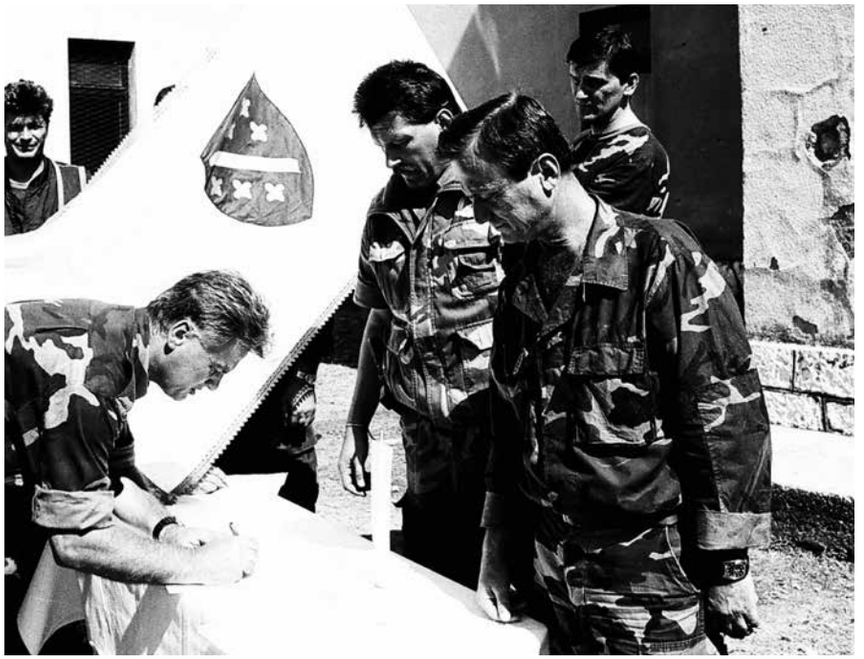

Polaganje zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Polaganje zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Polaganje zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Defile Zastavnog voda u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Polaganje zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Polaganje zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Polaganje zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

Polaganje zakletve u Južnom logoru, Mostar, 1992.

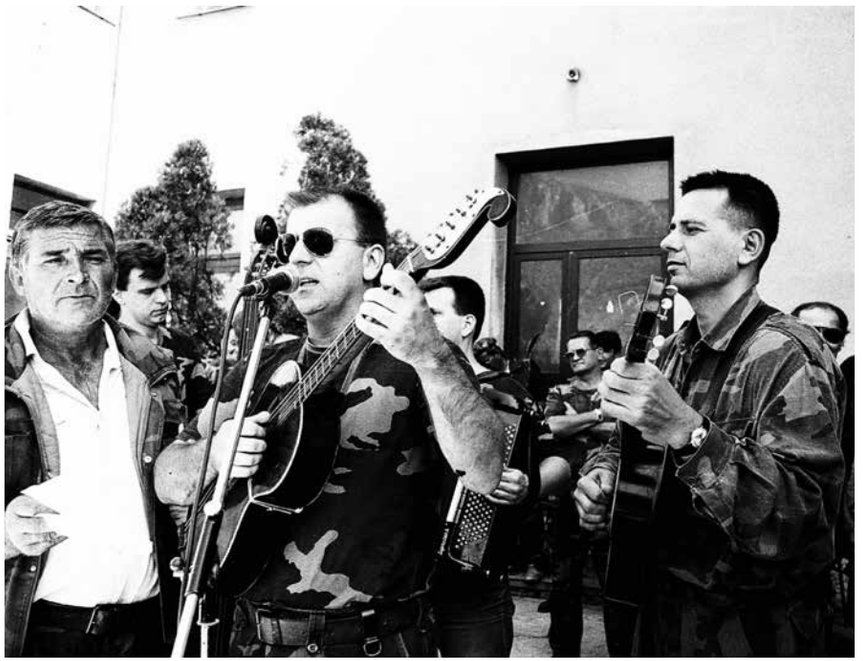

Nastup muzičara nakon potpisivanja zakletve, Južni logor, Mostar, 1992.

Skupština SDA, Mostar, 1992.

Skupština SDA, Mostar, 1992.

Skupština SDA, Mostar, 1992.

Skupština SDA, Mostar, 1992.

Skupština SDA, Mostar, 1992.

Skupština SDA, Mostar, 1992.

Polaganje zakletve u sali kina "Partizan", Mostar, 1992.

Borci Čete "Carina", A. Hadžić i S. Repak, Mostar, 1992.

Borci četa "Luka" i "Mahala" na položaju, Podveležje, 1992.

Borci Čete "Carina", Podveležje, 1992.

Borci Čete "Brankovac", Podveležje, 1992.

M. Hujka sa saborcem, Podveležje, 1992.

E. Salčin, Mostar, 1992.

H. Karadža i posada VBR na položaju, 1992.

Borci četa "Luka" i "Tekija", Mostar, 1992.

Grupa boraca u Južnom logoru, Mostar, 1992.

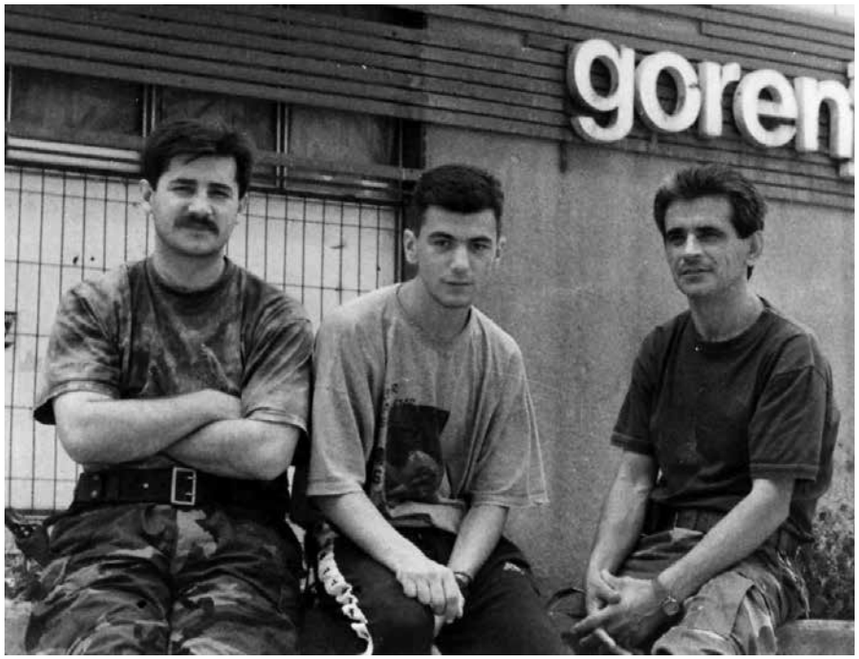

S. Drljević, E. Repeša i H. Karadža u ratnom predahu

S. Oručević, M. Ćemalović, H. Kasumović i M. Hujdur, Podveležje, 1992.

Borci Čete "Carina", Podveležje, 1992.

J. Gaš, F. Pandur, M. Hujdur i A. Bucman, Podveležje, 1992.

Borci Čete "Donja Mahala", Mostar, 1992.

Pratioci A. Pašalića, Mostar, 1992.

Borci Čete "Tekija", Mostar, 1992.

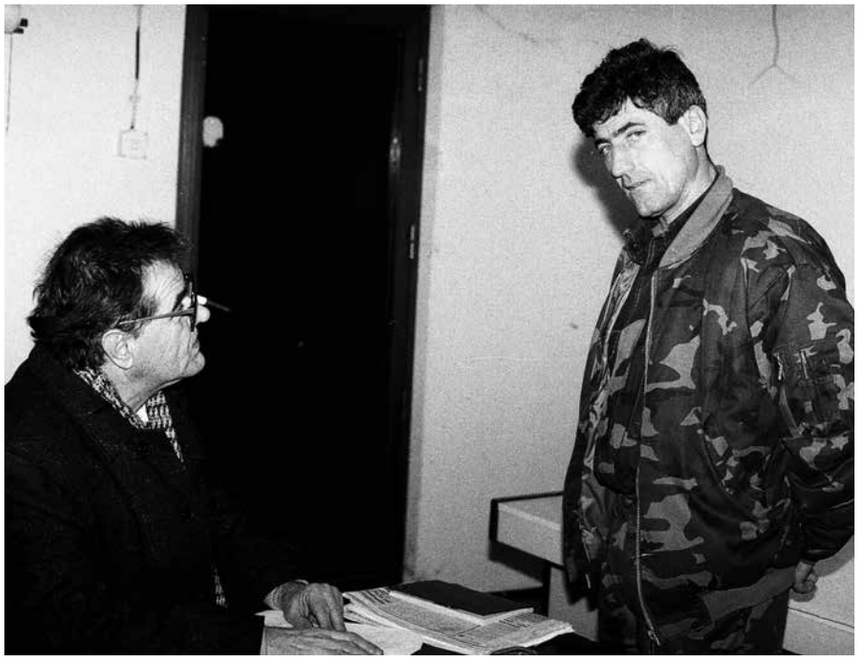

A. Kebo i M. Hujdur, Mostar, 1992.

Borci Čete "Tekija", Podveležje, 1992.

Borci Čete "Tekija", Podveležje, 1992.

Borci Čete "Luka", Podveležje, 1992.

F. Ćupina sa borcima Čete "Carina", Mostar, 1992.

M. Hujdur - Hujka, Mostar, 1992.

Bataljon "Šargan"sa komandantom S. Džankovićem, Mostar, 1992.

Specijalna jedinica "Lavovi", Mostar, 1992.

Zaštitni vod 41. MTBR, Mostar, 1992.

Vod Brankovac, Goranci, 1992.

Na prvoj borbenoj liniji, Podveležje, 1992.

Sead Salčin, Mostar, 1993.

H. Selimović, O. Kuko, S. Hasečić, 1994.

Članovi komande 4. korpusa, 1994.

S. Salčin, A. Veledar, S. Gaštan, 1994.

A. Izetbegović sa saradnicima na teškim pregovorima sa hrvatskom delegacijom, Mostar, 1992.

A. Izetbegović sa saradnicima na pregovorima sa hrvatskom delegacijom, Mostar, 1992.

Predsjednik BiH A. Izetbegović, Mostar, 1992.

Press-konferencija A. Izetbegovića, Mostar, 1992.

Press-konferencija Armije BiH i HVO-a nakon oslobađanja istočne obale, Mostar, 1992.

A. Pašalić i M. Šarlija Daidža u Starom gradu nakon press-konferencije, Mostar, 1992.

Press-konferencija pod Pećinom u Starom gradu, Mostar, 1992.

M. Hadrović sa pripadnicima HVO-a pod Pećinom, Mostar, 1992.

S. Grbić, S. Mutapčić, S. Tojaga, K. Čamo, D. Trivun sa saborcima, Mostar, 1992.

Pripadnici MUP-a RBiH i HVO-a u Fejićevoj ulici, Mostar, 1992.

Pripadnici Armije i MUP-a RBiH i HVO-a u Starom gradu, Mostar, 1992.

Pripadnici MUP-a RBiH i HVO-a, Mostar, 1992.

Pripadnici MUP-a RBiH u starom gradu, Mostar, 1992.

Pripadnici MUP-a RBiH, Mostar, 1992.

A. Pašalić, M. Hujdur, M. Isović, Š. Hasić na izložbi, Mostar, 1992.

A. Izetbegović i saradnici u "Liska-haremu", Mostar, 1992.

B. Izetbegović, O. Vatrić i Dž. Kulukčija, Mostar, 1992.

A. Izetbegović i saradnici u "Liska-haremu", Mostar, 1992.

A. Izetbegović sa novinarima, Mostar, 1992.

A. Izetbegović i saradnici u "Liska-haremu", Mostar, 1992.

Sastanak Ratnog predsjedništva Gacka, Mostar, 1992/93.

Ratno predsjedništvo Gacka sa saradnicima, Mostar, 1992/93.

Susret protjeranih stanovnika Gacka, Mostar, 1992/93.

Uništeni tenk JNA u naselju Tekija, Mostar, 1992.

Borci čete "Carina", Podveležje, 1993.

Borci čete "Carina", Podveležje, 1993.

Borci čete "Carina", Podveležje, 1993.

Borci čete "Donja Mahala"

Zlatni ljiljan Halil Burić na smotri jedinica ARBiH, 1995.

Komandant Haso Trbonja sa borcima, 1995.

Radnici Humanitarnog centra Mostar, 1995.

Diverazanti prije operacije "Jesen '94"

Jusuf Jusa Pajić na položajima iznad Mostara, 1995.

Mehmed Krhan sa saborcima na položaju kod Mostara, 1995.

Pripadnici MUP-a RBiH kod "Bristola", 1995.

S. Kuštrić i Š. Škaljić, Mostar, 1996.

Četa Luka, Podveležje, 1992.

Četa Luka, povratak sa linije Podveležje, 1992.

A. Penava, M. Hujdur, S. Hadžimahović i A. Đuliman, Podveležje

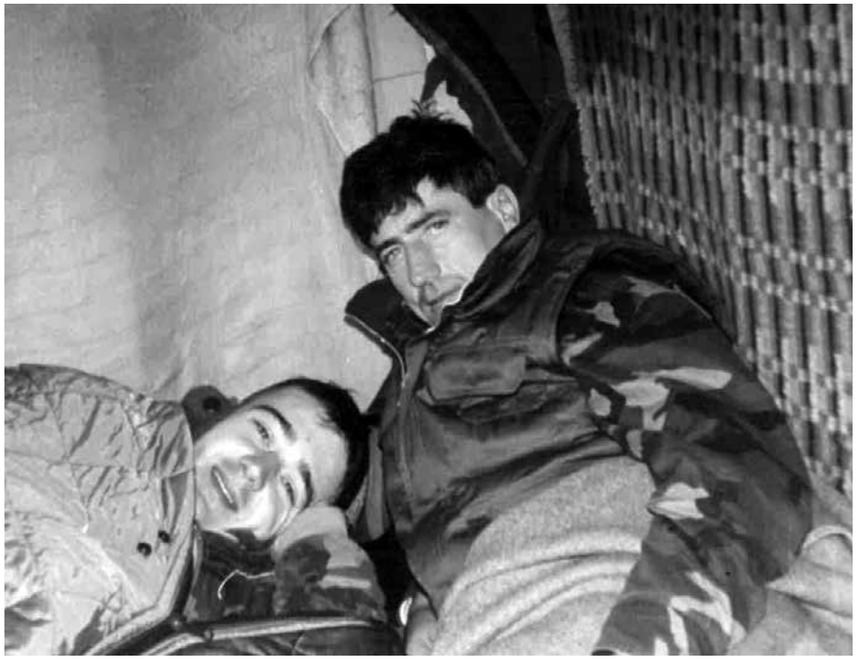

A. Penava i M. Hujdur, na položaju u Podveležju

Četa Luka, Podveležje, 1992.

Četa Luka, Podveležje, 1992.

Četa Luka, Podveležje, 1992.

Borac Mehmed Krhan, Podveležje, 1992.

N.Krvavac, S. Diberović, S. Čampara, K. Džolota, E. Tanović, Dž. Jugo, S. Krvavac, B. Grebović, I. Krvavac, E. Bašić, E. Hasanbegović, Š. Bašić i M. Grebović. Slikao: A. Maslo, 1993.

M. Isović, M. Hujdur i S. Pintul, Mostar, 1992.

Grupa boraca, Počitelj, 1992.

H. Pajević, N. Salčin, S. Žuljević, F. Bajramović, H. Sadžak, O. Prguda, Podveležje 1992.

Š. Špago, Z. Mušić i H. Ćućurević, Ruište

R. Džinović i R. Krpo, Mostar, 1992.

Borci carinske čete, Mostar, 1995.

Borci Čete "Donja Mahala", Mostar, 1992.

E. Karabeg, S. Oručević, M. Hujdur, V. Fink i S. Ćorda, Mostar, 1992.

Komandant A. Pašalić u obilasku jedinica Armije RBiH, Fejićeva ulica, Mostar, 1995.

Borci čete Luka, Podveležje, 1992.

Borci Čete "Brankovac", Podveležje, 1992.

A. Ćorojević, S. Bešlić, Tanović, S. Kazazić, E. Guzin, E. Kebo, H. Guzin, Mostar, 1993.

Borci Čete "Carina", Podveležje, 1992.

Borci Čete "Luka", Podveležje, 1992.

R. Žuškić i O. Beglerović, 1995.

Četa "Carina", Podveležje, 1992.

Četa "Carina", Đubrani, 1992.

Četa "Carina", Đubrani, 1992.

Četa "Carina", Đubrani, 1992.

Borci 1. bataljona 41. MTBR, Podveležje, 1992.

M. Duraković i A. Idriz, Mostar, 1992.

S. Oručević, M. Hujdur, E. Eminović i S. Nožić sa borcima Čete "Luka", Podveležje, 1992.

Kontrolni punkt na Starom mostu, Mostar, 1992.

Kontrolni punkt na Starom mostu, Mostar, 1992.

Pripadnici MUP-a BiH, Mostar, 1992.

S. Eminagić pored uništenog transportera JNA, Mostar, 1992.

Posada VBR-a, Podveležje, 1992.

Borci 1. bataljona 41. MTBR, Podveležje, 1992.

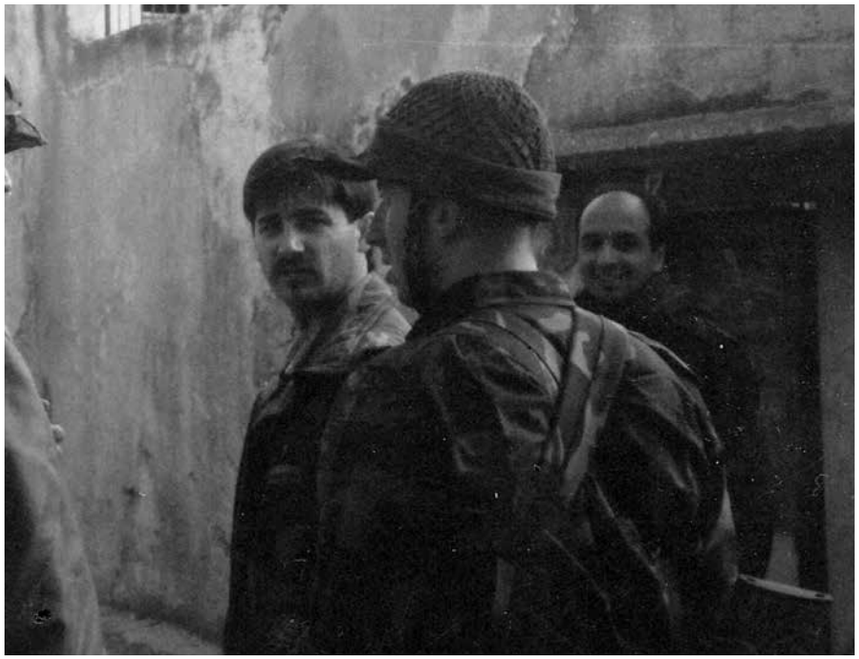

S. Drljević i P. Vukosav u Cernici, Mostar, 1993.

E. Humo sa vojnicima, Glavatičevo, 1995.

A. Lizde, A. Pašalić i J. Jaganjac, Mostar, 1992/93.

R. Frenjo i M. Hujdur, Mostar, 1992.

Na prvoj borbenoj liniji, Podveležje, 1992.

Z. Lerić i N. Ćatić sa pripadnicima KZ voda, Mostar, 1992.

D. Pudar, P. Vukosav, S. Eminagić i D. Jovanović, Mostar, 1993.

Napušteni konji u naselju Tekija bez hrane i vode, Mostar, 1993.

S. Nazdraić i Š. Špago , Mostar, 1993.

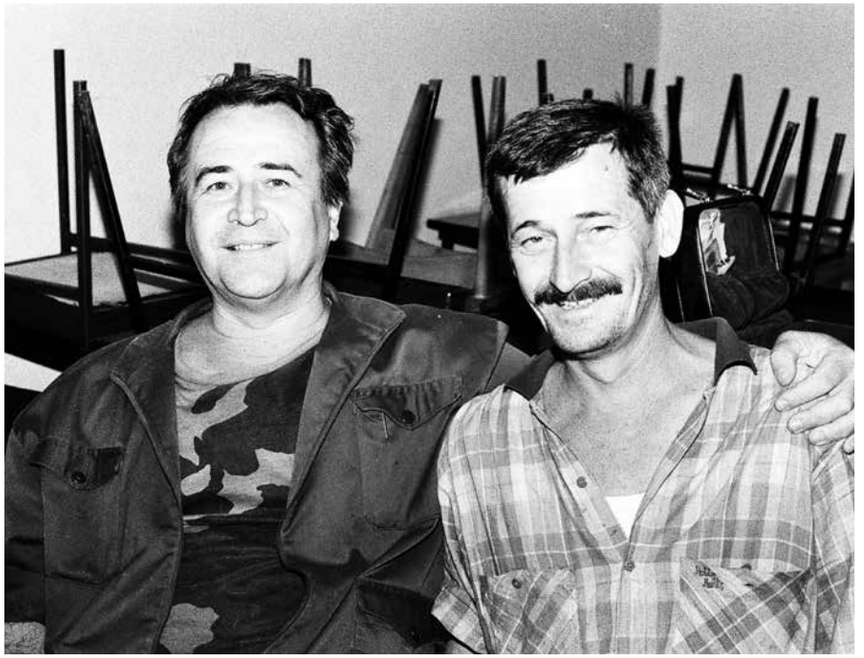

R. Ćišić i Z. Ćišić, Mostar, 1993.

Četa "Brankovac", Podveležje, 1993.

Artiljerijska jedinica 41. MTBR, Mostar, 1993.

Sa otvaranja mosta "Kamenica", Mostar, 1992.

M. Hujdur sa borcima obezbjeđenja Komande 4. korpusa, Mostar, 1992.

A. Pašalić i E. Karabeg u Kujundžiluku, Mostar, 1992.

Posjeta predsjednika BiH A. Izetbegovića, Mostar, 1992.

Posjeta predsjednika BiH A. Izetbegovića, Mostar, 1992.

S. Drljević sa saborcima, Podveležje, 1992.

S. Grbić i borci obezbjeđenja Komande 4. korpusa, Mostar, 1992.

B. Burić, S. Dizdarević i S. Lizde, Mostar, 1993.

A. Pašalić sa borcima, Podveležje, 1992.

Borci jedinice iz Podveležja, Mostar, 1992.

Borci u Južnom logoru, Mostar, 1992.

S. Budaković, H. Rogonja, A. Pašalić, E. Eminović i M. Ćemalović, Mostar, 1993.

M. Duraković, T. Crnalić, N. Rahimić, S. Drljević i G. Salčin, Mostar, 1993.

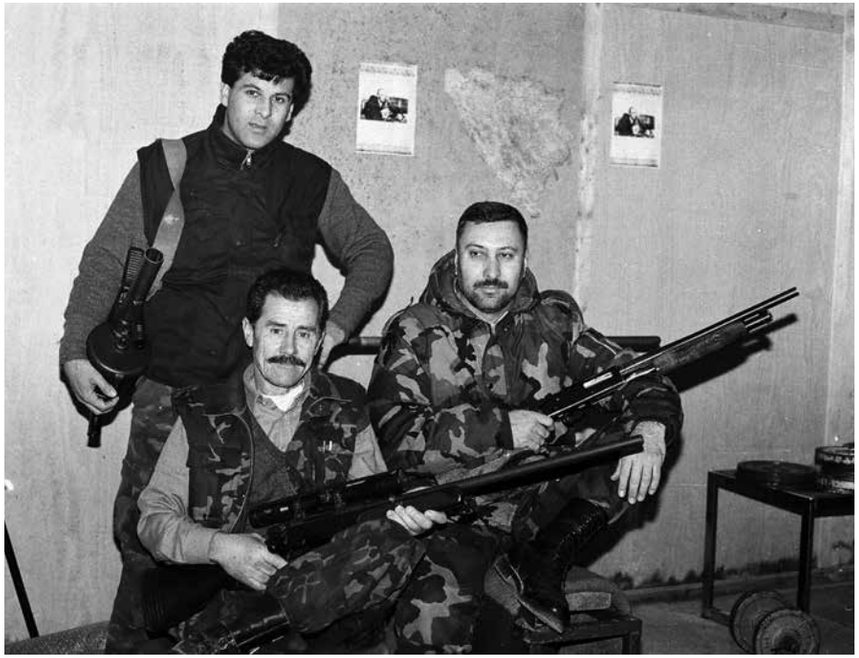

S. Hasić, O. Ćehić i K. Čamo, Mostar, 1993.

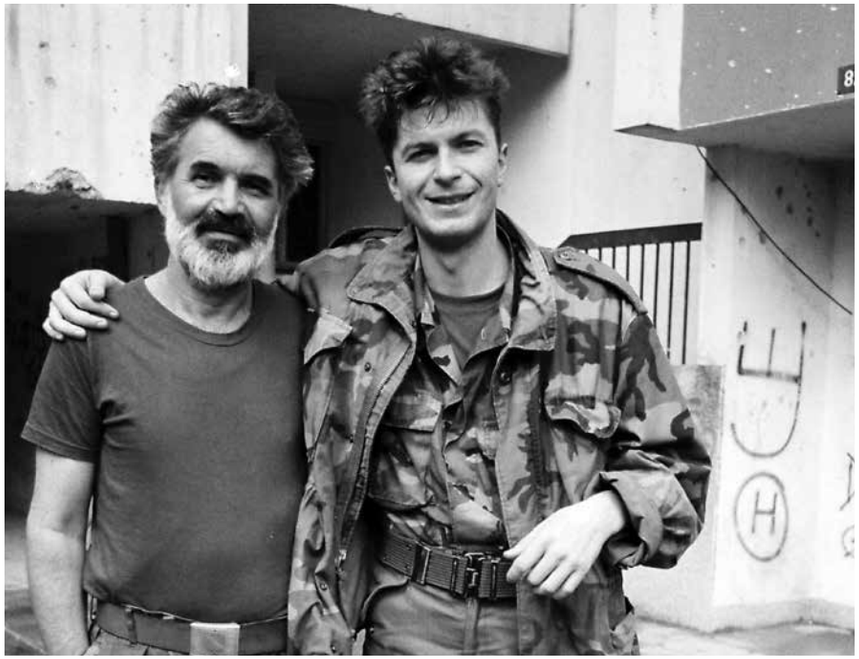

S. Kasumović i A. Bilalović, Mostar, 1993.

A. Đuliman, S. Tojaga, S. Drljević, A. Glavović i E. Tiro, Mostar, 1993.

Pripadnici MUP-a BiH, Mostar, 1993.

N. Ćatić i N. Ćupina, Mostar, 1993.

Otac i sin, S. Efica i E. Efica, Mostar, 1993.

A. Skando, Mostar, 1993.

Četa "Carina", Đubrani, 1992.

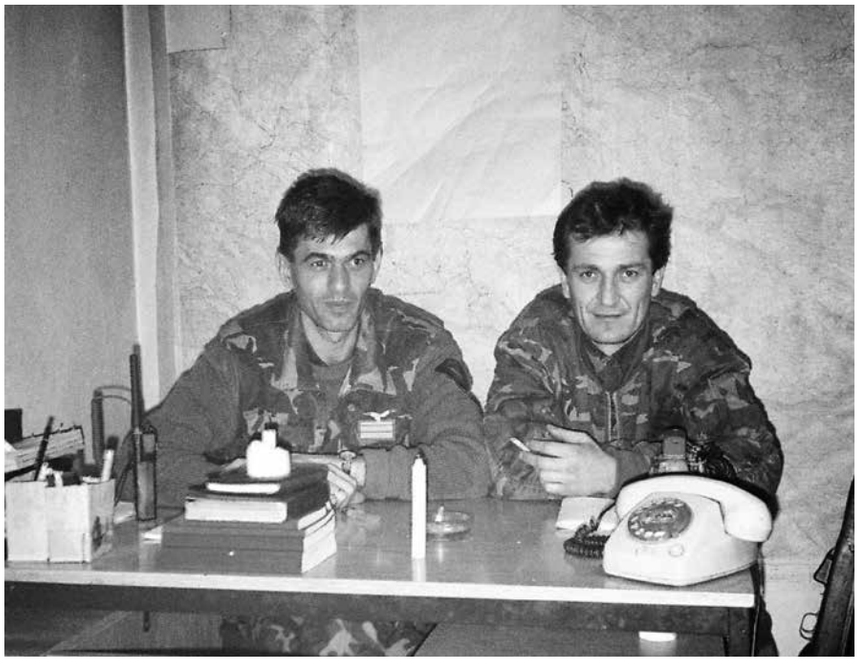

Komandanti E. Šejtanić i Z. Lerić, Mostar, 1993.

Borci Čete "Brankovac", Mostar, 1993.

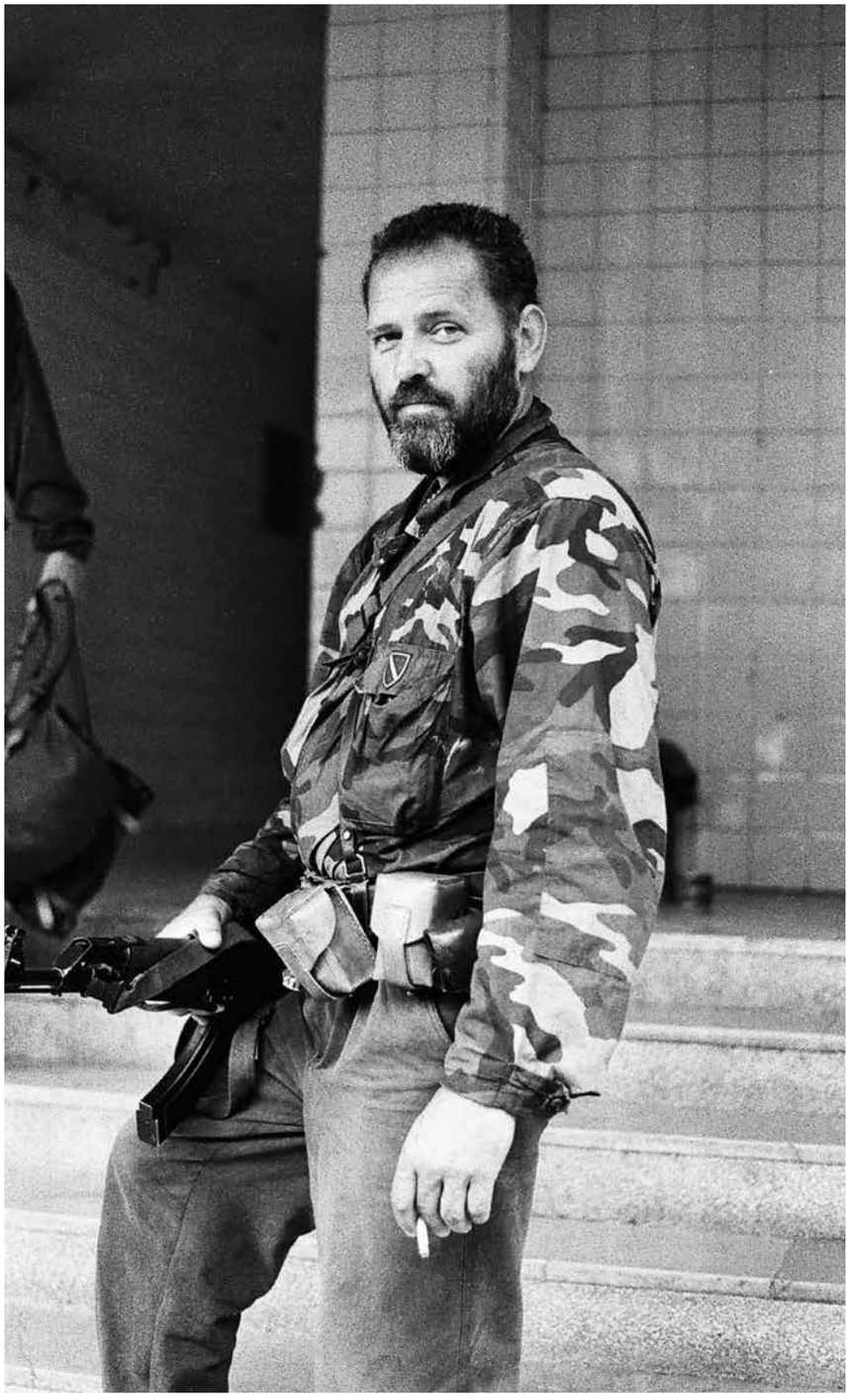

K. Bakija, Mostar, 1992.

E. Eminović i S. Balavac na prvoj liniji odbrane, Podveležje, 1992.

F. Kalaba, A. Pašalić i S. Andrašić, Mostar, 1993.

Borci iz Šantićeve ulice, Mostar, 1993.

Borci Čete "Carina", Mostar, 1993.

Svečano otvaranje mosta "Kamenica", Mostar, 1992.

S. Budaković sa saborcima, Gubavica, 1992.

Borci odbrane južne zone, Blagaj, 1993.

Smotra artiljeraca, Mostar, 1993.

S. Drljević sa saborcima, Mostar, 1993.

Odlazak boraca na prvu borbenu liniju, Mostar, 1992.

Korzo, Mostar, 1994.

S. Bjelić i S. Salčin, Mostar, 1993.

Lakišića džamija na Korzu, Mostar, 1994.

Korzo, Mostar, 1994.

Korzo, Mostar, 1994.

E. Kajić, J. Hasić, B. Pinjić, A. Dulić i A. Šašković, 1995.

Naselje Tekija nakon granatiranja, Mostar, 1992.

Stari most, Mostar, 1993.

Komunalna služba nije prekidala rad, Mostar, 1992.

Zatišje između granatiranja, Mostar, 1992.

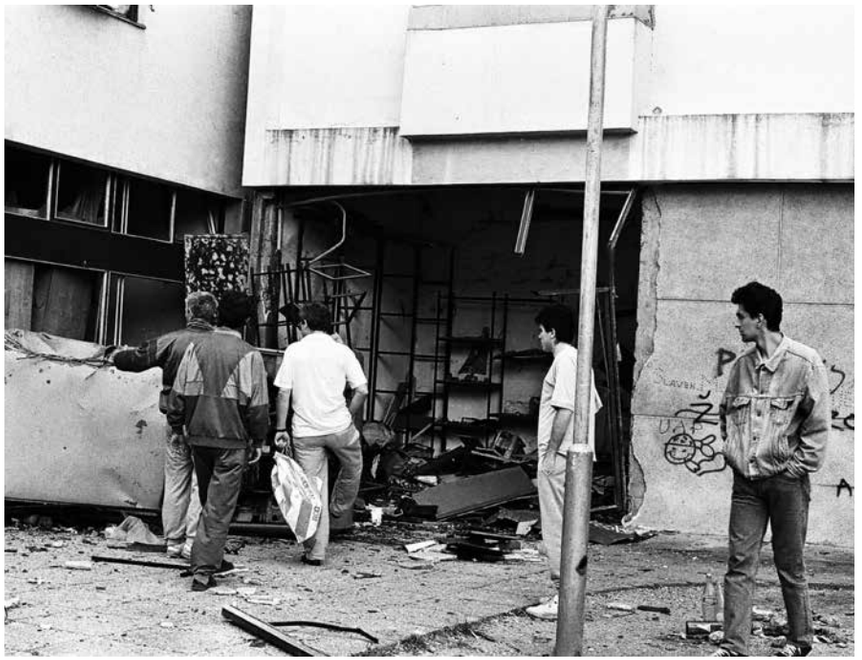

Posljedice granatiranja, Mostar, 1992.

Posljedice granatiranja, Mostar, 1992.

Umjetnici u zgradi Doma Armije, Mostar, 1993.

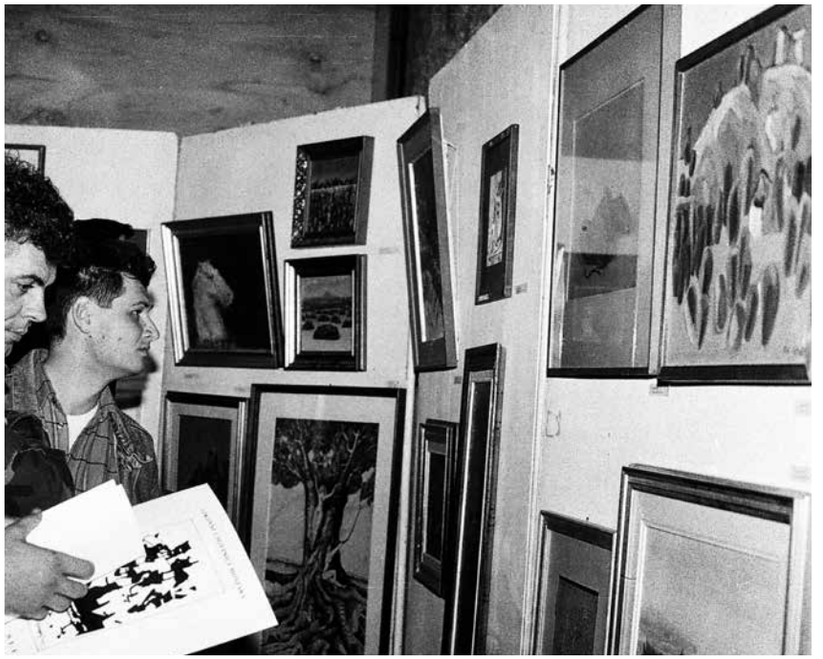

Izložba slika u Domu Armije, Mostar, 1993.

Civilni život, Mostar, 1992.

Detalj iz stambenog naselja, Mostar, 1992.

Posljedice granatiranja, Mostar, 1992.

Civilni život, Mostar, 1992.

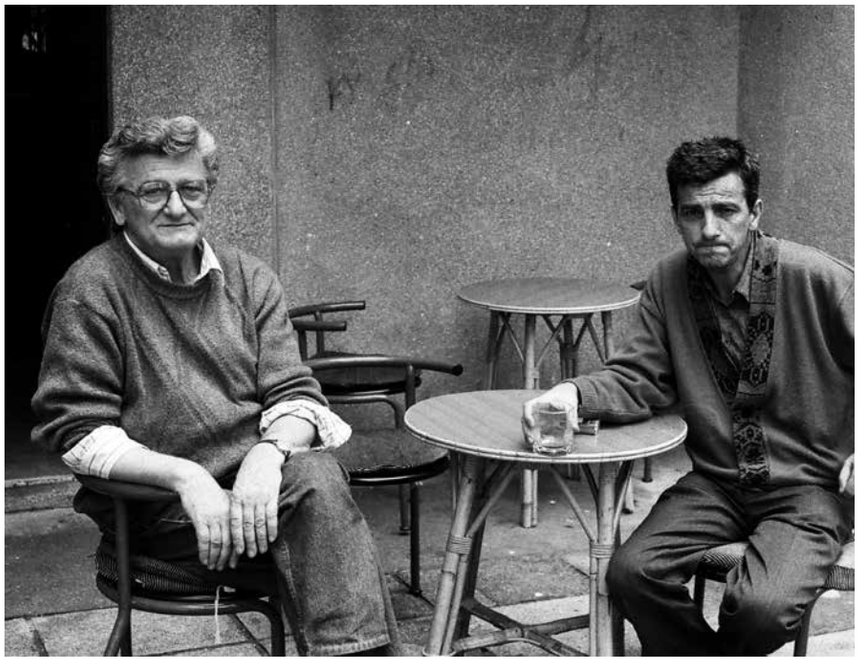

Glumac J. Lepetić i D. Cvitanović, Mostar, 1992.

Civilni život, Mostar, 1992.

Civilni život, Mostar, 1992.

Stari grad, Mostar, 1992.

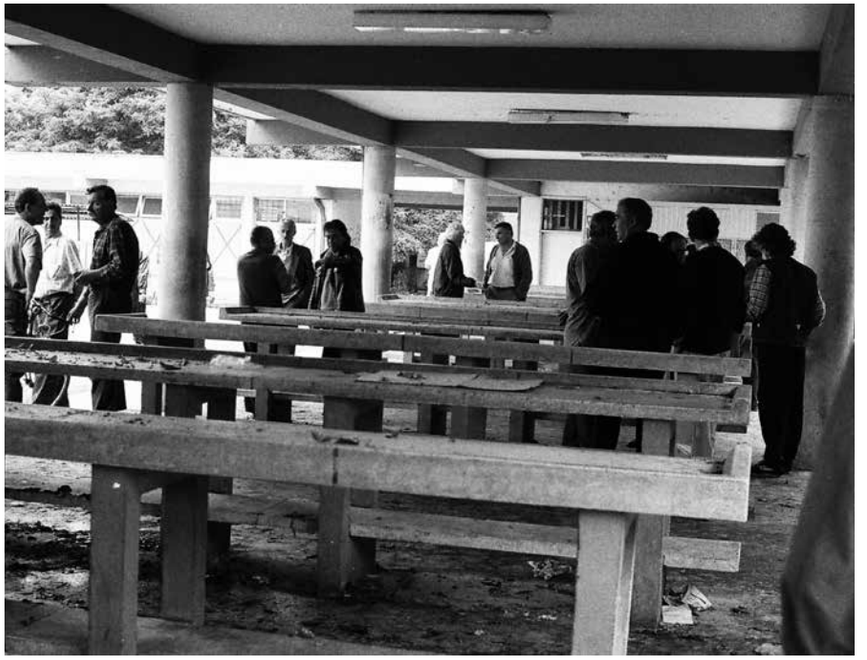

Tržnica, Mostar, 1992.

Civilni život, Mostar, 1992.

F. Bijedić sa prijateljima, Mostar, 1992.

Civilni život, Mostar, 1992.

Civilni život, Mostar, 1992.

Radio Mostar, Mostar, 1992.

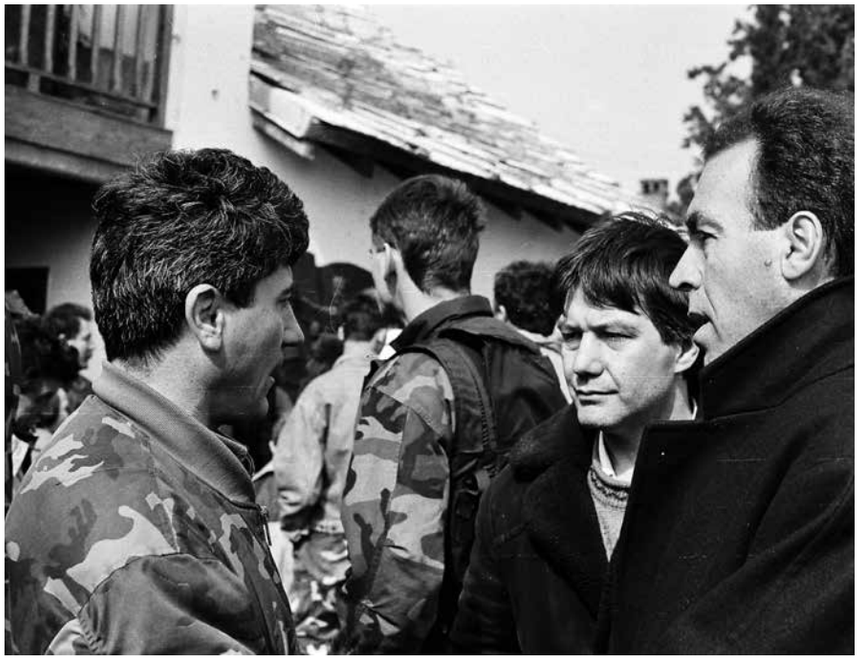

M. Hujdur, N. Žujo i A. Behram, Mostar, 1992.

Civilni život, Mostar, 1992.

Civilni život, Mostar, 1992.

Redakcija lista "Mostarsko jutro", Mostar, 1992.

Redakcija lista "Mostarsko jutro", Mostar, 1992.

Novinari M. Karabeg i E. Badžak, Mostar, 1992.

Otvaranje Ratnog studija Mostar, Mostar, 1992.

I. Puce i E. Balalić, Mostar, 1992.

Otvaranje Ratnog studija Mostar, Mostar, 1992.

Otvaranje Ratnog studija Mostar, Mostar, 1992.

Z. Rezagić, A. Pašalić i F. Karić, Mostar, 1992.

Glumica H. Hadžibajramović, Mostar, 1992.

Kulturno-umjetnički program, Mostar, 1992.

Ansambl "Camarad", Mostar, 1993.

Ansambl "Camarad", Mostar, 1993.

H. Hadžibajramović i članovi ansambla "Mala raja", Mostar, 1993.

R. Pandur, A. Jakirović, H. Hadžibajramović, E. Handžić, P. Popovac, M. Dizdar i E. Dizdar, Mostar, 1994.

Ansambl "Mostarski behari", Mostar, 1992.

Civilni život, Mostar, 1994.

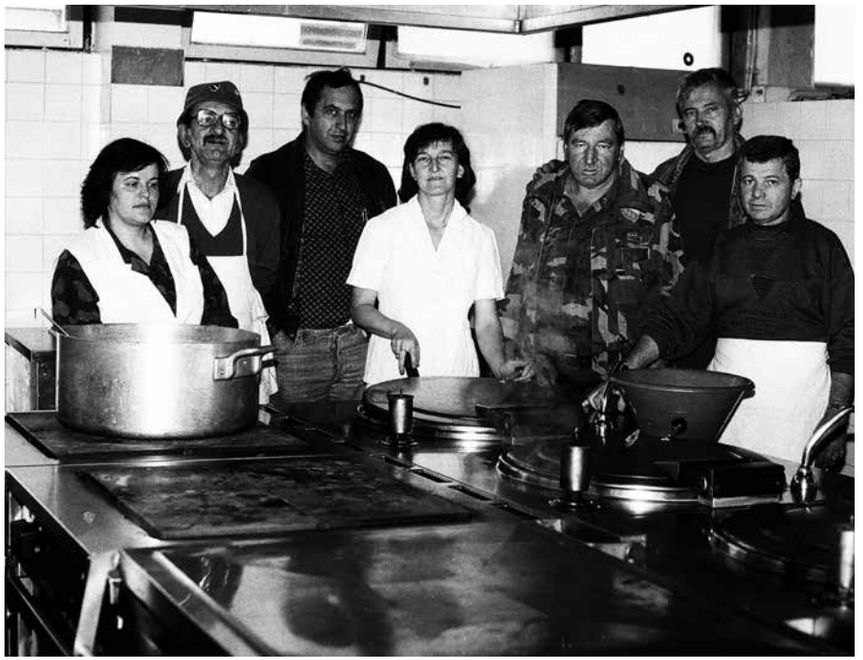

Osoblje kuhinje 2. bataljona, Mostar, 1993.

H. Paldum i E. Hadžihafizbegović u posjeti, Mostar, 1994.

Sa otvaranja izložbe, Mostar, 1992.

M. Taslidža, Patriotska liga, Mostar

Prelaz preko Starog mosta, Mostar, 1992.

Humanitarna pomoć, Mostar, 1992.

Dženaza E. Salčinu, Mostar, 1992.

Borci na Bulevaru, Mostar, 1993.

Dženaza O. Pilavdžiću, Blagaj, 1992.

Dženaza E. Salčinu, Mostar, 1992.

A. Kebo i K. Mušinović na kolektivnoj dženazi, Mostar, 1992.

Detalj sa kolektivne dženaze, Mostar, 1992.

Detalj sa dženaze, Mostar, 1992.

Detalj sa dženaze, Mostar, 1992.

M. Arap sa saborcima iz specijalne jedinice MUP-a RBiH, Konjic, 1992.

Obilježavanje godišnjice pogibije F. Karića i J. Brekala, Mostar, 1993.

Obilježavanje godišnjice pogibije F. Karića i J. Brekala, Mostar, 1993.

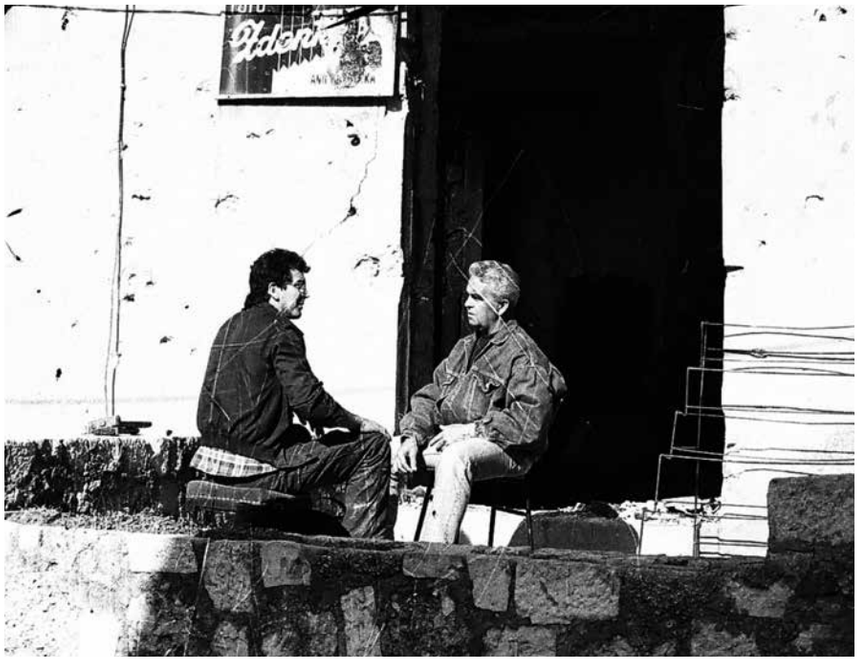

A. FInk i E. Handžić, Mostar, 1992.

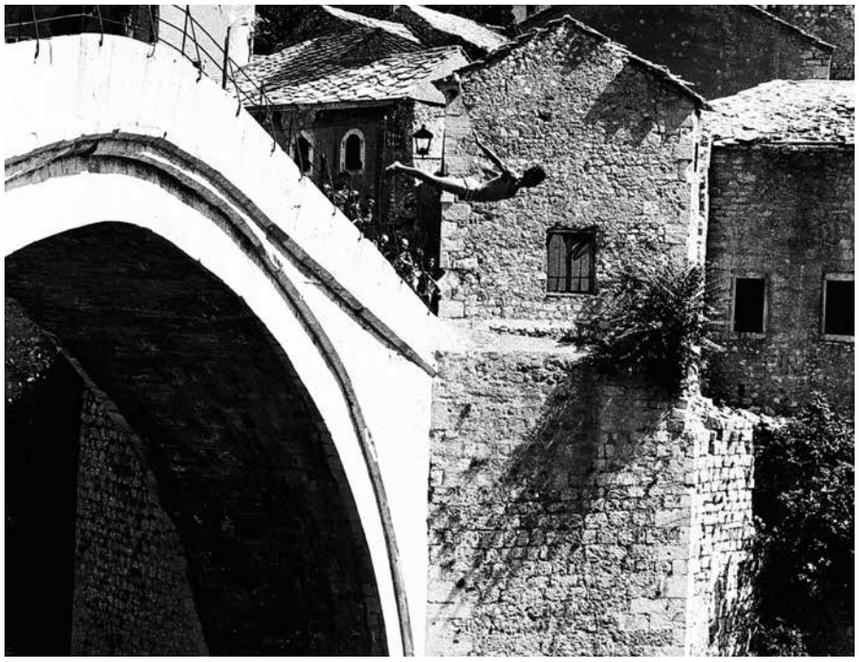

Skok sa Starog mosta, Mostar, 1992.

A. Pašalić i M. Isović sa saborcima, Mostar, 1992.

A. Pašalić dodjeljuje nagradu skakaču G. Finku, Mostar, 1992.

Detalj iz Doma Armije, Mostar, 1992.

Obilježavanje godišnjice pogibije F. Karića i J. Brekala, Mostar, 1993.

Rekonstrukcija mosta "Musala", Mostar, 1993.

Rekonstrukcija mosta "Musala", Mostar, 1993.

Otvaranje prostorija Radioamatera, Mostar, 1993.

Otvaranje prostorija Radioamatera, Mostar, 1993.

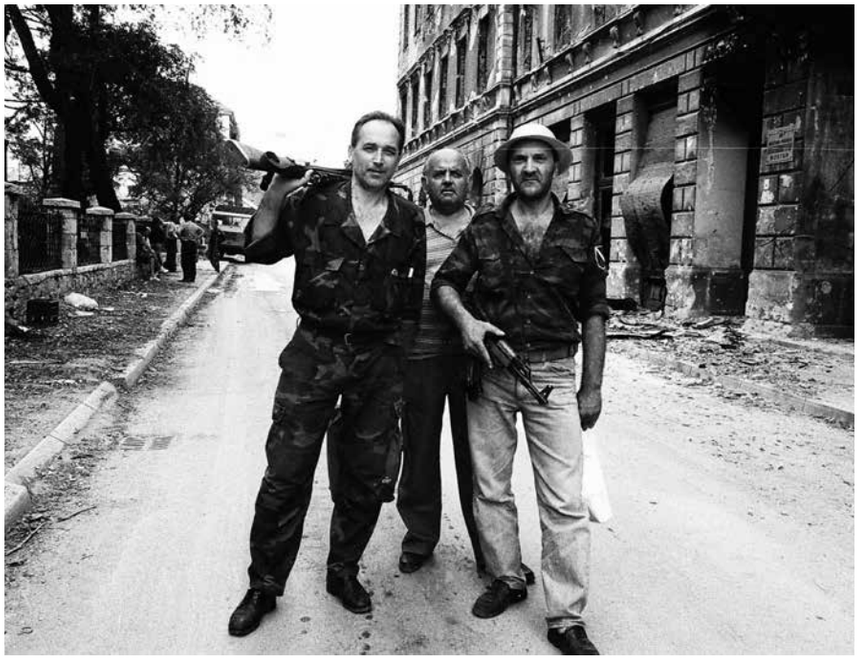

Borci u Titovoj ulici, Mostar, 1992.

Profesionalna vatrogasna jedinica, Mostar, 1993.

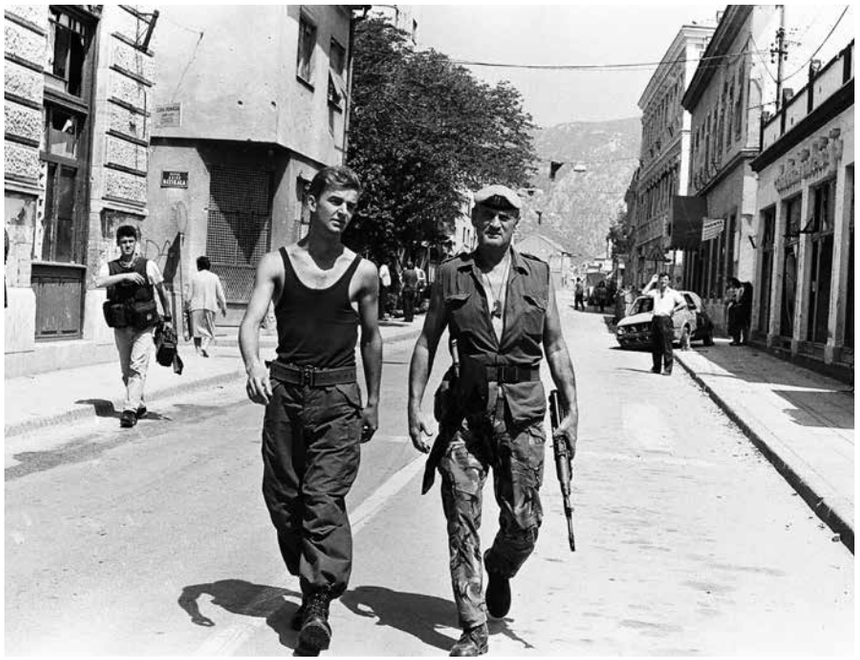

Dobrovoljci uključeni u Armiju RBiH, Mostar, 1992.

Ratno predsjedništvo: S. Oručević, S. Smajkić, S. Klarić, R. Masleša i R. Ćišić, Mostar, 1993.

S. Drljević i E. Humo, Mostar, 1993.

Borac na položaju, Podveležje, 1993.

S. Salčin, Kalinovik, 1993.

H. Lerić i S. Oručević, Glogovo, 1993.

H. Lerić, Z. Žuljević, F. Leho, S. Oručević i N. Bojadžić, Jablanica, 1993.

Ratno predsjedništvo: S. Oručević, S. Klarić, Z. Lerić, R. Ćišić, S. Žuljević i Z. Žuljević, Mostar, 1993.

Put spasa, Glogovo, 1993.

Borci u predahu, Mostar, 1993.

Braća Dušić, Mostar, 1993.

M. Grizović, S. Suljić i S. Čehić, Mostar, 1993.

E. Crnomerović, S. Suljić, Pobrić i R. Fazlić, Mostar, 1992.

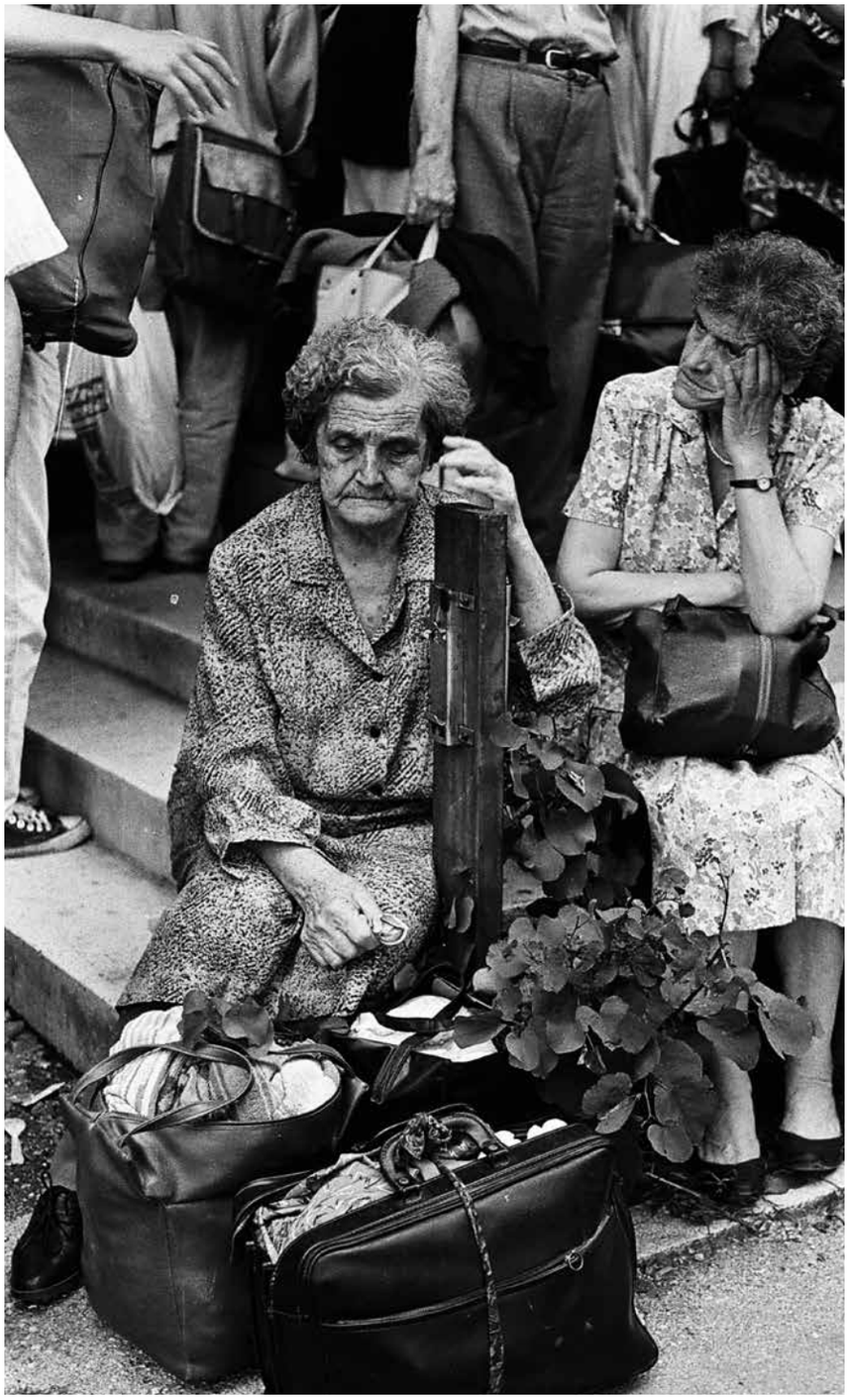

Protjerani civili, Mostar, 1993.

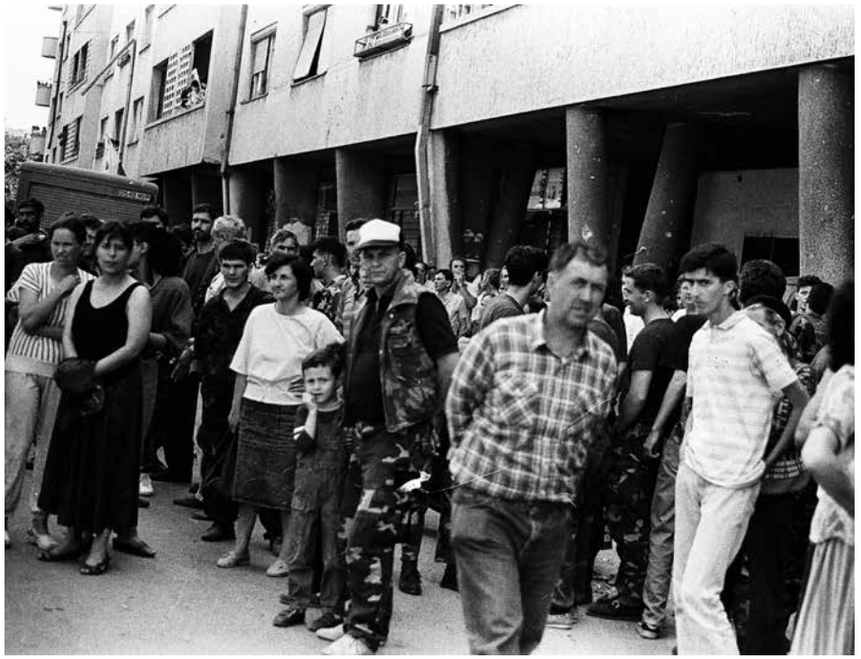

Protjerani civili, Mostar, 1993.

Protjerani civili, Mostar, 1993.

Protjerani civili, Mostar, 1993.

Protjerani civili, Mostar, 1993.

Protjerani civili, Mostar, 1993.

M. Dušić, Mostar, 1993.

Borci Čete "Carina", Đubrani, 1992.

Uništeni transporter, Podveležje, 1992.

Medicinsko osoblje na prvim linijama, 1993.

E. Kosić, Mostar, 1993.

Specijalna jedinica "Ziko", Mostar, 1993.

O. Bahtijar, E. Ćehić, Dž. Marić, S. Husović i N. Zukanović, Mostar, 1993.

Specijalna jedinica 41. MTBR , Mostar, 1993.

Detalji iz svakodnevnog života, Mostar, 1993.

Borci u Fejićevoj ulici, Mostar, 1992.

Borci na položaju, Rošca, 1992.

A. Selmanović. Š. Serdarević, E. Dizdar i A. Jakirović, Mostar, 1993.

Osoblje Ratne bolnice sa ljekarima iz Sarajeva, Mostar, 1993.

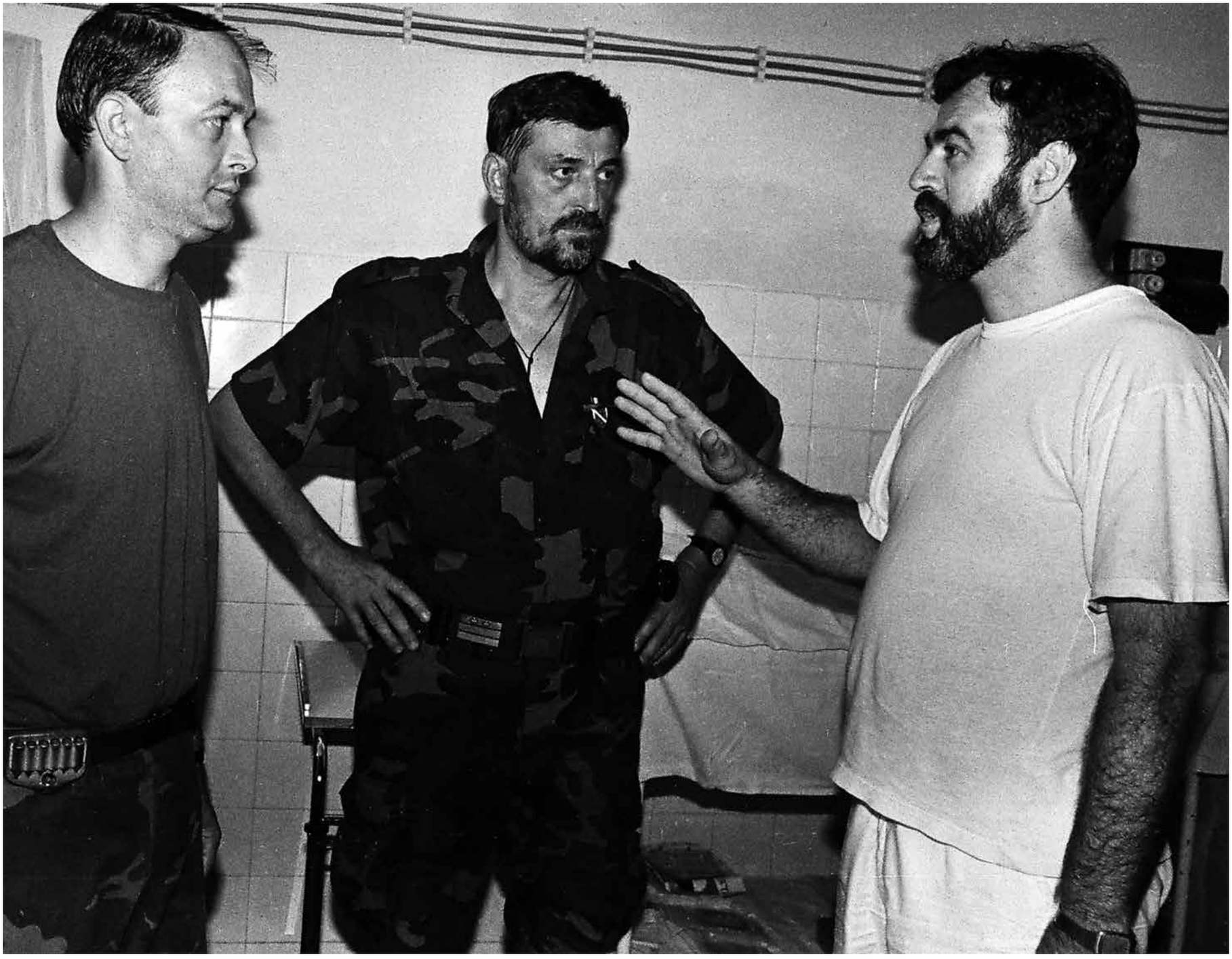

Dž. Najetović, A. Pašalić i D. Milavić, Mostar, 1993.

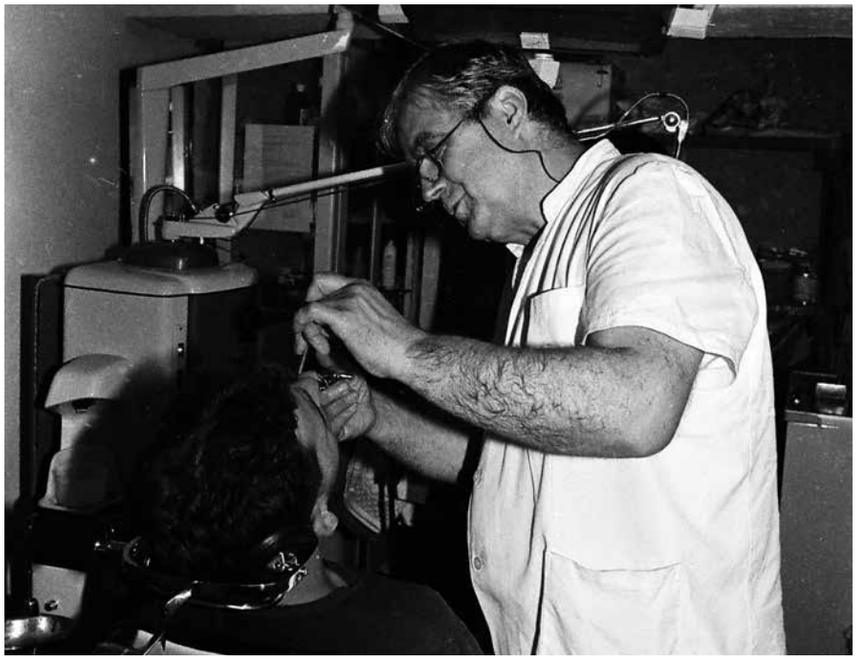

Detalj iz Ratne bolnice, Mostar, 1993.

Z. Skikić, Mostar, 1993.

S. Hodžić i A. Krpo, Mostar, 1993.

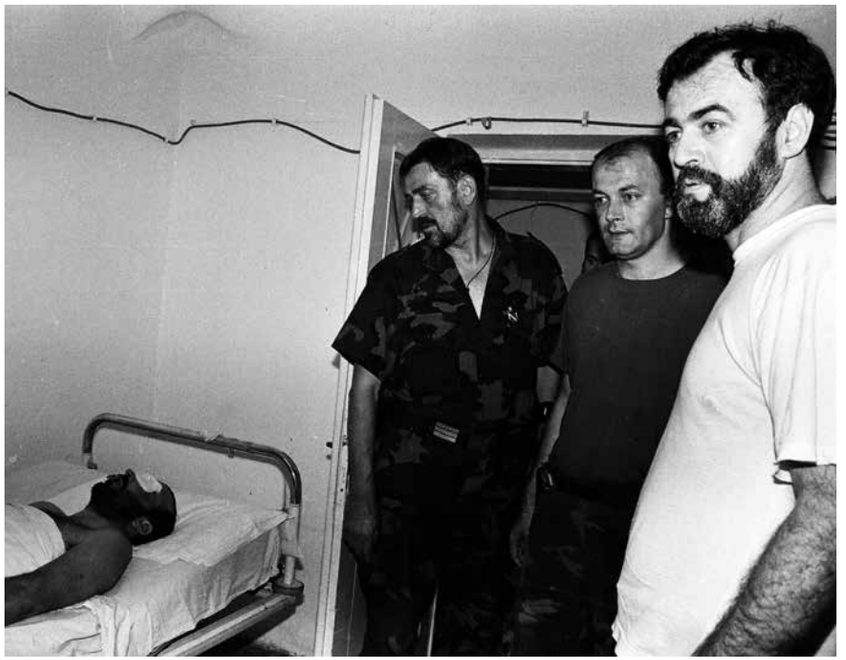

Detalj iz Ratne bolnice, Mostar, 1993.

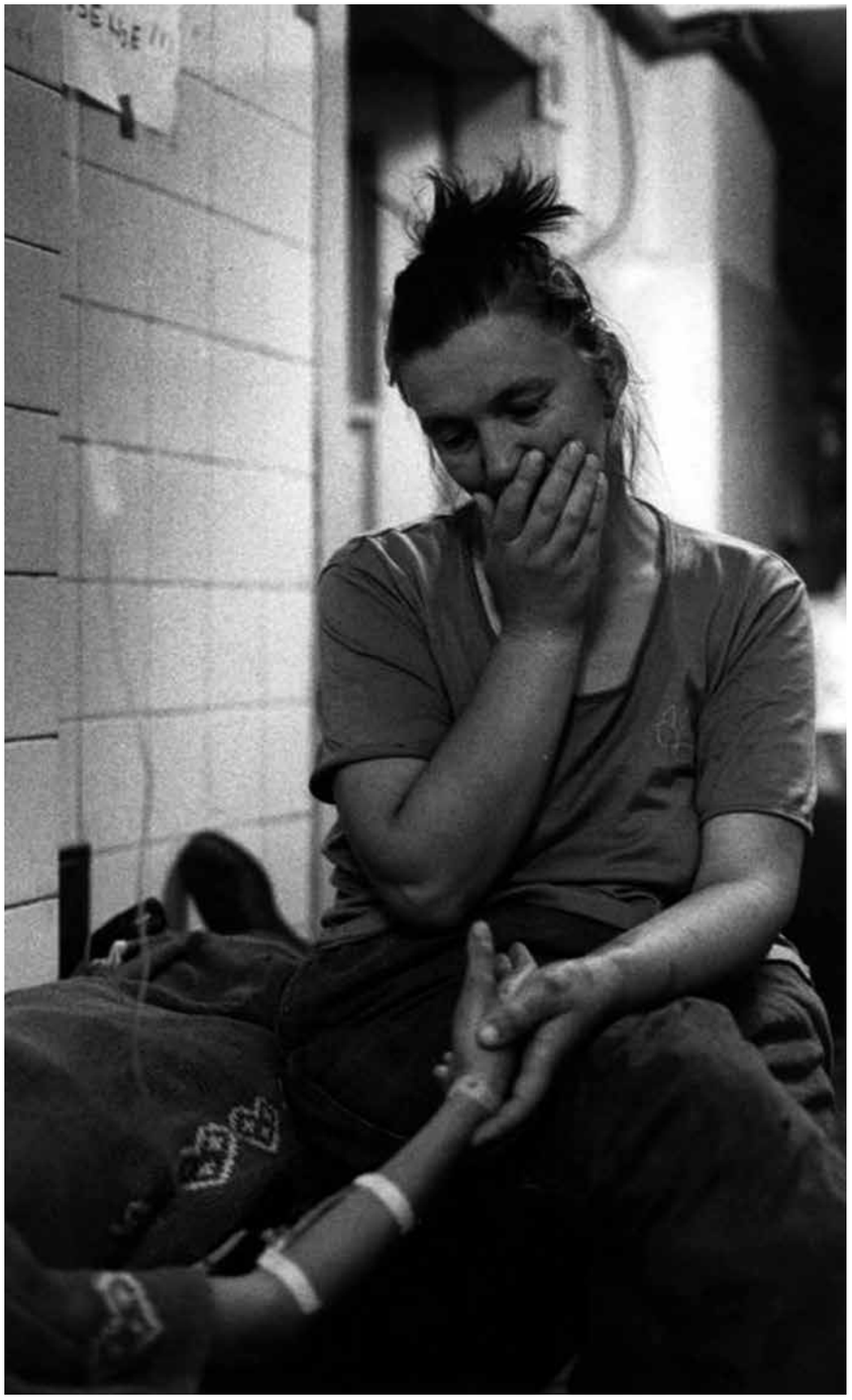

Detalj iz Ratne bolnice, Mostar, 1993.

Detalj iz Ratne bolnice, Mostar, 1993.

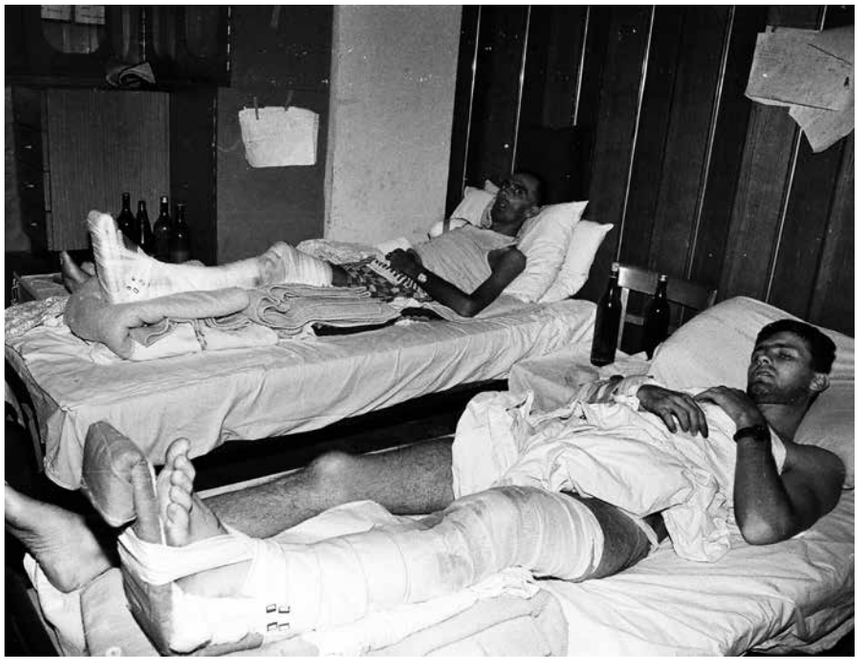

Detalj iz Ratne bolnice, Mostar, 1993.

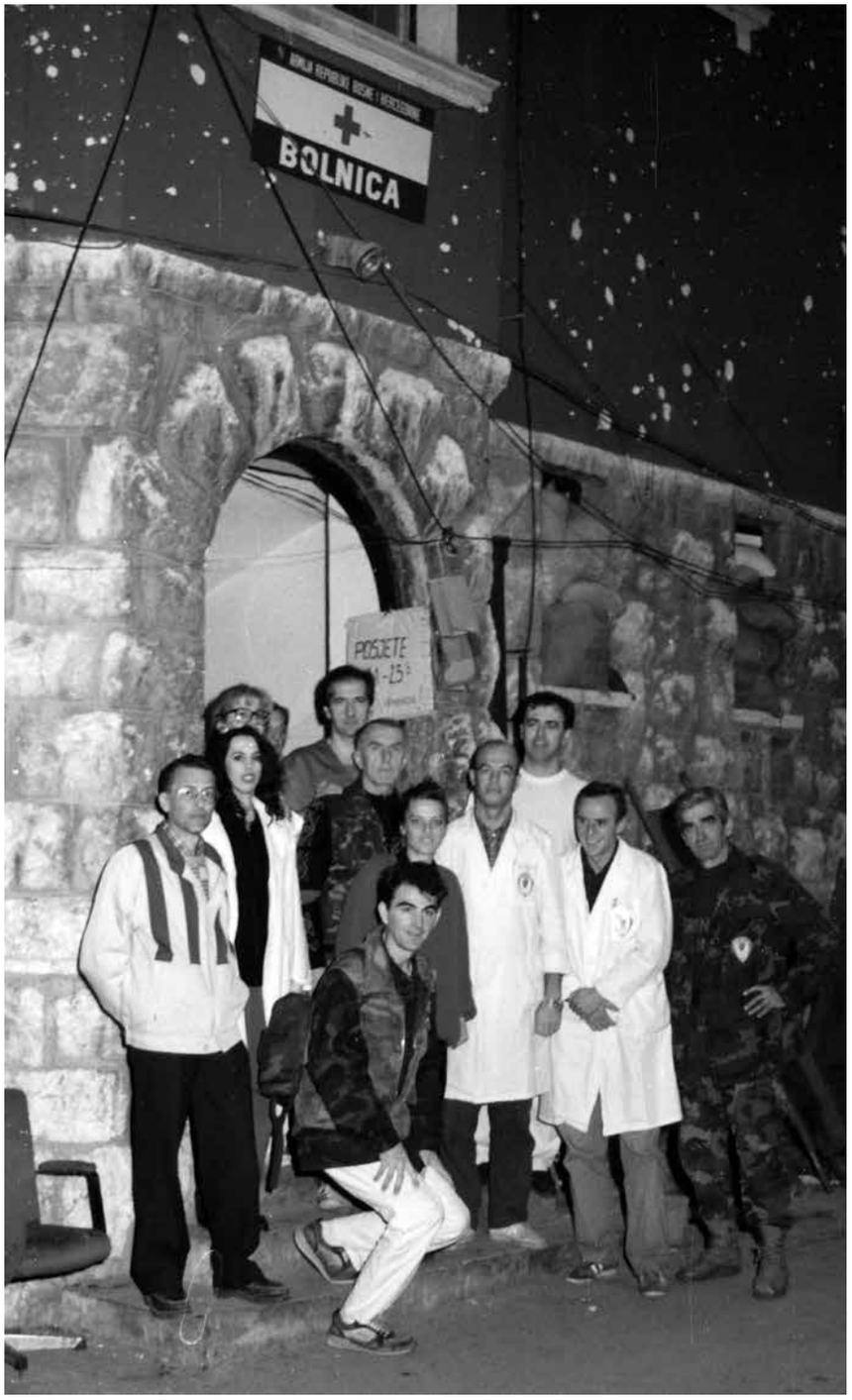

Osoblje Ratne bolnice, Mostar, 1993.

Detalj iz Ratne bolnice, Mostar, 1993.

Detalj iz Ratne bolnice, Mostar, 1993.

Detalj iz Ratne bolnice, Mostar, 1993.

Detalj iz Ratne bolnice, Mostar, 1993.

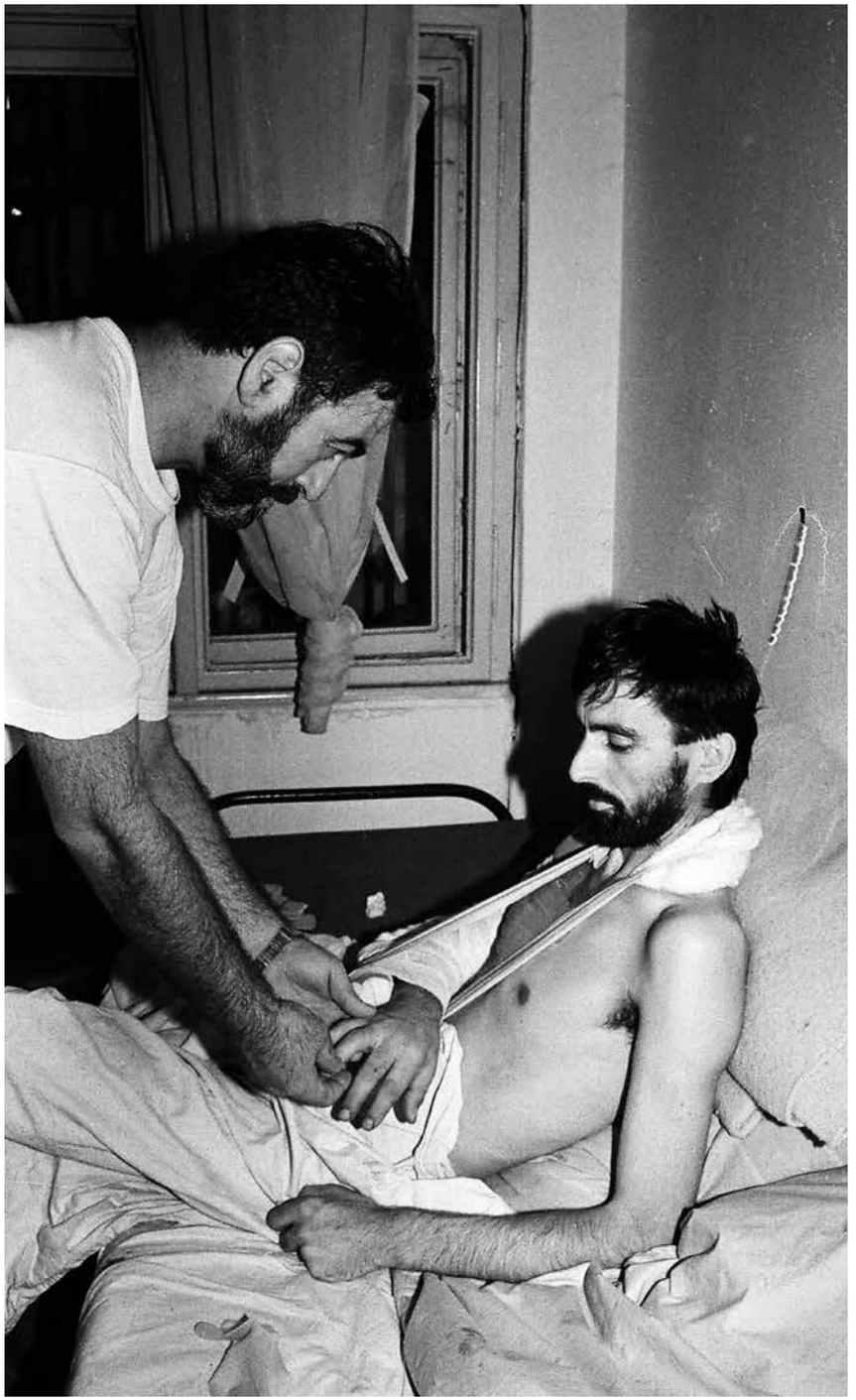

Detalj iz Ratne bolnice, Mostar, 1993.

Radni dogovor u prostorijama Ratne bolnice, Mostar, 1993.

Mostarski i sarajevski medicinari u Ratnoj bolnici, Mostar, 1993.

Detalj iz Ratne bolnice, Mostar, 1993.

Predstavnici civilnih, vojnih i vjerskih vlasti u Ratnoj bolnici, Mostar, 1993.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1993.

Izbjeglice u holu Narodnog pozorišta, Mostar, 1993.

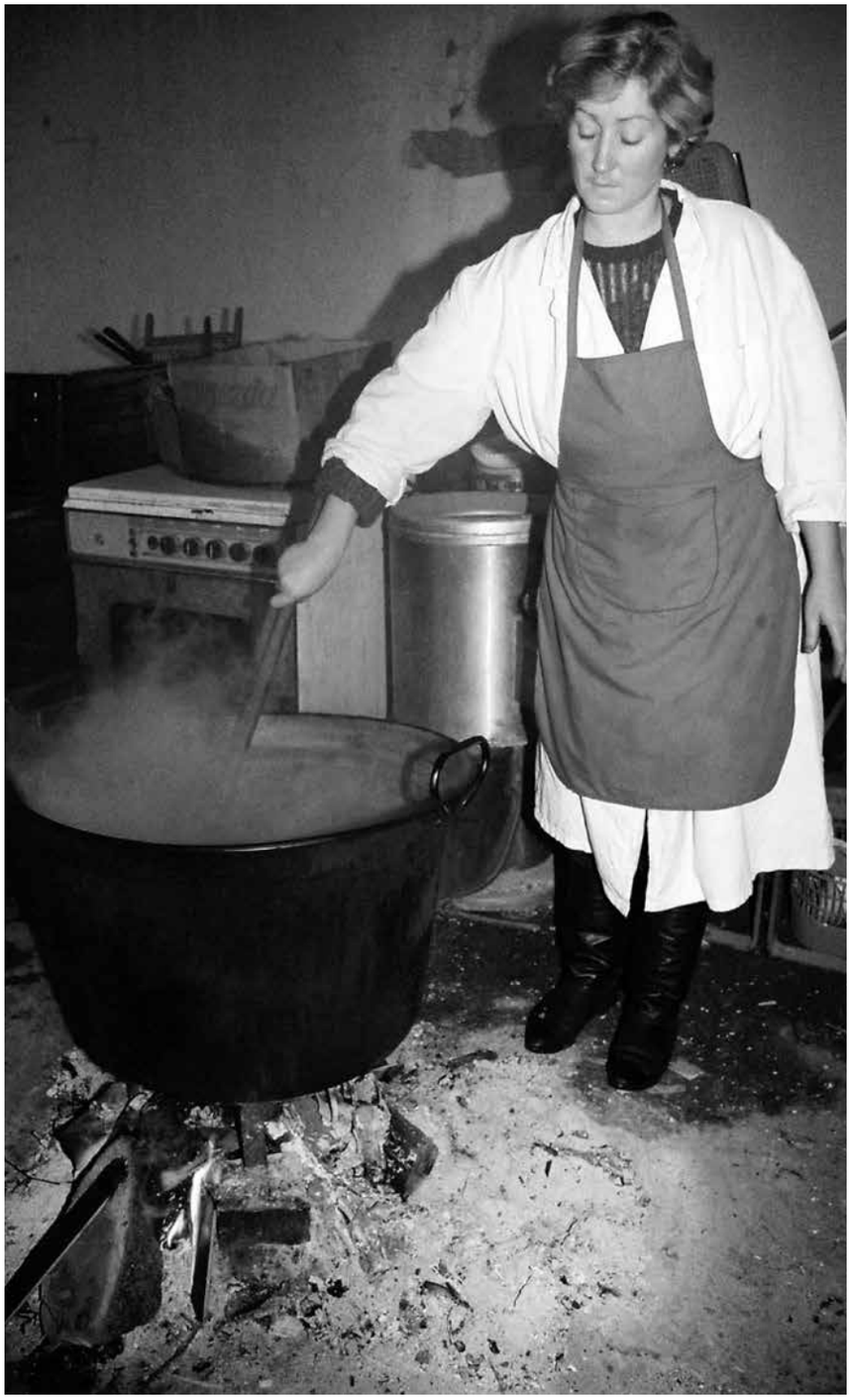

Ratna kuhinja, Mostar, 1993.

Vojna kuhinja, Mostar, 1993.

M. Kazazić sa krojačicama, Mostar, 1993.

Podjela hrane civilima, Mostar, 1993.

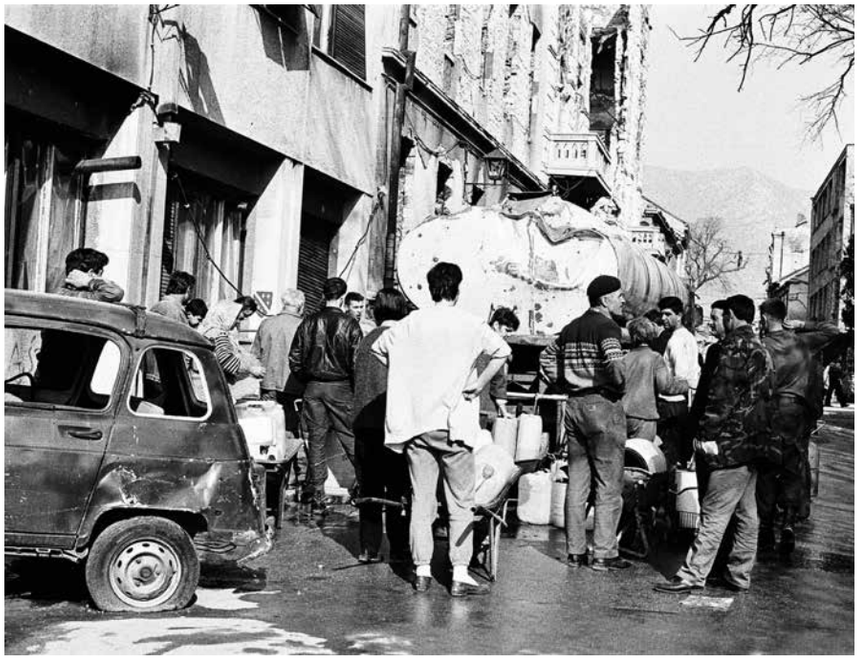

Snabdijevanje građana pitkom vodom, Mostar, 1993.

Članovi Vatrogasne jedinice, Mostar, 1994/95.

Javna kuhinja u "Razvitku", Mostar, 1993.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1993.

Snabdijevanje građana pitkom vodom, Mostar, 1993.

Ansambl "Mostarski behari", Mostar, 1993.

M. Kazazić sa krojačicama, Mostar, 1993.

Dž. Marić, S. SUljić, N. Zukanović i O. Bahtijar, Mostar, 1993.

Borci prije operacije "Jesen '94"

Pripadnici specijalne jedinice MUP RBiH "Bosna 4", 1995.

Pripadnici specijalne jedinice MUP RBiH "Bosna 4", 1995.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1992.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1993.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1993.

O. Čolaković, M. Hujdur, A. Pašalić i A. Behram, Mostar, 29. 06. 1993.

Detalj sa press-konferencije, Mostar, 29. 06. 1993.

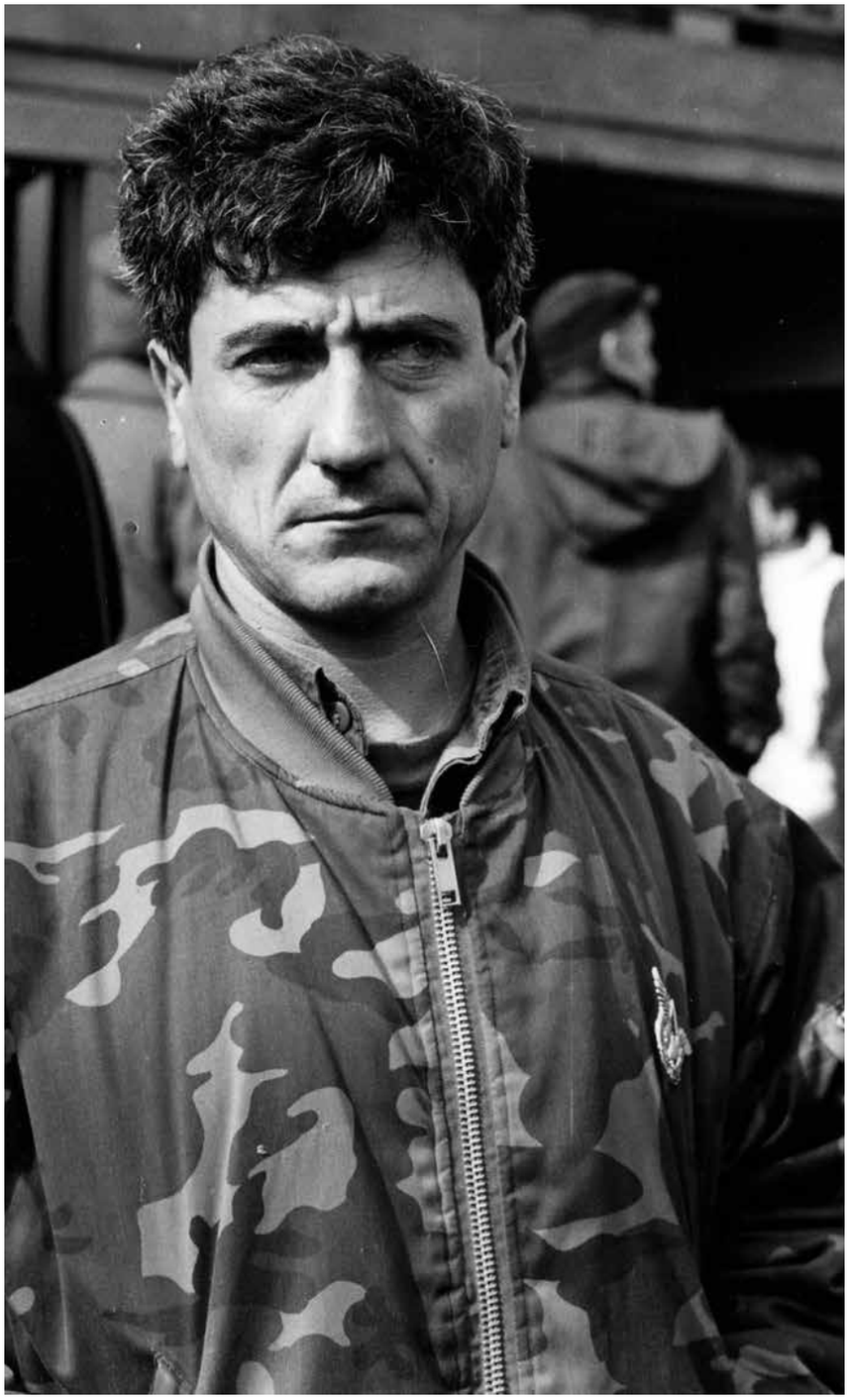

M. Hujdur, Mostar, 1993.

Počasna straža borcima poginulim u akciji oslobađanja Sjevernog logora, Mostar, 1993.

Počasna straža borcima poginulim u akciji oslobađanja Sjevernog logora, Mostar, 1993.

Klanjanje dženaze M. Hujduru i saborcima poginulim u akciji oslobađanja Sjevernog logora, Mostar, 1993.

Počasna straža borcima poginulim u akciji oslobađanja Sjevernog logora, Mostar, 1993.

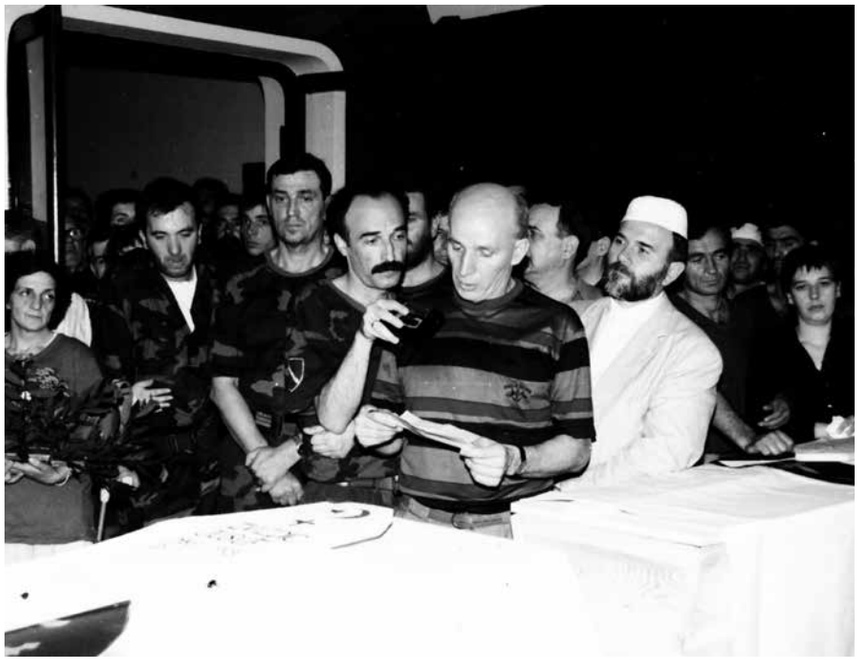

Oproštajne riječi I. Šahovića na dženazi M. Hujduru i saborcima, Mostar, 1993.

R. Masleša, S. Klarić, S. Budaković, Dž. Najetović, S. Oručević, A. Pašalić i A. Alikadić kod Hujkinog mezara, Mostar, 1994.

Mostarski šehitluci, Mostar, 1994.

Mostarski šehitluci, Mostar, 1994.

Djeca kod Hujkinog mezara, Mostar, 1994.

Blokada konvoja UNHCR, Mostar, 1993.

Blokada konvoja UNHCR, Mostar, 1993.

Blokada konvoja UNHCR, Mostar, 1993.

Blokada konvoja UNHCR, Mostar, 1993.

Blokada konvoja UNHCR, Mostar, 1993.

Blokada konvoja UNHCR, Mostar, 1993.

Blokada konvoja UNHCR, Mostar, 1993.

Blokada konvoja UNHCR, Mostar, 1993.

Blokada konvoja UNHCR, Mostar, 1993.

Sastanak pripadnika 4. korpusa, MUP-a RBiH i civila, Mostar, 1993.

Prevoz ranjenika sa prve linije, Mostar, 1993.

Vojnici IFOR-a obezbjeđuju most "Musala", Mostar, 1995.

O. Stambolić, R. Masleša i I. Alija, Mostar, 1994.

Sastanak rukovodstva MUP-a RBiH i Armije, Jablanica, 1994.

P. Morillon i S. Halilović, Mostar, 1993.

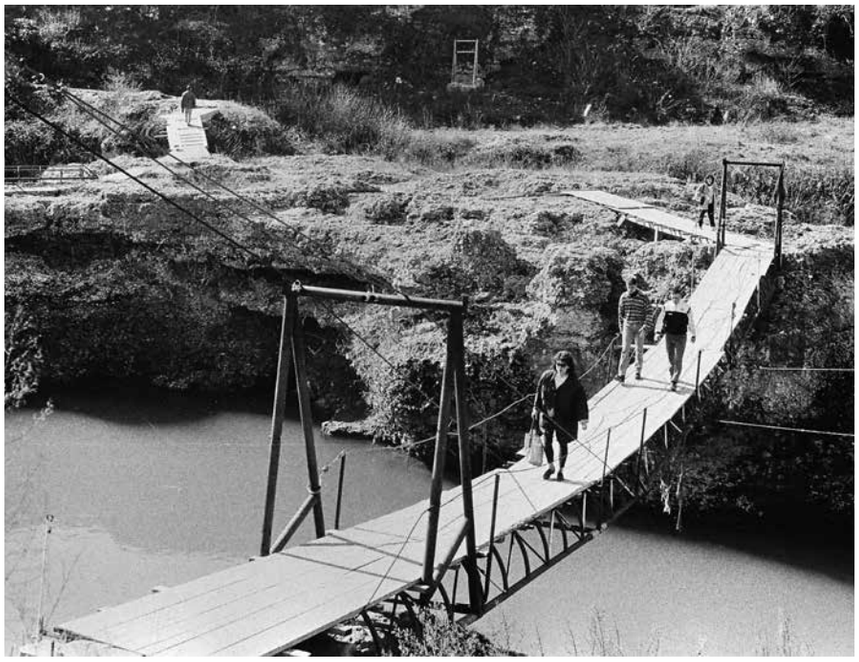

Improvizirani most na Bunuru, Mostar, 1994.

Dogovor na Glogovu: S. Oručević i pilot N. Ćatić, Jablanica, 1993.

Borci Čete "Donja mahala", Mostar, 1993.

S. Oručević sa borcima Čete "Donja mahala", Mostar, 1993.

E. Humo, E. Tiro, S. Drljević, Z. Lerić, Š. Kajić i S. Drljević, Mostar, 1993.

S. Drljević, S. Duraković sa saborcem, Mostar, 1993.

S. Drljević i A. Dželilović na postrojavanju Čete "Donja mahala", Mostar, 1993.

Posjeta saboraca ranjenom E. Pilavu, Mostar, 1993.

A. Dželilović, S. Oručević, S. Drljević, Hadrović i djeca iz D. Mahale, Mostar, 1993.

Konvoj UN vozila na Titovoj ulici, Mostar, 1993.

Detalj iz života, Mostar, 1993.

Grupa "Mo Army Band", Mostar, 1993.

Snabdijevanje pitkom vodom, Mostar, 1994.

S. Balalić, N. Tanović, E. Humo, S. Oručević, Z. Lerić, S. Drljević i A. Idriz, Mostar, 1993.

Z. Žuljević i H. Lerić na putu spasa, Glogovo, 1993.

E. Šejtanić, Z. Lerić, S. Oručević, M. Burić i Dž. Rahimić, Mostar, 1993.

Detalj iz Titove ulice, Mostar, 1994.

Podjela humanitarne pomoći, Mostar, 1994.

Članovi Komande 4. korpusa, Mostar, 1993.

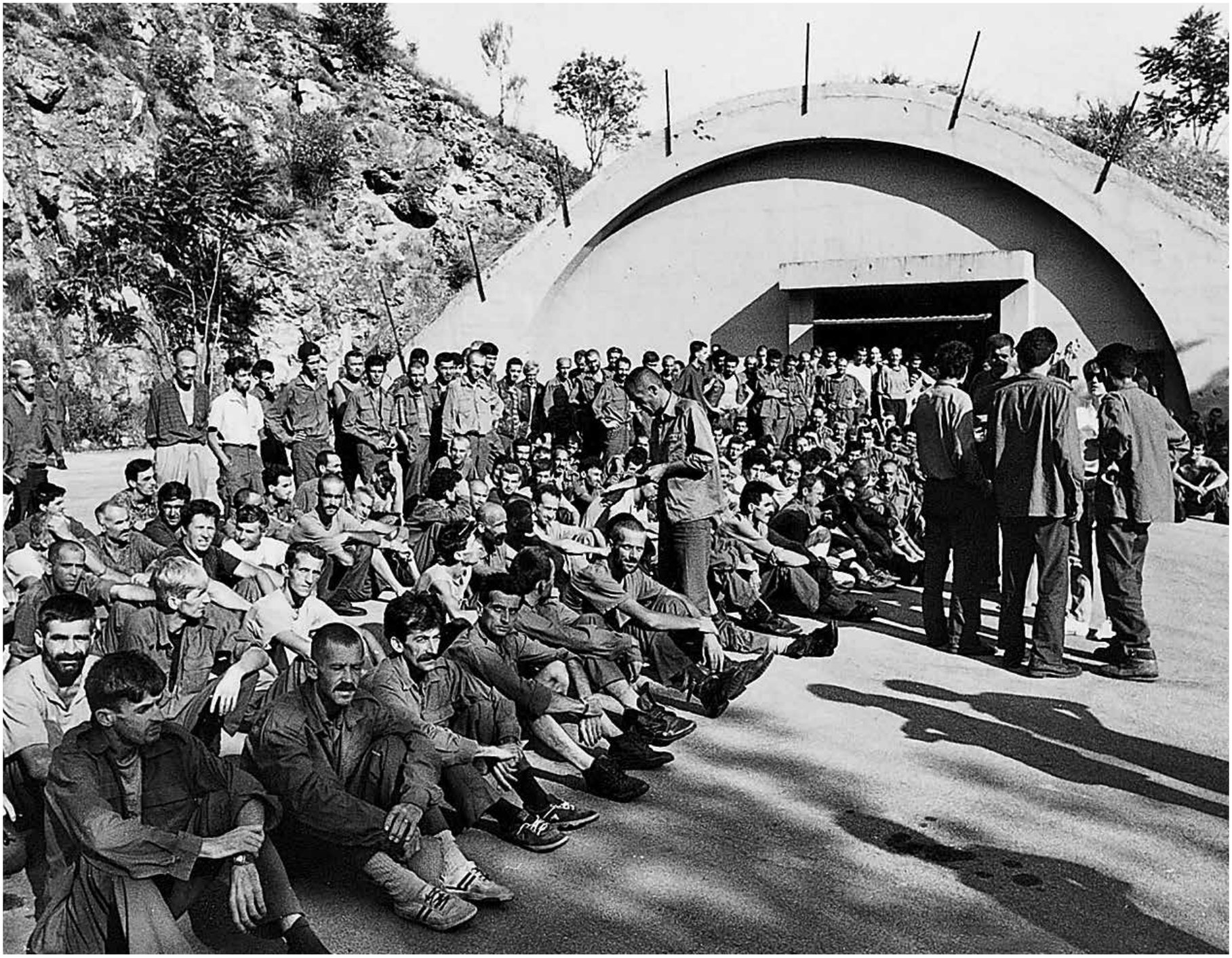

Logoraši, Dretelj, 1993.

Doček oslobođenih logoraša, Mostar, 1994.

Doček oslobođenih logoraša, Mostar, 1994.

Doček oslobođenih logoraša, Mostar, 1994.

Doček oslobođenih logoraša, Mostar, 1994.

Doček oslobođenih logoraša, Mostar, 1994.

Doček oslobođenih logoraša, Mostar, 1994.

Doček oslobođenih logoraša, Mostar, 1994.

Doček oslobođenih logoraša, Mostar, 1994.

Doček oslobođenih logoraša, Mostar, 1994.

Doček oslobođenih logoraša, Mostar, 1994.

Doček oslobođenih logoraša, Mostar, 1994.

Otvaranje kasarne "Midhad Hujdur - Hujka", Mostar, 1994.

Otvaranje kasarne "Midhad Hujdur - Hujka", Mostar, 1994.

Svečani defile u kasarni "Midhad Hujdur - Hujka", Mostar, 1994.

E. Humo sa ratnom zastavom 41. MTBR, Mostar, 1994.

Obraćanje A. Pašalića borcima 4. korpusa, Mostar, 1994.

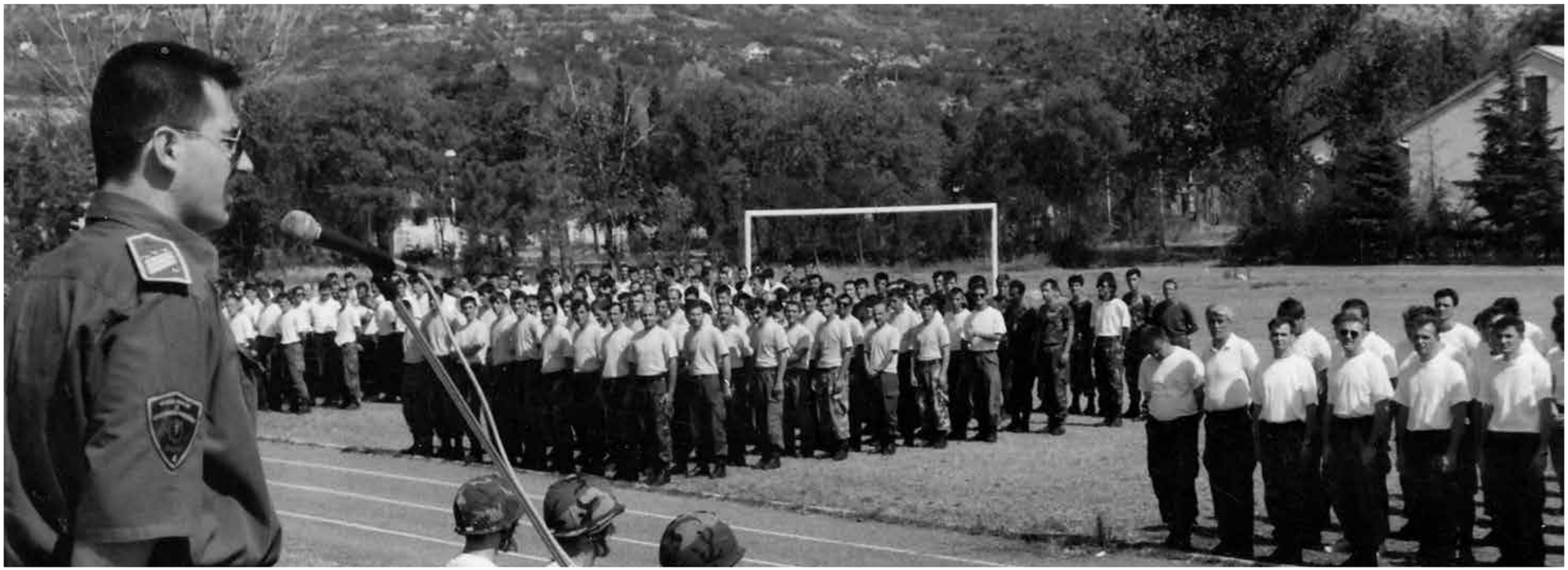

Obraćanje S. Drljevića borcima 4. korpusa, Mostar, 1994.

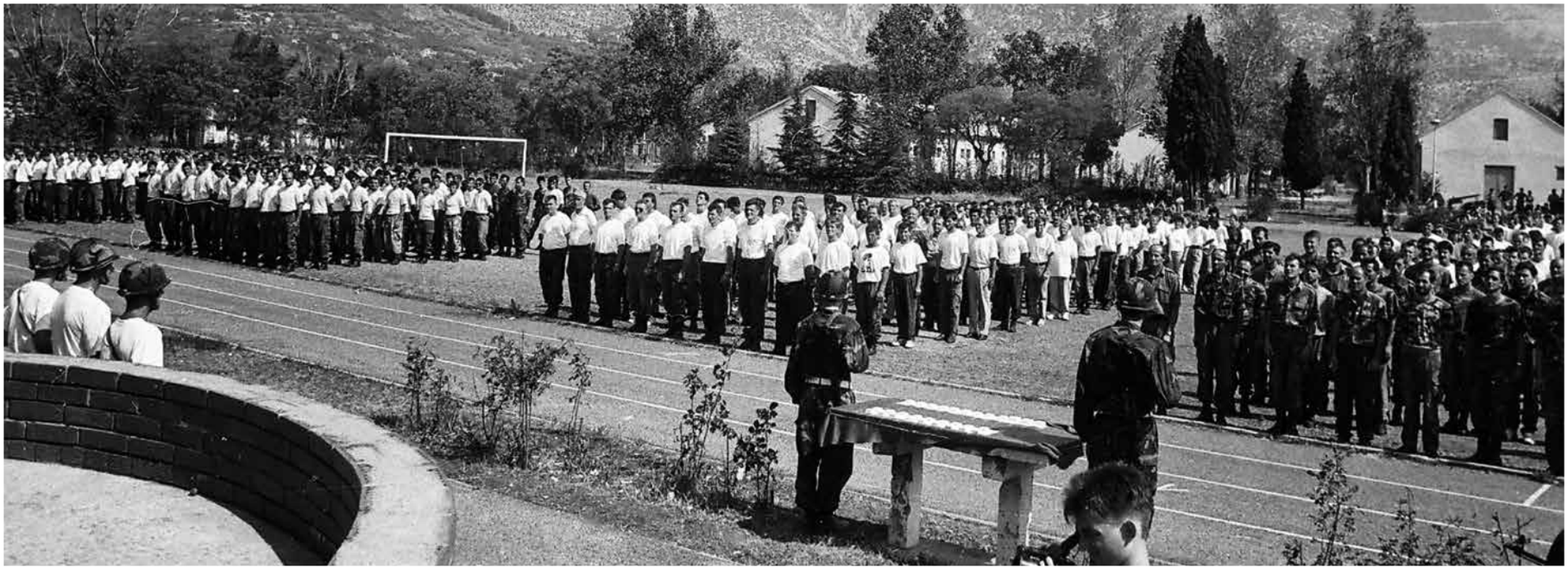

Svečano postrojavanje jedinica pred dodjelu priznanja, Mostar, 1994.

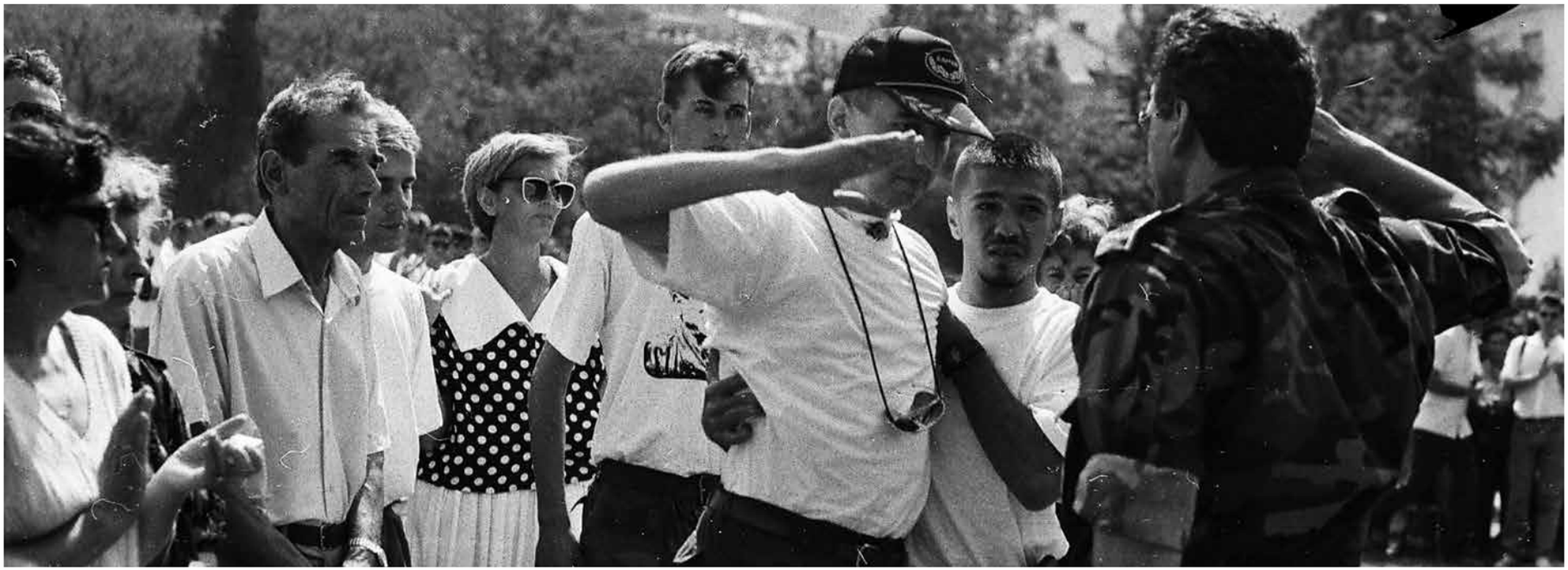

R. Dreković dodjeljuje priznanje ranjenom borcu P. Vukosavu, Mostar, 1994.

R. Dreković pozdravlje postrojene jedinice 441. MTBR, Mostar, 1994.

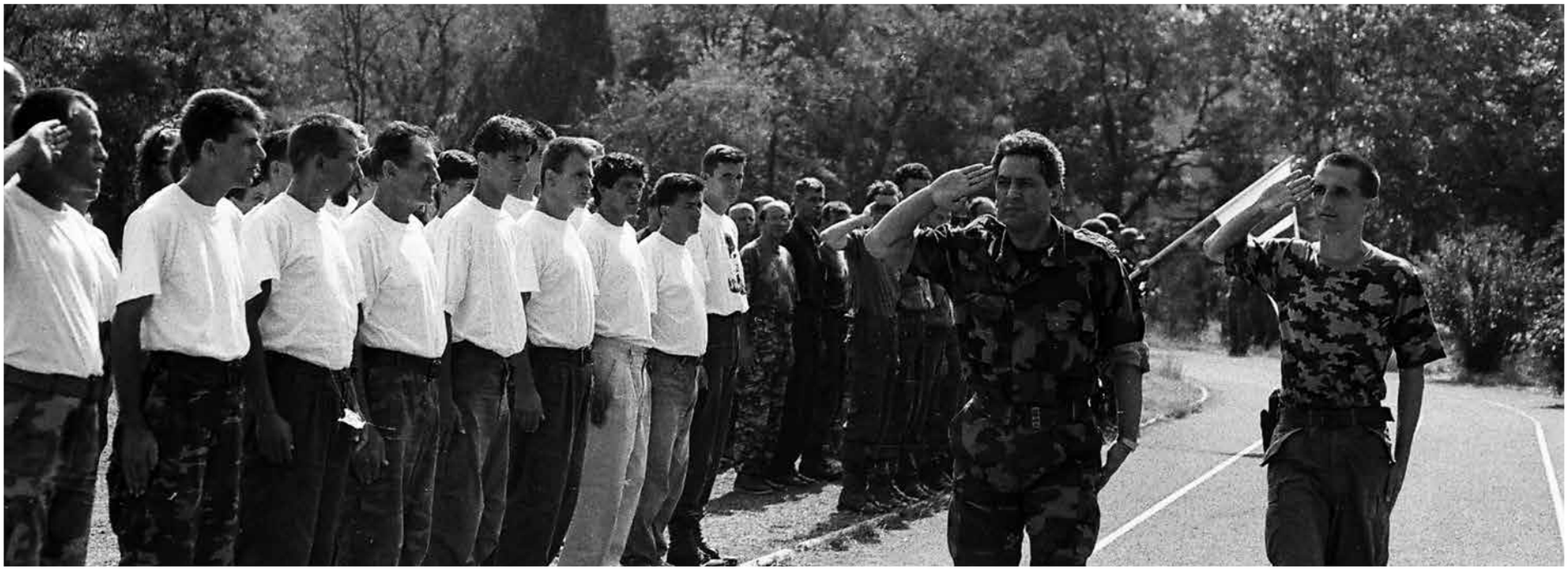

R. Dreković i E. Humo vrše smotru 1. bataljona 441. MTBR, Mostar, 1994.

Svečani defile jedinica 441. MTBR sa komandantom E. Humom, Mostar, 1994.

Svečani defile jedinica 441. MTBR, Mostar, 1994.

Svečani defile jedinica 4. korpusa, Mostar, 1994.

Svečani defile jedinica 4. korpusa, Mostar, 1994.

Svečani defile jedinica 4. korpusa, Mostar, 1994.

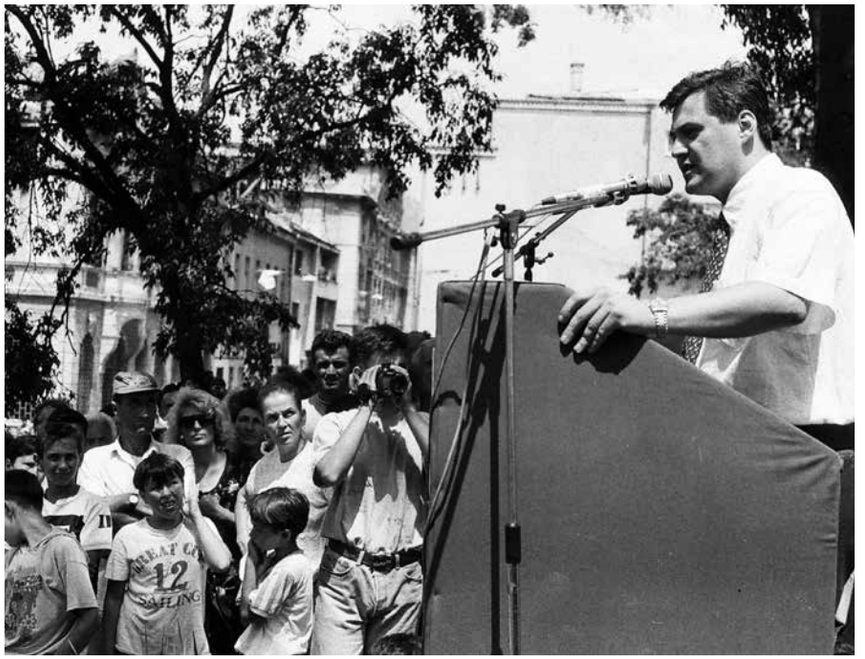

Obraćanje S. Oručevića pripadnicima 4. korpusa, Mostar, 1994.

Odavanje počasti poginulim borcima na Šehitlucima, Mostar, 1994.

Svečani defile jedinica 4. korpusa, Mostar, 1994.

Građani sa borcima 4. korpusa ispred Šehitluka, Mostar, 1994.

Članovi Komande 4. korpusa Armije RBiH, Mostar, 1994.

R. Dreković i E. Šejtanić, smotra jedinice u Blagaju, 1994.

S. Drljević, Z. Lerić i E. Humo, Mostar, 1994.

Sastanak vojnih organa vlasti i udruženja žena "Sumejja", Mostar, 1994.

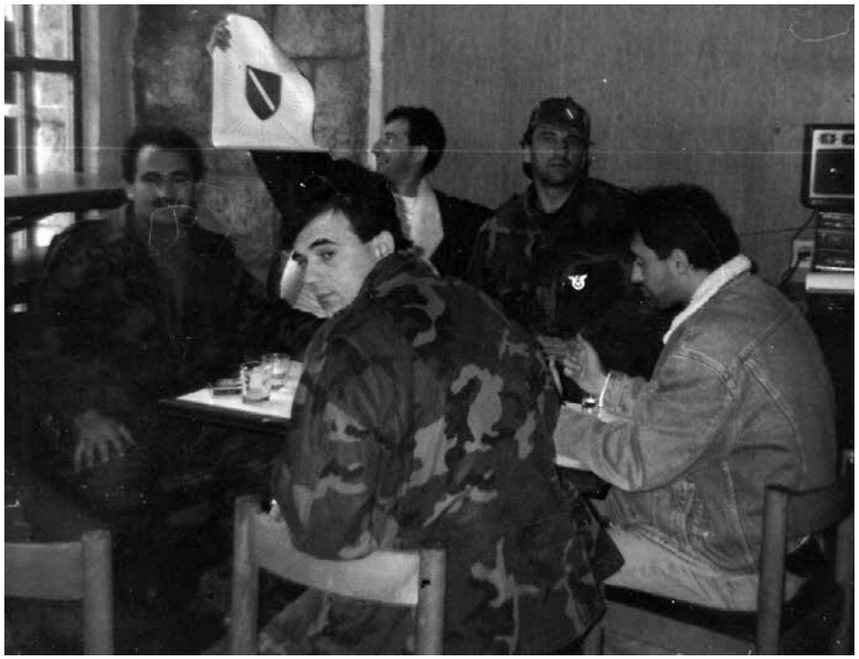

S. Husnić i I. Husnić sa saborcima, Mostar, 1994.

Borci jedinice "Bosna 4", Mostar, 1994.

A. Bilić, R. Ćišić, H. Husković, A. Penava i S. Oručević, Mostar, 1994.

R. Ćišić, Mostar, 1994.

Z. Lerić, S. Oručević, E. Šejtanić i H. Lerić, Vranjevići, 1994.

A. Habota, E. Humo , A. Pašalić i E. Tiro, Mostar, 1994.

S. Salčin sa borcima, Kalinovik, 1994.

Borci u trenutku odmora, Mostar, 1994.

J. Balavac, E. Pobrić, I. Čelebić i Z. Husković, Mostar, 1994.

I. Rahmić i S. Demirović, Mostar, 1994.

Dogovor o spajanju 4. i 6. korpusa Armije RBiH, Konjic, 1994.

S. Halilović sa borcima na ratištu, Konjic, 1994.

S. Halilović i komandant E. Kovačević sa saborcima, Jablanica, 1994.

T. Ljojić-Mijatović, S. Oručević, R. Dreković, M. Hajrulahović i A. Ismet, Jablanica, 1994.

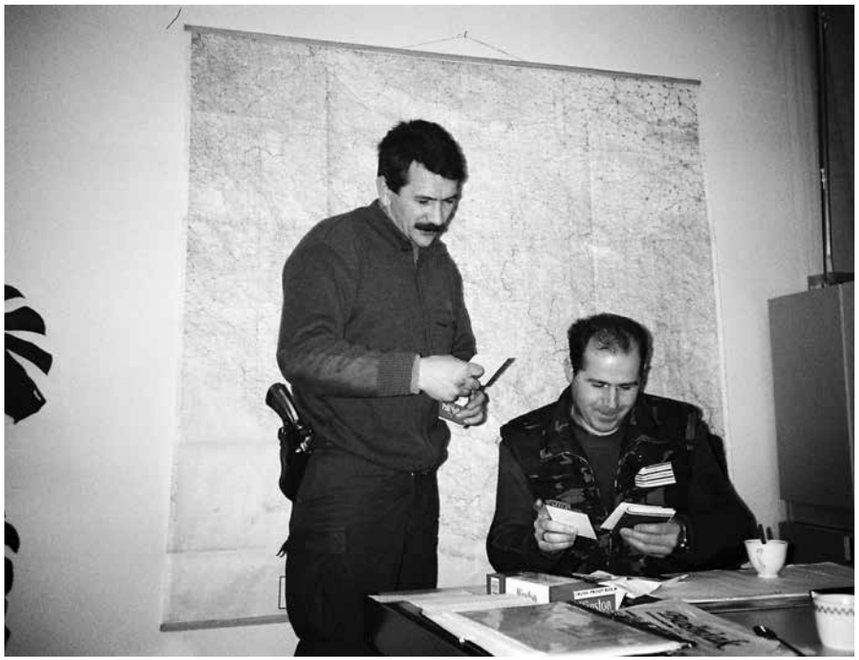

M. Hajrulahović i A. Ismet, u sjevernoj zoni 4. korpusa, 1994.

F. Radončić i V. Karavelić, u sjevernoj zoni 4. korpusa, 1994.

Z. Lerić, S. Budaković i S. Oručević, Mostar, 1994.

Sastanak predstavnika civilnih i vojnih organa, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima, Mostar, 1994.

A. Pašalić i saborci na zakletvi, Mostar, 1993.

Potpisivanje zakletve, Mostar, 1993.

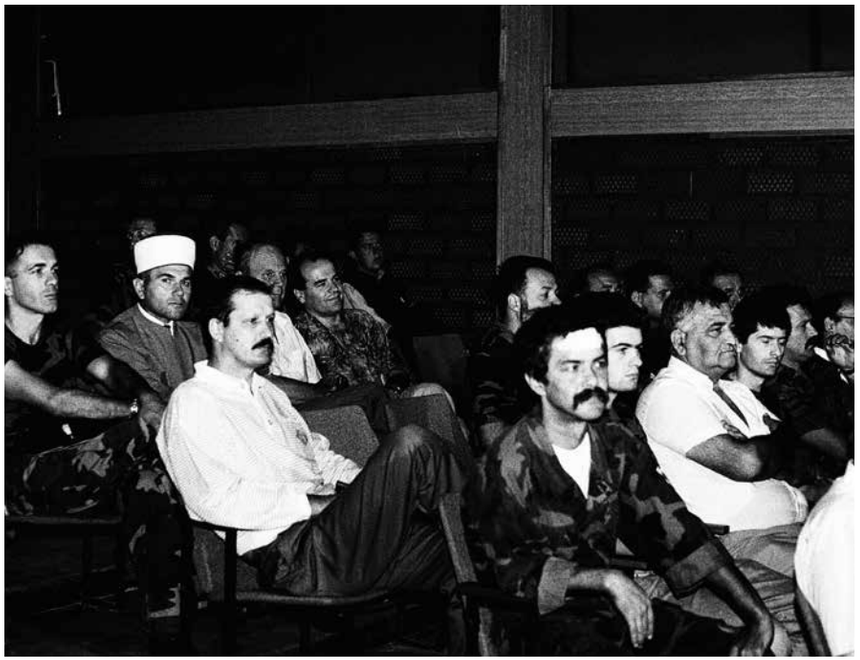

Rukovodstvo SDA prisustvuje zakletvi, Mostar, 1993.

Detalj sa dženaze, Mostar, 1994.

J. Hujdur, S. Oručević, Z. Lerić, E. Pilav, S. Drljević, E. Humo i E. Tiro, Mostar, 1994.

H. Karadža, Š. Džiho, S. Drljević, E. Humo, H. Jahić, A. Idriz, S. Oručević i Š. Špago, Mostar, 1994.

R. Ćišić, Z. Mušić, H. Karadža, Š. Džiho i S. Drljević, Mostar, 1994.

Pregovori sa predstavnicima zaustavljenog konvoja UNPROFOR-a, Mostar, 1993.

Pripadnici UNPROFOR-a sa civilima, Mostar, 1993.

General UNPROFOR-a Morillon, Mostar, 1993.

Generalni sekretar UN-a Y. Akashi, Mostar, 1995.

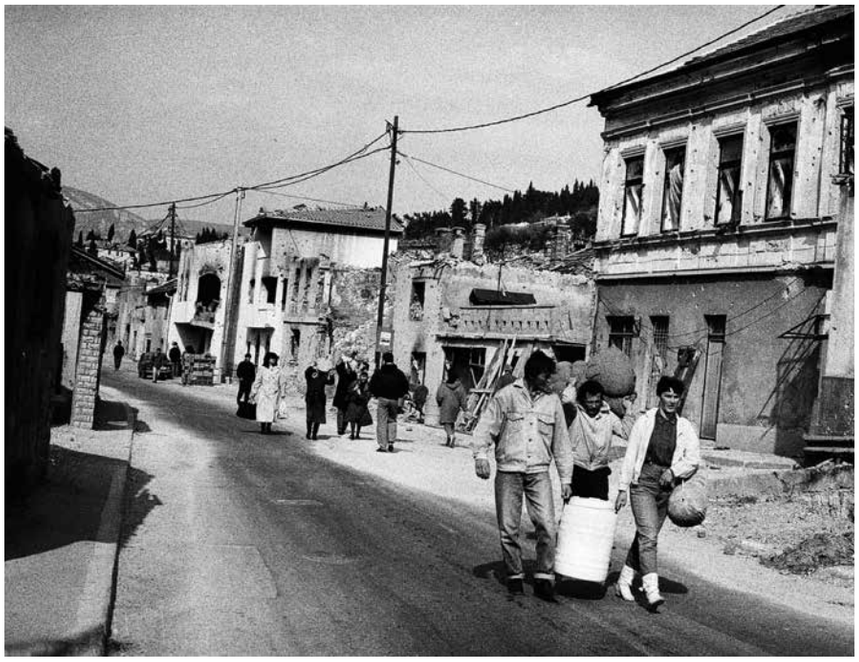

Civilni život, Mostar, 1994.

Civilni život, Mostar, 1994.

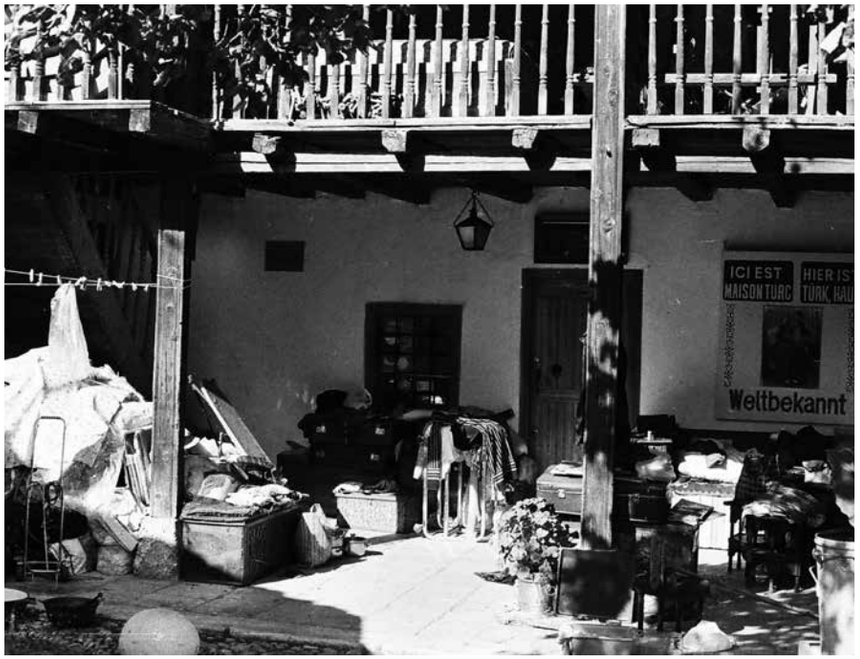

Civilni život, Mostar, 1994.

Civilni život, Mostar, 1994.

M. Dželilović Burić i S. Kajan ispred Ratnog studija Mostar, 1995.

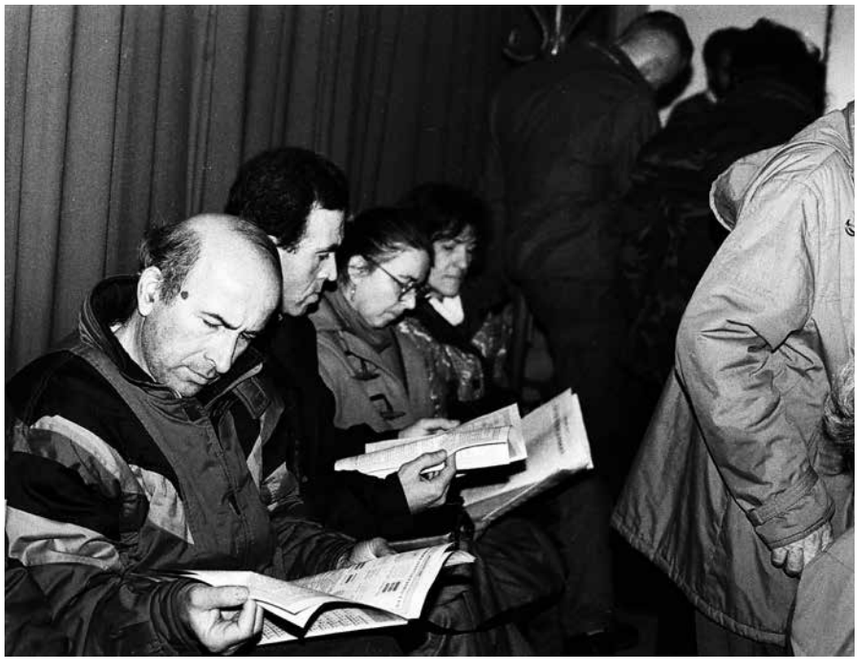

Promocija lista "Mostarsko jutro", Mostar, 1995.

Osnivanje Osnovnog suda, Mostar, 1995.

Civilni život, Mostar, 1994.

Civilni život, Mostar, 1994.

Civilni život, Mostar, 1994.

Civilni život, Mostar, 1994.

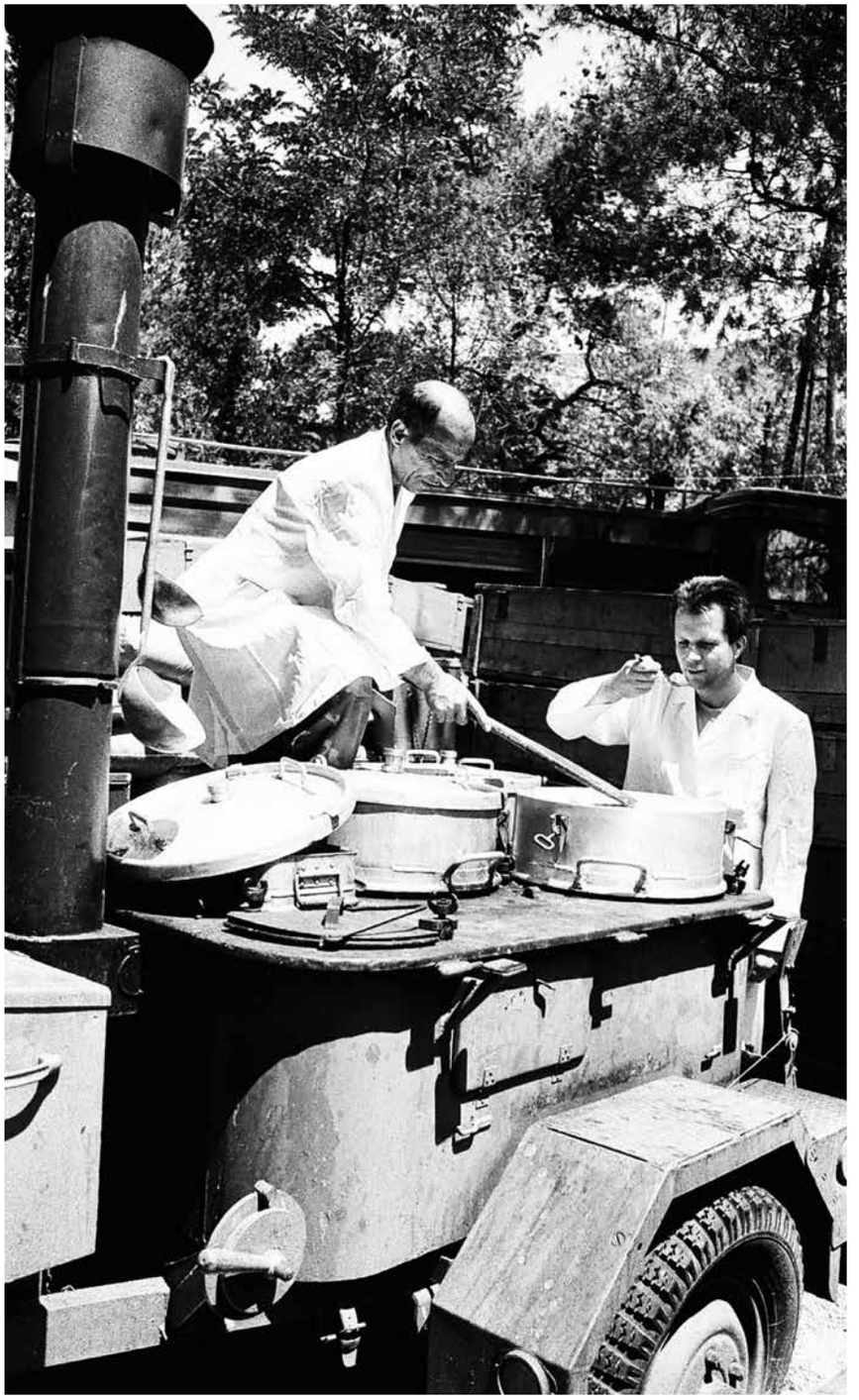

Civilni život, Mostar, 1994.

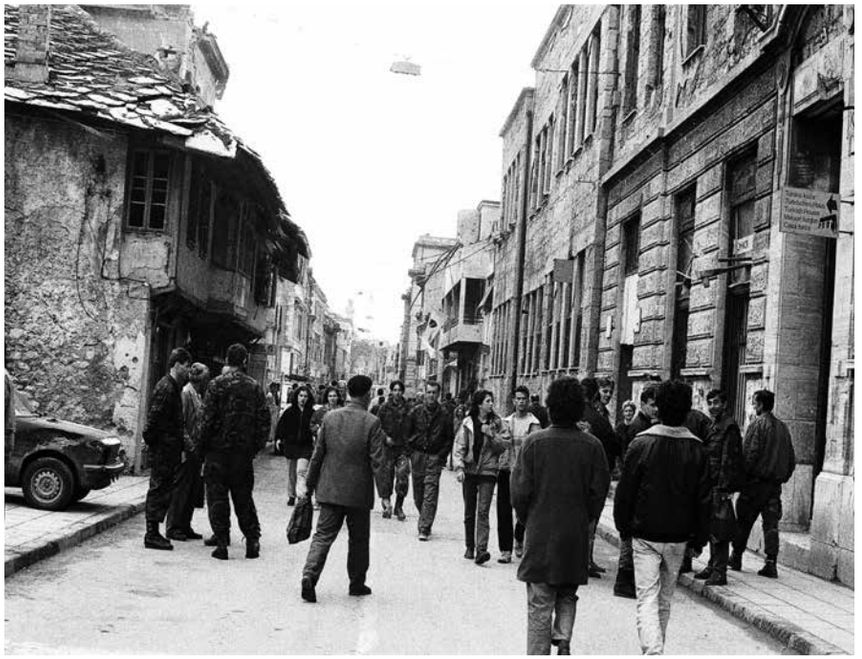

Civilni život, Mostar, 1994.

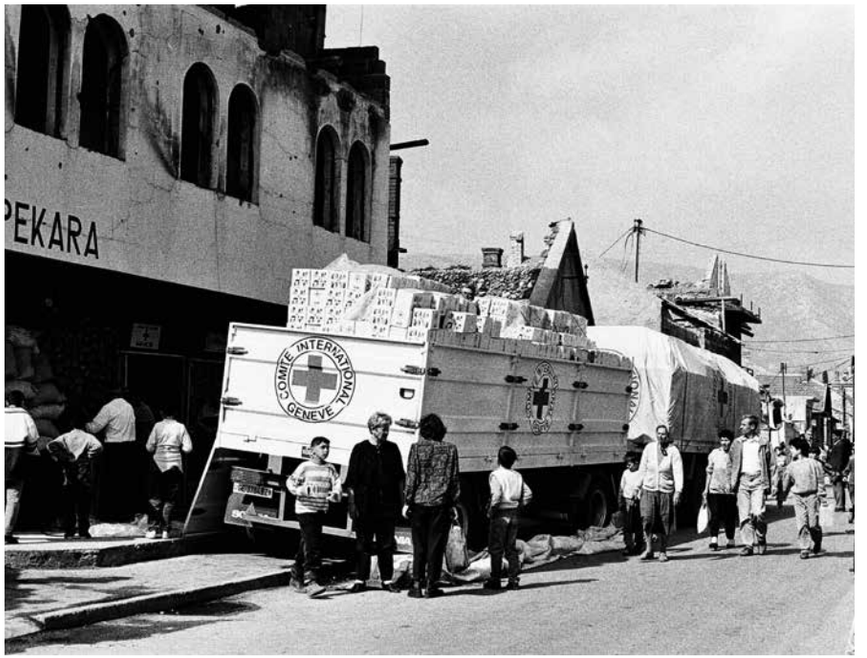

Podjela humanitarne pomoći, Mostar, 1994.

Obilazak mezara, Mostar, 1994.

Liska-park, Mostar, 1994.

Detalj iz kuhinje Južni logor, Mostar, 1994.

Borci Čete "Carina", Mostar, 1994.

Civilni život, Mostar, 1994.

Matursko večer u srušenom hotelu "Bristol", Mostar, 1995.

Matursko večer u srušenom hotelu "Bristol", Mostar, 1995.

Matursko večer u srušenom hotelu "Bristol", Mostar, 1995.

Matursko večer u srušenom hotelu "Bristol", Mostar, 1995.

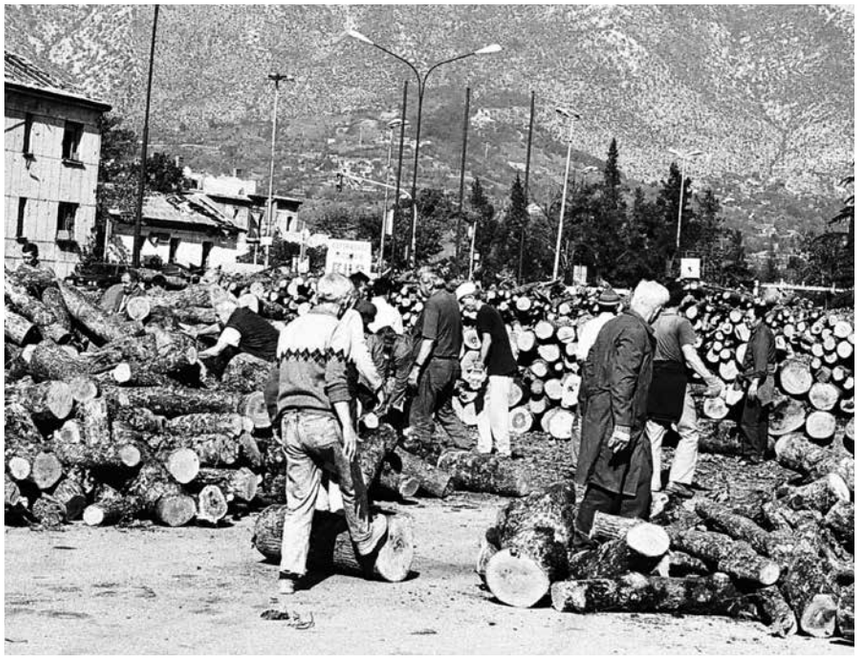

Priprema ogrijeva za stanovništvo, Mostar, 1995.

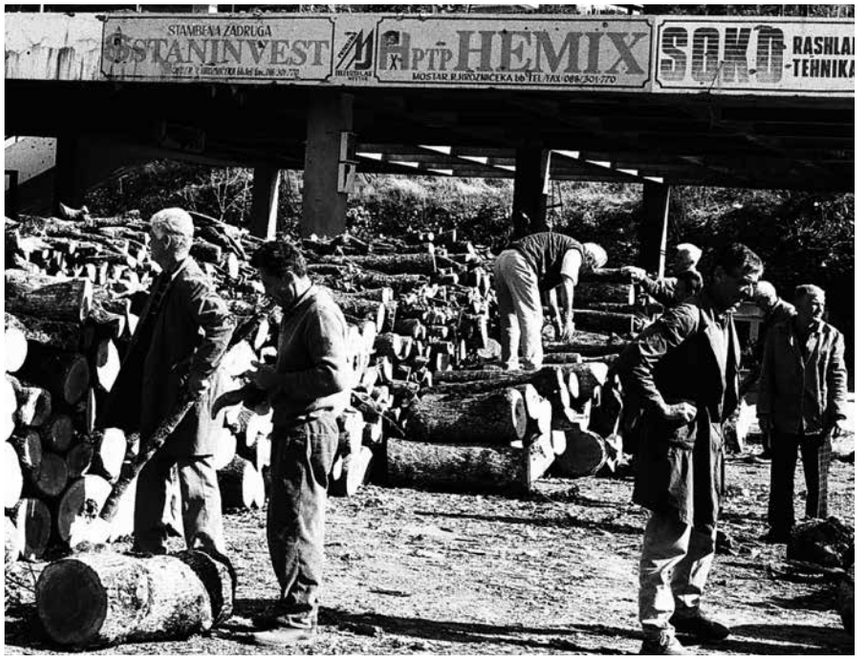

Priprema ogrijeva za stanovništvo, Mostar, 1995.

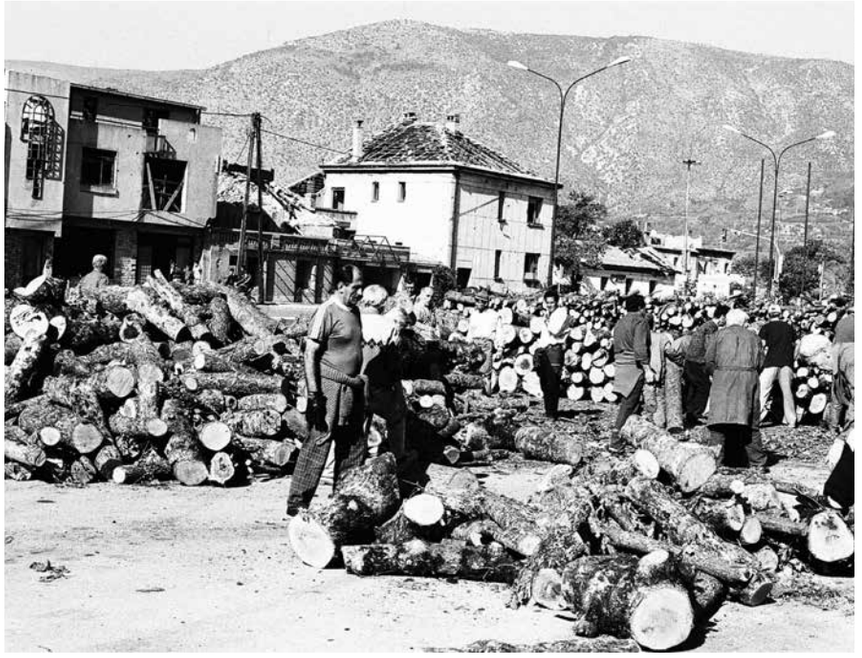

Priprema ogrijeva za stanovništvo, Mostar, 1995.

Priprema ogrijeva za stanovništvo, Mostar, 1995.

Rukovodeći kadar MUP-a i gradonačelnik S. Oručević, Mostar, 1995.

I. Koluder, Z. Demirović, S. Oručević i M. Hajrić, 1995.

S. Oručević, I. Koluder, M. Čukle i N. Hadžimusić, 1995.

Delegacija BiH i Hrvatske, Brisel, 1995.

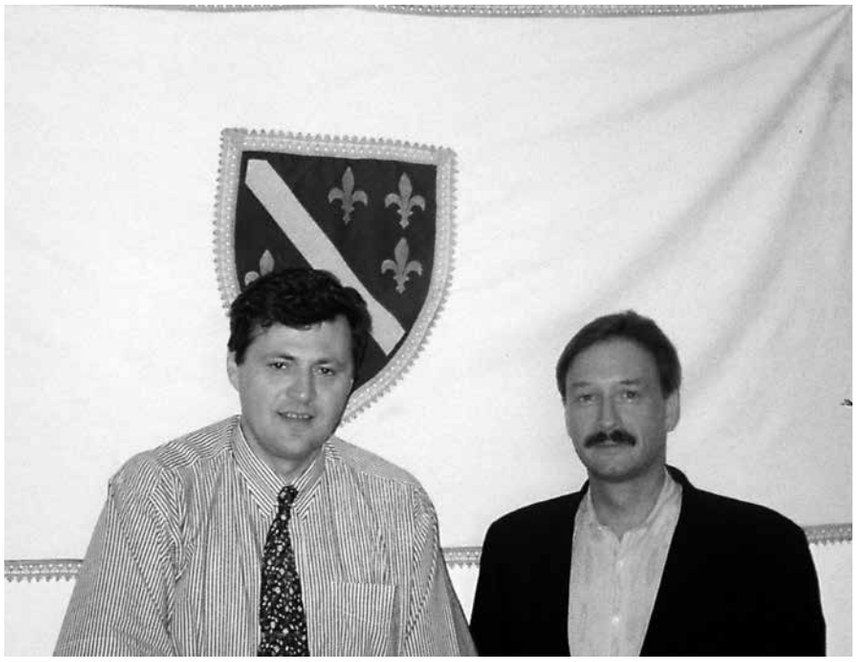

S. Oručević i V. Jakovič, Mostar, 1995.

I. Komšić sa ambasadorom Hrvatske, Mostar, 1994.

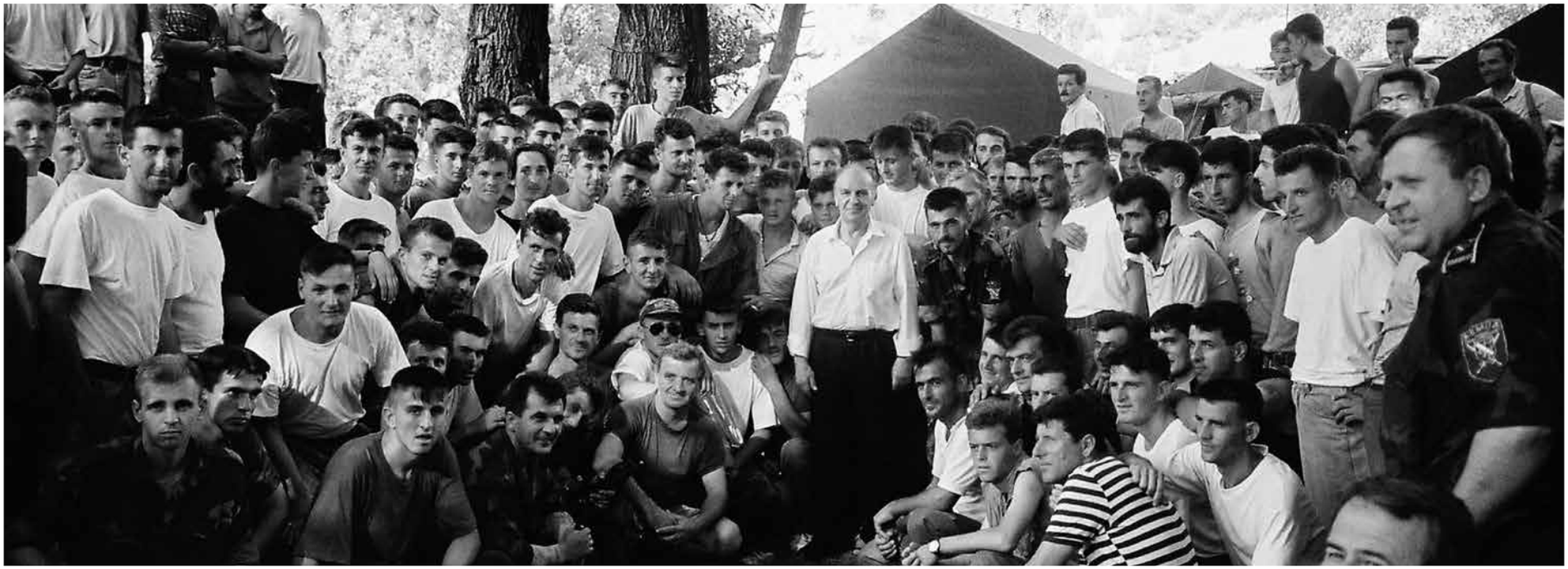

Predsjednik RBiH A. Izetbegović sa borcima, Blagaj, 1994.

Predsjednik RBiH A. Izetbegović sa borcima, Blagaj, 1994.

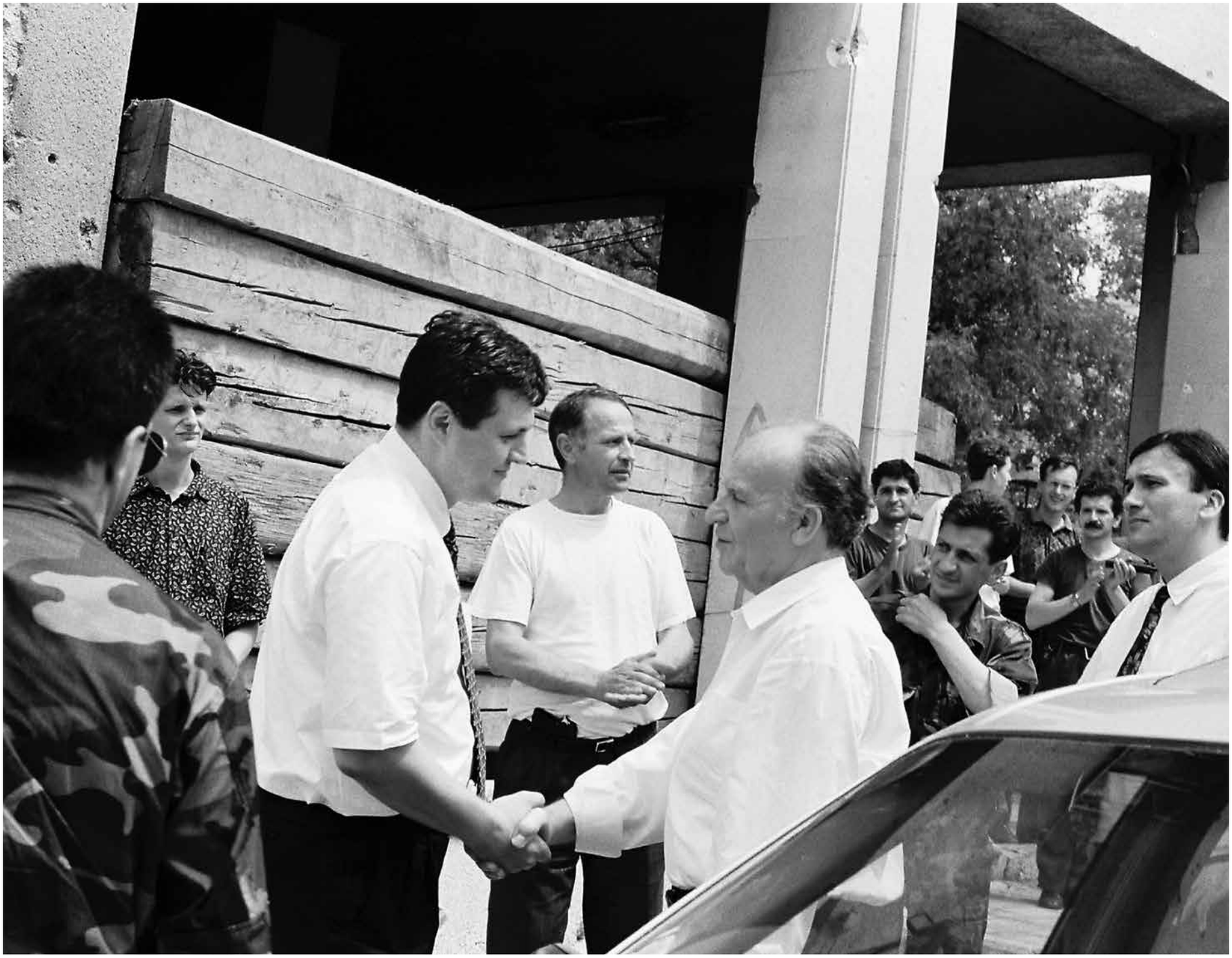

Predsjednik RBiH A. Izetbegović u posjeti Mostaru, 1994.

Predsjednik RBiH A. Izetbegović na sastanku sa čelnim ljudima Mostara, 1994.

Pripadnici MUP-a i Armije RBiH, Mostar, 1994.

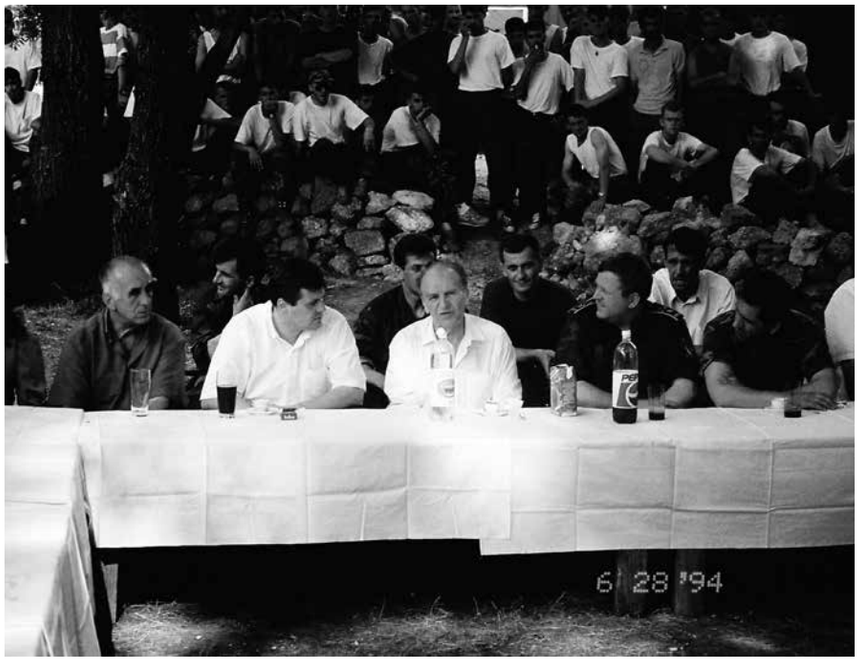

Predsjednik RBiH A. Izetbegović sa sasradnicima, Blagaj, 1994.

A. Izetbegović i H. Silajdžić u posjeti bolnici "Južni logor", Mostar, 1994.

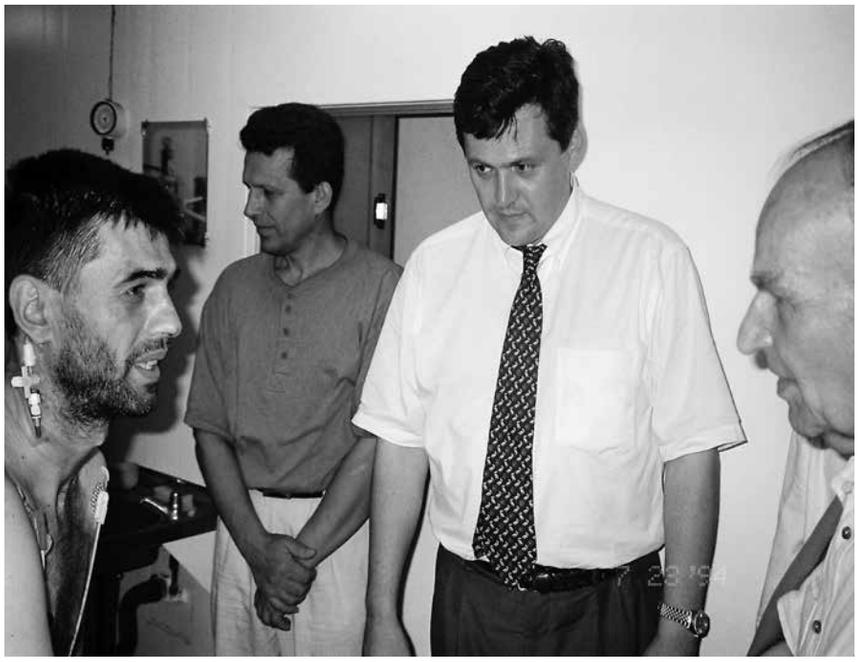

A. izetbegović u posjeti ranjenom E. Šejtaniću, bolnica "Južni logor", Mostar, 1994.

Dr. Imamović i osoblje bolnice sa pripadnicima SFOR-a, Mostar, 1994.

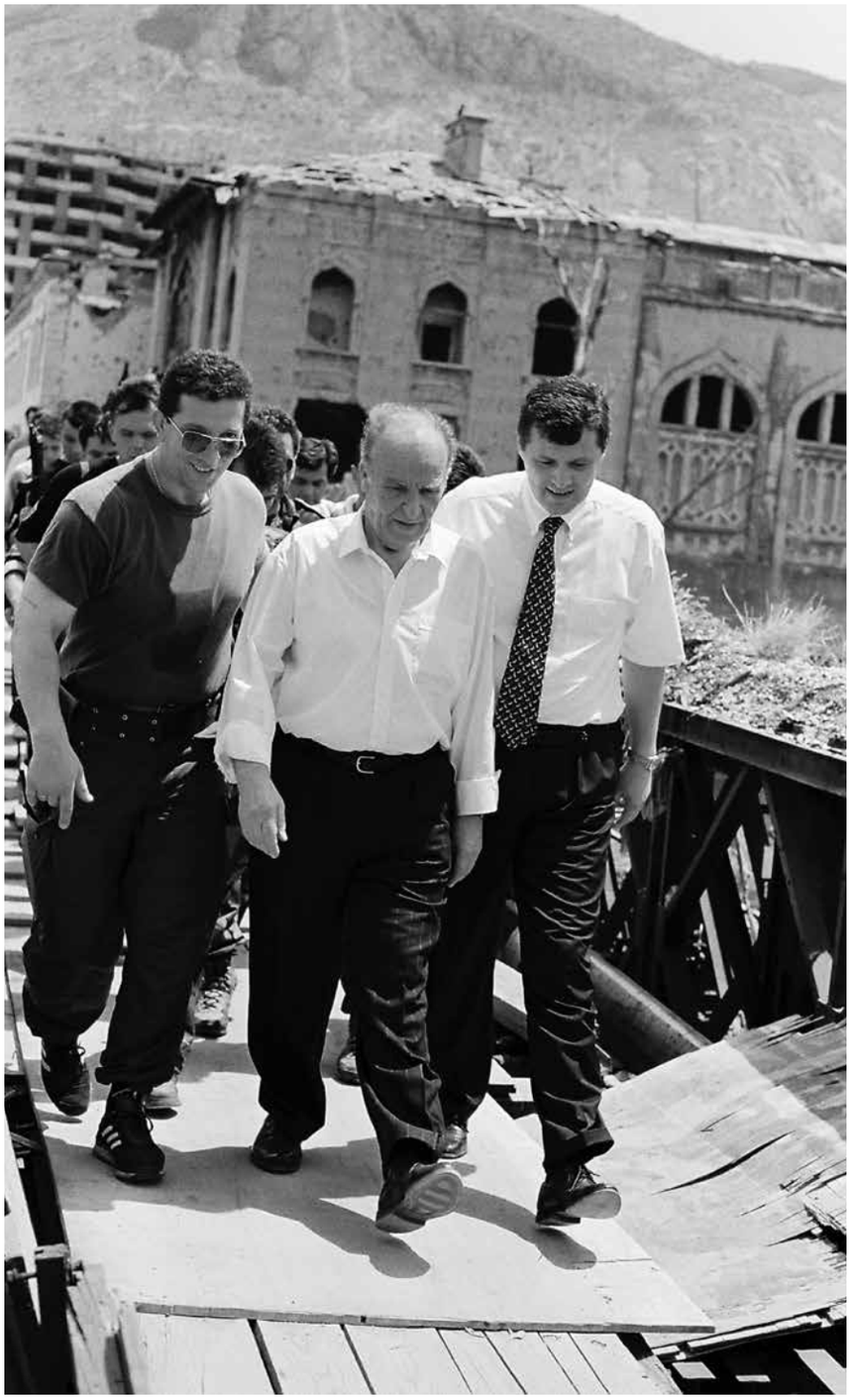

A. Izetbegović u posjeti, Mostar, 1994.

A. Izetbegović u posjeti, Mostar, 1994.

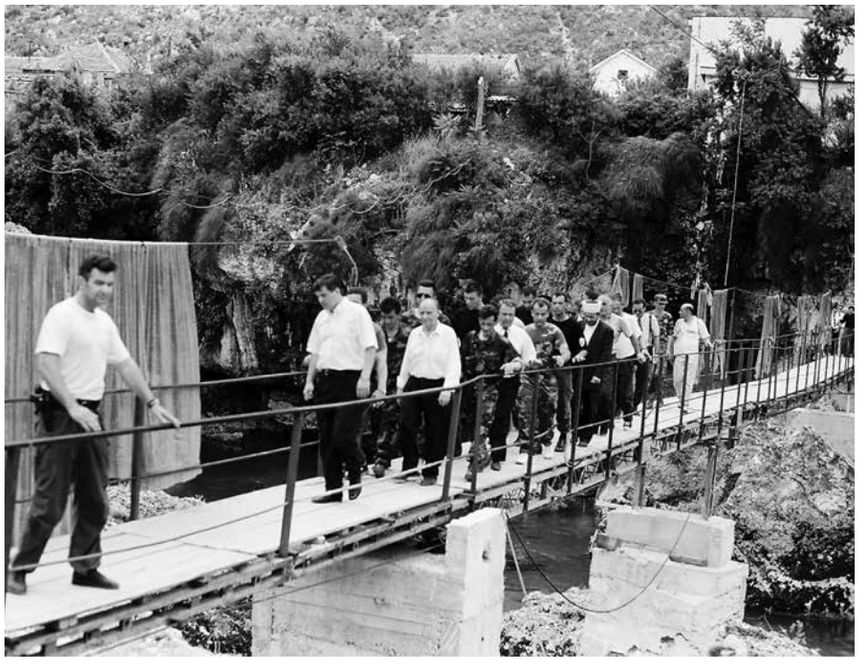

A. Izetbegović u posjeti, Mostar, 1994.

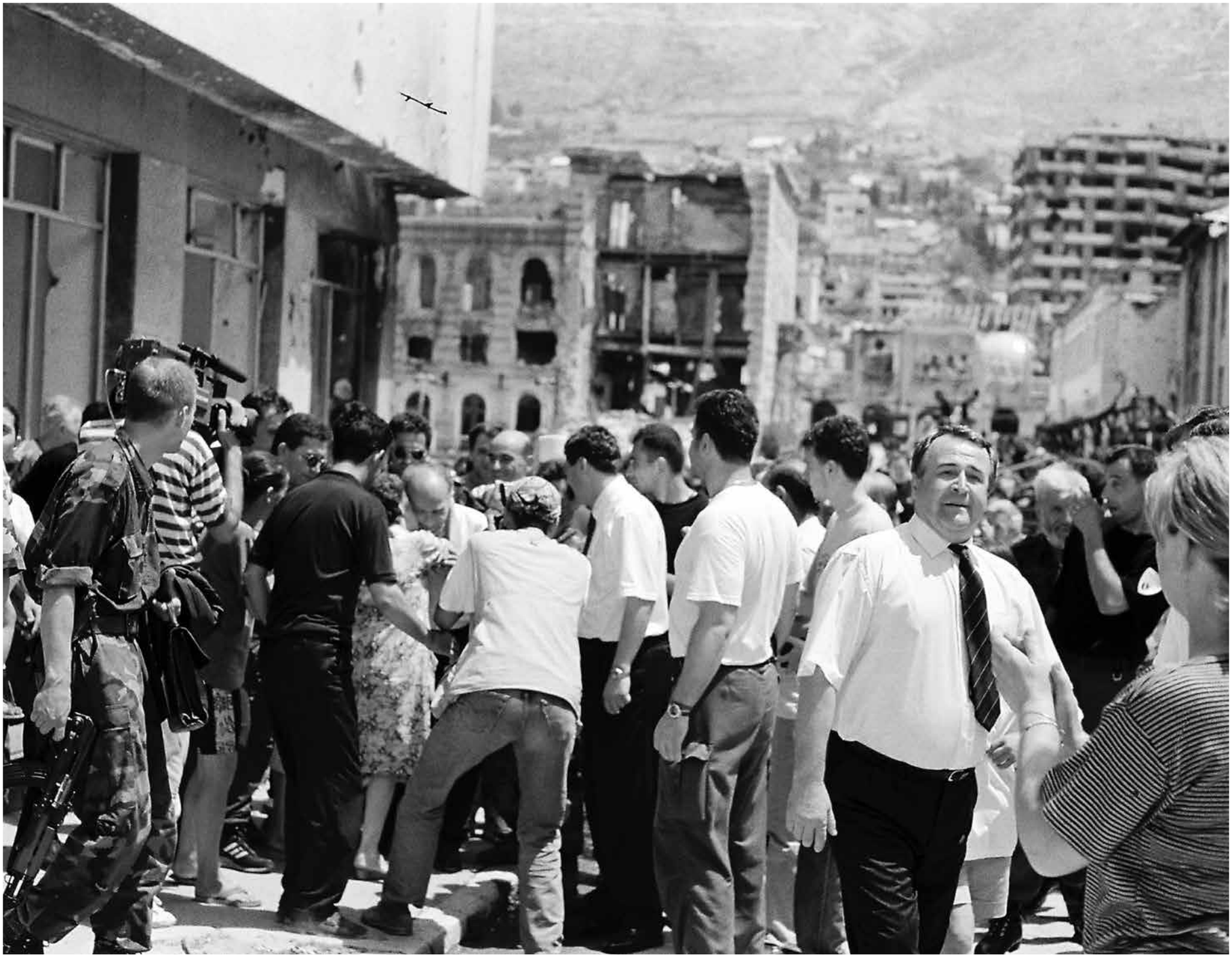

A. Izetbegović u posjeti, Mostar, 1994.

M. Lasić, R. Dreković i N. Rajković, Mostar, 1994.

A. Izetbegović u posjeti, Mostar, 1994.

A. Izetbegović u posjeti, Mostar, 1994.

A. Izetbegović u posjeti, Mostar, 1994.

A. Izetbegović odaje počast poginulim borcima, Mostar, 1994.

A. Izetbegović odaje počast poginulim borcima, Mostar, 1994.

R. Delić, A. Izetbegović i R. Dreković, Mostar, 1994.

Obraćanje A. Izetbegovića u Sjevernom logoru, Mostar, 1994.

Posjeta predsjednika Hrvatske F. Tuđmana, Mostar, 23. 07. 1994.

H. Silajdžić i A. Izetbegović, Mostar, 1994.

Posjeta Predsjednika Hrvatske F. Tuđmana, Mostar, 1994.

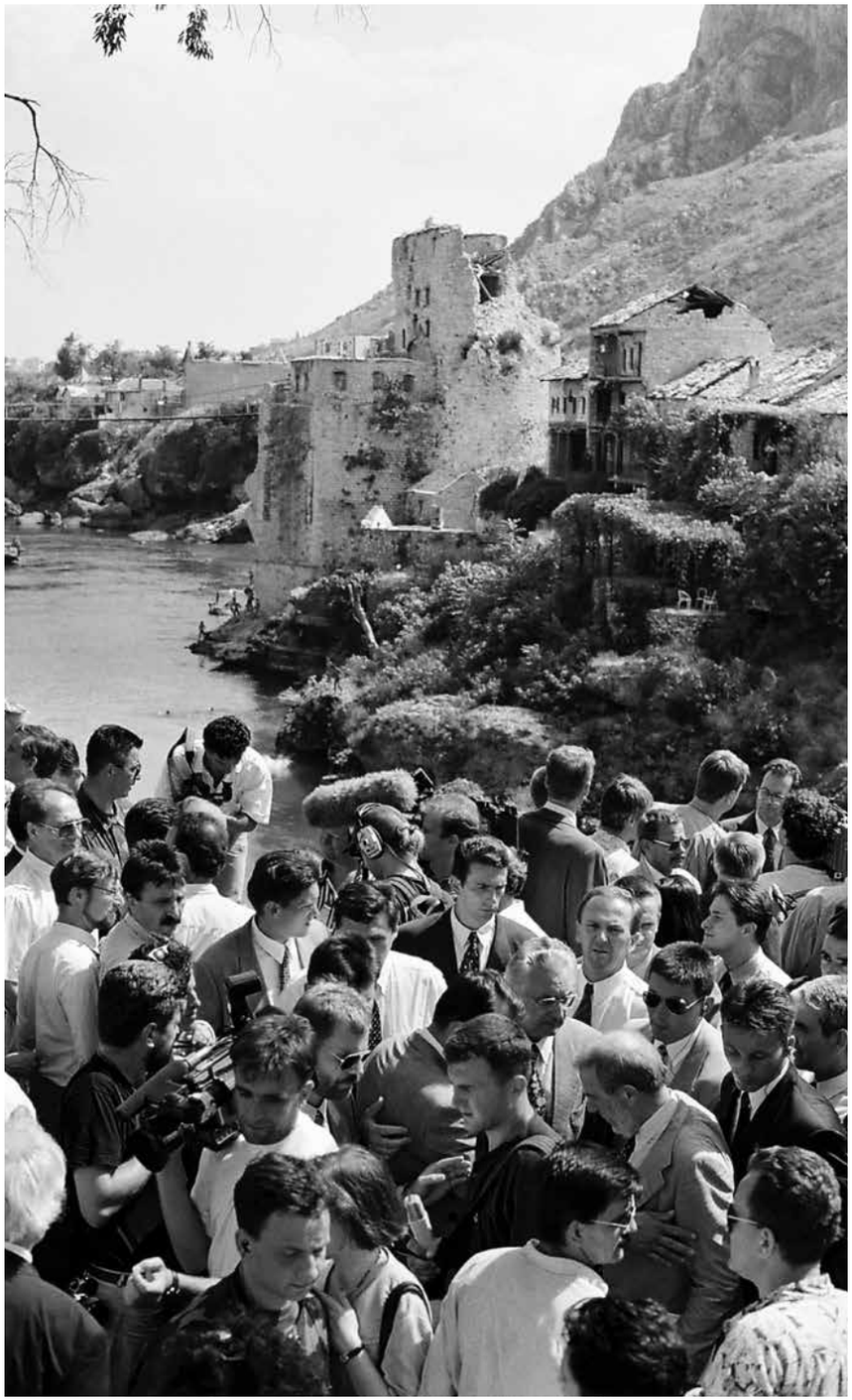

Posjeta Predsjednika Hrvatske F. Tuđmana, Mostar, 1994.

Posjeta Predsjednika BiH A. Izetbegovića, Mostar, 1994.

Posjeta Predsjednika Hrvatske F. Tuđmana, Mostar, 1994.

Posjeta Predsjednika Hrvatske F. Tuđmana, Mostar, 1994.

Posjeta Predsjednika BiH A. Izetbegovića, Mostar, 1994.

Njemački diplomata K. Kinkel, Mostar, 1994.

Posjeta Predsjednika BiH A. Izetbegovića, Mostar, 1994.

Protest profesora B. Mesihovića uoči dolaska F. Tuđmana, Mostar, 1994.

Protesti građana prilikom dolaska F. Tuđmana, Mostar, 1994.

Posjeta Predsjednika BiH A. Izetbegovića, Mostar, 1994.

Prelazak delegacija preko improviziranog mosta, Mostar, 1994.

Prelazak delegacija preko improviziranog mosta, Mostar, 1994.

Prelazak delegacija preko improviziranog mosta, Mostar, 1994.

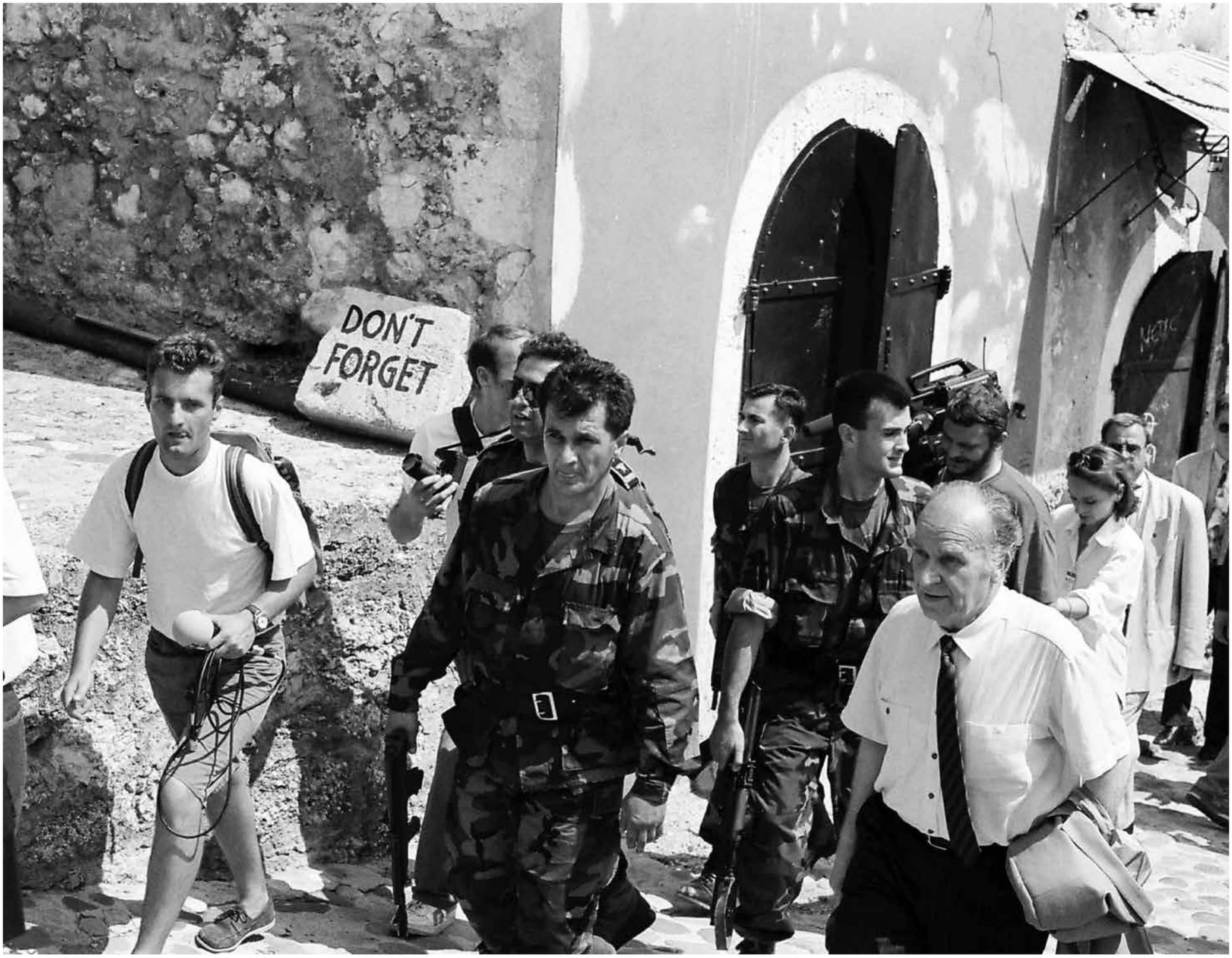

A. Izetbegović u Kujundžiluku, Mostar, 1994.

Odlazak transporterima UN-a u Sarajevo, Bijela kod Mostara, 1994.

A. Pašalić, S. Drljević, I. Šahović, H. Jahić, S. Smajkić, R. Ćišić, S. Oručević, izbori, 1996.

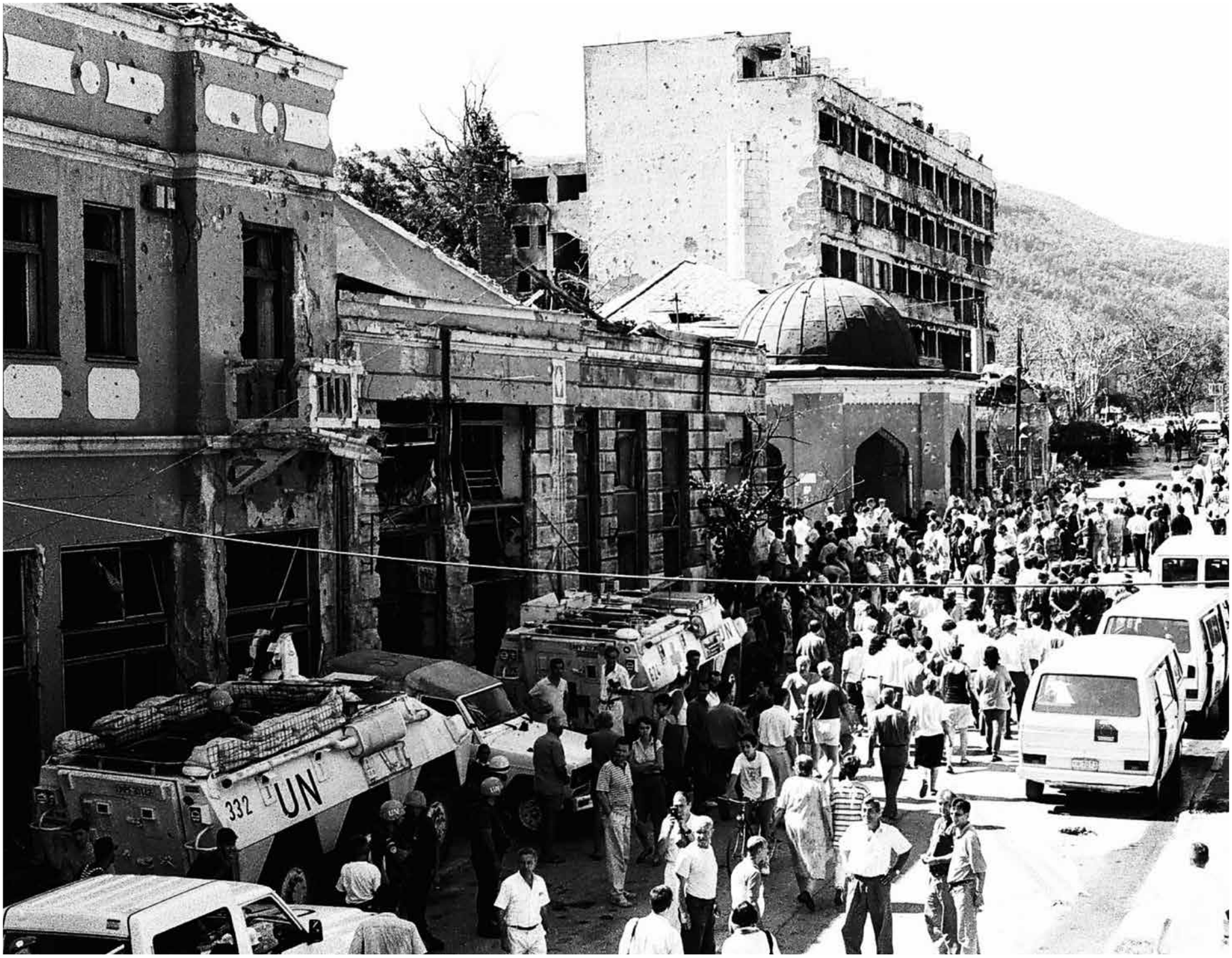

Otvaranje mosta "Musala", Mostar, 1994.

Obnovljeni montažni most na Musali, Mostar, 1994.

Obnovljeni montažni most na Musali, Mostar, 1994.

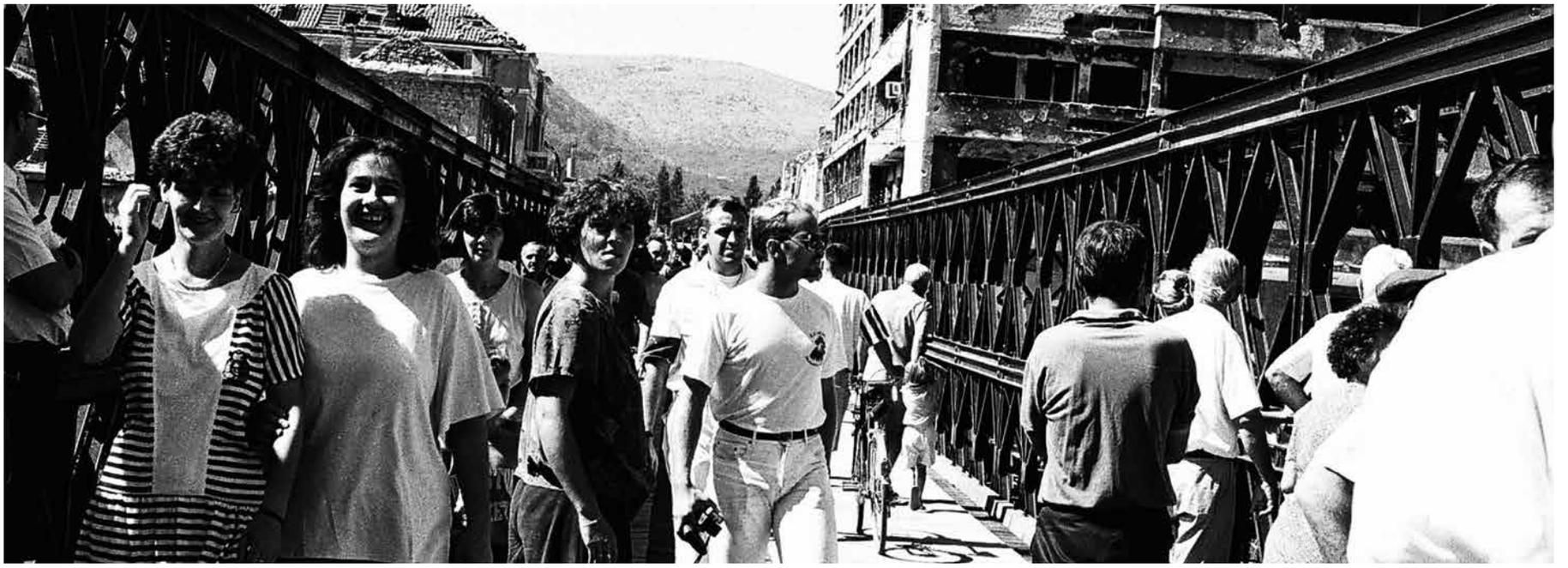

Obnovljeni montažni most na Musali, Mostar, 1994.

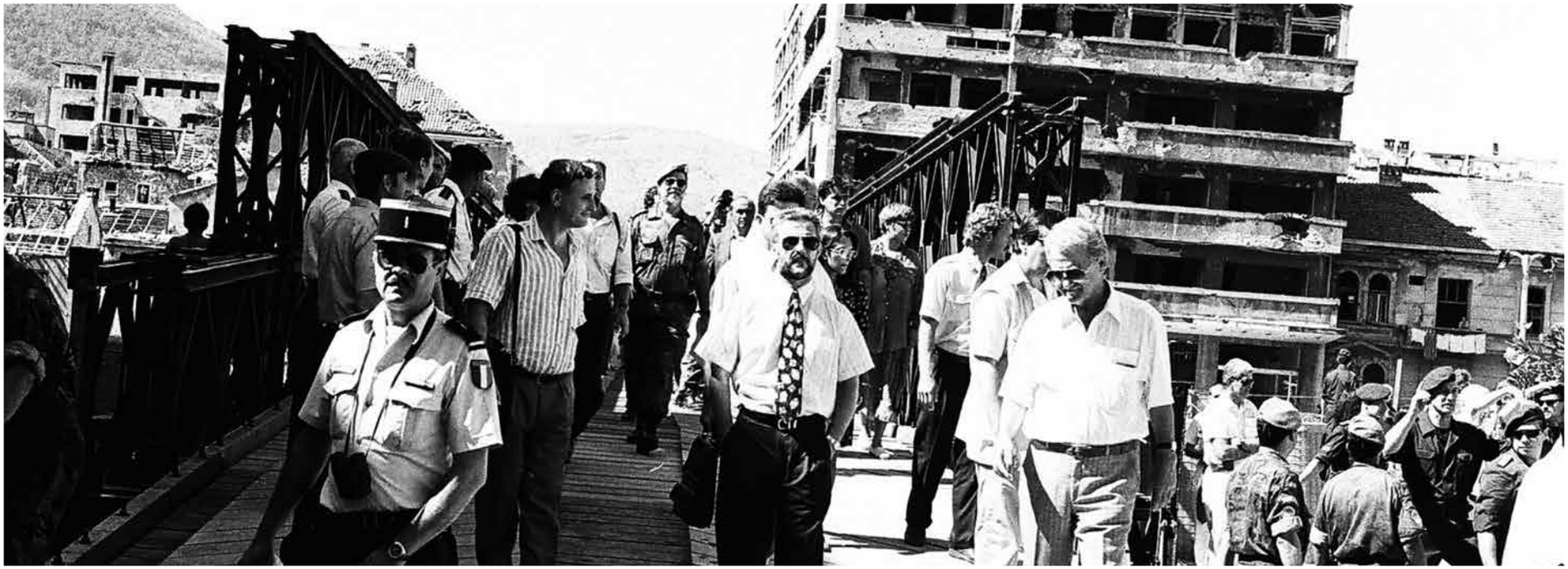

Obnovljeni montažni most na Musali, Mostar, 1994.

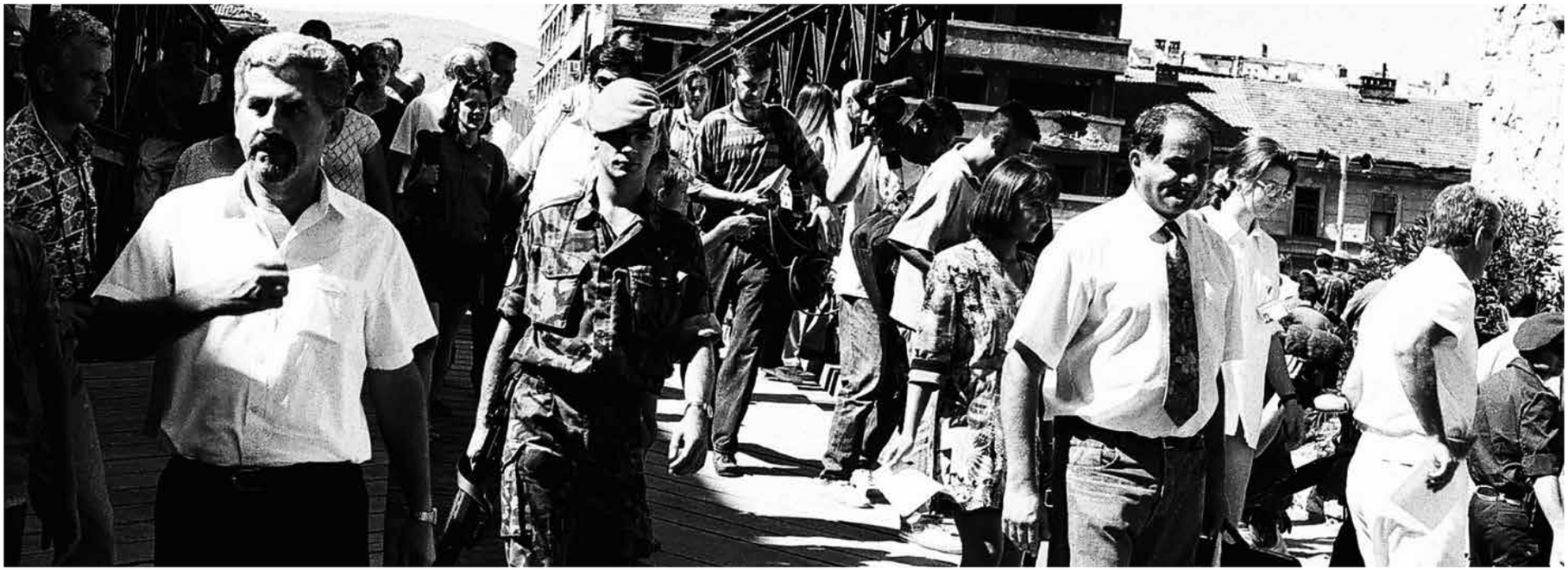

Obnovljeni montažni most na Musali, Mostar, 1994.

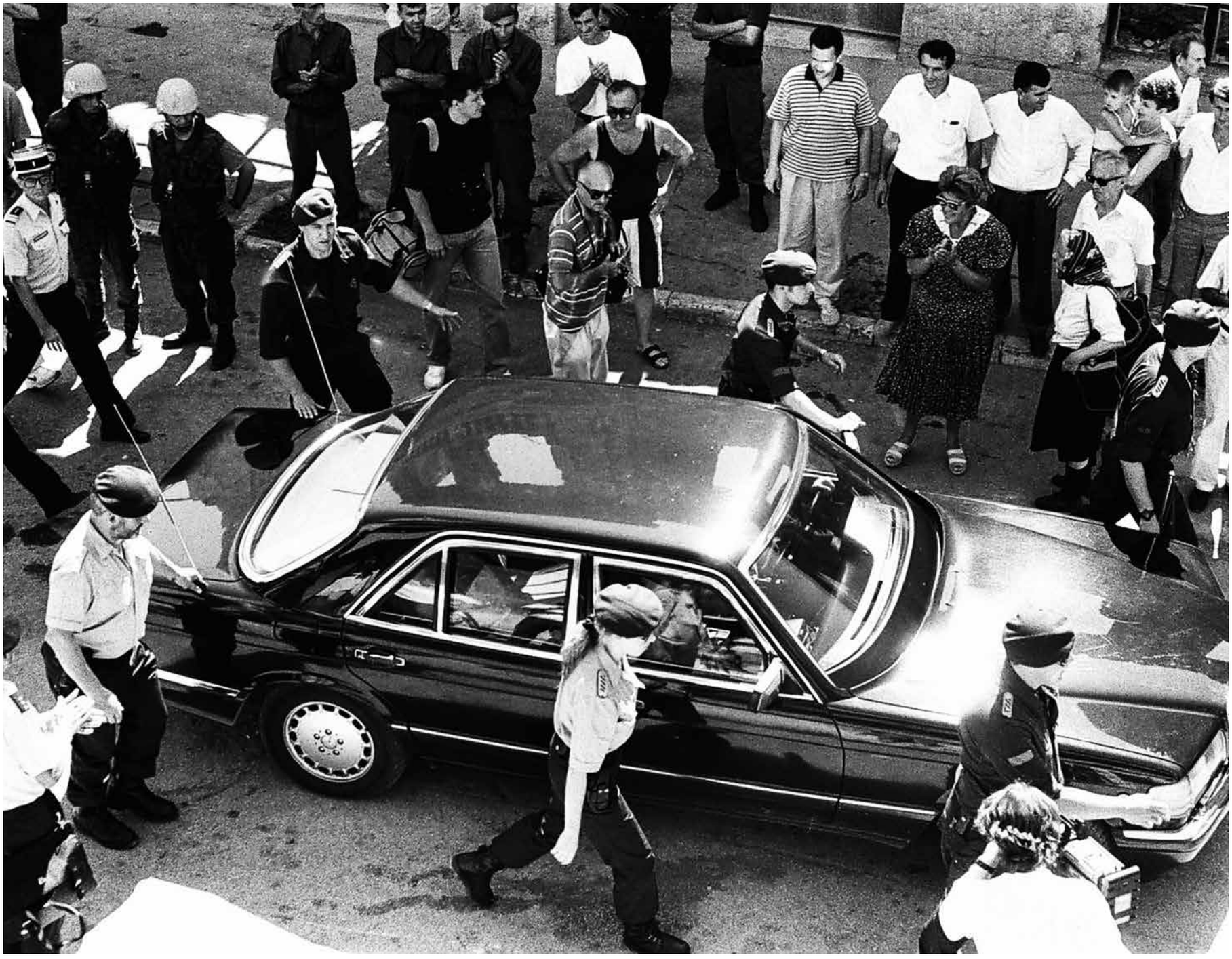

Dolazak H. Koschnika, Mostar, 1994.

S. Oručević i H. Koschnik u Starom gradu, Mostar, 1994.

Prvi pregovori sa H. Koschnikom u Starom gradu, Mostar, 1994.

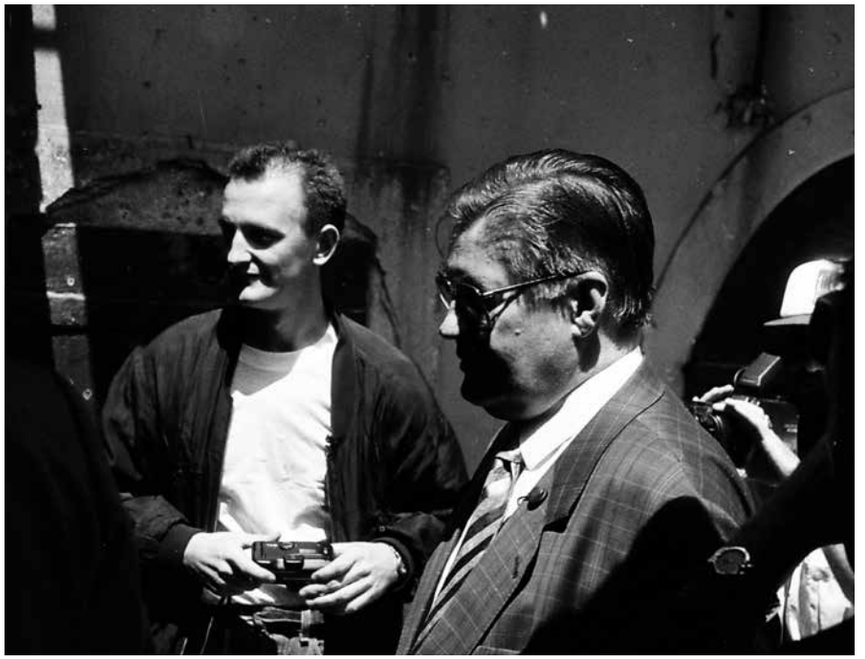

H. Koschnik u Starom gradu, Mostar, 1994.

H. Koschnik u Starom gradu, Mostar, 1994.

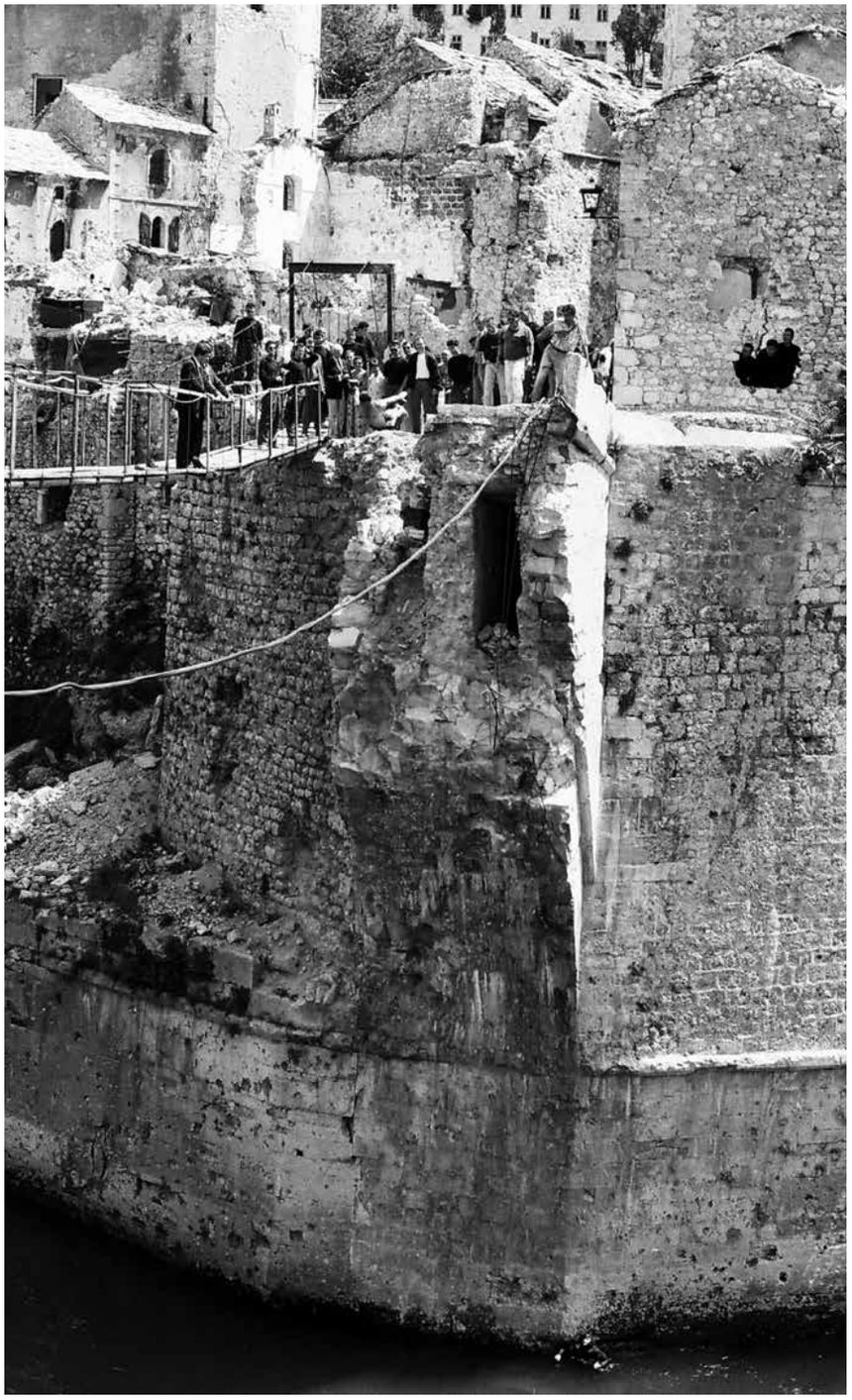

H. Koschnik na ostacima Starog mosta, Mostar, 1994.

H. Koschnik prelazi preko visećeg mosta, Mostar, 1994.

S. Oručević i H. Koschnik u Starom gradu, Mostar, 1994.

H. Koschnik i S. Oručević na otvaranju mosta "Hasan Brkić", Mostar, 1994.

S. Zalihić, S. Oručević, J. Musa, A. Vidimlić, M. Šarić i N. Slipičević, Mostar, 1994.

Skokovi sa Starog mosta u čast dolaska stranih delegacija, Mostar, 1994.

Veterani skokova I. Delić, E. Balić i M. Ćemal, Mostar, 1994.

S. Oručević uručuje Plaketu Grada E. Baliću, Mostar, 1994.

Detalj iz harema kod spomenika O. Đikića, Mostar, 1994.

Detalj iz harema kod spomenika O. Đikića, Mostar, 1994.

Detalj iz harema kod spomenika O. Đikića, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

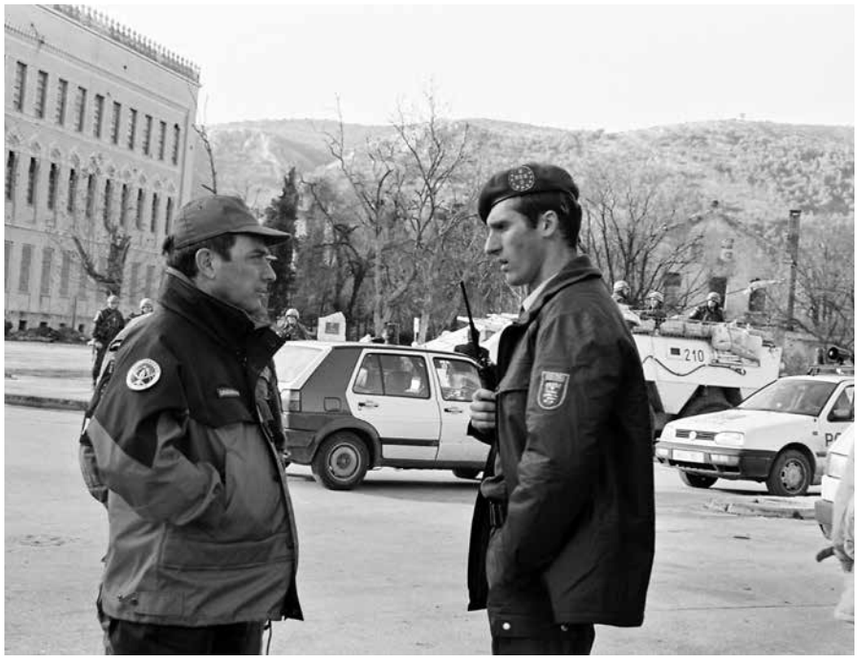

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

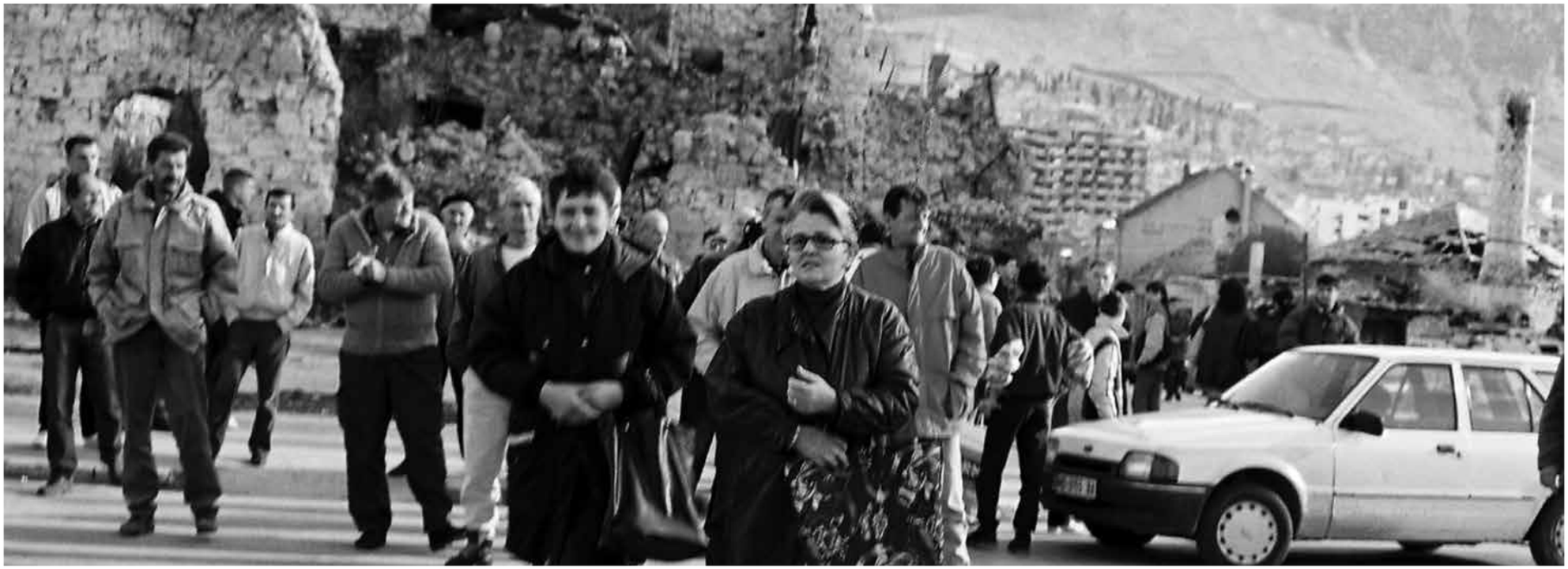

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

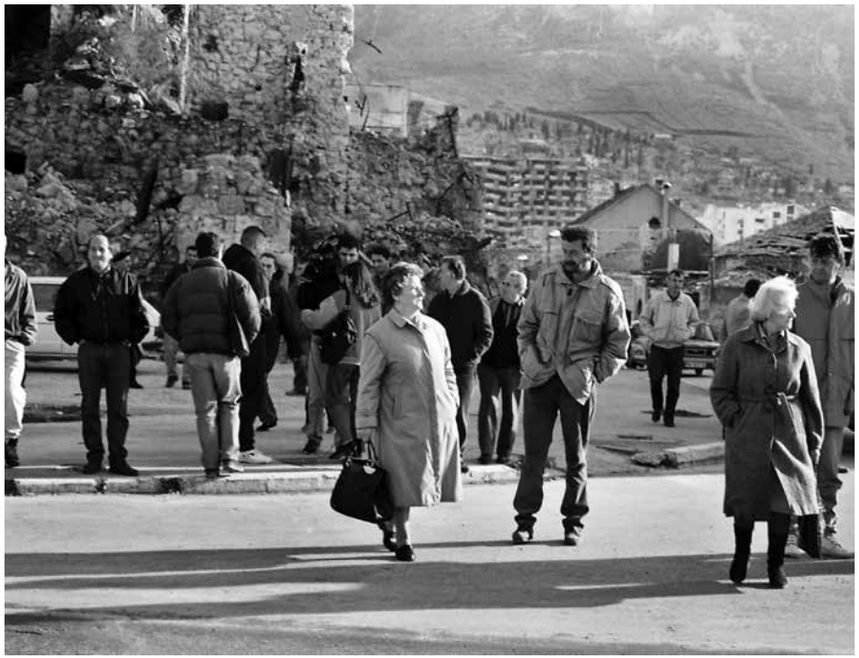

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

Kontrolni punkt na liniji razgraničenja, Mostar, 1994.

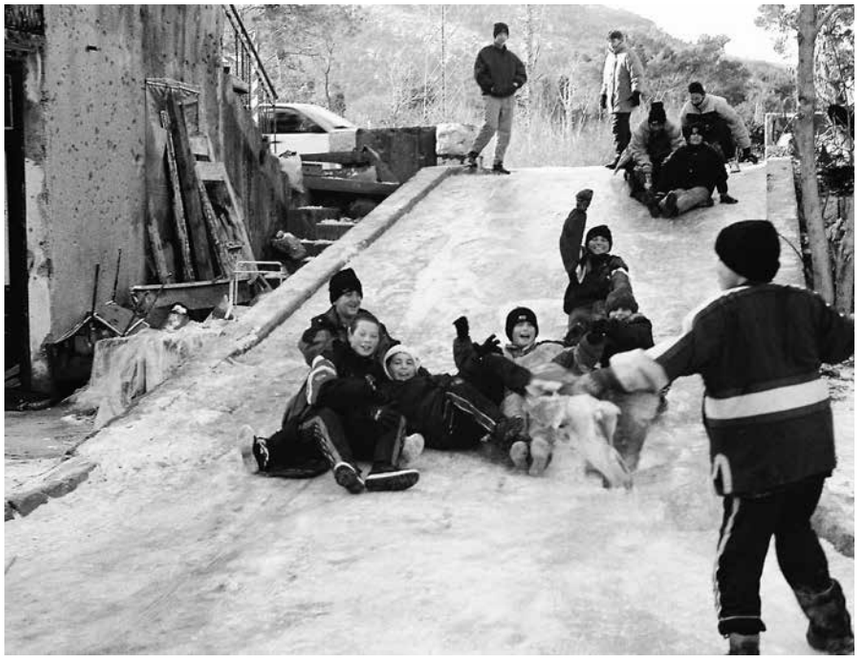

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1994.

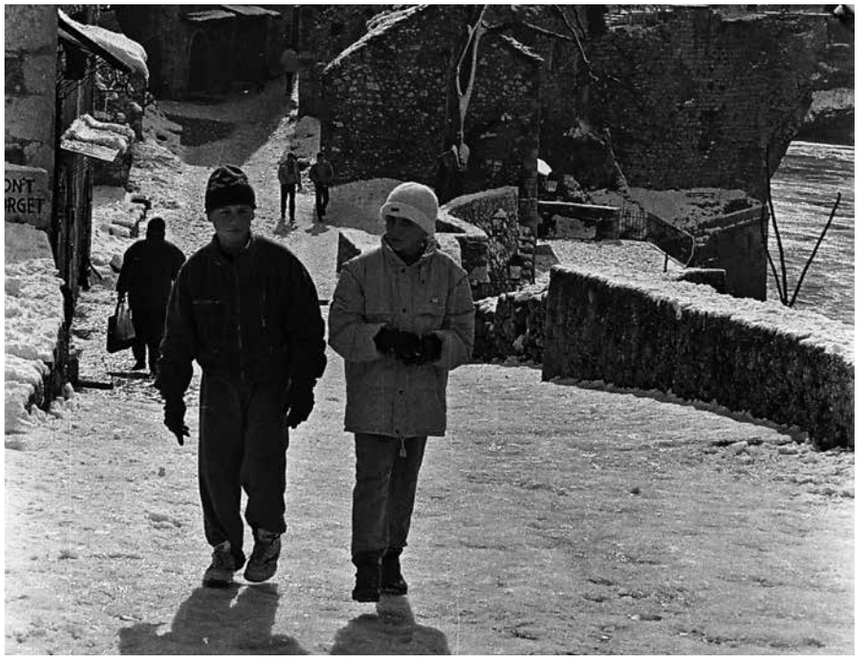

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1994.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1994.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1994.

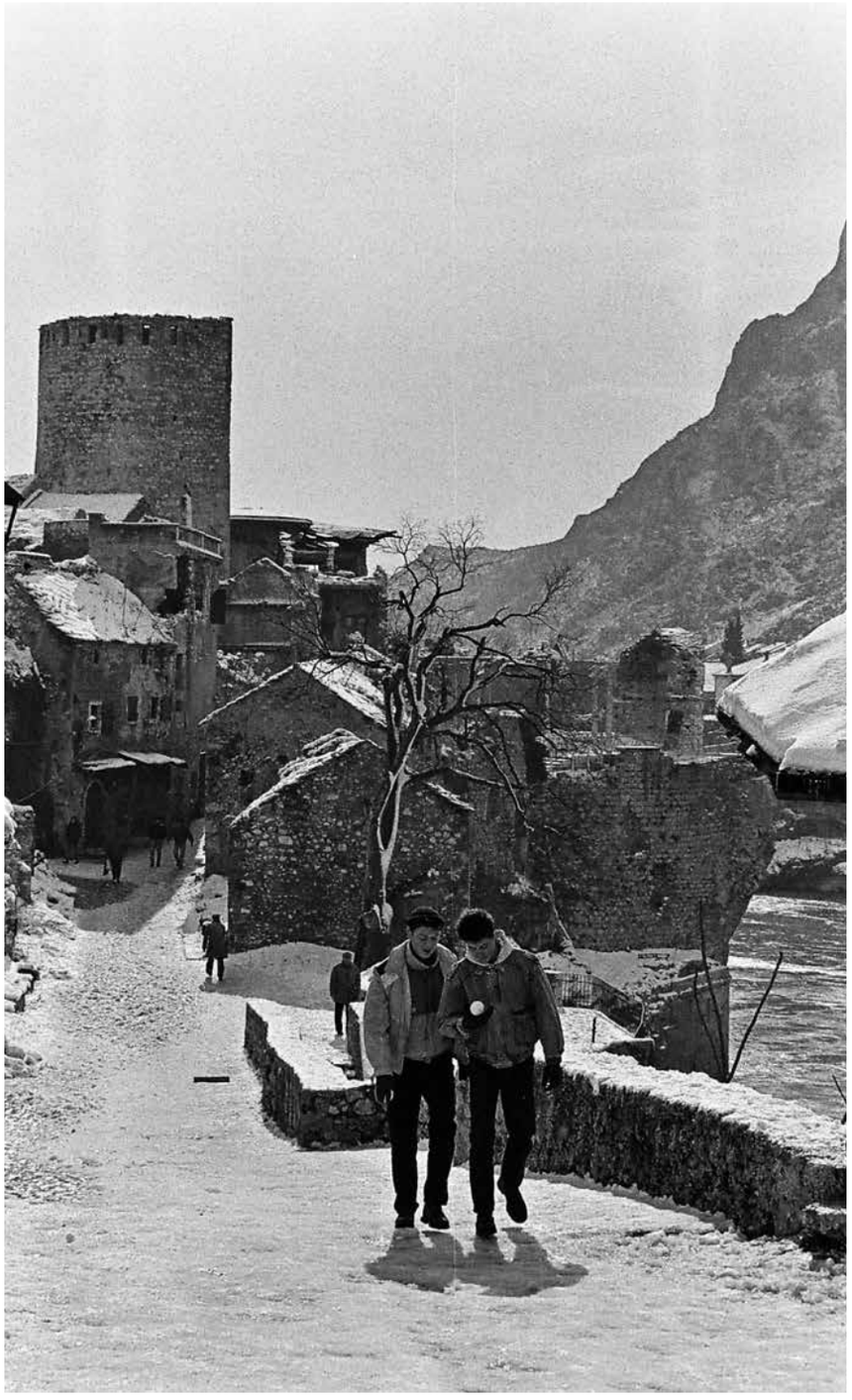

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1994.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1994.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

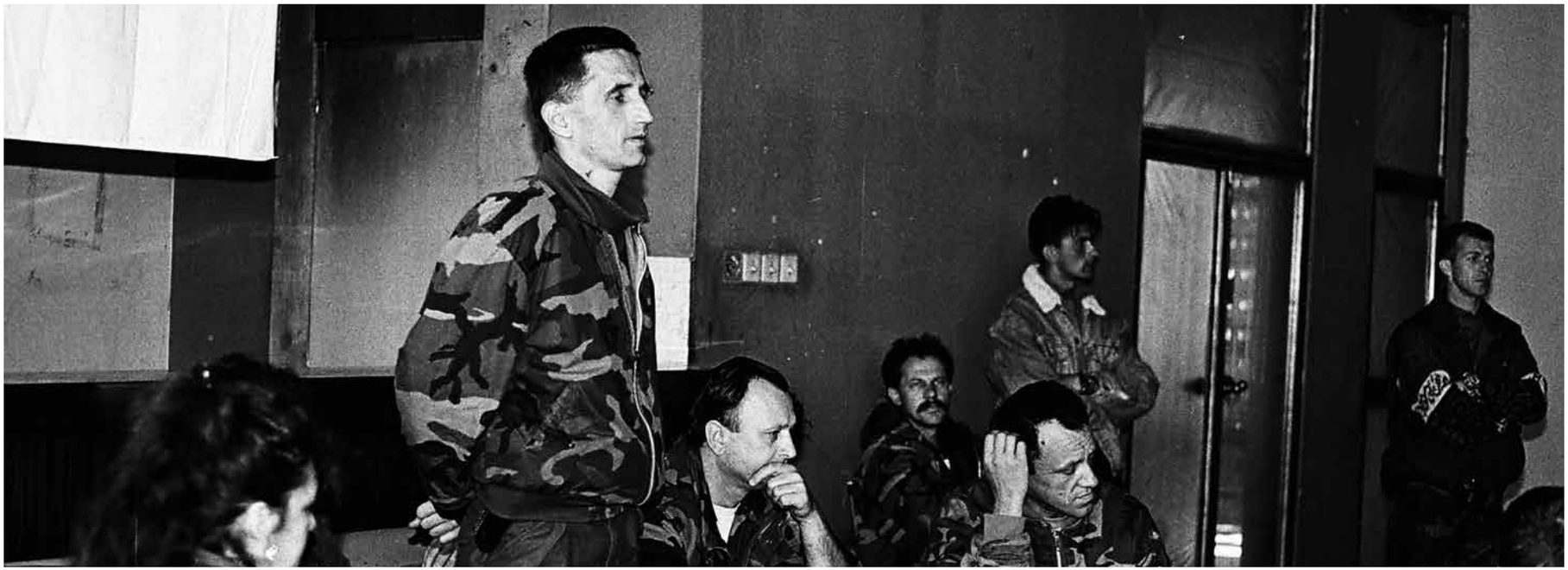

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

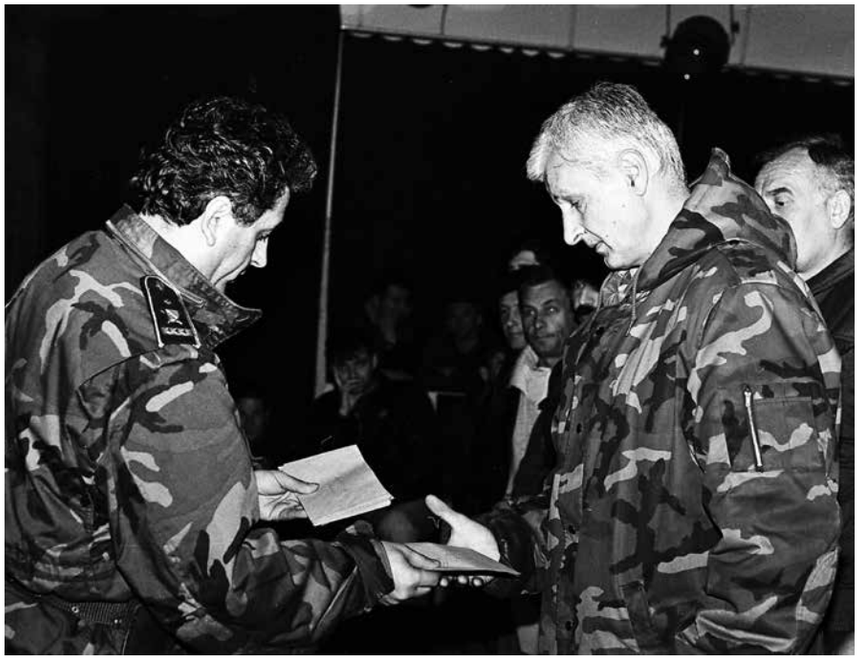

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

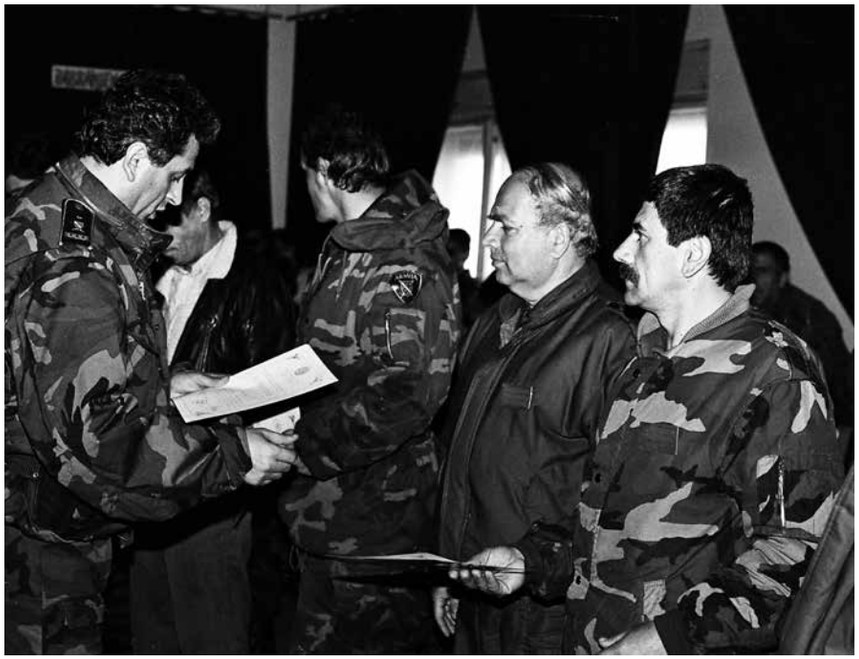

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

Dodjela priznanja borcima i članovima porodica poginulih boraca, Mostar, 1994.

Sir M. Garrod sa saradnicima i predstavnicima EU na ceremoniji ujedinjenja policijskih snaga, Mostar, 1994.

Ceremonija ujedinjenja policijskih snaga, Mostar, 1994.

Ceremonija ujedinjenja policijskih snaga, Mostar, 1994.

Ceremonija ujedinjenja policijskih snaga, Mostar, 1994.

Borci Armije RBiH, 1994.

Z. Puhalo, D. Pudar, G. Eminović i E. Humo, Mostar, 1993.

E. Humo sa saborcima, Mostar, 1994.

Smotra jedinica ARBiH, Jablanica 1995.

Borci na položaju, 1995.

Braća Salčin na položaju, 1994.

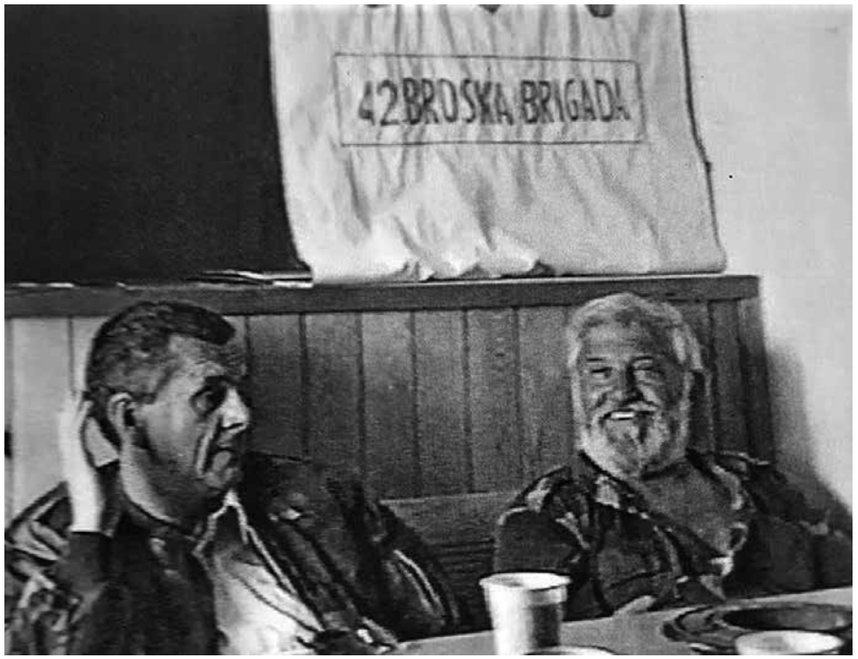

M. Dizdar i M. Mahmutćehajić, 1995.

M. Brekalo i M. Pajić, 1995.

Grupa boraca Armije RBiH, 1994.

Borci odbrane Mostara, 1994.

R. Masleša sa pripadnicima policije, 1994.

Artiljerci na položaju kod Mostara, 1994.

Smotra jedinica ARBiH, 1994.

Smotra 48. bbr u Blagaju, 1994.

Borci 42. bbr, Blagaj, 1994.

Smotra 42. bbr u Blagaju, 1994.

Smotra 48. bbr u Blagaju, 1994.

Smotra jedinica ARBiH u Blagaju, 1994.

Smotra jedinica ARBiH u Blagaju, 1994.

Smotra 48. bbr u Blagaju, 1994.

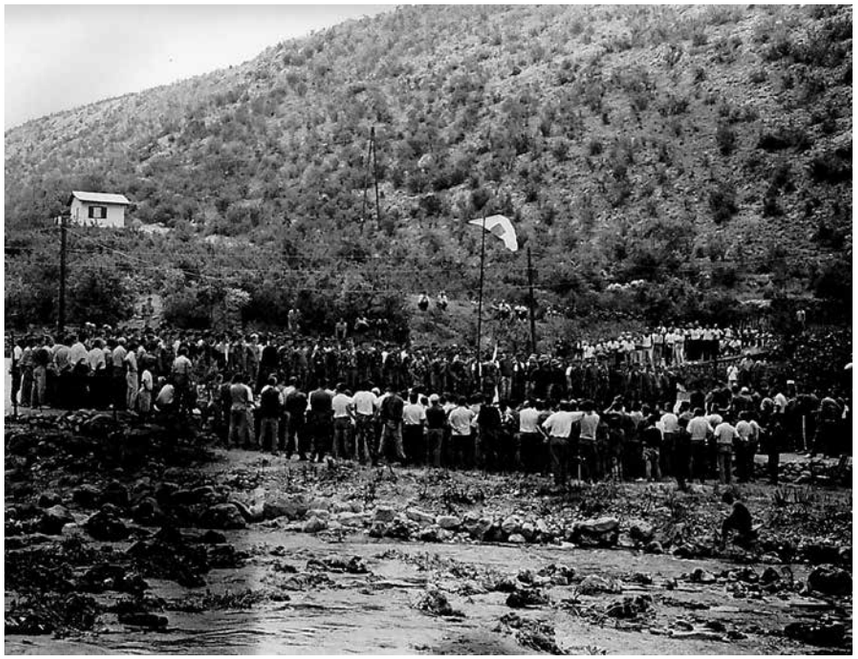

Smotra jedinica ARBiH u Blagaju, 1994.

Smotra jedinica ARBiH u Blagaju, 1994.

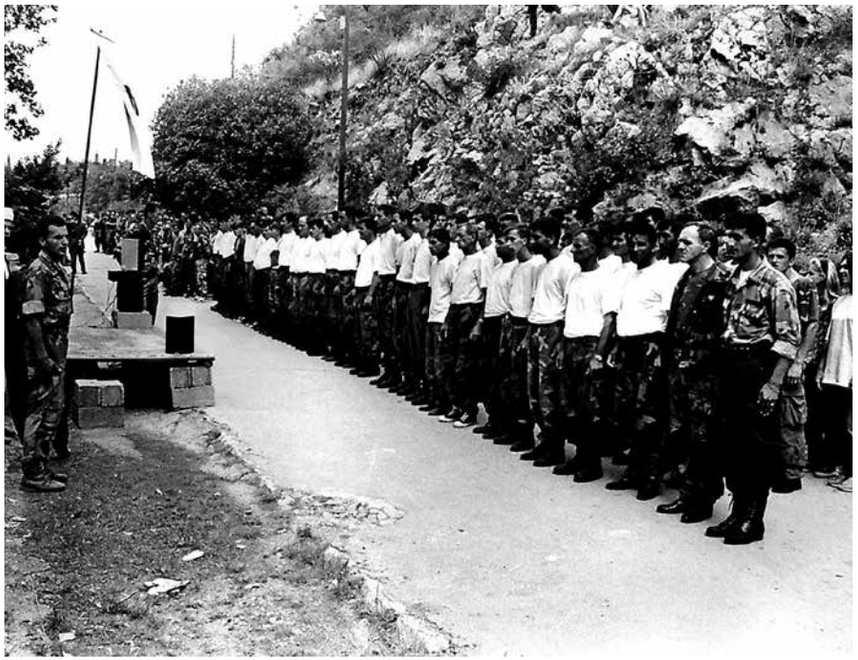

Smotra 48. bbr u Blagaju, 1994.

Smotra jedinica ARBiH u Jablanici, 1994.

Smotra 48. bbr u Blagaju, 1994.

Borci 42. bbr, 1995.

Smotra 48. bbr u Blagaju, 1994.

Smotra 42. bbr, Jablanica, 1995.

Pripadnik tovarne čete, Prenj, 1993.

E. Šejtanić na smotri jedinica ARBiH, Jablanica, 1995.

Borci u trenucima odmora

Borci 42. bbr, 1994.

Borci 42. bbr, 1995.

S. Salčin, M. Salčin i J. Batlak, 1993.

Dženaza Osmanu Pilavdžiću, Blagaj, 1992.

Dženaza Osmanu Pilavdžiću, Blagaj, 1992.

Borci 42. bbr, 1994.

Komandant 4. korpusa R. Dreković vrši smotru jedinica, Jablanica, 1995.

Borci 42. bbr, 1994.

Predstavljanje oružja na smotri, Jablanica, 1995.

Polaganje zakletve pripadnika ARBiH, Drežnica, 1993.

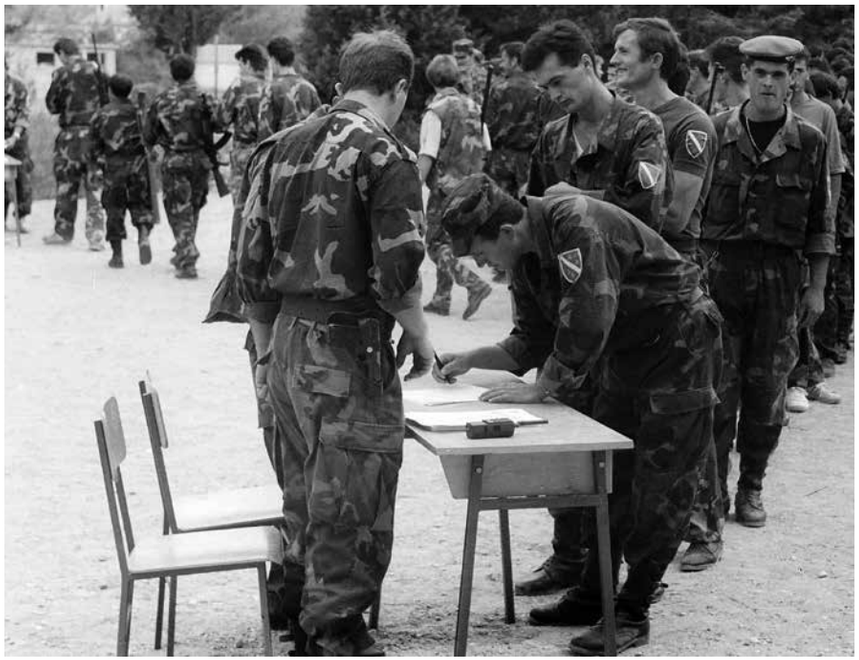

Polaganje zakletve pripadnika ARBiH, Drežnica, 1993.

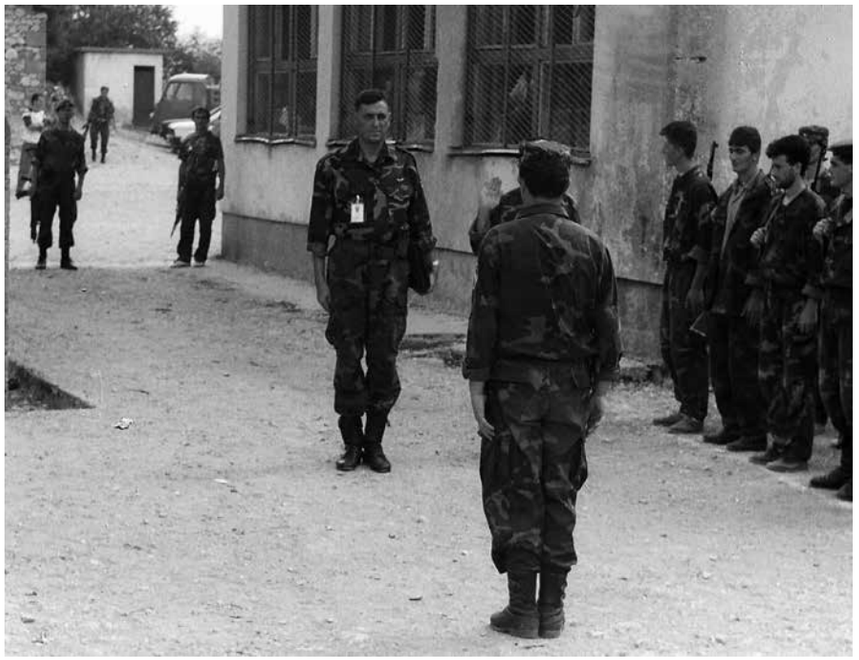

Polaganje zakletve pripadnika ARBiH, Drežnica, 1993.

Počasna straža na dženazi pripadniku Armije RBiH, Drežnica, 1992.

Dženaza pripadnicima Armije, Drežnica, 1992.

Borci iz Drežnice, 1993.

Borci iz Drežnice, 1993.

Borci iz Drežnice, 1993.

Borci iz Drežnice, 1993.

Polaganje zakletve pripadnika ARBiH, Drežnica, 1993.

Polaganje zakletve pripadnika ARBiH, Drežnica, 1993.

Polaganje zakletve pripadnika ARBiH, Drežnica, 1993.

Polaganje zakletve pripadnika ARBiH, Drežnica, 1993.

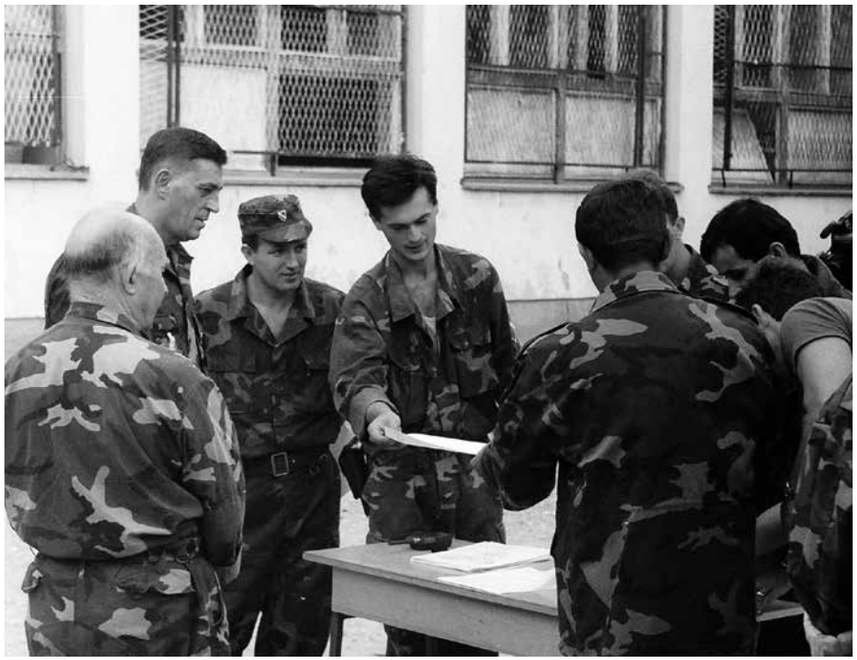

Polaganje zakletve pripadnika ARBiH, Drežnica, 1993.

Polaganje zakletve pripadnika ARBiH, Drežnica, 1993.

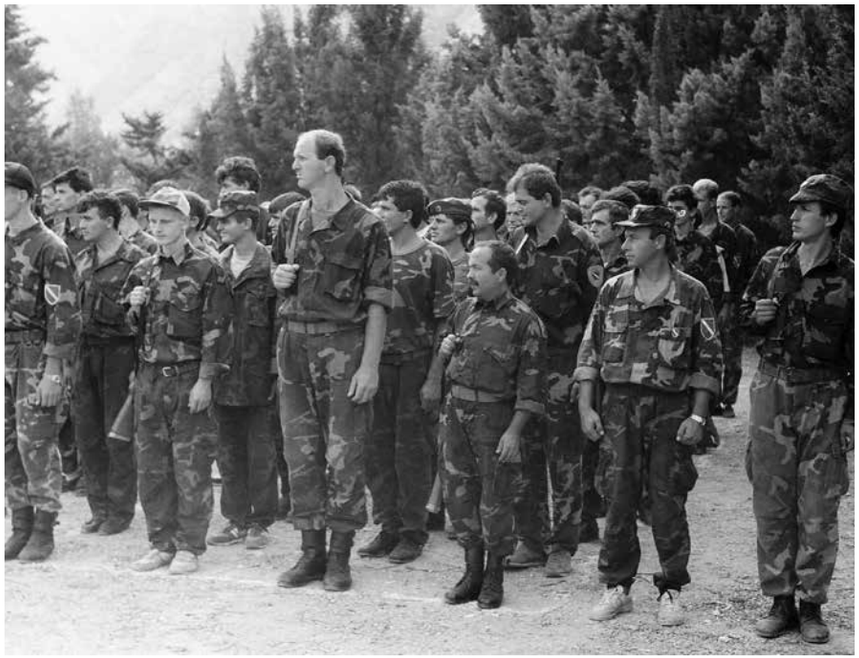

Polaganje zakletve pripadnika ARBiH, Drežnica, 1993.

Polaganje zakletve pripadnika ARBiH, Drežnica, 1993.

Pripadnici Centra veze 4. korpusa, 1994.

Pripadnici Centra veze 4. korpusa sa saborcima, 1994.

Pripadnici Namjenske industrije, Mostar, 1994.

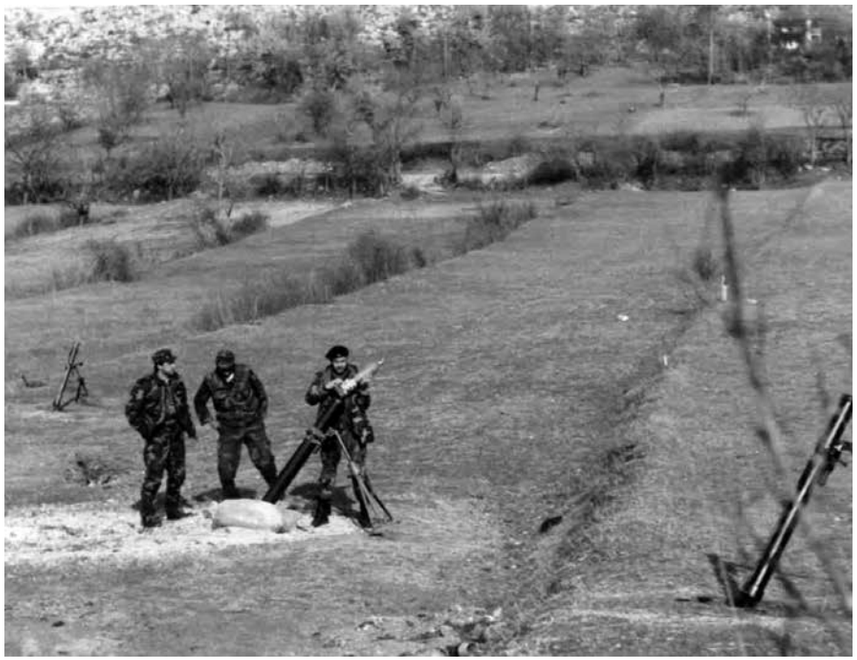

Minobacački položaj u Vranjevićima, 1993.

E. Šejtanić, H. Pečenković i S. Salčin, 1994.

Kontrolni punkt, Mostar, 1994.

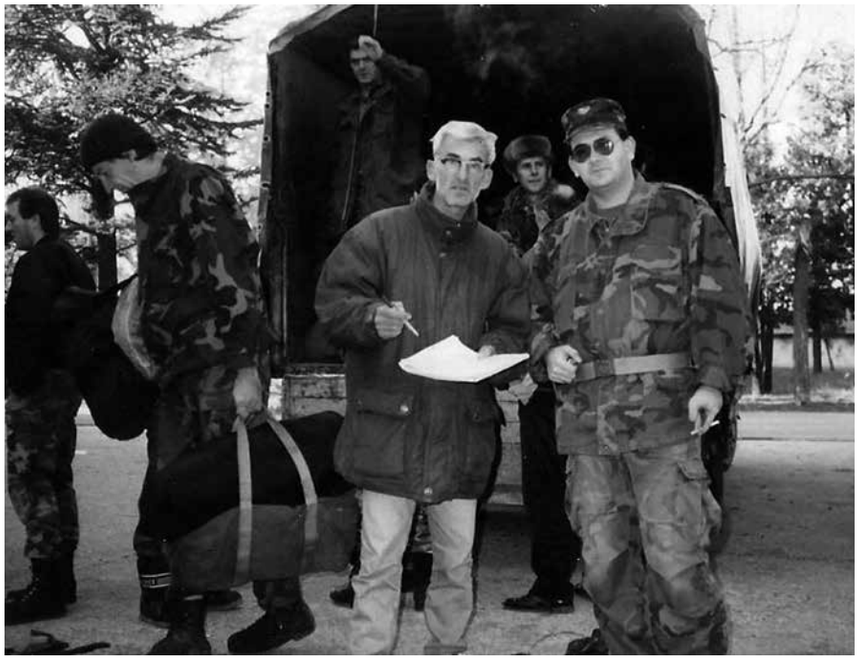

S. Koluder i E. Zagorčić, Mostar, 1994.

R. Dreković vrši smotru jedinica, 1994.

A. Muran, D. Arap i D. Šikalo, Bjelimići, 1994.

Posjeta A. Izetbegovića Regrutnom centru, Bradina, 1994.

R. Dreković, E. Ramić i Z. Oručević, Bradina, 1994.

Detalj iz Regrutnog centra, Bradina, 1994.

Detalj iz Regrutnog centra, Bradina, 1994.

S. Podžić, R. Dreković, I. Rahimić i S. Đulić, Jablanica, 1994.

I. Alija, F. Muselimović, R. Dreković i S. Đulić, Mostar, 1994.

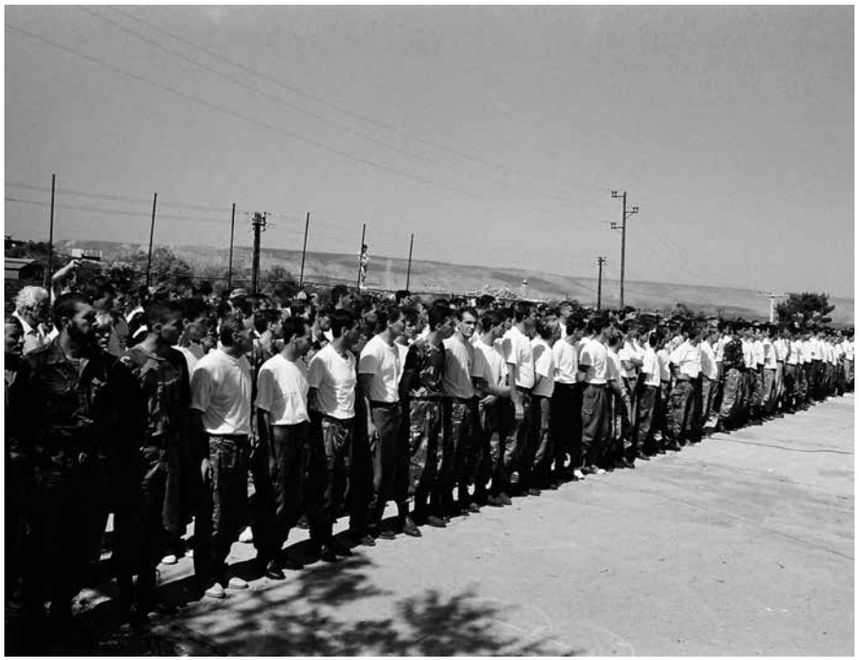

Svečano postrojavanje jedinica Armije RBiH, 1994.

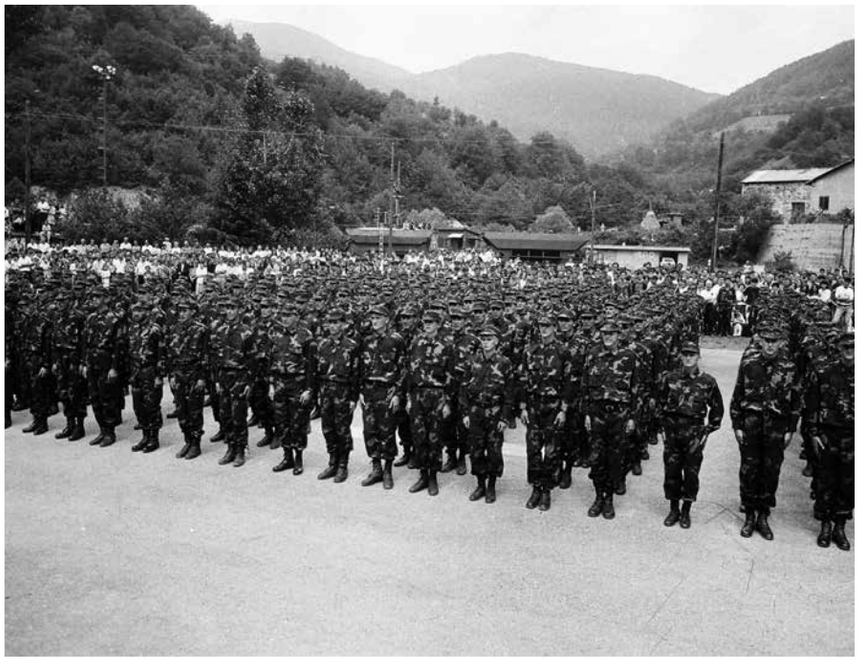

Detalj iz Regrutnog centra, Bradina, 1994.

Prijem boraca kod R. Drekovića, Mostar, 1994.

Prijem boraca kod R. Drekovića, Mostar, 1994.

Prijem boraca kod R. Drekovića, Mostar, 1994.

Predstavnici civilnih i vojnih vlasti sa pripadnicima Španske brgade iz sastava SFOR-a, Mostar, 1994.

Novinari Radio Mostara, Mostar, 1994.

Novinari Radio Mostara, Mostar, 1994.

E. Ratkušić, M. Šator i S. Salčin, Mostar, 1994.

Novinar S. Jokić, Mostar, 1994.

Studio Radio Mostara, Mostar, 1994.

Ton-majstor D. Kulukčija, Mostar, 1994.

I. Kajić, Š. Kajić, D. Jelin, E. Zlomušica, N. Omanović i D. Vojinović, Mostar, 1994.

Snimanje dječije radioemisije, Mostar, 1994.

Montaža emisije u režiji, Mostar, 1994.

Vojna parada povodom 50. godina pobjede nad fašizmom, Pariz, 1995.

S. Drljević na Vojnoj paradi povodom 50. godina pobjede nad fašizmom, Pariz, 1995.

Svečana akademija povodom 50. godina pobjede nad fašizmom, Mostar, 1995.

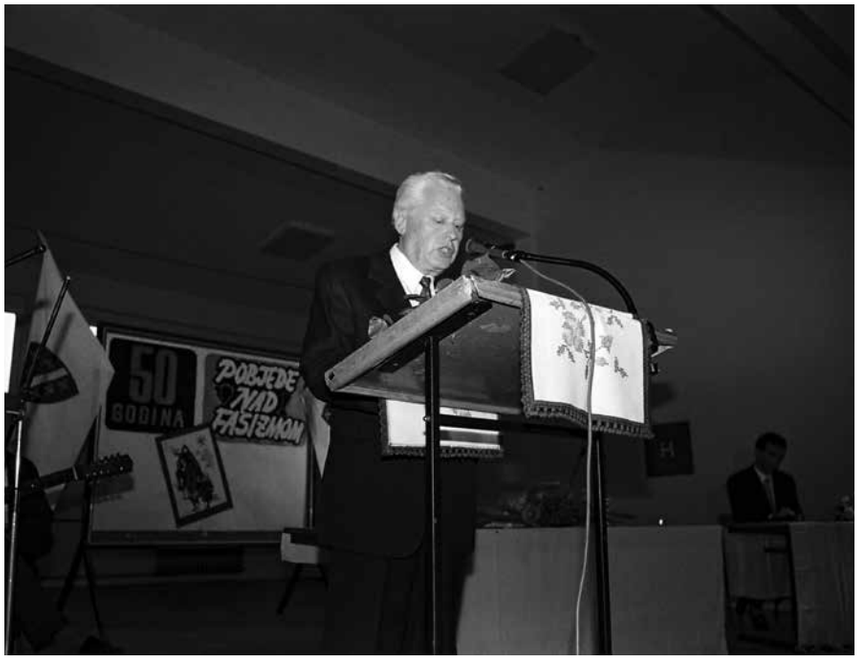

Obraćanje A. Bijavice (SUBNOR), Mostar, 1995.

Obraćanje S. Đulića na Svečanoj akademiji, Mostar, 1995.

Obraćanje S. Oručevića na Svečanoj akademiji, Mostar, 1995.

I. Šahović, Š. Serdarević, S. Oručević, A. Behram, H. Koschnik, Z. Mandlbaum i S. Efica, Mostar, 1995.

Koncert "Camarada", Mostar, 1995.

Koncert "Camarada", Mostar, 1995.

H. Koschnik i S. Oručević, Mostar, 1995.

U razgovoru sa H. Koschnikom, Mostar, 1995.

Vojne i civilne vlasti sa delegacijom Američkog kongresa, Mostar, 1995.

Predstavnici civilnih organa i udruženja grada, Mostar, 1995.

A. Ismet i R. Ćišić, Mostar, 1995.

Dodjela zahvalnice Ratnoj bolnici, I. Pintul i N. Pašalić, Mostar, 1995.

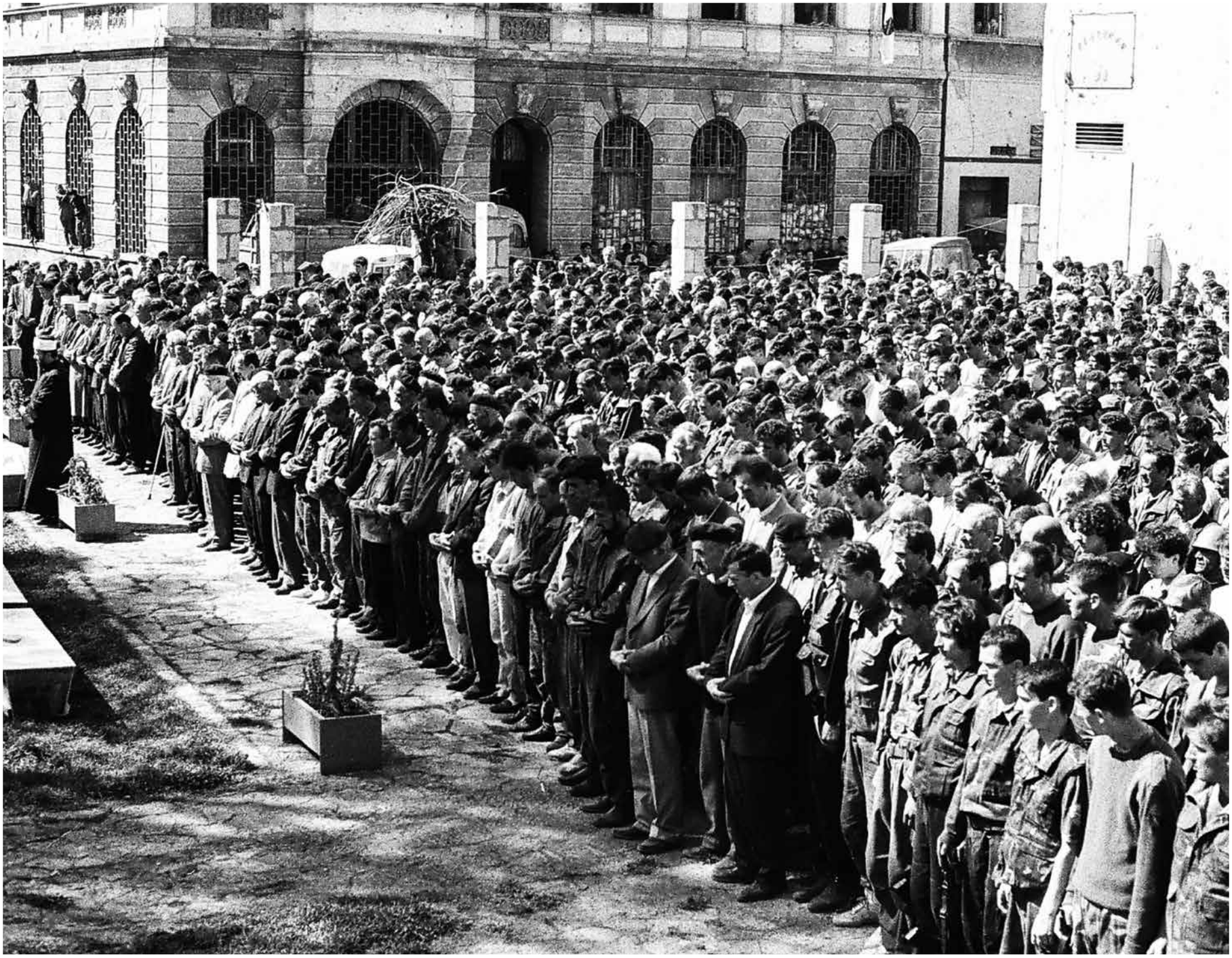

Kolektivna dženaza poginulim borcima, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza poginulim borcima, Mostar, 1995.

Detalj iz harema u Liska-parku, Mostar, 1995.

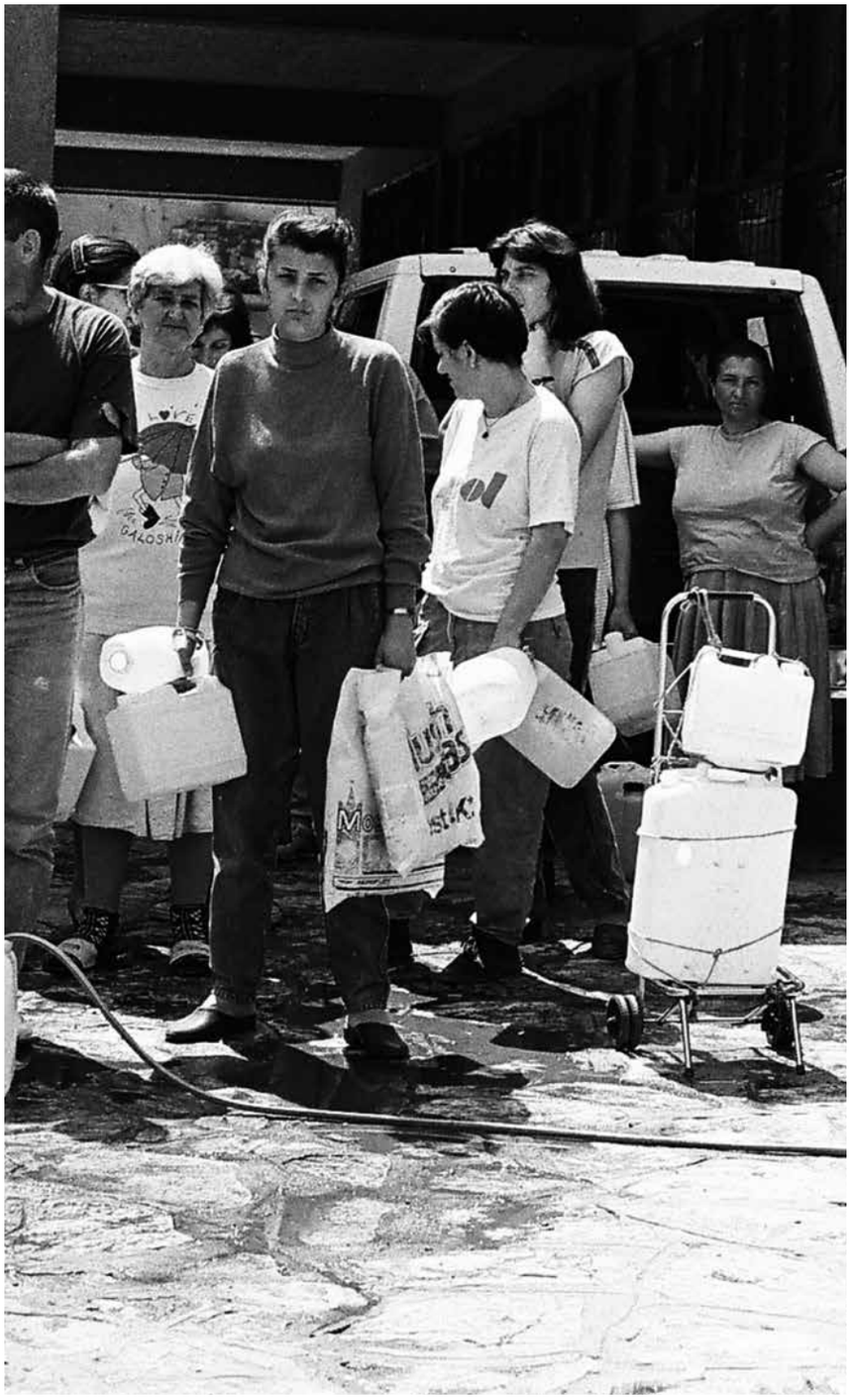

U redovima za vodu, Mostar, 1995.

Tužna povorka na mostu Kamenica, 1994.

Prvi poslijeratni šahovski turnir, Mostar, 1995.

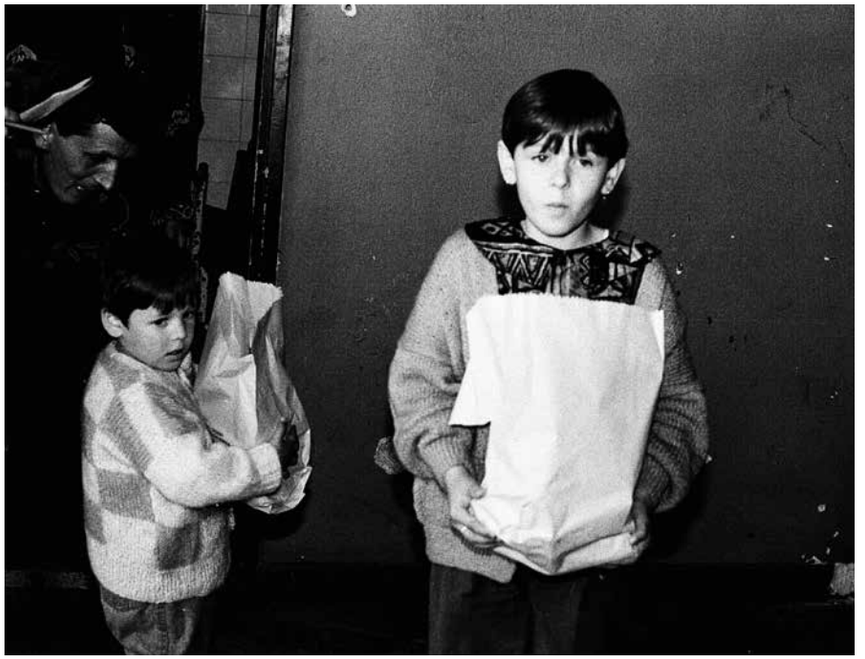

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1995.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1995.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1995.

Samostalni bataljon "Šargan", Mostar, 1993.

S. Salčin sa saborcima, Blagaj, 1993.

S. Lavić, S. Salčin i H. Šetka, Jablanica, 1994.

N. Kasumović, snimio rušenje Starog mosta, Mostar, 1993.

Otvaranje dječijeg vrtića, Mostar, 1995.

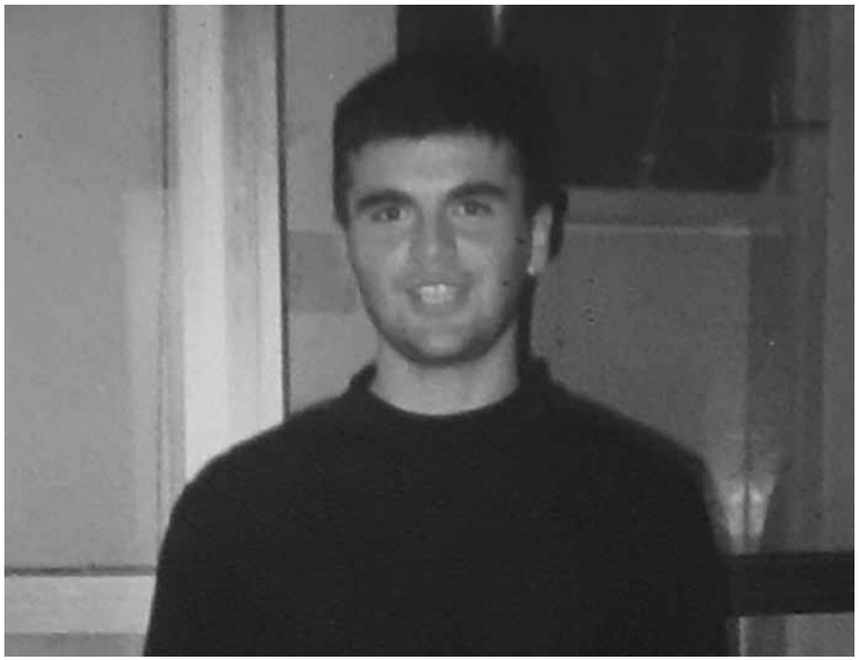

E. Palata, snimio rušenje Starog mosta, Mostar, 1993.

R. Ćišić na otvaranju dječijeg vrtića, Mostar, 1995.

Mo Army Band, Mostar, 1995.

M. Behram, S. Demirović, D. Terzić, Ž. Schnattinger i I. Rahimić, Jablanica, 1994.

Podjela humanitarne pomoći, Mostar, 1995.

Otvoreni prvi kafići, Mostar, 1995.

Podjela humanitarne pomoći, Mostar, 1995.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1995.

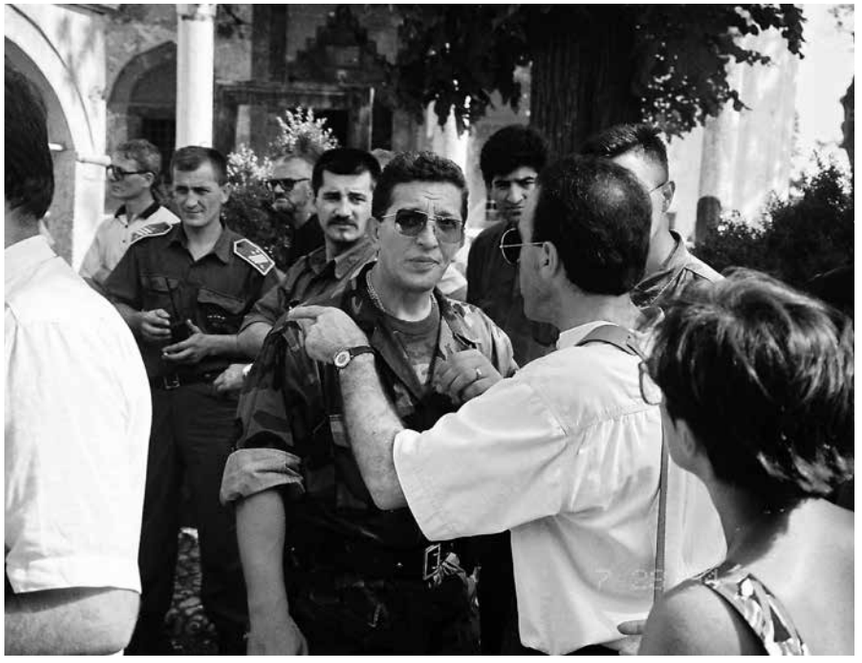

Doček visokih delegacija, Mostar, 1995.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1995.

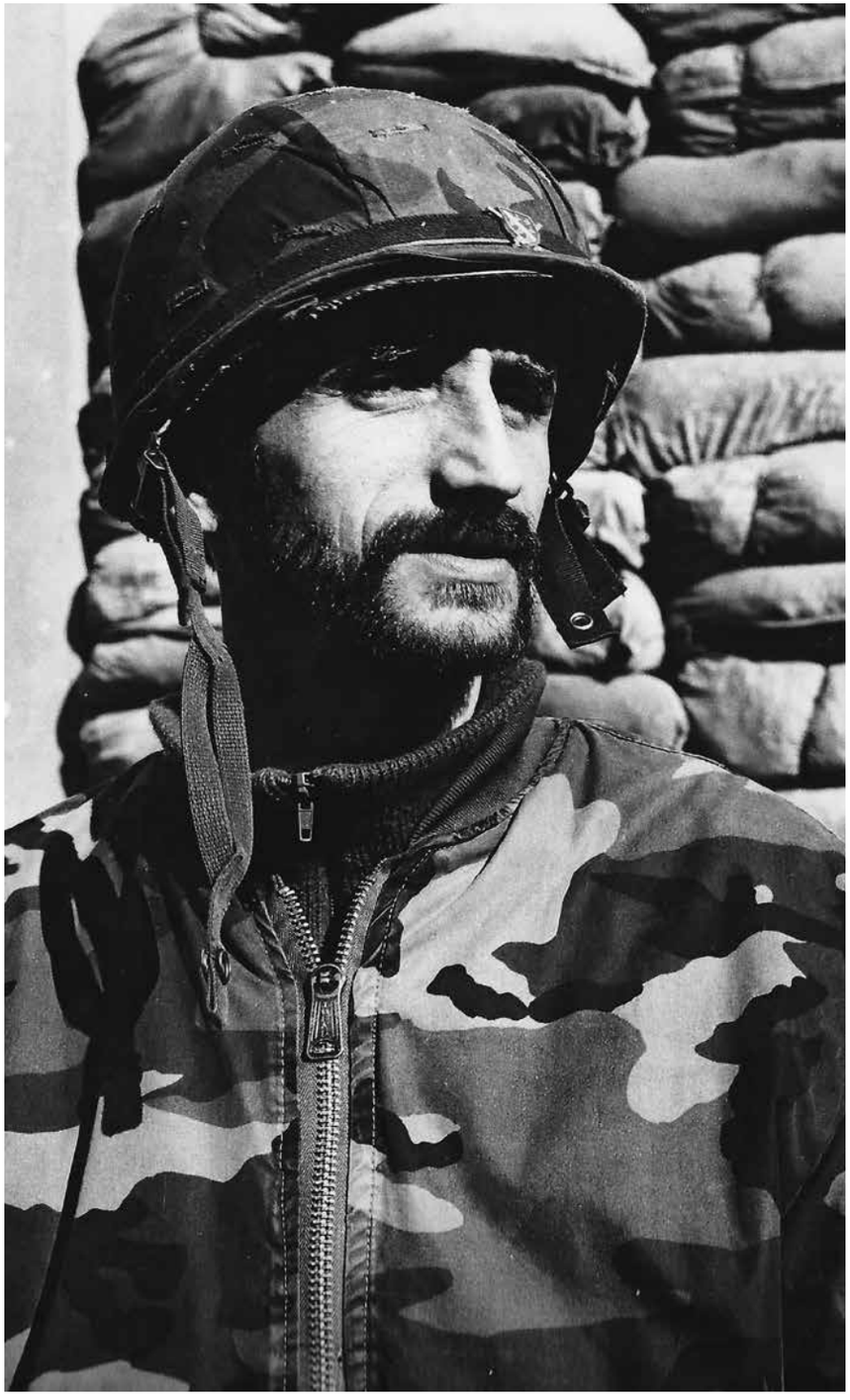

Legendarni komandant E. Humo, Mostar, 1993.

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1995.

Š. Špago i A. Pašalić vrše smotru jedinica u kasarni "Konak", Mostar, 1992.

O. Grebović, S. Džanković i S. Grebović, Mostar, 1993.

Pripadnici MUP-a RBiH, Mostar, 1992.

Pripadnici MUP-a RBiH, Mostar, 1992.

Svečano postrojavanje jedinica, Blagaj, 1994.

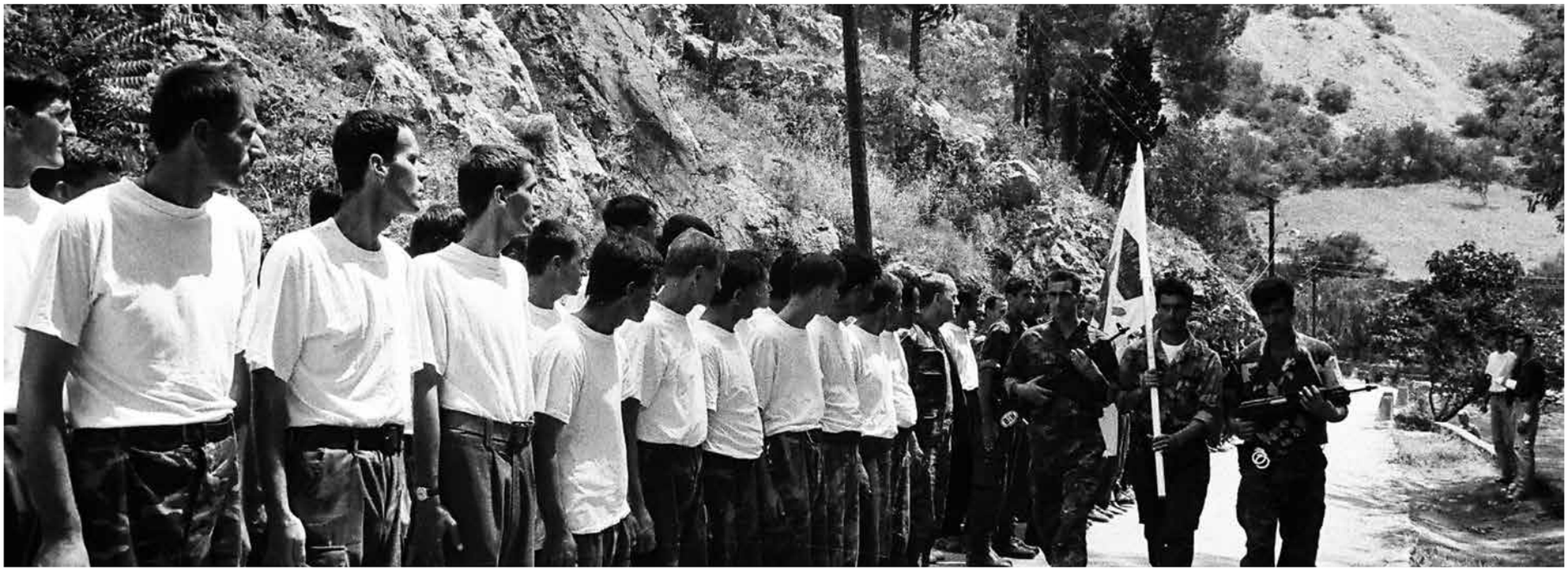

Svečano postrojavanje jedinica, Blagaj, 1994.

Komandant S. Isić sa ratnom zastavom, Blagaj, 1994.

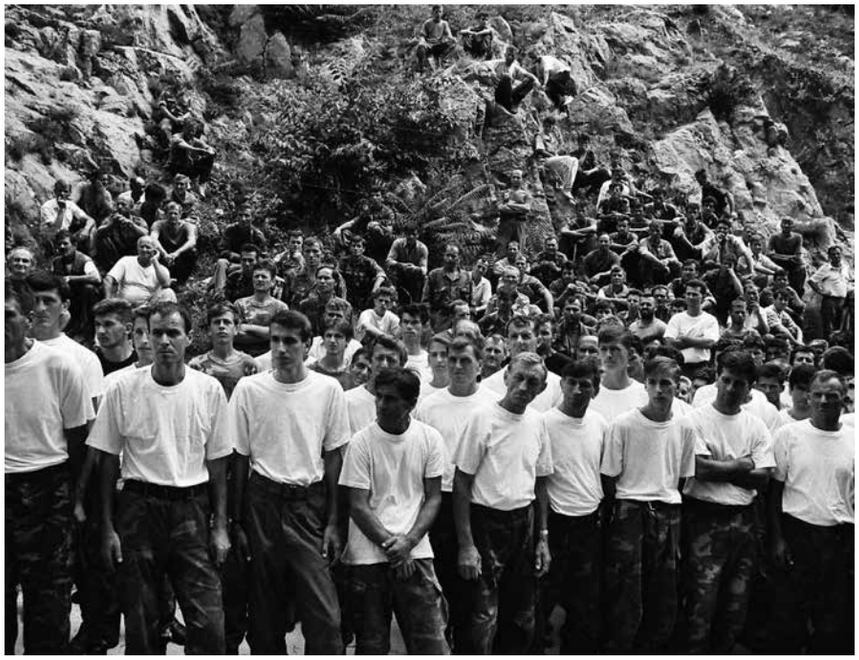

Svečano postrojavanje jedinica, Blagaj, 1994.

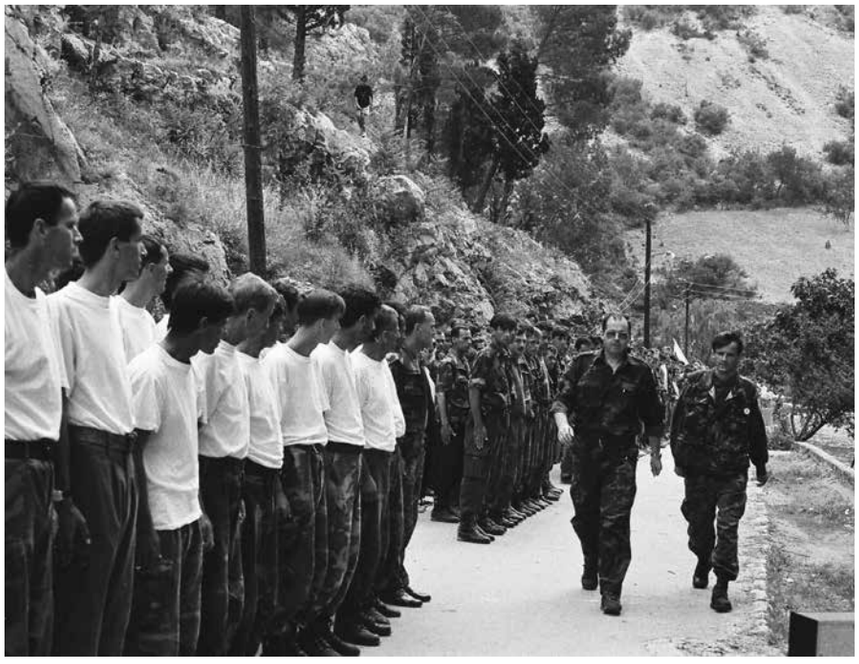

I. Alija i S. Isić vrše smotru Brigade, Blagaj, 1994.

Kolektivna dženaza poginulim borcima, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza poginulim borcima, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza poginulim borcima, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza poginulim borcima, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza poginulim borcima, Mostar, 1995.

Mezarje Šehitluci, Mostar, 1993.

Kolektivna dženaza poginulim borcima, Mostar, 1995.

Detalj iz Šehitluka, Mostar, 1995.

Detalj iz Šehitluka, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza poginulim borcima, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza poginulim borcima, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza poginulim borcima, Mostar, 1995.

Dženaza Z. Leriću, Mostar, 1994.

Dženaza Z. Leriću, Mostar, 1994.

Dženaza Z. Leriću, Mostar, 1994.

Dženaza Z. Leriću, Mostar, 1994.

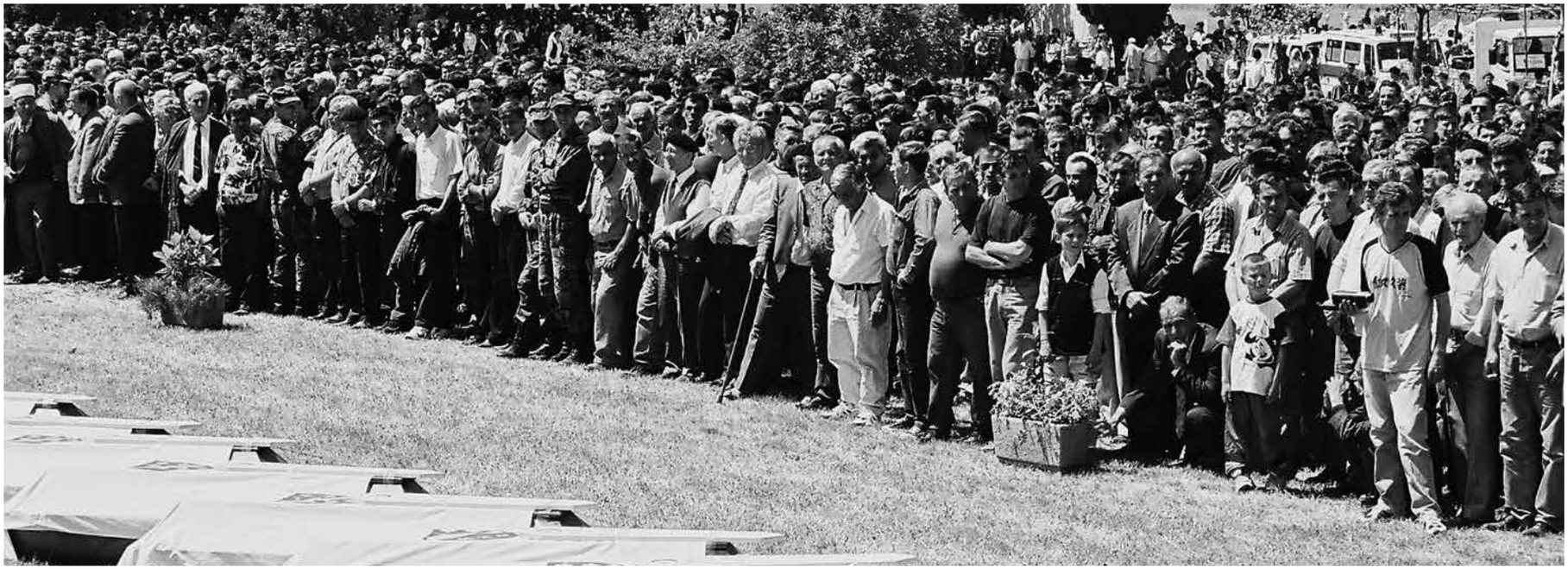

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

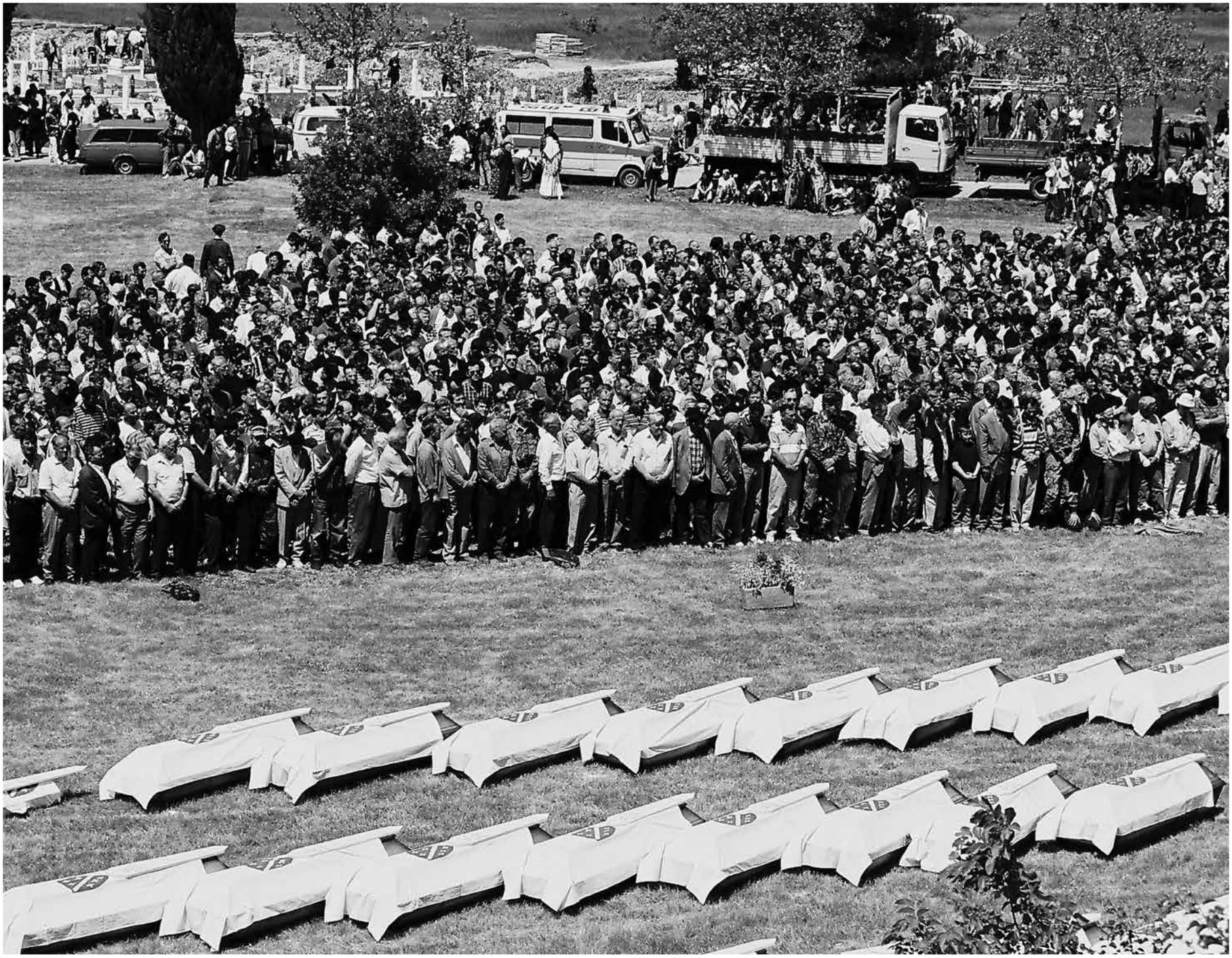

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

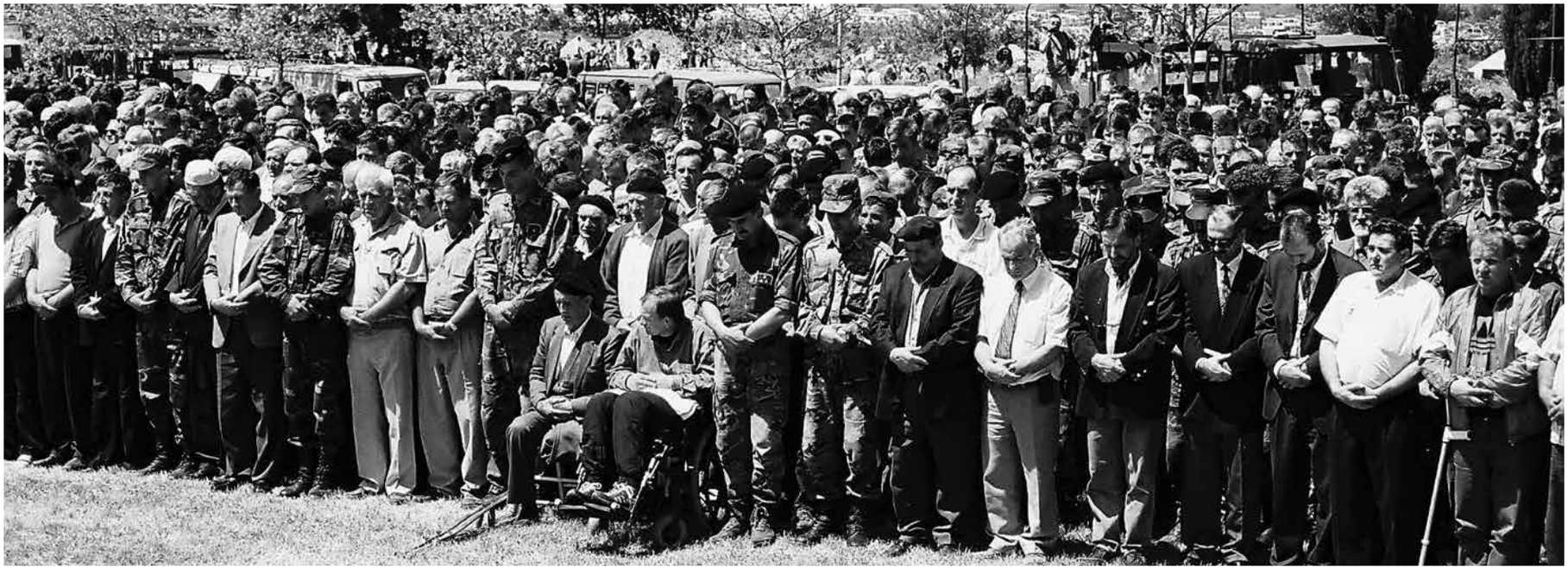

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

S. Oručević i Z. Skikić, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

A. Mašović i H. Silajdžić, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Kolektivna dženaza, Mostar, 1995.

Detalj iz harema Balinovac, Mostar, 1995.

Detalj iz harema Balinovac, Mostar, 1995.

I. Mezit, A. Abaza, Š. Tinjak u haremu Balinovac, Mostar, 1995.

Detalj iz harema Balinovac, Mostar, 1995.

Pred sastanak, Washington, 1995.

O. Mehmedagić, F. Pekić, B. Izetbegović i S. Oručević, Washington, 1995.

R. Delić, S. Oručević, M. Čukle, Dž. Sabrihafizović, Washington, 1995.

S. Oručević, H. Koschnik i M. Brajković, Washington, 1995.

Mostarska delegacija sa Ambasadorom BiH N. Hadžimusićem, Brisel, 1995.

M. Ćeman, B. Alispahić, E. Ganić, K. Begić, K. Trnka i S. Oručević u hotelu "Ero", Mostar, 1995.

Pregovori o Federaciji BiH u hotelu "Ero", Mostar, 1995.

S. Budaković i A. Pašalić na obilježavanju oslobođenja Podveležja, Podveležje, 1996.

Obilježavanje godišnjice oslobođenja Podveležja, Podveležje, 1996.

Obilježavanje godišnjice oslobođenja Podveležja, Podveležje, 1996.

Obilježavanje godišnjice oslobođenja Podveležja, Podveležje, 1996.

Prvi poslijeratni izbori, Mostar, 1996.

A. Alikadić u bazi španskog bataljona UNPROFORA, Mostar, 1996.

Prvi poslijeratni izbori, Mostar, 1996.

Prvi poslijeratni izbori, Mostar, 1996.

Mezarje u Podharemu, Mostar, 1996.

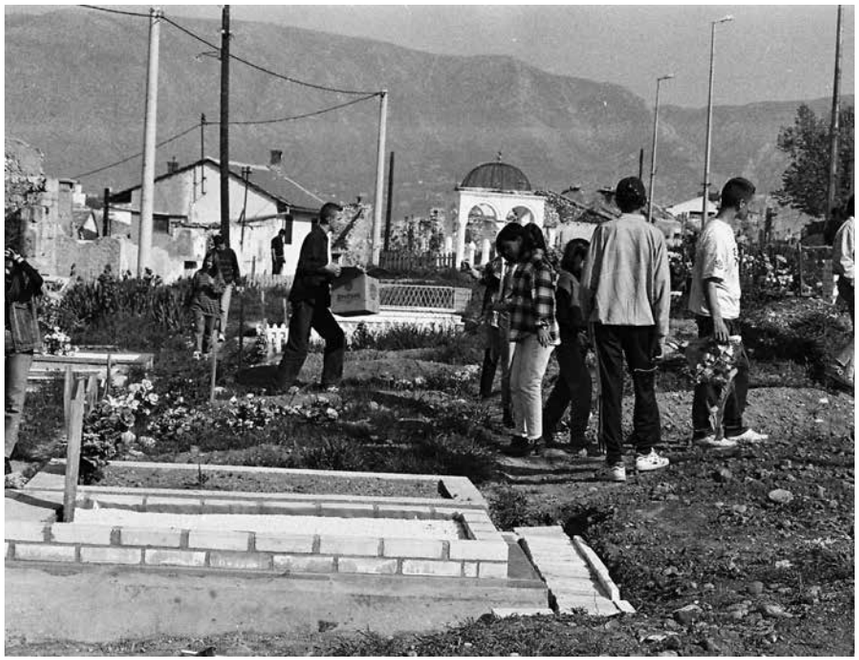

Mezarje u Podharemu, Mostar, 1996.

Proglašenje Statuta Mostara u hotelu "Ero", Mostar, 1996.

Press-konferencija EUAM u hotelu "Ero", Mostar, 1996.

Press-konferencija EUAM u hotelu "Ero", Mostar, 1996.

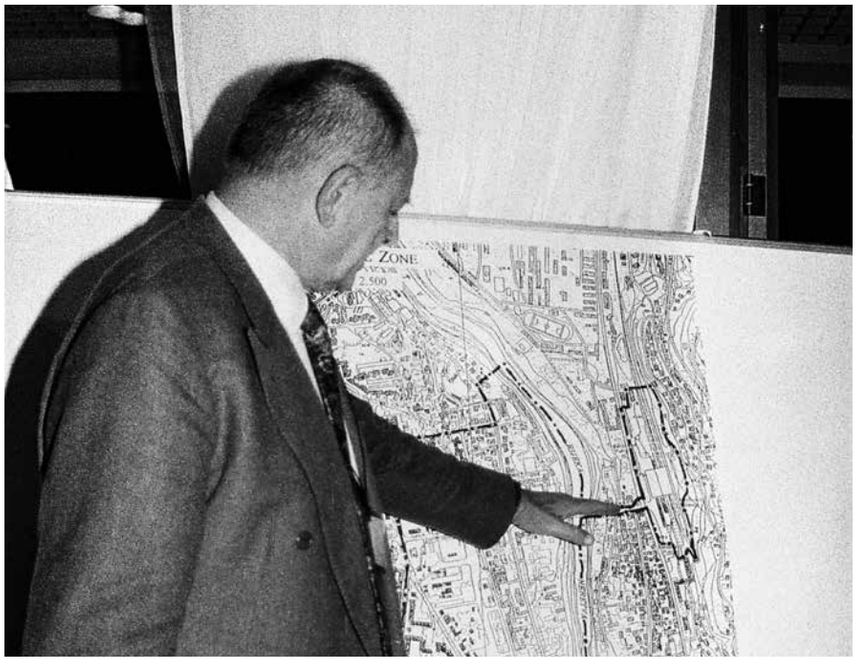

Press-konferencija EUAM u hotelu "Ero", Mostar, 1996.

Press-konferencija EUAM u hotelu "Ero", Mostar, 1996.

Vijećnici Jedinstvene gradske liste na prvoj sjednici GV, Mostar, 1996.

Predsjednik Gradskog vijeća Mostara M. Jovičić otvara prvu sjednicu, Mostar, 1996.

Sir M. Garrod i S. Oručević, Mostar, 1996.

S. Oručević sa predstavnicima EUAM, Mostar, 1996.

Članovi Kluba Bošnjaka u Gradskom vijeću, Mostar, 1996.

V. Inzko, I. Prskalo, S. Oručević, R. Gelbard, C. Westendorp, M. Raspudić, otvaranje Aerodroma, Mostar

Detalj iz civilnog života, Mostar, 1996.

Prvi poslijeratni izbori, Mostar, 1996.

Prvi poslijeratni izbori, Mostar, 1996.

M. Humačkić - Meho Džeger, Mostar, 1996.

Prvi poslijeratni izbori, Mostar, 1996.

Prvi poslijeratni izbori, Mostar, 1996.

Otvaranje dječijeg vrtića, Mostar, 1996.

Civilne i vojne vlasti na Šehitlucima, Mostar, 1996.

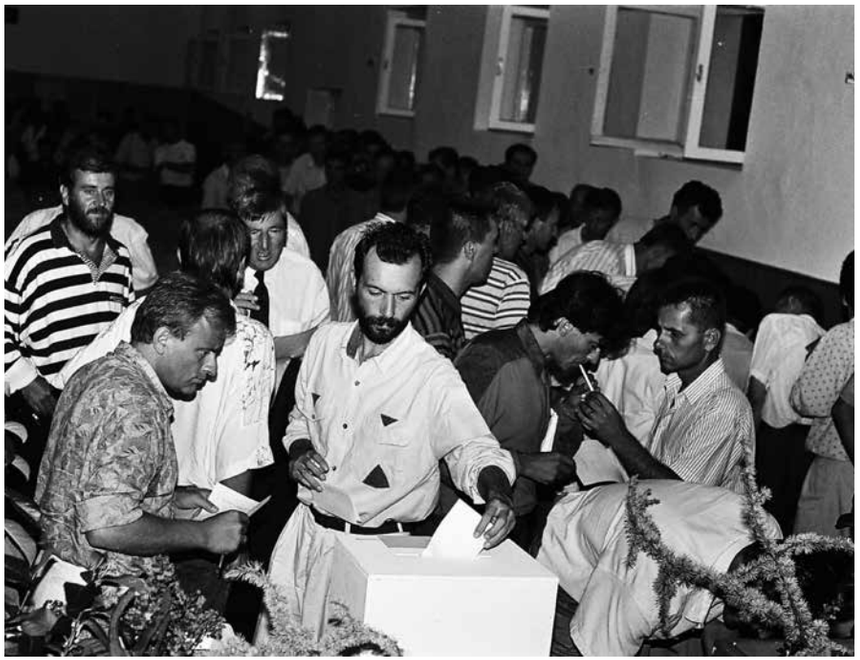

Prvi poslijeratni izbori, Mostar, 1996.

Otvaranje škole, Mostar, 1996.

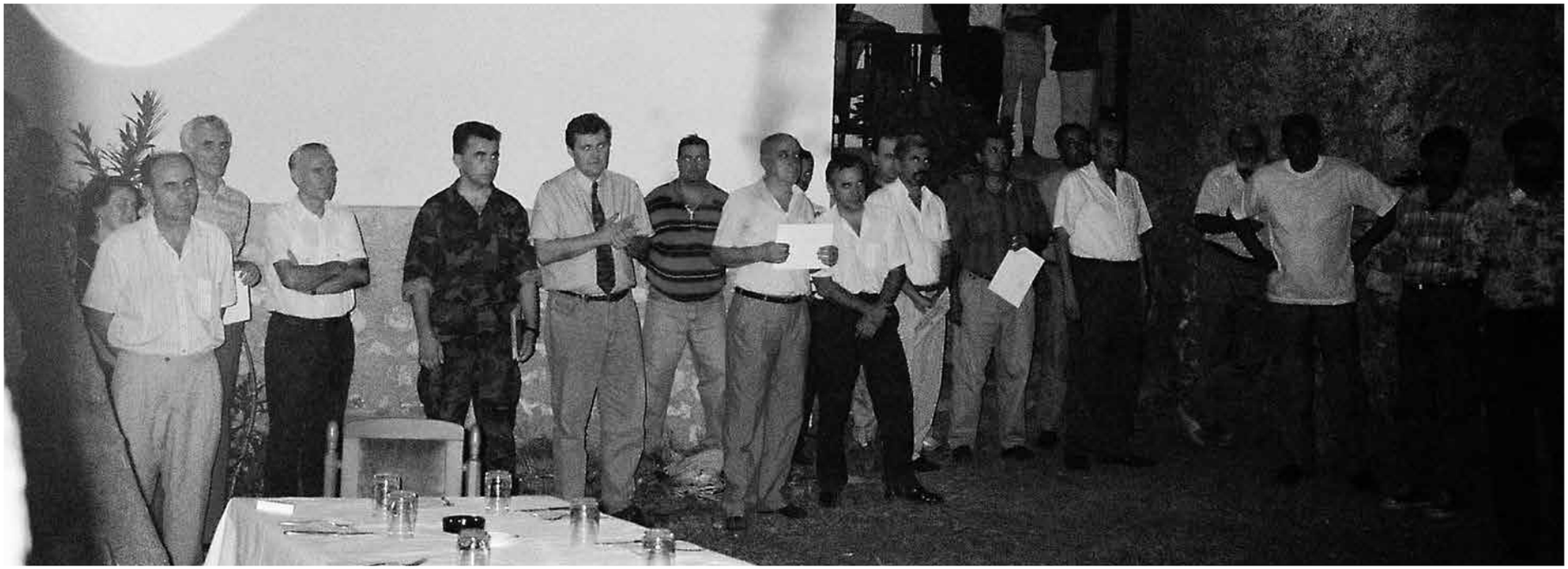

Predstavnici civilnih i vojnih struktura vlasti, Mostar, 1996.

Sastanak boračkih organizacija u Centru za kulturu, Mostar, 1996.

Otvaranje dječijeg vrtića, Mostar, 1996.

Svečano polaganje zakletve, Drežnica, 1996.

M. Hajrulahović, A. Pašalić i S. Oručević, Mostar, 1996.

Tribina u Sjevernom logoru, Mostar, 1996.

M. Šantić i E. Balalić, Mostar, 1996.

Sastanak privrednika, Mostar, 1996.

Otvaranje škole na Šehovini, Mostar, 1996.

Otvaranje benzinske pumpe na Carini, Mostar, 1996.

Otvaranje zgrade SDK, Mostar, 1996.

Bajramski prijem u Centru za kulturu, Mostar, 1996.

Otvaranje Muzičkog centra "Pavarotti", Mostar, 1996.

Sahrana Josipa Jole Muse, Mostar, 2000.

Otvaranje privrednog objekta, Mostar, 1996.

S. Oručević, N. Tomić i I. Račan, Mostar, 1996.

Otvaranje bolnice u Južnom logoru, Mostar, 1996.

I. Kordić, E. Dizdar, A. Kebo, P. Matvejević, Š. Serdarević i A. Behram, Mostar, 1996.

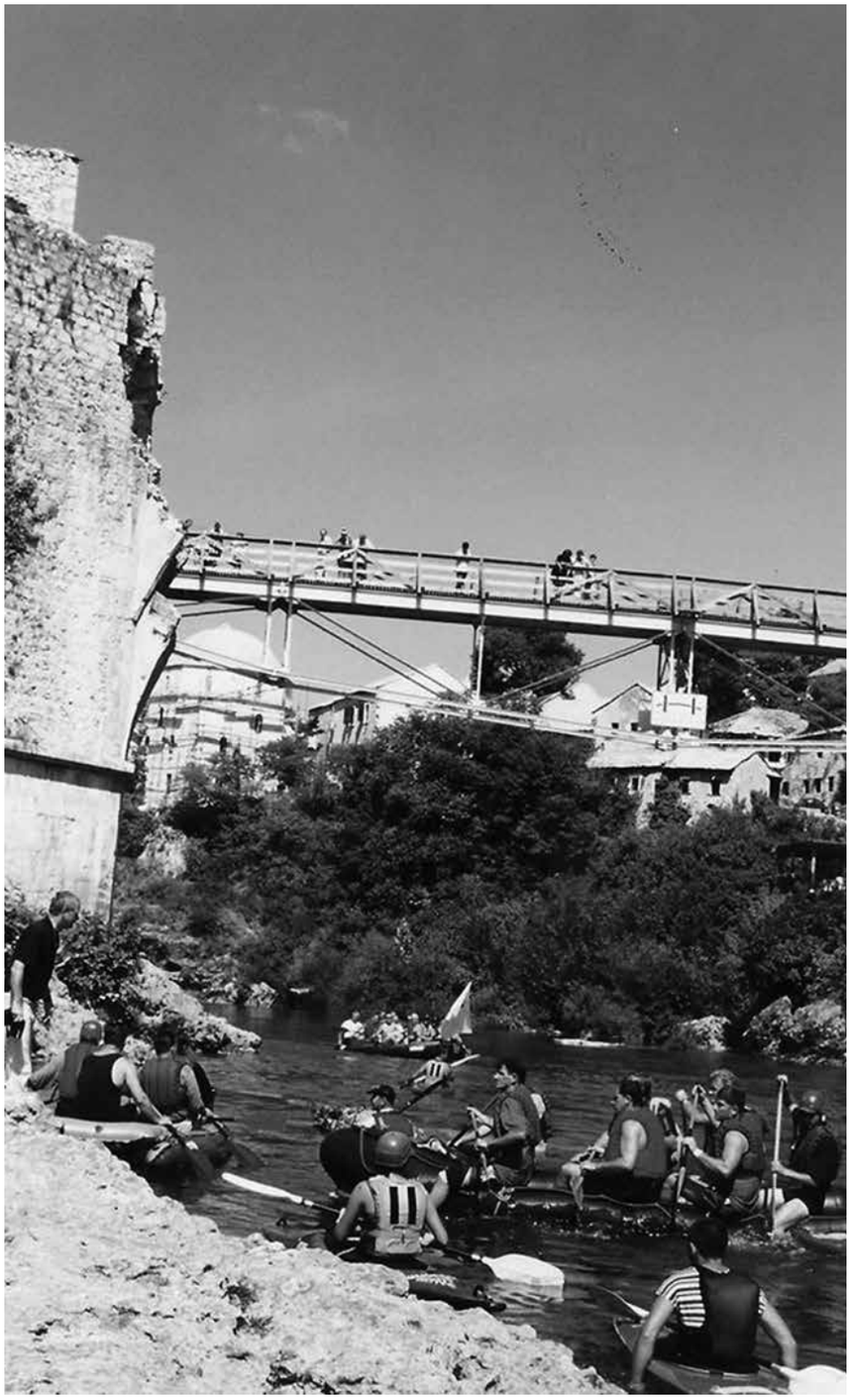

Rafting "Prijatelji Neretve", Mostar, 1996.

Rafting "Prijatelji Neretve", Mostar, 1996.

Organizacioni odbor raftinga "Prijatelji Neretve", Mostar, 1996.

Početak manifestacije "Mostarsko ljeto", Mostar, 1996.

Organizacioni odbor raftinga "Prijatelji Neretve", Mostar, 1996.

Organizacioni odbor raftinga "Prijatelji Neretve", Mostar, 1996.

Skupština FK "Velež", Mostar, 1996.

Fudbaleri FK "Velež" na prijemu, Mostar, 1996.

R. Ćišić, I. Dervišević, A. Bilić i E. Novaković sa otvaranje izložbe FK "Velež", Mostar, 1996.

Izložba FK "Velež", Mostar, 1996.

Izložba FK "Velež", Mostar, 1996.

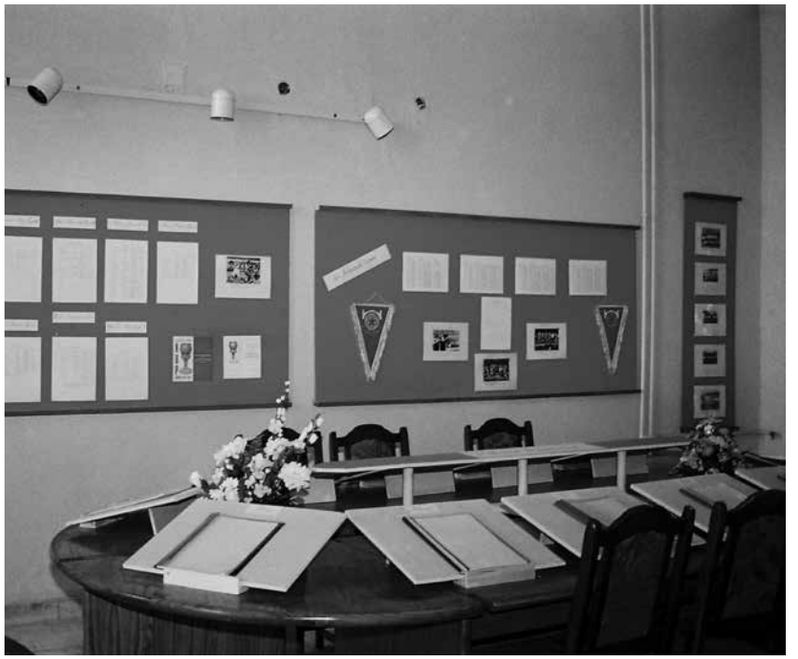

Izložba FK "Velež", Mostar, 1996.

Izložba FK "Velež", Mostar, 1996.

Delegacija na putu za Brisel, Sarajevo, 1994.

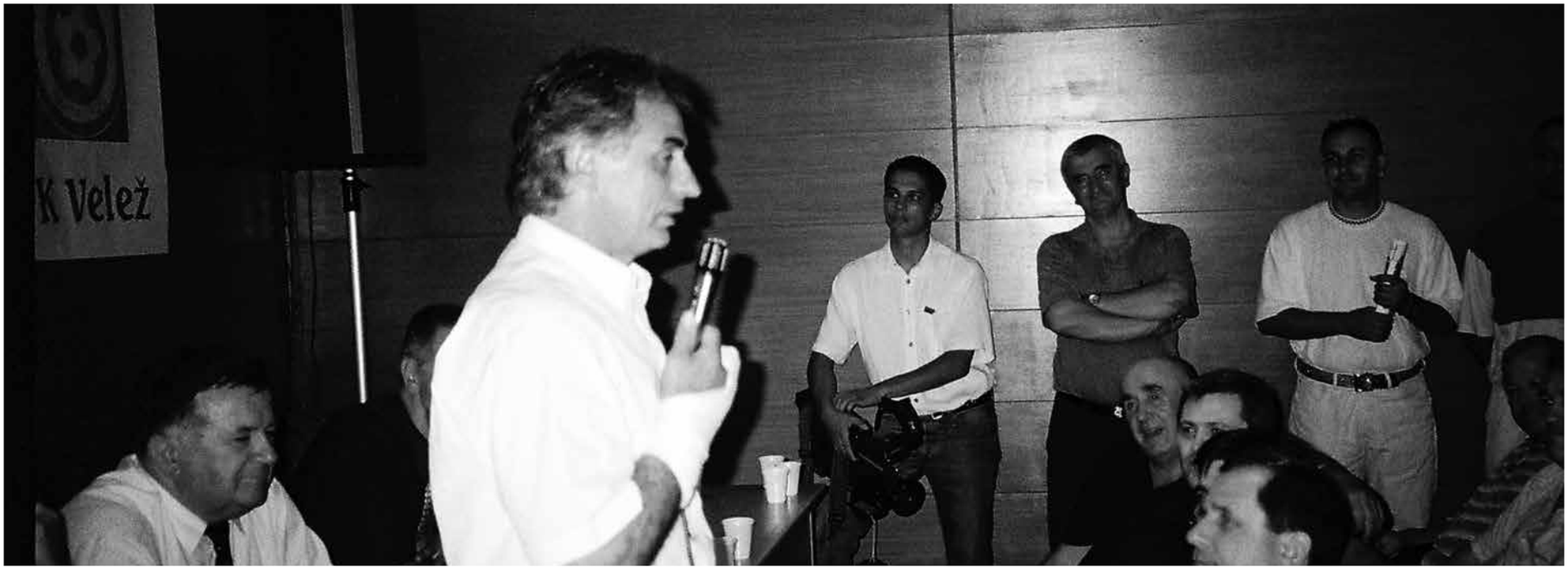

Obraćanje V. Halilhodžića na skupštini FK "Velež", Mostar, 1996.

M. Huseinagić, S. Temim, S. Balalić, M. Kajtaz i A. Kalajdžić, Mostar, 1996.

Plakati Veležovih utakmica, Mostar, 1999.

F. Mayor dodjeljuje medalju "Mahatma Gandhi", Mostar, 1996.

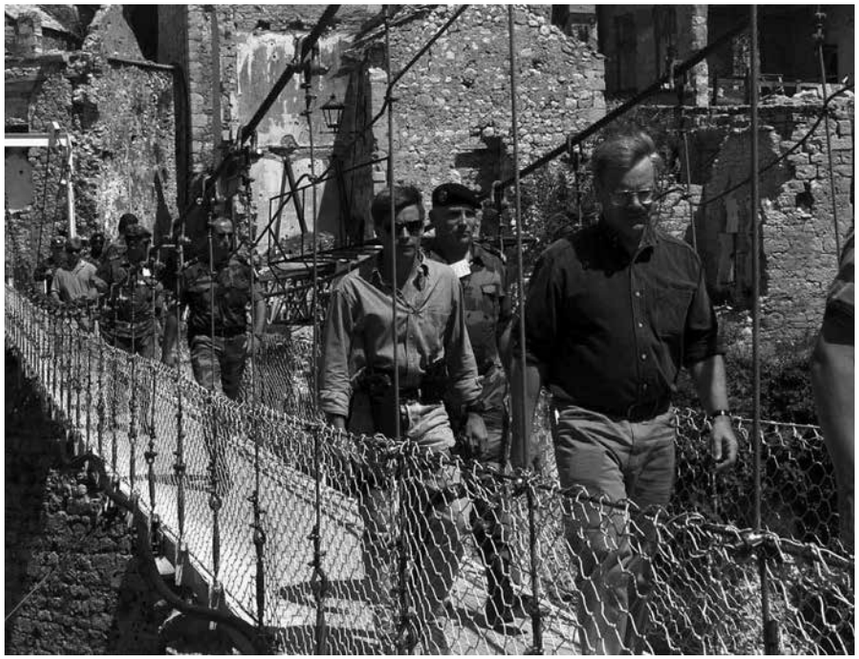

Delegacija SFOR-a u obilasku starog dijela grada, Mostar, 1996.

S. Oručević i F. Mayor u sjedištu UNESCO-a, Pariz, 1996.

Predstavljanje Fondacije za obnovu Starog mosta, Mostar, 2004.

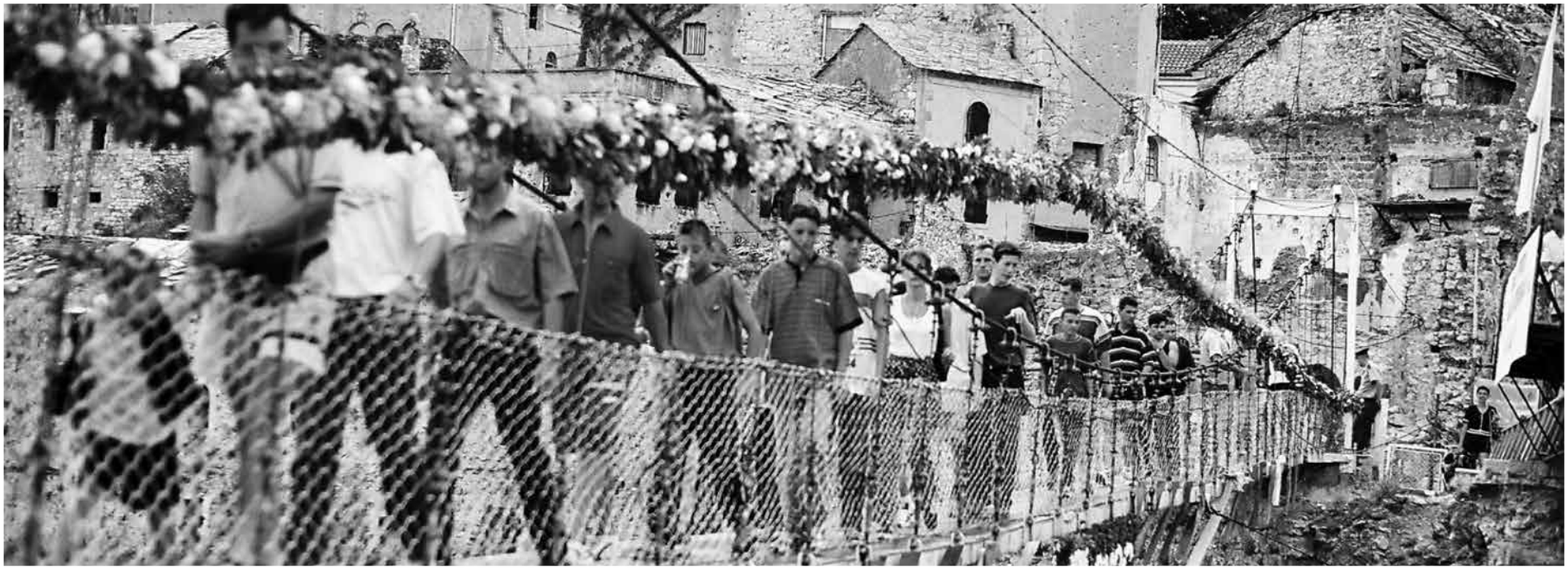

Defile skakača prije tradicionalnih skokova, Mostar, 1996.

S. Oručević, I. Prskalo i R. Holbrooke, Mostar, 2001.

Izvađeni dijelovi srušenog Starog mosta, Mostar, 2001.

Početak međunarodnog projekta obnove Starog mosta, Mostar, 2001.

Početak međunarodnog projekta obnove Starog mosta, Mostar, 2001.

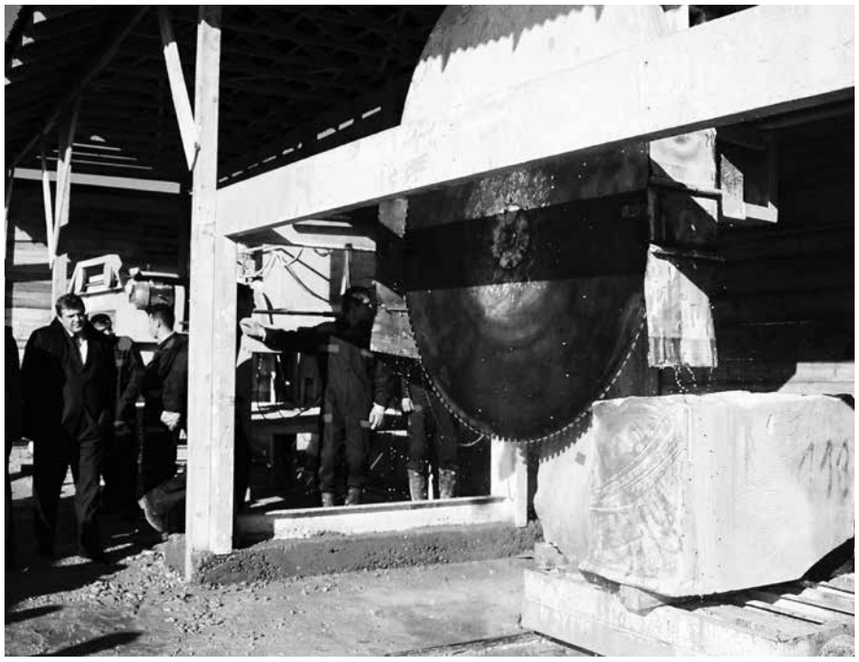

Početak međunarodnog projekta obnove Starog mosta, Mostar, 2001.

Ceremonija rezanja prvog kamena za luk Starog mosta, Mostar,

Međunarodni projekat obnove Starog mosta, Mostar

Međunarodni projekat obnove Starog mosta, Mostar

Međunarodni projekat obnove Starog mosta, Mostar,

F. Mayor, direktor UNESCO-a, Mostar

Međunarodni projekat obnove Starog mosta, Mostar

Međunarodni projekat obnove Starog mosta, Mostar, 2001.

Međunarodni projekat obnove Starog mosta, Mostar

Rekonstrukcija Starog mosta, Mostar

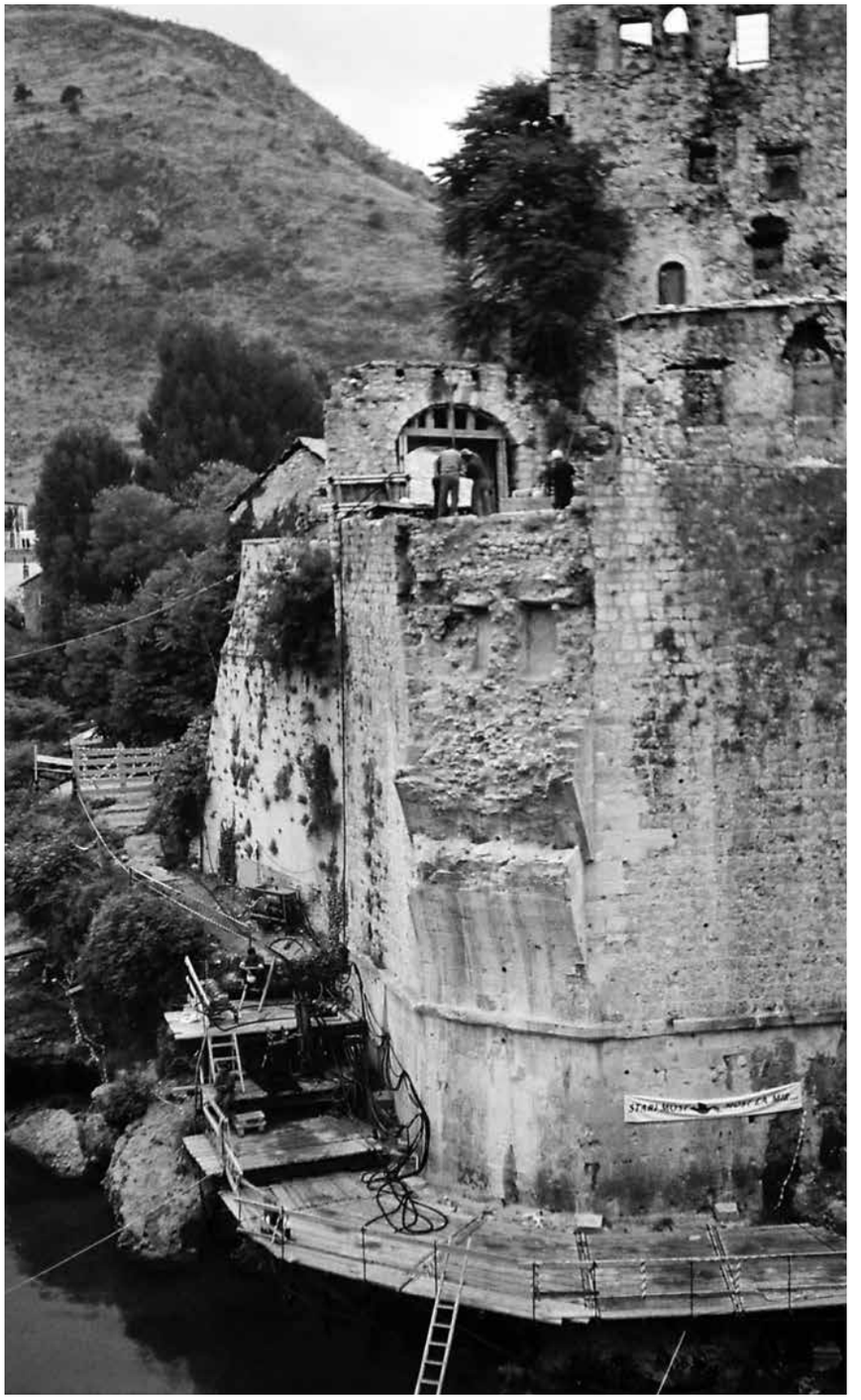

Rekonstrukcija Starog mosta, Mostar

Prezentacija projekta obnove Starog mosta ambasadorima EU, Mostar

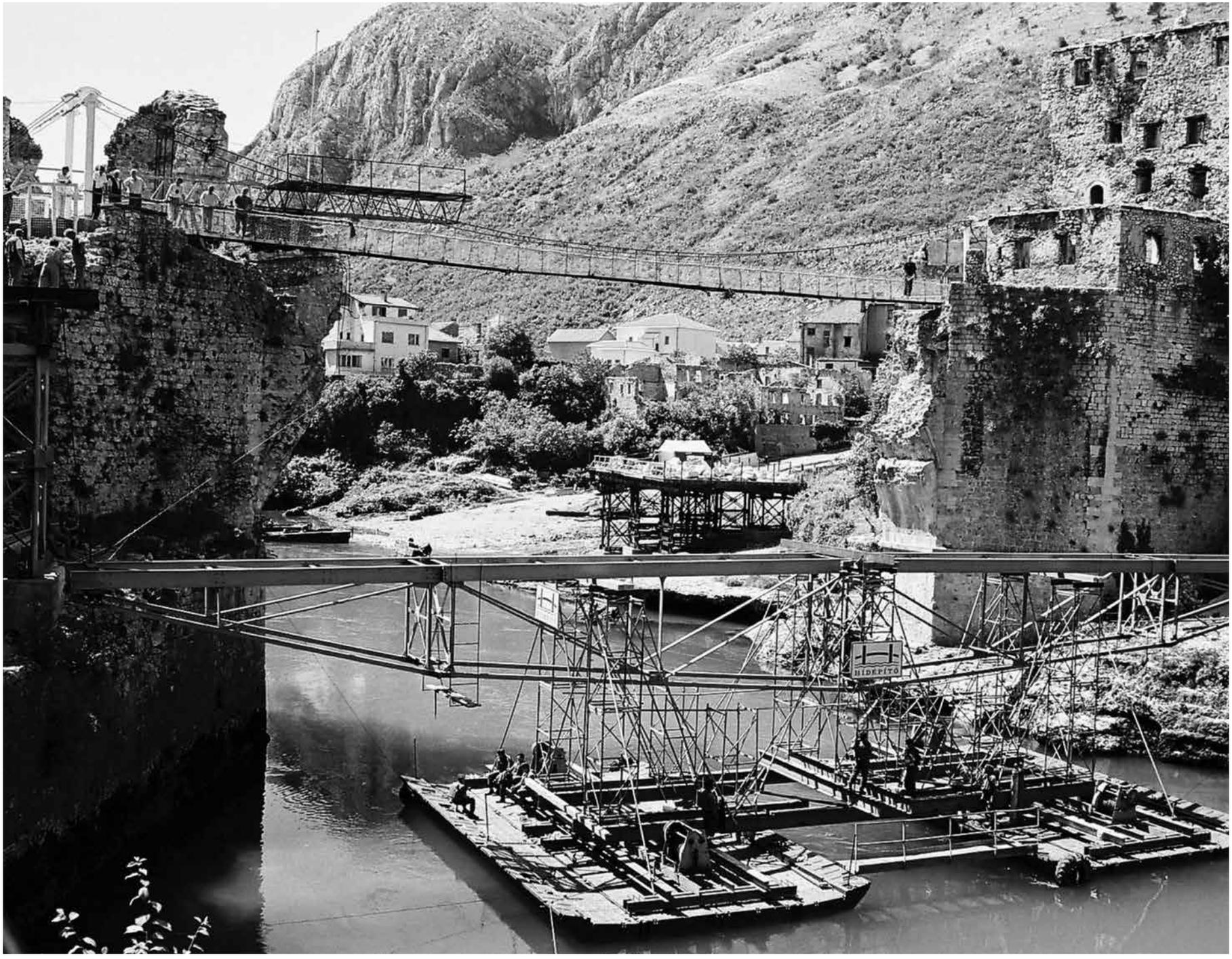

Međunarodni projekat obnove Starog mosta, Mostar

ZAJEDNIČKA DŽENAZA

Penava Fahir
(rah.Halil)
1954-1993

Čamo Alija
(Osman)
1965-1993

Čolić Dževad
(Osman)
1970-1993

Hasić Vahidin
(rah.Ilijas)
1972-1993

Husić Dževad
(Omer)
1975-1993

Šarančić Nazif
(Hamid)
1965-1993

Milojević Nenad
(Slobodan)
1968-1993

Mehić Zlatko
(rah.Safet)
1970-1993

Grizović Mimo
(Meho)
1971-1993

Čehić Senad
(Omer)
1964-1993

Aškraba Sabit
(rah.Meho)
1956-1993

Husić Esad
(Meho)
1958-1993

Obavještavamo rodbinu, prijatelje i saborce da će se dana 09.05.2008.god. (petak) u 16.00h na Trgu Musala obaviti zajednička dženaza za 12 pripadnika ARBiH zarobljenih u komandi 4.Korpusa ARBiH-Vranica i mučki ubijenih od zločinačke ruke bojovnika HVO-a, ekshumiranih iz masovne grobnice Rimski bunar – Goranci u maju 2007.godine.

Kolektivna dženaza ubijenim borcima iz zgrade "Vranica", Mostar, 2008.

Kolektivna dženaza ubijenim borcima iz zgrade "Vranica", Mostar, 2008.

Kolektivna dženaza ubijenim borcima iz zgrade "Vranica", Mostar, 2008.

Kolektivna dženaza ubijenim borcima iz zgrade "Vranica", Mostar, 2008.

Kolektivna dženaza ubijenim borcima iz zgrade "Vranica", Mostar, 2008.

Kolektivna dženaza ubijenim borcima iz zgrade "Vranica", Mostar, 2008.

Kolektivna dženaza ubijenim borcima iz zgrade "Vranica", Mostar, 2008.

Kolektivna dženaza ubijenim borcima iz zgrade "Vranica", Mostar, 2008.

Obraćanje E. Hume na dženazi ubijenim borcima iz zgrade "Vranica", Mostar, 2008.

G. Grahovac i Ž. Komšić na dženazi ubijenim borcima iz zgrade "Vranica", Mostar

Kolektivna dženaza ubijenim borcima iz zgrade "Vranica", Mostar, 2008.

S. Kljako, D. Ćemalović, A. Žuljević i N. Nikšić, Mostar, 2008.

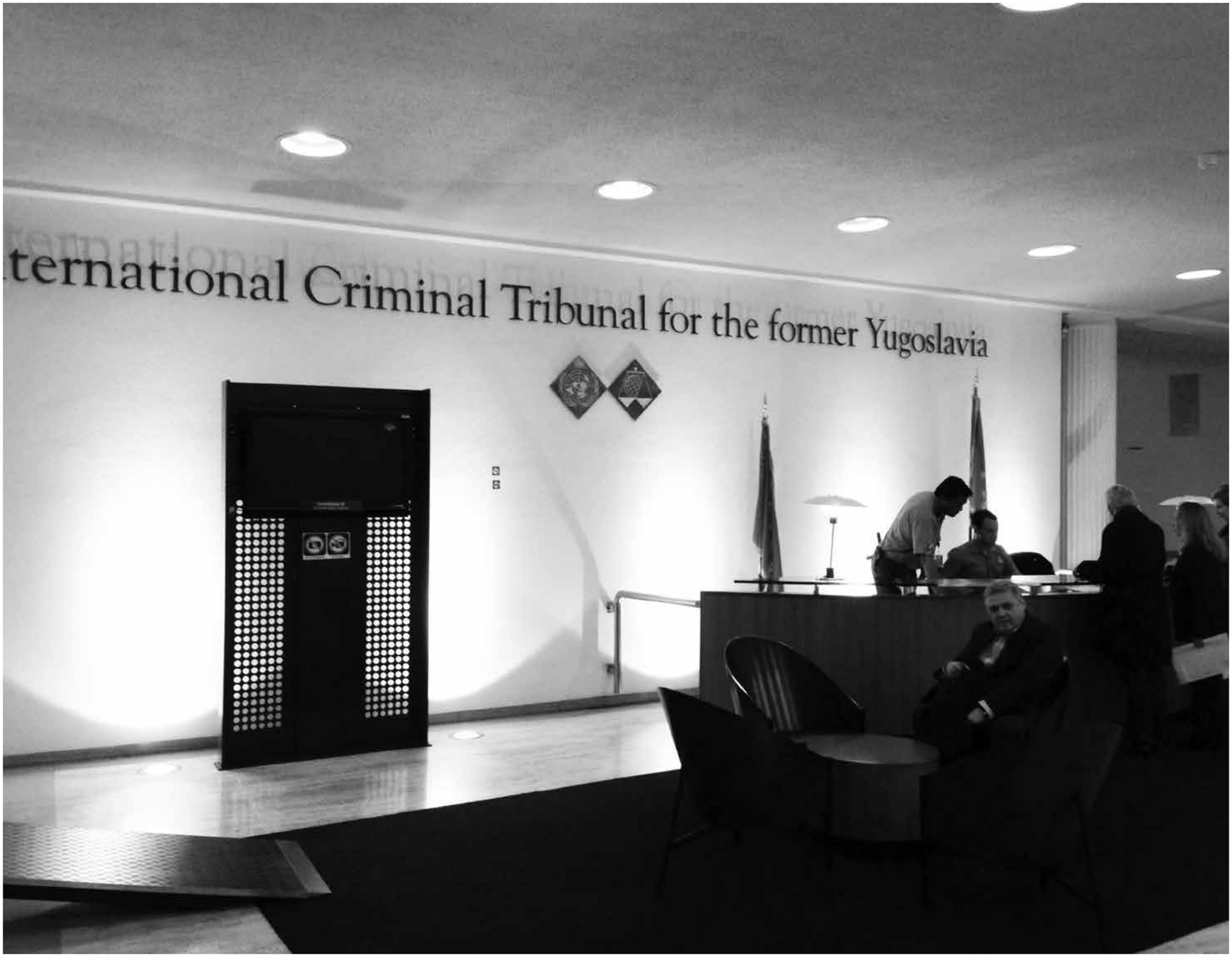

Detalj iz zgrade Suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, Hag, 2013.

A. Ahmić i S. Oručević, Hag, 2013.

S. Oručević, Hag, 2013.

Borci iz Mostara prisustvuju suđenju, Hag, 2017.

S. Oručević i A. Ahmić, Hag, 2017.

A. Hasić ispred zgrade Haškog tribunala, Hag, 2017.

S. Nožić, A. Behram i E. Humo, Hag, 2017.

Nakon izricanja konačne presude, Hag, 2017.

Nakon izricanja konačne presude, Hag, 2017.

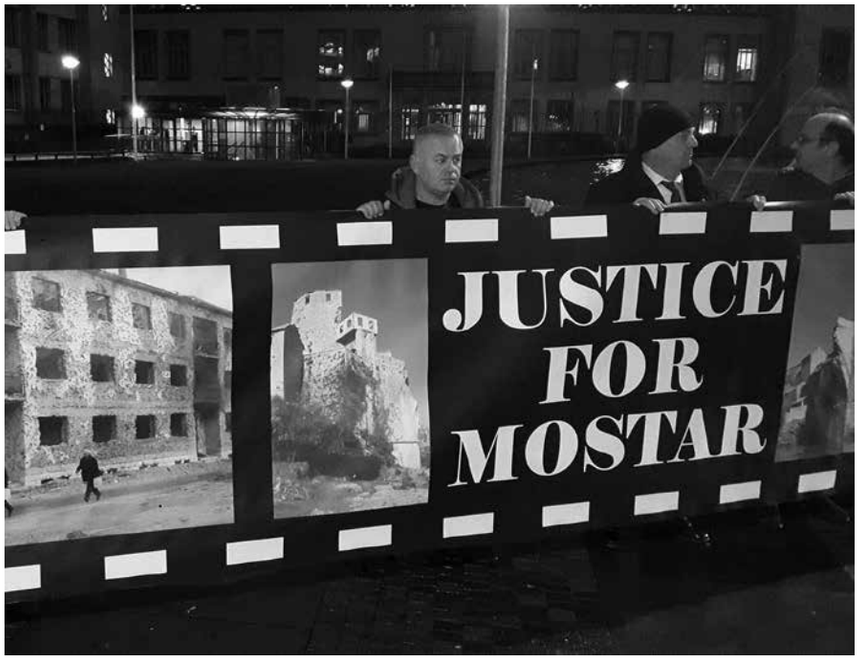

Mostarci sa transparentom ispred zgrade Haškog tribunala, Hag, 2017.

U iščekivanju presude Haškog tribunala, Mostar, 2017.

SPISAK POGINULIH U HERCEGOVAČKO-NERETVANSKOM KANTONU

(Svi spiskovi koji se navode u knjizi su dobijeni od nadležnih institucija)

Abaza (Husnija) Hivzo
Ačkar (Salko) Zulfo
Ačkar (Mujo) Himzo
Adilović (Murat) Nuhan
Agić (Bajro) Džafer
Agić (Mujo) Osman
Agić (Dževad) Alija
Agić (Ismet) Mehmed
Ahmethodžić (Dervo) Ferid
Ahmetović (Salko) Ćamil
Ahmić (Adil) Mustafa
Ajanić (Edhem) Senad
Ajanić (Hajrudin) Ernard
Ajanović (Huso) Šefik
Alađuz (Fejzo) Mirsad
Alagić (Avdo) Salih
Alajbegović (Mustafa) Nusret
Alibašić (Mustafa) Salih
Alibašić (Omer) Dževad
Alibegović (Atif) Ejub
Alibegović (Šefik) Miralem
Aličić (Osman) Nefa
Aličić (Osman) Bećir
Aličić (Halil) Mujo
Aličić (Alija) Halil
Aličić (Alija) Mehmed
Aličić (Huso) Alija
Alić (Mujo) Sakib
Alić (Alija) Dževad
Alić (Alija) Bećir
Alić (Halil) Suad
Alić (Nezir) Sulejman
Alić (Emir) Muharem
Alićušić (Huso) Sejo
Alihodžić (Ahmet) Mustafa
Alikadić (Muhamed) Zlatan
Alikadić (Faik) Halid
Alispahić (Ibrahim) Hamdija
Aljušaj (Murat) Muhamed
Amidžić (Meho) Selver
Andelija (Arif) Razim
Andrešić (Tomo) Stjepan
Anđić (Slavko) Dragic
Antić (Borivoje) Nebojiša
Arap (Ahmed) Mustafa
Arfadžan (Mustafa) Nazif
Arifović (Selmo) Nazif
Arnaut (Pašo) Šabo
Arnaut (Salih) Huso
Arnaut (Tahir) Nazif
Arnaut (Redžo) Alija
Aškraba (Džemil) Edin
Aškraba (Meho) Sabit
Avdibegović (Mujo) Alija
Avdić (Meho) Avdija
Avdić (Ahmet) Salko
Avdić (Halid) Salko
Avdić (Bego) Sabir
Avdić (Ahmet) Mithat
Avdić (Abid) Adem
Avdić (Nedžib) Esad
Avdić (Nazif) Mensur
Bahtijar (Huso) Mustafa
Bajgorić (Husnija) Željko
Bajić (Ahmet) Halil
Bajić (Džafo) Esad
Bajić (Šaban) Esad
Bajić (Halil) Mirsad
Bajramović (Tajko) Dževad
Bajramović (Ramiz) Erhad
Bajramović (Ahmet) Mirsad
Bajramović (Ramiz) Adis
Bajramović (Huso) Džanko
Bajramović (Ćamil) Nerzad
Bajramović (Ćamil) Izet
Bajramović (Junuz) Džemal
Bajrić (Ramo) Suljo
Bajrović (Fehim) Nedžad
Bakija (Bajazit) Kemal
Balalić (Meho) Elvira
Balavac (Salko) Sabahudin
Balavac (Osman) Alija
Balavac (Ahmet) Nusret
Balić (Mahmud) Senad
Balić (Hasan) Salko
Balić (Zajko) Hakija
Balić (Ramiz) Adis
Balić (Bajro) Ekrem
Balić (Smail) Idriz
Balić (Šerif) Amir
Balić (Duran) Fuad
Balić (Ahmet) Džemal
Balić (Zajko) Elvedin
Balić (Mehmed) Rasim
Balić (Džafer) Esad
Balić (Ahmet) Hasan
Baljić (Salko) Meho
Baljić (Meho) Esad
Banda (Duran) Osman
Baraković (Meho) Jusuf
Baralija (Mujo) Alija
Baralija (Osman) Hamid
Baralija (Bećir) Ahmet
Baralija (Muharem) Mustafa
Baralija (Alija) Adem
Baralija (Halil) Sejo
Baralija (Ahmet) Bećir
Bašić (Alija) Muharem
Bašić (Džemo) Enver
Bašić (Munib) Arif
Bašić (Selman) Šućrija
Bašić (Džafer) Ejub
Bašić (Džafer) Ethem
Bašić (Ethem) Husnija
Bašić (Ethem) Elvir
Bašić (Esad) Miralem
Bašić (Hamid) Mirsad
Bašić (Fehim) Edin
Bašić (Fehim) Emir
Bašić (Ismet) Šefko
Bašić (Derviš) Amel
Bašić (Mujo) Šaban
Bašić (Bećko) Mehmed
Bašić (Rašid) Samir
Bašić (Fejzo) Ahmo
Bašić (Sulejman) Smajo
Bašić (Smajo) Sulejman
Bašinac (Husein) Zajko
Batlak (Sidik) Senad
Batlak (Fadil) Senad
Batlak (Šefik) Hasan
Bebanić (Mehmed) Ekrem
Bečić (Salko) Enver
Bečić (Salko) Husein
Bečić (Ibrahim) Vensur
Bečić (Mustafa) Esad
Bečić (Halil) Mirsad
Bečirović (Arif) Ibro
Bećirović (Sretan) Menira
Bećirović (Halid) Vedran
Bećirović (Mehmed) Ferid
Bećirović (Mujo) Ibro
Beganović (Ahmet) Jusuf
Begeta (Osman) Osman
Begić (Nazif) Derviš
Begić (Arif) Ibrahim
Begić (Muhamed) Dženan
Begić (Daut) Nail
Begić (Ćamil) Mirsad
Beglerović (Uzeir) Edina
Beglerović (Ibrahim) Alija
Beglerović (Jusuf) Jasmin
Beglerović (Alija) Uzeir
Begović (Ibro) Šemsudin
Begović (Jusuf) Adis
Begović (Bećir) Senaid
Begović (Džafer) Edin
Begtašević (Omer) Esad
Beha (Kasim) Mehmed
Behram (Ibro) Aziz
Behram (Ibro) Muharem
Behram (Hilmo) Džemal
Belko (Zajko) Atif
Berberištanin (Kimeta) Izet
Berberović (Alija) Mustafa
Berić (Hasan) Semir
Berić (Osman) Halil
Berić (Huso) Ismet
Berić (Alija) Vahid
Berić (Juso) Šefik
Berilo (Vejsil) Senad
Berilo (Vejsil) Meho

Bešić (Osman) Jasmin
Bešo (Murat) Mustafa
Bešo (Huso) Fadil
Bešo (Hamzo) Ekrem
Biber (Zejnil) Jusuf
Biber (Selim) Alija
Biber (Zejnil) Mujo
Bijavica (Ibro) Hamid
Bilal (Salko) Mirsad
Bilal (Maše) Semir
Bilanović (Salko) Mehmedalija
Bilić (Džafer) Adis
Bilić (Refik) Almir
Bilić (Derviš) Sabit
Bišćević (Mustafa) Enes
Bjelić (Omer) Nedžad
Bjelić (Alija) Sead
Blagajac (Hamid) Almir
Boban (Cvitan) Ante
Bobar (Mehmed) Enver
Bobar (Muharem) Mumin
Bobar (Suljo) Sejad
Bobić (Ibrahim) Senad
Bobić (Salko) Džafer
Bobić (Šaban) Almir
Bojčić (Ahmet) Nijaz
Bojčić (Ahmet) Ramiz
Bojčić (Suad) Rešad
Bojčić (Jusuf) Suad
Boloban (Dervo) Derviš
Boloban (Alija) Mujaga
Boloban (Alija) Rešid
Boloban (Mujo) Haris
Boloban (Redžo) Salko
Boloban (Alaga) Elvir
Borić (Šaban) Mustafa
Boškailo (Salko) Mirsad
Boškailo (Osman) Suad
Boškailo (Husein) Bećir
Boškailo (Himzo) Semir
Boškailo (Huso) Ibro
Božić (Osman) Zijad
Brajević (Mustafa) Alija
Brajević (Mustafa) Kasim
Brajević (Nezir) Jusuf
Brajević (Adem) Senad
Bralj (Ahmet) Omer
Bralj (Meho) Ahmet
Bralj (Ibrahim) Mirsad
Bralj (Meho) Ibrahim
Bratić (Aziz) Emir
Bratić (Šerif) Mirzo
Brekalo (Salih) Fikret
Brekalo (Murat) Meho
Brekalo (Ramo) Almir
Brekalo (Omer) Ibrahim
Brekalo (Mustafa) Jasmin
Brekalo (Sabit) Raifa
Brezac (Himzo) Dževad
Brkan (Mumin) Duran
Brkan (Alija) Edin
Brkan (Bešir) Salko
Brkan (Mumin) Meho
Brkić (Selim) Zijo
Brkić (Sulejman) Salih
Brković (Arif) Nazif
Brković (Džano) Edin
Brktaš (Đulaga) Ramiz
Bubalo (Ramo) Esad
Bucman (Omer) Rasim
Bucman (Mujo) Ahmet
Budim (Fadil) Semir
Bulić (Alija) Halil
Bulić (Ibro) Meho
Buljubašić (Osman) Ahmed
Burić (Kemal) Mustafa
Busuldžić (Hamdija) Aziz
Bušra Kemal
Buturović (Džafer) Amir
Buzaljko (Meho) Hivzo
Buzaljko (Muhamed) Sead
Cero (Ibro) Almir
Cero (Mujo) Šerif
Cerovina (Mehmed) Uzeir
Cokoja (Fadil) Samir
Cokoja (Atif) Ramiz
Cokoja (Šerif) Đulejman
Crnalić (Meho) Junuz
Crnomerović (Ramo) Rasim
Crnomerović (Omer) Emin
Crnomerović (Ćamil) Nezir
Čadra (Zulfo) Omer
Čagalj (Salko) Šemso
Čajić (Selim) Muamer
Čajić (Salko) Edhem
Čakalović (Hajro) Željko
Čamo (Ibro) Fadil
Čamo (Mujo) Mujo
Čamo (Osman) Alija
Čampara (Hajro) Hajrudin
Čaušević (Hamid) Himzo
Čeho (Milan) Slobodan
Čelebić (Huso) Hasan
Čevra (Salko) Sabrija
Čevro (Bećir) Mirsad
Čiča (Šerif) Ibro
Čiča (Šerif) Šefik
Čilić (Meho) Ismet
Čilić (Fejzo) Ibrahim
Čilić (Osman) Mustafa
Čilić (Nazif) Salem
Čilić (Šaban) Halid
Čilić (Mustafa) Ismet
Čilić (Osman) Ramiz
Čohković (Mehmed) Derviš
Čolaković (Duran) Dervo
Čolaković (Selim) Ibro
Čolaković (Ahmet) Hasan
Čolaković (Mujo) Smail
Čolaković (Alija) Halil
Čolić (Dervo) Enver
Čolić (Dervo) Hakija
Čolić (Alija) Ahmet
Čolić (Omer) Emir
Čolić (Osman) Dževad
Čolić (Ibro) Jusuf
Čomaga (Osman) Nezir
Čomor (Zulfo) Enes
Čomor (Duran) Selim
Čomor (Ahmet) Meho
Čomor (Ahmet) Ramiz
Čomor (Hadže) Elvedin
Čopelj (Meho) Fikret
Čopelj (Smail) Ibrahim
Čopelj (Dervo) Izet
Čopelj (Smail) Esad
Čopelj (Dervo) Šerif
Čopelj (Smail) Vahid
Čorbadžić (Ilijas) Almir
Čorbadžić (Fikret) Admir
Čorbadžić (Nurija) Miralem
Čorda (Ekrem) Erman
Čorda (Zulfo) Omer
Čukas (Bajro) Nusret
Čukas (Ramo) Duran
Čustović (Bećir) Nazif
Čustović (Esad) Rašid
Čustović (Nijaz) Elvir
Čustović (Murat) Mirzo
Čustović (Hasan) Hamdija
Čustović (Hasan) Rušid
Čustović (Rušid) Derviš
Ćatić (Salko) Meho
Ćatić (Mustafa) Senad
Ćatić (Ibro) Mujo
Ćatić (Salko) Adem
Ćatić (Osman) Ibro
Ćatić (Mujo) Meho
Ćatić (Jusuf) Esad
Ćatić (Duran) Ramo
Ćatić (Mustafa) Smajo
Ćatić (Juso) Ibro
Ćatić (Dervo) Šefko
Ćatić (Alija) Salko
Ćatić (Bećir) Ramo
Ćatović (Zajko) Amir
Ćatović (Zajko) Sabir
Ćatović (Salko) Zajko
Ćatović (Bajro) Amir
Ćatović (Ćamil) Hajrudin
Ćatović (Ismet) Emin
Ćatović (Murat) Ismet
Ćatović (Ćamil) Refik
Ćatović (Ćamil) Ševko
Ćatović (Salko) Zajko
Ćehić (Arif) Mirsad
Ćehić (Omer) Senad
Ćemalović (Asim) Muhamed
Ćenanović (Muhamed) Haris
Ćiber (Mujo) Nijaz
Ćibo (Selver) Hidajet
Ćibo (Nezir) Mustafa
Ćibo (Šerif) Junuz

Ćimić (Hadžo) Smajo
Ćimić (Osman) Šemsudin
Ćimić (Adem) Sabit
Ćimić (Derviš) Nermin
Ćimić (Osman) Šemsudin
Ćimić (Fehim) Semir
Ćišić (Ismet) Armin
Ćišić (Vahdet) Sead
Ćišo (Salko) Vernes
Ćišo (Mujo) Huso
Ćišo (Halil) Atif
Ćorić (Mustafa) Đenan
Ćorić (Alija) Ramo
Ćorić (Salko) Idriz
Ćorić (Huso) Himzo
Ćorić (Huso) Hajro
Ćorić (Hasan) Ramiz
Ćorić (Osman) Zaim
Ćorić (Ibro) Halil
Ćorić (Adem) Hasan
Ćorojević (Mujo) Husnija
Ćosić (Mehmed) Zekerijah
Ćosić (Bećir) Hazim
Ćosić (Salko) Omer
Ćulov (Abid) Ćamil
Ćupina (Hasan) Smail
Ćupina (Enver) Miralem
Ćurić (Ahmet) Salih
Ćurt (Hajdar) Rašid
Ćurulija (Ahmet) Ramiz
Daguda (Ismet) Mensud
Damjanović (Nikola) Kojo
Dandić (Sulejman) Mustafa
Dautbegović (Safet) Hamdija
Dedajić (Ismet) Mensud
Dedić (Mustafa) Džemil
Dedić (Ahmet) Ramiz
Dedić (Dervo) Ramo
Dedić (Salih) Esad
Dedić (Osman) Alija
Dedić (Omer) Nurif
Dedić (Hasan) Amir
Dedić (Ismet) Džafer
Dedić (Ahmet) Hajdar
Dedović (Ramo) Bećir
Dedović (Sulejman) Miralem
Dejanić (Sulejman) Vedran
Dejkić (Mustafa) Nusret
Delalić (Salem) Mirsad
Delalić (Nail) Mirsad
Delić (Ahmet) Ahmet
Delić (Muhamed) Esad
Delić (Mustafa) Mahir
Delija (Salko) Fehim
Demić (Smail) Kemal
Demić (Mustafa) Miralem
Demić (Salih) Edin
Demir (Huso) Ibro
Demirović (Derviš) Sulejman
Demirović (Vejsil) Daut
Demirović (Meho) Selim
Demirović (Zahir) Mirsad
Demirović (Asim) Dževad
Demirović (Mustafa) Fata
Denjo (Hasan) Esad
Dervić (Salko) Maho
Derviškadić (Muhamed) Ferid
Derviškadić (Husref) Hasan
Dervoz (Asim) Faruk
Dilberović (Džemo) Dževad
Dilberović (Omer) Semir
Dilberović (Ćamil) Safet
Dizdar (Ekrem) Sead
Dizdar (Osman) Hifzija
Dizdarević (Mustafa) Senko
Dlakić (Alija) Salem"
Dlakić (Hasan) Meho
Dlakić (Hasan) Muharem
Domazet (Hasan) Dino
Domazet (Ibro) Džamal
Drežnjak (Nazif) Emir
Drkić (Bego) Mensud
Drlje (Zlatan) Ivica
Drljević (Ibrahim) Esad
Drljević (Hamid) Hašim
Drljević (Mustafa) Sabahudin
Drljević (Enver) Dragan
Drljević (Mehmed) Salih
Droce (Adem) Kemal
Droce (Alija) Almir
Droce (Ismet) Senada
Dugalić (Alija) Adem
Dumpor (Halil) Mujo
Dumpor (Osman) Hajrudin
Dumpor (Hasan) Zahid
Dumpor (Omer) Munira
Dumpor (Salko) Šaćir
Dumpor (Ibrahim) Hilmo
Dumpor (Salo) Dževad
Dumpor (Mujo) Šaban
Duraković (Esad) Edin
Duraković (Alija) Džemo
Duraković (Juso) Ismet
Duraković (Meho) Asim
Duran (Mujo) Beksud
Duranović (Osman) Redžo
Duranović (Redžo) Sulejman
Durić (Huso) Meho
Duvnjak (Salko) Ramiz
Duvnjak (Mumin) Mujo
Duvnjak (Dervo) Zehro
Duvnjak (Mujo) Duran
Duvnjak (Mujo) Hasan
Duvnjak (Mujo) Izet
Duvnjak (Huso) Omer
Džaferagić (Mugdim) Jasmun
Džafić (Alija) Mirsad
Džafić (Alija) Šaban
Džafić (Nezir) Irfan
Džafić (Meho) Hasan
Džajić (Mujo) Omer
Džajić (Ahmet) Alija
Džajić (Salko) Salih
Džanković (Jusuf) Avdo
Džanković (Ahmet) Fadil
Džebo (Mustafa) Enes
Džeko (Mehmed) Murat
Džeko (Avdo) Mensud
Džeko (Mujo) Nusret
Džeko (Šućrija) Mirsad
Dželilović (Mustafa) Fadil
Džemić (Huso) Halil
Dževlan (Osman) Salko
Dževlan (Nurko) Fehim
Džiho (Mustafa) Fadil
Džiho (Salko) Ramiz
Džiho (Ćamil) Ekrem
Džiho (Salko) Hasan
Džiho (Mumin) Salko
Džiho (Arif) Šećo
Džiho (Omer) Meho
Džino (Ibrahim) Salem
Džino (Atif) Ibrahim
Džino (Azim) Ahmet
Džino (Ismet) Nedžad
Džino (Ćamil) Selim
Džino (Mujo) Senad
Džinović (Asim) Alica
Džoklo (Asim) Abdulah
Džolota (Husnija) Esad
Džomba (Šaban) Husein
Džubur (Sajto) Fuad
Džubur (Musa) Ćamil
Džubur (Malik) Amir
Džubur (Malik) Elvedin
Đelmo (Nazif) Mumin
Đelmo (Nazif) Sead
Đidelija (Nasuf) Nusret
Đidelija (Ramo) Asim
Đipa (Rasim) Haris
Điver (Avdo) Jasmin
Đonko (Imšir) Mirsad
Đonko (Ibrahim) Mustafa
Đonko (Alija) Safet
Đonko (Hadže) Hasan
Đono (Safet) Mustafa
Đono (Hoso) Selvedin
Đono (Salko) Huso
Đono (Ramo) Senihad
Đozo (Osman) Galib
Đuderija (Asim) Almir
Đulić (Mujo) Salem
Đulić (Omer) Vejsil
Đulić (Ahmet) Meho
Đuliman (Meho) Mirsad
Đulmez (Tahir) Ibro
Đulmez (Alija) Nijaz
Eglenović (Huso) Salko
Elezović (Ćamil) Dagmar
Elezović (Nazif) Osman
Elezović (Numan) Nusret
Elezović (Reuf) Edmir
Eminagić (Adil) Goran
Eminović (Muho) Smajo

Eskija (Hamed) Suljo
Fajić (Omer) Bećir
Falan (Šaban) Džemal
Falan (Redžo) Avdo
Fale (Sabrija) Dževad
Fale (Hasan) Sejdo
Fatić (Osman) Faruk
Fazlagić (Sadik) Nijaz
Fazlagić (Rasim) Almir
Fazlagić (Bećir) Aziz
Fazlić (Ramo) Mirsad
Ferhatbegović (Vejsil) Đemal
Festić (Jusuf) Safet
Filandra (Zulfo) Ibrahim
Fink (Dragutin) Jadranko
Fišić (Duran) Izudin
Fišić (Ahmed) Ahmed
Frko (Zijad) Zanin
Frko (Ahmet) Nadan
Fulin (Rašid) Nedžad
Gabela (Hasan) Ibro
Gabela (Šaćir) Esmir
Gabela (Ćamil) Mirsad
Gačanica (Alija) Muhamed
Gačanin (Osman) Semir
Gačić (Kemal) Armin
Gadara (Ibro) Dervo
Gadara (Ibro) Alija
Gadžo (Alija) Emin
Gagula (Jusuf) Haris
Gakić (Hasan) Omer
Gakić (Ramo) Ibrahim
Gakić (Avdo) Rahman
Gakić (Mujo) Senad
Gakić (Fehim) Šefik
Gakić (Hamid) Mirsad
Gakić (Hamid) Edin
Gaković (Alija) Omer
Gaković (Osman) Mirsad
Gaković (Hajdar) Osman
Galijašević (Mehmed) Ćamil
Galuza (Aleksandar) Zoran
Gašević (Emin) Bertan
Gaši (Hamdija) Ragib
Gaštan (Dervo) Esad
Gaštan (Šaćir) Ibro
Gaštan (Mumin) Nedžad
Gaštan (Mumin) Emir
Gaštan (Ramo) Salko
Gavranović (Mirsad) Sead
Glumac (Ahmet) Selim
Glušćević (Hamed) Safet
Gogić (Safet) Dragi
Golić (Hamid) Salko
Golić (Rašid) Edin
Gološ (Omer) Zulfo
Gološ (Hajro) Senad
Gološ (Alija) Sead
Gološ (Halil) Murat
Gološ (Ibro) Ramiz
Gološ (Dervo) Rasim
Gološ (Hasan) Mujo
Gološ (Ramo) Izedin
Gorančić (Mujo) Huso
Gorančić (Redžo) Šefik
Gorančić (Ibro) Mirsad
Gosto (Jusuf) Hamid
Gosto (Avdo) Huso
Gosto (Avdo) Salko
Gosto (Omer) Enez
Gosto (Arif) Mirsad
Graho (Šerif) Ibrahim
Grcić (Munib) Elvedin
Grcić (Munib) Emir
Grcić (Mehmed) Dženan
Grcić (Spaho) Fazlo
Grcić (Hamo) Abaz
Grcić (Meho) Nijaz
Grebović (Asim) Enes
Grebović (Bećko) Asim
Grebović (Bećko) Ifet
Grebović (Mustafa) Izet
Grebović (Izet) Keneth
Grebović (Bajro) Hajro
Greljo (Salko) Halim
Grizović (Meho) Mimo
Grljević (Sabrija) Ćamil
Gubeljić (Muhamed) Safet
Gudić (Kasim) Muharem
Gudić (Omer) Alija
Guzin (Halil) Mustafa
Habibija (Uzeir) Osman
Habibija (Fehim) Ermin
Habibija (Šerif) Dževad
Habul (Šefkija) Amir
Habul (Rašid) Semir
Haćimić (Mustafa) Zekerijah
Hadžajlija (Šerif) Adis
Hadžajlija (Avdo) Halil
Hadžajlija (Fehim) Smajo
Hadžalić (Adem) Senad
Hadžavdija (Avdija) Ramiz
Hadžialić (Muhamed) Zenaid
Hadžić (Sulejman) Ahmed
Hadžić (Đulaga) Samir
Hadžić (Shmet) Fadil
Hadžić (Meho) Dinko
Hadžiomerović (Sule) Ćamil
Hajdar (Ćamil) Hasan
Hajdar (Zajko) Alija
Hajdar (Nazif) Miralem
Hajdarević (Alija) Enver
Hajdarević (Salko) Džemal
Hajdarović (Hasan) Zlatko
Hajdarović (Salko) Adem
Hajdarović (Huso) Senad
Hajdarović (Ahmet) Elvir
Hajder (Osman) Šefajet
Hajduk (Alija) Halid
Hajrović (Aziz) Seid
Hakalović (Redžo) Said
Hakalović (Zaim) Sabit
Hakalović (Ismet) Nihad
Hakalović (Osman) Himzo
Hakalović (Mustafa) Šefik
Hakalović (Safet) Muhamed
Halebić (Enes) Alis
Halilhodžić (Ismet) Halid
Halilović (Hašim) Lato
Halilović (Muharem) Mustafa
Halilović (Ibro) Huso
Halvadžija (Halil) Mirsad
Hamšić (Huso) Said
Hamšić (Avdo) Tahir
Hamšić (Juso) Huso
Hamzić (Osman) Huso
Handžar (Meho) Abdulah
Hanić (Omer) Denijal
Hanić (Numo) Mujo
Hanić (Ibro) Senad
Hanić (Ibro) Ćamil
Hanić (Omer) Denijal
Hanivin Mehemed
Harambašić (Began) Smail
Harmandić (Salko) Nenad
Hasanbegović (Smajo) Asim
Hasanbegović (Hilmo) Edin
Hasanbegović (Adem) Suad
Hasanbegović (Ibro) Aziz
Hasanović (Mehmed) Mehmedalija
Hasić (Jusuf) Omer
Hasić (Ilijas) Vahidin
Hebib (Izet) Admir
Hebibović (Adem) Miralem
Hebibović (Halil) Ekrem
Hebibović (Ahmet) Adem
Hebibovuć (Omer) Ibro
Hejub (Zahir) Bešir
Hejub (Avdo) Muho
Hejub (Avdo) Mustafa
Helbet (Mustafa) Muharem
Herić (Bajro) Nail
Herić (Sabit) Dževad
Hero (Salko) Almir
Hero (Muharem) Hamdo
Hero (Fikret) Mirsad
Hero (Mujo) Mustafa
Hero (Asim) Said
Hero (Sulejman) Vejsil
Hero (Ibro) Fata
Hero (Avdo) Avdo
Hero (Avdo) Halem
Hero (Suljo) Abaz
Hero (Adem) Sabahudin
Hero (Ćamo) Mehmed
Hero (Hamdo) Hamed
Hero (Vejsil) Salko
Hero (Mehmed) Sead
Hidović (Zićrija) Jusuf
Hindić (Bećir) Ramiz
Hodić (Vejsil) Mustafa
Hodžić (Halil) Omer
Hodžić (Hasan) Ibrahim
Hodžić (Salko) Alija

Hodžić (Omer) Ibrahim
Hodžić (Hasan) Safet
Hodžić (Mehmed) Muharem
Hodžić (Ćamil) Amir
Hodžić (Enes) Mirsad
Hodžić (Meho) Šemsudin
Hodžić (Hrusto) Mehmed
Hodžić (Mujo) Edin
Hodžić (Salko) Amir
Hondo (Jusuf) Emir
Hondžo (Ejub) Haris
Hot (Džafer) Mirsad
Hrinić (Meho) Huso
Hrnjica (Muharem) Mirsad
Hrnjica (Hamdo) Zahir
Hrnjica (Đulejman) Enver
Hrnjica (Uzeir) Ramiz
Hrnjica (Jusuf) Sadik
Hrnjica (Salih) Aziz
Hubana (Hajrudin) Almir
Hubanić (Himzo) Mustafa
Hubijar (Ramiz) Izet
Hujdur (Salko) Džafer
Hujdur (Djemal) Osman
Hujdur (Husnija) Midhat
Humačkić (Ramo) Nedžad
Humačkić (Ahmet) Senad
Humo (Ibrahim) Emir
Humo (Džemal) Mirza
Husić (Abid) Miralem
Husić (Mumin) Arif
Husić (Mumin) Junuz
Husić (Meho) Esad
Husić (Omer) Dževad
Huskić (Salko) Šefik
Husković (Smail) Azer
Husković (Nijaz) Hamo
Husković (Muslija) Denis
Husković (Omer) Nedžad
Husković (Hasan) Fađa
Husnić (Mujo) Dervo
Husnić (Meho) Halil
Husnić (Selim) Ramiz
Husnić (Meho) Izedin
Husnić (Huso) Selim
Husnić (Alija) Šefik
Husnić (Alija) Ahmet
Husnić (Mehmed) Omer
Husnić (Mehmed) Adem
Husnić (Alija) Nusret
Husnić (Alija) Himzo
Husnić (Bećir) Meho
Husović (Omer) Ramiz
Husović (Šefkija) Šerif
Husović (Osman) Šućro
Husović (Dervo) Mirsad
Husrep (Alija) Enver
Ibrulj (Munib) Mustafa
Imamović (Hamid) Huso
Imamović (Habib) Smail
Imamović (Goran) Zoran
Imamović (Salko) Aziz
Imamović (Muharem) Pašaga
Isailović (Dragica) Zoran
Isak (Mustafa) Zijad
Isaković (Omer) Ibrahim
Isaković (Omer) Armin
Isić (Osman) Safet
Isić (Ibrahim) Mumin
Isić (Sejfo) Jasmin
Islamović (Ejub) Enes
Islamović (Alija) Safet
Islamović (Velija) Velid
Isović (Delija) Adis
Jaganjac (Halil) Arif
Jahić (Mehmed) Seadin
Jahić (Mehmed) Emir
Jahić (Ibro) Senaid
Jahić (Ibro) Sulejman
Jahić (Sulejman) Sanel
Jahić (Salko) Halis
Jakirović (Bahrudin) Edin
Jamaković (Ahmet) Kasim
Jamaković (Hasan) Ramiz
Japalak (Safet) Adem
Jaranović (Ismet) Haris
Jarić (Safet) Zaim
Jašarević (Ćamil) Dževad
Jašarević (Alija) Nedžad
Jašarević (Asim) Mirsad
Jazvin (Huso) Asim
Jazvin (Huso) Emir
Jazvin (Alija) Kemal
Jazvin (Hadže) Hamid
Jazvin (Ibrahim) Ramiz
Jeleśković (Ismet) Danijel
Jelovac (Meho) Mujo
Jelovac (Šaban) Tarik
Jelovac (Osman) Esad
Jelovac (Alija) Mehmed
Jelovac (Osman) Jusuf
Jelovac (Salko) Mustafa
Jelovac (Meho) Ismet
Jović (Štefica) Tomislav
Jugo (Meho) Uzeir
Jugo (Asim) Miralem
Jugo (Asim) Amira
Jugo (Salko) Džemal
Jugo (Husnija) Almir
Jugo (Smail) Amir
Jugović (Avdo) Miralem
Jugović (Vejsil) Mithat
Juklo (Salko) Arif
Juklo (Ibro) Enes
Juklo (Ibro) Jasmin
Juklo (Adem) Mirzo
Juklo (Bajro) Alija
Junuzović (Feriz) Osman
Jurić (Vlado) Nenad
Jurković (Božo) Goran
Jusufbegović (Nezir) Ibrahim
Jusufović (Ibro) Šaćir
Jusufović (Nurija) Aziz
Jusupović (Ibrahim) Abaz
Kadić (Tashin) Sead
Kadić (Fadil) Šaćir
Kadribegović (Mujo) Smajo
Kadrić (Alija) Adis
Kadrić (Ismet) Edin
Kafadar (Mustafa) Sulejman
Kahvo (Alija) Hasan
Kajan (Selim) Alija
Kajan (Alija) Mehmed
Kajan (Nazif) Miralem
Kajić (Mustafa) Omer
Kajić (Alija) Salih
Kajić (Ekrem) Edin
Kajtaz (Ismet) Nermin
Kalaba (Mustafa) Faris
Kalajdžić (Muhamed) Nedžad
Kalajdžić (Salko) Ahmet
Kaltak (Hamdo) Hasan
Kamerić (Salih) Hasan
Kaminić (Ahmet) Ahmet
Kaminić (Halil) Hasan
Kaminić (Halil) Husein
Kaminić (Salko) Mustafa
Kaminić (Salko) Mujo
Kaminić (Mujo) Vahid
Kamiš (Osman) Salko
Kamiš (Duran) Ramiz
Kapetanović (Hamdija) Imad
Kapetanović (Mustafa) Sreten
Kapidžić (Avdo) Saša
Kaplan (Omer) Nuhan
Kara (Ibro) Ahmet
Kara (Alija) Bećir
Kara (Osman) Senad
Karabeg (Salih) Avdo
Karabeg (Mustafa) Salih
Karadžuz (Mehmed) Bajro
Karađuz (Ibro) Hazim
Karađuz (Arif) Šefkija
Karahodžić (Muharem) Hadže
Karailo (Fehim) Miralem
Karailo (Ethem) Mensud
Karailo (Ethem) Miralem
Karapuš (Husno) Mirsad
Karić (Omer) Salem
Karić (Šaban) Mirsad
Karkelja (Omer) Zumra
Kasapović (Avdo) Fadil
Kasum (Mehmed) Hajrudin
Kasumović (Hasan) Ibrahim
Kasumović (Ramiz) Edin
Kasumović (Smajo) Ćamil
Kašić (Avdo) Dervo
Kazazić (Ahmet) Suad
Kazazić (Ahmet) Armin
Kazazić (Ahmet) Samir
Kazazić (Ismet) Ibrahim
Kazić (Idriz) Ekrem
Kebo (Alija) Hasan
Kebo (Adem) Džafer

Kečo (Ahmet) Almir
Kekić (Mustafa) Enes
Kerić (Ahmet) Omer
Kerović (Smajo) Medžid
Keško (Biber) Zajim
Keško (Biber) Kasim
Kevalj (Hamid) Jasmin
Kevrić (Hasan) Sabahudin
Kevrić (Smail) Muharem
Kevrić (Omer) Jusuf
Kezo (Tahir) Nihad
Kezo (Osman) Nusret
Kezo (Redžo) Esad
Kezo (Ferid) Osman
Kezo (Džafer) Šaćir
Kladušak (Mumin) Salem
Kladušak (Mujo) Ismet
Kladušak (Ćamil) Adil
Klepo (Ćamil) Salem
Klepo (Alija) Ibrahim
Kljako (Šaćir) Salih
Kljako (Salih) Ervin
Kmetaš (Zlatif) Bećir
Knezović (Ivan) Antonio
Knežević (Nedeljko) Milomir
Kodro (Ahmet) Hamza
Kodro (Ibro) Hasan
Kodro (Mujo) Hilmo
Kodro (Mujo) Ibro
Kohnić (Mustafa) Omer
Kohnić (Adem) Avdija
Količić (Zulfo) Adnan
Količić (Alija) Šefik
Kolubara (Šaćir) Elvedin
Koluder (Slobodan) Goran
Konjarić (Alija) Salko
Konjarić (Muharem) Elvedin
Konjo (Šerif) Emir
Korić (Osman) Rasim
Korić (Jusuf) Mirsad
Korić (Salko) Samir
Korman (Osman) Ramiz
Kosić (Ibrahim) Ahmet
Koso (Rasim) Samir
Kotlica (Hajrudin) Hasan
Kotlo (Mustafa) Amer
Kovačević (Mustafa) Mustafa
Kovačević (Džafer) Ismet
Kovačević (Ibro) Osman
Kovačević (Ismet) Ismet
Kovačević (Jusuf) Omer
Kovačević (Hamid) Kemo
Kovačević (Fehim) Hazim
Kovačević (Sulejman) Šemsa
Kovačević (Numo) Rahman
Kovačević (Lutvo) Almir
Kovačević (Smajo) Huso
Kovačević (Ahmet) Šefik
Kovačić (Avdo) Sakib
Kovačić (Hilmo) Zaim
Kozomara (Ratko) Slobodan
Kremo (Husein) Mosadik
Kreso (Muhamed) Zlatko
Kreso (Remzija) Emir
Krhan (Derviš) Selim
Krhan (Mujo) Arif
Krilašević Haso
Krpo (Jusuf) Adis
Krpo (Arif) Denis
Krupić (Hasan) Braco
Krvavac (Ahmet) Senad
Krvavac (Arif) Ahmet
Krvavac (Ćamil) Faruk
Kudra (Mithat) Avdo
Kudra (Enver) Amer
Kukić (Alija) Numo
Kuko (Osman) Nezir
Kuko (Salko) Zulfo
Kukolj (Sado) Ismet
Kukrica (Mujo) Alija
Kukuruzović (Hasan) Salko
Kukuruzović (Halil) Ekrem
Kuloglić (Maho) Edin
Kuloglić (Islam) Nazif
Kulovac (Himzo) Hilmo
Kupusija (Salko) Meho
Kurt (Ismet) Haris
Kurtić (Mustafa) Omer
Kurtović (Mujo) Ahmed
Kurtović (Mehmed) Mustafa
Kurtović (Hasan) Hajro
Kurtović (Ramiz) Alan
Kurtović (Safet) Ekrem
Kurtović (Fehim) Elvir
Kurtović (Nezir) Mirsad
Kurtović (Fehim) Almir
Kurtović (Fazlo) Rašid
Kustura (Selver) Vejsil
Kusturica (Alija) Ahmet
Kuštrić (Alija) Semir
Kuštrić (Avdija) Miralem
Kuštrić (Džano) Amir
Laketa (Ratko) Goran
Lalić (Džafer) Mustafa
Lalić (Mustafa) Ibrahim
Landžo (Salko) Nezir
Lapo (Šerif) Himzo
Lapo (Huso) Kasim
Lapo (Abdulah) Ibro
Lapo (Osman) Halil
Lapo (Salko) Senad
Lavić (Avdo) Osman
Lavić (Mujo) Ibrahim
Lavić (Meho) Šećo
Lavić (Ramo) Halil
Leho (Adem) Ibro
Leho (Ibro) Haris
Leka (Arif) Fikret
Leka (Ibro) Ahmed
Lendara (Abdulah) Dragi
Lepara (Kasim) Alen
Lepara (Sabit) Meho
Lerić (Meho) Zijo
Lešo (Hasan) Refik
Letica (Mustafa) Edin
Letica (Ibro) Mustafa
Letica (Mustafa) Ramiz
Letica (Ibro) Muharem
Letica (Ibro) Rasim
Letić (Ramo) Adem
Letuka (Meho) Fadil
Letuka (Hasan) Abdulah
Listo (Šukrija) Semir
Lizde (Ibro) Selim
Lizde (Ahmet) Ibro
Logo (Ahmet) Ifet
Lučkin (Bajro) Ibro
Lučkin (Mušan) Ramiz
Lulić (Husein) Ibrahim
Lulić (Alija) Esad
Lulić (Husein) Adis
Lulić (Husein) Elvir
Lulić (Hamdija) Đemal
Lulić (Sulejman) Rasim
Lulić (Hamdija) Safet
Lulić (Mustafa) Mirsad
Lulić (Mustafa) Himzo
Lulić (Selim) Esad
Ljepava (Danilo) Stevo
Ljević (Muharem) Huso
Ljevo (Ahmet) Meho
Ljevo (Ahmet) Isak
Ljubović (Avdo) Emir
Macanović (Ćazim) Adis
Macanović (Hamid) Rifet
Mace (Ibro) Zijo
Macić (Huso) Ramo
Macić (Halil) Mirsad
Macić (Huso) Selim
Macić (Osman) Omer
Macić (Ibro) Osman
Macić (Mehmed) Salih
Macić (Halil) Adem
Macić (Himzo) Hadžija
Macić (Duran) Ismet
Macić (Duran) Safet
Macić (Avdo) Sulejman
Macić (Salko) Huso
Macić (Ibrahim) Ismet
Macić (Ahmet) Almir
Macić (Huso) Rasim
Macić (Meho) Alija
Macić (Zulfikar) Fikret
Macić (Muharem) Hamed
Macić (Duran) Samir
Macić (Bajro) Halil
Macić (Ahmet) Ramo
Mačkić (Šaćir) Semir
Madžak (Šerif) Adnan
Madžak (Ahmet) Dževad
Mahinić (Alija) Mirsad
Mahinić (Jusuf) Suvad
Mahinić (Alija) Adem
Mahinić (Ibro) Hajdar

Mahinić (Muharem) Salko
Mahmutbegović (Dževad) Nedžad
Mahmutbegović (Dževad) Nedžad
Mahmutović (Huso) Mustafa
Makan (Salem) Salko
Makan (Mujo) Rasim
Makan (Mujo) Vahidin
Makan (Meho) Muhamed
Makan (Fehim) Džemal
Maksumić (Osman) Ćamil
Maksumić (Mujo) Alija
Maksumić (Alija) Rasim
Maksumić (Ramo) Džemal
Maksumić (Meho) Mirsad
Maksumić (Halil) Naser
Maksumić (Murat) Osman
Maksumić (Ibro) Huso
Malanović (Alija) Ismet
Malkoč (Ibrahim) Dragan
Malohodžić (Salko) Ethem
Mandžo (Velija) Ramiz
Mangić (Salih) Ibrahim
Manjgo (Dževad) Ragifa
Manjura (Mehmed) Mirsad
Manjušak (Muho) Munib
Maqrić (Mustafa) Ibro
Marić (Dervo) Mujo
Marić (Ibro) Osman
Marić (Selim) Meho
Marić (Osman) Ramo
Marić (Arif) Safet
Marić (Mustafa) Adem
Marić (Halil) Amir
Marić (Bećir) Suad
Marić (Salko) Fadil
Marić (Huso) Sead
Marić (Hajdar) Huso
Marić (Mustafa) Zukan
Marić (Smajo) Bećir
Marić (Alija) Miralem
Marić (Salko) Halil
Marić (Bajro) Adis
Marić (Mustafa) Smajo
Marić (Šaćir) Hasan
Marić (Šerif) Asim
Marić (Vejsil) Salem
Marić (Redžo) Himzo
Marić (Ćamil) Semir
Marić (Mumin) Ćamil
Marić (Selim) Mehmed
Marić (Ismet) Denis
Marić (Jusuf) Ćamil
Marić (Mehmed) Omer
Marković (Željko) Tomislav
Marković (Mira) Rade
Masleša (Murat) Halil
Masleša (Murat) Huso
Masleša (Zehro) Emir
Masleša (Mumin) Salih
Masleša (Bajro) Salko
Masleša (Bajro) Halil
Masleša (Ramiz) Anis
Masleša (Huso) Hisab
Masleša (Dervo) Senad
Maslić (Hasan) Hajrudin
Maslih (Hasan) Hajrudin
Maslo (Kemal) Admir
Maslo (Osman) Semir
Maslo (Hajdar) Osman
Masnica (Huso) Ramiz
Masnica (Adem) Jusuf
Masnica (Adem) Mustafa
Mašić (Šaćir) Alija
Mečević (Husein) Tahir
Medar (Mirsad) Meridin
Mehić (Omer) Suad
Mehić (Mahmut) Safet
Mehić (Adem) Zaim
Mehić (Mahmut) Ismet
Mehić (Arif) Uzeir
Mehić (Ramo) Jusuf
Mehić (Safet) Zlatko
Mekić (Mehmed) Sanjin
Memić (Ibro) Mahmut
Memić (Nezir) Sakib
Memić (Salko) Kasim
Memić (Habib) Samir
Memić (Sabit) Salem
Memić (Murat) Osman
Memić (Šućrija) Lutvo
Memić (Emin) Himzo
Memić (Redžo) Adem
Memić (Hamdo) Alija
Memić (Ibro) Atif
Memić (Mustafa) Husejin
Memić (Safet) Adnan
Memić (Omer) Nelman
Memidžan (Hamid) Emir
Memidžan (Sabit) Esad
Merdan (Mehmed) Hasan
Merdan (Ćamil) Nedžad
Merdan (Safet) Mustafa
Merzić (Huso) Almir
Mešić (Nezir) Nermin
Mešić (Meho) Ibrahim
Mešić (Ahmet) Kemal
Mešić (Mustafa) Asim
Meškić (Bajro) Alija
Meškić (Husko) Salko
Meškić (Dervo) Azer
Mešukić (Salko) Sulejman
Mezić (Hasan) Džemal
Mezit (Halil) Semir
Mezit (Mehmed) Dževad
Mezit (Alija) Ramadan
Mezit (Juso) Mujo
Mezit (Mehmed) Enes
Mihić (Rade) Slobodan
Milanović (Arif) Esad
Milavić (Mustafa) Salem
Milišić (Salko) Muharem
Milišić (Safet) Mehmed
Milišić (Dervo) Omer
Milišić (Omer) Zaim
Milojević (Slobodan) Nenad
Miljanović (Tahir) Sulejman
Miljas (Tomo) Tomislav
Miljević (Džafer) Hismet
Miljević (Alija) Mirsad
Miljević (Džafer) Esad
Miljević (Mustafa) Sulejman
Mitrinović (Predrag) Zoran
Morić (Enver) Alen
Morina (Bećir) Agim
Motika (Šerif) Mujo
Motika (Šerif) Senad
Mravak (Mirko) Dragan
Mravić (Šaćir) Dervo
Mravić (Hava) Enes
Mravić (Selim) Bećir
Mravić (Selim) Ramo
Mrndžić (Ibro) Suad
Mrndžić (Ibro) Meho
Mrndžić (Salko) Miralem
Mrndžić (Ale) Adem
Muftić (Izedin) Mirsad
Muharemović (Huso) Mustafa
Muhibić (Emin) Ramiz
Muhibić (Ahmet) Mustafa
Muhović (Nezir) Edin
Muhović (Nezir) Zijad
Muhović (Zajko) Fehim
Muhović (Husnija) Elmir
Muhović (Adem) Muharem
Mujala (Davud) Almir
Mujala (Bego) Tahir
Mujala (Bego) Semir
Mujan (Mujo) Ahmet
Mujan (Mustafa) Emir
Mujan (Huso) Adis
Mujan (Avdija) Salih
Mujan (Hamid) Saša
Mujić (Ahmet) Amir
Mujić (Began) Mujo
Mujić (Mustafa) Omer
Mujić (Ejub) Ramiz
Mulahasanović (Haso) Salih
Mulahasanović (Kasim) Enes
Mulahasanović (Mustafa) Mensud
Mulić (Asaf) Zahid
Muminagić (Hadže) Muhamed
Muminović (Ćamil) Amir
Muminović (Numo) Mehmed
Munikoza (Mujo) Šaban
Munikoza (Bajro) Šaban
Munikoza (Mustafa) Ibro
Muraspahić (Ibro) Miralem
Muraspahić (Osman) Atif
Muratagić (Muhamed) Zaim
Muratović (Hašim) Fadil
Muratović (Hašim) Alija
Muratović (Huso) Senad
Muratović (Kemal) Almir
Mursel (Osmsn) Latif

Murselović (Mehmed) Munib
Murtić (Mustafa) Adil
Musić (Halil) Amir
Mustafica (Nazim) Emir
Mustafić (Ahmet) Omer
Mustafić (Halil) Bećo
Mustafić (Meho) Mirsad
Mustafić (Selim) Mirsad
Mustafić (Ramo) Alija
Mustafić (Atif) Asim
Mustafić (Halil) Saudin
Mustafić (Mehmed) Muharem
Mustafić (Osman) Midhat
Mustafić (Muhamed) Asim
Mustafić (Kadrija) Kasim
Mustafić (Dervo) Muamer
Mustedanagić (Mustafa) Ćamil
Mušanović (Šaćir) Mirsad
Mušanović (Šaban) Salem
Mušanović (Ibro) Hamdo
Mušanović (Mehmed) Nezir
Mušanović (Redžo) Esad
Mušanović (Hasan) Adem
Mušić (Jasim) Izet
Mušić (Hasan) Adis
Mušić (Alija) Alem
Mušić (Hasan) Armin
Mušić (Omer) Hilmija
Mušić (Omer) Ibrahim
Mušić (Mustafa) Edin
Mušinović (Ahmet) Senad
Mušinović (Adem) Sabit
Mutap (Salko) Kemal
Mutić (Šerif) Šerif
Mutilović (Salko) Ibrahim
Mutilović (Musa) Mujo
Mutišević (Džemal) Nerfid
Nanić (Zahir) Nijaz
Nazdrajić (Osman) Mumin
Nefer (Omer) Almir
Nefer (Aziz) Ejub
Nefer (Zaim) Mirsad
Nefić (Dževad) Almedin
Nezić (Meho) Ibrahim
Nezić (Zahir) Ćazim
Nezirević (Mujo) Arif
Nezirević (Avdo) Ekrem
Nezirić (Mustafa) Emin
Nezirić (Safet) Redžo
Nezirić (Alija) Huso
Nezirović (Redžo) Ismet
Nezirović (Osman) Sejo
Nezirović (Alija) Ismet
Nezirović (Husein) Alija
Nezirović (Omer) Husein
Nikšić (Omer) Adem
Nikšić (Adem) Velija
Novalić (Salko) Rifat
Novalić (Halil) Nermin
Novalić (Jusuf) Ahmet
Novalić (Huso) Murat
Novalić (Ramo) Senad
Novalić (Đemal) Mirfet
Novalić (Omer) Adis
Novalić (Derviš) Hasan
Novalić (Pašan) Duran
Nožić (Ramiz) Nedžad
Nožić (Osman) Alija
Nožić (Mustafa) Narcis
Nožić (Huso) Salko
Nuhanović (Adem) Mustafa
Nuhanović (Ahmed) Hamza
Nuhanović (Hamza) Muzafer
Nuhanović (Muhamed) Ramiz
Nuhić (Jusuf) Rašid
Nuhović (Fehim) Ibro
Nukić (Džemal) Enis
Nukić (Džemo) Emir
Nurko (Hasan) Senad
Nurković (Mujo) Nedžad
Nuspahić (Mehmed) Esmir
Obad (Huso) Muhamed
Obradović (Meho) Alija
Obradović (Halil) Velija
Obradović (Halil) Suad
Obradović (Salko) Mustafa
Obradović (Mujo) Osman
Obradović (Hasan) Jasmin
Obradović (Hajdar) Emir
Obradović (Hajdar) Huso
Obuća (Uzeir) Ferid
Odak (Slavko) Miroslav
Omanić (Ahmet) Alija
Omanić (Mujo) Ahmet
Omanović (Ekrem) Dženan
Omanović (Hasan) Sead
Omanović (Mujo) Osman
Omanović (Husein) Sead
Omanović (Safet) Zlatko
Omanović (Ramo) Elvedin
Omanović (Avdo) Ramo
Omanović (Osman) Mehmed
Omanović (Rašid) Ramiz
Omanović (Ibro) Bajro
Omanović (Mehmed) Edis
Omerika (Ibro) Eldar
Omerika (Juso) Alija
Omerika (Salko) Mujo
Omerika (Mujo) Senad
Omerika (Juso) Ensar
Omerović (Mustafa) Ibrahim
Omerović (Salko) Džemal
Omerović (Bešo) Fadil
Omerović (Sabit) Sead
Oputić (Džafo) Omer
Orahovac (Rizo) Emir
Orman (Emir) Edin
Oruč (Salko) Enver
Oruč (Ahmet) Džafer
Oručević (Ibro) Arif
Osmanagić (Jusuf) Esad
Osmanagić (Esad) Elvedin
Osmić (Dervo) Enver
Osmić (Muharem) Salih
Ovčina (Huso) Meliha
Ovčina (Azim) Mahmut
Ovnović (Mustafa) Esad
Pačariz (Bešir) Ismet
Pačariz (Ibro) Osman
Padalović (Vejsil) Mujo
Padalović (Suljo) Mirsad
Padalović (Bego) Seid
Padalović (Bego) Halil
Pajević (Hasan) Enver
Pajević (Smajo) Islam
Pajević (Šerif) Mirsad
Pajević (Aziz) Esad
Pajić (Muhamed) Emir
Pajić (Mujo) Alija
Pajo (Aziz) Mila
Pajo (Jusuf) Enisa
Pala (Mahmut) Esad
Pala (Sulejman) Miralem
Palalija (Osman) Zaim
Palata (Omer) Mersudin
Palić (Salko) Đemal
Palikuća (Stanko) Dražan
Paljanin (Avdo) Muharem
Paljanin (Avdo) Vejsil
Pandur (Ahmed) Mehmed
Pandur (Omer) Teufik
Pandža (Zvonimir) Dražen
Panjeta (Munib) Nusret
Pašić (Ćamil) Mujo
Pašić (Hasan) Nadija
Pašić (Fejzo) Fuad
Pašić (Fejzo) Senad
Pašić (Aziz) Šemsudin
Patak (Fazlija) Orhan
Pavlović (Dobrivoje) Dare
Peco (Nusret) Aner
Peco (Ramo) Himzo
Peco (Abdulah) Adis
Pehar (Nikole) Dinko
Pehilj (Ibro) Elvis
Pehilj (Hamza) Ibro
Pehilj (Ramo) Goran
Pehilj (Mujo) Adis
Pehilj (Ibro) Ćamil
Pehlić (Hasan) Salko
Pekić (Mara) Dragan
Pekić (Mara) Marinko
Pekušić (Ibro) Šaban
Pekušić (Ibro) Meho
Pekušić (Mumin) Osman
Pekušić (Asim) Jadranko
Penava (Huso) Senad
Penava (Mustafa) Adis
Penava (Meho) Zejnil
Penava (Ćamil) Jasminko
Penava (Hakija) Fikret
Penava (Halil) Fahir
Pendan (Kemal) Nedžad
Pendić (Ahmed) Džafer

Pendić (Ahmed) Nuhan
Perva (Mujo) Nesib
Perva (Ibrahim) Muhamed
Perva (Ibrahim) Elvedin
Pervan (Adem) Galib
Pervan (Ramo) Muharem
Pervan (Mehmed) Džemil
Petrović (Marko) Linda
Petrović (Milorad) Dragan
Pezić (Mehmed) Semir
Pijuk (Adem) Esad
Pilav (Juso) Fadil
Pilav (Salko) Ibrahim
Pilav (Muho) Osman
Pilav (Meho) Mirsad
Pilav (Ibro) Hazim
Pilav (Alija) Husein
Pilav (Ibro) Ismet
Pilav (Idriz) Omer
Pilav (Bajro) Ibro
Pilav (Alija) Osman
Pilav (Alija) Sulejma
Pilavdžić (Salko) Osman
Pindžo (Salih) Senad
Pindžo (Hamid) Vejsil
Pintol (Duran) Emin
Pintol (Salko) Ismet
Pintol (Halil) Šemsudin
Pintol (Avdija) Mustafa
Pintol (Zejnil) Munib
Pintul (Murat) Izet
Pintul (Meho) Kemal
Pinjić (Adem) Mujo
Pinjić (Mustafa) Fadil
Pinjić (Mehmed) Ahmed
Piralić (Salih) Mehmed
Piralić (Adem) Ibro
Piralić (Ibro) Dževad
Piralić (Adem) Ibro
Pirić (Hilmo) Ibro
Pirija (Ibrahim) Amir
Pirija (Ibrahim) Ismet
Pirija (Alija) Salko
Pirkić (Dervo) Salih
Pirušić (Mujo) Ibro
Plavčić (Ibro) Mehmed
Plecić (Ibro) Muharem
Plecić (Ibro) Emin
Ploskić (Agan) Hasan
Ploskić (Agan) Huso
Ploskić (Agan) Mustafa
Ploskić (Alija) Avdo
Ploskić (Smajo) Mujo
Pobrić (Osman) Alija
Pobrić (Huso) Elvir
Pobrić (Šaban) Enez
Pobrić (Alija) Mustafa
Pobrić (Salko) Mehmed
Pobrić (Džafer) Dževad
Pobrić (Smajo) Adem
Pobrić (Halil) Ismet
Pobrić (Mustafa) Saudin
Pobrić (Mehmed) Šefik
Pokvić (Bećir) Bećir
Pokvić (Bećir) Emir
Poljarević (Mujo) Alija
Popovac (Ćamil) Armin
Pošković (Alija) Edin
Pošković (Pašo) Smajo
Pošković (Alija) Dženan
Poturović (Mušan) Adem
Poturović (Fehim) Alija
Pozder (Fadil) Zijad
Pozder (Munib) Erol
Pračić (Osman) Muharem
Pračić (Ibro) Safet
Pračić (Sulejman) Amir
Pračić (Osman) Emir
Praho (Mehmed) Jasmin
Prevljak (Sulejman) Dženan
Prguda (Meho) Bećir
Prguda (Meho) Mustafa
Prguda (Šućrija) Fadil
Prguda (Avdo) Zulfo
Pribinja (Salko) Edin
Prljeta (Gojko) Dalibor
Proho (Ibro) Nermin
Proho (Ibro) Nermin
Prpić (Miroslav) Branimir
Puce (Meho) Mustafa
Puce (Bešir) Mehmed
Puce (Salih) Mustafa
Puce (Husein) Selim
Puce (Hadže) Murat
Puhalo (Vojo) Zoran
Pupo (Ibro) Jasmin
Purgić (Omer) Almir
Purgić (Ibro) Selim
Puzić (Remzija) Suad
Puzić (Mujo) Enver
Puzić (Šemsudin) Mustafa
Radaslić (Derviša) Jasmin
Radmanić (Mustafa) Salem
Radoš (Alija) Hasan
Rahić (Salko) Maho
Rahić (Ibro) Asim
Rahić (Hamza) Mustafa
Rahimić (Ibro) Mustafa
Rahimić (Hasan) Šaćir
Rahimić (Salko) Fikret
Rahimić (Ahmet) Arman
Rahimić (Halil) Alija
Rahimić (Mujo) Semir
Rahimić (Salko) Nijaz
Rahimić (Ramo) Omer
Rahimić (Salko) Mehmed
Rahimić (Mehmed) Nijaz
Ramadanović (Ukšin) Dželal
Ramami (Nazmi) Sulejman
Ramani (Šukrija) Abdulkerim
Ramić (Ramo) Adem
Ramić (Ibrahim) Salko
Ramić (Fehim) Miralem
Ramić (Hamid) Džafo
Ramić (Latif) Enver
Ramić (Fehim) Mirsad
Ramić. (Mustafa) Ibro
Ramović (Ferid) Jasmin
Ramović (Omer) Nafija
Rašidkadić (Džemal) Anes
Ratkušić (Adem) Almir
Ratkušić (Salko) Hasan
Ratkušić (Dervo) Emir
Ravnjak (Juso) Ibro
Razić (Salko) Mehmed
Razić (Šefko) Nenad
Razić (Osman) Ahmet
Razić (Ahmet) Ibro
Razić (Šaćir) Adis
Razić (Meho) Osman
Redžić (Mujo) Edhem
Redžić (Alija) Samir
Redžić (Bećir) Mirsad
Redžić (Ismet) Abdurahman
Redžić (Jusuf) Senadin
Redžo (Salko) Salko
Redžović (Redžo) Osman
Redžović (Munib) Enver
Repak (Mustafa) Emir
Repak (Šefik) Salko
Repeša (Zulfo) Elvedin
Repeša (Bećir) Armin
Resulović (Mirzo) Azer
Ribić (Abduselam) Nedim
Rizvanović (Rasim) Ferid
Rizvanović (Junuz) Derviš
Rizvić (Hasan) Edin-"Edo"
Rizvić (Mustafa) Hamdija
Rizvić (Esad) Husein
Roga (Omer) Dragan
Sabitović (Numo) Džemaludin
Sabitović (Kemal) Amir
Sabljić (Salko) Nedžad
Sabljić (Halil) Remzo
Sadik (Said) Abdulah
Sadžak (Huso) Hamo
Sadžak (Ćamil) Naim
Sadžak (Meho) Meho
Sadžak (Meho) Meho
Sakr El-Medžali
Salčin (Salko) Enver
Salčin (Salko) Enver
Salčin (Ahmet) Esad
Salčin (Ramo) Sead
Salčin (Ismail) Sedin
Salčin (Hadže) Ramiz
Salčin (Huso) Salko
Salčin (Živorad) Dragan
Salčin (Meho) Hamo
Salihović (Meho) Adil
Salihović (Mujo) Esad
Salim Ihad Abdu-L-Fetah
Salman (Šerif) Mensud
Sandžaktar (Ahmet) Adis

Sarajlić (Sulejman) Fazlija
Sarajlić (Mehmed) Ibrahim
Sarajlić (Ahmet) Izudin
Sarajlić (Munib) Sead
Sarić (Vehbija) Sead
Sarić (Murat) Sabit
Sefer (Osman) Safet
Sefer (Mujo) Zijad
Sejfić (Vejsil) Omer
Selimić (Hadže) Mustafa
Selimotić (Mirsasd) Ozrenko
Selimotić (Nezir) Suad
Selimović (Mujo) Selim
Selimović (Meho) Enes
Selimović (Ismet) Salem
Selimović (Omer) Mujo
Silajdžić (Sulejman) Latif
Silajdžić (Sulejman) Latif
Sivonjić (Aziz) Sunita
Skeho (Abid) Dervo
Skejo (Nijaz) Elman
Skender (Ahmet) Zahid
Skorupan (Salko) Samir
Skuhan (Salem) Sead
Slatina (Ćamil) Mustafa
Slipičević (Salih) Faruk
Slipičević (Mustafa) Sead
Smailhodžić (Ethem) Miralem
Smajić (Dževad) Almin
Smajić (Vejsil) Ibrahim
Smajić (Ramo) Ismet
Smajić (Muho) Emin
Smajić (Ćamil) Nijaz
Smajić (Dževad) Almir
Smajilhodžić (Muharem) Namik
Smajilović (Smail) Zehrudin
Smajkić (Murat) Ibrahim
Sofić (Mustafa) Jasmin
Spahalić (Ibro) Osman
Spahalić (Alija) Remzija
Spahić (Osman) Muhamed
Spahić (Ahmet) Amer
Spahić (Ahmet) Dževad-"Prpa"
Stojanov (Stojan) Asen
Stojanov (Hasan) Sanija
Stošić (Dobrivoje) Dragan
Stošić (Slobodan) Goran
Stovrag (Zahid) Šefik
Stranjak (Muharem) Salko
Stranjak (Salko) Jusuf
Studenović (Alija) Semir
Stupac (Kamila) Mustafa
Subašić (Bećir) Ramo
Subašić (Ćamil) Đafo
Subašić (Tahir) Adis
Subašić (Fatima) Mirza
Suhajib El-Medžali
Suhonjić (Ale) Haris
Sukić (Arif) Tahir
Sulejmanagić (Salko) Mirsad
Suljić (Avdo) Fahrudin
Suljić (Hilmo) Sevdo
Sušić (Salko) Juso
Suvarić (Đemal) Seniz
Svinjar (Halil) Mirsad
Šabanac (Arslan) Safet
Šabanović (Alija) Murat
Šabanović (Huso) Esad
Šabanović (Zulfo) Adis
Šabanović (Halil) Rijad
Šabanović (Adem) Halil
Šabanović (Šaćir) Junuz
Šabanović (Omer) Šefik
Šabanović (Salih) Enver
Šabić (Ćamil) Said
Šabić (Suljo) Munib
Šabić (Alija) Edin
Šabić (Avdo) Emir
Šabić (Dervo) Mujo
Šaćirović (Elmas) Šaćir
Šafro (Salko) Hamzo
Šafro (Hamzo) Sanel
Šahić (Huso) Bećo
Šahić (Husnija) Zijad
Šahinović (Alija) Smail
Šahinović (Mustafa) Sabahudin
Šahinović (Salko) Samir
Šahović (Hašim) Mušan
Šahović (Sejdo) Ethem
Šaldo (Rusmir) Miralem
Šarančić (Hamid) Bajro
Šarančić (Hamid) Suad
Šarančić (Salko) Fadil
Šarančić (Hamid) Nazif
Šarić (Osman) Edin
Šarić (Suad) Mehmed
Šarić (Mehmed) Kasim
Šarić (Hasan) Semir
Šašić (Bajro) Dževad
Šašić (Huso) Rasim
Šator (Alija) Avdo
Šator (Muriz) Adis
Šator (Avdo) Mujo
Šćuk (Huso) Džemal
Šćuk (Salko) Remzo
Šćuk (Bajro) Bahrudin
Šćukulj (Osman) Edin
Šećibović (Sakib) Nusret
Šehić (Halid) Esad
Šehić (Salko) Mirsad
Šehić (Ahmet) Ekrem
Šehić (Šefkija) Salko
Šehidić (Omer) Samija
Šehović (Zijo) Esad
Šejtanić (Mujo) Muslija
Šejtanić (Omer) Hilmo
Šemić (Selim) Džemil
Šendro (Osman) Meho
Šero (Juso) Ramiz
Šetka (Bešir) Šećo
Šetka (Bešir) Andin
Šetka (Dane) Dragan
Šetka (Hasan) Šefko
Šipković (Huso) Habib
Šipković (Huso) Asim
Šišić (Derviš) Senad
Šiširak (Hasan) Mehmed
Šito (Salko) Senad
Šito (Hasan) Nazif
Škaljić (Mujo) Sabit
Škaljić (Sabit) Miralem
Škaljić (Ramiz) Menso
Škampo (Ibro) Salem
Škobalj (Osman) Ifet
Šljivo (Meho) Rasim
Šoljić (Izet) Mujo
Šoše (Ćamil) Hasan
Šoše (Hasan) Halil
Šoto (Rasim) Senadin
Šoto (Hasan) Salem
Špago (Osman) Mumin
Špago (Ibro) Zijo
Špago (Halil) Selim
Špago (Sulejman) Ahmed
Špago (Ibrahim) Adem
Špago (Huso) Junuz
Špago (Alija) Huso
Špago (Mustafa) Enid
Šteta (Jusuf) Šefkija
Šukalić (Miralem) Sanel
Šukman (Alija) Sabahudin
Šuni (Uka) Salija
Šunje (Mustafa) Muhamed
Šunje (Halil) Alija
Šunje (Ramo) Muhamed
Šunje (Duran) Eso
Šunje (Ismet) Ezeldin
Šunje (Ramo) Mujo
Šurković (Dervo) Esad
Šurković (Juso) Osman
Šurković (Zahir) Halil
Šurković (Sulejman) Šemsa
Šuta (Meho) Suad
Šuta (Hasan) Senad
Šuta (Mehmed) Nermin
Šuta (Bajro) Ševko
Šuta (Rasim) Elvedin
Šuta (Zulfo) Šefik
Šuta (Mujo) Alija
Šuta (Ahmet) Halil
Tabak (Huso) Damir
Tabaković (Omer) Edin
Tabaković (Mujo) Ramiz
Tabaković (Halil) Meho
Tabaković (Juso) Salko
Tabaković (Hamid) Fahrudin
Tafro (Ahmet) Kadir
Tahirović (Velija) Esad
Talović (Zećir) Hamdija
Talović (Džemo) Nusret
Talović (Mušo) Emir
Talović (Murat) Mušo
Tanović (Džemo) Salih
Tanović (Arif) Zejnil

Tašić (Ramiz) Zijad
Tašić (Salko) Šefik
Tašić (Mujo) Mustafa
Tašić (Mujo) Ekrem
Tašić (Mujo) Bajro
Tašić (Jusuf) Dževad
Teletović (Adem) Ramiz
Temim (Muharem) Elvedin
Temim (Salko) Muharem
Terko (Alija) Mustafa
Tinjak (Kasim) Musa
Tinjak (Meho) Ejub
Tinjak (Bešir) Šefik
Tinjak (Ibro) Miralem
Tinjak (Nazif) Lejla
Tipura (Hamzo) Erdin
Tipura (Mujo) Hamo
Tiro (Džafer) Elvedin
Tiro (Hamid) Edin
Tojaga (Hasan) Hasan
Tojaga (Hamid) Šefik
Tojaga (Hasan) Sead
Tojaga (Šaćir) Mustafa
Tojaga (Mehmed) Šaćir
Tojaga (Ćamil) Almir
Tojaga (Osman) Miralem
Tojaga (Salih) Rasim
Tojaga (Omer) Selim
Topalović (Latif) Amel
Topalović (Mujo) Ševko
Topić (Jašar) Ibro
Topić (Omer) Safet
Toporan (Ibro) Kemal
Toporan (Arif) Hasan
Toporan (Omer) Rašid
Toporan (Rašid) Jasmin
Toporan (Hasan) Arif
Torlo (Mustafa) Afan
Trajkovski (Ilija) Laste
Trbonja (Ibrahim) Dunja
Trbonja (Osman) Mujo
Trbonja (Omer) Mustafa
Trčalo (Hasan) Mili
Trčalo (Mahmut) Salko
Trebović (Juso) Redžep
Trnka (Šefkija) Ismet
Trnovac (Ćamil) Enisa
Trnovac (Alija) Omer
Trnovac (Hasan) Džemal
Trnovac (Ismet) Hajrija
Trtić (Ahmet) Abdulah
Tucak (Salko) Alija
Tucak (Salko) Alija
Tucaković (Halil) Ćamil
Tucaković (Salih) Ahmet
Tucaković (Hasan) Fadil
Tucaković (Huso) Šefik
Tucaković (Enes) Adia
Tucaković (Šaban) Abdulah
Tucaković (Alija) Halil
Tufek (Idriz) Miralem
Tuka (Himzo) Zihno
Tukić (Smail) Jasminka
Tunović (Hamid) Esad
Tunović (Hadžo) Zejnil
Turajlić (Hasan) Nedžad
Turajlić (Salko) Adnan
Turajlić (Ševko) Tahir
Turajlić (Meša) Himzo
Turajlić (Mustafa) Semir
Turajlić (Halil) Edin
Turajlić (Adem) Dževad
Turkić (Omer) Hasan
Turković (Ahmed) Haris
Turković (Alija) Enver
Turković (Uzeir) Redžep
Tuzović (Rizo) Nermin
Udovičić (Fahrudin) Husein
Ugarak (Juso) Zajko
Variščić (Seid) Ahmed
Vatrić (Osman) Adis
Vatrić (Hamdija) Fahrudin
Vefić (Hajro) Fikreta
Vejzović (Mustafa) Osman
Vejzović (Salko) Ahmet
Vejzović (Osman) Ramadan
Vejzović (Salko) Hilmo
Vejzović (Ibrahim) Amel
Vejzović (Husein) Ramo
Veledar (Alija) Mirzo
Veledar (Ibro) Edin
Veledar (Ibro) Nermin
Veledar (Vejsil) Amel
Velić (Kalamfira) Dževad
Velić (Huso) Avdo
Veljković (Sejfo) Ćazim
Veljković (Omer) Rabija
Venhari (Fehim) Refik
Verem (Salih) Fikret
Vila (Huso) Mirsad
Vila (Adem) Miralem
Vilogorac (Vejsil) Himzo
Voloder (Munib) Miralem
Voloder (Bećir) Vahid
Voloder (Osman) Atif
Voloder (Salko) Osman
Voloder (Duran) Omer
Voloder (Halil) Edin
Voljevica (Ibro) Mujo
Voljevica (Huso) Salko
Vrače (Halil) Meho
Vražalica (Safet) Mirzet
Vrtić (Pašo) Mirza
Vrtikapa (Pavle) Ozren
Vugdalić (Šerif) Mujo
Vugdalić (Rašid) Šerif
Vugdalić (Hamdo) Mirsad
Zagorčić (Mustafa) Muhamed
Zahirović (Izet) Hajrudin
Zahirović (Abdulah) Ibrahim
Zaimović (Fahrudin) Amir
Zalihić (Omer) Senad
Zalup (Šaban) Muharem
Zalup (Fadil) Mustafa
Zebić (Omer) Enver
Zečić (Ibrahim) Mirzet
Zečić (Hasko) Hazim
Zečić (Meho) Mehmed
Zećo (Hajrudin) Senad
Zekić (Hadžo) Elvedin
Zilić (Zulfo) Safet
Zilić (Hasan) Esad
Zlojo (Meho) Ahmet
Zlomušica (Omer) Senad
Zlomušica (Ibrahim) Nerkez
Zlomužica (Osman) Asad
Zolj (Huso) Mehmed
Zolj (Smail) Mujo
Zubović (Hasan) Velija
Zuhrić (Omer) Osman
Zuhrić (Mujo) Ibro
Zuhrić (Ibro) Mujo
Zuhrić (Halil) Enes
Zukanović (Bećir) Jasminko
Zukanović (Smail) Hakija
Zukanović (Hasan) Aladin
Zukić (Salko) Miralem
Zulović (Džemo) Šeho
Zulović (Džemo) Dervo
Zulović (Suljo) Ekrem
Zulović (Avdo) Mirsad
Zulović (Lutvo) Fehim
Zvizdić (Šaban) Jusuf
Zvonić (Alija) Hamdija
Žetica (Mahmut) Ahmet
Žiko (Bećir) Suljo
Žilić (Alija) Emin
Žilić (Alija) Ferid
Žilić (Dervo) Ramiz
Žilić (Meho) Salem
Žmiro (Safet) Izudin
Žugor (Huso) Senad
Žujo (Hasan) Mirsad
Žujo (Alija) Smail
Žujo (Murat) Admir
Žujo (Mujo) Enver
Žuljević (Asim) Zlatko
Žuškić (Ahmet) Hasan
Žuškić (Mehmed) Mirsad
Žuškić (Hasan) Ramiz
Žuškić (Alija) Džafer

SPISAK ŽRTAVA ZLOČINA U SUTINI I UBORKU JUNA 1992. GODINE

Alibegović Džafer
Alić Meho
Bajgorić Tofik
Benca Nedžad
Bislim Bislimaj
Blažević Stjepan
Boloban Redžep
Bošković Dane
Brekalo Hava
Bubalo Husein
Bušić Stipe
Čarapina Miro
Čarapina Petar
Čuljak Štefa
Ćatić Mirsad
Ćorić Hajro
Ćorić Himzo
ćorić Smajo
Delagić Admir
Delalić Fadil
Delić Fuad
Dumpor Omer
Dužević Mile
Gubeljić Zaim
Hadzihajdić Hamdija
Hadžihajdić Senad
Hajrizaj Bajram
Hasić Omer
Hasić Tidža
Hodžić Hasan
Isić Safet
Japalak Ibrahim
Japalak Salko
Jazvin Salih
Jerkić Vice
Juklo Enes
Juklo Jasmin
Juklo Mirzo
Jurčić Krešimir
Jurić Danica
Jurić Jelka
Jurić Mario
Kaniža Jusuf
Karabeg Salih
Karačević Zurahid
Kasalo Adis
Kasalo Aid
Kasalo Hasan
Kelecija Ibro
Kelecija Salko
Klepo Ferid
Kokotović Željko
Kordić Ljubo
Kordić Mara
Kospo Asim
Kremo Husein
Kuko Ibro
Kuko Ramo
Kuko Senad
Mandarić Ljubo
Manjura Mehmed
Marić Ramo
Mezit Enes
Mihalj Marko
Mihalj Stjepan
Mikulić Dragica
Miletić Ilija
Mrkonjić Šemsudin
Nuhić Mujo
Omanović Alija
Omanović Bajro
Omerika Hajdar
Omerika Senad
Osmanović Enver
Pehilj Mujo
Polčić Bećir
Prskalo Dragan
Prskalo Ivan
Puce Mustafa
Puzič Sead- Caco
Rahimić Bećir
Rahimić Mehmed
Rahimić Semir
Raić Francika
Rozić Ante
Rozić Petar
Salčin Enver
Salčin Nedžad
Salčin Osman
Sefić Edin
Sefić Saga
Selak Ekrem
Simidžija Muhamed
Simidžija Murat
Sinanović Bego
Slipičević Esad
Smajić Hajdo
Stanić Hajro
Sakrak Ferid
Šestić Miralem
Škegro Sofija
Škrelja Ibrahim
Šunjić Ivan
Turkić Salko
Zadro Petar
Zovko Duro
Zukić Mehmed
NN
NN
NN
NN
NN
NN
NN

SPISAK NESTALIH U HERCEGOVAČKO-NERETVANSKOM KANTONU

Abaza (Salih) Hatidža
Abaza (Selim) Osman
Agić (Dževad) Alija
Agić (Mujo) Bajro
Alibašić (Mustafa) Ema
Alibašić (Ahmed) Habiba
Alibašić (Mustafa) Senad
Aličić (Huso) Habiba
Aličić (Alija) Husein
Aličić (Halil) Lejla
Aličić (Habib) Mejra
Aličić (Alija) Merima
Aličić (Alija) Nazika
Aličić (Redžo) Saja
Aličić (Halil)Saudin
Aličić (Alija) Fadila
Aličić (Alija) Mejra
Aličić (Mujo) Hava
Aličić (Huso) Zejna
Alibegović (Hamdija)Abdulah
Avdić (Tahir) Hanifa
Bajgorić (Salko) Fata
Bajgorić (Mujo) Hata
Bajgorić (Omer) Hadžira
Bajrić (Avdo) Osman
Balić (Mehmed) Rasim
Balić (Hasan) Emir
Balić (Ahmed) Hasan
Baralija (Ahmet) Bećir
Baralija (Mujan) Osman
Baralija (Selim) Hatidža
Bašić (Salko) Hakija
Bašić (Bećko) Mehmed
Bašić (Šerif) Šefik
Bašić (Zećir) Šerif
Bašić (Fejzo) Ahmo
Bečić (Halil) Mirsad
Bećirević (Arif) Ibrahim
Beglerović (Alija) Uzeir
Beglerović (Džafer) Husnija
Bektaš (Đulaga) Ramiz
Berić (Alija) Vahid
Bešić (Osman) Jasmin
Brajlović (Halil) Salko
Brajević (Mujo) Đulsa
Brkić (Hasan) Numo
Brkić (Husein) Aiša
Bojičić (Suad) Rešad
Bojičić (Jusuf) Suad
Bulić(Alija) Ibro
Bulić (Ibro)Meho
Burek (Halil) Enisa
Cerovina (Halil) Selim
Crnčević ( ) Fatima
Čampara (Hasan) Musa
Čevra (Alija) Zejna
Čevra (Hasan) Adnan
Čevra (Hasan) Alen
Čiča (Šerif) Šefik
Čolaković (Selim) Hamdija
Čomor (Ahmet) Ramiz
Čomor (Huso) Salko
Čomor (Hadže) Elvedin
Čopelj (Ahmet) Alka
Čopelj (Mustafa) Nermina
Čopelj (Ramo) Zejna
Čobro (Džafer) Hasnija
Čustović ( ) Raba
Čustović (Hasan) Rušid
Čustović (Rušid) Derviš
Čustović (Murat) Mirzo
Čustović (Nijaz) Elvir
Čustović (Hasan) Hamdija
Ćatić (Derviš) Ševko
Ćatić (Mujo) Meho
Ćatić (Alija) Meho
Ćatić (Mumin) Fatima
Ćatić (Huso) Zejna
Ćatić (Alija) Salko
Ćatić (Avdo) Saja
Ćatić (Salko) Juso
Ćatić (Mustafa) Smajo
Ćatić (Juso) Ibro
Ćatić (Muhamed) Esad
Ćatić (Juso) Esad
Ćatić (Mujo) Mujo
Ćatić (Murat) Fatima
Ćatić (Hadžo) Hata
Ćatić (Omer) Hatidža)
Ćatić (Bećir) Ramo
Ćatić (Duran) Ramo
Ćatić (Alija) Šaćira
Ćatić (Omer) Samir
Ćatović (Murat) Selim
Ćatović (Ćamil) Hajrudin
Ćesko(Ramo) Zenka
Ćorić (Selim) Hadžira
Ćupina (Dervo) Mustafa
Ćurić (Zaim) Nijaz
Ćušić (Ibro) Ahmet
Ćušić (Omer) Salla
Ćušić (Mešan) Omer
Dedović (Mujo) Hava
Demić (Meho) Hasan
Demić (Ahmet) Ramo
Droce (Durak) Halil
Droce (Selim) Hatidža
Dugalić (Nurija) Alija
Dugalić (Hakija) Šerif
Duranović (Alija) Nefa
Džabirov (Ibrahim) Sejfedin
Džabirov (Ibrahim) Suad
Džaferović (Osman) Đulaga
Džanković (Ahmet) Fadil
Džemić (Huso) Zejna
Džemić (Osman) Mejra
Džemić (Halil) Nefa
Đuliman (Omer) Šefika
Eminović (Osman) Šerifa
Eminović (Avdo) Hata
Festić (Jusuf) Safet
Gačanica (Omer) Osman
Glamoč (Salko) Ibro
Gološ (Mehmed) Aziz
Gološ (Ramo) Izedin
Gološ (Alija) Omer
Gorančić (Ibro) Mirsad
Gorančić (Mustafa) Zulka
Gorančić (Muho) Juso
Golić (Rašid) Edin
Grcić (Ejub) Munib
Grebović (Izet) Zoran
Hadrović (Jusuf) Hatidža
Hadžić (Alija) Ferid
Hadžimahović(Lutvija)Miralem
Halilović (Selim) Salih
Halilović (Ibro) Huso
Hasanbegović (Ibro) Aziz
Hasanović(Mehmed) Mehmedalija
Husović (Smajo) Derviša
Hebib (Muharem) Najla
Hero (Adem) Sabahudin
Hero (Hamdo) Hamed
Hodžić (Ahmet) Hata
Hodžić (Mustafa) Osman
Hodžić (Mehmed) Zulfo
Hodžić (Ahmet) Šaban
Hodžić (Mustafa) Ahmet
Hrinić (Meho)Haso
Humačkić (Ahmet)Senad
Husić (Mustafa)Mujo
Husić (Meho)Huma
Husković (Hasan) Feđa
Husović (Salko) Emina
Husović (Smajo) Derviša
Idriz (Omer) Mejra
Imamović (Sulejman) Numo
Islamović (Alija) Safet
Jahić (Ibro) Ramo
Jakupović (Mehmed) Hatidža
Jazvin (Ibrahim) Ramiz
Jelovac (Mujo) Ahmed
Jelovac (Meho) Ismet
Jugo(Alija)Zuhra
Jugo (Bećir) Muharem
Kafadar (Ibro) Selim
Kaminić (Salko) Mujo
Kaminić (Osman) Fata
Kaminić (Mujo) Vahid
Kapić (Mustafa) Jasna
Kaplan (Ahmet) Munta
Kapetanović (Alija) Šerif

Kapetanović (Mustafa) Damir
Karalić (Ibro) Derviša
Kara (Alija) Hata
Kara (Osman) Raza
Karailo (Bajro) Mustafa
Karailo (Ethem) Mensud
Kasumović (Šerif) Almin
Kasumović (Smajo) Ćamil
Kasumović (Alija) Đulsa
Kasumović (Avdija) Tidža
Kasumović (Šerif) Šejla
Kazazović (Alija) Hajra
Klepo (Smail) Fikret
Kmetaš (Smajo) Đulaga
Kmetaš (Zlatif) Bećir
Kodrić (Meho) Alija
Kodro (Alija) Saja
Konjo (Šerif) Emir
Kovač (Agan) Arif
Kremo (Husein) Mosadik
Krhan ( )Hava
Krvavac (Ahmet) Zećir
Krvavac (Mustafa) Mejra
Kulukčija (Ethem) Enisa
Kurtović (Fazlo) Rašid
Kurtović (Fehim) Almir
Lerić (Omer) Šeća
Lerić (Selim) Hajra
Letica (Ibro) Muharem
Logo (Ibro) Šerifa
Mahinić (Mirsad) Ajla
Mahinić (Duran) Fehma
Mahinić (Adem) Ibrahim
Mahinić (Mirsad)Lejla
Mahinić (Osman) Fata
Mahinić (Habib) Munira
Mahinić (Adem) Omer
Mahinić (Arif) Osman
Mahinić (Salkan) Hava
Maksumić (Ibro) Huso
Maksumić (Murat) Osman
Mandžuka (Sulejman) Azim
Manjgo (Bećir) Eman
Marić (Mustafa) Mumin
Marić (Juso) Ćamil
Marić (Mustafa) Ibro
Medar (Mirsad) Meridin
Mehić (Mustafa) Ibrahim
Mehić (Salko) Edin
Milišić (Avdo) Melča
Miljević (Alija) Mirsad
Mravić (Murat) Mumin
Mravić (Selim) Ramo
Mravić (Jusuf) Šaćir
Mravić (Salko) Hata
Mravić (Selim)Bećir
Mrndžić (Mumin)Duran
Mrndžić (Ale) Adem
Muhović (Sabrija) Elvedin
Muhović (Zajko) Azema
Muhović (Ferhat) Rasema
Mujan (Hamid) Saša
Munikoza (Hasan) Šaha
Munikoza (Mustafa) Bajro
Muminović (Ibrahim) Emina
Musić (Meho)Ćamil
Mutap (Salko) Kemal
Mušanović (Avdija) Šehida
Nozić (Ahmet) Bega
Ništović (Ahmet) Šeća
Ništović (Osman) Muho
Nuhanović (Mehmed) Ramiz
Nurko (Omer) Enes
Omanović(Salko) Humija
Omanović (Mehmed) Edis
Omanović (Salko) Ibrahim
Omanović (Murat) Melka
Omerika (Huso) Meho
Omerika (Meho) Derva
Omerika (Ahmet) Fatima
Omerika (Salko) Zejna
Omerika (Kadrija) Fata
Omerika (Hasan) Hasnija
Omerika (Mujo) Amina
Osmanagić (Esad) Elvedin
Pajo (Jusuf) Enis
Pehilj (Salko) Saja
Pendan (Omer) Mejra
Pervan (Meša) Džemil
Pilav (Hasan) Bajro
Pilav (Alija) Osman
Pilav (Alija) Sulejman
Pilav (Salkan) Alija
Pilav (Bajro) Ibro
Pirušić (Mehmed) Saja
Pirušić (Mujo) Ibro
Pirušić (Avdija) Plema
Piralić (Ibro) Dževad
Ploskić (Hasan) Amar
Ploskić (Hasan) Ajla
Ploskić (Mustafa) Amra
Ploskić (Mustafa) Samra
Ploskić (Mustafa) Agan
Ploskić (Meho) Mejra
Ploskić (Osman) Sehija
Ploskić (Šerif) Emin
Plecić (Ibro) Emin
Pobrić (Ahmed) Džemal
Pobrić (Meho) Šefik
Pobrić (Alija) Ramo
Pošković (Alija) Dženan
Pošković (Aziz) Armin
Poturović (Fehim) Alija
Priganica (Zulfo) Salko
Puce (Arif) Hamo
Purgić (Mujo) Omer
Rahić (Hasan) Idriz
Ramović (Omer) Nafija
Redžić (Ibrahim) Akif
Redžović (Munib) Enver
Sakoč (Salko) Alija
Sakoč (Huso) Saja
Sarić (Rašid) Hajrija
Sefer (Osman) Safet
Selimović (Meho) Enes
Selimović (Ismet) Salem
Smailhodžić (Halil) Raza
Stojkić (Jovo) Aleksandar
Studenović (Alija) Semir
Subašić (Fatima) Mirza
Suvarić (Mahmut) Fata
Šabanović (Šaćir) Junuz
Šabić (Avdo) Emir
Šabić (Dervo) Mujo
Šafro (Hamzo) Sanel
Šahović (Zajko) Suvad
Šarančić (Omer) Juso
Šarančić (Meho) Zejna
Šipković (Osman) Nura
Šipković (Hasan) Ferida
Šipković (Habib) Huso
Šipković (Habib) Novorođenče
Šišić (Derviš) Senadin
Škoro (Meho) Sidika Fatima
Šoljić (Izet) Mujo
Šoro (Šaban) Nusret
Šukalić (Miralem) Sanel
Šunje (Ibro) Hajrudin
Talović (Mušo) Emir
Talović (Murat) Mušo
Talović (Džemo) Nusret
Tanović (Derviš) Halil
Tanović (Derviš) Begler
Teletović (Adem) Ramiz
Tinjak (Mujo) Muškija
Toporan (Hasan) Arif
Trebinjac (Muhamed) Abdurahman
Trebinjac (Muhamed) Sulejman
Trnovac (Mujo) Zlatka
Trebović (Juso) Redžep
Turajlić (Zulfo) Omer
Turajlić (Halil) Edin
Tuka (Hivzija) Zihno
Veledar (Vejsil) Amel
Verem (Salih) Fikret
Viđen (Ćamil) Ilijas
Voloder (Duran) Omer
Voloder (Omer) Duran
Voljevica (Selim) Ramiz
Vugdalić (Hamdo) Mirsad
Vuk (Mujo) Mehmed
Vuk (Alija) Melča
Zalihić (Ibro) Alija
Zanović (Zahir) Huso
Zatega (Ramo) Ismet
Zečević (Osman) Ajka
Zilić (Muhamed) Erma
Zolj (Huso) Mehmed
Zolj (Osman) Avdo
Zolj (Smail) Mujo
Zvizdić (Avdija) Faim
Zuhrić (Ibro) Mujo
Zukić (Derviš) Sulejman
Žujo (Mujo) Enver

BIOGRAFIJA

Safet Oručević je rođen 30. maja 1955. u Mostaru. Završio je Gimnaziju "Aleksa Šantić", a diplomu pravnika je stekao na Univerzitetu 'Džemal Bijedić' u Mostaru. Prije rata je bio uspješan privatni poduzetnik i vlasnik tri kompanije. Realizirao je prvo zajedničko ulaganje (joint venture) u prijeratnoj Bosni i Hercegovini (1990) sa firmom iz Španije u saradnji sa Lutrijom BiH.

Bio je pripadnik Armije RBiH od njenog osnivanja, a kraj agresije na BiH dočekao je kao zamjenik komandanta IV korpusa Armije RBiH. Za vojne zasluge dobio je čin brigadira Armije RBiH. Odlukom predsjednika Predsjedništva BiH imenovan je na čelo civilne vlasti u Mostaru 1. 4. 1994. kao predsjednik Predsjedništva Skupštine Opštine Mostar.

Godine 1994. imenovan je za šefa Pregovaračkog tima za pregovore o rješenju Mostara u Brusselsu, gdje je potpisan Memorandum o razumijevanju kojim je uspostavljena evropska administracija nad Mostarom. Od jula 1994. do 1996. godine bio je gradonačelnik tzv. Istočnog Mostara te glavni savjetnik Hansa Košnika, administratora EUAM u Mostaru.

Bio je učesnik Dejtonskih pregovora 1995. kao aktivni pregovarač i potpisnik prvog Aneksa u Dejtonu o principima uređenja Mostara. Bio je i stalni član delegacije BiH na pregovorima u Bonnu, Brusselsu, Genevi, Washingtonu, Daytonu i Parisu oko uspostavljanja FBiH i uređenja BiH, kao i član bh. delegacije na potpisivanju Dejtonskog sporazuma u Parizu 1995. godine.

U periodu 1992-1995. u više navrata je bio učesnik pregovora Izetbegović - Tuđman - Milošević.

Na prvim poslijeratnim izborima u Mostaru 1996. godine pobijedio je HDZ i ostale stranke kao nosilac multietničke Liste građana za jedinstveni Mostar. Pobijedio je kao nosilac liste za Gradsko vijeće i na narednim izborima 1998, kao i za mandat 2000-2004. godine. U periodu 1994-2001. godine obavljao je funkcije gradonačelnika i dogradonačelnika Mostara. Osim toga, bio je i član Parlamentarne skupštine BiH u mandatu 1998-2000.

Donio je Odluku o rekonstrukciji simbola grada - Starog mosta (1995), kao i svih porušenih mostova, te kulturnih i vjerskih objekata u gradu. Inicirao je pokretanje jedinstvenog internacionalnog projekta - Globalnog partnerstva između UNESCO, World Bank i Grada Mostar (1998) u cilju zajedničke rekonstrukcije Starog mosta. Na ovom složenom projektu je okupio Svjetsku banku, UNESCO, Evropsku razvojnu banku, IRCICA, Aga Khan Trust for Culture, World Monuments Fund, Francusku, Hrvatsku, Tursku, Italiju, Nizozemsku, Luksemburg i ugledne ličnosti iz cijelog svijeta. Predajom aplikacije "Stari most - most svjetova u opasnosti" pokrenuo je proces nominacije Starog mosta i historijske gradske jezgre Mostara na Listu svjetske graditeljske baštine pod okriljem UNESCO-a.

Zbog političkog razilaženja sa SDA, politiku i funkciju gradonačelnika Mostara napustio je 2001. godine uprkos ostvarenoj izbornoj pobjedi. Nevladinu organizaciju Centar za mir i multietničku saradnju, koja se aktivno bavila sakupljanjem arhivske građe o proteklom ratu, kao i praćenjem rada Haškog suda, osnovao je 2001.

Nakon prestanka obavljanja političkih dužnosti, 2002. godine je formirao privatnu firmu za online medije i portale, a od 2003. sa svojom firmom radi konsultantske poslove za austrijske kompanije u BiH i regiji.

U okviru Centra za mir 2019. godine je pokrenuo televizijski kanal Historija TV i posvetio se izdavačkim projektima i produkciji, kao i izgradnji Muzeja i Memorijalnog centra u Mostaru.

Do sada je objavio fotomonografije "Mostar Urbicid" i "Mostar za sjećanje" 2004. godine, te fotomonografiju "Urbicid Mostar 1992-1995" 2019. godine.

Služi se njemačkim i engleskim jezikom. Oženjen je suprugom Sanjom i otac je troje djece.

NAGRADE I PRIZNANJA

- *Dobitnik Plakete Predsjedništva BiH za historijski doprinos obnovi Starog mosta i stare jezgre grada Mostara (2004) sa Svjetskom bankom i UNESCO-om*
- *Dobitnik Plakete "Mahatma Ghandi", koju je uručio Federico Mayor, generalni direktor UNESCO-a (1998) za ideju obnove Starog mosta kao Svjetskog spomenika mira*
- *Dobitnik Plakete Grada Valensije, koju mu je dodijelio EU administrator Ricard Perez Casado. Ovo je nagrada koju grad Valensija uručuje časnim ljudima od 1351. godine*
- *Dobitnik Počasne povelje Jedinstvene organizacije boraca Grada Mostara (1998) za ogroman doprinos u odbrani grada i BiH*
- *Plaketa Univerziteta "Džemal Bijedić" za utemeljenje i organizaciju rada protjeranog Univerziteta "Džemal Bijedić", kao i dodjelu Sjevernog logora za sjedište Univerziteta*
- *Dobitnik Povelje Ministarstva kulture i sporta FBiH za doprinos u očuvanju i obnovi kulturno-historijskog naslijeđa (2004)*
- *Priznanje Organisation of the Islamic Conference (OIC) Resarch Centre for Islamic History, Art and Culture (IRCICA) Istanbul, koju mu je uručio njen predsjednik Ekmeleddin Ihsanoglu*
- *Počasna plaketa FK Velež kao Počasni predsjednik kluba za ogroman doprinos u obnavljanju kluba i vraćanju njegove stare slave kao jednog od simbola Mostara*
- *Izborom čitalaca sedmičnjaka Dani proglašen za ličnost 1996. godine u BiH*
- *Izborom čitalaca Dnevnog avaza 1997. proglašen za najpopularniju ličnost u BiH*
- *Dobitnik nagrade Vijeća kongresa bošnjačkih intelektualaca 2019. u Sarajevu*

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
ARMIJA REPUBLIKE BIH
KOMANDA 4. KORPUSA

ODBRANA REPUBLIKE
VOJNA TAJNA
STROGO POVJERLJIVO

FOTOMONOGRAFIJA HEROJI MOSTARA CE OSTATI TRAJNO SVJEDOCANSTVO O HEROJSKOM OTPORU GRADJANA MOSTARA SRPSKO-HRVATSKOJ AGRESIJI NA GRAD I REGION HERCEGOVINE U PERIODU 1992-1995. GODINE.

KNJIGA SADRZI AUTENTICAN OPIS SVIH RELEVANTNIH POLITICKIH I VOJNIH DOGADJANJA U GRADU MOSTARU I HERCEGOVINI U TOM VREMENU, TE DOKUMENTUJE HEROJSKU ODBRANU OD DVA UPOREDNA AGRESORA KOJI SU DRZALI MOSTAR U OKRUZENJU.

MONOGRAFIJA SADRZI PREKO 1.000 EKSKLUZIVNIH FOTOGRAFIJA NACINJENIH U RATU I PORACU, IMENA BORACA, KOMANDIRA I KOMANDANATA, IMENA BROJNIH HEROJA KOJI SU CINILI VOJNE I CIVILNE VLASTI TOGA TESKOG VREMENA ZA MOSTAR I ZA BIH, KAO I SPISAK SVIH POGINULIH U ZONI ODGOVORNOSTI 4. KORPUSA ARMIJE RBIH.

BRIGADIR SAFET ORUCEVIC

DOSTAVLJENO:
- HEROJIMA MOSTARA
- A/A

9 789926 847319

MOSTAR MEMORIAL & MUSEUM